

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

BİLGİ TOPLUMUNUN İSTİHDAM ÜZERİNE
ETKİLERİNİN TÜRKİYE PERSPEKTİFİNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Tuğçe OLCAY

Danışman
Prof. Dr. Yaşar UYSAL

İZMİR - 2022

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Bilgi Toplumunun İstihdam Üzerine Etkilerinin Türkiye Perspektifinden Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2022

Tuğçe OLCAY

ÖZET
Doktora Tezi
Bilgi Toplumunun İstihdam Üzerine Etkilerinin Türkiye Perspektifinden
Değerlendirilmesi
Tuğçe OLCAY

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
İktisat Programı

Bilgi toplumuna dönüşümün istihdam boyutunda yaratacağı değişimin Türkiye'yi nasıl etkileyeceği ve alınması gereken önlemlerin neler olabileceği cevaplanması gereken kritik bir sorudur. Bilgi toplumunda teknolojik gelişmelerin ve kullanımdaki artışın kısa dönemde istihdam kayıplarına neden olacağı, uzun dönemde ise yeni işler ve istihdam olanakları yaratarak işsiz kalanların yeni işler bulabileceğini öne çıkaran olumlu yaklaşıma karşılık, işgücüne olan talebin azalarak istihdam kayıplarına neden olacağı ve işsiz yığını yaratacağı olumsuz yaklaşım yanında, teknolojinin kullanımına yönelik olarak işgücü-teknoloji dengesinin sağlanabileceği gibi farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Türkiye açısından farklı yaklaşımlardan hangisinin işlerlik kazanacağı, bütüncül ve çoklu ağ etkileşim ilişkileri çerçevesinde toplumsal bütünün alt alanları arasında kesin sınırlar koymadan analiz imkanı veren Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı ile değerlendirilmiştir.

Bu yaklaşım çerçevesinde çalışmada; Türkiye'nin 21. yüzyılın başından bu günlere ekonomik durumu, demografik yapısı ve bilgi toplumuna dönüşümündeki konumu dikkate alınarak mevcut işgücü, istihdam ve işsizliğin sergilediği görünüm ve sektörel bazda büyüme ve istihdam ilişkisi, işgücünün teknoloji, otomasyon ve nitelikli işgücü talebi karşısında istihdam riskleri, sorunları ve yeterliliği, bu yeterlilikte eğitim sisteminin katkıları ortaya konulmuştur. Ayrıca, ulusal istihdam stratejisinin işgücü piyasası ve istihdam

yaklaşımı, gelir dağılımı ve yoksulluk düzeyinin mevcut sosyal güvenlik sistemine yapacağı etkileri karşısında sistemin yeterliliği incelenmiştir.

Türkiye'nin ekonomideki kırılgan ve istikrarsız yapısı, teknoloji kullanma ve üretim düzeyi, teknolojideki ithalatçı konumu, uluslararası gösterge ve endekslerdeki görünümü bilgi toplumuna dönüşümde yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Türkiye'nin istihdam dağılımındaki mevcut eğitim düzeyi, işgücü niteliği ve bireylerin beceri düzeyi dikkate alındığında dönüşüm sürecinin işgücü, istihdam ve işsizlik üzerinde önemli bir değişim yaratmadığı, yüksek teknoloji ve otomasyon yaygınlaştığında nitelikli işgücü talebi karşısında çalışanların işlerini kaybetme riskinin artacağı, ortaya çıkacak yeni işlerde de istihdam olanağının azalacağı, işsizliğin giderek artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'nin dönüşüm sürecindeki konumu, yeni bir demokratik ortam yaratılmasının, uygulanacak ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik politikaların, istihdam stratejisinin, çağdaş bir eğitim sisteminin, toplumun bütününe kapsayacak sosyal koruma ve güvenlik sisteminin önemini ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada, istihdam politikalarının sadece işsizliğin azaltılması için değil bilgi toplumuna uyum için de bir araç olacak şekilde kurgulanması gerektiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Toplumu, Teknolojik Değişim, İşgücü, İstihdam, İşsizlik.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy(PhD)
Evaluation of The Knowledge Society Effects on Employment From
Turkey Perspective
Tuğçe OLCAY

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Economics
Economics Program

How the transformation to a knowledge society will create in terms of employment will affect Turkey and what measures should be taken are critical questions that need to be answered. Despite the positive approach that emphasizes that technological developments and the increase in usage in the knowledge society will cause employment losses in the short term, and that the unemployed can find new jobs by creating new jobs and employment opportunities in the long term, besides the negative approach that the demand for labor will decrease, causing employment losses and creating an unemployed mass. There are different approaches to the use of technology, such as labor-technology balance. Which of the different approaches will become functional for Turkey has been evaluated with the Integrated Systems Approach to Social Problems, which allows analysis without setting definite boundaries between the sub-fields of the social whole within the framework of holistic and multi-system interaction relations.

Within the framework of this approach, considering the economic situation, demographic structure and position of Turkey in its transformation into a knowledge society since the beginning of the 21st century, the current labor force, the appearance of employment and unemployment, and the relationship between growth and employment on a sectoral basis, employment risks, problems and adequacy of the labor force in the face of technology, automation and

qualified labor force demand, and the contribution of the education system in this competence have been revealed. In addition, the adequacy of the system against the effects of the national employment strategy on the labor market and employment approach, income distribution and poverty level on the current social security system has been examined.

Turkey's fragile and unstable structure in the economy, technology use and production level, its position as an importer in technology, its appearance in international indicators and indices show that it is not at a sufficient level for transformation into a knowledge society. Considering the current education level, labor force quality and skill level of individuals in the employment distribution of Turkey, the transformation process does not create a significant change on labor force, employment and unemployment, when high technology and automation become widespread, the risk of losing their jobs in the face of qualified labor demand will increase, and new jobs will also emerge. It has been concluded that employment opportunities will decrease and unemployment will gradually increase.

Turkey's position in the transformation process reveals the importance of creating a new democratic environment, economic, social, cultural and technological policies to be implemented, employment strategy, a modern education system, and a social protection and security system that will encompass the entire society. In the study, it was understood that employment policies should be designed not only to reduce unemployment but also to be a tool for adaptation to the knowledge society.

Keywords: Knowledge Society, Technological Change, Labor, Employment, Unemployment.

BİLGİ TOPLUMUNUN İSTİHDAM ÜZERİNE ETKİLERİNİN TÜRKİYE PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiv
TABLolar LİSTESİ	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER VE BİLGİ TOPLUMU

1.1. BİLGİ TOPLUMU ÖNCESİ TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER	7
1.1.1. İlkel Toplum	7
1.1.2. Tarım Toplumu	11
1.1.3. Sanayi Toplumu	17
1.1.3.1. Sanayileşme Yolunda İlk Adımlar	17
1.1.3.2. Sanayileşme Süreci	20
1.1.3.2.1. Birinci Sanayi Devrimi	21
1.1.3.2.2. İkinci Sanayi Devrimi	26
1.1.3.2.3. Üçüncü Sanayi Devrimi	31
1.1.3.2.4. Dördüncü Sanayi Devrimi	34
1.1.3.3. Ekonomik ve Toplumsal Yapı	37
1.2. BİLGİ TOPLUMU	39
1.2.1. Bilgi Kavramı	40
1.2.2. Bilgi, Teknoloji ve Toplumsal Dönüşüm	44

1.2.3. Bilgi Toplumu Kavramı	51
1.2.4. Bilgi Toplumunun Oluşumu	53
1.2.5. Bilgi Toplumunun Özellikleri	60
1.2.6. Bilgi Toplumu ve Küreselleşme	68
1.2.7. Bilgi Ekonomisi	78
1.2.7.1. Bilginin Ekonomik Dönüşümdeki Rolü	79
1.2.7.2. Bilgi Ekonomisinin Özellikleri	85
1.2.8. Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi İzleme Araçları	95
1.2.8.1. Bilgi Toplumu Göstergeleri ve Endeksleri	95
1.2.8.2. Bilgi Ekonomisi Endeksleri	104
1.2.9. Bilgi Toplumuyla İstihdam ve İşgücünün Değişimi	107

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAPILARDA İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

2.1. İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK	112
2.1.1. İşgücü ve Önemi	113
2.1.2. İstihdam ve Önemi	115
2.1.2.1. İstihdam Türleri	117
2.1.2.1.1. Tam İstihdam	117
2.1.2.1.2. Eksik İstihdam	119
2.1.2.1.3. Aşırı İstihdam	120
2.1.3. İşsizlik ve Önemi	121
2.1.3.1. İşsizlik Türleri	124
2.1.3.1.1. İradi İşsizlik	124
2.1.3.1.2. Gayri İradi İşsizlik	125
2.1.3.1.3. Konjonktürel İşsizlik	126
2.1.3.1.4. Mevsimsel İşsizlik	127
2.1.3.1.5. Gizli İşsizlik	128
2.1.3.1.6. Friksiyonel (Geçici) İşsizlik	129
2.1.3.1.7. Yapısal İşsizlik	131
2.1.3.1.8. Doğal İşsizlik	132

2.1.4. İstihdam Teorileri	134
2.1.4.1. Klasik İstihdam Teorisi	134
2.1.4.2. Marksist İstihdam Teorisi	139
2.1.4.3. Keynesyen (Modern) İstihdam Teorisi	145
2.1.4.4. Yeni Klasik İstihdam Teorisi	148
2.1.4.5. Yeni Keynesyen İstihdam Teorisi	152
2.1.4.6. Yeni Teori İhtiyacı Üzerine	154
2.1.5. İstihdam Politikaları	157
2.1.5.1. Aktif İstihdam Politikaları	157
2.1.5.2. Pasif İstihdam Politikaları	161
2.1.5.3. Geleceğin İstihdam Politikaları	164
2.2. TARIM TOPLUMUNDA İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK	168
2.3. SANAYİ TOPLUMUNDA İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK	175
2.4. BİLGİ TOPLUMUNDA İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK	183
2.4.1. İşgücünde Dönüşüm	184
2.4.2. İstihdamda Dönüşüm ve İşsizlik	187

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİLGİ TOPLUMU AÇISINDAN TÜRKİYE'DE İSTİHDAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. LİTERATÜR TARAMASI	196
3.2. ANALİZ YÖNTEMİ: TOPLUMSAL SORUNLARA ENTEGRE SİSTEMLER YAKLAŞIMI (TOPSES)	210
3.2.1. Araştırma Yöntemi Olarak Sistem Analizi	212
3.2.2. Toplumsal Bütünün Analizi	213
3.2.2.1. Ekonomik Alan	213
3.2.2.2. Politik Alan	214
3.2.2.3. Sosyal Alan	214
3.2.2.4. Kültürel Alan	215
3.2.2.5. Teknolojik Alan	215
3.2.3. Toplumsal Bütünde Analiz Düzeyleri	215

3.2.4. Toplumsal Bütünde Kısmi Sistemlerin Analizi	218
3.2.4.1. Toplumsal Bütünün Sistem Boyutu	218
3.2.4.2. Toplumsal Bütünün Yapısal Boyutu	219
3.2.4.3. Toplumsal Bütünün Süreç Boyutu	220
3.3. TOPSES BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE İSTİHDAM VE BAĞLINTILI BOYUTLARIN İNCELENMESİ	223
3.3.1. Türkiye Ekonomisi’nin Genel Görünümü	223
3.3.2. Türkiye’de Nüfusun Yapısı ve Değişimi	230
3.3.3. Bilgi Toplumu ve Türkiye’nin Konumu	238
3.3.3.1. Türkiye’de Bilgi Toplumuna Dönüşüm Çalışmaları	238
3.3.3.2. Bilgi Toplumu Göstergelerinde ve Endekslerinde Türkiye’nin Konumu	244
3.3.3.2.1. Göstergelerde Türkiye’nin Konumu	245
3.3.3.2.1.1. İletişim Altyapısı	245
3.3.3.2.1.2. Ar-Ge Faaliyetleri, Patent ve Faydalı Model Görünümü	249
3.3.3.2.1.3. İmalat Sanayinde Teknoloji, İstihdam ve Katma Değer	254
3.3.3.2.1.4. İhracat ve İthalatta BİT Ürünlerinin Payı	258
3.3.3.2.1.5. Bilgi ve İletişim Sektöründe İstihdam	263
3.3.3.2.1.6. Yönetişim Unsurlarında Görünüm	264
3.3.3.2.2. Endekslerde Türkiye’nin Konumu	267
3.3.3.2.2.1. Ağ Hazırlık Endeksi	268
3.3.3.2.2.2. e-Devlet Gelişim Endeksi	270
3.3.3.2.2.3. Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0	273
3.3.3.2.2.4. Dönüşüme Hazırlık Performansı	276
3.3.4. Bilgi Toplumuna Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de İstihdam	283
3.3.4.1. Türkiye’de İşgücü, İstihdam ve İşsizlik	283
3.3.4.1.1. İşgücü	283
3.3.4.1.2. İstihdam	291
3.3.4.1.2.1. İstihdamın Genel Görünümü	292
3.3.4.1.2.2. İstihdamda Eğitim Düzeyi	295

3.3.4.1.2.3. İstihdamın Sektörel Dağılımı	297
3.3.4.1.2.4. İstihdamda İşteki Durum	299
3.3.4.1.2.5. Kayıt Dışı İstihdam	302
3.3.4.1.3. İşsizlik	305
3.3.4.2. Sektörel Bazda Büyüme ve İstihdam İlişkisi	310
3.3.4.2.1. İstihdam Esnekliği ve İşgücü Verimliliği	311
3.3.4.2.2. Sermaye Birikimi ve Sermaye Verimliliği	318
3.3.4.2.3. Büyüme ve İstihdam Eşiği	322
3.3.4.3. Sanayi 4.0'a Dönüşüm Gerekliliği ve İstihdam	324
3.3.4.4. Ulusal İstihdam Stratejisi'nde İşgücü Piyasası ve İstihdam Yaklaşımı	329
3.3.5. Türkiye'de Eğitim Sisteminin Durumu	331
3.3.5.1. Eğitim Kademelerinde Görünüm	332
3.3.5.1.1. Okulöncesi, Temel Eğitim ve Ortaöğretim	333
3.3.5.1.2. Yükseköğretim	337
3.3.5.2. Eğitim Sisteminin Becerilerde ve Beşeri Sermaye Birikiminde Yeterliliği	339
3.3.5.2.1. Sözel, Sayısal ve Teknolojik Becerilerde Yeterlilik	340
3.3.5.2.2. Dijital Dönüşümde Beceri Yeterlilikleri	346
3.3.5.2.3. Beşeri Sermaye Birikimi	348
3.3.5.3. Bilgi, Beceri ve Yeterlilikte Süreklilik için Hayat Boyu Öğrenme	351
3.3.6. Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Durumu	354
3.3.6.1. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Düzeyinin Sosyal Güvenlik Sistemine Yansıması	355
3.3.6.2. Sosyal Yardım ve Hizmetlerde Görünüm	359
3.3.6.3. Sosyal Güvenlik Sisteminde Aktüeryal Denge ve Gelir-Gider Açığı	362

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TOPSES YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE İÇİN BİLGİ
TOPLUMUNA GEÇİŞ VE İSTİHDAMA YÖNELİK ÖNERİLER

4.1. TOPSES BAĞLAMINDA TÜRKİYE'YE İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRMELER	368
4.2. TÜRKİYE'DE İSTİHDAM VE GELECEĞİNE İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRMELER	374
4.3. TÜRKİYE İÇİN TOPLUMSAL BÜTÜN AÇISINDAN DÖNÜŞÜME YÖNELİK ÖNERİLER	379
4.3.1. Toplumsal Bütünü Oluşturan Alt Alanlara Yönelik Öneriler	379
4.3.1.1. Ekonomik Alanda Öneriler	381
4.3.1.2. Politik Alanda Öneriler	385
4.3.1.3. Sosyal Alanda Öneriler	386
4.3.1.4. Kültürel Alanda Öneriler	389
4.3.1.5. Teknolojik Alanda Öneriler	390
4.3.2. İstihdam Stratejisine Yönelik Öneriler	394
4.3.3. Sektörel Bazda İstihdama Yönelik Öneriler	396
4.3.4. Eğitim Sistemine Yönelik Öneriler	402
4.3.5. Sosyal Güvenlik Sistemine Yönelik Öneriler	409
4.4. BİLGİ TOPLUMUNA GEÇİŞ VE İSTİHDAM İÇİN BÜTÜNSEL BİR STRATEJİ ÇERÇEVESİ ÖNERİSİ	411
SONUÇ	415
KAYNAKÇA	426

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
Ar-Ge	Araştırma ve Geliştirme
BİT	Bilgi ve İletişim Teknolojileri
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSL	Dijital Abone Hattı
EGDI	e-Devlet Gelişim Endeksi
EUROSTAT	Avrupa İstatistik Ofisi
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticareti Genel Anlaşması
GCI 4.0	Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HCI	Beşeri Sermaye Endeksi
ICT	Bilgi ve İletişim Teknolojileri
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
ITU	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
JIPDEC	Japon Bilgi İşlem ve Geliştirme Merkezi
KAM	Bilgi Değerlendirme Metodolojisi
KOBİ	Küçük ve Orta Boyutlu İşletme
LTE	Dördüncü Nesil Mobil Teknolojisi
NRI	Ağ Hazırlık Endeksi
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PIAAC	Uluslararası Yetişkin Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi Programı
PISA	Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı
RITE	Japon Haberleşme ve Ekonomik Araştırma Kurumu
STEM	Fen-Teknoloji-Mühendislik-Matematik
TDK	Türk Dil Kurumu
TIMSS	Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması
TOPSES	Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler

TUENA	Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Anaplanı
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
UN	Birleşmiş Milletler
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDESA	Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
WB	Dünya Bankası
WEF	Dünya Ekonomik Forumu
WITSA	Dünya Enformasyon Teknolojisi ve Hizmetleri Kuruluşu

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Bilim ve Teknolojideki Gelişmelerin Tarihsel Süreci	s. 35
Tablo 2: Genel Sosyal Değişim	s. 54
Tablo 3: Sanayi Toplumu ve Bilgi Toplumu Karşılaştırılması	s. 56
Tablo 4: 2025 Yılına Kadar Gerçekleşmesi Beklenen Dönüm Noktaları	s. 59
Tablo 5: Dört Temel Toplumun Ana Özellikleri	s. 66
Tablo 6: Tapscott-Yeni Ekonominin Özellikleri	s. 93
Tablo 7: Bilgi Toplumu Parametreleri	s. 97
Tablo 8: Bilgi Toplumu İstatistikleri	s. 98
Tablo 9: BİT Gelişim Endeksi – Göstergeler ve Ağırlıkları	s. 100
Tablo 10: Anahtar ICT Göstergeleri	s. 102
Tablo 11: RITE Tarafından Geliştirilen Bilgi Endeksini Oluşturan Göstergeler	s. 103
Tablo 12: KAM - Temel Puan Kartı	s. 105
Tablo 13: Makroekonomik Göstergeler (2000-2020)	s. 227
Tablo 14: Nüfus ve Projeksiyon Görünümü (2000-2080)	s. 232
Tablo 15: BİT'e Erişim ve Kullanım Yaygınlığı	s. 247
Tablo 16: Ülkelerin Ağ Hazırlık Endeksi (NRI) Sıralaması ve Değerleri (2019, 2020)	s. 268
Tablo 17: Türkiye'nin En Üst ve En Alt Sırada Yer Aldığı Göstergeler (2020)	s. 270
Tablo 18: Ülkelerin e-Devlet Gelişim Endeksi (EGDI) Sıralaması ve Değerleri (2018, 2020)	s. 272
Tablo 19: Ülkelerin Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0 (GCI 4.0) Sıralaması ve Değerleri (2019)	s. 274
Tablo 20: Ülkelerin Dönüşüme Hazırlık Puanı (0-100) (2020)	s. 276
Tablo 21: İşgücü, İstihdam ve İşsizliğin Görünümü (2000-2020)	s. 284
Tablo 22: İşgücünün Eğitim Durumu (2000-2020)	s. 290
Tablo 23: İstihdamın Eğitim Durumu (2000-2020)	s. 295
Tablo 24: Sektörel Bazda GSYH'da Değişim, İstihdamda Değişim ve İstihdam Esneklikleri (2000-2020)	s. 312
Tablo 25: İstihdam Eşikleri (2000-2020)	s. 323
Tablo 26: Yükseköğretimde Öğrenci Sayıları	s. 338

Tablo 27: Sözel ve Sayısal Becerilerde Yetişkinlerin Yeterlilik Düzeyi (2019)	s. 342
Tablo 28: Yetişkinlerin Teknoloji Zengin Ortamda Problem Çözme Yeterlilik Düzeyleri (2019)	s. 344
Tablo 29: Dijitalleşme Becerileri (2019)	s. 347
Tablo 30: Ülkelerin Beşeri Sermaye Endeksi Sıralaması ve Değerleri (2010, 2018, 2020)	s. 349
Tablo 31: Ortalama Gelir Yüzdelere Göre Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı (2006-2020)	s. 358
Tablo 32: Sosyal Koruma Harcamaları ve Yardımları (2000-2020)	s. 360
Tablo 33: Sosyal Güvenlik Sisteminde Aktif – Pasif Dengesi (2009-2020)	s. 363
Tablo 34: Sosyal Güvenlik Sistemi Gelir – Gider Dengesi ve Bütçe Transferleri (2009-2020)	s. 364
Tablo 35: Toplumsal Bütünü Oluşturan Alt Alanlar ve Düzenleme İlkeleri	s. 370
Tablo 36: Türkiye’de Toplumsal Bütünü Oluşturan Alt Alan ve Alt Boyutlarda Durum	s. 372
Tablo 37: Nüfus ve İşgücünde Gelişmeler	s. 375
Tablo 38: İstihdamın Sektörel Dağılımında Gelişmeler	s. 377

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Veriden Enformasyona Ulaşım	s. 41
Şekil 2: Bilgi Toplumuna Doğru Dönüşümde Üç Aşama	s. 99
Şekil 3: Bilgi Toplumu İstatistikleri Kavramsal Modeli	s. 101
Şekil 4: Bilgi Ekonomisi Endeksi (KEİ)	s. 107
Şekil 5: Toplumsal Sistem Matrisi	s. 211
Şekil 6: Toplumsal Bütünün Temel Alanlarında Sistemler Arası İlişkiler	s. 222
Şekil 7: Nüfus ve Nüfus Artış Hızı (2000-2080)	s. 234
Şekil 8: Genç - Yaşlı Bağımlılık Oranı ve Toplam Doğurganlık Hızı (2000-2080)	s. 236
Şekil 9: Kamu Yatırımlarında Kamu BİT Yatırımlarının Payı (2002-2020)	s. 246
Şekil 10: Ar-Ge Harcamalarında Yükseköğretim, Özel Sektör ve Kamunun Payı (2000-2020)	s. 250
Şekil 11: Seçilmiş Ülkelerde Ar-Ge Harcamasının GSYH'deki Payı (2000, 2019)	s. 251
Şekil 12: Patent ve Faydalı Model Başvuruları-Tescilleri (2000-2019)	s. 252
Şekil 13: GSYH'nin Sektörel Dağılımı (2020)	s. 254
Şekil 14: İmalat Sanayi Ürünleri İhracatında Yüksek Teknolojili Ürün Payı (2019)	s. 255
Şekil 15: Yüksek Teknolojili Ürün İmalatında İstihdam (2009-2020)	s. 256
Şekil 16: Ekonomik Faaliyet Alanlarına Göre Faktör Maliyetiyle Katma Değer (2020)	s. 257
Şekil 17: İmalat Sanayinin Teknoloji Düzeylerine Göre Faktör Maliyetiyle Katma Değer (2020)	s. 258
Şekil 18: BİT Mal İhracatı ve İthalatının Toplam Mal İhracatı-İthalatı İçindeki Payı (2000-2020)	s. 260
Şekil 19: BİT Hizmet İhracatı ve İthalatının Toplam Hizmet İhracatı-İthalatı İçindeki Payı (2000-2020)	s. 262
Şekil 20: Bilgi ve İletişim Sektöründe İstihdam (2009-2020)	s. 263
Şekil 21: Türkiye'nin Yönetişim Göstergeleri (2000-2020)	s. 265
Şekil 22: İşgücüne Katılma, İstihdam ve Tarım Dışı İşsizlik Oranı (2000-2020)	s. 286

Şekil 23: Kadın-Erkek İşgücüne Katılma Oranı (2000-2020)	s. 287
Şekil 24: Genç Nüfus, İşgücü ve İşgücüne Katılım Oranı (2000-2020)	s. 287
Şekil 25: Kadın ve Erkek İşgücünün Eğitim Durumu (2000, 2019, 2020)	s. 291
Şekil 26: Kadın ve Erkek İstihdam Oranı (2000-2020)	s. 293
Şekil 27: Genç İstihdam Oranı (2000-2020)	s. 294
Şekil 28: Kadın ve Erkek İstihdamının Eğitim Durumu (2000, 2019, 2020)	s. 296
Şekil 29: İstihdamın Sektörel Dağılımı (2000-2020)	s. 297
Şekil 30: Tarım Dışı Sektörlerde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu (2000-2020)	s. 300
Şekil 31: Tarımda İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu (2000-2020)	s. 301
Şekil 32: Tarımda ve Tarım Dışında Kayıt Dışı İstihdam (2000-2020)	s. 302
Şekil 33: İşteki Duruma Göre Tarım Dışı Kayıt Dışı İstihdam (2000-2020)	s. 303
Şekil 34: İşteki Duruma Göre Tarımda Kayıt Dışı İstihdam (2000-2020)	s. 304
Şekil 35: Kadın ve Erkek İşsizlik Oranı (2000-2020)	s. 306
Şekil 36: Genç İşsizlik Oranı (2000-2020)	s. 307
Şekil 37: İşsizlerin, İş Bulma Ümidi Olmayanların ve Diğerlerin Görünümü (2000-2020)	s. 308
Şekil 38: Eğitim Durumuna Göre İşsizlik (2000-2020)	s. 309
Şekil 39: Sektörlere Göre İşgücü Verimliliği (2000-2020)	s. 313
Şekil 40: Sektörlere Göre GSYH, İstihdam ve İşgücü Verimliliği (2000-2020) (2000=100)	s. 315
Şekil 41: GSYH, Sermaye Birikimi ve İstihdam Endeksi (2000-2020) (2009=100)	s. 318
Şekil 42: Sektörlere Göre Sermaye Birikimi (2000-2020) (Milyar TL)	s. 319
Şekil 43: Sektörlere Göre Sermaye Verimliliği (2000-2020)	s. 320
Şekil 44: Yüksek Otomasyon Riski ve Önemli Değişim Riski Taşıyan İşlerin Oranı (2019)	s. 325
Şekil 45: Çalışan Sayısına Göre Robot Teknolojisi Kullanan Girişimlerin Oranı (2018, 2020)	s. 327
Şekil 46: Kamu Eğitim Harcamasının GSYH İçindeki Payı (2018)	s. 332
Şekil 47: 3-5 Yaş Arası Okullaşma Oranı (2005, 2010, 2018)	s. 334
Şekil 48: 25-64 Yaş Arası Nüfusta Yükseköğretimlilerin Oranı (2010, 2020)	s. 339

Şekil 49: 25-64 Yaş Arası Bireylerin Hayat Boyu Öğrenmeye Katılım Oranı (2010, 2020)	s. 352
Şekil 50: Gelir Dağılımı ve Gini Endeksi (2002-2020)	s. 356
Şekil 51: Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH'ya Oranı ve Yıllık Değişimi (2000-2020)	s. 361
Şekil 52: Nüfus ve İstihdamın Geleceği	s. 376
Şekil 53: Sektörel İstihdamın Gelişimi	s. 378
Şekil 54: Toplumsal Bütünün Alt Alanlarının Temel Altyapı Unsurlarıyla İlişkileri	s. 380
Şekil 55: Bilgi Toplumuna Geçiş ve İstihdam İçin Bütünsel Bir Strateji Çerçevesi	s. 413

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu: İnsanlık, ilkel toplumdan başlayan tarım toplumu ve sanayi toplumuyla devam eden toplumsal dönüşümler yaşamıştır. Bu dönüşüm süreçlerinde yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler, bilgi ve teknolojinin hız kazanmasıyla bilgi toplumunu oluşturmaya başlamıştır. İnsanlığın geldiği bu yeni aşamaya kadar olan toplumsal dönüşümlerdeki gibi bilgi toplumu da bilim ve teknolojik gelişmelerin daha çok hız kazandığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bilginin üretiminde ve teknolojilerin gelişmesindeki hız, toplumların yeni teknolojilere çok çabuk uyumunu, böylece bilgi toplumuna dönüşümün çok daha hızlı gerçekleşmesine olanak sağlayabilmektedir. Teknolojik yenilikler, ülkelere uluslararası rekabette büyük fırsatlar yaratırken bazı tehditleri de beraberinde getirebilmektedir. Ülkelerin bilgi toplumuna dönüşüm süreçleri ve teknolojik uyum ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yapıları ile demografik yapılarına göre farklılık gösterebilmektedir. Teknolojik yenilikler ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarda sistem, yapı ve süreci değiştirerek tüm karar birimleri, kuralları ve kurumları yeniden oluşturmaktadır.

Bilgi ve teknolojik yeniliklerin toplumun tüm alanlarına yansıyan etkilerinin işgücü ve istihdam alanında yoğun olarak görülmesi söz konusudur. Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde teknoloji, yapay zeka, otomasyon ve robot kullanımının üretimde yaygınlaşmasıyla işgücü ve istihdama etkileri belirginleşmeye başlamıştır. Bilgi toplumuna geçiş yeni iş bölümü biçimleri, çalışma ve iş yapılarında dönüşümü getirmiş, işgücü piyasaları bu dönüşüme uyum sağlamaya çalışmıştır. Toplumun dönüşüm sürecinde sistemli değişimin en önemli etkisi, istihdam ve mesleki yapıdaki dönüşüm olmaktadır. Bilinen işçi tipi giderek yerini bilgi işçisine, becerili ve donanımlı işçi tipine bırakırken bazı meslek ve iş alanlarının dönüşüm sonucunda yok olacağı ve yeni işlerin beceri gereksinimlerine cevap verebilecek yeni meslek alanlarının oluşacağı beklenmektedir. Nitelikli işgücü talebindeki artışın niteliksiz ve mevcut nitelikli işgücünü de istihdam dışında bırakacak olması ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarda büyük sorunlar yaratabilecektir.

Bilgi toplumuna dönüşümde ortaya çıkacak yeni işler, meslekler, çalışma koşulları ve nitelikli işgücü talebindeki artışın işgücü ve istihdama etkilerinin üretim

ve bölüşüm üzerine olası yansımaları gelir dağılımının, eğitim ve sosyal korumanın önemini artıracaktır.

Çalışmanın Amacı: Bu çalışma, bilgi toplumunun istihdam üzerine etkilerini Türkiye perspektifinden değerlendirmeyi ve bu değerlendirmeler ışığında politika önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Bilgi toplumunda, bilginin üretimin temel girdisi haline gelerek yeni teknolojik gelişmelerle hızlı ve köklü değişimleri, birçok yeniliği beraberinde getirirken bazı olumsuz etkileri de görülmektedir. Bu sistemli değişimin en önemli etkisi istihdam ve mesleki yapıdaki dönüşüm olmaktadır.

Bilgi toplumunda teknolojik gelişmelerin ve kullanımdaki artışın kısa dönemde istihdam kayıplarına neden olacağı, uzun dönemde ise yeni işler ve istihdam olanakları yaratarak işsiz kalanların yeni işler bulabileceğini öne çıkaran olumlu yaklaşıma karşılık, işgücüne olan talebin azalarak istihdam kayıplarına neden olacağı ve işsiz yığını yaratacağı olumsuz yaklaşım yanında, teknolojinin kullanımına yönelik olarak işgücü-teknoloji dengesinin sağlanabileceği gibi farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye açısından farklı yaklaşımlardan hangisinin işlerlik kazanacağı mevcut durum analizleri çerçevesinde değerlendirilerek gelecek öngörüsünde bulunulacaktır.

Çalışmanın Önemi: İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için düzenli bir gelir elde etmeleri, bunun için de bir şekilde istihdam edilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle istihdam, insanların yaşamlarında çok önemli bir yer tutmaktadır. Emeğin her geçen gün üretim süreçlerinde teknolojik gelişmelere dayalı otomasyon, robot ve yapay zeka tarafından ikamesi genişlik ve derinlik kazandıkça artacak istihdam kayıpları ve işsizlik sorunu tüm ülkelerin önemli ve öncelikli gündemi haline gelmektedir.

İstihdam, ekonomi politikasının temel hedeflerinden biri olmakta ve makroekonomik sistemin başarı ölçüsü olarak görülmektedir. İstihdam, üretimde yer alan ve üretimin önemli unsuru olan işgücünün karşı karşıya kaldığı ve ayrıca üzerinde durulması, ekonomiler için çözülmesi gerekli hassas bir sorundur. Her geçen gün artan ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak daha da artması beklenen istihdam kayıpları ve işsizliğin sadece ekonomik değil sosyal ve siyasi sonuçlar da üretmesi çalışmanın çok boyutlu önemine işaret etmektedir.

Teknolojik ve ekonomik alandaki gelişmelerin politik, sosyal ve kültürel alanlara göre daha hızlı gerçekleşmesi ve bütün alanlarla bağlantılı olan istihdamdaki gelişmelerin bu alanların yarattığı ortam içinde oluşması, diğer alanlarla da etkileşim içinde olması, toplumsal bütünü belirlemede daha etkin rol oynayarak karşılıklı bağımlılık ve etkileşimi artırması çalışmanın önemini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde teknolojik gelişmelerin işgücü ve istihdam üzerindeki etkilerinin boyutları ve toplumsal bütünün alt alanlarıyla karşılıklı etkileşimi incelenerek, ortaya çıkabilecek sorunlara karşı geleceğe yönelik oluşturulacak politika önerilerinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir.

Çalışmanın Yöntemi: Bilgi toplumuna dönüşüm sürecindeki gelişmelerin istihdam üzerinde yaptığı ve yapacağı değişimlerin tek yönlü ve tek boyutlu neden sonuç ilişkisine bağlanarak analiz edilmesi, geleceğe yönelik öngörüler için yeterli bilgileri veremeyeceğinden, bu değişimlerin toplumsal bütünün tüm alanlarına karşılıklı etkileşim içinde hangi yönde ve boyutta yansıdığının belirlenebilmesi bütüncül bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Çalışmada, bilgi ve teknoloji temelinde toplumsal bütünün tüm alanlarıyla karşılıklı etkileşimini ve gelişme süreçlerini kuantum paradigmasına dayanan bütüncül ve çoklu ağ etkileşim ilişkileri çerçevesinde, alanlar arasında kesin sınırlar koymadan analiz imkanı veren “Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı” esas alınarak; Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin istihdam üzerine etkilerinin ve bu etkilerin geleceğe yönelik toplumsal gelişme, sistem, yapılanış ve süreçlere yansımaları ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın konusuyla uyumlu Entegre Sistem Olarak Toplumsal Bütünün Analizi Yaklaşımı, Türkiye'nin bilgi toplumu dönüşüm sürecinde toplumsal bütünün alt alanlarındaki etkileşim ilişkilerinin oluşumunda rol oynayan çevresel unsurların ve değişkenlerin analizine önemli katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde analize konu edilen veriler, göstergeler ve endeksler ile birbirinden bağımsız olmayan toplumsal bütünün tüm alanları ve bu alanların alt alanları arasındaki etkileşimi ve ilişkinin düzeyi görülebilmektedir. Çoklu dinamik ilişkiler, sosyal olay ve süreçleri de şekillendirdiğinden bireyi merkeze alan bütüncül bir yaklaşım ile zaman boyutunda

gerçekleşen akış, işleyiş ve değişim sonuçlarının etkinliği ve istihdamın görünümü ortaya konabilmektedir.

Teknolojik ve ekonomik alandaki gelişmelerin diğer alanlara göre daha hızlı gerçekleşmesi ve gelişmelerin bu alanların yarattığı ortam içinde oluşması, diğer alanları da etkilemesi, toplumsal bütünü belirlemede daha etkin rol üstlenerek karşılıklı bağımlılık ve etkileşimi artırması nedeniyle bütün alanlarla bağlantılı olan istihdamı da nasıl ve ne düzeyde etkilediği değerlendirilebilecek, politikaların güncellenmesine veya yeni politikalar geliştirilmesine yönelik öneriler ortaya konulabilecektir.

Çalışmanın İçeriği: Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, insanlığın tarihsel süreç içinde geçirdiği ilkel toplum, tarım toplumu ve sanayi toplumu dönüşümlerine ve toplumsal dönüşümün yeni bir aşaması olan bilgi toplumunun oluşum sürecine, özelliklerine, yarattığı bilgi ekonomisine, bilgi toplumu ve ekonomisinin gösterge ve endekslerine, istihdam ve işgücünün değişimine yer verilmektedir.

Toplumsal yapının tüm alt alanlarına yansıyan bilgi ve teknolojik yeniliklerin etkilediği işgücü ve istihdamda önemli değişimlerin ortaya çıkaracağı sorunlara çözüm önerileri üretebilmek açısından çalışmanın ikinci bölümünde, işgücü, istihdam ve işsizlik tanımı, önemi ve türlerine yer verilmekte, istihdam teorileri ve istihdam politikaları incelenmektedir. Dönüşüme uğrayan işgücü, istihdam ve işsizlik tarım, sanayi ve bilgi toplumu kapsamında değerlendirilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, “Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı”nın çoklu etkileşimine dayanan bütüncül yaklaşımıyla Türkiye’nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin istihdam üzerine etkilerinin ve bu etkilerin geleceğe yönelik toplumsal gelişme, sistem, yapılanış ve süreçlere yansımalarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye’nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecini etkileyebilecek ekonomik durumu, nüfus yapısı ve değişimi ortaya konularak, bu süreçte yaptığı çalışmaların yansıdığı gösterge ve endekslerle ulusal ve uluslararası düzeydeki konumuna yer verilmektedir. Mevcut işgücü, istihdam ve işsizliğin sergilediği görünüm ve sektörel bazda büyüme ve istihdam ilişkisi değerlendirilerek işgücünün teknoloji, otomasyon ve nitelikli işgücü talebi karşısında istihdam riskleri, sorunları ve yeterliliği, bu yeterlilikte eğitim sisteminin katkıları incelenmektedir.

Ulusal istihdam stratejisinin işgücü piyasası ve istihdam yaklaşımı, gelir dağılımı ve yoksulluk düzeyinin mevcut sosyal güvenlik sistemine yapacağı etkileri karşısında sistemin yeterliliği değerlendirilmektedir.

Son bölümde, Türkiye bilgi toplumuna yaklaştıkça ortaya çıkabilecek işgücü, istihdam ve işsizlik üzerindeki etkileri ve önemli sosyal sorunları azaltacak gerekli önlemlerin alınabilmesinde teknolojik, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlardaki gelişmeler, kurumsal yapı, karar ve kuralların etkinliği, toplumsal bütünlüğün ve uzlaşının sağlanması belirleyici olduğundan, öncelikle toplumsal bütünün temel alanlarında mevcut durum değerlendirilerek önerilere yer verilmektedir. Ayrıca, TÜİK'in nüfus tahminlerinden hareketle nüfus ve istihdama ilişkin göstergeler lineer ekstrapolasyon yöntemi ile tahminlenmektedir. Bu bağlamda, istihdam kayıplarını azaltma ve işgücünü koruma amaçlı istihdam stratejisi, istihdam odaklı sektörel strateji, nitelikli insan kaynağı oluşturacak eğitim sistemi, işsizlik ve gelir kayıplarıyla yoksulluğun artışına karşı sosyal koruma ve güvenlik sistemi alanlarında politikaların güncellenmesine veya yeni politikalar geliştirilmesine yönelik öneriler ortaya konulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER VE BİLGİ TOPLUMU

İnsanlık, var oluşundan günümüze gelinceye kadar sürekli dönüşümler yaşamış, sosyo-ekonomik gelişme sürecinde ilkel toplumdan tarım toplumuna, tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş olarak değerlendirdiğimiz farklı gelişme aşamalarından geçmiştir. Bu gelişme aşamalarından ilkinde insanlar beslenme ihtiyaçlarını avcılık ve toplayıcılıkla karşıladıkları ilkel toplum sürecindeyken toprağı işlemeyi öğrenmiş, yerleşik yaşama geçerek toplumsal gelişmenin ikinci aşaması olan tarım toplumuna ilk adımları atmıştır. Böylece toprak ve emek, en önemli üretim faktörü haline gelmeye başlamıştır. Tarım toplumu sürecinde o günün teknik gelişmeleri tarımsal verimliliğı arttırmış, bu da toplumsal ve ekonomik yaşamda önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Tarım toplumunun teknik gelişmeleri, tarımsal verimlilik ve yeni arayışlar bir seri teknolojik yeniliğı yaratarak kitlesel üretimin, tüketimin ve eğitimin önem kazandığı sanayi toplumuna geçişi hazırlamıştır. Sanayileşmenin, teknolojik yeniliklerin üretimde kullanılmasının en üst seviyeye ulaştığı ve sanayi devriminin yaşandığı sanayi toplumu süreci aynı zamanda ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlara da yansımaları kapsayan bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Günümüzde ise her geçen gün etkilerinin daha fazla görüldüğü bilgi ve teknolojik yeniliklerle, nitelikli insan sermayesinin önem kazandığı yeni bir gelişme aşaması olan bilgi toplumuna tanıklık edilmektedir.

Bu bölümde, insanlık tarihi boyunca yaşanan köklü değişimler ve toplumsal dönüşümlere neden olan gelişmeler, bilgi toplumu öncesi toplumsal dönüşüm başlığı altında; ilkel toplum, tarım toplumu ve sanayi toplumu alt başlıklarıyla günümüz toplumuna gelinen sürece kadar incelenecek ve değerlendirilecektir. Günümüzün toplumsal yapısı olarak nitelendirilen bilgi toplumunun oluşum sürecine, toplumsal yapıdaki etkilerine, özelliklerine, yarattığı yeni ekonominin yani bilgi ekonomisinin özelliklerine ve bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi izleme araçları olan gösterge ve endekslere yer verilecektir.

1.1. BİLGİ TOPLUMU ÖNCESİ TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER

Günümüze gelene kadar insanlık üç büyük dönüşüm yaşamış, dördüncü aşamada önemli gelişmeler ve ilerlemeler sağlamıştır. Her aşama da önceki kültürleri ve uygarlıkları ortadan kaldırıp yerlerine yeni yaşam biçimlerini getirmiştir. Ancak her aşama yeryüzü toplumlarında farklı zamanlarda ve farklı biçimlerde yaşanmıştır. Halen az da olsa ilkel topluluk yaşamında, tarıma geçiş aşamasında olan toplumlar bulunmaktadır. Tarım toplumunu yaşayan, tarım toplumu ile sanayileşme arasında kalan, sanayi toplumuna ulaşmamış çok sayıda ülke vardır. Yaşam biçimlerinden ilki ilkel toplum, yaklaşık on bin yıl önce yerleşik çiftçilikle tarıma geçmiş, tarım toplumunun ardından 17. yüzyılın sonlarında sanayi toplumu ortaya çıkmıştır. 1950’li yıllardan başlayarak sanayi sonrası ya da bilgi toplumu olarak adlandırılan dördüncü aşama günümüzdeki adıyla bilgi toplumu ve bilgi ekonomisidir. İnsanlık sürekli gelişirken toplumsal değişimlerin hızları birbirinden farklı olmuştur. Tarım devrimi bin yılda ortaya çıkarken sanayi devrimi iki yüzyılda ortaya çıkmıştır. Her toplumsal değişim ve yarattığı devrimler diğerinden daha hızlı olmuştur. Gelecekteki değişimlerin daha da hızlı olabileceğinin ifade edilmesi yanlış olmayacaktır.

Bilgi toplumunun oluşumu ve yapısının anlaşılabilmesi için bilgi toplumu öncesi toplumsal dönüşüm süreçlerini incelemek faydalı olacaktır. Bu nedenle öncelikle alt başlıklar halinde ilkel toplum, tarım toplumu ve sanayi toplumu olmak üzere üç önemli toplumun ekonomik ve toplumsal yapısına yer verilmiştir.

1.1.1. İlkel Toplum

İlkel toplulukların temel amacı hayatta kalabilmek için yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu topluluklarda yaşam için beslenme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması önceliklidir. Bu topluluklar sağ kalabilmek için avcılığın ve toplayıcılığın gereği, sürekli hareket etmek zorundaydılar. İklim şartları, açlık ve çevresel etkiler yer değiştirmelerini gerekli kılmaktaydı. Yer değiştirirken de sadece yaşamsal önemde

gördükleri eşyalarını taşıyabiliyorlardı. Küçük bir topluluğun beslenebilmeleri için bile oldukça geniş arazilere ihtiyaçları bulunmaktaydı¹.

Beslenme ihtiyacı ilk olarak yerin yüzeyindeki otların, o zamanın teknolojisi olan elle toplanmasıyla giderilmiştir. Daha sonra ise doğada hazır bulunan o dönemin araçları; taşlar ve sopalar yardımıyla yerin altındaki bitki kökleri ve ağaçtaki meyvelerin toplanması ile beslenme sağlanmıştır. Toplayıcılıkta kullanılan taş ve sopalar ilkel toplumdaki teknolojik gelişmeyi yansıtmaktadır. Kullandıkları araçları taşlar yardımıyla vurma ve yontma işlemlerinden geçirdikten sonra toplayıcılığın yanında avcılık faaliyetine de geçilmiştir².

İlkel insan yiyecek ihtiyacını karşılamak için bitki, meyve, ot ve hayvanları, böcekleri toplamış, tuzak ve araçlar geliştirerek balık dahil her türlü hayvanı avlamıştır. Bazı hayvanları da evcilleştirmiştir. Evcilleştirdiği hayvanlardan biri olan köpekten sürü gütmeye ve bekçilikte faydalanmıştır. İnek, keçi ve koyunun etinin yanında derisinden yararlanmış, öküzü sabanın ve tekerleğin icadıyla koşumda, atı ulaşımında ve saldırıda kullanmıştır³.

Toplunun yaşamsal ihtiyaçlarının temini iklime, doğal çevreye, çevrenin bitki ve hayvan varlığına bağlıdır. İklim, çevre, bitki ve hayvan varlığı yapısındaki olumlu veya olumsuz değişimler toplumu doğrudan etkilemiştir. Olumsuz değişimler nüfus azalması yanında bulunulan bölgede nüfusun yok olmasına yol açabilmiştir. Olumlu değişikliğin yarattığı yiyecek bolluğu nüfus artışını getirirse de tekrar yaşanabilecek bir olumsuz gelişmeyle gelecek kıtlık ve açlıkta nüfus azalması kaçınılmaz olmuştur⁴. İlkel toplumda üretimin bilinmemesi ve değişen iklim-çevre koşulları nedeniyle bulunan, toplanabilen besin, ihtiyaç olunan miktarda tüketilmiştir⁵. Çünkü besin depolama, mal değişimi imkanları sınırlıdır. Avcılık ve toplayıcılıkla yaşanan bölgenin kaynaklarının azaltılması verimin de azalmasına neden olduğundan çözüm; yeni bölgelere göç etmekte aranmıştır.

¹ Alvin Toffler, **Üçüncü Dalga**, çev. Ali Seden, 3. Basım, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1996, s. 154.

² Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, 11. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004, (Siyasal), s. 15.

³ Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi**, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 22.

⁴ Alaeddin Şenel, **İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, 6. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2001, (İlkel), ss. 82-83.

⁵ Muzaffer Sencer, "Toplumların Evrimi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 1, 1987, s. 34.

İlkel insan yiyecek elde etme yollarını geliştirirken aynı zamanda alet yapma ve kullanma bilgi birikimine de sahip olmuştur. Kullandıkları alet ve edevatların yapımında odun, çakmaktaşı, kemik, boynuz, lif ve deriyi kullanmışlardır. Ateş yakmayı öğrenmiş, içinde yiyeceğin saklanacağı ve pişirileceği çömlekleri yapmışlardır⁶. İlkel toplumda avcılık ve toplayıcılık kendi ihtiyaçlarını karşılama amaçlı olduğundan toplumsal artıya ulaşmaları çok sınırlı kalmıştır. Toplumsal artı yetersizliği, emek verimsizliğini getiren teknik yetersizlikle, gıda depolamayı zorlaştıran göçebe yaşamla ve düşünsel yetersizlikle bağlantılıdır. Bu yetersizlikler yoksun ve durağan bir ekonomik yapı yaratmıştır. Ekonomik yapı bu durumdayken ilkel toplumda mülkiyetin olmayışı insanların davranışlarını, toplumsal ve düşünsel yapısını etkilemiş, ortak paylaşma, dayanışma ve ortak sorumluluk anlayışıyla zorluklar aşarak yaşam sürdürülmüştür⁷. Bu toplulukların çoğunda eşitsizlik yok denecek kadar azdır. Avcı ve toplayıcı topluluklar beslenme, barınma ihtiyaçlarını karşılamak için av silahları, tuzaklar, kazma ve barınak yapma ile pişirme aletlerini kullanmışlardır. Topluluk bireyleri arasında araç, gereç kullanımı ve miktarı açısından büyük farklılıklar görülmemekte, yoksul ve zengin ayrımı bulunmamaktadır⁸.

İlkel toplumda yoksun ve durağan ekonomik yapıyı değiştirecek ve geliştirecek bilinçli bir düşünsel yapının yokluğu toplumsal yapıda da durağanlık yaratmıştır. İlkel toplumda geçim ve yaşam biçimleri bakımından farklılıklar nedeniyle birbirinden ayrılan toplayıcılıkta “ilkel sürü”, avcılık ve toplayıcılıkta “takım”, uzman avcılıkta “avcı topluluk” birimleri bulunmaktadır. Toplayıcılıkta bireyler arasında işbirliği ve düzenli ilişki yoktur. Konuşmanın gelişmediği, deneyim ve bilgi birikiminin çok yetersiz olduğu, yaşlı genç farkının gözetilmediği bir yapı vardır. İletişim sinyal ve işaretlerle, davranış biçimlerinin yeni kuşaklara aktarımı taklit etmeyle gerçekleştirilmiştir. İlkel sürü doğanın etkilerine karşı zayıftır ve kendini doğaya karşı daima savunmaya hazır tutmuştur. İlkel sürüler arasında ilişki yok gibidir⁹.

Toplum, araçların ortak kullanımı, elde edilen besinin ortak tüketimi ile dayanışmacı olup, sınıflaşmanın olmadığı yapısal özelliklere sahiptir¹⁰. Ortak çalışma,

⁶ Heaton, s. 23.

⁷ Şenel, İlkel, ss. 84-85.

⁸ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, 2. Baskı, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2005, s. 31.

⁹ Şenel, İlkel, ss. 86-87.

¹⁰ Sencer, s.34.

paylaşma ve dayanışma duygusu ile kolektif sorumluluk ve eylem birliği bulunmaktadır. Siyasal örgütlenme ve siyasal yapı yoktur. Konuşmanın gelişmesiyle eşitlikçi dayanışmacı ilişkiler kolaylaşmış bilgi birikiminde ilerleme sağlanmıştır. Bilgi birikimi toplumda yaşlılara saygınlık ve yaşlı-genç farklılık yaklaşımını getirmiştir¹¹. Avcılık, ilkel toplumda iş bölümünü ortaya çıkarmıştır. Kadınların toplayıcılık, erkeklerin ise avcılıkla uğraşması toplulukta iş bölümünün gerçekleştiğini göstermektedir. Topluluk içinde bireylerin saygınlıkları, söz sahibi olmaları ve sorumlulukları yaşa ve cinsiyete göre belirli bir düzeye çıkmakta, erkekler avcılık kadınlar da yiyecek, toplayıcılık, pişiricilik ve çocuk bakıcılığı yapmaktadır. Kamusal faaliyetler ve törensel uygulamalar erkeklerin kontrolü altında bulunmaktadır¹².

İklim koşullarındaki değişimler hayvancılığı ve avcılığı olumsuz yönde etkilemiştir. Av hayvanlarının uzak alanlarda bulunması uzman avcı grupların oluşması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Av aletlerinin yapımındaki gelişmeler, toprağın işlenmesi ve hayvan evcilleştirilmesi üretkenliği artırınca beslenme için sürekli avcılık yapılmasına gerek kalmamıştır¹³. Uzman avcılıkta yaşam biçimi ilkel sürüden, avcı ve toplayıcı takımdan farklılık göstermektedir. Ev ekonomisi gelişmiş, ekonomik uğraşlar dışında gerçekleşen uzmanlıklar, işbölümleri ve farklılıklar yeni ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır. Uzman avcı topluluklar mağara, barınak, kamp gibi uzun süreli yaşam sürecekleri mekanlar edinmişler ve iç işlerinde işbirlikçi ve eşitlikçi olmuşlardır. Ortak paylaşma devam etmiştir. Doğaya karşı etkin olsalar da üretim bilmemeleri nedeniyle doğaya bağımlı ve savunmacıdırlar. Uzman avcılıkta besin artışı yaratılmış fakat eşitlikçi yapıları, düşünsel gelişmeleri besin artısını ürün artısına dönüştürüp toplumun yapısal değişime ulaşmasını engellemiştir. İlkel toplumun dönüşümünde iklim değişikliği büyük rol oynamıştır. Avcılık ve toplayıcılık, buzul çağı ile beraber uzman avcılığa, buzul çağının sona ermesiyle avcılık ve toplayıcılık daha da geliştirilerek üretime geçiş için de bir basamak oluşturan yabancı tahıl devşiriciliğine dönüşmüştür. Yağışların oldukça zayıflaması iklimde kuraklığa yol açarak yabancı tahıllarda azalma meydana getirmiştir. Yabancı tahıl devşiriciliğine

¹¹ Şenel, İlkel, s. 88.

¹² Giddens, s. 31.

¹³ Kuvvet Lordoğlu ve Nurcan Özkaplan, **Çalışma İktisadı**, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11.

dönüşen ilkel toplum iklim sebebiyle azalan su ihtiyacını karşılamak amacıyla yabancı tahıl yetişen su kenarlarındaki toprakları çevirmişler, sulama ve ekim yoluyla yerleşik hayata ve üretici ekonomiye geçilmiştir¹⁴.

Daha önce toplanıp tüketilen yabani ot, tane ve meyveler yetiştirilmeye başlanmıştır. Arpa ve buğday gibi tahıllar sekiz bin yıl öncesi Dicle ve Fırat'ın verimli kıyılarında yetiştirilmiş, zamanla Suriye, Mısır ve Tuna vadisine yayılmıştır¹⁵.

İlkel üretim biçiminde elde edilen ürünlerden yaratılan artık geçimlik olarak kullanılırken emek veriminde artış ihtiyaç fazlası ürün elde edilmesini sağlamıştır. İhtiyaç fazlası ürün topluluklarda ekonomik ve toplumsal değişimleri, çatışmaları ortaya çıkarmıştır. Toplulukların göçebe, avcı ve toplayıcı görünümeleri ve üretim biçimleri toprağın tek üretim aracı olarak görülmesiyle değişerek, artık ürün elde etme çabasına dönüşmüştür¹⁶.

Bu açıklamalar çerçevesinde ilkel toplumun genelde üretimi bilmeyen, doğanın sunduklarına göre göçebe, eşitlikçi, paylaşımcı, dışa kapalı ve durağan bir yapıda olduğu söylenebilir.

1.1.2. Tarım Toplumu

On bin yıl kadar önce yeryüzüne yavaş yavaş yayılarak köyleri, ekili toprakları ve yeni yaşam şekliyle tarım toplumu oluşmaya başlamıştır¹⁷. Tarıma geçiş MÖ 9500-8500 yıllarında Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde, İran'ın batısında ve Levant bölgesinde sınırlı bir arazide başlamış, yaklaşık olarak MÖ 9000'li yıllarda buğday ve keçiler, MÖ 8000'li yıllarda mercimek ve bezelye, MÖ 5000'li yıllarda zeytin ağaçları, MÖ 4000'li yıllarda atlar evcilleştirilmiştir. Aynı şekilde Orta Amerika'da mısır ve fasulye, Güney Amerika'da patates ve lama, Çin'de pirinç, darı ve domuz, Yeni Gine'de şeker kamışı ve muz evcilleştirilmiş ve kendi ihtiyaçları için üretilmeye başlanmıştı. Çiftçilik, dünyanın birçok yerinde MS 1. yüzyılda insanların büyük bir kısmının işi haline gelmiştir¹⁸. İnsanların tarımsal alanda zamanla artmış olan

¹⁴ Şenel, İlkel, ss. 92, 109, 139-148.

¹⁵ Heaton, s. 22.

¹⁶ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 12.

¹⁷ Toffler, s. 31.

¹⁸ Yuval Noah Harari, **Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi**, çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, İstanbul, 2015, (Sapiens), ss. 89-90.

kapasitesinin ilk işaretleri Mısır ve Batı Asya'da görülmüştür. Nil, Dicle ve Fırat vadilerindeki topluluklar tarla tarımı ve el zanaatlarında ilerlemişlerdir. Köyler, kentler, saraylar ve tapınaklara yerleşip yakın çevre ile ticaret yapmışlardır¹⁹.

İlkel toplum ekonomisinden üretici ekonomisine yönelik avcı ve toplayıcılarının yabani tahılları devşirmeye başlamasıyla olmuştur. Ardından hayvanların evcilleştirilmesi gelmiştir. İklim koşulları ile değişen besin elde etme yöntemleri ilkel toplumun avcı ve toplayıcılıktan, tarım toplumunun temellerini oluşturan yabani tahıl devşiriciliğine yöneltmiştir. İlk olarak sadece bulunduğu yerde büyümesi ve sonrasında toplanması için uğraşılan tahılların daha sonrasında da ekimine başlanması göçebelikten yerleşik hayata geçilmesini zorunlu hale getirmiştir. Yerleşik hayata geçiş tarım toplumunun ilk adımları olmaktadır. Burada toplumun uğraşı olan tarım faaliyetinin yerleşik hayatı getirmesi tarım toplumuna geçiş adımları olarak dikkat edilmesi gereken zaman dizilimini göstermektedir.

Göçebelikten tarıma geçmeye başlayan topluluklar aileleriyle birlikte işleyebileceği toprak parçalarına yerleşmişler ve kurdukları kulübelerinin çevresinde tarım yapmaya başlamışlardır. Yaşamları göçebelğe göre gelişme gösterse de daha çok yaşam mücadelesi vermekle geçmekteydi²⁰.

İlkel toplumdaki avcı toplayıcıların bazıları çiftçiye dönüşürken bazıları da hayvanların evcilleştirilmesiyle tarım toplumunun çevresinde yer alan kendine yetersiz ve dışa açık çoban topluluklara dönüşmüşlerdir. Tarım toplumuna geçiş aşamasında oluşan çoban topluluklar besin ihtiyaçlarını tarım toplumunun çiftçi topluluklarından yağmalama yöntemiyle karşılamışlardır²¹. Yerleşik topluluklara saldırılarla talanlar ve istilalar yapmışlar, taşıyabildikleri her şeyi götürmüşlerdir. Bu sürekli yağmalama ile ortaya çıkan daha fazla besin ihtiyacı yerleşik çiftçi topluluklarını daha fazla üretmeye ve bunun için de büyük sulama tarımına geçmeye yöneltmiştir. Büyük sulama tarımına geçiş büyük toplumsal artı yaratmıştır²². Daha sonra çoban topluluklar yağmaladıkları çiftçi toplulukları başka çoban toplulukların yağmasından ve zararlarından korumak, savunmak amacıyla askeri sınıfa dönüşmüşler

¹⁹ Heaton, s. 25.

²⁰ Toffler, s. 155.

²¹ Şenel, Siyasal, s. 38.

²² Şenel, İlkel, s. 202.

ve besin ihtiyacını çok daha fazla artırmışlardır²³. Yerleşik çiftçi toplulukların üzerinde din adamları ya da yönetici gruplar da egemenlik kurarak uyruklarını korumuş, çalışmalarında ve yaşamlarında karşılaştıkları zorlu koşulları iyileştirerek daha verimli çalışmalarını sağlamıştır. Bunları sağlarken de çiftçilerin elinde ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ürünü bırakarak yağmacılığın değişik bir yöntemini uygulamışlardır²⁴.

Göçebe çoban topluluklarda yaşam biçiminin birimleri klanlar ve aşiretler olup erkeklerin denetimindeki hayvan sürüleri topluluğun mülkiyetindedir. Klan ve aşiret reisleri ortak mülk olan hayvan sürülerini topluluk adına kullanma yetkisine sahiptir. Göçebe çobanla, yerleşik çiftçi ve kent alışverişinin başlamasıyla zaman içinde hayvan sürüleri klan ve aşiret reislerinin özel mülkiyetine girmiştir. Tarla açarak tarım yapan yarı göçebe çiftçi topluluklarda tarım ve hayvan üretimi ile bunlara bağlı ekonomik etkinliklerde kadın ve erkeğin ağırlığı eşit durumdadır. Çok az da olsa tarım yapan, temelde hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşan ve bu konuda uzmanlaşan göçebe çoban topluluklarda üretim ve ekonomik etkinlik erkek ağırlıklıdır. Yerleşikler topraktan barınaklar, yarı göçebe tarla açanlarda kestikleri ağaçlardan elde ettikleri tahtalarla barınaklar yapmışlardır. Erkeklerin ağaçlardan tahta üretimi doğramacılık zanaatını başlatmış olsa da hemen her erkeğin bu beceride olması olağan görüldüğünden uzmanlık olarak değerlendirilmemiştir²⁵.

Yerleşik çiftçi topluluklarında aile biriminin yarattığı barınak ya da ev sahipliği özel mülk edinmenin başlangıcı olmuştur. Tarım toprakları da toplumun mülkiyetinde olup ailelerin kullanımına verilmiştir. Tarım toplumunda ailelerin büyük bir kısmında aile bireyleri birkaç kuşaktan oluşan akrabalarla bir ev düzeninde yaşamakta ve birlikte çalışmaktaydılar. Toplumda iş, bütün ev halkı tarafından birlikte evde ya da tarlada çalışarak yapılmaktaydı. İş ve ev yaşamı ayrımı yoktu. Üretilen ürün köyde veya çiftlikte tüketilmekteydi. İnsanlar mevsime, yaşına, sağlığına ve isteğine göre farklı işlerle de uğraşmaktaydı²⁶.

Tarım işinde insanlar tarlalarını ekme, ürünü biçme gibi birbirinden uzun süreleri ölçme konusunda deneyimliydiler. Emegın zaman sınırlaması ya da başkasına

²³ Şenel, Siyasal, s. 38.

²⁴ Heaton, s. 24.

²⁵ Şenel, İlkel, ss. 200-202.

²⁶ Toffler, ss. 50, 70.

bağımlılığı olmadığından kısa süreli zaman ölçümleri gelişmemişti. İşler yapılacak yere ve işe göre belirsiz sürelerde bölümlere ayrılarak yapılmaktaydı. Çalışma süreleri genellikle gün doğumundan gün batımına kadar olmaktadır²⁷.

Üretici ekonomiye ve yerleşik hayata geçilmesiyle emeğin ve toprağın önemi artmıştır. Tarım toplumuna geçiş ile o zamanın teknolojisi olan çapa ve saban gibi yeni aletler kullanılmaya başlanmıştır. Çiftçilikte kullanılan bu aletler emeğin ve toprağın verimini artırmıştır²⁸. İlkel toplumda mekanda yaygın yaşam sürülürken tarımda yaşam mekânla sınırlı hale gelmiştir.

Tarım toplumunda enerji kaynağı olarak insan, hayvan ya da doğanın sunduğu güneş, rüzgar ve su kullanılmıştır. Tarlaların sürülmesinde hayvan gücünden, değirmenlerde su ya da rüzgar gücünden faydalanılmıştır. Kullanılan enerjilerin insan ve hayvan dahil tamamı yenilenebilir kaynaklardır²⁹.

Toplumda sınıf ayrımı oluşmaya başlamıştır. Soylular, din adamları, savaşçılar ve kölelerin oluşturduğu kastlar, sınıflar ve otoriter yönetimler ortaya çıkmıştır. Kiliseler ve soylu sarayları tarım toplumunun temel yapıları olmuştur. Toplumsal artı soylu, zanaatçı, din adamı, köle sınıfının ve piyasa kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuş, tarım toplumunun yapısında zamanla değişimi getirmiştir³⁰.

Büyük sulama yapılan topraklar önce egemen sınıfın ortak mülkiyetine ve din adamlarının yönetimine daha sonra da askerlerin ve tacirlerin eline geçerek özel mülkiyete dönüşmüştür. Köy ve kentlerdeki yaşam şekli değişerek birbirlerinden çok farklı hale gelmiştir. Köyler tarımsal üretimin artışıyla kent nüfusunu beslerken kentler de kol gücü, tarım, zanaat ve ticaretteki değişimle köylerin ihtiyacını karşılamaya başlamış, sınıflar arasındaki yaşam biçimleri de farklılaşmıştır³¹.

Piyasa sosyal ya da dinsel kültürel hedeflerin emrinde ve kontrolünde işlemektedir. Toplumda mal üretimi genellikle el emeği ile tek tek yapılmaktaydı. Yetersiz haberleşme ve ilkel ulaşım piyasanın gelişmesini engellemektedir ve küçük esnafa, seyyar satıcıya yeteri kadar mal ulaştırmakta sıkıntı yaşanmaktaydı.

²⁷ Toffler, ss. 151, 155.

²⁸ Çiğdem Boratav, “İlkel Topumlarda Besin Elde Etme Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1963, s. 109.

²⁹ Toffler, s. 46.

³⁰ Toffler, s. 42.

³¹ Şenel, İlkel, s. 202.

Haberleşme kanalları zenginlerin ve iktidarda bulunanların hakimiyetinde olup sade vatandaşa hizmet etmemekteydi³².

Tarımdan artı ürün olarak elde edilen toplumsal artı, sayıları oldukça artmış olan dinde, yönetimde, bilimde egemen din adamları, tapınaklar, saraylar, şatolar, tarıma destek veren zanaatkarlar ve askerler için kullanılmıştır. Toplumsal artının bu şekilde kullanılması zanaatların tarımdan farklılaşarak yeni bir iş bölümünü, aynı zamanda da ekonomik farklılaşmayı ortaya çıkarmıştır. Toplumsal artı yoluyla gelen farklılaşma zanaat türlerinin ve zanaatçıların sayısının artmasını, uzmanlaşmayı ve pratik bilgi birikimini, din adamlarında da kuramsal bilgi birikimini sağlamıştır. Pratik ve kuramsal bilgi birikiminin birlikteliğiyle buluşlar ve icatlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu birliktelikler ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeler için gerekli ortamı, toplumu çalışan ve çalışmayı düzenleyen sınıflara ayırarak toplumsal farklılaşmayı ve diğer toplumsal faaliyetleri organize ederek işleten yöneticilerle yönetilenleri ayırarak siyasal farklılaşmayı yaratmıştır³³. Toplumsal gelişme büyük ölçüde toplumsal artı üretme yeteneğine, biriktiği yere ve onu denetleyenlerin niteliğine göre farklılıklar göstermiştir. Farklılıkların toplumda hem bütünüleyici hem parçalayıcı rolü olmuştur³⁴. Orta Doğu, Çin ve Orta Amerika'da ortaya çıkan tarım devrimi insanlığın elindeki toplam gıda miktarını dolayısıyla nüfusu artırmış ve daha fazla üretme ihtiyacını, kalabalık şehirleri, imparatorlukları, ortaklıkları ortaya çıkararak toplumsal bağları güçlendirmiştir³⁵.

Tarım toplumuyla sanayileşme sürecine geçiş aşamasındaki sanayileşme yanlıları arasında yaşanan çatışmalar geniş ailelerin, kilise hakimiyetinin, monarşinin sonunun geldiğinin işaretleriydi. Sanayileşme yanlılarının tarımın ve tarım toplumundaki gerileme düşüncesi, kentlerin çoğalıp yoğunlaşması, ticaretin serbestleşip yaygın hale gelmesini isteyen tüccar sınıfının varlığı toplumda bireyin sanayinin vazgeçilmez bir parçası olduğu anlayışını ve görüşünü doğurmuştur³⁶. Tarım merkezli toplumda üretici gücün önemi azalarak, yönetici ve denetleyici güçlerin öneminin artması sanayi toplumu temelinin oluşmasında etkili olmuştur.

³² Toffler, s. 48, 57.

³³ Harari, Sapiens, s. 111.

³⁴ Şenel, İlkel, s. 195, 196.

³⁵ Harari, Sapiens, ss. 90, 113.

³⁶ Toffler, s. 161.

Ekonomik güçlükler ve diğer zorlayıcı nedenlerle çiftçi köy topluluğunun bir kısmı kente göç etmiş ya da ettirilerek yerleşmiş ve kent toplumuna geçmiştir. Kente yerleşen çiftçi köylüler geçimlerini sağlamak için sanayiye ve ticarete yönelmişlerdir. Toplumsal artı yapısal dönüştürücü güç olmuş, ekonomik ve toplumsal değişimleri getirmiştir. Tarımsal üretim faaliyetinden ayrılp toplumsal artı ürünü değerlendiren bir sınıf olarak tacirler de toplumsal yaşamın içinde yer almışlardır. Toplumsal artıyı bir sınıfın kontrolüne vererek düzenin devamlılığı ve gelişmesi için dağıtan toplumsal yapılanma, köy ve kentin karşılıklı bağımlılığını yaratmıştır. Bu bağımlılık ekonomik, sosyal ve siyasal bütünleşmeyi sağlamıştır. Bütünleşme toplumsal artıyı üretenle, artıyı kontrol eden egemen sınıfla, ordusuyla, yöneticileriyle devleti ortaya çıkarmıştır³⁷.

İleride sanayileşme sürecine girip sanayi devrimlerinin ortaya çıkacağı İngiltere’de tarım ortak faydalanılan topraklarda otlatma, yakıt için odun kesme, orta çağda köylüler tarafından işlenen tarlalar yerine büyük ölçekli işletmelerde yapılan aşamaya gelmiştir. Tarımsal üretim yeni açılan topraklara, meralara genişlerken, yoğun hayvan besiciliği de öne çıkmıştır. Kendi kendine yeterli çiftçilerin oluşturduğu köy topluluklarının yerini tarım işçileri topluluğu almıştır³⁸. Tarımdaki sürekli ilerleme ve ürün artışları gelişecek sanayileşmenin sermaye ihtiyacının büyük bir kısmını yaratmış, artan nüfusu ve sanayi merkezlerinin nüfusunu beslemiş, sanayi ürünlerine talebi ve tarımdan sanayiye işgücü geçişini artırmış, sanayileşmeyi finanse etmiştir³⁹.

Toplumsal artıyı denetleyen egemen sınıf toplumdaki düşünceleri sistemleştirmiş, düşünce üretmiş ve topluma dünya görüşünü kabul ettirerek dinsel düşünsel yapıyı ideolojik yapıya dönüştürmüştür. Ekonomik, sosyal ve ideolojik yapıların biçimleri ve aralarındaki etkileşimler bir değişime uğramadan toplumu farklı derecelerde etkileyerek sanayi devrimi sürecine getirmiştir⁴⁰.

³⁷ Şenel, İlkel, s. 196, 198.

³⁸ Phyllis Deane, **İlk Sanayi İnkılabı**, çev. Tevfik Güran, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 32.

³⁹ Deane, s. 45.

⁴⁰ Şenel, İlkel, s. 285.

1.1.3. Sanayi Toplumu

18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde buhar makinesi, döner çıkrık, metalürjideki ilerlemeler ve makineleşme ile birinci sanayi devrimi yaşanmıştır. Birinci sanayi devriminin ardından yüzyıl gibi bir sürede bilim ve teknolojiye ortaya çıkan gelişmeler insanların yaşam biçimlerini ve toplumsal yapıyı kökünden değiştirerek tarım toplumundan tamamen farklı bir toplum yaratmıştır. Sanayi toplumu olarak adlandırılan yeni toplumun özellikleri de sanayi devrimini oluşturan ve devam eden yeniliklerin etkisiyle süreç içinde kendini göstermiştir. Bu yeni toplumun önceki biçimini, sanayileşme sürecindeki dönüşümünü, sanayi toplumu olarak yapısını bilmek ve daha sonrasında nasıl bir topluma dönüşeceğini ortaya koymak gerekmektedir.

1.1.3.1. Sanayileşme Yolunda İlk Adımlar

Tarım toplumunda köyler insanların yaşam merkeziydi ve insanlar arasında basit işbölümleri, kastlar ve sınıflar vardı. Ailelerin, kültürün ve ekonominin temelini toprak oluşturmaktaydı. Sınıflar; soylular, din adamları, savaşçılar ve köleler olarak tanımlanmaktaydı. Otoriter bir yönetimin varlığında soylular insanların toplum içinde bulunacakları yer hakkında karar veriyorlardı. Topluluklar ihtiyaçlarının büyük bir kısmını kendileri karşılamaktaydı. Deniz aşırı ticaret yapan, sulama sistemi geliştirip etrafında örgütlenmiş tarım toplumunun farklılıklarını da yaşayan topluluklar da vardı. Tarım uygarlığı süreci içinde Eski Yunan ve Roma'da fabrikalar, Asya ve Güney Amerika'da büyük metropoller, şirketler, para ve para değişimi, İskenderiye'de buhar makinesi öncüsü görülse de sanayileşme adımı olarak algılanmadılar. Tarım toplumunun sonlanacağı, yeni bir toplumsal yapının adımlarının atılabileceği öngörülmedi. İnsanların yaşamında önemli değişikliklerin, çok boyutlu bir toplum düzeninin olduğu sanayileşme süreci bu ortam içinde başladı⁴¹.

İngiltere'de sanayi öncesi ortalama yaşam standardına sahip insanlar tarımdaki yetersiz ürün hasadı, savaşlar veya salgın hastalıkların verdiği zararlar nedeniyle ekonomik büyümeden yeteri kadar pay alamıyorlardı. Nüfus artışı ile üretim artışı

⁴¹ Toffler, ss. 42-43.

paralellik göstermiyordu. Salgın hastalıklarla nüfustaki azalma sonucunda kişi başına üretimde artış yaşanmaktaydı. Ekonomide büyüme yavaş gerçekleşmekte ve tarımsal hasada, salgınlara, savaşırlara duyarlılığı nedeniyle durağan hale gelmekte ya da gerilemekteydi. İnsanların sosyal yapıda ve gelir seviyesine göre sıralamasındaki yerini toprak üzerindeki mülkiyet hakları belirlemekteydi. Geçimlerini sadece tarımsal üretimde çalışarak temin eden insanların yoksulluk yardımı alabilmeleri için belirlenen bölgesel alanlar içinde kalmaları zorunluluğu yasayla getirilmişti⁴².

Diğer ülkelere göre kendi mülkiyetinde olan toprağı aile içindeki bireylerle işleyerek tüketimlerini üretimlerinden karşılayan yapıda olan köylerin sayısı azalmaktaydı. 1660 yılından itibaren toprakların büyük toprak sahiplerinin elinde toplanmasıyla İngiliz toprak mülkiyeti dağılımında değişimler meydana gelmişti. Gerçekleşen bu değişimler toplum yapısında da dönüşümün başlamasına neden olmuştur. Bazı çiftçi aileler büyük toprak sahiplerinin kiracıları durumuna gelirken, bazıları da bu topraklarda emeğini kiraya veren tarım işçisine dönüşmüşlerdir. Çiftçilikten arda kalan zamanlarında dokumacılık ve madencilikle uğraşan aileler ise değişen düzen ile tarım faaliyetini bırakarak bu işlerde uzmanlaşmaya başlamışlardır. Dokumacılık ve madencilikte uzmanlaşan köyler sanayi kentlerine dönüşmeye başlayarak, geçmişte her yönden kendi kendine yetebilen yapıları yetemez duruma gelmiştir. Örneğin; gıda ihtiyaçlarını karşılayamamaya başlamışlardır. Bu durum da farklı alanlarda uzmanlaşmış bölgelerin oluşmasına neden olmuştur⁴³. Birbirinin dönüşümüne neden olan zincirleme yapısal değişimler sanayi toplumunun temellerini oluşturmuştur.

İngiltere’de ekonomideki gelgitlere, sosyal yaşamdaki sorunlara rağmen insanların yaşam standardı dönemin zengin ülkelerinden sayılan Fransa ve Hollanda’ya göre daha iyi durumdaydı. Ekonomide ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetler yer almakta ve bunun doğal sonucu da kırsalda nüfus yoğunluğu oluşturmaktaydı. Tarımsal faaliyetler yanında ek olarak dokuma işleri gibi temel sanayi sayılabilecek faaliyetler de evlerde ailelerce gerçekleştiriliyordu. İnsanlar genelde tarım işlerinin

⁴² Deane, ss. 9, 11.

⁴³ Eric Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk**, çev. Abdullah Ersoy, 5. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, (Sanayi), ss. 27-28.

boşluklarında inşaatçılık, demircilik gibi geçimlik değişik işlere yöneliyorlardı. Mesleki uzmanlaşma yetersizdi⁴⁴.

İngiltere’de yüzyılın başında üretim genelde tarım ve zanaat çerçevesinde yapılmaktaydı. Hem köylü olup tarımın yanı sıra hem de zanaatkarlık yapanlar zaman içinde üretici-tüccar hammaddelerini işlemeye başladılar. İngiltere’de bu üretim yapısını dönüştürmenin temelinde büyük ölçüde kolonilerin sömürsü yer almaktaydı. 17. yüzyılın sonlarında sömürge ticaretinde ürünler çok çeşitliydi ve İngiltere’yi zenginliğe taşıyordu. İngiltere Bankası’nın kuruluşu da 1694 yılında gerçekleşiyordu. Bankanın faaliyet alanı özellikle dünya ticaretiydi ve kambiyo işlemleri yapıyor, dünyanın her yanına ödemeleri gerçekleştirebiliyordu. Londra ve taşrada bankaların sayısı artmaktaydı. Ticaret çok güçlü bir şekilde genişlemekteydi ve dünyada birinci sırayı almıştı. Maden kömürü, mamul mal, buğday gibi ürün ihracatı ve deniz ticareti için gemi yapımıcılığındaki ilerleme, liman kentlerindeki hızlı büyüme İngiltere’yi dönüştürmeye başlamıştı. Yüzyılın ortalarından itibaren yolların iyileştirilmesi ve yeni yolların yapılması, kanalların açılması, nehirlerdeki düzenlemeler ulaştırma maliyetlerini düşürdü ve ticaretin hızlanmasını sağladı⁴⁵. İngiltere’de çok daha fazla ticaret yapmak için tarımda, madencilikte daha çok üretime, ulaşımında kolaylığa ve hıza sahip olunmasını gerektirmekteydi. İşte bu gereklilik İngiltere’de yeni yapılanma ve dönüşümleri gösteriyordu. İngiltere ekonomisinde 18.yüzyıl ortalarında tamamen olmasa da bir durgunluk gözlenebiliyordu. Üretim olanakları genişlemeye başlasa bile dar ve belli sınırlar içinde kalmaktaydı. Ticaret ve sanayi önemli olup gelişme yönlü görülse de ekonomide ağırlık tarımdaydı. İnsanların büyük çoğunluğu ekonomik sıkıntı içinde yaşamaktaydı. Yaşam seviyelerini yükseltebilme imkanı hemen hemen yok gibiydi. Toplumda ekonomik kararların büyük bir kısmı aile merkezliydi. Geleneksel toplum yaşamı hüküm sürmekteydi⁴⁶.

18. yüzyılın ortalarında ekonomik yaşamda o günlerin kendine özgü seyrinde önemli sayılan değişimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ekonomik yaşamdaki bu önemli değişimler ülkeyi ekonomik bakımdan geliştirecek sanayi öncesi yapılanma ve dönüşüm olarak görülmektedir. Toplumda insanların yaşam ve çalışma

⁴⁴ Deane, ss. 8, 12, 13.

⁴⁵ Michel Beaud, **Kapitalizmin Tarihi 1500-2010**, çev. Fikret Başkaya, 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2018, ss. 97-99.

⁴⁶ Deane, s. 15.

biçimlerdeki, sosyal ve ekonomik yaşamındaki değişimler, gelişmiş ve refaha ulaşmış toplumların başlangıç noktası şeklinde değerlendirilebilir⁴⁷.

1.1.3.2. Sanayileşme Süreci

İnsanlık var olduğundan bu yana beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için diğer canlılardan ayrılan en önemli özelliklerinden biri olan anlama yeteneğinin itici gücüyle bilgi ve bilgi birikimi edinerek, keşifler ve icatlar yapmıştır. Toprağın sermayenin başlıca unsuru olduğu Tarım Devrimi sonrası binlerce yıl üretim ve ulaşım, insan ve hayvanın kas gücü yanında kas gücünü verimli hale getiren geliştirilmiş aletlerle yapılmıştır. M.Ö. 8000 yılı civarında Tarım Devrimi ve 1765-1850 yılları arasındaki dönemde Birinci Sanayi Devrimi ile insanlık köklü değişim ve dönüşüm yaşamıştır⁴⁸.

Birinci Sanayi Devrimi tarihinin tam olarak belirlenmesinde farklı yaklaşımlar vardır. Bazı yazarlar tarafından Bilim Devrimi ve 1640'lardaki İngiliz iç savaşı sonunda monarşinin ve feodal güçlerin yenilgisi ile 17. yüzyıl ve 18. yüzyıldaki bazı değişimler öne çıkarılırken, iktisat tarihçileri 18.yüzyıl sonlarında sanayi üretimi, yatırımı ve ticaretindeki artışın varlığına dayanarak 1780'den 1870'e kadar olan dönemi Birinci Sanayi Devrimi süreci olarak değerlendirmiştir⁴⁹.

Birinci Sanayi Devrimi tarihinin tam olarak belirlenemediği ve farklı tarih yaklaşımları olduğu gibi Birinci Sanayi Devrimi'nden sonraki teknolojik gelişme ve ilerlemelerin ortaya çıktığı dönemlerin de tarih aralıkları kaynaklara göre farklılıklar göstermektedir. Tarih aralıklarının farklılıkları yanında iktisatçıların çoğu tarafından yaklaşık ellışer yıllık gelişme dönemleri “dalgalar”, “teknolojik aşamalar”, “ardışık sanayi devrimleri” olarak adlandırılabilir. Çalışmada, Birinci Sanayi Devrimi sonrasındaki teknolojik değişim dalgaları dikkate alınarak sanayileşme sürecinin, sanayi devrimleri alt başlıkları altında anlatılması uygun görülmüştür.

⁴⁷ Deane, s. 2-4.

⁴⁸ Erdoğan Şuhubi ve diğerleri, **Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1994, s. 29.

⁴⁹ Chris Freeman ve Luc Soete, **Yenilik İktisadı**, çev. Ergun Türkcan, 2. Baskı, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2003, s. 41.

1.1.3.2.1. Birinci Sanayi Devrimi

17. yüzyılın sonlarında tarım toplumu süreci devam ederken Avrupa’da büyük değişikliklerin yaşanacağı ve dünya üzerinde de hızla yayılacak sanayileşme süreci başlamıştır. Sanayileşme süreci İngiltere, Fransa, İsveç, Almanya, Sovyetler Birliği ve Japonya’da yakın aralıklı tarihlerde kendini hissettirmiştir⁵⁰.

Sanayi devrimi, ortaya çıkan icatların teknolojiye yeniliklerin üretimde kullanıldığı ve bununla birlikte toplumsal yapıda değişikliklerin yaşandığı bir süreçtir. İngiltere’de 1760’lı yıllarda James Watt’ın bulduğu buhar makinesinin sanayiye getirdiği teknolojik yenilik ile 1789 Fransız Devrimi’nin getirdiği politik yenilikler sürecin belirleyicileri olmuştur. Bu yenilikler, sosyal ve kültürel yapıyı yeniden şekillendirecek, yeni sosyal yapıları ortaya çıkaracak biçimde etkilemiştir⁵¹.

İlk sanayileşme hareketi 1775 yılında dokuma sanayi ile başlamıştır. Dokuma sanayi, İngiltere’de sanayi devrimine giden sürecin ilk hareketi olarak görülebilir. Dokuma sanayisi önemli teknik gelişmeler göstermiştir. Pamuk eğirme makinesi ve mekanik dokuma tezgahı imalatları gerçekleştirilmiştir. Buhar makinesi icadı dokuma fabrikalarının makine ile işletilmesini sağlamıştır⁵².

1770’li yıllardan itibaren parlamentonun yasa destekleri de alınarak işgalciler komünlerin topraklarından atılmaya, toprakların otlaklara dönüştürülüp parmaklık ve çitle çevrilmesi yani çitleme masraflarını karşılayamayan, geçimlerini sağlayamayan yoksul köylüler de küçük ve verimsiz topraklarını satmaya başlamıştır⁵³. Kendi toprağını işleyen çiftçi aile sayısı giderek azalmaktaydı. Çitleme Yasası ve özel anlaşmalarla bu sayının daha da azalmasıyla köy ekonomisi yok olmaya başlamıştır⁵⁴. Çitleme yasası ile daha önce ortak mülkiyette olup ekimi yapılmayan araziler bölünerek özel mülk haline getirilmiş, çitlemeyle birlikte çiftlikler büyütülerek köylüler topraksız bırakılmış, çiftçilik ile hayatını devam ettiren ailelerin azaltılması amaçlanmıştır. Büyük toprak sahipleri dönemin modern sayılan tarım ve hayvancılık

⁵⁰ Toffler, ss.31-32.

⁵¹ Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, (Bilgi), ss. 3-4.

⁵² Hans Freyer, **Sanayi Çağı**, çev. Bedia Akarsu ve Hüseyin Batuhan, 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018, s. 12.

⁵³ Beaud, s. 100.

⁵⁴ Eric Hobsbawnm, **Devrim Çağı 1789-1848**, çev. Bahadır Sina Şener, 7. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, (Devrim), s. 40.

uygulamalarına gitmiştir. Tarımsal mülkiyette ve işletmecilikte değişiklikler, geçimlerini sağlayamayan büyük bir emekçi topluluğunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu emekçi topluluklardan faydalanılarak sanayide ve madencilikte üretim artışının sağlanması amaçlanmıştır⁵⁵.

Sanayi Devrimi'nin başarısında icatların sermaye yatırımları kanalıyla yeni makinalara dönüştürülmesinin katkısı çok büyüktür. İcatların makinaya dönüştürülmesi yani teknik yeniliklerin yanında pazarlama ve örgütlenme yeniliklerinin Sanayi Devrimi'nin başarısında payı önemlidir⁵⁶. Bu dönemde teknik buluşlardaki gelişme ile üretimi artırma hedeflenmiştir. Bilimde ilerleme ve bilgi birikiminin artması bilimsel keşiflerin, buluşların hızla ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1700'lü yıllarda makine kullanımının yaygınlaşmasıyla 1717 yılında dokuma fabrikası üretime başlamıştır. Aynı dönem içinde dökme demir üretimi, 1735 yılında koktan eritme demir üretimi, 1749 yılında eritilmiş çelik üretimi, 1773 yılında hareketli mekik kullanımı gerçekleştirilmiştir. Demir ve pamuklu üretiminde yüksek oranlarda artışlar olmuştur⁵⁷.

İnsanlar, sanayi devriminden önce enerji kaynakları bulmuşlar, güneş, su ve rüzgarı enerji kaynağı olarak kullanmışlardır. Ancak bu enerji kaynaklarının sürekliliği olmadığı gibi sınırlı olması sorunlar yaratmıştır. Bu enerji kaynakları bir diğer enerji türüne çevrilememiş, enerji çevrimi için insan ve hayvan gücü kullanılmıştır⁵⁸. Sanayi toplumunda ise enerji kaynakları olarak tarım toplumundaki gibi yenilenebilir enerji kaynakları değil yenilenemeyen fosil kaynaklar yani kömür, gaz, petrol yer almıştır. Fosil enerji kaynaklarının kullanılması sanayileşmeyi güçlü bir hale getirmiş ve ekonomide önemli gelişmeler sağlanmıştır. Yeni enerji kaynaklarının kullanılmasıyla teknik gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Teknolojideki bu ilerleme ve üretilen makinelerle fabrikalar kurularak kitle üretimine geçilmiştir⁵⁹.

İngiltere için sanayi devrimi sürecinde imalat sanayi ve ulaştırma alt yapısının önemine vurgu yapılırken tarım sektörünün teknolojik değişimi göz ardı

⁵⁵ Hobsbawnm, Sanayi, ss. 92-94.

⁵⁶ Freeman ve Soete, s. 40.

⁵⁷ Beaud, s. 102.

⁵⁸ Harari, Sapiens, s. 330.

⁵⁹ Toffler, ss. 46-48.

edilmemelidir. İngiliz tarımında sanayiden daha düşük bir hızda olan verimlilik 18. yüzyıl süresince artarak devam etmiş ve tarım sektöründeki sosyal ve ekonomik değişiklikler sanayileşmenin temelini oluşturan emek ve sermaye hareketini kolaylaştırmıştır⁶⁰.

1760'lı yıllarda icat edilen ve etkinliği artırılarak sanayide 1775'lerde kullanıma geçen buhar makinesiyle iplik fabrikalarının çalıştırılmaya başlanmasıyla tekstil üretiminde önemli bir gelişme sağlanmıştır. İnsanlar kömür kullanarak dokuma makinalarını çalıştırınca makinaların enerjiyi başka bir enerjiye dönüştürebileceğini öğrenmişlerdir⁶¹.

Üretim ve çalışma düzeni değişerek çalışan işçiler de bu üretim ve çalışma düzenine uymak zorunda kalmıştır. Önceleri çalışanları deneyimsiz köylüler, yoksullar oluşturmuştur. Tekstilde kadınlar ve çocuklar çalıştırılmıştır. Sanayileşme öncesi tarımsal üretimde aileler toprağa bağlı, sabit bir şekilde üretim birimi olarak çalışırken, üretimde ağırlık tarımdan fabrikaya geçmeye başlayınca aileler de üretim birimi olmaktan çıkarak bireyler sanayi işçiliğine yönelmiş ya da yöneltmiştir. Aileler ve aile bireylerinin bir kısmı sanayi merkezlerine, şehirlere göç ederek sanayi işçisi olmuştur. Böylece fabrikaların ihtiyacı olan işçilerin göçleriyle ailelerde küçülmeler yaşanmıştır. Göç edemeyen ya da fabrika işçisi olamayacak eskinin geniş ailesini oluşturan bireyler yerlerinde kalınca sanayi toplumunun anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileleri ortaya çıkmıştır⁶².

18. yüzyılda fabrikalar İngiltere, Belçika, Fransa, İsviçre, Almanya ve Amerika'da yaygınlaşmıştır. Dönemin sürükleyici sektörleri tekstil, demir ve çelikte gelişme hızlanmış, boşta kalan ve kullanılmaya hazır nüfus sanayi bölgelerinde, sanayi kentlerinde çoğalmıştır. Sanayi ve ticaretin geliştiği kentlerde burjuvaziyle proletarya arasında mücadeleler yaşanmış, İngiltere'de kapitalist sanayileşme ve çarpık kentleşme birlikte ilerlememiştir⁶³.

Tekstil ile demir, teknolojik ve ekonomik alanda İngiltere'yi sanayi devrimi yolunda sürükleyen sanayi kolları olmuştur. Pamuklu sanayi itici güç olarak değerlendirilse de dokuma alanındaki yenilikler pamuktan çok yün için kullanılmıştır.

⁶⁰ Freeman ve Soete, s. 42.

⁶¹ Harari, Sapiens, ss. 332-333.

⁶² Toffler, ss. 50-51.

⁶³ Beaud, ss. 131, 137.

Çeyrek yüzyılı geçen bir süreden itibaren pamuklu sanayi en önemli sanayi kolu olarak 1802 yılında milli gelirden yüzde beş, 1812 yılında yüzde yedi-sekiz paya sahip olmuş ve yünlü sanayinin önünde yer almıştır. 1830'lu yıllarda İngiltere menşeli malların ihracat değerinin yarısından fazlasını pamuklu dokuma sağlamıştır⁶⁴. 1780-1800 yılları arası pamuklu tekstil sanayinin en hızlı büyüme gösterdiği ve emek veriminin de en hızlı arttığı yıllar olmuş, sonraki dönemlerde büyüme daha düşük hızlarla devam etmiştir. 19. yüzyılda İngiltere'nin dış ticaretteki karşılaştırmalı üstünlüğü ölçek ekonomilerinin yanında ek ve küçük yeniliklerin sağladığı katkıyla süreklilik kazanmıştır⁶⁵. Pamuklu sanayi, sanayileşme ve teknik devrim için itici güç olmuştur. Kumaş boyamalarının gerçekleştirildiği kimya sanayi ile iplik eğirme ve dokuma işlemlerinde ilerleme sağlayan makine sanayinin oluşumlarında da pamuklu sanayinin önemli katkıları bulunmaktadır⁶⁶.

Pamuklu sanayinin genişlemesi ve süreklilik niteliği taşıması, milli ekonomideki etkin gücü yeni makinelerin ucuz, kaliteli dokuma imalatının getirdiği kazançların varlığına dayanmaktadır. Pamuklu dokumayı İngiltere'de imalat sanayisinde öncü konuma getiren üretimdeki büyük artışın tamamı fabrikalarda gerçekleşmemiştir. İmalatın büyük bir kısmı kapitalist fabrika sahiplerince dağıtılan ham pamuğun evlerinde çalışan iplik işçileri ve el tezgahı dokuyucularınca yapılmıştır. Kapitalist işveren ticaretin daraldığı zamanlarda fabrika alternatifini kullanmakta, ticaretin canlandığı zamanlarda da kullanabileceği işgücünü ve makine kapasitesini evlerde yedekte tutarak kazancını en üst düzeye taşımıştır. 1850'li yıllara doğru pamuklu sanayide makineleşme artmaya başlamıştır. Makineleşmeye geçiş süresi içinde kapitalist imalatçı ev işçiliği ve el tezgahı dokuması sayesinde oldukça güçlenmiştir. 1780-1850 yılları arasında kapitalist imalatçının elindeki alternatifli imalat biçimi pamuklu sanayinin gelişmesinin ve sanayi devriminin yapı taşları olmuştur. İngiltere, sanayi devrimine kapitalist sanayicinin gelişmesiyle ve özel teşebbüsün çok becerikli bir şekilde ekonomik fırsatlardan serbestçe yararlanabilmesiyle taşınmıştır⁶⁷.

⁶⁴ Deane, ss. 77-80.

⁶⁵ Freeman ve Soete, s. 59.

⁶⁶ Hobsbawm, Sanayi, s. 64.

⁶⁷ Deane, ss. 84, 85.

18. yüzyılda İngiltere’de gelişmiş bir sermaye piyasası varlığına rağmen pamuklu tekstil üreticileri ve diğer sanayiciler yerel kaynaklardan, aile yardımlaşmasından, yakın arkadaş çevresinden, yerel bankalardan ve dağıtmadıkları karlardan sermaye ihtiyaçlarını karşılamıştır. 1750-1850 yılları arasında kanal ve diğer alt yapı yatırımlarındaki hızlı artış sermaye piyasası ve zengin toprak sahipleri sınıfının finansal desteğiyle sağlanmıştır. Sanayinin kırsal bölgelerde uyguladığı götürü sistemine, kömür madeni üretim alanlarına, yeni tekstil bölgelerine, köy sanayilerine ve nüfusun arttığı şehirlerde ticaret ve hizmet merkezlerinin yaygınlaşmasına sermaye piyasasının ve zengin toprak sahipleri sınıfının sağladığı finansmanın önemli rolü bulunmaktadır⁶⁸.

Dokuma sanayinin ardından gelen diğer sanayileşme hareketi 1800’lü yıllarda önemli icatların yapıldığı demir-çelik sanayi dönemidir. Demir cevheri makine gücüyle işlenerek elde edilen demir-çelik, değişik maddelerden yapılan birçok malzemenin yapımında kullanılmaya başlanmıştır. Demir-çelik sanayinin sanayileşme sürecinde çok etkin ve özel bir önemi bulunmaktadır. Bu sanayi hareketi kendinden sonra gelen sanayi hareketlerinde sanayinin temel üretim aracı olan makinenin yapılmasının başlangıcını oluşturmaktadır⁶⁹.

Demir, üretim biçiminde ortaya çıkan değişmelerle 18.yüzyılın son çeyreğinde fiyat ve kalite olarak geçmişte üretilenden farklı bir ürün olarak piyasada yerini almış, dokuma sanayi ev işçiliğinden kapitalist fabrika sistemine geçmişti. Demir ve çelikteki değişme yerli hammaddelerin önemini arttırmış ve ithal demirden yerli demire geçilmiştir. Demir üretimindeki başarıda üretim tekniğindeki değişimin yanında bu alan dışındaki yeni buluşların, gelişmelerin de önemli katkıları vardır. 1775’li yıllarda buhar makinesi demircileri odun ve suya olan bağımlılıktan kurtarmıştır. Sanayiciler tesislerini kömürün ve kaliteli demir cevherinin bulunduğu alanlara taşımıştır. Demir sanayinin ülkenin hammaddelerine yeni talebi, demir ve çeliğin yatırım malı niteliği taşıması ve vazgeçilmez oluşu, kapitalist organize özelliği taşıması onu sanayi devrimi kapsamında farklı bir konuma yerleştirmiştir. Demir sanayi geçmişten buyana çok önemliydi ve genişlemesi için her türlü emek harcanmaktaydı. 18. yüzyılın ilk yarısında demir sanayi kaynak sınırlamalarına bağlı, dağınık ve göçebe

⁶⁸ Freeman ve Soete, s. 46.

⁶⁹ Freyer, ss. 12, 41.

konumundaydı. Üretilen pig demirin büyük bölümüyle dökme demir eşyaları yapılmaktaydı. İsveç'ten ithal edilen çubuk demirler işlenerek ülkenin demir ve çelik ihtiyacının önemli bir kısmı karşılanmaktaydı. İsveç demiri kaliteli ve aynı zamanda ucuzdu. Demir sanayinde buhar makinesi dönüm noktasıdır⁷⁰. Sanayide gelişme yönündeki atılımların öncüsü pamuklu tekstil sanayi ve ardından gelen demir sanayi olmuştur. Tüm sanayiler birlikte ve dengeli olarak büyüme göstermemiştir. Sanayi Devrimi başlarında olağanüstü genişleme gösteren ve sanayileşmede önemli rol oynayan pamuklu tekstil sanayidir. 1840 yılından sonrada demiryolu yatırımları ve ulaşım ağları ekonomide ağırlığını göstermiş, yüzyılın üçüncü çeyreğinde de çelik ve buharlı gemi inşa sanayilerinde atılım gerçekleşmiştir. Demir, gemi ve demiryolları için önemli bir yapım malzemesi olmuştur⁷¹.

Sanayi devriminin temellerinden biri de ulaşım sistemidir. 1820'li yıllarda George Stephenson'un lokomotif üzerindeki çalışmaları sonucunda 1830 yılında trenlerin işletmeye alınmasıyla mevcut sanayi için hammaddelerin ve sanayi ürünlerinin pazarlara taşınmasında ulaştırma ve taşıma işlerindeki gelişmeler çok büyük öneme sahip olmuştur⁷². Ulaşım sisteminin kapsadığı limanlar, yollar, köprüler, kanallar yani sosyal sermaye, tarımın, sanayinin ve ticaretin ihtiyacı olan her türlü hammadde, yarı mamul madde ve tüketim maddelerinin temininde önemli rol üstlenmiştir. 1760-1830 yılları arasında ulaşım ve taşıma alanında ortaya çıkan gelişmeler bu dönemden sonra demiryolları, buharlı gemiler, tramvaylar ve motorlu araçlar olarak kendini göstermiştir. Ulaşım ve taşıma, ekonominin üretkenliğine olumlu katkılar sağlamış, diğer sektörlerdeki maliyet düşürücü yeniliklerin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde kolaylaştırıcı etkisi olmuştur⁷³.

1.1.3.2.2. İkinci Sanayi Devrimi

Elektrik teknolojisinde gelişme ile elektriğin üretim hatlarında kullanılmaya başlandığı, montaj hattı sayesinde seri üretime geçişin yaşandığı 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarına kadarki süreç İkinci Sanayi Devrimi dönemidir. İkinci Sanayi

⁷⁰ Deane, ss. 90-96.

⁷¹ Freeman ve Soete, s. 42.

⁷² Freyer, s. 13.

⁷³ Deane, s. 75.

Devrimi, 1870 yılı ile Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı olan 1914 yılları arasını kapsamaktadır⁷⁴.

İkinci sanayi devriminin ortaya çıkmasında rolü olan diğer bir gelişme demir yolları başta olmak üzere ulaşım ağlarındaki artıştır. Ulaşımdaki gelişme hammadde teminini, ürünlerin yeni ve uzak pazarlara da açılımını kolaylaştırmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru demir yollarındaki gelişme ve yeni teknolojilerin ortaya çıkması Amerikalı girişimciler için fırsatlar yaratmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önceleri teknolojilerinin büyük bir kısmını Avrupa'dan alarak kendi koşullarına uygun biçime getirmiştir. ABD, 19. yüzyılın sonunda sanayi dallarının büyük bir kısmında İngiltere'ye göre yüksek verimli üretim yöntemleri ve ürünlere ulaşmıştır⁷⁵.

Buhar gücünün yerini alan ve önceki sanayi hareketlerinin temelden değişimini sağlayan yeni hareket elektrik olmuştur. Kimya sanayinde, şehir içi ulaşım araçlarında ve diğer sanayi alanlarında kullanılmasıyla çok önemli gelişmeler sağlanmıştır. Elektrik enerjisinin önde gelen özelliği enerjini merkezi olan üretim tesisinden en küçük tüketiciye kadar ulaşabilmesi olmuştur. Elektrik enerjisi aydınlatmada, haberleşmede, kimyasal süreçlerde kullanılmış, sanayide üretim süreçlerini temelinden değiştirmiştir. Önceleri yüksek üretim maliyetleriyle küçük işletmelerde üretilen ve çok geniş alanlara ulaştırılamayan elektrik, hidroelektrik santralleri sayesinde uzak bölgelere de taşınarak kimya ve tekstilde kullanılmıştır. Elektrik 1890'ların başından itibaren birçok yeni yatırım olanakları yaratmış ve her alana yayılmıştır⁷⁶. İngiliz, Alman ve ABD çelik sanayileri birlikte özel çelikler geliştirmişler ve çelik için çok geniş yeni kullanım alanlarına öncelik etmişlerdir. Çelik teknolojisindeki gelişme, demir ve çeliğin yaygın olarak kullanımı çok sayıda yeni ürünün, makine üretiminin ve ağır sanayinin gelişmesine olanak sağlamıştır. 1860 yılından sonra demirin yerini çelik çağı almış, çelik üretim teknolojisindeki temel yenilikler demirin tren raylarında ve makine imalatında hakimiyetini sonlandırmaya başlamıştır⁷⁷. Benzinli motorun icadıyla yeni bir sanayi hareketi başlamıştır. Benzinli motor sanayi ile ulaştırma alanında hava araçları üretimi de dahil yepyeni gelişmelere adım atılmıştır. ABD'de 1903 yılında Henry Ford, Motor Company'yi kurarak bu

⁷⁴ Klaus Schwab, **Dördüncü Sanayi Devrimi**, çev. Zülfü Dicleli, Optimist Kitap, İstanbul, 2018, s. 16.

⁷⁵ Freeman ve Soete, s. 67.

⁷⁶ Freyer, s. 14.

⁷⁷ Heaton, ss. 430-431.

sanayi dalında seri üretime geçişi gerçekleştirmiştir⁷⁸. ABD, 1870-1940 yılları arasında sermaye yoğun bir teknolojik değişim yaşamış ve bu dönemde emeği makinayla ikame eden üretim teknikleri geliştirmeye, nitelikli işgücü eksikliğini yeni üretim teknikleriyle gidermeye çalışmıştır. Üretim sürecinde hareket eden montaj hattının uygulamaya konulması ve üretim tezgahlarının işlemleri tekrarlayabilecek, az sayıda basit işleme indirgeyebilecek şekilde tasarlanması nitelikli işgücü talebini en düşük düzeye indirerek niteliksiz işgücünün istihdamına olanak sağlamıştır⁷⁹.

Hızla ilerleyen sanayileşme için artan işgücü talebini karşılayacak fabrika işçisine ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Fabrika disiplinine uyum sağlayabilecek mevcut işgücünün ve geleceğin işgücü adayları gençlerin çalıştırılabilmesi için eğitilmesi ve hazırlanmasına geçilmiştir. Sanayileşme sürecinde çocuklar ve gençler fabrika yaşamının gereklerine uyacak biçimde eğitilerek ve sanayi toplumunun bir parçası olmaları sağlanmıştır⁸⁰.

Bu dönemde geçimlerini mülk sahiplerinin, ticaret veya üretim faaliyetinde bulunan organize birimlerin işlerinde çalışarak sağlayan proletarya yani işçi sınıfı ortaya çıkmaya başlamıştır. Şehirlere yerleşim ve şehirleşme artmakta, geçimlik çalışma azalarak yerini büyüyen proleter işgücüne bırakmaktaydı⁸¹. Sanayileşme sürecinin başlangıcından itibaren sanayi insanlar için kurtarıcı ve umut olarak görülmüş, sanayi merkezlerine göçler ortaya çıkmıştır. Sanayi merkezlerine göçlerin yanı sıra sanayi de zanaatkarların yoğun olduğu yerlere giderek buralarda sanayi bölgeleri oluşmuştur. Küçük zanaatkarlar nitelikli işçi, tarımdan ve köylerden gelenler de niteliksiz işçi olarak çalıştırılmaya başlanmıştır. Eski ekonomik yapıda olmayan meslek değişiminin gerçekleştiği toplumsal durumun değiştiği sanayi işçileri sınıfı oluşmuştur⁸².

Bütün bunlar İngiltere’de üretimin kapitalist dönüşümünün başladığının işaretleridir. Görülen de; Koloni sömürüsü, ticari kapitalizm eksenindeki ticaretin getirdiği temel malların bolluğu, dünya ticaretinde önde olma, tarımda modernleşme, bilimsel ve teknik ilerlemelerin artışı ve üretime katkısı, ticaret ve tarım kaynaklı

⁷⁸ Freyer, s. 44.

⁷⁹ Freeman ve Soete, ss. 161, 170.

⁸⁰ Toffler, s. 52.

⁸¹ Deane, s. 14.

⁸² Heaton, s. 610.

sermaye ile fabrikaların kurulması, yaşamak için fabrikalarda çalışmak zorunda olan proletaryanın varlığı, üretimin hızla artmasıdır⁸³.

Sanayileşme sürecinde ortaya çıkan yeni ve pahalı teknolojilerinden yüksek getiri sağlanabilmesi için iç pazarın dışına da üretim yapılması gerekiyordu. Bunun başarılması da yerel ekonomilerin birlikteliğiyle ulusal ekonominin oluşturulması ve emeğin ulusal işbirliği ile mal ve sermaye kapsamında ulusal piyasanın yaratılarak siyasal düzeyde bütünleşmeye bağlıydı. Sanayi toplumlarının ulusal ekonomileri gelişmeye başlayınca insanların bilinci de, bakış açıları da genişlemeye ve ulusal bilinçlenme yerleşmeye başladı. Amerikan ve Fransız devrimleriyle birlikte 19. yüzyıl içinde dünyanın sanayileşmiş bölgelerini milliyetçilik heyecanı kapladı. Ülkelerde ulus kavramı oluşmaya başladı ve sanayi çağının temel kuruluşu ulus devlet yapısı doğdu⁸⁴.

Devlet, savaşları ve sömürgeleştirmeyi sürdüren güç konumunda yer alarak İngiltere'nin ihracat pazarında potansiyel rakibi olan Fransa'ya karşı üstünlük kurulmasını sağlamıştır. Savaşların sürmesi topların dökümünde kullanılan demir tüketiminde artışa neden olmuştur. Devletin, donanmanın demir ihtiyacını karşılamak için demir şirketleriyle anlaşmalar yapması ve böylece şirketlerin yüklü siparişleri zamanında yetiştirme zorunluluğu üretimde teknolojik gelişmelerin ve sanayileşmenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Devlet ve savaşlar sanayi devriminin temelini oluşturan teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur⁸⁵.

Sanayi toplumlarında geçmişten gelen ya da süreç içinde ortaya çıkan kurumları, sistemi, güç birliği ve bir bütünlük içinde kurallarıyla, işleyişiyle ayakta tutacak bir yapıya ihtiyaç vardı. İhtiyaç duyulan bu yapı sanayinin, özel sektörün karlı görmediği, yapmadığı, yapamadığı alanlara yönelecek yaptırım gücünü de kullanabilecek devlet olacaktı. Devletler sanayileşme sürecinde demiryolları, limanlar, yollar, kanallar yaptılar. Posta, telgraf, telefon, radyo sistemlerini kurdular. Sanayi için çiftçileri hazır işgücüne dönüştürdüler, ticari yasalar çıkarıp dış ticareti düzenlediler. Ulusal savunma harcamalarıyla teknolojiye ilerlemeye katkı sağladılar. Kurdukları kitle eğitim sistemleriyle sanayinin gelecekteki işgücü ihtiyacını karşılayacak genç kuşakları yetiştirdiler. Devlet güçlenip gelişmeye başlayınca büyük bir devlet

⁸³ Beaud, s. 104.

⁸⁴ Toffler, ss. 122, 125.

⁸⁵ Hobsbawm, Sanayi, ss. 45, 46.

mekanizması ortaya çıktı. İktidar sahipleri devlet mekanizmasını ve gücünü kullanarak ülkede sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yapıyı kontrolleri altına aldılar. Sistemin sahibi oldukları düşüncesiyle hiyerarşik bir düzen oluşturdular. Geline nokta üretimle tüketim arasındaki kopukluğu gidermek, bütünlük sağlamak için seçkinlerce yönetilmekte olan, çekirdek aileyle, şirketlerle, kitlesel eğitimle ve haberleşme araçlarıyla desteklenen, fosil yakıtıyla üretim yapan sanayileşmedir⁸⁶.

1873-1895 yılları arasında yaşanan büyük buhran emperyalizme giden yolun başlangıcı olmuştu. Büyük buhran döneminde krizler Avusturya'nın ardından Almanya'da borsa krizinin getirdiği banka iflasları, fiyatlarda düşme, işsizlik Amerika'da borsa paniği, banka ve demiryolu şirketlerinin iflası İngiltere'de ihracattaki hızlı gerileme ve iflaslar Fransa'da Panama Kanalı projesiyle gelen borsa ve kredi sıkıntısı Arjantin ve Avustralya'da benzer şoklar olarak yaşandı⁸⁷.

Sanayileşme süreci öncesinde 16. yüzyıldan itibaren Avrupalılar sömürge imparatorlukları kurmuşlardı. Ülkelerine getirdikleri zenginlikler kralların, yöneticilerin kişisel refahını artırıyor. Ülke ekonomisinin gelişmesine yönelik önemli bir faydası yoktu. Sanayi öncesi emperyalizm ekonomiyle bütünleşme sağlamamıştı. Sanayileşme sürecinde emperyalizm çok daha büyük boyutlu bir yapı oluşturdu. Sömürgelerden her türlü güç kullanılarak alınan hammaddelele sanayisini geliştiren, ürettiği malları yüksek karlarla sömürgelerine satarak ekonomisini büyüten emperyalist bir düzen kuruldu. Sanayinin sömürgelerden getirilecek ucuz desteğe ihtiyacı çok artmaya başladı. Sanayileşmiş Avrupa devletleri sanayilerine destek ve tek bir dünya pazarını oluşturmak için dünyaya açıldılar. Dünya pazarı kurulması isteği ulusların da iş bölümü yapmaları gerektiği görüşüne dayanmaktaydı. Böylece uluslararası işbölümü bütünleşmeyi getirdi ve sanayileşmiş uluslardan seçkin bir ulus grubu doğdu. Bu seçkin ulus grubu kendi dışında kalanlar üzerinde ekonomik üstünlük, hakimiyet kuracaklardı. Emperyalizm sayesinde ülkeler sömürüldü ve bunlarla yapılan ticaretle Avrupa önemli ölçüde zenginleşti ve servet sahibi oldu. Sanayinin ve ekonominin sınırsız sayılabilecek kaynak ihtiyacı emperyalizm sayesinde karşılandı⁸⁸.

⁸⁶ Toffler, ss. 100-103, 118.

⁸⁷ Beaud, ss. 187-190.

⁸⁸ Toffler, ss. 127, 129, 130.

1.1.3.2.3. Üçüncü Sanayi Devrimi

Sanayileşmede öne çıkan Batı Avrupa ülkeleri İngiltere, Fransa ve Almanya'nın diğer ülkelerin hammadde kaynakları ve piyasalarına egemen olma isteği emperyalist yönelimleri artırdı. Ülkeler arasında yaşanan rekabet ve çatışmaların aşırısı insanlık tarihinde görülmemiş yıkımların yaşandığı I. ve II. Dünya Savaşları'na neden oldu.

Sanayileşmiş ülkeler dünya ekonomik sistemi üzerinde söz sahibi olmak, hakimiyet kurmak istediler. Bu nedenle çatışmalar savaşlar yaşandı. Almanya'nın İngiltere ve Fransa'nın hakimiyetine son vermek istediği I.Dünya Savaşı sonrasındaki yıkım, enflasyon ve ekonomik bunalım sanayiye büyük zararlar verdi. Dünya ticareti yavaşladı. Savaş sorunların hiçbirini ortadan kaldıramadı. Aksine sorunların daha da büyümesine neden oldu. Savaş süresince Amerika, ekonomik ve finansal bakımdan güçlendi. İngiltere'de ise para birimi değer kaybetmekte ve ekonomi daralmaktaydı. 1921 krizinde İngiltere'nin ihracatı düştü, işsizlik arttı. Kriz Amerika'da ve Fransa'da daha az hissedilmekteydi. Savaş sonrası uluslararası var olan ödemeler sisteminin ortadan kalkması ve korumacılık dalgasının yayılması ticaretin daralmasına yol açmıştı. Uluslararası yayılcılık isteği önemini korudu⁸⁹. 1929'ların Büyük Bunalım döneminde büyük bir çöküş yaşanmıştı. Dönemsel dalgalanmalarla işleyen ekonomik bir sistem bu dönemdeki kadar tehlike ve sistemi kökünden sarsan ekonomik bunalım yaşamamıştı⁹⁰.

II. Dünya Savaşı Batı Avrupa'ya ve Almanya'ya yıkım getirdi. Sanayi ve ticaretteki genişlemeyi daha da yavaşlattı. Sovyetler Birliği'nde çok büyük maddi hasarlar ve insan kayıpları, Japonya sanayisinde çöküşler yaşandı. Amerikan ekonomisi bu savaştan zarar görmemişti. Savaştan sonra dünya ekonomisinin yeni bir eksen üzerinde canlanması gerekiyordu. Sanayi ve ekonominin yeniden düzenlenmesi işi Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'ne kalmıştı. Amerika emperyalist ataklarında Avrupa devletlerinin gerisinde yer alıyordu. Savaştan sonra en istikrarlı siyasi yapı ve ileri teknoloji kendisindeydi. Amerika dünyayı finanse edebilecek güçteydi. Kendisinin ön planda olacağı ve kendi çıkarlarının en üst düzeye

⁸⁹ Beaud, s. 236.

⁹⁰ Eric Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, çev. Vedat Aslan, 5. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, (İmparatorluk), s. 360.

taşınabileceği planlamalar sonucunda 1944’de Bretton Woods Konferansıyla Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) ’nın kurulmasını gerçekleştirdi. Bretton Woods Anlaşması ile dünya para sisteminde sabit kur uygulamasına son verilerek esnek kur uygulamasına geçildi. Bu iki örgütle Amerika, savaşta yıkıma uğrayan Avrupa’ya borç para akışını sağladı. IMF ve WB’dan sonra üçüncü bir kuruluş Gümrük Tarifeleri ve Ticareti Genel Anlaşması (GATT) sisteme eklendi. Böylece bu kuruluşlar Amerika’nın dünya pazarlarında rekabet gücünü artıracak, söz sahibi olmasını sağlayacaktı. Zamanla Sovyetler Birliği güçlenmeye başlamıştı. Amerika’nın dünya üzerindeki üstünlüğünü azaltarak kendileri de pay almak istiyorlardı. Amerika nasıl IMF, WB, GATT’ la sanayileşmiş kapitalist ülkelerin liderliğine geçip kendisine yararlı mekanizmayı kurduysa Sovyetler Birliği de COMECON’la (Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi) kendi egemen bölgesindeki mekanizmayı kuruyordu⁹¹.

I. Dünya Savaşının başladığı II. Dünya savaşının sona erdiği yıllar arası olağanüstü bunalımlar ve sarsıntıların yaşandığı dönem olmuştu. Sanayide yeni atılımların gerçekleşmesi, bunalımların, sarsıntıların etkilerinin azalması ve II. Dünya Savaşı’nın bitmesinden sonra 1950’li yıllarda dijital teknolojinin gelişmesiyle başlamıştır⁹².

Dijital teknolojinin gelişmesiyle 1960’larda yarı iletkenlerin, ana bilgisayarların, kişisel bilgisayarlar ve internetin birlikteliğinin öne çıktığı 20. yüzyılın sonuna kadar devam eden süreç dijital devrim olarak da anılan Üçüncü Sanayi Devrimi dönemi olmaktadır⁹³.

1890’lı yıllarda radyo haberleşmesi, 1930’lu yıllarda televizyon ile elektronik gelişme, cisimleri algılama ve takipten, savaş sonrası verileri işleyen bilgisayarlara ve sanayideki üretim süreçlerinin kontrolü gibi alanlara genişlemeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında mekanik ve elektromekanik hesap makinaları ve benzer makinelerin yerini elektronik bilgisayarlar almış, 1970’li ve 1980’li yıllarda mikro işlemcilerin ortaya çıkmasıyla başlayan dijital devrim savaş zamanındaki teknolojik deneyimleri eskitmiş ve önüne geçmiştir. Yeni elektronik ilerlemelerin ürünü olan araçlar ve robotlar üretim süreçlerini değiştirerek üretimin temelindeki tasarım ve

⁹¹ Toffler, ss. 136-138, 142.

⁹² Hobsbawm, İmparatorluk, s. 361.

⁹³ Schwab, s. 16.

imalat sistemlerinde etkili olmuşlardır. Üçüncü Sanayi Devrimi'nin 1970'li yıllardan 2000'li yıllara kadar olan sürecinde en yoğun dönem yaşanmıştır. Bu süreçte radarın bulunmasında çok önemli katkısı olan ülkelerin uzay araştırma programındaki rolleri en üst düzeye çıkmış, insanlığın aya ulaşması uzay çağı başlangıcının işareti olmuştur. Mobil telefonların ardından akıllı telefon, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin birlikteliği ile internet gibi gelişmeler, üretim süreçlerine bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin girmesi Üçüncü Sanayi Devrimi'nin en önemli gelişmelerindendir⁹⁴.

Sanayileşme sürecinin öncüleri Amerika ve Batı Avrupa'da 1967'de ekonomik durgunluk ve kriz ortaya çıkmış, 1968'de dünya genelinde ekonomik sistemin yarattığı tüketim toplumu anlayışına tepki gösteren gençlik hareketleri yaşanmıştır⁹⁵. 19.yüzyılda dayanışma, kardeşlik, dürüstlük, eşitlik, sosyal adalet, güvenlik ve demokrasiyi inşa edecek beklentisi ve umuduyla sosyalizm düşüncesi ortaya çıkarak sosyalizmden beklentiler kapitalizmden ayrılışları getirmiştir. Devletçilik anlayışı kapitalist mantığın ve emperyalizmin karşısında yer almıştır. Rusya devletçilik ve sosyalist ideolojisi sayesinde askeri ve ekonomik güç olarak yeryüzünün ikinci büyük ülkesi haline gelmiştir. Kapitalizm her dönemde ulusal ve küresel ölçekte etkisini göstermiş, 1970-1980'li yıllar geçilirken kapitalizm dönüştürücü, yaratıcı ve yıkıcı etkisi dünyaya egemen olmuştur. Kapitalizmin karşısında yer almış olan Sovyetler Birliği ile egemenliğindeki ve desteğindeki üçüncü dünya rejimlerinde kırılmalar, dağılmalar görülmüştür. Üçüncü dünyanın en dinamik ülkeleri ve Çin kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmiş, güçlü bir liberal yenilenme ile küreselleşme dalgası dünyaya tekrar egemen olmaya başlamıştır⁹⁶.

1973'de ortaya çıkan petrol krizinin ardından toplumda çevre kirliliği, kıt kaynakların kullanımı, fosil enerji kaynakları yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması algısı yaratılmış ve güçlendirilmiştir. Sanayileşmiş ülkeler dünya üzerinde oluşan bu algıyı krizden çıkış fırsatı olarak değerlendirerek işsizlik yaratacak yeni teknoloji ve bilgi temelli uygulamalara geçişi başlatmışlardır. Toplumun yaşayacağı işsizlik sorunu önemsenmeyerek ve arka plana atılarak yeni teknolojilerin

⁹⁴ Freeman ve Soete, ss. 187-188.

⁹⁵ Erkan, Bilgi, s. 9.

⁹⁶ Beaud, ss. 354-357.

ve bilgi temelli uygulamaların yaratacağı yeni toplumsal yapılanma yoluna girilmiştir⁹⁷.

1.1.3.2.4. Dördüncü Sanayi Devrimi

Sanayi devrimleri süreci ekonomik ve toplumsal yaşamı kas gücünden mekanik güce ve son olarak da dördüncü sanayi devrimiyle bilişsel gücün insan üretimini artırdığı, makinelerin kendilerini ve üretimi yönetmeye başladığı döneme taşımıştır. Dördüncü Sanayi Devrimi ya da ilk kez 2011 yılında Hannover Fuarı'nda gündeme gelerek tartışılan Sanayi 4.0 adıyla da bilinen 21. yüzyıla başlayan ve dijital devrim üzerinde yükselerek devam edecek olan bir süreçtir⁹⁸.

Dördüncü Sanayi Devrimi ile yeni bir kavram olarak ortaya çıkan Sanayi 4.0, değer zincirlerinin parçalarının kendi aralarında otomasyonundan daha ileride birbirleriyle entegrasyonu olarak ifade edilebilir. Tüm değer zinciri adımlarının kendi aralarında anlık ve kesintisiz iletişim içinde olarak akıllı, kendisini düzenleyip kontrol edebilen sanayi sürecine ulaşması, entegrasyonun en önemli özelliğidir. Sanayi 4.0, sanayiye daha hızlı ve esnek, yüksek kaliteli ve daha verimli üretim sürecine hazırlamaktadır. Akıllı robotlar, bulut bilişim sistemleri, nesnelerin interneti, üç boyutlu (3-D) yazıcılar, yapay zeka ve akıllı fabrikalar gibi teknolojiler Dördüncü Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Ülkeler arasındaki sosyal etkileşim, küreselleşmedeki artış, finansal kaynaklara kolay ulaşabilme, teknolojik gelişmelerin hız kazanması, kaynaklardaki azalış gibi akımlar Dördüncü Sanayi Devrimi'nin temellerinin atılmasını sağlamıştır. Üretim araçlarının ve bilgi teknolojilerinin birbirine bağımlılığını artıran sistemlere ortam yaratan bu akımların endüstriyel değer zincirlerinin oluşmasında da önemli katkıları olmuştur⁹⁹.

Dördüncü Sanayi Devrimi ile yaşanan teknolojik gelişmeler sadece akıllı, bağlantılı makina ve sistemler olarak kalmamış, birçok alandaki atılımlarla kapsamını

⁹⁷ Erkan, Bilgi, s. 10.

⁹⁸ Schwab, ss. 15, 16.

⁹⁹ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve The Boston Consulting Group (BCG), **Türkiye'nin Rekabetçiliği için Bir Gerekliklik Olarak Sanayi 4.0: Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2016, ss.13, 20.

genişleterek bireyi, toplumu, ekonomiyi ve siyasal yapıları 21. yúzyılda yeni bir döneme hazırlamaya başlamıştır.

Tablo 1, sanayi devrimlerini yaratan ve toplumları yeni bir çağa taşıyan bilim ve teknolojiadaki önemli gelişmelerin tarihsel sürecini göstermektedir.

Tablo 1: Bilim ve Teknolojideki Gelişmelerin Tarihsel Süreci

YIL	BİLİM	TEKNOLOJİ
1543	Copernicus (1477-1543) “De Revolutionibus Orbis Terrarum”, güneş sisteminin matematiği (küresel yörüngeler)	
1564	Galileo Galilei (1564-1642), İlk modern bilim adamı, gözlemlerle Copernicus teorisinin gerçeklenmesi, düşen cisimlerin mekaniği, kuvvet kavramı, sarkaç, deneysel ve matematiksel fiziğin başlangıcı	
1687	Isaac Newton (1642-1727) “De Philosophiae Naturalis Principia Mathematica”, evrensel kütle çekimi kanunu	
1690		Papi’in buhar makinası (Fransa)
1698		Savery’nin buhar makinası (İngiltere)
1733		Karj’in seri atışlı mekiği (İngiltere)
1735		Darby’nin demiri kok ile eritmesi (İngiltere)
1760-1830		SANAYİ DEVRİMİ
1764		Hargraves’in ıkırđı icadı (İngiltere)
1765		James Watt’ın Buhar Makinası
1780	Galvani (1737-1798) – elektrik akımı	Crompton’un buhar makinasını mükemmelleştirmesi (İngiltere)
1785	Coulomb (1736-1806) – manyetik ve elektrik kuvvetler (elektrostatik)	Buhar gücünün pamuk sanayiinde kullanımı (İngiltere)
1804		Trevitchik - raylı lokomotif (İngiltere) Fulton-buharlı gemi
1825		Stephenson – buhar lokomotifi (İngiltere)
1831	Michael Faraday (1791-1867) – manyetik endüksiyondan elektrik akımı Joseph Henry - elektrik	Elektromanyetik endüksiyon: elektrik motoru, dinamo, Bickford’un emniyet sigortası (İngiltere)
1873	James Clerk Maxwell (1831-1879) – elektromanyetik teori	
1876		Alexander Graham Bell – telefon (ABD) Otto – içten yanmalı motor (Almanya)
1884		Parsons – buhar türbini (İngiltere)
1885		Daimler ve Benz – benzinli otomobil (Almanya)
1887		Edison – elektrik lambası, güç santrali, elektrik şebekesi
1896		Henry Ford’un ilk otomobili

1900	Quantum kavramı – Max Planck (1858-1947); ses ve ısı radyasyon teorileri – Rayleigh ve Planck	
1902		Wright kardeşler – uçak (ABD)
1908		Ford T-modeli otomobil ve seri üretimin ve sistematik ihracatın başlangıcı
1913	Einstein – genel relativite teorisi ($E=mc^2$)	
1923	Quantum teorisinin gerçekleşmesi – Compton (1892-1962)	
1928		Jansky – radyo teleskop
1929		Parçacık hızlandırıcısı ilk televizyon yayını (İngiltere)
1935		Watson ve Watt – Radar
1941		Whittle – jet uçağı, roketler
1942		Nükleer reaktör (Chicago Üniversitesi)
1946		ENIAC – elektronik bilgisayar (30 ton)
1949		Sanayide ilk otomasyon uygulamaları
1951		UNIVAC – ilk manyetik teypli ve kütleli olarak üretilen bilgisayar
1953	Watson (1928-) ve Crick (1916-) – çift sarmal DNA yapısı	Renkli televizyon (ABD)
1954	Watson ve Crick - genetik şifre	Elektrik üreten nükleer reaktör (Rusya)
1960	Laser; genel relativite teorisinin gerçekleşmesi (Maiman)	Killby (1958) ve Noyce (1959) - yonga (chip) ve entegre devreler
1971		Salyut I uzay istasyonu; cep hesap makinaları (minyatürleştirme); mikro işlemci (İntel Şirketi); entegre devrelerdeki büyük ölçekli yoğunlaşma (LSI)
1975		Mikroyongalar – (VLSI), PC kişisel bilgisayarlar
1977		Transatlantik fiber optik kablo
1985-1987		Japonya ve ABD’de elektronik sanayinin üretim hacminin otomatik sanayinin üzerine çıkması
-	Nano Bilim Human Genome Birleşik Alan Kuramı (Unified Field Theory)	High Definition Television (HDTV) Dünya Entegre Bilgi Şebekesi Nanoteknoloji Yapay Zeka

Kaynak: Şuhubi ve diğerleri, ss. 277-295.

Tarihsel süreç içinde ortaya çıkan düşünsel, bilişsel ve teknolojik yenilikler insanların, dünya algısını, dünya görüşünü ve yaşam biçimlerini değiştirmiştir. Bilimsel düşünceler doğa, evren ve yaşama uygulanmış, bilimsel teknolojiler gelişerek sanayi devrimlerinin yaratıcısı olmuş ve toplumu yeni bir çağa hazırlamıştır.

1.1.3.3. Ekonomik ve Toplumsal Yapı

Sanayileşme sürecinde teknoloji, bilim, tecrübeyle edinilmiş bilgi birikimi ile sanayide, ekonomi ve toplumsal yapıda önemli gelişmeler, değişimler yaşanmıştır. Toplumlarda geçmişteki bilgi birikimi ve teknik ilerlemeler yeni gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Sanayi devrimini de daha önce yaşanmamış biçimde gerçekleşen bilgi birikimi ve örgütlü hareketin birlikteliği meydana getirmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşme ve yeni teknolojilerin kullanılmaya başlanması toplumda önemli yapısal değişiklikleri ortaya çıkarmıştır. Üretimde insan ve hayvan gücü yerine makine enerjisi kullanılmaya başlanmıştır. Sanayileşme ile birlikte ev ile işyeri birbirinden ayrılmıştır. Ev ve atölye imalatının yerini kitlesel üretim yapan fabrikalar almıştır. Sanayi toplumlarının odağında makine yoğun üretim yapan işletmeler, fabrikalar yer almaktadır. Toplum, bu üretim sürecinde sistemin her tarafında bulunmaktadır.

Ekonomik faaliyet aile içi ve yerelde en aza inmiş, ulusal ve uluslararası pazarlar için üretime yönelmiştir. Üretim yeri fabrikalar olunca kentlerin yapısı değişmeye başlamıştır. Kentlere kırsal kesimden göçler yaşanmıştır. Fabrikaların kurulduğu bölge ve kentlerde işgücü göçü nedeniyle yaşanan yoğunluk kentsel yapıyı değiştirmiştir. Eskinin büyük aile yapısı ana, baba, çocuklardan oluşan çekirdek aileye dönüşmüştür. Tarım toplumunun geniş aile yapısı yerini çekirdek aileye bırakmıştır. Fabrikalaşmayla birlikte üretimin yapısı gereği işbölümü ve uzmanlaşma ön plana çıkmıştır. Sanayi toplumunda herkes bilgi ve yeteneği ölçüsünde işbölümünün gereği yöneten ya da yönetilen olarak görev almış ve yönetenler bilgi ve yetenekleri nedeniyle kabul görmüşlerdir¹⁰⁰.

İş gücü uzmanlık alanlarına göre fabrika işçisi mavi yakalı, ofis ve yönetim hizmetleri beyaz yakalı, karar verici ve yetkili üst düzey yönetici şeklinde sınıflanmıştır. Kadınların işgücü piyasasına girmeleriyle kadın erkek eşitliği ve kadın hakları düşüncesi gelişmiştir. Emek ücretli hale gelmiş ve çalışanlara yaptıkları işe göre bir meslek tanımlanarak meslekleşmeye gidilmiştir. İşgücü temel mallar üretiminden mamul mallar ve hizmet üretimine kaymıştır.

¹⁰⁰ Cihan Dura ve Hayriye Atik, **Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2002, ss. 34-35.

İnsanlar sanayinin ve devletlerin isteklerine daha uyumlu hale gelmiş, sanayi devrimi toplumsal alanda ve insan zihninde yaratıcı fikirlerin doğmasını sağlamıştır. Sanayi devrimi, şehirleşme, köy nüfusunun azalması, bireyin güçlenmesi, aile ve toplum yaşamında, yeni ürünler ve üretimde fabrikalaşma gibi değişimleri getirmiştir. Sanayi toplumunda fabrikalaşan üretim biçiminde zaman ve iş akışında belli bir uyumun sağlanması çok önemlidir. Zaman para kadar değerli olmuştur. Okuldaki öğrencilerin, fabrikadaki işçilerin zaman diliminin başında, içinde ve sonunda nerede olacakları ve ne yapacakları belirlenmiş, saate bağlı hale getirilmiştir. Saate bağlı bir sisteme uyumun sağlanması hastanelere, okullara, devlet dairelerine ve toplu taşıma gibi toplumsal yaşamın her bölümüne girmiştir. Sanayi toplumunda üretim ve işçi fabrikalarda, fabrikalar enerji kaynaklarının bulunduğu yerlerde yoğunlaştırılmıştır. Sermaye de şirketlerde, büyük tröstlerde ve tekellerde toplanıp sektörel bazda yoğunlaşmıştır¹⁰¹.

Teknoloji, teknik bilgi, iş, işgücünün yeteneği, ücretlendirme bütün sanayi toplumlarında birbirine yakındır. Teknik meslekler diğer mesleklere göre daha hızlı gelişme göstermektedir. Sanayi toplumlarında teknoloji kullanımı, teknisyenleri, uzmanları, araştırmacıları ortaya çıkarmış ve karar verici yetkili konumlara taşımıştır. Teknolojik gelişmeler sanayi devriminden sonra da artarak kendini göstermiş ve teknik yeteneği olanlara daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Toplumun teknik yeteneği yüksek mühendislerin ve teknisyenlerin yönetiminde olacağı algısındaki artış teknokrasi olarak adlandırılan yönetici konumlu bir meslek oluşumu yaratmıştır. Teknokrasi, sanayi toplumlarında bilgi ve teknik temelli önerileri ve maddelerin, eşyaların, nesnelerin yönetimiyle egemen bir sınıf haline gelmiştir.¹⁰²

Teknolojik gelişmeler sanayileşme süreci içinde buharlı makine gücünü, fosil yakıtlı motoru ve elektrikle çalışan makineleri sanayinin kullanımına sunmuştur. Kitlesel üretime geçişte ve pazarın genişlemesinde teknolojik yenilikler önemli bir paya sahiptir. Yeni teknolojilerle fabrikalaşan üretim şekli ve işbölümü geçmişte görülmeyen üretim artışlarına ulaşılmasını sağlamıştır. Makineleşme, işbölümü ve uzmanlaşma ekonomik verimliliği artırmıştır. Bu toplumlarda amaçlanan en azla en çoğa ulaşmaktır. Dokuma ve tüketim malları üretimindeki gelişme demir çelikle

¹⁰¹ Harari, Sapiens, ss. 347-350.

¹⁰² Dura ve Atik, ss. 33, 35-36.

devam etmiş ve otomobil, uçak üretimine, kimya sektörüne kadar uzanmıştır. Sanayileşme sürecinde yeni ekonomik sektörler ortaya çıkmıştır. Süreç içinde tarım, sanayi, hizmet sektörleri ve bunların alt sektörleri oluşmuştur.

Sanayi toplumlarında kitlesel üretim yapısıyla üretilen çok çeşitli ürün ve bu ürünlerin üretim süreçleri ile makineleri standartlaştırılmıştır. Yeni ölçü birimlerinin kullanımına geçilmiştir. Her geçen gün genişlemekte olan piyasada para ve fiyatlar standart hale getirilmiştir. Çalışma yaşamında işe alma yöntemleri, ücret sistemi ve ücret dışındaki diğer uygulamalar standartlaştırılarak günlük yaşamın bütününe yerleşmiştir¹⁰³.

Şahısların, ailelerin yönetimindeki üretim birimleri azalarak yerini şirketler, ortaklıklar ve kamu teşebbüsleri almıştır. Sermaye kaynakları doğrudan insana bağlı olmaktan çıkarak genelde insanın tamamlayıcısı biçiminde kullanılmaya başlanmıştır¹⁰⁴. Toplumun üst kademesinde yer alan sermaye sahipleri olan burjuvazi, büyük arazi sahipleri aristokratların yerini almıştır. Feodal sistem terk edilerek yerine parlamenter sistem gelmiştir. Ulus devlet yapısı öne çıkmış ve milliyetçilik akımı yayılmıştır. Devlet ekonomik faaliyetin alt yapısını hazırlama işini ve özel sektörün ilgi alanı dışında kalan faaliyetleri üstlenmiştir. Hammaddeye ve yeni pazarlara ulaşma ihtiyacı sömürgeci emperyalist küresel sistemi doğurmuştur.

Süreç içinde sanayi toplumu adıyla yeni toplumsal yapı oluşmuştur. Toplumun bakış açısı, değerleri, davranış biçimleri değişmeye başlamıştır. Sanayi toplumunda ekonomik ve teknolojik yapılanmalar sosyal ilişkileri de yapılandırmıştır. Sanayileşme sürecinde yaşanan ekonomik gelişme, değişim ve dönüşümler ülkelerin her birinde doğal kaynakların varlığına, altyapı oluşumlarına, nüfus yoğunluğuna, eğitim düzeyine, kültürel ve kurumsal yapılarına bağlı olarak farklı biçimlerde görülmüştür.

1.2. BİLGİ TOPLUMU

Yüzyılı aşmış bir zaman dilimi içinde sanayi toplumu kurumsallaşmasını tamamlamış ve yüzyılın son çeyreğinde yeni teknolojilere adım atabilecek, yenilikleri kabullenebilecek yetişkin eleman yapısı, parasal güç ve kurumsal alt yapı donanımıyla

¹⁰³ Toffler, s. 77.

¹⁰⁴ Deane, s. 1.

yeterli düzeye ulaşmıştı. Kurumsal alt yapı, yeniliklere temel olacak bilginin bilgiyle üretilip iletişim kanallarıyla aktarılmasını sağlayarak bilgi birikimini gerçekleştirmiştir. Bilginin aktarılması ve paylaşılr hale gelmesiyle küreselleşen yeni bir dünya ortaya çıkmıştır. Sanayi toplumunun iki kutuplu yapısı da küreselleşen yeni bir dünyanın etkisiyle değişime uğramıştır. Geçmişte sanayi dünyasının önde gelen ulusları da günümüzün bilgi toplumu olma yolunda gerekli yapılanma ve değişimlere yönelmişlerdir. 1980’li yıllarda başlayan değişim yerelden ulusala, ulusaldan küresele ilerleyen küresel alanda da etkisini gösteren bir dönüşümün yaratıcısı olmuştur. Yeni teknolojilerin gelişme hızı ve insanların yeni teknolojilere çok çabuk uyum sağlayabilmeleri bilgi toplumuna dönüşümün çok daha hızlı gerçekleşmesine olanak sağlamıştır.

1.2.1. Bilgi Kavramı

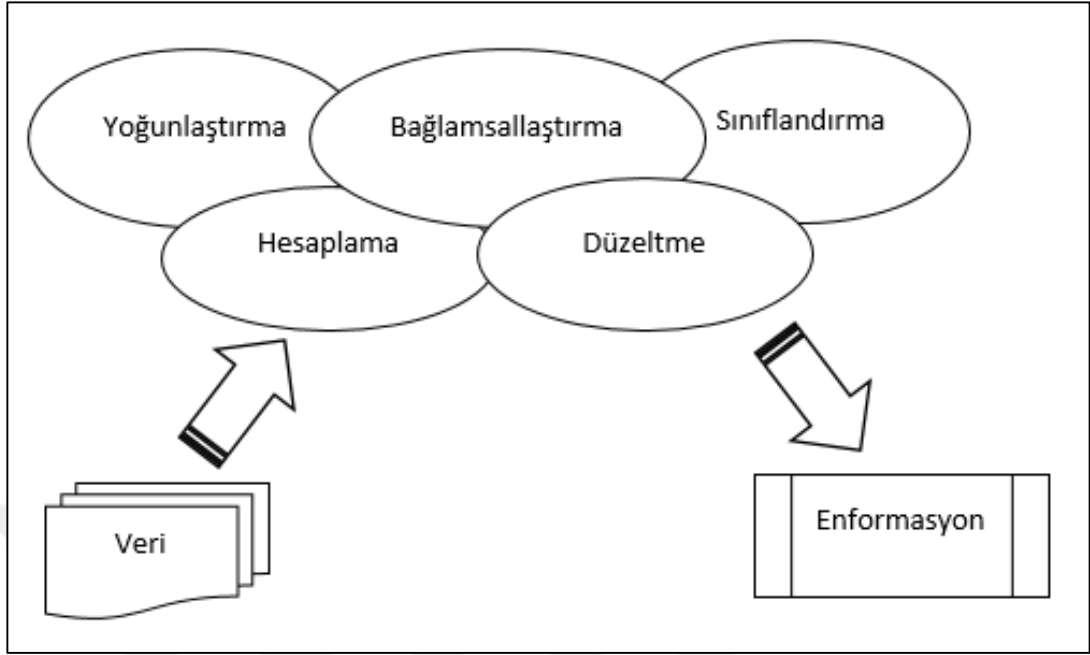
Bilginin kavram ve tanımına geçmeden bilginin üretilmesi öncesinde rolü olan veri ve bilgiyle çokça karıştırılan enformasyon sözcüklerini açıklamak faydalı olacaktır.

Veri ve enformasyon temeldir. Oysa bilgi deneyimle beslenerek ve karar verme becerisiyle olgunlaşarak iyi ve kötü kararlar arasındaki farkı da ortaya çıkarmaktadır. Enformasyon sadece var olan gerçeği yansıtırken bilgi, günlük işleri yürütme, tahminlerde bulunma ve kararlar verme olanağı sağlar. Enformasyon, elektronik kanallar yanında basılı formatlar halinde de elektronik ağlarla, toplumsal ağlarla da yayılabilir¹⁰⁵. Veri gözlemlenebilir, ölçülebilir veya hesaplanabilir bir davranış ya da tutuma ait değer olup kavramsal bir çerçeve ve yapı içerisinde yer almış bir tür enformasyondur. Enformasyon, verileri ve yorum ya da işlemleri içerir ve verilerden daha belirgindir. Enformasyon elde edilmiş verilerin filtrelenmiş ve işleminden geçirilmiş halidir¹⁰⁶. Şekil 1, veriye hangi anlamlar katıldığında enformasyona dönüştüğünü bize göstermektedir.

¹⁰⁵ Amrit Tiwana, **Bilginin Yönetimi**, Dışbank Kitapları 5 - Rota Yayınları, 2003, ss. 79, 81.

¹⁰⁶ C. Can Aktan ve İstiklal Y. Vural, “Bilgi Çağında Bilgi Yönetimi”, **Bilgi Çağında Bilgi Yönetimi**, (Ed. C. Can Aktan ve İstiklal Y. Vural), Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s. 7.

Şekil 1: Veriden Enformasyona Ulaşım

Kaynak: Tiwana, s.82.

İngilizce “information” sözcüğünün Türkçe karşılığı olan enformasyon belli bir durumun her tür kültürel bağlamdan soyutlanmış ve bir şekilde kodlanmış biçimidir. Günümüzde enformasyon televizyon, bilgisayar, gazete, dergi, reklam panoları gibi her çeşit ortamlarda basılı ya da elektronik simge ve şekillerden oluşarak insanların yaşamında önemli bir yer almaktadır. İnsanlar belli bir kültür çerçevesinde aldıkları eğitimle enformasyonun ilgi alanına girenlerini bilgiye dönüştürürler¹⁰⁷. Enformasyon insan aklıyla işlenmedikçe değersizdir ve işlendiğinde bilgiye ulaşılır. Bilginin üretilmesi olay ve verilerin genel enformasyonları elde edebilecek biçimde düzenlenip yapılandırılmasıyla başlar ve belirli bir kullanıcı grubun ihtiyaçları doğrultusunda tekrar düzenlenerek filtreden geçirilmesi sonrasındaki enformasyonun bireylerce özümsemiş bilgiye dönüştürülmesiyle sonlanır¹⁰⁸.

Enformasyondan bilgiye aşama aşama bir dönüşümle ulaşılırken bu dönüşüm kültürden görece bağımsız durumda belli bir sistem, bir kültür ve matematiksel bir model çerçevesi içinde olmalıdır. Yeteri kadar algılanamamış ve anlaşılamamış karmaşık enformasyonu bilgiye dönüştürmek yani bilgi üretmek karmaşıklığın

¹⁰⁷ Kemal İnan, **Teknolojik İş(lev)sizlik: Kitle Üretiminden Yaratıcı Tasarıma**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 71.

¹⁰⁸ Aktan ve Vural, s. 7.

azaltılması ve basitleştirilmesi faaliyetidir. Basitleştirme bilgi bütünü süzgeçten geçirme, ayrıştırma ve özümlemeyle yeni bilgiye ulaşmayı sağlamaktır. Her üretilen bilginin dayanağı olan enformasyon önceden bilgiye dönüştürülmüş alt bilgilerden oluşmakta ve dönüşümün sürekli eklenerek büyüdüğü bir süreci içermektedir. Enformasyondaki karmaşıklığın temeli veya nedeni üretilen bilginin özelliklerinin ve karakterinin belirleyicisi olmaktadır. Bu durumda enformasyonun karmaşıklığının temeli doğa ise üretilen bilgi doğa bilgisi, temeli insan doğası ise üretilen bilgi insan bilgisi, temeli insanın yaratısı yani insan yapısı olup bilgi içeren disiplinlerin başında gelen matematik gibi ise üretilen bilgi, sistem bilgisi olacaktır¹⁰⁹.

Bilgi, deneyimler, değerler, birleştirilmiş enformasyonlar, uzmanlaşmış içerikler ve köklü sezgilerin akışkan biçimidir. Aynı zamanda yeni deneyim ve enformasyonları geliştirecek ve birleştirecek bir çerçeve ve ortam yaratır. Öğrenenlerin akıllarından doğar ve gelişir. Kurumlarda yalnızca belge ve yayınlara yansımakla kalmaz, aynı zamanda kurumsal düzen, kurallar, deneyimler ve uygulamaları ifade eder. Bilgi, sadece hayata geçirilmiş yani tamamen doğru zamanda, yerde, kavramda ve doğru bir biçimde elde edilen enformasyon anlamındadır. Hayata geçirilmiş enformasyon, bilgiyi doğru zamanlamayla alınacak yerinde kararların, tahminlerin, tasarımların ve planlamaların sorumluluğunu taşıyabilir yapar. Bilgi bireysel ve ortak akıllar tarafından üretilir ve paylaşılır. Eğer bilginin nasıl kullanılacağı belirlenirse enformasyon da tartışılarak bilgiye dönüşür¹¹⁰.

Bilgi, deneyim, yorum ve ortamın şartlarını bünyesinde bulunduran, karar ve eylemlere uygulanabilecek yüksek değerdeki enformasyondur¹¹¹. Bilgi ile kastedilen temelde bilişsel bir yetenek meselesidir. Diğer yandan enformasyon, yorumlamak ve işlemek için gerekli bilgiye sahip olanlar tarafından kullanılıncaya kadar pasif ve atıl kalan yapısal ve biçimlendirilmiş verilerin şeklini alır. Bu ayrımın tam anlamı, bilgi ve enformasyonun çoğaltılmasını düzenleyen koşullara bakıldığında belirginleşir. Enformasyonu çoğaltma, kopyalama maliyetinden daha fazla olmasa da bazı bilişsel yeteneklerin açıkça belirtilmesi veya başkalarına transfer edilmesi kolay olmadığından

¹⁰⁹ İnan, s. 73.

¹¹⁰ Tiwana, s. 77.

¹¹¹ Aktan ve Vural, s. 7.

bilgiyi çoğaltmak çok daha pahalı bir süreçtir¹¹². Bilgi açık, mutlak ya da yalın olmayıp karmaşık, tartışılabilir ve içgüdüselidir. Bilgi insan beyninde yazılı olup iletişim kurulması, sözcük ya da şekillerle anlatılması zordur ve insanın aklında, davranışlarında, hislerinde saklıdır. Bilginin çok küçük bir kısmı veri tabanlarına, kitaplara, belgelere geçebilirken büyük bir kısmı insanın beyninde kalır. Bilgi, deneyim ve ilgi alanları yoluyla insanların beyinlerinde gelişir. Bilgi yapısal olarak örtüktür, kayıt altına alınabilen kısmına zamanla ulaşılabilir ve insanların yararlanacağı açık bilgiye dönüşür. Ikujiro Nonaka The Knowledge Creating Company kitabında bilgi yaratmanın çağlar boyunca süregelen örtük (tacit) ve açık bilgi (explicit) ayrımından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Subjektif örtük bilginin dönüşümü sonucunda objektif açık bilgi haline gelmesiyle bilgi yaratma süreci gelişmekte ve dışsallaştırma olarak adlandırılmaktadır. Deneyime dayalı örtük bilginin bütünleştirilmesi, formalize edilmesi ve deşifre edilmesi bu süreçte karşılaşılan zorluk ve sorunlardır¹¹³.

Bilgi çok farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK) online sözlüğünde bilgi “bireylerin öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile çaba sarf ederek elde ettiği olgular” olarak tanımlanırken, enformasyon “bireylerin herhangi bir çaba sarf etmeksizin ulaştığı dışarıdan verilen olgular” olarak tanımlanmaktadır¹¹⁴. D. Bell bilgiyi “sistemli bir biçimde iletişim araçları kanalıyla başkalarına aktarılan, makul bir hükmü veya tecrübeye dayanan sonucu gösteren, olgu veya fikirlerle ilgili düzenli ve sistemli ifadeler bütünüdür” olarak tanımlamaktadır¹¹⁵. Tiwana ise bilgiyi “öğrenenlerin akıllarından doğan ve gelişen, deneyimler, değerler, birleştirilmiş enformasyonlar, uzmanlaşmış içerikler ve köklü sezgilerin akışkan bileşimlerinin hayata geçirilmiş biçimidir” şeklinde tanımlamıştır¹¹⁶. Diğer başlıca bilgi tanımları ise; bilgi doğruluğu ispatlanmış inançlardır (Nonaka ve Takeuchi). Bilgi, önceden belirlenen bir dizi sistematik kural ve prosedüre uygun bir biçimde işlenmiş enformasyondur. Bilgi, sosyal varlık olan insanlar arasındaki iletişim sırasında paylaşılan, aktarılan ve yeniden şekillendirilen tecrübe ve enformasyonlardır (Allee).

¹¹² Paul A. David ve Dominique Foray, “Economic Fundamentals of the Knowledge Society”, **Policy Futures in Education**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2003, s. 25.

¹¹³ Tiwana, ss. 78, 87.

¹¹⁴ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <http://sozluk.gov.tr/>, (25.03.2019).

¹¹⁵ Dura ve Atik, s. 134.

¹¹⁶ Tiwana, s. 77.

Bilgi, belirli bir durum, sorun, ilişki, teori veya kurala ait veri ve enformasyondan oluşan anlayışlardır (Bennet ve Bennet). Bilgi içinde yaşadığımız dünyayı ve olayları yorumlamak ve yönetmek için uyguladığımız bir dizi anlayış, kavrayış ve genellemeler ile bize güçlü bir kavrayış ve bakış açısı kazandıran her türlü zihni faaliyetlerdir. Bilgi, sosyal olaylarda karşımıza çıkan eylem ve olayları anlamamıza yardım eden işaret ve kodlamalardır. Bilgi, insanların ve organizasyonların etkin bir biçimde eylem gerçekleştirmeleri için sahip olmaları gereken kapasitedir (Argyris) şeklinde yapılmıştır¹¹⁷.

1.2.2. Bilgi, Teknoloji ve Toplumsal Dönüşüm

Dünya, yaşamı kökten etkileyen yeni bir dönemden geçmektedir. Sanayi toplumundan sonra yaşanacak yeni döneme geçiş sürecindeki dönüşümü, bilim insanları ilgi ve uzmanlık alanları doğrultusunda toplumsal yapının farklı alanlarıyla bağlantılı olduklarından birbirinden değişik biçimde nitelendirmiştir. Yeni dönem için F. Machlup “Bilgi Ekonomisi”, Brzezinski “Technetronik Çağ”, R. Dahrendorf “Post-Kapitalizm”, A. Etzioni “Post-Modern Çağ”, D. Bell “Post-Endüstriyel Toplum”, P. Drucker “Post-Kapitalist Toplum”, M. Castell “Enformasyon Çağı” ve “Ağ Toplumu”, D. Tapscott “Digital Ekonomi” kavramını kullanmışlardır. Geleceğin yeni toplumunu Marc Uri Porat ve Yoneji Masuda “Bilgi Toplumu” olarak adlandırmıştır. P. Drucker daha sonra “Kapitalist Ötesi Toplum” kitabının içeriğinde yeni toplum için “Knowledge Society” kavramına karşılık gelen “Bilgi Toplumu” adını kullanmıştır¹¹⁸. Davos toplantılarının düzenleyicisi Dünya Ekonomik Forumu’nun kurucusu ve başkanı olan Klaus Schwab ise yeni dönemi “Dördüncü Sanayi Devrimi” olarak adlandırmaktadır¹¹⁹.

Kısa bir zaman dilimi içinde toplumsal yapının; dünya görüşünde, temel değerlerinde, sosyal ve siyasal alanında, sanatında, köklü kurum ile kuruluşlarında önemli değişiklikler yaşanabilir. Yarım asır sonrasında yepyeni bir dünyanın gerçekleriyle karşılaşılabilir. Bu gibi değişimler günümüze gelinceye kadar birkaç kez yaşanmış ve bu günlere gelinmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru başladığı kabul edilen

¹¹⁷ Aktan ve Vural, s. 7.

¹¹⁸ Erkan, Bilgi, s. 72.

¹¹⁹ Schwab, s. 9.

yeni bir değişim sürecinin ortalarında olunduğu açıkça görölmektedir. Bu süreç dünyanın siyasal, ekonomik, sosyal ve ahlaki görünümündeki değişimlerle işlemektedir¹²⁰.

Doğa ve evrenin evrim süreci içinde yeryüzündeki diğer canlılardan farklı konumdaki insanın da doğa algısı ve düşünce sisteminde sürekli değişimler olmaktadır. Bu değişimler insanlarda dünya görüşü olarak yerleşmiştir. Doğa ve evren üzerine üretmiş olduğu düşüncelerin zihinsel birikimi çevreyle etkileşerek gelişmiştir. Zihinsel birikimin çevreyle etkileşimi bilgi birikimine dönüşünce doğaya müdahale etmeye başlamıştır. İnsanın düşünce ve bilgisini sistematik ve birikimli bir biçimde doğaya aktarıp uygulamasında alet ve edevat kullanmaya başlaması teknolojinin ilk belirtileri olmaktadır. İnsan zihninde bilgi ve birikmiş bilginin içinde yer aldığı alet ve edevatlar ile donanım şeklinde yerleşen teknoloji, sistematik veya bilimsel bilginin belli amaçlar doğrultusunda organize olmuş ve birikmiş halidir. Teknoloji birikmiş bilgiyle yeni bilginin üretilebilmesine, kullanılabilmesine imkan sağlayan ortam ve alt yapıyı yaratmaktadır.

Antik çağın tarım toplumları maddi yaşamın gereklilikleri olan inşaat, savaş ve ulaşımında kullanılacak gemi, makine ve mekanizmalar ile diğer teknolojik bilgiler olarak değerlendirilebilecek üretim ve askerliğe ilişkin bilgileri usta-çırak düzeyinde korumuşlardır. Astronomi olarak adlandırdıkları bugünkü anlamda akademik-bilimsel denilebilecek bilgilerini de yazılı belgelerle açık hale getirmişlerdir. Toplum var olan, maddi ve pratik açıdan daha önde olması gereken üretim ve askerlik bilgilerini geleceğe taşımazken, aksine maddi pratik işlevi yok denecek kadar az olan tanrıların ve temsilcilerinin niyetlerini ifade ettiğine inanılan gökyüzü hareketlerini taşımış olmaları, içinde bulunulan çağa katkı sağlamanın yanında gelecek çağı başlatmada da rol oynamıştır. Dünya merkezli evren anlayışının kökten değiştiiği, göklerdeki hareketle yeryüzündeki hareketin aynı yasalar ile açıklandığı Kopernik’le başlayan devrim süreciyle bugünkü anlamda fizik ve kimya bilimleri doğmuştur¹²¹.

Tarihsel süreç içinde uygarlığın gelişimiyle ortaya çıkan köklü düşünsel, bilişsel ve teknolojik yeniliklerle insanların yaşam biçimleri, doğayla ilişkileri ve düşünce sistemlerinde de sürekli değişiklikler gerçekleşmiştir. Dünya algısı ve dünya

¹²⁰ Peter F. Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum**, çev. Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, (Ötesi), ss. 9, 11.

¹²¹ İnan, ss. 60-61.

görüşünün zamanla değişmesi, belli yöntemler biçiminde organize olması bilimsel devrimleri, bilimsel düşüncelerin doğa, evren ve yaşama uygulanması bilimsel teknolojileri yaratmıştır. Doğaya ve yaşama uygulanabilir, aktarılabilir olan organize bilimsel bilgi teknoloji, aktarılamayan da teorik bilim ve bilgi olarak ifade edilebilir.

Isaac Newton (1642-1727) yeni oluşan kozmolojiye yani evren bilimine son noktayı koyan bilim insanıdır. Newton kozmolojisinin astronomide getirdiği yenilikler ile fizik ve kimya gibi doğa bilimlerinde yol açtığı yenilikler çok farklı karakterleri taşımaktaydı. Newton evreninin etkilerini ayrı ayrı olarak bilim dallarında görmek eksik bir bakış açısı ve yaklaşım olacaktır. Gerçek etki ilk kez pratik ve teknolojik bilginin usta-çırak ilişkisi dışına taşıp matematiksel yasalara dayalı olarak gelişmesini, çok kısa bir sürede bilginin gelişerek yaşamın her boyutunda yer alabilmesini sağlayan büyük devrim olmuştur. Sanayi toplumuna geçişin alt yapısı hazır hale gelmiş ve 18. yüzyılda İngiltere’den başlayan kapitalizmle birleşerek geleceğin yani günümüz dünyasının ilk adımları atılmıştır. Artık ekonomik ve bilişsel büyüme bir kural olarak dünyanın geleceğine yön verecektir¹²².

Sanayi toplumunun yapılanmasının temelinde doğa ve evrenin işleyiş yasaları olarak akıl ürünü, nedenselliğe dayanan Newtongil mekanik mantık ilişkileri yer almıştı. Newton’un Principa’sında (1687) ortaya koyduğu mekaniğin üç temel yasası ile ilk bilimsel devrimi ve ilk bilimsel köklü değişimle insanlık doğanın işleyiş biçimini aklı ile bilimsel yasalara dayandırıyor, işleyiş tekniğini öğrenerek yaşamına teknoloji olarak uygulamaya başlıyordu. Newton yasalarıyla netleşen mekanik işleyiş noktasal, atomik, tek yönlü ve mutlakçı, neden-sonuç ilişkisi içinde doğanın ve yaşamın olaylarını açıklamaya çalışan kapalı bir sistem oluşturmaktaydı. Kapalı sistemin temelinde de evrenin rasyonel işlediği algısı yer alıyordu. İnsanların dil iletişiminden duyuşal ve duygusal tepkilerini de içeren dinamik işleyişe sahip toplumsal yapılanma ve süreçlerinin analizinde mekanik yaklaşımların getirdiği açıklamalar yetersiz kalmaktaydı. Bütün bunları açıklayabilecek yeni bir yaklaşımın gerekli olduğu ortaya çıkmıştı. Yetersizliği ortadan kaldıracak yeni bir yaklaşım olarak yirminci yüzyılın başında başlayıp ilk çeyreğinde olgunlaşan ikinci bilimsel devrim

¹²² İnan, ss. 57, 59, 63.

olan kuantum devrimi bilime getirdiği yeni bir anlayış, yeni bir bakış açısıyla doğa ve evrenin algılanışında, analiz ve araştırma yöntemlerinde değişimi getirmiştir¹²³.

Newton sonrası mekanik ve kimya dışında bilim dünyasında Maxwell'in elektromanyetik kuramı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren enerji ve haberleşme alanlarında teknolojik atılımları getirmiştir. Maxwell kuramının neden olduğu teknolojik atılımlar 20. yüzyılın en önemli bilimsel gelişmelerinden olan kuantum fiziği ile bütünleşerek günümüz mikroelektronik teknolojilerinin temelini oluşturmuştur. Kuantum düşüncesi belirsizliği ve olasılığı, karşılıklı çoklu etkileşimden oluşan sistem bütünü, etkileşim sisteminin oluşturduğu yapılanmayı ortaya koyarak evren anlayışına farklı bir yaklaşımı, yeni bir bilim anlayışını oturtmuştur. Uygarlığın, kuantum düşünce sisteminin getirdiği evren anlayışı çerçevesinde yeni bir yaklaşımla bilim ve teknoloji üretmesi toplumsal ve ekonomik gelişmede değişim, yapılanma, örgütlenme ve işleyişi değiştirmiştir. Nokta ve atomdan atom altı dünyadaki sistem, yapı ve sürece geçişi ifade eden kuantum düşünce sistemi atom altı parçacıklara, bunlar arasındaki etkileşime ve manyetik ortama odaklanarak görünmez doğanın işleyişini açığa çıkarmıştır. Diğer önemli bilimsel atılımlar 19.yüzyılda Darwin'in evrim kuramı, 20.yüzyılda değer bulan Mendel'in kalıtım kuramı ile Watson ve Crick'in DNA keşfiyle yaşam bilimlerinde gerçekleşmiştir. Çağımızın bilgi birikiminin yaşama yansıyan yönlerinin dayandığı teknolojik gelişmelerin çok büyük bir bölümünün temelleri 19. yüzyılın Newton fiziği ve kimyası ile Maxwell elektromanyetik teorisine, 20. yüzyılın kuantum fiziğine dayanmaktadır¹²⁴. Bilimsel düşünme sürecinde kuantum mantığı çerçevesinde üretilen bilimsel bilginin doğaya ve yaşama uygulanabilir olması teknoloji olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu yeni teknolojiler mikroelektronik ve mikrobiyolojide köklü değişim ve sıçramaları getirmiştir. Mikroelektronikteki gelişmeler, bilginin toplanıp işlenmesi ve dağıtımını, yaşamın farklı alanlarında kullanımını yoğunlaştırması enformasyon ve iletişimde köklü değişimler yaratmıştır. Enformasyon ve iletişimdeki gelişmeler

¹²³ Hüsnü Erkan ve Canan Erkan, "Bilgi Toplumu ve Ekonomik Kalkınma", **UNAK'07 Sayısal Dünyada Yeni Paradigmalar: Sınırsız Kütüphaneler**, Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği, 27.09.2007, ss. 3-4.

¹²⁴ İnan, s. 64-65.

insanların dünya görüşünden, toplumsal kurumların yeniden yapılanmasına kadar geniş bir alanda değişim sürecini başlatmıştır.

1960'lı yıllardan itibaren gelişen yarı-iletken teknolojisinin yarattığı olanaklarla kurulan mikroelektronik teknolojisi günümüzün önemli ölçüde belirleyicisi olmuştur. Mikroelektronik teknolojisi günümüzdeki ve yakın gelecekteki yaşamın teknolojik alt yapısını oluşturmuştur. Bu teknoloji sayesinde enformasyon, iletişim ve öncelikle internetle hız kazanan gelişmeler yaşamımızın diğer tüm alanlarında etkisini göstermektedir. Bu teknolojiyle otomasyonun akıl yürüten zihinsel boyutu artmış ve böylece mekanik yeteneklerle organik bir biçimde bütünleşerek işlem birimleri öngörülmedik boyutlarda küçülmüş ve yoğunlaşmıştır.

Bilginin aletlere, süreçlere ve ürünlere uygulanması sanayi devriminin yaratıcısı olmuştur. Bilgi, 1880'li yıllar ile II. Dünya Savaşı arasında işlere, savaş sonrasında da bilginin kendisine uygulanmaya başlamıştır. Bilgi, üretimin tek faktörü haline gelerek sermayenin ve emeğin yerini almıştır. Bilginin işe uygulanması ile artık değerler verimle ve yenilikle yaratılmış olacaktır¹²⁵.

Bilgi-üretim yapısının belirleyici bir özelliği, üretilen mal ve hizmetin değerinde bilginin payının artması yani değerın üretim aşamasından tasarım aşamasına kaymasıdır. Tasarıma dayalı bu tür bir sistemle üretimde katma değerin önemli ölçüde tasarımıyla yaratılması, bilgiyi sürekli yaratıcı ve kullanılabilir yapabilen mikroelektronik temelli teknolojiler bilginin ekonomideki rolünün büyüklüğünü ve önemini ortaya koymaktadır. Bilgi-üretim yapısının diğer bir özelliği de teknolojinin gelişmesiyle insan emeğini ikame eden otomasyon teknolojilerine yer vermesidir¹²⁶.

Otomasyona dayalı üretim enformasyon etrafında oluşturulan bir sistem olup, bu sistemin tasarımı bir kez yapıldığında beden işçilerine olan ihtiyaç dramatik bir biçimde azalmakta ve üretimdeki, özellikle imalattaki ağırlık merkezi beden işçilerinden bilgi işçilerine doğru kaymaktadır¹²⁷. Mikroelektronik teknolojilere dayalı teknolojilerin varlığı ve yaşama sunduğu yeni olanaklar insanları bitmek-tükenmek bilmez usandırıcı işlerden kurtarıırken çok önemli bir gelişme olarak görülse de bir başka açıdan bakıldığında standart insan emeğini ikame eden bir güce ulaştığını da

¹²⁵ Drucker, Ötesi, ss. 33-34.

¹²⁶ İnan, ss. 15-19.

¹²⁷ Peter F. Drucker, **Yeni Gerçekler**, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, (Yeni), s. 193.

gözden kaçırmamak gerekmektedir. Mekanik ağırlıklı otomasyon teknolojilerinin sırasıyla tarım ve imalat sektörlerinde yer alması yine sıralı olarak tarımdan sanayiye, imalata ve sonrasında hizmet sektörüne işgücü geçişlerine neden olmaktadır. Birçok ülkede günümüzde de devam etmekte olan bu işgücü kaymaları yaklaşık iki yüzyıldan fazla bir sürece dayanmaktadır. 20. yüzyılın sonlarına kadar aralıklı olarak otomasyon kaynaklı işsizlik dönemleri yaşanmış olsa da kapitalizmin klasik sayılacak iş döngüleri ile açıklanan bunalımları olarak görülmüştür¹²⁸.

Bilgiye dayalı çalışmaya geçilmesiyle alın teri ve kas gücüyle çalışan işçi yerine bilgi işçisinin ağırlık kazandığı çalışma yaşamı öne çıkmaktadır. Önceleri bilgiye çok az iş için ihtiyaç duyulurken yirminci yüzyılda bilgiye dayalı işlerde hızlı bir biçimde artışlar gözlenmiştir. Yirminci yüzyıla gelene kadar geçen zaman dilimlerinde şimdiki gibi hızlı ve radikal bir sosyal değişimin yaşandığına, geçmişin her toplumunda var olan sosyal sınıfların şimdiki gibi gerilediğine rastlanmamıştır. Yirminci yüzyılın sosyal tarihindeki en dramatik olay sanayi işçilerinin büyük bir hızla gerçekleşen yükselişlerinin arkasındaki etken olan bilginin aynı zamanda çöküşlerini de hazırlamış olmasıdır¹²⁹.

Bilgiden bilgilere geçiş, bilgiyi yeni bir toplum yaratacak kadar güçlü kılmıştır. Bilginin yaratacağı yeni toplumun ihtisaslaşmış bilgiye, uzmanlaşmış bilgili bireylere dayanması gerekmektedir. Ancak yeni toplumdaki bilginin ve uzmanlaşmanın gücü toplumsal bağlarda ve yaşam biçimlerinde, değer kavramlarında, inançlarda bir takım sorunları da beraberinde getirecektir. Geleneksel toplumlar birleştirici olma güç ve yetilerini kaybetmişler, bilginin bireye getirdiği hareketliliğe uyum sağlayamaz olmuşlardır. Kapitalist ötesi toplumda aranan, özellikle de bilgi işçisinin beklediği toplum, adanmışlığa ve anlayışa dayalı toplumun varlığıdır. Geleceğin toplumunda kesin olan tek şey en büyük değişikliğin bilgide olacağı ve bilginin biçiminde, içeriğinde, anlamında, sorumluluğunda kendini gösterecek olmasıdır¹³⁰.

Kapitalist ötesi bir topluma girildiği ve sürecin işlediği 21. yüzyılda geleceğin toplumunda karşılaşılabilecek sorunların nerelerde olacağı, hangi alanlarda nelerin sonuçlanıp sonuçlanamayacağının öngörüldüğü sanılıyor olsa da gerçekleştirmeler sürecin ileri aşamalarında görülecektir. Geleceğin toplumu hakkında sadece gözlenen

¹²⁸ İnan, ss. 17, 19.

¹²⁹ Drucker, Yeni, ss. 177, 192.

¹³⁰ Drucker, Ötesi, ss. 72, 244, 303.

temel değişimlere dayanarak emin bir şekilde değerlerin, inançların, sosyal ve ekonomik yapıların, siyasal kavram ve sistemlerin, genel olarak dünya görüşlerinin çok farklı bir biçimde tahminlerin ötesinde gerçekleşeceği söylenebilir. Yeni toplumun bilgiye dayalı örgütsel bir toplum olacağı öngörülebilir.

Yeryüzündeki kültürlerin ve kurumların çeşitliliğine bağlı olarak 1980'lerden itibaren kapitalist sistemin yeniden yapılanma sürecinde enformasyon teknolojisi devrimi ile yeni bir kalkınma biçiminin yapılandığı yeni bir toplumsal yapının oluşacağı söylenebilir. Yeni enformasyonel kalkınma biçiminde bilgi üretme, işleme ve sembollerle iletişim teknolojisi, üretkenliğin kaynağı haline gelebilecektir. Bu kalkınma biçiminin en temel özelliğı üretkenliğin ana kaynağının bilginin bilgiyle yenileniyor olmasıdır. Enformasyonel kalkınma biçiminde kültür ile üretim güçleri, ruh ile madde arasında özellikle çok yakın bir bağ vardır ve bu bağ gelecekte yeni toplumsal etkileşim, toplumsal denetim ve toplumsal değişim biçimlerinin görüleceğinin habercisi olabilir. Yeni toplumsal yapılanma sürecini sadece teknolojik gelişmenin bir sonucuyla ilişkilendirmek, teknolojinin toplumu belirlediğini öne sürmek yetersiz olacaktır. Bilimsel ilerleme, teknolojik yenilik ve bunların toplumsal uygulanma süreci içinde bireysel yaratıcılık, girişimcilik gibi birçok etken bulunmaktadır. Enformasyon teknolojisi devrimi tam anlamıyla amaçlamış olmasa bile toplumların maddi kültüründe 1960'lardaki hareketlerde filizlenmiş olan özgürlükçü ruhu canlandırmıştır. Enformasyon teknolojilerinin yayılması, ülkelerde ve farklı kültürlerde değişik amaçlarla kabul gördüğünde tüm uygulama ve kullanımlarda teknolojik yeniliklerin hızını artıran, ölçeğini genişleten, kaynak çeşitliliğı katan büyük bir atılım gerçekleştirmiştir¹³¹.

İçinde bulunulan değişim döneminde geleceğin toplumunun nasıl bir yapıda olacağı, kimilerinin beklentisi gibi bilgi toplumu olup olmayacağı, gelişmiş ülkelerin kapitalist ötesi geçiş dönemine gösterecekleri yaklaşımlarına bağlı olabilecektir. Geleceğin toplumu bilgi toplumu olarak adlandırılırsa, bu toplumda merkez olan

¹³¹ Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür – Ağ Toplumunun Yükselişi Cilt 1**, çev. Ebru Kılıç, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları – Bilgi ve Toplum, İstanbul, 2008, (Ağ), ss. 6-7, 17, 21.

kişidir ve bilgi daima insanın içinde olup bir insan tarafından öğretilmekte ve öğrenilmektedir. Bilgi insan tarafından doğru da yanlış da olsa kullanılmaktadır¹³².

Hızı ve genişliği günümüzde tam anlamıyla belirlenemeyen teknolojik devrimle yaşanacaklar ölçek, kapsam ve karmaşıklık açısından insanlığın bu güne kadar yaşadıklarından çok farklı ve benzersiz olabilecektir. Bugün gelişme aşamasında olan yapay zeka, robotik, nesnelerin interneti, nanoteknoloji, biyoteknoloji, malzeme bilimi, enerji depolama ve kuantum bilgiişlem gibi yeni teknolojik hamlelerin iç içe geçerek birbirlerini güçlendirmesiyle ortaya çıkacak gelişimler çok daha büyük hamlelerle birlikte öngörülemez sonuçlar yaratabilecektir. Yaşanacak bu gelişmelerin algısıyla yeni iş modellerine, yerleşik kuruluşlarda bozulmalara, üretim, tüketim, ulaşım ve sevkiyat sistemlerinin yeniden yapılanmasına tanık olunmaktadır. Toplumsal alanda, çalışma ve iletişim kurma, kendimizi anlatma, bilgilendirme ve eğlendirme biçimlerinde bir paradigma değişimi yaşamı şekillendirebilecektir¹³³.

Günümüzde bilginin hızlı bir şekilde işlenmesi, aktarılması, depolanması ve kullanılması küresel boyuttaki ağlar içinde gerçekleştirilmekte ve toplumsal yapı içindeki insanlar, işletmeler, kurumlar ve sistemler yenilenerek yeni örgütlenmelere gitmektedirler. Bu durum ülkeler içinde kaçınılmaz olmuş ve geleneksel toplum veya sanayi toplumu yapısında olsalar da geleceğin yeni toplumsal yapılanması için strateji arayışlarına yönelmişlerdir. Bütün gelişmiş ülkelerde politika, devlet anlayışı ya da ekonomi bilimindeki değişiklikler geride bırakılarak, bilgi toplumuna doğru bir yöneliş başlamıştır. Hükümetler, kurumlar, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi kurulu birçok sistem yeniden yapılanmaktadır.

1.2.3. Bilgi Toplumu Kavramı

Bilgi toplumu, bilginin temel üretim faktörü olduğu, toplumsal bütünün organizasyon, yapılanış ve işleyiş süreçlerinde bilginin işlevi ve özellikleri doğrultusunda şekillenen yeni bir toplum biçimini ifade etmektedir. Araştırmacılar ve yazarlar tarafından birbirlerinden farklı kavramların kullanıldığı yeni toplum yaklaşımında dönüşümün belirleyicisi olan bilginin ağırlık kazanmış olması sanayi

¹³² Drucker, Ötesi, s. 292.

¹³³ Schwab, ss. 9-10.

toplumundan sonraki geçiş döneminin sonlarına doğru bilgi toplumu kavramını öne ıkarmıştır¹³⁴. Bilgi toplumu süreç içinde bilgi üretiminde ve örgütlenmede sanayi toplumundan daha fazla aşama kaydeden toplumsal dönüşümün yaşanmış halidir¹³⁵.

Bilgi kavramında ve tanımında araştırmacılar, yazarlar, akademisyenlerin ilgi alanları bağlamında farklı yaklaşımları bilgi toplumu kavramının içeriğine de yansımaktadır. Bilgiyi sadece düzenlenmiş ve iletilmiş çok sayıda veri, istatistikten çıkan bir sözcük olarak tanımlama bilgi toplumu kavramına tamamen teknolojik araçların hakim olduğu anlayışını getirecektir. Bu şekildeki yaklaşım, geleceği belirleyeceği kabul edilen bilgi toplumunda toplumsal yapının bütün alanlarıyla kavramda yer bulduğu anlayışına ters düşmektedir. Sosyolog Edgar Morin, yetmişli yıllarda bilgi kavramını, kavramın içine insan topluluklarının kültürünü oluşturan bilgilerini, iş yapma bilgisini, kurallarını, yönergelerini ve yasaklarını koyarak açıklamıştır¹³⁶.

Bilgi toplumu kavramı, bilgi ve teknolojik gelişmelerle, bilgi sektörü ve bilgi üretimiyle nitelikli insanın, eğitimde sürekliliğin öne çıktığı toplumu ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda sanayi toplumundan ileri götüren bir toplumsal yapıyı içermektedir. Bilgi toplumunda öğrenme bir yaşam biçimi olarak algılanmakta, bilgi stratejik bir kaynak olmakta, bilgi ve teknoloji temelli değişim ve gelişim hız kazanmakta, küresel rekabet en üst düzeye ulaşmaktadır.

Bilgi toplumu kavramına yakın bir kavram ilk olarak 1966'da Robert E.Lane tarafından "bilgili toplum" adıyla kullanılmıştır. Lane, bilgili toplum kavramının içeriğinde bireylerin diğer toplumlardan ileri düzeyde insan, doğa ve toplum hakkındaki inanışların temellerini araştırdıklarını, asıl gerçeğin nesnel standartlar çerçevesinde araştırmalar yaparak bilimsel açıklıkla sonuçlandırma kurallarını takip ettiklerini ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçlarından çıkardıkları anlamları hedefleri doğrultusunda kullanmak için bilgileri biriktirip düzenlediklerini, organize ettiklerini ve yorumladıklarını belirtmektedir¹³⁷.

¹³⁴ Hüsnü Erkan, **Ekonomi Sosyolojisi**, 5. Baskı, Fakülteler Kitabevi Barış Yayınları, İzmir, 2004, (Ekonomi), ss. 205-206.

¹³⁵ Dura ve Atik, s. 37.

¹³⁶ Armand Mattelart, **Bilgi Toplumunun Tarihi**, çev. Halime Yücel Altınel, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 53.

¹³⁷ Daniel Bell, **The Coming of Post – Industrial Society: A Venture in Social Forecasting**, Basic Books Publishers, New York, 1973, s. 176.

Bilgi toplumu kavramı uluslararası alanda ülkeleri ölçeklemede ve değerlendirmede yer bulmaya başlamıştır. Bilgi toplumu kavramı ilk defa 1975’de dönemin en gelişmiş yirmi dört ülkesinin toplanmasıyla Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından kullanılmıştır. Ardından dört yıl sonra bilgi toplumu kavramı Avrupa Topluluğu Bakanlar Kurulu’na da onaylanarak bu kavrama deneme amaçlı beş yıllık program içeriğinde yer vermiştir¹³⁸.

1.2.4. Bilgi Toplumunun Oluşumu

Kökleri 1960’ların sonuyla 1970’lerin ortalarına dayanan enformasyon teknolojisi devriminin ortaya çıkarmış olduğu etkileşim ve bunlara gösterilen tepkiler ağ toplumunu, yeni bir ekonomiyi, enformasyonel/küresel ekonomiyi, yeni bir kültürü, gerçek sanallık kültürünü kısaca yeni bir egemen toplumsal yapının doğuşunu getirmiştir. Toplumun yeni ekonomi, yeni toplumsal yapı ve kültürü içinde barındırabilmesi toplumsal eylemin ve kurumların temelinde yer edinmesiyle mümkün olabilecektir. Kapitalizmin ve devletçiliğin yaşadığı kriz 1970’lerin ortalarından itibaren kapitalist ülkelerdeki şirketleri ve hükümetleri krizi aşmak için işbirliğine yöneltmiş ve yeni bir kapitalizm biçimi yaratacak önlem ve politikalar uygulanmasına neden olmuştur. Yeni kapitalizm, stratejik ekonomik faaliyetlerde küreselleşme, örgütlenmede esneklik ve yönetime işgücü konusunda daha fazla yetki verilmesi çerçevesinde biçimlenmiştir. Uluslararası rekabette yaşanan güçlükler, esnek çalışma ve örgütlü emeğin gerilemesi refah devletinden uzaklaşılmasını getirmiştir. Yeni enformasyon teknolojilerinin ağlar oluşturma ve uzaktan iletişim olanakları yaratmasının, yenilenen esnek kapitalizmin doğuşunda ve işlerlik kazanmasında belirleyici etkileri görülmüştür¹³⁹.

1973 yılı petrol krizinin dünyayı ekonomik krize sürüklemesi sanayi toplumunun sonunu hazırlamış ve bu krizden çıkış arayışları, gelişmiş ülkelerde yeni teknolojilerin kullanılmasını sağlamıştır. Böylece krizden çıkış arayışlarıyla gelen yeni teknolojiler bilgi toplumunun oluşumunu ve alt yapısını oluşturarak yeni bir uygarlığın

¹³⁸ Mattelart, s. 88.

¹³⁹ Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür – Binyılın Sonu Cilt 3**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları – Bilgi ve Toplum, İstanbul, 2007, (Binyıl), ss. 486-487.

doğuşunu başlatmışlardır. Bell, The Coming of Post-Industrial Society kitabında toplumsal yapıyı coğrafi alan, ekonomik alan, mesleki eğilim, teknoloji, amaç, metodoloji, zaman ve temel prensip başlıklarıyla değerlendirmiştir. Toplamların sanayi öncesi, sanayi ve sanayi sonrası genel sosyal değişimi yani bilgi toplumu ve öncesi toplumsal yapının durumu özet olarak Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Genel Sosyal Değişim

	Sanayi Öncesi	Sanayi	Sanayi Sonrası	
Bölgeler	Asya Afrika Latin Amerika	Batı Avrupa Sovyetler Birliği Japonya	Amerika Birleşik Devletleri	
Ekonomik Sektör	Birinci Doğal Madde Çıkarımı: Tarım Madencilik Balıkçılık Kereste	İkinci Mal Üretimi: İmalat İşleme	Üçüncü: Ulaşım Kamu Hizmetleri	Dördüncü: Ticaret Finans Sigorta Gayrimenkul
			Beşinci: Sağlık Eğitim Araştırma Yönetim Eğlence	
Mesleki Eğilim	Çiftçi Madenci Balıkçı Vasıfsız İşçi	Yarı Nitelikli İşçi Mühendis	Mesleki ve Teknik Bilim Adamları	
Teknoloji	Hammaddeler	Enerji	Enformasyon	
Amaç	Doğaya Karşı Mücadele	Fabrikasyon Doğasına Karşı Mücadele	Bireylerarası Mücadele	
Metodoloji	Sağduyu Tecrübe	Deneycilik Deneme	Soyut Teori: Modeller, Simülasyon, Karar Teorisi, Sistem Analizi	
Zaman Perspektifi	Geçmişe Yönelim Geçici Yanıtlar	Geçici Uyum Öngörü	Geleceğe Yönelim Tahmin	
Temel Prensip	Geleneksellik: Toprak/Kaynak Sınırlılığı	İktisadi Büyüme: Yatırım Kararlarında Devlet veya Özel Sektör Kontrolü	Teorik Bilginin Merkezîyetçiliği ve Kodlanması	

Kaynak: Bell, s. 117.

Mikro elektronikteki gelişmelerle bilginin toplanması, işlenmesi, dağıtımı ve yaşamın çeşitli alanlarında kullanılması enformasyon ve iletişimde önemli gelişmeler

yaratmıştır. Bilgisayarlar bu sürecin en önemli aracı olarak öne çıkmıştır. Değişimin kökenindeki bilimsel bilgi ve teknolojinin mikro biyolojideki genetik ve nano-teknoloji sıçramaları gelişme sürecinin belirleyicileri olarak görülmeye başlanmıştır. Bilimsel ve teknolojik yeniliklerin etkisiyle yeni bir toplum oluşmakta, toplumsal yapının tüm alanları da yeniden yapılanma yoluna girmektedir.

Dördüncü sanayi devriminin itici gücü bilimsel atılımlar ve yeni teknolojiler çok farklı alanlarda gelişmekte ve sınır tanımamaktadır. Dijitalleşmenin ve enformasyon teknolojisinin her alana etki eden gücünden yararlanmak yeni gelişmelerin ve teknolojilerin ortak özelliğini oluşturmaktadır. Bu devrimin kilit teknolojilerinin itici kuvvetleri fiziksel, dijital ve biyolojik olarak gruplandırılabilir. Gruplar birbirleriyle derinden bağlantılı ve keşiflerinden, ilerlemelerinden karşılıklı fayda sağlamaktadır. Teknolojik megatrendlerin fiziksel ayağına özerk taşıtlar (sürücüsüz arabalar, uçaklar, tekneler, trenler, dronlar gibi), 3D yazıcılar ve üzerinde çalışılan 4D, ileri robotik gelişme ve yeni malzemeler (hafif, güçlü, geri dönüşebilir, uyarlanabilir, kendi kendini onaran ve temizleyen gibi) konabilir. Mega trendler genel terimlerle ortaya konduğunda oldukça soyut görünse de son derece pratik uygulama ve gelişmelere yol açmaktadır¹⁴⁰.

Teknolojideki değişim, ekonomide yeniden yapılanma, kültürel eleştiriler, toplumların üretim biçimi, iktidar ve deneyim ilişkileri yeni bir toplumun tanımlanmasını gerekli kılmaktaydı. Üretim, iktidar ve deneyim ilişkilerinde yapısal dönüşümün varlığı yeni bir toplumun doğduğunu göstermektedir. Gözlenen bu dönüşümler süreç içinde toplumsal yapılanmada da önemli değişimlerin ve yeni bir kültürün ortaya çıkmasının nedeni olacaktır¹⁴¹.

İnsanlar çok çeşitli bağlamlarda fikirler, değerler, çıkarlar ve sosyal normlar geliştirerek değiş tokuş yaptıklarında bilimsel ilerleme ile yenilikler ticarileşmiş ve yayılmış olacaktır. Toplumlara etkileyen iç içe geçmiş birçok bileşen ve bu bileşenlerle birlikte üretilen birçok yenilik bulunmaktadır. Bu sosyal süreç içinde yeni teknolojik sistemlerin toplumsal etkisini tam olarak değerlendirebilmek güçleşecektir. Masuda, *Managing in the Information Society* kitabında sanayi toplumu ve bilgi toplumunu yenilikçi teknoloji, sosyoekonomik yapı ve değerler başlığı altında inceleyerek bir

¹⁴⁰ Schwab, ss. 24, 34.

¹⁴¹ Castells, Binyıl, s. 492.

tablo altında toplamıştır. Masuda'nın sanayi toplumunu ve bilgi toplumunu karşılaştırdığı Tablo 3 incelendiğinde toplumsal yapılar arasında temel başlıklar altındaki farklar görülmektedir.

Tablo 3: Sanayi Toplumu ve Bilgi Toplununun Karşılaştırılması

	Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
Yenilikçi Teknoloji -Öz -Temel Fonksiyon -Üretken Güç	-Buhar Makinesi (gücü) -Fiziksel Emeğin İkamesi -Maddi Üretim Gücü (kişi başına üretimde artış)	-Bilgisayar (bellek, hesaplama, kontrol) -Zihinsel Emeğin İkamesi -Bilgi Üretim Gücü (optimum hareket-seçim imkanlarında artış)
Sosyoekonomik Yapı -Ürünler -Üretim Merkezi -Piyasa -Öncü Endüstriler -Endüstriyel Yapı -Ekonomik Yapı -Sosyo-Ekonomik İlke -Sosyo-Ekonomik Özne -Sosyo-Ekonomik Sistem -Toplum Yapısı -Ulusal Hedef -Yönetim Yapısı -Sosyal Değişimin İtici Gücü -Sosyal Problemler -En İleri Aşama	-Faydalı Mallar ve Hizmetler -Modern Fabrika (Makine, ekipman) -Yeni Dünya, Koloniler, Tüketici Satınalma Gücü -İmalat Sanayileri (Makine Endüstrisi, Kimya Endüstrisi) -Birincil, İkincil, Üçüncül Sanayiler -Meta Ekonomisi (işbölümü, üretim ve tüketime birbirinden ayrılması) -Fiyat Kanunu (arz ve talebin dengesi) -Girişim (özel girişim, kamu girişimi, üçüncü sektör) -Sermayenin Özel Mülkiyeti, Serbest Rekabet, Kar Maksimizasyonu -Sınıflı Toplum (merkezileşmiş güç, sınıflar, kontrol) -Gayrisafi Milli Refah -Parlamentar Demokrasi -İşçi Hareketleri, Grevler -İşsizlik, Savaş, Faşizm -Yüksek Kitlesele Tüketim	-Enformasyon, Teknoloji, Bilgi -Enformasyon Kullanımı (enformasyon ağları, veri bankaları) -Bilgi Sınırlarında, Enformasyon Alanlarında Artış -Fikri Sanayiler (enformasyon endüstrisi, bilgi endüstrisi) -Matris Sanayi Yapısı (birincil, ikincil, üçüncül, dördüncül endüstri sistemleri) -Sinerjik Ekonomi (ortak üretim ve faydanın paylaşılması) -Hedef Kanunu (sinerjik ileri besleme prensibi) -Gönüllü Topluluklar (yerel ve enformasyonel topluluklar) -Altyapı, Sinerji İlkesi, Sosyal Faydanın Önceliği -Fonksiyonel Toplum (çok merkezli, fonksiyonlu, bağımsız) -Gayrisafi Milli Tatmin -Katılımcı Demokrasi -Sivil Hareketler, Hukuksal Davalar -Gelecek Şoku, Terör, Kişisel Dokunulmazlığın İhlali -Yüksek Kitlesele Bilgi Yaratımı

Değerler -Değer Standartları -Etik Standartlar -Zamanın Ruhu	-Maddi Değerler (psikolojik ihtiyaçların tatmini) -Temel İnsan Hakları, İnsanlık -Rönesans (insan özgürlüğü)	-Zaman-Değeri (hedefe yönelik başarı ihtiyaçlarının tatmini) -Kişisel Disiplin, Sosyal Katılım -Küreselleşme (insan ve doğanın ortak yaşamı)

Kaynak: Yoneji Masuda, **Managing in the Information Society: Releasing Synergy – Japanese Style**, çev. Ronnie Lessem, Basil Blackwell, United States of America, 1990, ss. 6-7.

Bazı toplumlar geleneksel değer sistemlerinden beslenirken yeni gelişmelerle yeni modernliğe yaklaşımda ve uyum sağlamada sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Yeni teknolojik gelişmeler ve yeni toplumsal oluşum kendi temel değerlerine sıkı sıkıya bağlı dini toplumlarla dünyevi inançlara sahip toplumlar arasında var olan gerilimleri daha da arttırabilecek, küresel işbirliği ve istikrar, ilerlemeye karşı olan radikal grupların şiddet eylemleriyle bozulmaya çalışılabilecektir¹⁴².

Enformasyon teknolojisi devrimiyle yeni bir toplumun maddi temelini oluşturan enformasyonelizm çerçevesinde toplumların ve bireylerin kapasitesine göre zenginlik yaratma, iktidardaki işleyiş ve kültürel yapılanma ortaya çıkacaktır. Sosyo-ekonomik yapılanmada, ağlar oluşturmada, dinamizmle ve müdahale edilmeden insan etkinliğinin örgütlenip gelişmesinde enformasyon teknolojisinin önemli katkıları olmaktadır. Toplumsal ve ekonomik hayatın tüm alanlarındaki dönüşüm enformasyon teknolojisiyle gelen anlayışın ürünü olacaktır¹⁴³.

Toplumsal gelişme ve değişimin odak noktası olan teknolojik yenilenme, toplumun ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarında bu alanların değişim esnekliklerindeki farklılık nedeniyle birbirlerinden farklı zamanlarda görülmektedir. Yeni toplumsal yapılanma için çoklu ağ etkileşimine dayanan kuantum düşünce ve teknolojilerine, ağ etkileşimi içinde işleyen bilgi ekonomisine, işbirliğine dayalı sinerjik toplum oluşumuna, katılımcı demokrasiye, kültürel çeşitliliğe, ulus ötesi şirket ve kurumlar oluşturmaya yönelinmiştir. Yeni teknolojilerin belirleyici olduğu yapılanma da ekonomik alanda hız, verimlilik, kalite ve rekabet anlayışı ile değişim, belirsizlik ve güven sorunu önemli hale gelmektedir. Bilgi toplumu paylaşımcı,

¹⁴² Schwab, s. 102.

¹⁴³ Castells, Binyıl, s. 487.

işbirlikçi, yaşam boyu öğrenen ve sosyal sorumluluk bilincinde yeni kişilik yapılanmasını, ağda bütünleşik kurumsal yapılanmayı, bütünleştirici yapısal politikaları öngörmektedir.

Bilişim ve biyolojik teknolojiler ekonomiyi ve toplumu biçimlendirirken insanların zihinlerini de biçimlendirecek, insan beyni tasarlamayı, yaşamı uzatmayı araştırarak, teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla insanlar bu zamana kadar görmedikleri zorluklarla karşılaşabilecektir. Bilgi toplumu süreci içinde mikro elektronik, mikro biyoloji ve nano teknolojilerin getirdiği esnek üretim sistemiyle insan, bilgi ve yeniliklerin etkili olduğu sistem ve yapılara dönüşmeye başlayacaktır¹⁴⁴.

Tarım, sanayi ve hizmet sektörleri yanında bilişim sektörü devreye girmiş ve kurumlaşmalarda yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. Bilişim ağlarının küresel boyuta ulaşması ve genişlemesi ekonomik ilişkileri de küresel boyuta taşıyabilecek yeniden yapılanma ihtiyacını yaratmıştır. Böylece yeni bir anlayış ve yenilikçi uygulamalarla üretim, ticaret, yönetimde köklü dönüşümler ve yapılanmalara gidilmektedir.

Dördüncü sanayi devrimi akıllı ve bağlantılı makine ve sistemler yanında gen dizelemeden nanoteknolojilere, yenilenebilir enerjilerden kuantum bilgi işleme eşzamanlı ileri atılım sıçramalarının yaşandığı birçok alanı kapsayan genişliktedir. Bu devrim, birçok alanı kapsayan genişlikte olması ve teknolojilerin iç içe geçerek kaynaşması, fiziksel, dijital ve biyolojik alanların karşılıklı etkileşimiyle önceki devrimlerden temelde farklılık göstermektedir. Bu devrimin önceki devrimlerden diğer bir benzersizliği de hız ve genişliğinden ayrı çok sayıda farklı disiplinin ve keşfin artan ölçüde uyumlaştırılması ve bütünleştirilmesi olmaktadır. Değişik teknolojilerin karşılıklı bağımlılıklarıyla ortaya çıkan yeniliklerle biyolojik dünya ve dijital imalat teknolojileri karşılıklı olarak etkileşime girebilmektedir. Devrim, bugün yaşamda yer eden yaygınlaşmış mobil bir internetle, küçük ama daha güçlü ucuzlamış sensörlerle, yapay zekayla, makinelerin öğrenmesiyle karakterize olan dijital devrim üzerinde yükselerek devam etmektedir. Sanayi toplumunun yakın dönemindeki bilgisayar

¹⁴⁴ Yuval Noah Harari, **21. Yüzyıl İçin 21 Ders**, çev. Selin Sıral, 3. Basım, Kolektif Kitap, İstanbul, 2018, (Yüzyıl), ss. 24, 25, 33.

donanımı, yazılım ve ağ merkezli dijital teknolojiler daha da gelişip bütünleşerek toplumları ve küresel ekonomiyi dönüştürmektedirler¹⁴⁵.

İnsanların yapabildiği işlerin bir kısmını zamanla bilgisayarlar ve robotların insanlardan hızlı ve daha iyi yapacağı, insanlar gibi hisleri olmadığı için deneyimlerle bilinç sahibi olamayacakları öngörülmektedir. Zekanın bilinçten ayrılmasıyla insanların üretimdeki rollerini kaybetmeye başlayacağı, zekanın vazgeçilmez olduğu, bilincin tercihe bağlı ve zorunlu olmadığı 21. yüzyılda, algoritmaların insan bilincinin önüne geçebileceği beklenmektedir¹⁴⁶.

Yeni teknolojiler ve dijital bağlantılılık toplumu köklü bir değişime götürmektedir. Toplumda yarattığı etkinin ölçeği ve değişimlerdeki hız insanlık tarihinde yaşanan devrimlerden tamamen farklı bir biçimde gelişen bir dönüşümü göstermektedir. Dünya Ekonomik Forumu’nun 2015’de teknolojik gelişmelerin toplumdaki ana akım gelişmelerle buluşma noktaları olarak 21 teknoloji ile 2 ek teknoloji dönüm noktasını belirlediği “Derin Değişim-Teknolojinin Dönüm Noktaları ve Sosyal Etkisi” başlıklı araştırma raporunu yayınlamıştır. Dönüm noktalarının, 800 üst düzey yönetici ve uzman tarafından belirlendiği raporda dünyayı biçimlendirecek dönüm noktalarının tamamının gelecek on yıl içinde gerçekleşebileceği beklentisine yer verilmektedir. Ayrıca dönüm noktalarının her birinin olumlu ve olumsuz etkileri ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmaktadır¹⁴⁷.

Tablo 4: 2025 Yılına Kadar Gerçekleşmesi Beklenen Dönüm Noktaları

Dönüm Noktaları	%
İnsanların %10’unun internete bağlanabilen elbiseler giymesi	91,2
İnsanların %90’ının sınırsız ve ücretsiz (reklam destekli) depolamaya sahip olması	91,0
1 trilyon sensörün internete bağlanması	89,2
Amerika’daki ilk robot eczacı	86,5
Okuma gözlüklerinin %10’unun internete bağlanması	85,5
İnsanların %80’inin dijital bir varlığa sahip olması	84,4
3D yazıcılarla ilk otomobilin üretilmesi	84,1
Nüfus sayımını büyük veri kaynaklarıyla gerçekleştiren ilk devlet	82,9
İmplant edilebilir ilk mobil telefonun piyasada bulunur hale gelmesi	81,7
Tüketici ürünlerinin %5’inin 3D basılması	81,1
Nüfusun %90’ının akıllı telefon kullanması	80,7

¹⁴⁵ Schwab, ss. 16-20.

¹⁴⁶ Yuval Noah Harari, **Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi**, çev. P. Nur Taneli, 9. Basım, Kolektif Kitap, İstanbul, 2017, (Homo Deus), ss. 323-324.

¹⁴⁷ Schwab, s. 131.

Nüfusun %90'nın internete düzenli erişime sahip olması	78,8
Amerika'da yollardaki bütün otomobillerin %10'unun sürücüsüz otomobil olması	78,2
3D baskılı ilk karaciğer nakli	76,4
Şirket denetimlerinin %30'unun YZ tarafından yapılması	75,4
Bir devlet tarafından blockchain üzerinden ilk kez vergi tahsilatı yapılması	73,1
Evlere giden internet trafiğinin %50'den fazlasının alet ve cihazlar için kullanılması	69,9
Küresel ölçekte otomobil paylaşımıyla yapılan seyahat ve yolculukların özel arabalara kıyasla daha çok olması	67,2
Trafik lambaları olmayan 50.000'in üzerinde nüfusa sahip ilk şehir	63,7
Küresel GSYİH'nin %10'unun blockchain teknolojisiyle tutulması	57,9
Bir şirket yönetim kurulunda ilk YZ makinenin yer alması	45,2
Tasarım canlılar-genomu doğrudan ve bilinçli olarak düzenlenmiş ilk insanın doğması (ek-tekil dönüm noktası)	-
Nöroteknolojiler-tamamen yapay bir belleğin insan beynine yerleştirilmesi (ek-tekil dönüm noktası)	-

Kaynak: World Economic Forum, **Deep Shift – Technology Tipping Points and Societal Impact**, Global Agenda Council on The Future of Software and Society, Eylül 2015'den aktaran Schwab, ss. 36, 179, 181.

Yukarıdaki tabloda 2025 yılına kadar dünyayı biçimlendirecek dönüm noktalarına ve bu noktaların gerçekleşeceğini bekleyenlerin oranına yer verilmiştir.

1.2.5. Bilgi Toplumunun Özellikleri

Bilgi toplumunda maddi sermayenin yerini bilgi ve insan sermayesi almakta, temel bilgiyi kuantum elektroniği, moleküler biyoloji, çevresel bilimler gibi alanlar oluşturmakta, sanayi toplumunda gelişme ve ilerlemenin kaynağı olarak görülen buhar makinesinin yerini bilgisayarlar almaktadır¹⁴⁸. Bilgi toplumunun gelişmesinin yolunu açan bilgisayar teknolojisi olmaktadır. Bilgisayara dayalı enformasyon ağlarıyla veri bankalarından oluşan kamusal altyapı bilgi toplumunun temel tamamlayıcısı ve belirleyicisi olarak nitelendirilmektedir. Bilgi toplumunda kalkınmanın temelini oluşturan, insanın zihinsel emeğinin yerini alan ve onu güçlendiren teknoloji, yenileyici teknoloji olan bilgisayar teknolojisi. Bilgisayarın gelişimiyle bilginin artan verimlilik gücü zihinsel, sistematize edilmiş enformasyonda, teknolojiye ve bilgide seri üretimi mümkün kılarak bilgi devriminin gerçekleşmesini sağlamıştır¹⁴⁹.

¹⁴⁸ C. Can Aktan ve İstiklal Y. Vural, "Bilgi Toplumu, Yeni Temel Teknolojiler ve Yeni Ekonomi", **Yeni Türkiye**, Cilt: 1, Sayı: 88, 2016, s. 5.

¹⁴⁹ Masuda, s. 4.

Bilgi toplumu, yüksek seviyede, kitlesel bilgi üretmekte, hızlı bilgi artışı değişme ve gelişmenin temel kaynağı olmaktadır.

İşlevleri çok gelişmiş bilgisayarlar, çeşitli yayın olanakları, bilgi iletişimi ve haberleşmeyi daha kolay hale getirmekte, yeryüzünün her bir köşesine ulaşılabilmekte, uzay araştırmalarında da önemli rol oynamaktadır. Bilgisayar teknolojisinin benzersiz bir özelliği olan hızla yeni bilgi üretme yeteneği yeni teknolojinin gelişimini hızlandırmaktadır. Emeğin yeni bilgi üretmesine aktif olarak yardımcı olan bilgisayar, bilgi yaratma ve teknolojik gelişme süreciyle beraber ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yapıda değişime neden olmakta ve bu yapılardaki değişim sürecini de hızlandırmaktadır. Bilgisayar programlarıyla insanın zihinsel işlevlerinin en rutinini çoğaltan teknoloji alanındaki araştırmacılar, bilgisayar bilimlerinin dilbilgisi anlama, öğrenme, akıl yürütme ve problem çözme gibi ileri insan zekası ile ilişkili özellikleri gösteren sistemler olan akıllı bilgisayar sistemlerinin tasarımıyla ilgili yapay zekanın geliştirilmesi için çalışmaktadır. Bilgi toplumunda yapay zekanın gelişimi, bilgisayarların artan gücünü, düşük bilgisayar maliyetleri ve böylece yenileyici teknoloji ile birlikte teknolojik yenilikteki gelişmeyi göstermektedir¹⁵⁰.

Bilgi toplumunda, teknoloji ile ulaşılması gerekli olan bir sonuca değil artan bilgi birikimiyle yenilenecek ve bitmeyen, devamlılığı olan bir sürece odaklanılmıştır. Bilgisayar temelli makinalar yardımıyla enformasyon ve bilgi kullanılarak sürekli birbirini besleyen yeniliklerin yaratılması bilgi toplumunun yenileyici teknolojisini geçmişteki teknoloji devrimlerinin temelinde yatan mantıktan ayırmaktadır¹⁵¹.

Bilgi toplumunda bilimsel bilgi, sanayi toplumunun üretim faktörleri olan emek, doğal kaynaklar ve sermayenin önüne geçmiştir. Kullanıcılar tarafından üretilen bilgi artarak, bilgi birikimi sağlanmaktadır. Bilgi birikiminin ortak kullanılması bilgi üretimini daha da artırarak ekonomik yapı, sinerjik bir üretimin yapıldığı bilgi üretimine ve sinerjik ekonomiye doğru dönüşmektedir. Bilgi toplumunun sürekli kendi kendini yenilemek ve ortak bir amaca ulaşmak için ileri beslemeli sinerjik bir toplum olma hedefi toplumun temel ilkesidir¹⁵². Ekonominin itici gücü haline gelen temel bilimsel bilgi ve araştırma yeni teknolojilerin üretilmesiyle yenilik için fırsatlar ortaya

¹⁵⁰ Richard Crawford, **In the Era of Human Capital**, HarperCollins Publishers, United States of America, 1991, ss. 38-39.

¹⁵¹ Castells, Ağ, ss. 39, 40.

¹⁵² Masuda, s. 5.

çıkarak yeni endüstrilerin oluşmasını sağlamıştır. Sanayi toplumunda sanayi malları ve hizmetlerin üretimi yapılırken bilgi toplumunda bilgi ve teknoloji üretilmekte, bilgi sektörünün ürünü olan bilgisayarlar, elektronik araçlar, robotlar ve yeni gelişmiş malzeme teknolojileri öne çıkmaktadır. Sağlık, eğitim ve yazılım üretimi ve eğlence hizmetlerindeki büyümeyle birlikte hizmet sektörü ortaya çıkmıştır¹⁵³.

Standartlaştırılmış malların milyonlarca, çok büyük yığınlar halinde üretilmesiyle gerçekleştirilen kitle üretiminin yerini bilgi toplumunda kişiye veya belirli işler için özel olarak, az sayıda malın üretildiği bir üretim yapısı almıştır¹⁵⁴. İmalat sektöründeki büyük şirketlerin küçülmesiyle ekonominin coğrafi merkezi hammadde ve sermayenin yoğun olduğu yerden özellikle eğitim ve araştırma merkezlerinin bulunduğu, enformasyonun ve bilginin yoğun olduğu yere kaymıştır¹⁵⁵. Bilgi toplumunda bilgi ağları ve veri bankalarından oluşan bilgi desteği (bilgisayar tabanlı açık anahtar altyapısı) fabrikaların yerini almış, bilgi mallarının üretim ve dağıtım merkezi olmuştur¹⁵⁶.

İleri teknik bilgisayarlar, ileri iletişim, robotik, malzeme bilimi, biyoteknoloji, lazer ve enerji alanındaki teknolojik ilerlemeler az miktarda emek, malzeme ve enerji kaynakları kullanılarak gerçekleştirilen kısa çalışma süreleriyle üretimde verimliliğin artışı sağlamıştır¹⁵⁷. Teknolojik yeniliklerle gelen verimlilik artışı işgücü kullanımını asgari düzeye indirmekte ve bu durum kısa dönemde işsizlik yaratmakta, yeni teknolojilerin işgücü üzerinde gelecekteki etkileri açısından da mesajlar vermektedir.

Bilginin sınırlarındaki artış bilgi cephesini genişleterek potansiyel bilgi pazarını oluşturmaktadır. Potansiyel bilgi pazarıyla problem çözme olanaklarında gerçekleşen artış ile sürekli dinamik olarak gelişen toplumda fırsatların geliştirilmesi bilgi pazarının genişlemesinin arkasındaki ana faktördür¹⁵⁸. Dünyanın her köşesinde üretilen bilgi, iletişim teknolojileri aracılığıyla yine dünyanın her köşesine hızlı bir biçimde yayılmaktadır. Bilgi toplumunda bilgi üretimi ve bilgilerin pazarlanması, yeni ekonomik faaliyet alanı ve iş yapış biçimi ortaya çıkarmıştır. Sanayi toplumunda üretimi yapılan mal ve hizmetlerin dağıtımında önemli olan uzaklık ve maliyet

¹⁵³ Crawford, ss. 18, 19.

¹⁵⁴ Toffler, s. 249.

¹⁵⁵ Crawford, ss. 18-19.

¹⁵⁶ Masuda, s. 4.

¹⁵⁷ Crawford, s. 37.

¹⁵⁸ Masuda, ss. 4-5.

yaklaşımı, bilgi toplumunda bilgi otoyolları sayesinde bilgi ile tüketici arasındaki mesafeyi önemsiz kılmakta ve maliyetleri asgariye indirmektedir. Bilginin hızlı ulaşımı onun sınırsız sayılabilecek kadar tüketici tarafından kullanılmasını ve yeniliklere yönelmeyi, yeni araştırmalar yapmayı teşvik etmektedir. Sanayi toplumunda üretilen mal ve hizmetler tüketici için yetersiz olabilirken, bilgi toplumunda bilgi, sürekli artmakta ve artan verimler özelliği taşımaktadır.

Standart olmaktan çıkartılan ve az sayıda kişiye ve kullanılacağı alana göre özel malların üretimi gelişmiş bilgi toplumu ülkelerinde yapılmaktadır. Kitle üretimi ise gelişmekte olan ülkelere kaydırılmıştır. Ancak bu durum gelişmiş ülkelerin kitle üretimi yapmadığı anlamına gelmemektedir. Bilgi toplumu için de gereklilik olan bazı kitle üretim malları, gelişmiş bu toplumlarda ileri teknolojinin sağladığı verimlilikle daha az sayıda işçi ile yapılmakta nüfusun büyük bir çoğunluğu ise hizmet sektöründe istihdam edilmektedir¹⁵⁹.

Tüm toplumsal yapılarda, gözlem ve deney gibi birçok çeşitli yollarla elde edilen bilgiler o zamanın teknolojisi kullanılarak üretim faaliyeti yapılmıştır. Farklı şekillerde de olsa enformasyonun işlenerek bilgi elde edilmesi sonucunda gerçekleşen üretim faaliyeti söz konusudur. Ancak bilgi toplumunda bilgi, teknolojiyi geliştirmekte, gelişen teknoloji bilgi üretiminde kullanılarak bir döngü oluşmakta ve böylece bilgi üretkenliğinin kaynağı olmaktadır¹⁶⁰.

Bilginin sermaye ve topraktan çok daha fazla gerekli görülen üretim faktörü haline gelmesiyle, üretim sürecini belirleyen insan aklı üretim gücü olmuştur. Teknolojik yeniliklerin temeli olan araştırma-geliştirme faaliyetlerinin ve sürekli eğitimin önem kazanmasıyla istihdam edilen işgücü yapısı ve meslekler değişime uğramıştır. Kol gücü ile mekanik işlerde çalıştırılan işgücünün önemi azalırken alanında düşünsel anlamda yükseköğrenim görmüş nitelikli insan sermayesi ve bilgisayar temelli hizmet sektörüne yönelik mesleklerde artış meydana gelmiştir.

Bilgi toplumunda sosyal faaliyetin en önemli öznesi yerel topluluklara ve bilgi topluluklarına ayrılabilen sosyoekonomik bir grup olan gönüllü topluluklardır. Sanayi toplumunun yapısındaki sosyal aktivitede bulunan gruplar özel teşebbüs, kamu teşebbüsü, hükümet sahipliğinde ve özel sektör yönetiminde olan kar

¹⁵⁹ Toffler, ss. 248-249.

¹⁶⁰ Castells, Ağ, ss. 20-21.

maksimizasyonunu amaçlayan sosyoekonomik gruplarken, bilgi toplumunda gerçekleştirilen sosyal faaliyetlerde gönüllülük esası yer almaktadır. Bilgi toplumunda sosyo-ekonomik sistem alt yapısındaki sağlamlık, oturmuşluk ile öne çıkan, aktif gönüllü bir sivil toplum ve giderek önemli hale gelen gönüllü kuruluşlar oluşmuştur. Kamu sermayesi ve bilgi odaklı insan sermayesinden oluşan gönüllü sivil toplumun amacı toplumsal sinerjiyi yakalayarak devamlılığını sağlamak ve sosyal faydayı arttırmaktır. Bazı insanların değişen toplumsal düzene uyum sağlayamaması sonucunda yaşadıkları gelecek şoku bilgi toplumunun sosyal yapısını geçici bir süre de olsa etkileyecek eylemlere sebep olabilmektedir¹⁶¹.

Bilginin, üretimi büyük fabrikalardan alarak daha küçük çalışma alanlarında yapılabilecek faaliyet haline getirmesi kentlerin merkezîyetçiliğini ortadan kaldırmaktadır. Evlerin, işlerin yapıldığı merkezlerin yerini alması sosyal yapının özünü pekiştirmesinde katkı sağlamıştır. Bilgi işçilerinin evlerinin konumlarını işlerine göre belirleme zorunluluğu ortadan kalkınca bulundukları yerlere bağlılıkları artmıştır. Yaşadıkları yerdeki gönüllü topluluklara, kulüplere ve gençlik örgütleri gibi sivil toplum kuruluşlarına dahil olarak bilgiyle değişen sosyal yapıya entegreleri hem kendilerine hem de topluma yarar sağlamaktadır¹⁶². Yeni bilgi, iletişim ve hesaplama teknolojileri, işin hem organizasyonunu hem de içeriğini temelden değiştirmekte, toplumun bazı üyeleri için, yaşam boyu çalışma kariyerleri, üretken çalışma, öğrenme ve yetkinlik gelişiminin ayrılmaz olduğu bir mozaik haline gelmektedir. İşgücünün coğrafi hareketliliği artmakta, iş aynı zamanda bir üçüncü alana, bir kimlik inşası odağına ve bazen de bir ev haline dönüşebilmektedir¹⁶³.

Çok merkezli, tamamlayıcı ve gönüllü bir toplum olan bilgi toplumunun kuruluşlarında dikey düzenin içinde barındırdığı yönetim kademeleri yerine yatay düzenin dayanışma ve takım çalışmasını gerçekleştiren tek bir yönetici kademesi bulunmaktadır. Bilgi toplumunun sosyal grubu üretim olanaklarını ve üretim araçlarını sahiplikten öte bir durum ile ellerinde bulunduran bilgi işçileridir. Dolayısıyla bilgi işçisinin verimi toplumun sosyal yapısını etkilemektedir¹⁶⁴.

¹⁶¹ Masuda, ss. 5, 9.

¹⁶² Toffler, ss. 262, 273.

¹⁶³ Iikka Tuomi, **From Periphery to Center: Emerging Research Topics on Knowledge Society**, TEKES Technology Review, Helsinki, 2001, s. 45.

¹⁶⁴ Drucker, Ötesi, ss. 18, 136.

Stratejik bir kaynak halini alan bilginin, toplumun meslek yapısını değiştirmesiyle beraber üniversiteler, araştırma örgütleri ve entelektüel kurumların önemi giderek artmıştır. Bilginin üretildiği ve zenginleştiği bu yerler toplumun ana kurumları haline gelerek toplumun temelini oluşturmaktadır¹⁶⁵. Eğitim öğretimde süreklilik yerleşmekte, okul öğrenimi yanında, yaşamın başlangıcından sonuna kadar aktif öğrenme gereksinimi ön plana çıkmaktadır. Sanayi toplumundaki genel eğitimin yerini bilgi toplumunda eğitimin bireyselleşmesi ve sürekliliği almaktadır. Belirli konuları öğrenme yerine, öğrenmeyi öğrenmek ve bireysel öğrenme eğitim sürecinin temeli olmaktadır.

Bilgi toplumunda yaşam boyu öğrenme, yetişkinlerin nasıl öğrendiklerini ve daha genel olarak öğrenmenin yaşam boyu nasıl desteklenebileceğini ve kolaylaştırılabileceğini anlamayı giderek daha önemli hale getirmektedir. Geleneksel öğrenmeye ilişkin bakış, yaşam boyu öğrenmeyi genellikle bilgi edinimi olarak görmüştür. Bilgi toplumunda öğrenmenin, toplumun yetkin bir üyesi olmak, bilgi üretimi ve bilişsel kaynakların geliştirilmesi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle öğrenme, bilgi toplumundaki temel süreçlerden biri olmakta, yeni bilgi, iletişim ve hesaplama teknolojileri öğrenmeyi kolaylaştırmak için yeni yollar sağlamaktadır¹⁶⁶.

Sanayi toplumundaki temsili demokrasi olan parlamenter sistemin yerini bilgi toplumunda katılımcı demokrasi almıştır. Politika kararları bu sistemle tüm vatandaşların katılımıyla alınmaktadır¹⁶⁷. Katılımcı demokrasi ile parlamenter sistemdeki gibi sadece çoğunluğın oluşturduğu iktidarın temsili bir demokrasiyle toplumu yönetmesi yerine, çoğunlukla eşit haklara sahip olan azınlığın da politika kararlarında etkili olmasını sağlayarak katılımı ve sinerjiyi yaratan bir yönetim politikasına geçilmiştir¹⁶⁸.

Parlamenter sistemden katılımcı demokrasiye geçiş ile politik yapıda meydana gelen değişiklikler toplumun bilgi tabanlı toplum olmasının getirdiği birkaç nedenle açıklanabilir. Bunlardan ilki, vatandaşların davranış kalıplarının değişmesidir. Kişiler maddi istekleri yerine sosyal ve politik alanda kendilerini gerçekleştirmekle tatmin

¹⁶⁵ Bell, s. 26.

¹⁶⁶ Tuomi, s. 49.

¹⁶⁷ Masuda, s. 9.

¹⁶⁸ Toffler, ss. 467-477.

olmaktadır. İkincisi, devletin ve ticari işletmelerin belirlemiş oldukları politikalarla güçlerini arttırmaları nükleer enerji üretimi, hava kirliliği ve enflasyon gibi durumları ortaya çıkararak normal vatandaşların hayatları üzerinde de önemli etkiler yaratmaktadır. Hayati olan bu gibi konularda referandum düzenlenerek vatandaşların politika belirleme sürecine katılımları sağlanmaktadır. Üçüncü neden ise oluşan sorunların etki alanının genişleyerek sadece ulusal düzeydeki vatandaşları değil tüm insanlığı etkileyen küresel boyuta ulaşmasıdır. Son olarak, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişme ile çok sayıda insanın politika oluşturma sürecine katılımının mümkün hale gelmesi katılımcı demokrasinin uygulanmasındaki zorlukları ortadan kaldırmıştır¹⁶⁹.

Tablo 5: Dört Temel Toplumun Ana Özellikleri

	İlkel Toplum	Tarım Toplumu	Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
Teknoloji	Enerji: İnsan enerjisi Malzemeler: Hayvan derileri, taşlar Aletler: Asgari düzeyde kesme ve dövme (genellikle taş yapımı) Üretim Yöntemi: Yok. Ulaşım Sistemi: Yürüme İletişim	Enerji: Doğal enerji (İnsan, Hayvan, Rüzgar) Malzemeler: Yenilenebilir kaynaklar (ağaçlar, pamuk, yün) Aletler: İnsan kasının kullanımı (kaldıraçlar ve vinçler) veya doğal güçlerin kullanımı (yelken ve sudeğirmeni) Üretim Yöntemi: El sanatları Ulaşım Sistemi: At, vagon, yelkenli gemi	Enerji: Fosil yakıtlar (petrol, kömür) Malzemeler: Yenilenemeyen kaynaklar (metaller vb.) Aletler: İnsan kasının yerine geçen makineler Üretim Yöntemi: Montaj hattı ve değiştirilebilir parçalar Ulaşım Sistemi: Buharlı gemi, demiryolu, otomobil ve uçak	Enerji: Doğal enerji (güneş, rüzgar), nükleer enerji Malzemeler: Yenilenebilir kaynaklar (biyoteknoloji), seramik, geri dönüşüm. Aletler: Akla yardımcı makineler (bilgisayar ve ilgili elektronikler) Üretim Yöntemi: Robot teknolojisi Ulaşım Sistemi: Uzak Gemisi

¹⁶⁹ Masuda, ss. 81-84.

	Sistemi: Konuşma	İletişim Sistemi: Elyazısı	İletişim Sistemi: Baskı, TV	İletişim Sistemi: Elektronik ortamda sınırsız bireysel iletişim
Ekonomi	Toplayıcılık, avcılık, balıkçılık	-Önemli bir piyasa faaliyeti göstermeyen, merkezi ekonomik faaliyeti gıda üretimi ve tüketimi olan kendi kendine yeten yerel ekonomi -Düzeyleri açıkça belirlenmiş az sayıda otorite (soylular, rahipler, askerler, köleler, serfler) ile köyün etrafında organize olmuş basit işbölümü -Ekonomide ana kaynak toprak	-Merkezi ekonomik faaliyeti, üretim ve tüketim arasında bölünmüş standartlaştırılmış, somut malların üretimi olan ulusal kitle piyasası ekonomisi -Dar uzmanlık becerileri, standart çalışma düzeni ve birçok otorite seviyesi ile senkronize olarak düzenlenmiş büyük hiyerarşik kurumlarda karmaşık işbölümü -Fiziksel sermaye ana kaynaktır	- Merkezi ekonomik faaliyeti daha fazla üretici ve tüketici kaynaşması ile bilgi hizmetleri sağlama olan bütünleşik küresel ekonomi -Çıkarlarını korumak için faaliyet gösteren küçük girişimcilerin oluşturduğu ağ organizasyonları etrafında örgütlenmiş bir yapı -Beşeri sermaye ana kaynaktır
Sosyal Sistem	Küçük gruplar ve kabileler	-Aile temel destek sistemi, cinsel rollerin açıkça tanımlandığı hareketsiz geniş aile -Seçkinlerle sınırlandırılmış eğitim	-Temel destek sistemi, cinsel rollerin bölündüğü ve ölümsüz kurumlara sahip çekirdek aile -Uygunluk, seçkinlik ve sınıfa vurgu yapan sosyal değerler -Yetişkinlikte tamamlanan kitlesel eğitim	-Kişisel gelişim ve geçici kurumlarla cinsel rollerdeki ayrışmanın yok olduğu bireyi merkeze alan çoklu aile tipleri -Çeşitlik, eşitlik ve bireyciliğe vurgu yapan sosyal değerler -Bireyselleşmiş ve sürekli eğitim
Politik Sistem	-Kabile büyüklerinin ve şefinin kurallarının hüküm sürdüğü temel	-Feodalizm: Hukukun, dinin ve sosyal sınıfın, doğumla kazanılan	-Kapitalizm ve Marksizm: Hukuk, din ve sosyal sınıf ve politikanın sermaye	-Küresel işbirliği: uluslarüstü kuruluşlarla bilginin mülkiyeti ve kontrolü hakkındaki

	politika birimi kabile	otoritenin (aristokrasi kuralları) yönetimine bağlı olduğu temel politik birim yerel topluluk	yatırımlarını kontrol eden ve sahipleri olanlar tarafından şekillendirilmesi -Milliyetçilik: Temsili hükümet ya da diktatörlük şeklinde güçlü merkezi ulusal hükümet	sorular tarafından şekillendirilen kurumlar veya temel yönetim birimleri ve katılımcı demokrasi ile yerel yönetimler
Paradigma	Dünyanın tamamen doğal şekliyle gözlenmesi	-Bilgi Tabanı: Matematik (cebir, geometri), gökbilim -Merkezi Düşünce: İnsanların tanrı gibi üstün güçler, din, hayattaki mistik görüşler ve doğa ile uyumlu değer sistemiyle kontrol edildikleri	-Bilgi Tabanı: Fizik, Kimya -Merkezi Düşünce: Rasyonel sosyal yapının, ödüllendirme ve ceza sistemi ile uyum sağlayabileceğine inanan rekabetçi dünyada yoğunluğun kontrolünü ele alan insanlar	-Bilgi Tabanı: Kuantum elektronigi, Moleküler biyoloji, çevre bilimleri -Merkezi Düşünce: Sürekli dönüşüm ve büyüme yeteneğine sahip insanlar (beynin bütünüyle düşünmesi); değer sisteminde, merkezi olmayan bir toplumda kadına özgü değerlerin öne çıktığı bağımsız bireyler

Kaynak: Crawford, s. 6.

Bilgi toplumunun özelliklerine yer verilen yukarıdaki açıklamaların büyük bir kısmını Crawford, ilkel toplum, tarım toplumu, sanayi toplumu yani bilgi toplumu öncesi toplumsal dönüşümlerle bir bütün halinde “Dört Temel Toplumun Ana Özellikleri” adı altında bir tabloda toplamıştır. Crawford, bu toplumları yukarıdaki tabloda teknoloji, ekonomi, sosyal sistem, politik sistem ve paradigma başlıkları altında karşılaştırarak özet olarak değerlendirmiştir.

1.2.6. Bilgi Toplumu ve Küreselleşme

Dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanların birbirleriyle kolaylıkla iletişime geçmeleriyle artan etkileşim süreci küreselleşme olarak adlandırılabilir. Bu süreç

eklenen yeni insanlar, toplumlar, devletler ile sürekli yenilenme özelliğine sahip küreselleşme durağan olmayan değişken ve dinamik bir yapıdadır.

Bir başka ifadeyle küreselleşme, mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin, teknolojiye gerçekleşen ve gerçekleşmekte olan birikimin, finansal kaynakların ülkeler arasında serbestçe dolaşımında olduğu ve aynı zamanda da bu dolaşımın sonucunda faktör, mal, hizmet ve finans piyasalarında bütünleşmenin sağlandığı bir süreçtir¹⁷⁰.

Küreselleşme, ulusal ekonomilerin dünya piyasaları ile bütünleşmesi ve iktisadi kararların kapitalizmin sermaye birikimine yönelik dinamiklerinin dikkate alınarak belirlenmesi şeklinde ifade edilebilir¹⁷¹. Küreselleşme, batının kabuk değişim ihtiyacı doğduğunda kapitalizm alt yapısıyla, demokrasi, insan hakları, azınlık hakları ve barışçıl çözüm arayışı şeklinde öne çıkardığı fikirleri işleyip vurgulayarak yayılması şeklinde tanımlanabilir¹⁷². Küreselleşme denince uluslararası şirketlerin ulusal sınırları dışındaki faaliyetleri ve üretim süreçleri ile finansal hareketlilikler şeklinde oynadıkları roller öncelikle ekonomik boyutu akla getirmektedir. Küreselleşme sürecinde ekonomik güçlerin etkinlikleriyle öne çıkan ekonomik boyutuyla birlikte politik, sosyal, kültürel boyutunun da önemli rolü bulunmaktadır¹⁷³.

Herkesçe kabul edilen ortak bir tanımının olmaması küreselleşme üzerine yapılan değerlendirmelerin ve tartışmaların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak tanımdan ziyade birçok olayın dünyayı etkileyecek seviyede gerçekleşmesi, mesafe olarak uzaklık, yakınlık kavramları anlamlarını yitirerek insanların karşılıklı etkileşimlerinin ve bağımlılıklarının artması, yeni davranışların, yapıların ve durumların ortaya çıkarak dünya çapında doğal bir yayılım sergilemesi gibi yaşanan süreçler küreselleşmeye anlamsal düzeyde açıklık getirmektedir¹⁷⁴.

Küreselleşmenin denizcilikteki gelişmelerle ve deniz aşırı uzak karalara ulaşım ile ilk belirtilerinin görülmeye başlandığı 15. yüzyıldan itibaren merkantilizm politikası gereği altın ve gümüş gibi değerli madenlerin ülkeye getirilerek ülke dışına

¹⁷⁰ Fikret Şenses, “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, **Economic Research Center Working Paper in Economic**, Sayı: 04/09, 2004, s. 1.

¹⁷¹ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, (Birikim), s. 13.

¹⁷² Baskın Oran, “Kaçınıcı Küreselleşme”, **Perşembe Konferansları**, Haziran 2000, <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/persembe-konferanslari-yayinlari/perskonfyyn60.pdf>, (16.03.2019), s. 123.

¹⁷³ Giddens, s. 52.

¹⁷⁴ Beaud, s. 378.

mal satma amaçlanmıştır. Kaşiflerin ulaştığı yerlere sonrasında askerler de gönderilerek ve işgal edilen yerlerdeki insanların dini inanışları da değişerek sömürgeciliğin temelleri atılmıştır. Sömürgelerde ticari şirketler yer edinmeye başlayınca emperyalist devlet bu şirketlerin faaliyetlerini güvence altına alarak yerel halkı uygarlaştırma görüntüsü altında emperyalist amaçları doğrultusunda yapılandırma yoluna gitmiştir¹⁷⁵.

Küreselleşmenin tarihi 19. yüzyılın sonlarından 1914'e kadar olan dönem, 1914'lerden 1945-50'ler dönemi ve 1945-50 sonrası dönem olmak üzere üç dönemde ele alınmaktadır¹⁷⁶. Küreselleşme, Batı'nın feodal sistemden ticaret kapitalizmine geçerken yaşadığı kırılmayla ortaya çıkmış, küreselleşme dalgaları üretim biçimindeki değişimlerin etkili olduğu sanayi kapitalizmine ve milli kapitalizmden uluslararası kapitalizme geçişlerle birlikte yayılmaya başlamıştır¹⁷⁷. Son iki yüzyıllık dünya kapitalizm tarihinde 18. yüzyıl sanayi devrimiyle hızlanan teknolojik gelişmelerle 1870 ve 1914 yılları arası mal ve finans piyasaların hakimiyetindeki birinci küreselleşme evresi yaşanmıştır. Birinci küreselleşme evresinde ticaret ilişkileri ve para piyasalarında altın standardı norm olarak kabul edilmiştir¹⁷⁸. 19. yüzyılın sonlarından itibaren sanayileşmede hızlı gelişmenin doğurduğu hammadde ihtiyacı ile hammaddeye ulaşma, sanayi ürünlerine pazar bulma ve pazara ulaştırma ile sermayenin marjinal verimliliğini artıracak yeni yatırım bölgeleri bulma çabaları küreselleşmenin itici gücü olmuştur¹⁷⁹. Birinci Sanayi Devrimi sürecinde işgücündeki nitelik değişimi ve sanayi sektörlerinde işgücü oranındaki artışla gelen iktisadi büyümedeki artışlar küreselleşme sürecini hızlandırmıştır¹⁸⁰. 1890'lardan itibaren enerji, finans, ulaşım ve haberleşme alanlarında tekelleşmeler artarak yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde makineleşme işgücü talebini azaltmış, işsizlik ve fakirlik giderek artmıştır. Sanayi bol ve ucuz işgücünden faydalanarak üretim yapmış, sisteme önemli destekler sağlamıştır. Alternatif ideolojilerin ortaya çıkacağı ortam ve

¹⁷⁵ Oran, s. 114.

¹⁷⁶ Fırat Bayar, "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**, http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/kuresellesme_kavrami_ve_kuresellesme_surecinde_turkiye.pdf, (16.03.2019), ss. 26-27.

¹⁷⁷ Oran, s. 123.

¹⁷⁸ Yeldan, Birikim, s. 14.

¹⁷⁹ Oran, s. 114.

¹⁸⁰ Yeldan, Birikim, s. 16.

fırsatların önü kapatılmıştır¹⁸¹. 19. yüzyılın sonlarından 1914'e kadar olan dönemde uluslararası ticarete uygulanan engel ve tarifelerin azaltılması ve kişilerin uluslararası alanda serbest dolaşımlarını engelleyici kısıtlamaların birçoğunun kaldırılması iktisadi açıdan piyasaların birbirleriyle olan etkileşimini arttırmıştır. I. Dünya Savaşı'nı, Büyük Buhranı ve II. Dünya Savaşı'nı içinde barındıran 1914'lerden 1945-50'ler döneminde ise savaşların ve krizlerin yaşanması nedeniyle milliyetçiliğin ve iktisadi olarak korumacılığın ön plana çıkmasıyla küreselleşme sürecinde bir yavaşlama yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın doğrudan ve dolaylı olarak tüm ülkelere zararının oldukça fazla olmasının anlaşılmasıyla 1945-50 sonrası dönemde küreselleşmenin önemi yükselmiştir¹⁸².

1973-80 dönemi küreselleşme sürecinin kırılma noktasıdır. İkinci dünya savaşından sonra siyasal olarak bağımsızlıklarını kazanmalarıyla içe dönük sanayileşme stratejisi uygulayan az gelişmiş ülkelerin artan finansman ihtiyacı sanayileşmiş ülkelerdeki finans kuruluşları aracılığıyla petrol ihracatçısı ülkeler tarafından sağlanmıştır. Az gelişmiş ülkeler böylece bir süre daha içe dönük sanayileşme faaliyetlerinde bulunabilirken bir taraftan da özel finansal piyasaların önemi artmıştır¹⁸³. Küresel üretim süreçleriyle beraber uluslararası üretim hacmi ve uluslararası sermaye hareketleri artmıştır. 1980 sonrasında ise teknolojiye yaşanan gelişmeyle birlikte iletişimde yaşanan devrim küreselleşmeyi kavramsal olarak ön plana çıkarmıştır¹⁸⁴. 1970'lerden itibaren çok uluslu şirketlerin ortaya çıkıp güçlenmesi, 1980'lerde optik kablo ve bilgisayarla iletişimde yaşanan gelişmeler, 1990'larda Sovyet bloğunun dağılması küreselleşmenin boyutunu ve hızını artırmıştır. Küreselleşmenin yeni dalgasının askersiz işgal olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁸⁵. Sovyet Blok'unun çöküşüyle blok ülkelerinin batı tarzı ekonomik sisteme geçişi yeni pazarlar ortaya çıkararak küreselleşmeye yeni alanlar kazandırmıştır. Küresel medya çağının elektronik yenilikleriyle bütünleşen dünya ekonomisine karşı direnemeyen komünizmin çöküşü küreselleşme sürecini hızlandırmıştır¹⁸⁶.

¹⁸¹ Oran, s. 118.

¹⁸² Bayar, ss. 26-27.

¹⁸³ Şenses, ss. 2-3.

¹⁸⁴ Bayar, ss. 26-27.

¹⁸⁵ Oran, ss. 114, 116.

¹⁸⁶ Giddens, s. 54.

Teknoloji ve girişimcilik kendi başına küresel ekonominin gelişmesini sağlamaya yeterli olmamıştır. Yeni bir küresel ekonominin işlerlik kazanmasında ana belirleyiciler özellikle zengin ülkelerin yani G-7 ülkelerinin hükümetleri, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve bunların yardımcı yan uluslararası kuruluşları olmuştur. Ülke içindeki ekonomik etkinliklerin yasal düzenlemelerin dışında tutulması, uluslararası ticaretin ve yatırımların serbestleştirilmesi ve kamu şirketlerinin özelleştirilmesi yönündeki politikaların uygulamaya konulmasıyla küreselleşmenin temelleri atılmıştır. Küresel ekonomi, siyasi kararlarla oluşturulmuş ve küreselleşmenin kurumlarının ve kurallarının belirlenmesiyle 1990'larda yeryüzüne yayılması başlamıştır. Yeni enformasyon teknolojileri ve şirketlerin yeniden yapılanması küreselleşme eğiliminin temelini oluştursa da, zengin ülkelerin belirleyip ya doğrudan hükümet eylemleriyle ya da dünya ekonomisine yön veren kuruluşların siyasi baskılarıyla uygulanan politikaların izlenmesi, ağlar halinde örgütlenmiş küresel bir ekonomiyi yaratmıştır. 1990'ların sonlarına doğru internet yeni bir küresel girişimciliğin, ağ müessesesinin en önemli ve önde gelen teknolojik sürükleyicisi olmuştur¹⁸⁷.

Küreselleşmenin hızlanmasında Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası ve bölgesel yönetim mekanizmalarının da önemli etkisi bulunmaktadır. Uluslararası ve devletler arası sivil toplum kuruluşları da küreselleşmenin yayılmasında, yönlendirilmesinde rol oynamaktadır¹⁸⁸.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde hızla gerçekleşen gelişme küreselleşmenin ortaya çıkışının ve yayılma gücünün temelini oluşturmaktadır. Teknolojik ilerleme sayesinde üretim süreçlerinin her birinin farklı ülkelerde yapılmasıyla çok uluslu şirketlerin ortaya çıkarak etki alanlarını genişletmeleri küreselleşmeyi getirmiştir¹⁸⁹. Dünya üzerinde bilgi akımlarını beklenmedik hız ve ölçüde sistemli olarak kolaylaştıran bilgi işlem ve iletişim teknolojilerinde gerçekleşen yenilikler küreselleşme olarak adlandırılan yeni evrim sürecinin başlıca sürükleyici gücünü oluşturmaktadır. Teknolojide hızlı değişim, uluslararası ticaret ve sermaye akımlarında serbestleşme, ekonomide piyasa sistemini esas alan yeniden yapılanmalar, siyasette daha liberal bir demokrasiye yönelik açılımlar ve toplumsal örgütlenme

¹⁸⁷ Castells, Ağ, ss. 172, 184.

¹⁸⁸ Giddens, s. 54.

¹⁸⁹ Şenses, s. 13.

modellerinde yeni arayışlar küresel ölçekte yaygınlaşarak derin ve kapsamlı bir evrim aşaması niteliği kazanmıştır.

Küreselleşme süreci toplumu ekonomide, politikada, kültürde, sosyal ilişkilerde ve teknoloji üretiminde hissettirmekte, etkilerini göstermektedir. Yeni teknolojiler çoğunlukla gelişmiş ülkeler tarafından üretilmekte ve kullanıma sunulmaktadır. Küresel iletişim ve internet bağlantılarıyla dünyanın her köşesine ulaşım küresel ilişkileri yaygınlaştırmaktadır. Yeni teknolojilerin üretimde kullanılma yaygınlığının artması teknoloji transferini küresel ilişkilerin önemli bir boyutu yapmakta, yeni yatırımlar için gerekli sermayenin ve finansmanın da küreselleşmesini gerekli kılmaktadır¹⁹⁰.

Küreselleşmenin siyasi ve ideolojik boyuttaki öncülüğünü bilim-teknoloji-sanayi üçlüsünde üstünlükleri tartışmasız olan ülkeler yapmaktadır. Bilim ve teknolojinin günümüzde geldiği nokta bilgi toplumuna geçiş aşamasında enformasyon ve iletişim teknolojilerinin öngörülemez gelişimi küreselleşmenin nesnel temellerini atmıştır.

Yeni teknolojik paradigma, küresel bir ekonomi yaratıp, var olan ekonomik birimler ya da şirketler, bölgeler ve ülkeler arasındaki rekabeti yeni katılanlar arasında da yeni bir rekabet dalgası ile güçlendirmiştir. Endüstriyel ekonominin çapını ve dinamiklerini değiştirerek devlet tarafından kuralları belirlenmiş rekabet anlayışı ile bazı şirketler, sektörler ve alanlar için önemli teknolojik değişimlerin ortamı hazırlanmıştır. Bunun yanında ekonominin büyük bölümünde, şirketler, sektörler, bölgeler ve ülkeler açısından farklı düzeylerde etkili yaratıcı bir yıkım da görülmüştür. Ekonomik ilerlemenin karmaşık yapısını gösteren yaratıcı yıkım, bilgiye dayalı üretimin ve yönetimin küresel boyutta bütün ekonomik süreçler alanına yayılmasının zaman içinde köklü toplumsal, kültürel ve kurumsal dönüşümler gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Yeni teknolojik paradigmanın yayılması ve uygulanabilmesi için bütün bir toplumsal sistemin kültürel, kurumsal niteliklerini içermesi gerekmektedir¹⁹¹.

Küreselleşme, mallara talep için tüketim kalıbı oluştururken toplumların her alanında etkili olacak adımları da atmıştır. Küreselleşme ekonomik, sosyal ve siyasal alanları etkileyerek kendisine tepki ve alternatif göstermeyecek ortamı hazırlamıştır.

¹⁹⁰ Erkan, Ekonomi, s. 219.

¹⁹¹ Castells, Ağ, s. 126.

Küreselleşmenin herkesin yararına olduğu, uygarlık düzeyini artırdığı, uluslararası topluluğun yaklaşımlarının da bu yönde olduğu fikirler toplumlara işlenmiştir¹⁹².

Tam anlamıyla bir ekonomik küreselleşme, yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri temelinde gelişmiş bilgisayar sistemleri, yeni, güçlü matematiksel modellerin karmaşık finansal ürünleri yönetmesi, işlemleri hızlı olarak gerçekleştirmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Ekonomi, enformasyon ve iletişim teknolojisinin gelişimiyle oluşan iletişim altyapısının sağladığı olanaklar yardımıyla hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların uyguladıkları politikalar sonucunda finansal piyasaların, uluslararası ticaretin, ulusüstü üretimin ve bilgi işçisinin yer aldığı küreselleşme sürecine girmiştir¹⁹³. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi sonucunda enformasyonun akış hızındaki artış yeni bilgilerin üretilmesini ve üretilen bilgilerin kolay bir şekilde aktarılmasını sağlayarak ekonomik alanda başlayan küreselleşme sürecini genişletmiştir. Bilgi toplumundaki çok yönlü etkileşim küreselleşme sürecini geliştirerek devam ettirirken küreselleşme süreci de bilgi toplumunu beslemektedir.

Küresel bir ekonomi, dünya ekonomisinden farklı, yeni bir tarihsel gerçeklik olup gerçek zamanlı olarak ya da belirli bir zaman diliminde dünya üzerinde tek bir birim şeklinde işleme gücüne sahip enformasyonel ekonomidir. Küresel ekonomide sermaye piyasaları birbirine bağımlı ve küresel olarak birleşmiş finans piyasalarında gerçek zamanlı çalışabilir biçimde örgütlü hale gelmişlerdir. Küresel finansal hareketin hacmi, hızı ve karmaşıklığı artmış, bağlantılı olma özelliği gelişme göstermiştir¹⁹⁴. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişme, zaman ve sınır algısını ortadan kaldırarak, parasal işlemlerin tüm dünyada anında ve eş zamanlı olarak yapılabilmesini sağlamaktadır. Teknolojik gelişme kaynaklı kolaylıklar faiz oranları, döviz, borsa endeksleri, faiz oranı opsiyonları gibi yeni parasal değerleri ve finans alanlarıyla küresel finans dünyasını yaratmıştır¹⁹⁵. Küreselleşme ile birlikte bankacılık, döviz, tahvil ve bono piyasaları ulusalardan uluslararası konuma geçerek ekonominin küreselleşmesinde önemli bir yere sahiptir.

¹⁹² Oran, s. 116.

¹⁹³ Castells, Ağ, ss. 128, 171.

¹⁹⁴ Castells, Ağ, ss. 127, 129.

¹⁹⁵ Beaud, s. 380.

Üretim boyutundaki küreselleşme ise ulus-devlet anlayışının dışında yer alan çokuluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Gelişen teknoloji ile beraber üretim faaliyeti şirketin bulunduğu ülkenin sınırlarının dışında hatta üretimin farklı aşamaları farklı ülkelerde yapılabilmektedir. Üretim mal üretiminin yanında hizmet üretimini de içermektedir. Hizmet üretiminde de çokuluslu şirket yapısı ekonomide küreselleşmeyi yaratmaktadır.

Uluslararası şirketler birçok ülkede üretim yaparak ve pazar imkanlarını genişleterek küreselleşmeyi yönlendirmede etkili olmakta, küresel ekonominin merkezinde yer almaktadır. Uluslararası şirketler dünya ticaretinin büyük bir kısmının finansmanında, teknolojinin yayılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu şirketler küresel ekonominin taşıyıcısı konumunda olup, önde gelenleri ülkelerin birçoğundan ekonomik bakımdan daha güçlüdür¹⁹⁶.

Enformasyonel üretimde verimlilik ile rekabet gücü, bilginin üretilmesine ve bilgi işlem sürecine bağlıdır. Küresel ekonominin aktörleri yani şirketler, örgütler ve ülkeler arasındaki rekabetin en önemli aracı bilginin üretilmesi, teknolojik güç ve yeterlilik olmaktadır. Teknoloji, küresel ekonomiye bilgiye dayalı teknolojik altyapı ile örgütsel ortam ve gerekli insan kaynağı sayesinde yayılmıştır.

Yeni teknolojilerin üretimi sanayi toplumu sürecini tamamlamış gelişmiş ülkeler tarafından yapılırsa da küreselleşme bu teknolojileri tüm ülkelerin kullanımına sunmaktadır. Böylelikle hem teknoloji hem de teknolojilerin üretiminde kullanılan teknikler küreselleşmektedir. Ancak gelişmiş ülkeler geliştirdikleri teknolojilere ait bazı bilgileri belirli bir süre paylaşmayarak tekellerinde bulundurmaktadır. Böylece teknolojik küreselleşme gelişmekte olan ülkeleri teknolojik alanda bağımlı hale getirmektedir.

Gelişmiş ülkelerdeki şirketlerin mal ve hizmet üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere taşeron olarak ya da yatırım yaparak çokuluslu şirket yapısıyla aktarmaları küreselleşmenin yarattığı yeni ekonomik düzendir. Çokuluslu şirketlerin hem küresel pazara hem de bulundukları ülkelerin iç pazarına hakim olmaları sadece ekonomik alanda değil ülkelerin karşılıklı olarak etkileşime geçmesiyle sosyal, politik ve kültürel alanda da küreselleşme sürecini yaşatmaktadır¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Giddens, s. 56.

¹⁹⁷ İnan, s. 289.

Dünya ticaretinde serbestleşme ve finans piyasalarının entegrasyon eğilimleri, teknolojinin ülkeler arasında transferi, ulusal ekonomilerin üretim yapılarını, tüketim davranışlarını ve diğer ekonomilerle ilişkilerini önemli ölçüde etkilemekte ve küresel koşullara duyarlı hale getirmektedir. Küresel dünyada devletin ulusal üretimi merkezden yönlendirme gücü azalırken, rolünün yeniden belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte ulus-devletlerin etkisi giderek zayıflarken çokuluslu şirketlerin gücü öne çıkmaktadır. Ulus-devletin yetki alanları küreselleşmeyle azalmakta, devlet yönetiminde devletler-üstü kurumların, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının etkisi artmaktadır. Teknolojideki ilerlemeler güvenlik sorununu da ulusal boyuttan küresel boyuta taşımaktadır. Ulus yakınında yer alan bölgesel bir tehlike küreselleşme ile hem bölgesel olmaktan çıkmakta hem de yakınlık ve uzaklık kavramlarını ortadan kaldırarak küresel bir sorun haline gelmektedir¹⁹⁸.

Küreselleşme sürecinde, ülkelerin politik grupları arasında iletişim ve etkileşim kolaylaşmakta, politik grupların birbirlerini daha rahat etkilemenin, yerel ideolojilerin küresel desteklere ulaşmanın önü açılmaktadır. Etkileşim bireyler, sosyal gruplar, toplumlar arasında da gerçekleşmekte ve sosyal küreselleşmeyi ortaya çıkarmaktadır. Turistik hareket, iş yapıştaki birliktelikler, nitelikli işgücünün sınırları aşma kolaylığı ve böylece kurulan yeni aile yapıları küreselleşme sürecinin sosyal yönünü göstermektedir. Yine kitle iletişim araçlarından yararlanılması yoluyla görsel medya ve film, dizi alışverişlerinin yarattığı toplumsal yakınlaşma, ortak değerlerin varlığının öne çıkması küreselleşmenin kültürel boyutuna işaret etmektedir. Kültürel küreselleşme diğer yandan kültür emperyalizmi olarak da algılanmakta ve toplumsal yapılar tarafından dirençle karşılanmaktadır. Kültürel küreselleşme insani değerleri, insan haklarını ve demokratikleşmeyi de ön plana çıkarmakta, toplumların akıl, anlayış ve kabullerinde değişimler yaratmaktadır¹⁹⁹.

Enformasyon teknolojisinin yaygınlaşmasıyla bu teknolojiye sahip ülkelerin kültürel değerleri, yaşam biçimi, insan ve toplum ilişkileri gibi sosyal değerleri geliştirmekte olan ülkelerin kültürel değerlerinde aşınmaya, toplumsal beklentilerinde

¹⁹⁸ Bayar, ss. 28-29.

¹⁹⁹ Erkan, Ekonomi, s. 220.

değişime neden olmaktadır. Bu süreçte, gelişmiş ülkelerin teknoloji ve ürünlerinin kullanımına yönelik bağımlılık çabalarına verilen olumlu yaklaşım etkili olmaktadır.

Bilgi ekonomisinin belirleyici üretim faktörlerinden biri olan emeğin de üretim ve dağıtımın küreselleşmesi gibi her geçen gün küresel alanda uzman işgücü olarak küreselleşme sürecine girmesi kaçınılmaz olacaktır. Küresel alanda yer bulacak uzman işgücü ile profesyonel emek, beceri düzeyi yüksek bir işgücü olmanın yanında dünya genelinde yüksek düzeyde talep edilen, sınırları kolayca aşan, ücret ve çalışma şartlarının genel kurallarına bağlı olmayan ayrıcalıklı bir görünüm sergilemektedir. Uzman ve profesyonel olmayan işgücü ulusal engellerle sınırlandırılırken büyük bir stratejik öneme sahip şirket yöneticileri, bilim adamları, gösteri sanatçıları, elit, uzman işgücü hareket serbestisi ayrıcalığı ve yüksek ücretlerle kolayca küresel entegrasyon sağlayabilmektedir²⁰⁰.

Büyük sermaye grupları bilimi ve araştırmaları sistematik bir biçimde kullanarak yeni üretim nesneleri ve yeni endüstriyel üretim yöntemleri geliştirerek bilimsel ilerlemeler temelinde yeni kar etme imkanlarını yaratmaktadır. Küreselleşmiş büyük firmalar bilimsel araştırmaları her seferinde daha çok denetimleri altına alarak uygulama alanına sokmakta ve yaratıcı, yıkıcı kapasitelerini büyütmektedir. Firmaların bu yaratıcı ve yıkıcı güçleri dünya üzerindeki insanların yaşamında önemli değişimler yaratmaktadır. Güçlü finansal, bilimsel, teknik ve endüstriyel kapasiteye sahip firmalar insanların, doğanın, canlının yaşamını ve varlığını hayati önemde etkileyebilecek dar görüşlü ve kar amaçlı kararlar alabilmektedir. İnsanlar arasında eşitsizlikler düzeltilebilmesi mümkün görülmeyen boyutlara ulaşmakta, yaşamsal ihtiyaçlarını yetersiz, kötü ya da hiç karşılamayanlarla, küresel firmaların ürettiklerine kolayca sahip olanlar arasında uçurum sürekli büyümektedir. Kapitalizm doğası gereği satın alma gücünü dikkate almakta, ihtiyaçlarını karşılamakta ve bunu yaparken de tüketen için yararlı ya da zararlı ayrımı dahi yapmamaktadır. Kapitalizm açısından satın alamayanların temel ihtiyaçlarının karşılanması ilgi alanında değildir ve böyle bir sorunun varlığı önemsenmemektedir²⁰¹.

²⁰⁰ Castells, Ağ, ss. 163, 165.

²⁰¹ Beaud, ss. 416, 417, 435.

Küresel ekonomi yeryüzündeki bütün ekonomik süreçleri, bütün ülkeleri, bütün insanları kapsamıyor olsa da bütün insanlığın yaşamını dolaylı ya da dolaysız etkisi altına almaktadır.

1.2.7. Bilgi Ekonomisi

Yeni ekonomi 1990'lı yıllarda ABD'de enformasyon teknolojisi ile finans sektörlerinin çevresinde, biyoteknolojide de önemli gelişme belirtilerinin görülmeye başlandığı bir zaman dilimi içinde ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllarda enformasyon teknolojisi devriminin hazırladığı ortamın getirileri 1990'lı yılların sonunda verimlilik artışında hızlanma, ekonomik rekabetteki zorlukların yaşandığı yeni süreçler ve yeni ürünler olarak kendini göstermeye başlamıştır. Yeni ekonomi yeni ürünler ve yeni süreçlerin yanında yeniliklerin uygulanmasıyla büyüyen ve verimliliğe ulaşarak ekonominin büyük bir bölümüne yeni bir girişimcilik yaklaşımı getiren enformasyon ve finans sektörlerinde vücut bulmuştur²⁰². Dünya ekonomisi, kurumları ile birlikte piyasa ekonomisi gereklerini yerine getirmeye devam ediyor olsa da içeriği büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Kapitalist bir görünüm sergiliyorsa bundan sonra enformasyon kapitalizminden söz edilebilir. Ekonomiyi sürükleyen, ekonomide ağırlığı olan sanayiler yaklaşık elli yıldır bilgi ve enformasyonun üretimine ve dağıtımına yönelmiştir²⁰³.

Yeni dönemde yaşanacak dönüşümlerin kapitalizmin sonunu getireceği ve bilginin sermayenin yerini almasıyla kapitalizmin yeni bir sosyoekonomik realite haline geleceği iddiaları bile öne sürülmektedir. Bu iddiaların aksine yeni dönemde yeni olan sadece kapitalizmin yeni bir çağı ve bu zamana kadar ki en güçlü ve canlı halinde olmasıdır. Kapitalizmin bu yeni halini firmaların inovasyon amacıyla teknik bilimi daha çok öne çıkarması, yeni ürünlere ve yeni işlem ve yöntemlere geçilmesi, sürekli mücadele ve tekelleşme hedeflere ulaşmak için rekabet çabalarında görülebilir. Sanayi sonrası kapitalizme geçişten söz edilebilecek bu yeni durum, bilim ve teknikteki yenilik ve gelişmelerin daha çok kullanılır olması, geleceğin tüketim

²⁰² Castells, Ağ, ss. 185-186.

²⁰³ Drucker, Ötesi, s. 254.

ihtiyaçları üzerinde etkinlik sağlama isteği, teknik bilimci bir kapitalizmi ortaya ıkarmaktadır²⁰⁴.

Toplumun dönüşüm geçirmesi gibi ekonominin de örgütsel bir dönüşüm geçirmesi, kurumsal yapılanma ve teknolojik yeniliklerin birlikteliğiyle yeni bir ekonomik yapılanmaya gidilmesi yeni bir dünya düzenini getirecektir. Yeni ekonominin şüphesiz şimdilik kapitalist bir ekonomi olduğu ve bu güne kadar görülmemiş derecede tüm dünyanın kapitalist olduğu, küresel kapitalist ağlar yoluyla bağlantılı bir biçimde bağımlı hale geldiği söylenebilir. Bu kapitalizm klasik kapitalizmden ve Keynesçi kapitalizmden teknoloji, örgütlenme biçimi ve kurumsal yapılanma yönünden tamamen ayrı yeni tür bir kapitalizmdir. ABD’de başlamış olan yeni ekonomi Avrupa’ya, Japonya’ya, Asya-Pasifik ülkelerine ve dünya genelinde kalkınmakta olan belirli bölgelere yayılmaktadır. Yeni ekonomi, küreselleşmeye olumsuz yaklaşımın sergilenmesi, karşı koyulması yanında yeniden yapılanma ile yarattığı zenginlik ve krizleri taşıyarak yayılmaya devam etmektedir. Ekonomiler ve toplumlar yeni kalkınma biçimine ve enformasyonelizme geçme arayışları sürecinde ortaya çıkardıkları çeşitlilikle büyük bir yapısal dönüşümü yansıtmaktadırlar²⁰⁵.

1.2.7.1. Bilginin Ekonomik Dönüşümdeki Rolü

Ekonomik kaynak olarak bilginin işlevi anlaşılamamıştır. Yeni bir teori geliştirerek bilgiyi değerlendirecek tecrübede olunmaması bilgiyi servet üretmenin merkezine alan bir ekonomik teori ihtiyaını ortaya koymaktadır. Yeni ekonomik yapıyı ve ekonomik büyümeyi yeni bir teori açıklayabilecektir. Bilginin ekonomik işlevi ile ilgili çalışmalarda bilgiye dayalı ekonominin mevcut teoriye uygun biçimde davranmadığı ortaya konulmaktadır. Bu uyumsuzluk bilgiye dayalı ekonomi teorisinin şimdiki ekonomik teorisinin dışında çok farklı bir teori olacağını göstermektedir. Bilgi ekonomisi geleneksel ekonomik teoriyle, tam rekabet, eksik rekabet, ekonominin ancak ya yatırım ya da tüketimle belirlenebileceği, değişik tür bilgiler arasında bir ortak paydanın olmadığı noktalarında uyum içinde değildir. Bilgi ekonomisinde eksik rekabet onun kendi yapısının gereği olduğu gibi görünmektedir. Bilginin kullanışının

²⁰⁴ Beaud, ss. 407-408.

²⁰⁵ Castells, Ağ, ss. 202, 203.

getirdiği avantajların kalıcılığı, geriye dönülmez oluşu serbest ticaret ekonomisi ile korumacılığın birer ekonomik politika olarak işlemeyeceğini, aksine bilgi ekonomisinin her ikisine de dengeli biçimde ihtiyacının olduğunu ortaya koymaktadır. Bilgiyi uygulayıp ekonomide ve toplumda değişiklik yapmak için süreç, ürün ve hizmet sürekli iyileştirilmeli, var olan bilgi işlenerek yeni ve farklı ürünler, süreçler ve hizmetler elde edilmeli, gerçek yenilikler yaratılmalıdır²⁰⁶.

Günümüzün gelişmiş dünyasında birçok insan eski ekonomiden bilgisayarlara ve ağırlara dayalı ekonomik değişimin en az tarımdan sanayiye dönüştüğü kadar önemli olduğunu ve yeni ekonomiye doğru bir değişimin yaşanmakta olduğunu görmektedir. Bundan sonra başarılı olmak için yeni dinamikler, kurallar, yeni itici güçler vardır ve yeni ekonomi rekabet, yeni ürün, yeni hizmet yaratma kapasitesine, var olanları yeni bir varlığa dönüştürme yeteneğine sahip bir ekonomidir²⁰⁷.

Bilgi çağında bilgi temelli bir ekonomik örgütlenme ve yapılanma, sanayi toplumunun sermaye ve sermaye birikimli ekonomik yapılanmasını arka planda bırakarak yeni bir ekonomik yaklaşımı yaratmıştır. Bilginin sermayeden farklı olarak dinamik, yenilikçi, tüketimde ve paylaşımda sürekli artan özellikleri taşıyan bir üretim faktörü olması yeni bir ekonomik sistemin varlığını gerekli kılmıştır. Yenilikçilik, bilginin temel üretim faktörü olduğu yeni ekonomik sistemin en belirgin özelliğidir²⁰⁸.

Bilgi çağının ekonomisi dijital bir ekonomidir. Eski ekonomide bilgi akışı fiziksel yollardan sağlanırken yeni ekonomide bilginin her türü dijital olmakta ve bilgisayarlarda saklanan bilgi iletişim ağı üzerinde ışık hızıyla hareket ederek iletilmektedir. Dünyayı dijital ekonomiye sürükleyen teknolojik dalgaanın engellenmesi önünün kesilebilmesi olarak dışı bir şey olarak görülmektedir²⁰⁹.

Bilgi toplumunun temel üretim faktörü olan bilimsel bilgi iletişim ağları ile ekonomik faydaya dönüşmekte ve ekonomik sürecin bütün aşamaları yani tedarik, tasarım, üretim, pazarlama ve satış dahil diğer ekonomik faaliyetler bilgisayar destekli olarak gerçekleşmektedir.

Bilgi toplumunun ekonomik yapılanması mikro elektronik, mikro biyoloji ve nano teknolojilerin sağladığı esnek üretim sistemi sayesinde bireyin, bilginin ve

²⁰⁶ Drucker, Ötesi, ss. 256-259.

²⁰⁷ Don Tapscott, **Dijital Ekonomi**, çev. Ece Koç, Koç Sistem Yayınları, İstanbul, 1998, s. 39.

²⁰⁸ Erkan, Ekonomi, s. 251.

²⁰⁹ Tapscott, s. 6.

yeniliklerin sürüklediği yeni sistem ve yapılara dönüşme sürecine taşınmıştır. Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin yanında bilişim sektörlerinin de yer almasıyla tüm diğer sektörler ile mekansal yapılar ve işletmeler bilişim temelli kurumlaşmaya yoğunlaşarak yeniden yapılanmaya yönelmiştir. Bilişim ağlarının küresel boyutta işlerlik kazanması ekonomik ilişkilerde, üretim, ticaret ve yönetimde dönüşümleri, kişiselden küresel düzeye yeniden yapılanmaları yeni bir anlayış ve yenilikçi uygulamaları gerektirmiştir.

Yeni ekonomi aynı zamanda bilginin üretilen her şeye nasıl uygulanabilir olacağını gösteren bilgi ekonomisi olup ekonomiye ait artı değerlerin kas gücünden çok beyin gücüyle elde edildiği ekonomidir. Tarımsal ve endüstriyel işlerin çoğu her geçen gün artan bir şekilde bilgi işine dönüşmekte, çalışanların büyük çoğunluğunu bilgi işçileri oluşturmakta, yeni işler ekonominin bilgi ağırlıklı sektörlerinde kurulmaktadır. Üretilen ürünler de bilgi ağırlıklı bir yapı içermektedir. İnsanların gündelik tüketim maddelerinde de bilginin payı sürekli artmaktadır. İnsanlar yeni ekonomide üretici veya tüketici olsalar da yeni fikirler üretmekle zenginliği yaratacaklar, ürünlere yeni fikirler ekleyerek yeni ürünlere dönüştürmekle de geleceği belirleyeceklerdir²¹⁰.

Bilgi ve enformasyona dayalı olarak örgütlenen sanayilerin geçen süreç içinde diğerlerinden daha çok büyüdükları gözlenmektedir. Geçmişte olduğu gibi malları üretip taşımak, parayı kontrol etmek bugün zenginlik yaratmamaktadır. Emeğin, toprağın, sermayenin yani geleneksel kaynakların getirisi sürekli azalırken enformasyon ve bilgi servet kazanmaktadır²¹¹. Bilgi alışılmışın dışında getiriler yaratarak, kullanıldığı ve değer yaratan uygulamaları hayata kazandırdıkça geleneksel iktisadı reddetmektedir. Temel iktisat teorilerinin çoğu mal varlığının getirilerinin zamanla azalmasının kaçınılmaz olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayım bilgi için geçerli olmamaktadır. Belli bir maliyetin büyük bir bölümü imalatla ya da dağıtımda olmayıp aksine genellikle bilgi yoğun ürünlerin ve hizmetlerin içinde yer almaktadır. Bilgi yoğun ürünler yaratıldığında bu ürünlerin başlangıçtaki gelişim maliyeti çoğalan hacimlerle dağılmaktadır. Geleneksel sanayilerde mal varlığının değeri, onları kullanan insan sayısı arttıkça azalırken bilgi varlığı, zaman içinde onu kullanan insan

²¹⁰ Tapscott, s. 7.

²¹¹ Drucker, Ötesi, s. 255-256.

çoğaldıkça standartlaşmakta ve değeri artmaktadır. Ürün merkezli olsa da teknolojik olsa da her varlık kullanıldıkça değer kaybetmektedir. Bilgi ise durmaksızın değer kazanmaktadır²¹².

Bilgiden ne ölçüde kazanım sağlanabileceği ülkeler, kurum, kuruluş ve şirketler için rekabet üstünlüğü açısından oldukça önemlidir. Bilginin verimi her geçen ekonomik ve sosyal bakımdan belirleyici olma konumuna gelmektedir. Bilginin verimi ülkeler, sanayiler, kuruluşlar arasında farklıdır. Bilginin verimi tüm ekonomik performansın belirleyici unsuru halini almakta ve rekabet edilebilirliği belirleyen bir etken durumuna gelmektedir. Bilginin üretimi ve dağıtımına gelişmiş ülkeler önemli kaynaklar aktarmaktadırlar. Bilgi elde etmenin maliyetinde okul eğitimi yani bireylerin işgücüne katılım öncesi aldıkları eğitim ve elemanların sürekli eğitimi, araştırma geliştirme harcamaları dikkate alındığında yaşanan hayli uzun süreç ile aktarılabilecek kaynak büyüklüğü önemli yer tutmaktadır. Elde edilmesi hiç de ucuz olmayan bilgiler yeni bilgilere, başarılı yeniliklere dönüştürülemediğinde enformasyon olarak kalacak ve verimli olamayacaktır. Bilginin kullanılarak yeni bilgiler yaratılması sistematik bir iştir ve yüksek düzeyde bir örgütlenmeyi gerekli kılmaktadır. Bilginin verimli olması bilgilerin çok konsantre olmasına, değişiklik fırsatlarının bilgi işçisinin ve bilgi ekibinin uzmanlıklarıyla uyumuna, fark yaratacak biçimde uygulanmasına, sürecin yönetilmesine bağlıdır. Bilginin verimliliği evrensel olarak var olan herkesin ulaşabileceği bilgilerden yararlanma derecesinin yüksekliği ile bağıntılı olarak ülkeye, sanayiye, şirkete rekabet edebilirlik bakımından önemli avantajlar sağlar. Bilgiyi verimli kılma yolundaki performans hem ulusal, hem de uluslararası ekonomide giderek artacak ve önemini koruyacaktır²¹³.

Bilgi tekrar tekrar satılabilir ve aynı bilgi tekrar tekrar kullanılabilir. Kullanımı arttıkça kazanımlar da artmaktadır. Yani kendi kendini güçlendiren bir döngü yaratmaktadır. Bilgi fiziki malvarlığının aksine, artan ölçülerde getiri sağlar. Bu durum artan getiri diye tanımlanmaktadır. Bilgi başarılı bir şirketin piyasa değeri ile varlık değeri arasındaki farkın gittikçe artmasının nedenini ortaya koyan tek değişken olmaktadır. Piyasa değeri yatırımcıların ve borsanın şirkete verdiği değerdir. Piyasa değeri büyük ölçüde ele gelmemekte, saklı bilgiye dayanmaktadır²¹⁴.

²¹² Tiwana, s. 67.

²¹³ Drucker, Ötesi, ss. 260-270.

²¹⁴ Tiwana, s. 67.

Piyasa değeri yüksek olan kurum, kuruluş ve şirketlerin bu değerleri genellikle düşünsel sermayeye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Ölçülemeyen tartılamayan herhangi bir varlıkta olabilen düşünsel sermaye kurum, kuruluş ve şirketlerce kendilerine bir avantaj sağlaması yönünde kullanılabilir. Bilgi, kolektif uzmanlık, iyi niyet, marka değeri ve patentin sahiplerine sağladığı yararlar kaydedilebilen, hesaplanabilen değerler değildir. İşyerleri malvarlıklı yapıdan bilgi merkezli bir yapıya yöneldikçe geleneksel ölçülerin anlamı hızlı bir şekilde zayıflamaktadır. Piyasa firmaları binalarıyla, bilgisayarlarıyla değil bilgi varlıklarıyla belirleyip değerlendirilmektedir. Teknoloji endüstrisinin lider şirketleri en yeni teknolojileri icat etmiş şirketler olmadığı halde kendi bünyelerinde uygulamakta olan şirketlerdir²¹⁵.

Yeni ekonomide bilgi temelli bir üretim sisteminin verimlilik artışına dayalı bir biçimde güçlendirilmesi için yeni enformasyon teknolojilerinin kullanılması, ağlar oluşturarak örgütlenme ve yönetim biçimlerinin ekonominin tümüne yayılması gerekmektedir. Yeni ekonominin temel bileşenlerinden biri olan ağlar bütün bir ekonomiye yayılmakta ve rekabet yoluyla şirket örgütlenmelerinde yeni yapılanmalara gidilmesini sağlamaktadır. Üretim tabanının önemli ölçüde yaygınlık gösterdiği ortam yeni sermaye ve emek kaynaklarıyla piyasaların da aynı ölçüde genişletilmesini gerekli kılmaktadır. Piyasaları genişleten, yeni sermaye ve vasıflı emek kaynaklarının da kullanımını öne çıkaran küreselleşme yeni ekonominin ayrılmaz bir özelliği olmaktadır²¹⁶.

Bilgi, üretim aşamasına teknolojik yani kağıt üzerindeki bilgi ve insan sermayesi yolu ile girmektedir. İnsan sermayesi kaynaklı üretime giren ve becerilerle karışık bilgi, kaynağın yaşam ömrü ile sınırlı iken, yazılı teknolojik bilgi birikmekte ve kısıtsız bir büyüme potansiyeline sahip bulunmaktadır. Yeni teknolojik gelişmelerin yarattığı olanaklara dayalı olarak kurulmuş ve bilgi-üretim kompleksinin çekirdeğinin içinde yer aldığı enformasyon ekonomilerinde yaratılan değer üretim aşamasından tasarım aşamasına kaymıştır. Geleceğin ekonomilerine bazı yönleri ile model olabilecek bu yapıda nitelikli emek ön plana çıkmakta ve kol emeği otomasyon ile ikame edilmektedir. Tasarım süreci, yeni bir ürünün ilk önce insan beyninde

²¹⁵ Tiwana, ss. 44-46.

²¹⁶ Castells, Ağ, s. 202.

oluşturulup sonrasında teknik ve estetik ayrıntılarının belirlenerek prototip üretiminden çoğaltılma teknolojisinin tasarımının yapıldığı ve genellikle yeniliklerin de, yaratıcılığın da içinde olduğu bir süreç olmaktadır. Teknolojik gelişmelerin hızının ve yönünün enerjiye, hammaddeye olan bağımlılığı azaltabilecek özelliklere sahip olması verimliliği artıracak önlemleri kullanıma sokacaktır. Nano teknoloji ve benzeri teknolojiler yoluyla üretilen yeni malzemeler hem enerji hem de hammadde kullanımında yeni olanaklar sağlamakta ve ürün maliyetinde hammadde ile enerjinin yerini ağırlıklı olarak bilgi ve tasarım almaktadır. Bununla birlikte niteliksiz, düşük nitelikli ve yüksek eğitilmiş emek dahi otomasyon ikamesine uğramaktadır. Bütün bu gelişmeler ve enformasyon ekonomilerinin önemi geleceğin farklı bir dünyasını işaret etmektedir²¹⁷.

Sürdürülebilir rekabet arayışındaki kurum, kuruluş ve şirketleri sadece teknolojinin yeterli olmadığını sürdürülebilir rekabeti bilginin sağladığını görmeye başlamıştır. Çalışanlarının, süreçlerin ve deneyimlerin oluşturduğu birikimleri ortaya koydukça başarılı olabileceklerini farkına varmışlardır. Uzun dönemde teknoloji, yasalar, patentler ve pazar payının sağladığı avantajlar geçici olup sadece bilgi kalıcıdır. Bilgiye dayalı ekonomide yaşama ve ayakta kalabilme yeteneği, sadece firmaların karmaşıklık, belirsizlik ve hızlı değişime, yaratıcılığa ve eski-yeni bilgileri elde tutma becerisine bağlı olmaktadır²¹⁸.

Firmalar ya da çok büyük şirketlerin bu yeni kapitalizmin doruk noktasında yer bulması, yeni teknolojilere ve onların değişik bileşenlerine hakim olmasından geçmektedir. Teknik bilimi, güçlü devletlerle ilişki kurabilen, büyük araştırmaları, teçhizatı, eğitilmiş emeği, kısaca büyük yatırımları yapabilen büyük firmalar kullanabilmekte, yönlendirebilmekte, yeni sistemler oluşturabilmekte ve yeni ürünler ortaya çıkarabilmektedir. Büyük firmalar bilimsel araştırmaları kontrolleri altına alarak uygulama alanına sokmakta, böylece yaratıcı ve yıkıcı güce ulaşarak toplumun içine sürüklendiği değişimlerin hızını ve kapsamını belirlemektedirler. Finansal, bilimsel, teknik ve endüstriyel kapasiteye sahip çok az sayıdaki firma tarihte ilk defa toplumun, doğanın, canlıların yaşamını ve varlığını etkileyen kararlar alabilmektedir.

²¹⁷ İnan, ss. 176, 178, 186, 189.

²¹⁸ Tiwana, s. 20.

Bu kararlar şüphesiz satın alma gücüne sahip nüfus dikkate alınarak, gelecek karlara bakış açısıyla ve beklentisiyle alınmaktadır²¹⁹.

Yeni ekonomide enformasyon teknolojisinin kullanılmasıyla yakın gelecekte biyoloji devriminin yeni girişimler yaratması, verimliliğin artırılması, emeğin değişmesi, yenilik ve değer yaratımına katkı sağlaması beklenmektedir. Yeni ekonominin küreselleşme koşullarında yüksek verimlilik, teknolojik yenilik, ağlar oluşturan özellikleriyle yeni kalkınma biçimine tam anlamıyla uyumlu ekonomilere ekonomik büyümeyi, düşük enflasyonu ve işsizliğin azaldığı dönemi getirebileceği öngörülmektedir. Yeni ekonomi yönündeki bu olumlu öngörüler yanında var olan eksiklikleri ve tehlikeleri de toplumdan topluma farklılık gösterecektir. Yeni ekonomi girdiği ülkelerde eşitsiz bir şekilde yayılmakta, her yeri ve herkesi etkilemektedir. Yeni ekonominin olumsuz ve tehlikeli bir yanı da ekonomiler ve toplumlar üzerinde yıkıcı etkileri olan mali krizler yaratabileceği olasılığının varlığıdır²²⁰.

1.2.7.2. Bilgi Ekonomisinin Özellikleri

Yeni ekonomi öncelikle bir bilgi ekonomisidir. Bilgi teknolojisi, bilgiye dayalı bir ekonomiyi ortaya çıkarmıştır. Bilgi insan tarafından yaratılmaktadır. Her geçen gün gelişmiş ülkelerde bilgi işçileri endüstri işçilerinden sayısal olarak artarak ilerlemektedir. Tüketici yaklaşımları, beklentileri ve bilgi, teknolojik ürün ve hizmetlerin bilgi içeriğini büyütürken geliştirmektedir. Günümüz yaşamında artık toplumun her yönünde büyük değişimler yaratmaya başlayan akıllı ürünler yer almaktadır. Bunlara akıllı kıyafetler, akıllı kartlar, akıllı evler, akıllı arabalar, akıllı lastikler, akıllı yollar, akıllı telefonlar ve akıllı televizyonlar gösterilebilir. Ekonomideki üretkenlik ve rekabet gücü enformasyonun üretilerek, işlenerek ve uygulanarak bilgi yaratma kapasitesine dayanmaktadır. Beyin gücünün kas gücünden önemli ölçüde önde olduğu yeni ekonomide bilgi işlerine doğru bir yönelme yaşanmaktadır. Ekonomide bir organizasyonun kilit özellikleri üst düzeyde, günü yakalamış, yoğun bilgi birikimi ve bilgi işçisine verdiği önemle değerlendirilir. Bilgi geleneksel üretim faktörleri emek, sermaye ve toprak gibi bir kaynak değildir. Bilgi

²¹⁹ Beaud, ss. 410, 417.

²²⁰ Castells, Ağ, s. 203.

var olan tek önemli kaynaktır ve bilgi işçisi de herhangi bir organizasyonun en büyük varlığı konumundadır. Sermaye ana varlıktır ancak geçicidir ve yeni ekonomide sermaye bilginin bir fonksiyonu haline gelecek, böylece üretim fiziki bir işleminden çok insani bir işlem olarak değişime uğrayacaktır²²¹.

Yeni ekonomi, bilginin yaygınlaştırılması ve kullanımına olduğu kadar yaratılmasına da giderek daha fazla güvenmektedir. Dolayısıyla işletmelerin ve bir bütün olarak ulusal ekonomilerin başarısı, bilginin toplanmasında, emilmesinde ve kullanılmasında ve aynı zamanda yaratılmasındaki etkinliklerine daha fazla bağımlı olacaktır²²².

Bilgi ekonomisinde kritik üretim faktörü sermaye yerine bilgidir. Yeniliği, rekabet gücünü ve büyümeyi gerçekleştirmek için bilgiye ve bilgi sahibi işgücüne sahip olma gerekliliği sermayeyi ekonominin odak noktasından çıkarmıştır. Bilgi ekonomisinde, teknolojiye sürekli değişim ve artan bilgiler doğrultusunda işgücü de sürekli eğitim ile bu değişimlere ve bilgilere göre uyarlanmakta ve geliştirilmektedir²²³.

Sermaye yerine bilginin üretim faktörü olarak öneminin artması fabrikaların bulundukları yerleri merkezileştirme fonksiyonlarını ortadan kaldırmıştır. Bilgi ekonomisinde bilgiye sahip çalışanların teknolojik ağ yardımıyla işlerini bulundukları yerden bir merkeze bağlı olmadan gerçekleştirmeleri yeni çalışma yapısını oluşturmuştur²²⁴. Kentlerin büyüdüğü ve geniş alanlara yayıldığı ortamda çalışanların işyerlerine ulaşım maliyeti dikkate alındığında çok sayıda çalışanın bilgiye uzaktan anlık erişimi, paylaşımı ve ekip çalışmasıyla görevleri organize ve koordine etmek teknolojik kapasitenin yeterli olduğu yerlerde çalışanların evlerini ofis gibi kullanmalarını öne çıkarmaktadır²²⁵.

İşgücü artık meta olmaktan çıkmış ve sürekli bir şekilde hareket edebilmektedir. Bilgiye dayalı üretimde başarılı olan ve bu dönüşümü yakalamış toplumlar adil gelir ve sosyal hakları eşit bir biçimde dağıtabildiklerinde yaşam kalitesini de arttırabileceklerdir.

²²¹ Tapscott, ss. 40-41, 42.

²²² John Houghton ve Peter Sheehan, "A Primer on the Knowledge Economy", **Centre for Strategic Economic Studies (CSES) Working Paper**, Sayı: 18, 2000, s. 11.

²²³ Schwab, s. 54.

²²⁴ Toffler, s. 265.

²²⁵ David ve Foray, s. 31.

Yeni ekonomide bilgiler, bitlerle taşınan dijital bir formdadır ve elektronik ağlar üzerinden iletilebilmektedir. İnsanlar tarafından kaydedilmiş bilgilere ulaşmak mümkün olabilir ve istenildiğinde dünyanın her yerinden ulaşılabilir ve saklanabilir. Yeni ekonomi dijital bir ekonomidir. Bilginin her türü dijitalleşmeye başlayınca fiziksel nesneler sanal bir boyut kazanmakta ve ekonominin yapısını, işleyişini değiştirerek kurumsal yapılanmada ve ilişkilerde, ekonomik faaliyetlerin doğasında etkili olmaktadır²²⁶. Kendi kendini besleyen bir yapıda olan bilgi temelli teknolojinin dijitalleşmeyi getirmesi, ekonominin kendisiyle beraber ekonomi yönetimini ve politikalarını da merkezîyetçilikten çıkararak çeşitlendirmiştir²²⁷. Ağlarla iletişimin gerçekleşmesi ve veriye erişimde dijitalleşme ile tüketim başta olmak üzere birçok faaliyette kalıpların değişmesi mal ve hizmetlerin tasarlanma, pazarlanma ve satış biçimlerini değiştirmiştir. Dijitalleşmenin şeffaflığı da getirmesi örneğin; tüketicinin talep ettiği mal veya hizmete dair birçok veriye kolayca ulaşması ürünlerin performansının karşılaştırılmasını sağlarken üreticilerin de tüketicilere karşı sorumluluklarını artırarak tüketicileri piyasa koşullarında güçlendirmiştir²²⁸. Tüketicilerin çoğunluğu işlemlerinin coğrafi olarak nerede yapıldığını bilmese de mesafe etkisinin azalmasıyla mesafe ile sınırlandırılmamış konum stratejileri çerçevesinde birçok farklı türde işlem gerçekleştirilmektedir²²⁹.

Yeni ekonomi, moleküler bir ekonomidir. Endüstriyel ekonominin temel ekonomik birimi şirketin yapısı değişerek yeni ekonomide yeni yapı bireysel gruplar, dinamik moleküller ve ekonomik faaliyetin temelini yapılandıran birimlerden oluşmaktadır. Böylece kitlesel yaklaşım, ekonomik ve sosyal yaşamın her biriminde moleküler bir nitelik kazanmış olmaktadır. Endüstriyel hiyerarşi ve ekonomi moleküler nitelik taşıyan organizasyonlara ve ekonomik yapılara dönüşmektedir. Yeni girişimcilik, moleküler yapı yani bireyler üzerine kurulmuştur. Bilgi işçisi işletmenin bir ünitesi gibidir²³⁰. Bilgi ekonomisinde uzaktan çalışan bilgi işçisinin merkezde olduğu yönetim anlayışı bulunmaktadır. Kuruluşlar hiyerarşik yapıdan ağ temelli

²²⁶ Tapscott, s. 45.

²²⁷ Toffler, s. 318.

²²⁸ Schwab, s. 61, 63.

²²⁹ David ve Foray, s. 31

²³⁰ Tapscott, ss. 47, 48.

işbirlikçi modellere yönelmişlerdir. Üzerinde çalışılan işlere ait veri ve görüş alışverişi ağlar üzerinden yapılarak görüntü olarak dağınık, ağda ise örgütlü ve interaktif²³¹.

Yeni ekonomi molekülleri, refahın yaratılması amacıyla başkalarıyla ağ iletişimini kuran kümelere entegre eden bir iletişim ağı ekonomisidir. İçinde bulunulan yüzyılda her ekonominin ulusal bir bilgi alt yapısı olmalı ve geliştirilmelidir. Böylece organizasyonlar bu sisteme bilgi alt yapısıyla katkıda bulunacaklar ve hareketlendireceklerdir. Yeni ekonomi bilginin gücüyle varlığını ortaya koyabilecektir. Bir ana merkeze bağlı olan bilgisayar sistemi hiyerarşik düzene sahip modelden, birbirinden bağımsız ancak gerektiğinde de internet sistemiyle aralarında bağlantıyı sağlayarak iletişim kurabilen bir modele geçilmiştir. Dijital iletişim ağlarının varlığı ile üretenleri ve tüketenleri buluşturmanın, aracılık etmenin boyutları da değişmektedir. Aracılık yapan bireyler, işletmeler ve kuruluşlar yeni ekonomide dijital iletişim ağları sayesinde yeni sistem ve uygulamalara yönelmedikleri sürece yüksek değerler yaratmaları güçleşecek ve ulaşamadıkları yüksek değer nedeniyle işlevsiz konuma gelmeleri kaçınılmaz olacaktır²³². Yatırımcılarla menkul kıymet piyasaları arasındaki iletişimi sağlayan komisyoncu şirketlerin finans sektöründeki aracı görevi elektronik iletişim ağlarının devreye girmesiyle ortadan kalkmıştır. Bu gelişme ile aynı zamanda elektronik ticaretin de temeli atılmıştır²³³.

Firma ağları ve coğrafi kümeler bilgi ekonomisinin özellikle önemli bir özelliğidir. Firmalar, artan maliyet, karmaşıklığın artması ve teknolojinin genişlemesinin kapsamı nedeniyle teknoloji tabanlı ittifaklarda diğer firmalarla ve kurumlarla çalışmayı giderek daha gerekli görmektedir. Birçok firma, farklı ülkelerdeki mükemmellik merkezlerinin etrafında bulunan çok teknoloji şirkete haline gelmektedir. Küresel iletişim için gelişmiş kabiliyete rağmen, firmalar giderek örtük bilgiyi paylaşmanın tek etkili yolu olan ortaklaşa çalışmaya yönelmektedir²³⁴.

Yeni ekonomide, eski ekonominin kilit sektörü otomotiv endüstrisinin yerini hakim sektör olarak yeni medya almaktadır. Bilgisayarların, iletişimin ve kişisel tatmine yönelik içerik endüstrilerinin bir noktada buluşmasıyla yeni medyanın ürünleri ortaya çıkmaktadır. Bilgisayar donanımı ve iletişim bantları artık günümüzün ticari

²³¹ Schwab, s. 69.

²³² Tapscott, ss. 49-50, 51.

²³³ Castells, Ağ, s.193.

²³⁴ Houghton ve Sheehan, s. 13.

malları olmuşlardır. Bu yeni medyada karlılık açısından yayın kuruluşları ve yayınevleri gibi içerik sektöründeki organizasyonlar geride kalırken yazılım, hizmet, bilgisayar tabanlı içerik ve dijital telekomünikasyon alanlarında yapılanmış organizasyonlar karlılıkta daha başarılı olmaktadır. Bir noktada buluşma ya da yaklaşma tüm sektörlerin temeli olmakta ve yeni medya sanat, bilimsel araştırma ve eğitim yöntemlerinde dönüşümü gerçekleştirmektedir. Yeni medya bilinen şirket yapısı ve iş yapma biçimini, çalışma, oyun, yaşam ve algıları dönüştürebilecek güce erişmiştir²³⁵.

Dünya ekonomisi bir piyasa ekonomisi olarak devam ederek piyasanın kurumlarını korumakta ancak içeriği büyük ölçüde değişmektedir. Yaklaşık yarım yüzyıldır ekonominin merkezinde bulunan sanayiler malların üretimi ve dağıtımını yerine günümüzde bilgi ve enformasyonun üretimi ve dağıtımına yönelmiştir. Örneğin; ilaç sanayinde hapların paketlenip dağıtılmasında asıl olan bilginin paketlenmesi gibi aynı şekilde teknolojiyle ihtiyaç haline gelen yazılımlarla, sinema filmleriyle, sağlık ve eğitim hizmetleriyle de örnekler çoğaltılabilir²³⁶.

Yeni ekonomide ürünlerin, sistemlerin, süreçlerin, pazarlamanın ve insanların durmaksızın yenilenmesini öngören, yeni ekonomiyi tetikleyenlerden biri de yenilikçilik anlayışı olmaktadır. Yeni ekonomide kitlesel üretimden kitlesel özelleşmeye, kişiye özel duruma yönelik öne çıkmaktadır. Yeni ekonomi yenilikçilik anlayışı ile şekillenen bir ekonomidir. İnsanların hayal gücü, değerlerin temel kaynağı olarak yenilikçi ekonomide yer bulmuştur. Her ülkenin hükümetleri ve düzenleyici kurumları yenilikçiliği teşvik etmeli, değişim ve büyük yeniliklerin önünde engelleyici rol oynamak yerine, insan ruhunu yenilikçilik ve yaratıcılık yönünde özgürleştirici davranış sergilemelidir²³⁷.

Piyasaların dünyada çeşitlilik göstererek talebin niteliğini ve niceliğini değiştirmesiyle kitlesel üretim yerini sürekli olarak değişimin gerçekleşebildiği esnek üretime bırakmıştır. Kitle üretimin yapıldığı büyük firmaların üretim bantları teknolojideki gelişmeyle hem piyasadaki talebin niteliksel değişimine hem de

²³⁵ Tapscott, s. 54.

²³⁶ Drucker, Ötesi, s. 254.

²³⁷ Tapscott, ss. 55, 57.

üretimde kullanılan girdilerin değişmesine uyum sağlayacak şekilde programlanarak esnek üretime geçişleri sağlanmıştır²³⁸.

Yeni ekonomide kitlesel özelleşme yani kişiye özel hale yönelik üreticilerin tüketici ihtiyaçlarına ve tercihlerine göre ürünler geliştirmelerini gerekli kılmış, tüketicileri üretim sürecine dahil etmiştir²³⁹. Üretim sonucunda elde edilen çıktı tüketiciyi karakterize ederken bilgi ekonomisinde tüketicin karakteri üretilecek olan çıktıyı belirlemektedir. Bilgisayar programları aracılığıyla tüketici hayalindeki malı öncelikle sanal ortamda yaratabilmektedir. Ancak sadece tasarlamakla kalmamakta malın üretim sürecindeki adımları da yine bilgisayarlar ve makineler arasındaki ağ bağlantılarıyla kendisi yönetebilmektedir²⁴⁰.

Yeni ekonomi küresel bir ekonomidir. Bilginin sınır tanımazlığı, yerel veya uluslararası bilginin saklanamaması, ekonominin temel kaynağı olmaya başlaması dünya ekonomisini tek bir çatı altında toplamıştır. Yeni ekonominin yükselmesiyle dinamik ve hareketli küresel bir çevre ortaya çıkmış, ekonomik duvarlar ortadan kalkarak ekonomik faaliyetler küresel alana yayılmıştır²⁴¹. Bilgi ekonomisi, ekonomik faaliyetlerin bilgi yoğunluğundaki artış ve ekonomik ilişkilerin artan küreselleşmesi olmak üzere iki tanımlayıcı güçten doğmuştur. Bilgi yoğunluğundaki artış, bilgi teknolojisi devriminin birleşik güçleri ve teknolojik değişimin artan hızı tarafından yönlendirilmektedir. Küreselleşme, ulusal ve uluslararası alanda yapılan yeniden düzenleme, bilgi teknolojileri ve iletişim devrimi tarafından desteklenmektedir. Bununla birlikte, bilgi ekonomisi teriminin, bunların herhangi birinden daha çok, ortaya çıkan genel ekonomik yapıya atıfta bulunduğunu belirtmek önemlidir²⁴².

Dünya ekonomisi küreselleştikçe, sürekli olarak rakiplerin önünde yer almak hedeflenmiştir. Ulus devlet kavramı yeni ekonomik ve politik bölgeler tarafından her geçen gün önemsiz hale getirilmektedir. Yeni teknolojiler küreselleşmeyi, küreselleşme yeni teknolojileri, teknolojinin gelişeceği yönü de belirlemektedir. Ekonomideki üretimin, tüketimin ve dolaşımın gerçekleşmesinde önemli yere sahip

²³⁸ Castells, Ağ, s. 211.

²³⁹ Tapscott, s. 57.

²⁴⁰ Toffler, ss. 251-252, 336.

²⁴¹ Tapscott, s. 59.

²⁴² Houghton ve Sheehan, s. 2.

olan sermaye, emek, hammadde, bilgi olarak girdiler, yönetim ve piyasalar kadar gerekli hale gelen faaliyetler de küresel bir boyuta ulaşmıştır.

Küreselleşme tüm dünyada birey ve toplulukları birbirlerine bağlayarak karşılanmamış ihtiyaçları olan kişileri var olan ürün ve hizmetlerden haberdar etmektedir. Böylelikle dünya ekonomisi için ilave talep sağlanırken ülkeler için de küresel ekonomi olan bilgi ekonomisinde bütünleşme fırsatı yaratılmaktadır²⁴³.

Yeni ekonominin gelişme aşamasında olduğu, güç, özerklik, bilgiye erişim, sermaye, iş hayatı ve demokratik sürecin geleceğinin sorgulandığı 21. yüzyılda yeni bir ekonomi politığının ortaya çıktığı görülmektedir. İnsanlık geçmişten günümüze gelene kadar büyük değişimler ve eski kültürlerle çatışmalar yaşamıştır. Yapıların ve kurumların oluşum temelinde önemli sosyal çatışmalar olabilecektir. Dijital ekonomide işin doğası ve işgücünün ihtiyaçları temelden farklı olmaktadır. Yeni ekonomi yüksek ücretli, yüksek değerli işler yaratırken, eski ve yeni ekonomi sektörleri arasında işgücü geçişi çok küçük düzeylerde gerçekleşmektedir. Yeni ekonomide bireysel sermayenin en değerli kaynak olmasıyla üretim, değer üreten bilgi işçilerinin yenilikçi düşüncelerine yönelmeye başlamıştır. Bilgi işçileri sosyal ve ticari hayatın içinde yer alabilirlerken yeni dönemin gerektirdiği bilgi, motivasyon ve donanıma sahip olmayanlar yeni teknolojilerin genişlemesi ile ortaya çıkacak yaşam seviyelerindeki gerileme nedeniyle olumsuzluklar yaşayacaktır. Ortaya çıkacak bu durum ardından yeni bir alt sınıfın oluşmasını ve sosyal tabakalaşmayı yaratacaktır²⁴⁴. Aynı zamanda, yeni teknolojilerin sadece işgücünü etkileyip etkilemediği, dünyanın farklı bölgelerinin ve kültürlerinin değişen çalışma biçimlerine nasıl uyum sağladıkları açık değildir. Birçok sosyal kurum geleneksel çalışma kuralları ve yapısına dayandığından, yeni çalışma biçimlerinin toplum üzerinde derin bir etkisi olacaktır²⁴⁵.

Birçok şeyin geçmiş dönemlere göre daha hızlı gelişmesi ve aynı anda çok fazla kökten değişimle ekonomik sistemin dönüşmesi, teknolojinin yarattığı ve yaratacağı çatışmaların sürpriz olmadığını göstermektedir. En önemlisi ise bilgi ekonomisinde önemli yere sahip otomasyonun işgücünü ikame etmesiyle gelen işsizlik ve yeni piyasaların yaratacağı istihdamdaki artışla değişen işgücü yapısı olmak üzere iki senaryo arasındaki çatışmadır. Bu durumda yapıcı etkinin yıkıcı etkiyi ne kadar sürede

²⁴³ Schwab, s. 42.

²⁴⁴ Tapscott, ss. 61-62.

²⁴⁵ Tuomi, s. 45.

etkisiz hale getireceği ise bilgi ekonomisinde geliştirilen politika ve stratejileri önemli kılmaktadır.

Yenilik yaratma ve rekabet edilebilirlik, araştırma ve geliştirme ile bilgiye erişimi gerektirmektedir. Özellikle büyük firmalar birbirlerinin sahip olduğu bu avantajlardan yararlanmak için belirli süre, ürün ve piyasa için stratejik anlaşma yapmaktadırlar. Anlaşma yapılan alanda rekabet ortadan kalkıp kar paylaşılırken anlaşma dışındaki piyasalarda rekabet devam etmektedir. Bilgi ekonomisinde firmalar kendi kendilerine yetme konumundan çıkarak küreselleşmenin yarattığı çoklu etkileşimle işbirliğini ve rekabeti içiçe olmak üzere bünyelerinde barındırmaktadır²⁴⁶.

Teknolojideki hızlı ilerlemeyi yakalamak, değişimlere çabuk uyum sağlamak ve verimliliği artırmak için bilgi ekonomisinde dikey örgütlenmeden ekip çalışmasını, bilgi işçisinin artan önemini, çalışanlara verilen sürekli eğitimleri, iş değil süreç yönetimini ve müşteri memnuniyetini içinde barındıran yatay örgütlenmeye geçilmiştir.

Bilgi ekonomisinde rekabet edebilirlikte etkinlik sağlayan öncelik diğer ekonomik dönemlere göre farklılık göstermektedir. Düşük maliyetle üretim stratejisi ile arttırılan rekabet gücü bilgi ekonomisiyle yerini ürün ve hizmetlerde inovasyon arayışlarına bırakmıştır²⁴⁷. Rekabette başarıyı yakalamak için yeniliğin yanında diğer gereklilik ise düşük fiyat uygularken kazancı arttıracak yeterli satışı yapabilmektir. Bilgi ekonomisindeki mal ve hizmetler enformasyon ve bilgi kullanımıyla yaratım aşamasından geçerek bir kere üretilmekte daha sonra ise bilginin artan verimliliği ile sürekli yenilenmektedir. Bilgi temelli malların çoğaltılması ise, bu nedenle, ilk aşama olan yaratım aşamasından çok düşük, önemsenmeyecek maliyettedir. Bu nedenle bu tür malların maliyetinin sabit maliyetten oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tüm bu özellikler bu tür malları üreten sektördeki üreticileri doğal tekel konumuna getirerek küresel piyasadaki hakimiyetlerini ve rekabet güçlerini nereden elde ettiklerini açıklamaktadır²⁴⁸. Girdi başına çıktının arttırılmasıyla gerçekleşen verimlilik, inovasyon ile beraber küresel piyasalarda rekabet avantajı yaratarak kalkınmanın ekonomik ayağında kilit rol oynamaktadır.

²⁴⁶ Castells, Ağ, ss. 220-222.

²⁴⁷ Schwab, s. 43.

²⁴⁸ İnan, ss. 177-183.

Bilgi ekonomisinin özelliklerini kısaca özetlemek amacıyla Tapscott'un Dijital Ekonomi kitabındaki tablosundan yararlanılabilir. Tapscott, Tablo 6'da görüldüğü gibi, ekonominin özelliklerini ekonomi, organizasyon ve teknoloji ana başlıklarında ve temel aldığı 12 özelliikle değerlendirmiştir.

Tablo 6: Tapscott-Yeni Ekonominin Özellikleri

Ekonomi	Organizasyon	Teknoloji
1. Bilgi Kol gücünden beyin gücüne kayış. Bilgi üretimin önemli bir ögesi haline geliyor. Tüketiciler ile üreticiler arasındaki mesafe bulanıklaşıyor.	Bilgi işi, değer, gelir ve karın temeli haline geliyor. Bilgi, değer zinciri boyunca ekleniyor.	Bilgi teknolojileri, uzman sistemler, yapay zeka, yönetim, veri süreçleri, bilgi sistemleri içinde gelişir.
2. Dijitalleşme İnsanlar arası iletişim, hükümet programlarının dağılımı, sağlık hizmetleri uygulaması, işletme işlemleri, fonların dönüşümü birlere ve sıfırlara dayanmaya başlıyor.	İç iletişim, analogdan (yazışmalar, raporlar, toplantılar, telefon çağrılar, kara tahta çizimleri, ozalitler, modeller, fotoğraflar) dijitalleşiyor.	Televizyon, radyo, fotokopi makinası, kamera, teypler ve telefon santralleri gibi analog teknolojisi dijitale kayıyor.
3. Sanallaşma Fiziksel şeyler, ekonominin, çeşitli kurumların ve olası ilişkilerin metabolizmasını, ekonomik faaliyetin doğasını değiştirerek sanal olabilirler.	Sanal şirketler, ekipler, devlet daireleri, işler, vb.	Kinestetik geri dönüşüm sağlayan veri, gerçek zaman animasyonu ve sanal gerçeklik sistemlerinin görüntülenmesi.
4. Bireyselleşme-Moleküllerleşme Kitlesele medya, kitlesele üretim, tekelle hükümetler yerlerini moleküler medyaya, üretime ve yönetime bırakmaktadır.	Emir komuta zinciri sonunda ekip esaslı moleküler yapılara doğru bir hareketlenme. Bireysel işçiler ve iş grupları değer üretmek için yetkilendirilir veya özgür bırakılır.	Nesne-merkezli sistemler ve teknolojiler. Yazılım Hizmetleri, programlamadan büyük parçalar ya da lego parçaları gibi tekrar kullanılabilen ve hızlı bir şekilde birleşebilen verileri birbirinden ayırır.
5. Bütünleşme/İnternet Sistemi Yeni Ekonomi, organizasyonlar ve kurumlar arasında derin ve zengin ilişkiler kurmuş olan ağı dayalı bir ekonomidir. Refahın oluşumu, ticaret ve sosyal varoluş, kamunun bilgi yapısına dayanır.	Yeni İşletme, internet sitemine dayalı bir işletmedir. Eskiden tek başlı hiyerarşik sistemlerde varolabiliyordu. Yeni teknolojide ise, modüller bağımsız işletme parçalarının bütünleşmesine imkan sağlar-örneğin hizmetlerin oluşturduğu bütünleşmiş ağlar gibi.	Ana sistem bilgisayar kuruluşlarından, ağı dayalı kuruluşlara doğru bir hareketlilik vardır. Teknoloji adaları işletmenin ve kamu bilgi yapısının bir parçasını oluşturan istemci/ sunucu ağları ile yer değiştirebilir.
6. Aracısızlaşma Ekonomik faaliyetlerdeki araçların, yani acentaların, broker'ların, toptancıların, perakendecilerin ve müzik	Orta kademe yöneticilerin, şirket içi araçların, broker'ların veya bilgi öncesi organizasyonda iletişim	Çok Kademeli hiyerarşik bilgisayar mimarisinden, yeni ağı dayalı modellere doğru bir akış olmuştur. Ana sistem

şirketlerinin ortadan kaldırılmasıyla üretici ve tüketici arasındaki mesafenin kalkması.	mesajlarını iletenlerin ortadan kalkması.	bilgisayarları, ağ bilgisayar modeli tarafından eleniyor.
7. Yakınlaşma Ana ekonomik sektörlerin birbirine yaklaşması: Bilgisayar, iletişim ve kişisel tatmine yönelik içerik.	Bilgisayar, iletişim ve içerik teknolojilerinden sorumlu organizasyon yapılarının birbirine yaklaşması.	Bilgisayar, iletişim ve içerik teknolojilerinin birbiriyle aynı noktada buluşması.
8. Yenilikçilik Yenilikçilik, ekonomik aktivite ve işletme başarısının ana dinamiğidir. Hammaddeler, verimlilik, ölçek ve işgücü maliyeti gibi başarının geleneksel dinamikleri yerine insanın hayal gücü değerini ana kaynağı haline getiriyor.	Yenilik yaratmada başarılı ürünler, pazarlama stratejileri, şirket değişikliklerinin ana dinamiğidir. Eski kurallar ve yaklaşımlar kısa sürede yok olmuştur. Tek uygun avantaj işletme içindeki öğrenimdir.	İşletme bilgi altyapısı yenileşme için bir platform oluşturuyor. Yeni araçlar, multimedya enformasyonu ve bilgi altyapısındaki zenginliği ortaya çıkarır. Böylece insanlar ve kaynaklara kolaylıkla erişilebilir.
9. “Üret-Tüket-ici” Tüketiciler ve üreticiler arasındaki mesafe giderek bulanıklaşıyor. Örneğin, tüketiciler üretim sürecinde bilgi, enformasyon ve fikirlerinin ürün tanımlanmasında yer alması ile üretime dahil olurlar. İnsan gücünün ağ üzerindeki faaliyetleri, uluslararası bilgi deposunun bir parçası olur.	Teknoloji ve bilgi, tüketicileri üretici haline getirir. Ağ üzerindeki insan gücü, şirketin multimedya bilgi kaynağının bir parçası olur. Kullanıcılar yeni yazılım uygulamaları oluşturarak tasarımcı haline gelirler. Teknoloji satın alma ve uygulanması için birçok sorumluluklar dağıtılır.	Yeni yazılım geliştirme aletleri, nesne tasarımı, yazılım acentaları vb. gibi uygulamalar, kullanıcıların sistemler ve veritabanları oluşturmalarını sağlayarak, geleneksel uzmanlığın yerini alıyor. Grafik kullanıcıları, multimedyaı tercih ederler. Çünkü multimedya araçları ile doğal bir etkileşim sağlayan ses girişine sahiptir.
10. İvedilik Yeni ekonomide işlemler eş zamanlı olarak gerçekleşir (Real-Time). Ticaret elektronik hale dönüşmektedir, çünkü işletmenin faaliyetleri ve iletişimleri postane yerine ışık hızıyla gerçekleştiriliyor.	Yeni işletme, faaliyetleri eş zamanlı olarak gerçekleştirir. Değişen iş koşullarına sürekli ve hızlı bir şekilde uyum sağlar. Ürün hayat süresi kısalmıştır.	Teknoloji, olan bilgiyi elde etmek ve eşzamanlı çalışan bilgi bankalarını güncelleştirmek için kullanılır. Ayrıca dakika dakika üretim sürecinin yönetimine imkan tanır.
11. Küreselleşme Bilgi hiçbir sınır tanımaz. Bireysel organizasyon, ulusal, bölgesel ya da yerel yerleşim bölgelerinde faaliyet göstermesine rağmen; bilgi, ana kaynak olduğu için tek bir dünya ekonomisinden söz edilebilir. Yeni ekonomik siyasi bölgeler ve yapılar (AT gibi), ulus devletin önemini azaltmasına neden olur ve ülkeler arasındaki bağımlılığı artırır.	Yeni girişim, mekân ve zamanı bağımsızlaştırmıştır. Ortakları ve işçileri için mekân ve zamanı yeniden düzenler. İş, işçilerin evleri de dahil olmak üzere çeşitli yerleşim yerlerinde yapılabilir. Ağ, zamandan bağımsız iletişim için bir depo olur. İş kümelerinden oluşan ağlar, işletme amaçlarını elde etmek için küresel anlamda iş birliği içindedir.	Küresel işletme ağı, işletme faaliyetlerini desteklemek için girişimin bel kemiği ve ana dağıtım sistemi olur. Standartlara dayalıdır ve hem canlı yayınları ve aynı zamanda birbirleriyle belli bir zaman sürecinde bağlantı kuramayacak kişiler için banttan yayın yapar. Ayrıca herhangi bir yerden toplu bilgi kaynağına giriş imkanı sağlar.
12. Çatışma Kitlese ve sosyal çelişkiler yükselmektedir. Nitelsiz işçiler karşısında yeni yüksek maaşlı istihdam. Sahip olanlar, olmayanlar ve bilenler,	İşletme içinde büyük çelişkiler yaşanmaktadır. Örneğin, işçilere “ çok çalış, işletme değerini oluştur, ekip ve girişim ile birlikte kendinin	Karşıt bilgisayar mimarileri, rekabet standartları, yasal uygulamaları ile yeni teknoloji modeli arasında giderek büyüyen bir anlaşmazlık söz

bilmeyenler ve bilgi otoyoluna girenler ve girmeyenler arasındaki uçurum büyümektedir.	tanımla” denmektedir. Fakat çalışanların çoğu, oluşturdukları değerden hiçbir pay almamaktadırlar.	konusudur. Çoğu şirkette, bilgi sistemleri fonksiyonları işletmenin geri kalan kısmından farklıdır.

Kaynak: Tapscott, s. 63-64.

1.2.8. Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi İzleme Araçları

Bilgi toplumu, dinamik bir kavram yapısıyla ekonomik, teknolojik ve toplumsal alanları kapsamaktadır. Bilgi toplumuna ulaşmayı izlemek ve ölçebilmek için birçok verinin ve göstergenin belirlenerek yapılacak değerlendirme çalışmalarında belirli bir referansa göre ölçüm ile genel kabul görmüş bir yöntemin geliştirilmesi önemlidir. Bunun sonucunda bilgi toplumu olma yolunda uygulanacak stratejilere ve politikalara önemli katkılar sağlanırken elde edilecek sonuçların toplumla paylaşarak değerlendirilmesinin sağlanması da gereklidir.

Bu bölümde bilgi toplumu ve bilgi ekonomisinin ölçümünde, izlenmesinde gerekli olan gösterge ve endeks özellikleri ile uluslararası kuruluşların ve Türkiye’nin belirlediği gösterge ve endekslere yer verilecektir. Ancak; Türkiye’de yeteri kadar güvenli bilgi ve verilerin elde edilememesi nedeniyle gösterge ve endeks belirleme çalışmalarında istenilen düzeye ulaşamamaktadır. Bilgi toplumuna ulaşma yolunda sonuç alınabilir politikalar oluşturabilmek, doğru, net bilgiyi karar vericilere sunabilmek için araştırmacılar göstergelerden oluşturulmuş ve özetlenmiş bilgiler içeren endeksler geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır. Bilgi toplumunun canlı, ileriye doğru hareketli ve zorlu bir süreci içeriyor olması, gelişmekte olan ülkelerin bu süreçteki politika hedefleri ile gelişmelerin izlenmesini güçleştirmekte, yönetimlerinde yeni yapılandırma ve organizasyonları gerekli kılmaktadır.

1.2.8.1. Bilgi Toplumu Göstergeleri ve Endeksleri

Göstergeler genel olarak karmaşık olgu ve durumlarla ilgili bilgiyi ölçülebilir ve anlaşılabilir hale getirmek için farklı alan, olay, bölge ve hedef noktalarına göre değerlendirmek ve karşılaştırma yapmak için kullanılırlar. Bilgiyi karar vericilere, politika yapıcılara sunarak iletişim kuran, yönlendiren, uyaran, tanımlanmış,

güncellenebilen araçlardır²⁴⁹. Bir alan, boyut ve tema altında toplulaştırılan göstergeler, ilgili çerçevenin adıyla gösterge seti olarak tanımlanırlar. Gösterge setleri karar vericilerin izleme ve değerlendirme yapabilmeleri için farklı gösterge seçeneklerini sergilemiş olsalar bile bilgi toplumunun karşılaştırılması ile ölçümü sürecinde doğrudan sonuca ulaştıramazlar.

Öncülüğünü uluslararası kuruluşların yaptığı gösterge belirleme çalışmaları ile ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde örnek alınabilecek, entegre edilebilecek çeşitli göstergeler oluşturularak bilgi toplumunun izlenmesi amaçlanmıştır. Göstergelerin çok ve çeşitli sayıda belirlenmesinin nedenlerinden biri olarak ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin farklı olması gösterilebilir. Uluslararası kuruluşlarca, aralarındaki iletişimin geliştirilmesi ile erişilen bilgilerin ortak kullanımı ve hedeflere ulaşımı sağlayacak ölçütlerin, göstergelerin oluşturulması önemlidir. Türkiye’de Kalkınma Bakanlığı Bilgi Toplumu Dairesi ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), uluslararası kuruluşlar olarak da Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve ayrıca Japon Haberleşme ve Ekonomi Araştırma Kurumu (RITE), Japon Bilgi İşlem ve Geliştirme Merkezi (JIPDEC) bilgi toplumu gösterge setleri, endeksleri oluşturmuşlar ve geliştirmişlerdir.

Türkiye’de Kalkınma Bakanlığı Bilgi Toplumu Dairesi tarafından Bilgi Toplumu İstatistikleri 2011 yayınında bilgi toplumu açısından hedeflere ulaşılmada nerede olunduğunun görülmesi amacıyla bilgi toplumu gösterge seti yayınlanmıştır. Bilgi toplumuna ilişkin politika, hedef ve stratejiler hazırlamak Bilgi Toplumu Dairesi’nin öncelikli görevleri arasındadır. Bilgi Toplumu Dairesi hedeflere ulaşmak amacıyla belirli yılları kapsayan dönemlik eylem planları oluşturmaktadır. Belirlenen strateji ve eylem planlarının sonuçlarının takibi ve değerlendirilmesi için de 2011 yılında yayınladığı gibi belirli yıllarda bilgi toplumu istatistikleri hazırlamaktadır²⁵⁰. Yayımlanan istatistiklerde sosyal dönüşüm, bilgi ve iletişim teknolojilerinin iş dünyasına nüfuzu, e-devlet, bilgi teknolojileri, elektronik haberleşme, Ar-Ge ve yenilikçiliğin geliştirilmesi adı altında 6 stratejik öncelik alanına göre sınıflandırılmış 117 gösterge belirlenmiştir. Gösterge setleri her ne kadar karşılaştırma ve ölçme

²⁴⁹ Candice Stevens, “Measuring Sustainable Development, Statistics Brief”, **OECD**, Cilt: 10, 2005, s.2.

²⁵⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi, <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/bilgi-toplumu-dairesi-hakkinda/>, (04.03.2019).

bakımından doğrudan sonuca ulaştıramaz olsalar da bilgi toplumu açısından belirli bir izlenim yaratabilirler. Bu göstergelerden önemli ve etkili olduğu düşünülen 36 gösterge ile aşağıdaki Tablo 7 düzenlenmiştir.

Tablo 7: Bilgi Toplumu Parametreleri

Sosyal Dönüşüm	BİT'in İş Dünyasına Nüfuzu	E-Devlet*	Bilgi Teknolojileri**	Elektronik Haberleşme***	Ar-Ge ve Yenilikçiliğin Geliştirilmesi
Hanelerde İnternet Erişimi	Genişbant İnternet Erişimine Sahip Olan Girişimlerin Oranı	Kamu Bilgi ve İletişim Teknolojileri Yatırımları(2002-2011)	Bilgi Teknolojileri Alanında Faaliyet Gösteren Girişim Sayısı	Telekomünikasyon Hizmetleri Abone Sayıları	1000 kişi başına düşen 20-29 yaş Bilim ve Mühendislik Yeni Mezunu
Hanelerde İnternet Bağlantısı Bulunan BİT Ekipmanı	İnternet Sitesi Olan Girişimlerin Oranı	e-Devlet Kapısına Entegre Olmuş Hizmet Sayısı	Bilgi Teknolojileri Alanında Faaliyet Gösteren Yerli Girişim Sayısı	Telekomünikasyon Sektörü Alt Pazar Büyüklükleri ve Payları	Yenilik Harcamalarının Toplam Ciroya Oranı
İnternet Kullanım Oranı	Girişimlerin e-Ticaret Satışlarının Toplam Ciroya Oranı	e-Devlet Kapısı Ziyaretçi Sayısı	BİT Sektör İstihdamı	Toplam Telekomünikasyon Altyapı Yatırımları	Ar-Ge Harcamalarının GSYH İçindeki Payı
Son 3 ay içerisinde İnternet Kullanım Sıklığı	Çevrimiçi Satınalma Yapan Girişimlerin Oranı	e-Devlet Uygulamaları ile Tasarruf	BİT Sektöründe Ar-Ge Çalışanlarının Oranı	Telekomünikasyon Tarife Sepetleri	BİT Ar-Ge Harcamalarının Toplam Ar-Ge Harcamaları İçindeki Payı
Öğrencilerin Kullanımındaki PC Sayısı	BİT ile İlgili Güvenlik Önlemi Alan Girişimlerin Oranı	Kamuyla İşlemlerinde İnterneti Kullanan Bireylerin Oranı	BİT Sektörü Katma Değeri	Genişbant Yaygınlık Oranı	BİT Alanında Yenilik Harcamalarının Toplam Yenilik Harcamalarına Oranı
BT Laboratuvarı Sayısı	Haftada en az bir kez İnterneti Kullanan Çalışanların Oranı	Kamuyla İşlemlerinde İnterneti Kullanan Girişimlerin Oranı	BİT Sektörünün GSYH İçindeki Payı	Genişbant Abone Sayısı ve Oranı	Milyon Kişi Başına Patent Sayısı

*Vatandaş Odaklı Hizmet Dönüşümü ve Kamu Yönetiminde Modernizasyon

**Küresel Rekabetçi Bilgi Teknolojileri Sektörü

***Rekabetçi, Yaygın ve Ucuz İletişim Altyapı ve Hizmetleri

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, **Bilgi Toplumu İstatistikleri 2011**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2011, ss. 11-12, 146-154.

Bilgi Toplumu Dairesi gibi TÜİK de bilgisayar kullanımı, internet erişimi, web sitesi sahipliği, internet kullanımı ve hanelerde internet erişimi olmak üzere 5 gösterge

belirlemiştir. Belirlediği bu göstergeleri, girişimlerde bilişim teknolojileri kullanımı ile hanelerde bilişim teknolojileri kullanımı temaları altında değerlendirerek bilgi toplumu istatistiklerini yayınlamaktadır. Aşağıda 2 tema altında yerleştirilen göstergelerden oluşan Tablo 8’e yer verilmiştir.

Tablo 8: Bilgi Toplumu İstatistikleri

Temalar	Göstergeler
Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı	Bilgisayar Kullanımı
	İnternet Erişimi
	Web Sitesi Sahipliği
Hanelerde Bilişim Teknolojileri Kullanımı	Bilgisayar Kullanımı
	İnternet Kullanımı
	Hanelerde İnternet erişimi

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler - Bilgi Toplumu İstatistikleri, <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (04.03.2019).

Uluslararası Telgraf Birliği olarak yirmi kurucu üye ile 1865 yılında kurulan Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) 1947 yılında Birleşmiş Milletler’e bağlanmış ve 193 üye ülkesi bulunan bir kuruluştur. Her çeşit telekomünikasyon aracının kullanımında üyeleri arasında işbirliği ile gelişmekte olan ülkelere bu alanda teknik yardım, insan kaynağı ve finansal yardımın sağlanmasıyla ICT’lerin kullanımının arttırılması sonucunda elde edilen faydalardan tüm dünyanın yararlanmasını sağlamak kuruluşun en temel amaçları olarak ifade edilebilir²⁵¹.

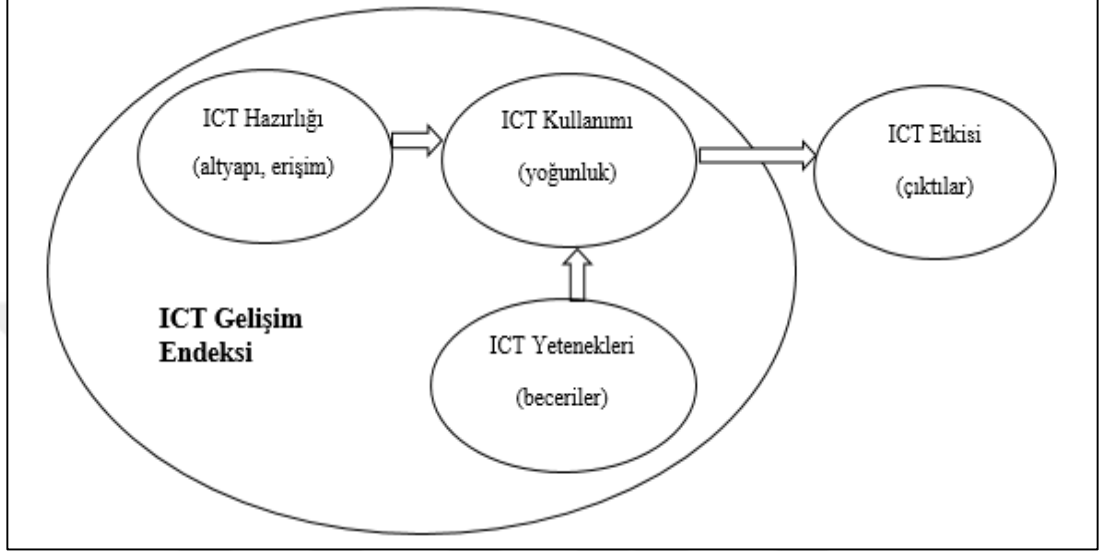
ITU tarafından ülkelerin bilgi toplumu olma yolundaki gelişimlerini ölçmek amacıyla bilgi ve iletişim teknolojileri (Information Communication Technology) verilerini içeren Bilgi Toplumu Ölçme Raporu (Measuring the Information Society) 2009 yılından itibaren yıllık olarak yayınlanmaktadır. Rapor bilgi toplumunun nicel bir analizini yaparak, yeni ortaya çıkan trendleri ve ölçüm konularını vurgulamaktadır. Yıllık raporlarda ayrıca bilgi toplumunun ölçümü için geliştirilen bilgi ve iletişim teknolojileri gelişim endeksi (ICT Development Index - IDI) açıklanmaktadır²⁵².

²⁵¹ Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, <https://www.btk.gov.tr/itu>, (04.03.2019).

²⁵²Uluslararası Telekomünikasyon Birliği, <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/misr2018.aspx>, (04.03.2019).

Ülkelerin bilgi toplumuna dönüşümleri, birbirleriyle etkileşimde olan ICT hazırlığı, ICT kullanımı ve ICT yetenekleri olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Şekil 2’de de görüldüğü üzere IDI bu üç aşamadan hesaplanmaktadır²⁵³.

Şekil 2: Bilgi Toplumuna Doğru Dönüşümde Üç Aşama

Kaynak: International Telecommunication Union, **Measuring the Information Society Report 2017 – Volume 1**, International Telecommunication Union, Switzerland, 2017, (Report), s. 26.

2008 yılında üye devletlerin genel bir ICT endeksi oluşturma talebine yanıt olarak geliştirilen, farklı kalkınma seviyesindeki ülkelerde meydana gelen değişiklikleri yansıtabilen küresel bir endeks olan IDI şubat 2019’da revize edilerek ICT hazırlığı, ICT kullanımı ve ICT yetenekleri temaları olmak üzere üç tema ve on dört göstergeden oluşan bir bileşik endekstir²⁵⁴. 2019 yılında revize edilen bu endeksin, metodolojik sorunlar nedeniyle ülke değerlendirmeleri için kullanılmadığı, endeksin yer aldığı son rapor olan 2017 Bilgi Toplumu Ölçme Raporu’nun sonuçlarının ise güncelliğini yitirdiği ITU tarafından açıklanmıştır²⁵⁵. Tablo 9’da BİT Gelişim Endeksini oluşturan göstergeler ve göstergelerin ağırlıklarına yer verilmiştir.

²⁵³ International Telecommunication Union, **The ICT Development Index (IDI): Methodology, indicators and definitions (as of February 2019)**, ICT Data and Statistics Division – Telecommunication Development Bureau, 2019, (IDI), s. 3.

²⁵⁴ International Telecommunication Union, IDI, s. 4.

²⁵⁵ International Telecommunication Union, <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/IDI/default.aspx>, (07.03.2022).

Tablo 9: BİT Gelişim Endeksi – Göstergeler ve Ağırlıkları

ICT Erişim Alt Endeksi	Ağırlık (%)	Ağırlık (%)	BİT Gelişim Endeksi
Hanehalkı Bilgisayar Erişimi (%)	20	40	
Hanehalkı İnternet Erişimi (%)	20		
İnternet Kullanıcısı Başına Uluslararası İnternet Bant Genişliği	20		
3G / 4G Mobil Ağlar Tarafından Kapsanan Nüfus* (%)	20		
Hıza Göre Sabit Geniş Bant Abonelikleri* (toplam sabit geniş bant %)	20		
ICT Kullanım Alt Endeksi	Ağırlık (%)	Ağırlık (%)	
Kişilerin İnternet Kullanımı (%)	20	40	
Aktif Mobil Geniş Bant Aboneliği (100 kişi başına)	20		
Mobil Geniş Bant İnternet Trafiki (mobil geniş bant aboneliği başına)	20		
Sabit Geniş Bant İnternet Trafiki (sabit geniş bant aboneliği başına)	20		
Cep Telefonu Sahipliği (%)	20		
ICT Yetenekleri Alt Endeksi	Ağırlık (%)	Ağırlık (%)	
Ortalama Okullaşma Yılı	25	20	
Ortaöğretime Kayıtlanma Oranı (%)	25		
Yükseköğretime Kayıtlanma Oranı (%)	25		
BİT Becerisine Sahip Bireylerin Oranı*	25		

*alt göstergelerden oluşan gösterge

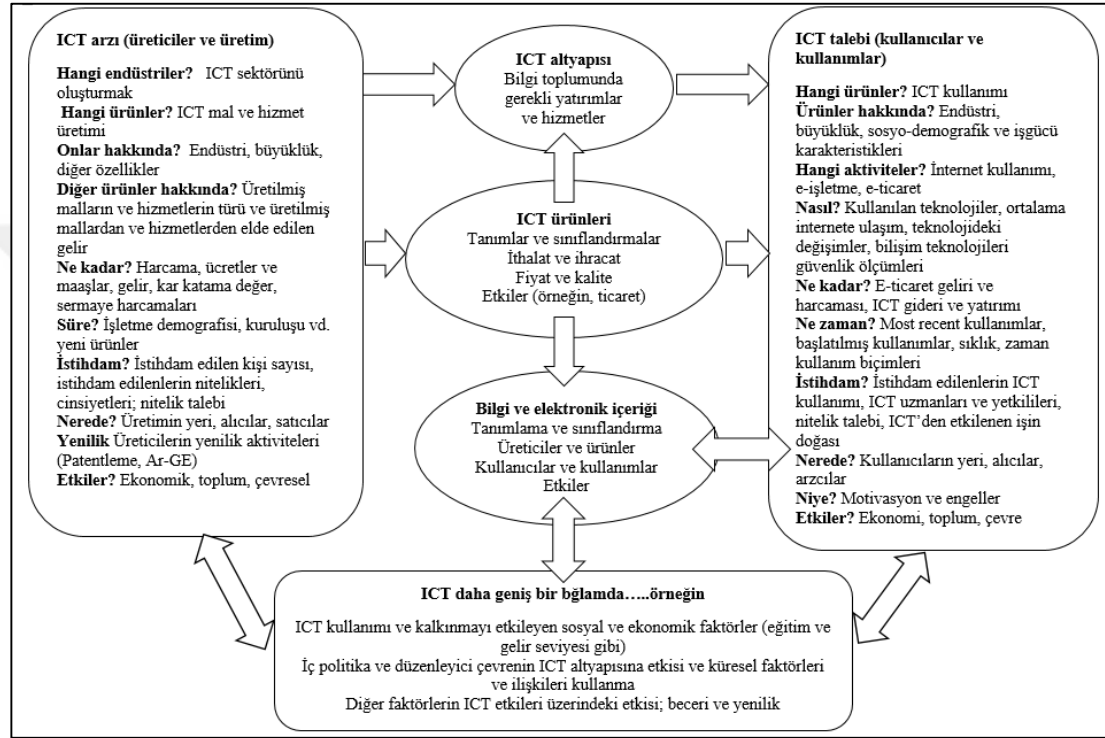
Kaynak: International Telecommunication Union, IDI, ss. 8-9.

Bilgi toplumunun analizi için yapılan çalışmalarda ortak olarak kabul edilen kapsamlı bir istatistiksel çerçeve bulunmamaktadır. OECD, bilgi toplumunun ölçümü konusunda bir kalıp yakalanabilmesi için Bilgi Toplumu Göstergeleri Üzerine Çalışma Raporu (Working Paper on Indicators for the Information Society – WPIIS) ile geliştirilen standartlara dayanan karşılaştırmalı istatistikler yayınlamaktadır. Geliştirdiği diğer kalıplar ise ICT altyapısı, ICT becerileri ve ICT patent istatistiklerini içermektedir. OECD'nin Communications Outlook, The Information Technology Outlook ve Science, Technology and Industry Scoreboard yayınlarında da bilgi toplumunun ölçümüne yardımcı içerikler ve istatistikler yer almaktadır²⁵⁶.

²⁵⁶ OECD, **OECD Guide to Measuring the Information Society 2011**, OECD Publishing, 2011, ss. 12, 17.

“OECD Guide to Measuring the Information Society 2011” çalışmasında yer verilen OECD tarafından geliştirilen Bilgi Toplumu İstatistikleri Kavramsal Modeli Şekil 3’ de görülmektedir. Model, ICT arzı, ICT talebi, ICT altyapısı, ICT ürünleri, bilgi ve elektronik içeriğini kapsamaktadır²⁵⁷.

Şekil 3: Bilgi Toplumu İstatistikleri Kavramsal Modeli

Kaynak: OECD, s. 13.

Ayrıca bilgi toplumun ölçümünde önemli yere sahip olduğu düşünülen, OECD'nin Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Direktörlüğü tarafından üretilen çeşitli yayınlardan ve veritabanlarından alınan 14 anahtar ICT göstergesi aşağıdaki Tablo 10'da yer almaktadır²⁵⁸.

²⁵⁷ OECD, s. 12.

²⁵⁸ OECD, <http://www.oecd.org/sti/broadband/oecdkeyictindicators.htm>, (06.03.2019).

Tablo 10: Anahtar ICT Göstergeleri

1.	Toplam erişim hatları ve toplam erişim yolları / 100 kişi başına (OECD ülkelerinde)
2.	Toplam mobil abonelikleri / 100 kişi başına (OECD ülkelerinde)
3.	Telekomünikasyon geliri, yatırım ve erişim yollarındaki trendler
4.	OECD ülkelerinde 100 kişi başına düşen genişbant abonelikleri
5.	Toplam genişbanttaki fiber bağlantı yüzdesi
6.	Genişbant bağlantılı haneler, kentsel ve kırsal
7a.	İşletmelerin genişbant bağlantısı (firma boyutuna göre)
7b.	Genişbant erişimli küçük ve orta ölçekli işletmeler (sabit veya mobil)
8a.	Toplam istihdam içinde BİT uzmanlarının istihdam oranı
8b.	BİT sektöründe ve alt sektörlerde istihdam
8c.	BİT sektöründe ve alt sektörlerinde istihdamın büyüme oranı (OECD bölgesinde)
9a.	Toplam telekomünikasyon hizmetleri geliri (OECD bölgesinde)
9b.	Toplam telekomünikasyon altyapı yatırımı (OECD bölgesinde)
10a.	BİT sektörü ve alt sektörlerin katma değeri
10b.	BİT ve toplam işletme giderleri içinde Ar-Ge giderlerinin yoğunluğu
11a.	BİT ile ilgili patentlerde uzmanlaşma
11b.	BİT'te uluslararası eş buluşlar
12.	İmalat ihracatında BİT mal ve hizmetleri (ekonomiye veya katma değerli menşe bölgelerine göre)
13.	Emeğin verimliliğine göre ücretlerdeki değişiklikler
14a.	Sabit varlıklara göre BİT yatırımı (% GSYH)
14b.	BİT yatırımlarının gelişimi (% toplam yatırımlar)

Kaynak: OECD, <http://www.oecd.org/sti/broadband/oecdkeyictindicators.htm>, (22.04.19).

Bir ülkenin sahip olduğu bilgi altyapısını ölçmeye yönelik araştırmalar yaparak bilgi oranı, bilgi endeksi gibi çeşitli gösterge ve endeksler geliştiren ilk kurum olan Japon Haberleşme ve Ekonomi Araştırma Kurumu (RITE), 1970 yılında yaptığı çalışmalarla Japonya'nın bilgi toplumuna dönüşümde ne ölçüde başarılı olduğunu ve bu konuda gelişim yönünde olan diğer ülkelerle karşılaştırılmasını sayısal değerlerle ortaya koymayı amaçlamıştır²⁵⁹.

Bilgi oranı, toplam harcamalardan bilgi ile ilgili olmayan (gıda, yiyecek, konut gibi) harcamaların çıkartılmasıyla elde edilen bilgi harcamalarının toplam harcamalar içindeki paydır. Bilgi oranı dışında bilgi miktarı, haberleşme araçlarının dağılımı ve bilgi faaliyetlerinin kalitesi olmak üzere üç yeni tema daha geliştirilerek on göstergeden oluşan dört tema ile yeni bir ölçüm aracı olarak oluşturulan bilgi endeksi Tablo 11'de görülmektedir²⁶⁰.

²⁵⁹ Dura ve Atik, s. 176.

²⁶⁰ Dura ve Atik, s. 177.

Tablo 11: RITE Tarafından Geliştirilen Bilgi Endeksini Oluşturan Göstergeler

Ana Temalar	Göstergeler
Bilgi Miktarı	Kişi Başına Yıllık Telefon Konuşmalarının Sayısı
	Her 100 Kişiye Düşen Günlük Gazete
	Her 1000 Kişiye Düşen Yayınlanmış Kitap Sayısı
	Nüfus Yoğunluğu*
Haberleşme Araçlarının Dağılımı	Her 100 Kişiye Düşen Telefon Alıcısı
	Her 100 Aileye Düşen Radyo Sayısı
	Her 100 Aileye Düşen Televizyon Sayısı
Bilgi Faaliyetlerinin Kalitesi	Hizmet Sektöründe İstihdam Edilenlerin Toplam Nüfusa Oranı
	Öğrencilerin Öğrenim Çağındaki Nüfusa Oranı
Bilgi Oranı	Bilgi Harcamalarının Toplam Harcamalar İçindeki Payı

*Nüfus yoğunluğu, kişiler arası iletişimin bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir.

Kaynak: Dura ve Atik, s. 178.

RITE geliştirdiği gösterge ve endeksler ile yapmış olduğu ülke incelemeleri ve karşılaştırmaları sonucunda bilgi oranı en az % 50, kişi başına gelir 10.703 Amerikan dolarından fazla, işgücünün en az yarısı bilgi sektöründe istihdam edilen ve ilgili yaş grubunun % 50 'si yüksek öğrenime devam ediyor olan ülkeleri bilgi toplumu olarak tanımlamış, bilgi toplumunun kriterlerini belirtmiştir²⁶¹.

Bilgi toplumu analizlerinde kabul edilen diğer bir ölçüm aracı ise 1986 yılında Japon Bilgi İşlem ve Geliştirme Merkezi (JIPDEC) tarafından geliştirilen JIPDEC endeksi olmuştur. Endeks, bir endüstrideki bilgisayar donanım değerinin ilgili endüstrideki çalışan işgücü sayısına oranı olan donanım oranı, bir endüstrideki son beş yılda kullanılan yazılım programlarının değerinin ilgili endüstrideki işgücü sayısına oranı olan yazılım oranı ve bir endüstride çalışanlar arasındaki bilgi akış kapasitesinin çalışan işgücü sayısına oranı olan iletişim oranı olmak üzere üç gösterge ile hesaplanmaktadır²⁶².

²⁶¹ Dura ve Atik, ss. 179-180.

²⁶² Dura ve Atik, ss. 180-181.

1.2.8.2. Bilgi Ekonomisi Endeksleri

Endeks, iki veya daha fazla göstergenin birbiriyle ilişkilendirilerek toplulaştırılmış, ağırlıklandırılmış ölçüm ve gözlem değeri olarak tanımlanmaktadır. Endekslerin oluşturulması benimsenmiş varsayımlara, genelde öznel değerlendirmelere dayanırken, dikkate alınması gerekli ölçüt sayısını asgariye indirmiş, sağlıklı karar alınabilecek anlaşılır yöntemin kullanılması önemli olmaktadır. Toplulaştırılmış endekslerin az veya tek sayıdaki değer ile ifade edilmesi karar vericilere önemli faydayı sağlamaktadır. Karar verme aşamasında endeksler dağınık ve karışık çok fazla bilgiyi azaltarak daha anlaşılır kısa, öz ve etkili bilgiyle değerlendirmeyi sağlayarak yardımcı olurlar. Endekslerin geliştirilmesi sürecinde genel kabul gören herhangi bir yöntem bulunmamakla birlikte, kullanılan yöntemlerin ortak noktaları olarak; göstergelerin seçimi ve veriye ulaşım, gruplandırılması ve değerlendirilmesi, normalleştirilmesi ve ağırlıklandırılması, endekslerin hesaplanması ve değer verilmesi aşamaları gösterilebilir²⁶³.

Ülkelerin bilgi ekonomisi olma yolunda kaydettikleri ilerlemeler çeşitli endekslerle ölçülmektedir. Endekslerle ölçüm avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlardan biri, bilgi ekonomisi göstergesi olarak kabul edilen çok sayıdaki değişkenin ayrı ayrı gözlenmesi yerine bu değişkenlerin oluşturduğu tek bir endeks değerinin kullanılmasının ülkeler arası karşılaştırmaları kolaylaştırabilmesidir. Diğer bir avantaj ise kişi başına, yüzde, parasal değer gibi farklı şekillerde ölçülen göstergeleri tek bir değişkene indirebilmektir.

Dünya Bankası Enstitüsü tarafından yürütülen Kalkınma için Bilgi Programı'nda (Knowledge for Development Program – K4D) ülkelere büyümelerini, refahlarını ve rekabet güçlerini arttırmaları için bilgiye ulaşım ve bilgiyi kullanma kapasitelerini oluşturmada ve geliştirmede yardımcı olunması amaçlanmıştır. Program, bilgi ekonomisinde ülkelerin diğer ülkeler ile rekabet edebilme yeteneklerini

²⁶³ İsmail Erol ve Aslı Özmen, “Sürdürülebilirliğin Ölçümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerine Dayalı Endekslerin Kullanımı”, **Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği 27. Ulusal Kongresi**, İzmir, 2-4 Temmuz 2007, s. 3.

nasıl karşılaştıracaklarına yönelik yol göstererek durumlarını değerlendirmelerini sağlamaktadır²⁶⁴.

Ülke ekonomisinin bilgi ekonomisine dönüşebilmesi için ülkelerin öncelikle rekabet ettikleri ve edecekleri ülkelerin güçlü ve zayıf yönlerini bilmeleri gerektiği gibi kendilerinin de güçlü ve zayıf yönlerini analiz etmeleri gerekmektedir. Kalkınma için Bilgi Programı’da geliştirilen Bilgi Değerlendirme Metodolojisi (Knowledge Assessment Methodology – KAM) ile çok yönlü karşılaştırma araçları geliştirilerek ülkelerin bilgi ekonomisine geçiş sürecinde karşılaştıkları problemleri ve fırsatları değerlendirmelerini, ona göre strateji ve politika belirlemelerini kolaylaştırmaktadır. KAM’ın gücü, bilgi ekonomisi ile ilgili geniş faktör yelpazesinin bütünsel bir görünümüne izin veren sektörler arası yaklaşımında yatmaktadır²⁶⁵.

Tablo 12’de gösterilen KAM’ın en sık kullanılan modellerinden Temel Puan Kartı (The Basic Scorecard), ekonomik ve kurumsal rejim, eğitilmiş ve becerili nüfus, yenilik sistemi ve enformasyon altyapısı olarak 4 tema ve her temada 3 gösterge olmak üzere 12 bilgi göstergesi ve 2 performans göstergesi olan yıllık GSYH’da büyüme ve İnsani Kalkınma Endeksi ile 14 bilgi ekonomisi göstergesinden oluşmaktadır²⁶⁶.

Tablo 12: KAM - Temel Puan Kartı

Temalar	Göstergeler	Bilgi Ekonomisinin Dört Şartı
Ekonomik Teşvik ve Kurumsal Rejim	-Tarife ve Tarife Dışı Engeller -Düzenleme Niteliği -Hukukun Üstünlüğü	Ülkenin ekonomik ve kurumsal rejimi, mevcut ve yeni bilgilerin etkin kullanımı ve girişimciliğin gelişmesi için teşvikler sağlamalıdır.
Eğitim ve İnsan Kaynakları	-Yetişkinlerde Okur-Yazarlık Oranı -Ortaöğretim Okullaşma Oranı -Yükseköğretim Okullaşma Oranı	Ülke halkının, bilgiyi üretmek, paylaşmak ve etkin bir şekilde kullanmak için eğitime ve becerilere ihtiyaçları vardır.

²⁶⁴ World Bank Institute, **Measuring Knowledge In The World’s Economies**, The World Bank, Washington, s. 1.

²⁶⁵ Derek H. C. Chen ve Carl J. Dahlman, “The Knowledge Economy, The KAM Methodology and World Bank Operations, **World Bank Institute**, Washington, 2006, s. 9.

²⁶⁶ Chen ve Dahlman, s. 10.

İnovasyon Sistemi	-Telif Hakkı Ödemeleri, kişi başına US\$ -Bilimsel ve Teknik Makale Sayısı, milyon kişi başına -ABD Patent ve Ticari Marka Ofisi(USTPO) tarafından verilmiş Patentler, milyon kişi başına	Ülkenin inovasyon sistemi - firmalar, araştırma merkezleri, üniversiteler, düşünce kuruluşları, danışmanlar ve diğer kuruluşlar - artan küresel bilgi stokunu yakalayabilmeli, yerel ihtiyaçlara uyarlayabilmeli, içselleştirmeli ve yeni teknoloji yaratabilmelidir.
Enformasyon Altyapısı	-Telefon Sayısı, bin kişi başına -Bilgisayar Sayısı, bin kişi başına -İnternet Kullanıcı Sayısı, on bin kişi başına	Etkili iletişim, bilgiyi yayma ve enformasyon işlemeyi kolaylaştırmak için dinamik bir bilgi altyapısına ihtiyaç vardır.
Performans	-Ortalama Yıllık GSYH Büyüme Oranı -İnsani Kalkınma Endeksi	-

Kaynak: World Bank Institute, ss. 1, 3. Chen ve Dahlman, s. 37.

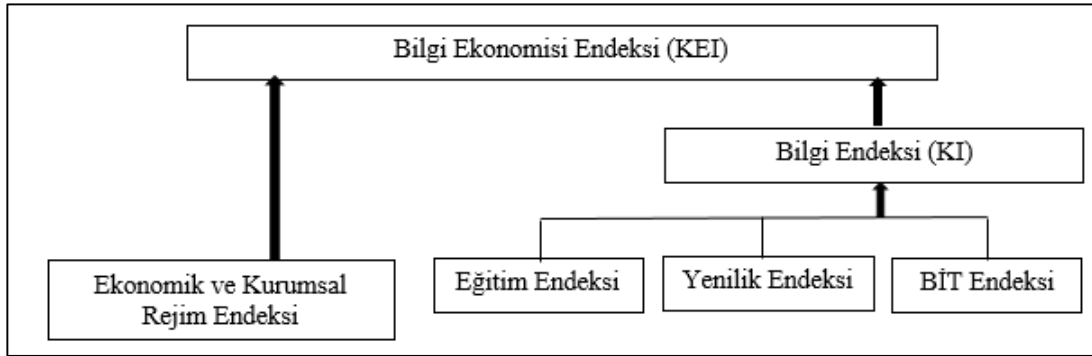
Hesaplanan Temel Puan Kartı örümcek, elmas ve sütun grafikleri kullanılarak çeşitli yollarla gösterilmektedir. Grafiğin merkezi, minimum normalize edilmiş 0 değerini gösterirken, grafiğin dış çapı maksimum normalize değer olan 10 değerini gösterir. Hesaplama sonucunda oluşan daha büyük veya daha dolgun örümcek ağı grafiğinden ülkenin bilgi ekonomisi açısından daha iyi konumlandırıldığı sonucuna ulaşılmaktadır²⁶⁷.

KAM'da geliştirilen bir diğer ölçüm aracı olan Bilgi Ekonomisi Endeksi (Knowledge Economy Index - KEI), bilgi ekonomisinde faaliyetlerini gerçekleştiren bir ülkenin gelişim düzeyini gösteren toplulaştırılmış bir endekstir. Şekil 4'de yer alan Bilgi Ekonomisi Endeksi, Bilgi Endeksinin (Knowledge Index – KI) hesaplandığı eğitim, yenilik, bilgi ve iletişim teknolojileri endeksine ek olarak ekonomik ve kurumsal rejim endeksinden hesaplanmaktadır. Endeks, Temel Puan Kartının 12 bilgi göstergesinin normalleştirilmiş değerlerinin basit ortalaması olarak oluşturulmuştur. Temel puan kartı, Bilgi Ekonomisi Endeksinin bölümlere ayrılmış bir gösterimi olarak görülebilir. KEI, her ülkenin 4 bilgi ekonomisi temasına karşılık gelen 12 gösterge üzerindeki performansını özetlemektedir²⁶⁸.

²⁶⁷ Chen ve Dahlman, s. 10.

²⁶⁸ World Bank Institute, s. 3.

Şekil 4: Bilgi Ekonomisi Endeksi (KEI)

Kaynak: World Bank Institute, s. 3.

10'a yakın bir KEI değeri, dört bilgi ekonomisi temasında diğer ülkelere göre nispeten iyi bir gelişim gösterirken, 0'a yakın bir değer nispeten zayıf bir gelişme olduğunu göstermektedir²⁶⁹.

KAM'da Temel Puan Kartı'nın geliştirilmesiyle oluşan Özel Puan Kartları (Custom Scorecards) ise KAM veritabanında yer alan 80 gösterge ile ülkelere, daha fazla sayıda ve çeşitli gösterge kombinasyonları kullanarak diğer ülkeler ile bilgi ekonomisindeki gelişimlerini tema ve gösterge bazında ayrıntılı olarak karşılaştırma imkanı vermektedir²⁷⁰.

1.2.9. Bilgi Toplumuyla İstihdam ve İşgücünün Değişimi

Bilgi toplumunun bütün değerlerinin kavranabilmesi için bütünüyle yeni ekonomik ve örgütsel yapılanmalara gidilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bilgi toplumunun hem ekonomik büyümeyi artırma hem de küresel tehditlerin bazılarını önleyici gücünün varlığı öne sürülüyor olsa da getirebileceği özellikle eşitsizlik, istihdam ve işgücü piyasalarındaki olumsuz etkisinin farkında olunması, işlevsel önlemler alınması gerekmektedir. Teknolojinin işgücü ve istihdam üzerindeki etkisine ilişkin olumsuz düşünceler ve beklentiler yeni olmayıp, günümüz öncesinde de öngörülmüş ve zayıf da olsa olumsuzluklar yaşanmıştır. Yeni teknolojik gelişmelerle önceki gelişmelere kıyasla her şey, hiçbir zaman olmadığı kadar hızla gelişmekte, aynı anda çok sayıda radikal değişimler gerçekleşmekte ve bütün sistemler baştan aşağı

²⁶⁹ World Bank Institute, s. 3.

²⁷⁰ Chen ve Dahlman, s. 12.

dönüşmektedir. Bilgi toplumunun hızla gelişip, genişlik ve derinlik kazanmasının yarattığı itici gücün işgücü ve istihdamı da önemli ölçüde değiştireceği açıkça görülebilmektedir. İşgücü ve istihdamdaki değişimde belirsiz olan, otomasyonun işgücünün ne kadarını ikame edeceğinin, ikame süresinin ve bu süre içinde ikame genişliğinin bilinmemesidir.

Bilişim teknolojileriyle biyoteknolojinin yarattığı ikili devrim, insanlığı bu güne kadar karşı karşıya kalmadığı büyüklükte zorluklarla yüzleştirmektedir. Biyoteknoloji ve bilgi teknolojilerinin birlikteliği yakın bir gelecekte milyarlarca insanı iş dünyasının dışında bırakabilir ve özgürlükle, eşitliği sarsabilecek güce erişebilir.

Toplumsal yapının temelinde çalışma süreci bulunmaktadır. Enformasyonel paradigma ve küreselleşme süreci, emek ve üretim ilişkilerini teknolojik ve yönetsel dönüşümle birlikte bütün bir topluma yansıtarak etkilemektedir. Bu dönüşüm süreci sistemli bir biçimde istihdamı ve mesleki yapıyı dönüştürmektedir. Bilgi toplumunda istihdam yapısının özellikleri göz önüne alındığında ortak bir eğilimin olduğu görülse de bu özelliklerin kurumlara, kültürlere ve siyasi ortama göre farklılıklar yarattığı görülmektedir²⁷¹.

Bilginin tek kaynak olarak görüldüğü kapitalist ötesi toplumda emeğin ve sermayenin gelecekteki rolü ve işlevinin ne olacağının belirlenmesi önemlidir. Görünen odur ki emeğin ve sermayenin rolü ve işlevi teoride ve uygulamada kapitalizmdenkinden tümüyle farklı bir biçimde olacaktır. Sermayenin işlevinin daha çok bilgiye ve bilginin gücünü, verimini artırmaya yönelik olacağı görülecektir²⁷².

19. yüzyıla kadar uzanan otomasyonun kitlesel işsizliğe yol açacağı yönündeki korkuların günümüze gelene kadar gerçeğe dönüşmediği ve makineleşen işkollarına karşılık en azından yeni bir iş kolunun yaratıldığı, ortalama hayat standardının arttığı görülmüştür. Ancak geçmişte olanla bugün karşı karşıya olduğumuz arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Makine öğrenmesinin oyunun kurallarını değiştirebileceğini düşündürecek belirtiler görülmektedir. Eskiden makineler çoğunlukla fiziksel beceri alanında insanlarla rekabet ederken, otomasyonla birlikte işleyişi sağlamak için

²⁷¹ Castells, Ağ, ss. 275, 277.

²⁷² Drucker, Ötesi, ss. 102, 121.

insanların zihinsel becerilerini gerekli kılan yeni çalışma alanları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Yeni teknolojilerin işsizlik yaratacağına, toplumu sosyal ve politik kargaşaya götüreceğini savunanlara karşılık, işgücü ve istihdam üzerinde olumlu etkileri olacağı ve işsiz kalanların yeni işler bulabileceği, teknolojiyle yeni bir refah döneminin geleceğini savunanlar da bulunmaktadır. Teknolojik yeniliklerin işgücü piyasasına olumlu katkılar sağlayacağını savunanlar, her ne kadar teknolojinin yıkıcı etki yapacağını kabul etmiş olsalar da üretkenliğin artması ve zenginliğin büyümesiyle artacak mal ve hizmet talebinin yeni işler yaratacağını, herkes için daima bir işin olacağını ileri sürmektedirler. Teknolojinin işgücü ve istihdam üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisinin büyüklüğü yani gerçekler zaman ilerledikçe görülecektir. Fakat daha şimdiden ilk veriler ve görülenler gelecek birkaç yılda işgücü ikamesinin genişleyeceğini, özellikle mekanik tekrar ve el emeği gerektiren işlerde şimdiden otomasyonun yer aldığını, bilgi işlem kapasitesi büyümesini sürdürdükçe öngörülenden önce farklı mesleklerin kısmen ya da tamamen otomasyonun hedefi olacağını ortaya koymaktadır²⁷³.

Teknolojinin, emeği sermaye ile ikame etmesi istihdamı olumsuz etkilemekte ve mevcut işçileri işsiz bırakmakta ya da becerilerini başka işlerde değerlendirme yönünde zorlamaktadır. Bu zorlama yıkıcı bir etki yaratırken, teknolojik yeniliklerin yarattığı yeni ürün ve hizmetlere olan talep artışıyla yeni mesleklerin, işlerin ve sektörlerin ortaya çıkması yıkıcı etkiyi daha da genişletmektedir.

1990'lı yıllarda enformasyon teknolojisi devrimi yeni toplumsal ve teknik iş yapış biçimleriyle çalışma sürecini dönüştürmeye başlamıştır. 1980'li yıllarda mikro-elektronığe dayalı makinelerle üretimler gerçekleşmiş, 1990'lı yıllarda bilgisayar ağları hizmet sektörünün bilgi-işlem faaliyetlerine yayılmıştır. Meslekler teknolojik bakımdan yenilenmiş olsa da güçlü kapitalist yaklaşım toplumsal kutuplaşmayı ileri düzeye çıkarmıştır. Toplumsal kutuplaşma, toplumsal yapıyı dengeleyici politikalarla çözümlenebilir görülse bile rekabetçi güçlerin kontrol edilemezliği istihdam ve toplumsal yapıdaki kutuplaşmanın sürmesine neden olabilecektir. Çalışma süreçlerinde ve işgücü piyasalarında ağ müessesesinin neden olduğu, enformasyon teknolojileriyle gelen esneklik, yeni bir esnek çalışma modeli, yeni bir işçi tipi esnek

²⁷³ Schwab, s. 46.

zamanlı işçi biçimini yaratmıştır. Esnek zamanlı işçinin ortaya çıkması geçmişin toplumsal üretim ilişkilerini temelden etkileyerek değiştirebilecektir²⁷⁴.

Yeni doğan otomasyon toplumunda teknolojik gelişme ve ortaya çıkacak yeni demografik dengelerin şimdi anlaşıldığı biçimde insanların üretim-tüketim dengesini, çalışma ve değer yaratma yaşamlarını sürdürebildiği bir ekonomik ortamı nasıl ve ne kadar sağlayacağını öngörmek zordur. Ancak yetersiz bir ekonomik ortam dikkate alındığında, dengenin bozulacağı, arzın talebin çok üstünde oluşacağı, talebin de azınlık, üretken ve yaratıcı nüfus tarafından karşılanacağı söylenebilir. Böyle bir durumda yani toplumun maddi ihtiyaçlarını bir azınlığın sağladığı ortamda geride kalan nüfus değer yaratan ya da ticari talep oluşturan bir işe sahip olamıyorsa maddi üretkenlikten nasıl pay alacağı ve ne tür bir etkinlik içinde olacağı sorunuyla karşılaşılacaktır. Bilinen ticari piyasa değerleri yok olursa toplumdaki değer ya da gelir dağılımının hangi ilke ve ölçülere göre olacağı, ekonomik eşitsizliklerin hangi sınırlarda kalacağı ve nasıl bir adalet anlayışına bırakılacağı belirsizdir²⁷⁵.

Toplumsal yapının temelinde yer alan istihdam yapısının tarihsel süreç içinde gelişimine yönelik çabada öne çıkan eğilim emeğin verimliliğini artırma yönünde olmuştur. Teknolojik yenilikler ve örgütlenmeye getirilen yeni düzenlemeler, daha az emek, kaynak kullanımıyla daha çok ve daha iyi ürünleri yaratmıştır. İşler ve çalışanlar dolaylı üretime, tüketim hizmetlerine, yönetsel işlere ve giderek çeşitlenen yeni mesleklere doğru yönelmiştir.

Bilgi toplumunda otomasyonun ve öğrenen makinaların gelecekte farklı meslekler üzerinde nasıl etkiler yaratacağı tam anlamıyla öngörülememektedir. Sadece belirtiler üzerinden varsayımlarda bulunulabilse bile gelişmelerin zamanlamasını kestirebilmek oldukça zordur. Gelişmeler özellikle teknolojik ilerleme ve hamlelere bağlı olmanın yanında ülkelerin siyasi kararları ve kültürel geleneklere de bağlılık önemli etken olmaktadır. Yine de duyarsız olmak gibi bir seçeneğimiz bulunmamaktadır. Teknolojik yenilikler ve otomasyonla kaybedilen işlerin yerine yenilerinin ortaya çıkacağı varsayımıyla beklenti içine girmek toplumun geleceğinde büyük kargaşaları ve çatışmaları yaşatabilecektir.

²⁷⁴ Castells, Ağ, ss. 325, 355.

²⁷⁵ İnan, s. 330.

İşgücü, değer yaratma sürecinin merkezine hiçbir zaman bugünkü kadar oturmamış, işçiler hangi vasıfta olursa olsunlar esnek bir ağ içinde çalışan güçsüz bireyler olarak işin örgütlenmesi karşısında emeğini savunamaz duruma gelmemişlerdir. Her ülkenin uluslararası konumuna, siyasi durumuna göre istihdam yapısının geniş üst ve alt kesimleri büyümeyi sürdürürken orta kesimin daraldığı, enformasyonel çalışmanın itici rolüyle emeğin çözüldüğü ve ağ toplumuna dönüştüğü bir süreç yaşanmaktadır²⁷⁶.

İçinde bulunduğumuz çağda bilgi ve teknolojik yeniliklerin toplumsal yapının tüm alanlarına yansıyor etkilediği bütün belirtileriyle görülebilmektedir. Toplumsal yapıda bilgi ve teknolojik yenilikler bağlamında görülen etkilerden en önde geleni buraya kadar açıklanmaya çalışılan gelişmeler ışığı altında yapılan değerlendirmeler sonucunda, toplumu oluşturan bireyleri derinden etkileyenin işgücü ve istihdamda ortaya çıkan değişimler olacaktır. Bilgi toplumunda işgücü ve istihdamdaki nitelikli insan sermayesi talebinin hızla artması, niteliksiz insan yanında dünyanın nitelikli insanını da kapsayacak biçimde atıl durumda bırakacak olması, toplumsal yapının ekonomik, sosyal, kültürel alanlarında büyük sarsıntılar yaratacaktır. Çalışma konusuyla birebir örtüşen bu etkileri ve karşılaşılabilecek sorunları belirleyip ilerideki bölümlerde çözüm önerileri sunabilmek için ikinci bölümde toplumsal yapılarda işgücü, işsizlik ve istihdam konuları ele alınarak, istihdam teorilerine, istihdam politikalarına yer verilecektir.

²⁷⁶ Castells, Ağ, s. 382.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAPILARDA İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

İnsanlık, beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilme becerisinin sürekli geliştiği ilkel, tarım, sanayi olarak adlandırılan üç dönemden ve üç toplum biçiminden geçmiştir. Toplumun köklü değişim ve dönüşümler geçirdiği bu üç aşamanın ardından farklı alanlarda gerçekleşen bilimsel ve teknolojik birikimlere dayalı olarak ulaşmış olduğu yeni toplum, bilgi toplumdur. Bilgi toplumuna kadar sermayenin başlıca unsurunun toprak olduğu, üretim kas gücüyle yapılırken yerini mekanik gücün aldığı, toprağın yanında sermayenin ve emeğin başlıca üretim faktörleri haline geldiği, bilime dayalı teknoloji ve sanayileşme dönemlerinden geçilmiştir. Bu dönemlerin hepsinde insan temel unsur olmuş ve insanın doğası gereği çalışma, merak etme ve öğrenme tutkusu onu sürekli arayışlara yöneltmiş ve bu itici güç bilgi üretimi, bilgi birikimi ve yeni teknolojileri ortaya çıkarmıştır. Yeni dönemde ise bilgi ve bilgi işçisi en önemli üretim faktörü olmuştur.

İktisadi anlamda toplumların ayakta kalabilmesi üretim sistemlerinin işleyişiyle yakından ilgilidir. Toplumsal ve ekonomik dönüşümlerle birlikte işgücü ve istihdam dönüşüme uğramış, önemli etkileri olan işsizlik sorunları ortaya çıkmıştır. İşgücü, nitelik ve nicelik bakımından değişerek bilinen işçi kavramı ve tanımından farklı bilgi toplumunun gerektirdiği üstün yetenekli bilgi işçisine dönüşmektedir. Bu bölümde, içinde bulunulan döneme göre dönüşüme uğrayan işgücü, istihdam ve işsizlik yapıları tarım, sanayi ve bilgi toplumu kapsamında incelenecektir.

2.1. İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

İstihdam ve işsizlik tüm toplumların önemli ve öncelikli gündem maddesidir. Her geçen gün artan ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak daha da artması beklenen işsizliğin sadece ekonomik değil sosyal ve siyasi sonuçlar da üretmesi konunun önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle işgücü, istihdam ve işsizliğin tanım ve türlerinin bilinmesi, ortaya konmuş istihdam teorilerini, uygulanan istihdam politikalarını kavramak, yeni teori ve politikalara ihtiyaç olup olmadığı yönünde de değerlendirme yapabilmek açısından yararlı olacaktır.

2.1.1. İşgücü ve Önemi

İktisadi faaliyetler üretim faktörleri olan emek, sermaye, teşebbüs ve doğal kaynaklar kullanılarak yerine getirilir. Bunlardan emek faktörü iktisadi faaliyetin insan unsurudur. İktisadi faaliyet içinde yer almak isteyen insanlar emeklerini sunarlar. Müteşebbisler diğer üretim faktörlerini kullanırken emeğe ihtiyaç duyarlar ve talepte bulunurlar. Emek arzı bir ülkenin nüfusu ve nüfus yapısıyla yani insanla, emek talebi de ülkenin iktisadi yapısıyla ilgili olmaktadır²⁷⁷.

Teoride bedensel ve akli bakımdan çalışma yeterliliği olan herkes potansiyel işgücü arzı içinde yer almaktadır. Bazı ekonomik faaliyetler içinde bulunan çocuklar ve yaşlılar da işgücü içinde yer alabilir. Çalışma çağındaki nüfus tanımına pek çok ülkede yaş sınırlaması getirilmiş ve Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization-ILO)'ne üye ülkelerin büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. Belirli bir yaş dilimi üzerinde olan çalışma çağındaki nüfus diğer bir ifade ile aktif nüfus, iktisaden faal nüfus olarak tanımlanmıştır²⁷⁸. Gelişmiş ülkelerde, uluslararası istatistiklerde ve kaynaklarda çalışma çağı yaş kriterleri 15-64 yaş olarak alınmakta ve buna göre çalışma çağı nüfusu toplamı hesaplanmaktadır²⁷⁹. Faal nüfusu oluşturanların içinde aklen ve bedenen çalışabilme yetersizliğine sahip olanlarla, çalışma dışında kalma tercihinde olanlar da bulunmaktadır. Faal nüfus bir ekonomide çalışma çağındaki nüfus olarak ifade ediliyor olsa da nüfusun bir kısmını ücretle çalışmayı düşünmeyen, kendi işini kurup yönetenler, çalışabilme yetisi ve gücünden yoksunlar oluşturmaktadır. Faal nüfustan bu çalışabilme yetersizleri ve çalışmama tercihlipleri çıkarıldığında kalan nüfus işgücü olarak ifade edilmektedir²⁸⁰.

Bir ülkenin genel nüfus miktarı emek arzının kaynağı olarak kabul edilmiş olsa da kaynağın tamamı emek arzına uygun olmamaktadır. Çalışma çağındaki nüfus ve oranı önemli olmasına rağmen içinde iş hayatına katılmak istemeyenler olabileceği için tamamının emek arzı açısından değerlendirilmesi doğru olmaz. Çalışma çağındaki nüfustan engelliler, askerler, mahkumlar, ev hanımları ve öğrenciler çıkarılarak,

²⁷⁷ Sabahaddin Zaim, **Çalışma Ekonomisi**, 10. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 9.

²⁷⁸ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 38.

²⁷⁹ Aysıt Tansel, **2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, Kasım 2012, s. 18.

²⁸⁰ Ersan Bocutoğlu, **Makro İktisat: Keynesyen Teori ve Politikalar**, 2. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon, 2001, (Keynesyen), s. 57.

çalışma çağı dışındakilerden olup çalışan çocuk ve yaşlılar eklendiğinde ortaya çıkan toplam, sivil işgücünü oluşturmaktadır. İşgücü bir ülkede emek arzını insan sayısı açısından ifade eden kavramdır. İşgücü bir ülkedeki genel nüfusun çalışmak isteyen ve çalışabilir durumdaki üretken, iktisadi faaliyete katılan kısmını ifade etmektedir. İşgücü başka bir anlatımla ülkedeki cari ücret düzeyinde çalışma istek ve yeterliliğinde olan insanların toplamıdır. İşgücü, işverenler, ücretliler, kendi işinde çalışanlar, kayıt dışı çalışanlar, ücretsiz çalışan aile üyesi, işsizlerin yer aldığı nüfus gruplarından oluşur. Sivil işgücü, silah altındaki ordu mensuplarının bu toplamdan çıkarılmasıyla kalan kısımdır. Hiç çalışmayanlar ve hiç çalışamayanları oluşturan yaşlılar, çocuklar, ev hanımları, öğrenciler ve engelliler ile iş aramayanlar işgücü içinde yer almayan nüfus gruplarıdır. İşgücü aynı anlamı taşıdığı düşünülen faal nüfus olarak ifade ediliyor olsa da aralarında küçük bir fark bulunmaktadır. Faal nüfusun istatistik metodu açısından tespiti yapılırken meslekte devamlılık dikkate alınmaktadır. İşgücünde ise tespit sırasında devamlılık aranmadan geçici de olsa çalışanlar, işsizler ile çalışmayan izinli ve hastalar da toplama dahil olmaktadır²⁸¹.

Çalışma ilişkileri insanların yaşamlarında çok önemli bir yer tutar. Bu ilişkiler yasalarla düzenlenmiştir. Yaşanan toplumsal ve ekonomik sorunlarla, politika ve uygulamalar hakkında değerlendirme yapabilmek, çözümler bulabilmek için işgücü piyasasının yapısını ve işleyişini bilmek, anlamak gerekmektedir. Ekonominin önemli kaynağı işgücü, işgücü piyasası yoluyla mesleklere, iş alanlarına, kurum ve kuruluşlara yönlendirilir. İşgücü piyasası kişiler ve toplum tarafından yakından takip edilir. Politika yapıcılar ve karar vericiler işgücü arzı ve talebini etkileyici politikalar uygulamaya koyarak işsizliği azaltmaya çalışırlar²⁸².

İşgücü arz ve talebi türdeş olmayıp kendi içlerinde eğitim, yaş, cinsiyet, meslek, iktisadi faaliyet alanı, coğrafi konum ve benzeri farklı özelliğe göre birbirinden ayrışırlar. Bu bağlamda işsizlik oranında da özellikler kapsamında farklılıklar ortaya çıkar²⁸³. Toplam işgücü arzı demografik değişikliklerden etkilenerek artış ya da azalış gösterir. İnsanların büyük bir kısmı işgücü piyasasında emeklerini belli bir ücretle beden ve beyin gücü olarak sunarlar ve elde ettikleri gelirle yaşamlarını

²⁸¹ Zaim, ss. 119-124.

²⁸² Tansel, s. 19.

²⁸³ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), **Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2004, (Kurumsal), s. 175.

sürdürmeye çalışırlar. İşgücü piyasasında belirlenen ücretin toplumun refah düzeyinin belirlenmesiyle ve kalkınmasıyla yakından ilişkisi bulunmaktadır²⁸⁴. Bir ekonominin var olan kaynaklarının ne kadar iyi kullanılıp kullanılmadığı ekonomik performansın bir başka yönünü göstermektedir. Ekonomi içinde yer almış işçilerin ekonominin temel kaynağı olması nedeniyle işgücünün en üst seviyede iş bularak çalıştırılması ve işsizliğin hedeflenen en alt seviyeye çekilmesi ekonomi politikası yapıcılar bakımından en çok üzerinde durdukları bir konu olmaktadır²⁸⁵. İşgücünün iş bulması ekonomi politikasının en temel hedefi olmakta ve makro ekonomik sistemin başarı ölçüsü olarak görülmektedir. İnsanların çalışarak işverene sunduğu emeği kendisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle işgücü piyasası herhangi bir ürün piyasasından farklı olup, insan emeği değerlendirildiği için daha önemlidir²⁸⁶.

Nüfusu fazla ve sağlıklı olan ülkelerde işgücü miktarının da fazla olacağı varsayılsa da nüfus içindeki yaşlı ve çocukların fazlalığı işgücü miktarını azaltabilmektedir. Bunun yanında ülkelerin kadının çalışmaması, varsa bebeklerine bakım şartı yönündeki yaklaşımları da işgücü miktarının azalmasına neden olmaktadır. İşgücü piyasasının tam olarak işlediği, yüksek düzeyde ücretlerin geçerli olduğu ülkelerde çalışmak isteyenlerde artış görülür. Ülkede teknolojik yapıdaki değişimler işgücü miktarı ile niteliğinde ve sektör bazında işgücü arzında yönlendirici etki yapar. İşgücü miktarının, kadın ve çocukların çalışmasına izin verilmeyen, çıraklık ve eğitim gibi ön şartların uygulamalarını içeren hukuk sisteminin bulunduğu bazı ülkelerde azaldığı görülecektir. Servetin belirli bölgelerde yoğunlaşması ve insanların rantla geçimini sağlaması çalışma isteğini azaltacaktır. İnsanların eğitim düzeyinin yüksekliği çalışmak isteyenlerin sayısını arttırıcı yönde etkilemektedir²⁸⁷.

2.1.2. İstihdam ve Önemi

İnsanların ekonomik ve sosyal yaşamında çalışma ve işin önemli bir yeri bulunmaktadır. İş, insanlara yaşamını sürdürebilmek için gerekli maddi olanaklar sağlamanın yanında toplumda belirli bir statü de kazandırabilmektedir. Ekonominin

²⁸⁴ Bocutoğlu, Keynesyen, s. 20.

²⁸⁵ Gregory N. Mankiw, **Macroeconomics**, 5. Baskı, Worth Publishers, New York, 2002, s. 34.

²⁸⁶ Tansel, s. 20.

²⁸⁷ Kenan Çelik, **Makro İktisada Giriş**, 3. Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2011, s. 142.

bütünü çerçevesinde değerlendirildiğinde iş ve çalışma, emeğin toplumun ihtiyaçları olan mal ve hizmetlerin üretimindeki katkısını ve önemini ortaya koymaktadır²⁸⁸.

Referans dönemi (tanımlanmış bir zaman dilimi) içinde en az bir saat dahi olsa iktisadi faaliyet içinde olan ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına çalışan, işveren veya ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlar istihdamda kabul edilmektedir. Referans dönemi içinde, işinin başında olmasa da bağlantısı süren kendi hesabına çalışanlar ile işverenler, işinin başında olmayıp üç ay içerisinde işinin başında olacaklar veya işten uzak kaldıkları sürede maaş veya ücretlerinin en az %50 veya fazlasını alanlar istidamda sayılırlar²⁸⁹.

İstihdam, hizmete almak ve çalıştırmak anlamını taşımaktadır. İktisat bilimi açısından da istihdam bir ekonomik kavram olarak kısaca, üretim faktörlerinin gelir sağlamak için çalışması veya çalıştırılması olarak tanımlanabilir. İstihdam tanımı, işgücünün yani emek faktörünün dışındaki diğer üretim faktörlerinin de çalışması veya çalıştırılmasını kapsıyor olsa da uygulamada genellikle emek faktörünün çalışması veya çalıştırılması öne çıkmaktadır. İstihdam kavramına bu çerçeveden bakıldığında istihdamın ana unsurunu insana dayalı işgücü diğer bir ifadeyle emek faktörü oluşturmaktadır. Emek faktörü diğer faktörlerden ayrı bir öneme sahiptir. Emek faktörü dışındaki faktörlerin çalışması veya çalıştırılmaması sonucunda ekonomik sorun öne çıkarken emek faktörünün aynı durumunda yani işsiz kalması halinde ekonomik kaynak kaybının yanı sıra daha da önemli olan sosyal ve politik sorunlar, toplumsal huzursuzlar ortaya çıkmaktadır. Emek faktörünün getireceği bu sorunlar emek faktörünü istihdam kavramı içinde ayrı bir yere oturtmaktadır²⁹⁰. Bu durum dikkate alındığında istidam kavramının dar ve geniş anlamda ifade edilmesiyle bir çözüm yolu bulunabilecektir. Böylece istihdam kavramı dar anlamda emek faktörünün, geniş anlamda da tüm üretim faktörlerinin çalışması veya çalıştırılmasını kapsamaktadır denilebilir. Gerçekte istihdam kavramının dar ve geniş açılarını içeren üretim faktörleri arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır²⁹¹.

²⁸⁸ Bocutoğlu, Keynesyen, ss. 55, 56.

²⁸⁹ Tansel, s. 73.

²⁹⁰ Sadık Acar, **Genel İktisat**, 3. Baskı, DEÜ Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1998, ss. 210-211.

²⁹¹ Kemal Yıldırım ve diğerleri, **Makro Ekonomi**, 12. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 21.

Bütün ülkeler için işgücünün tamamının iş bularak çalışması ve çalıştırılması böylece tam çalışmanın sağlanarak ekonomik hedeflere maksimum seviyede ulaşılır hale gelmesi önemli olmaktadır. Ancak, bu duruma yani tam istihdama ulaşılması çok zor olup iş gücünün bir kısmının iş bulamaması çalışamaması ve çalıştırılmaması dünyanın bütün ekonomilerinde yaşanmaktadır. Yine de işgücünün büyük bir kısmının iş bularak çalışabildiği yüksek istihdam hacmine ulaşabilmek olanaklıdır²⁹². Bir ekonomik düzenin işlerliğindeki yeterlilik öncelikle cari ücret karşılığında çalışmak isteyenlerin tamamının çalıştırılabilmesiyle değerlendirilir. Bir ülkede insanların bir kısmının çalışmak isteseler de iş bulup çalışamamaları sadece cari ücretin yüksekliğine, tembelliklerine ve işe yaramaz oluşlarına bağlanmamalıdır. Mevcut ekonomik düzenin bu insanların emeklerine ihtiyaç yaratacak iş hacmini yaratamaması yani ekonomik düzenin kusuru da dikkate alınmalıdır. İş bulamayanlar cari ücretten az bir ücreti veya bedava çalışmayı kabul etseler de çalışan bireyler değişebilecek ancak iş bulamayanların miktarı açısından sonuç değişmeyecektir. Burada önemli olan nokta iş hacmini genişletebilmektir²⁹³.

2.1.2.1. İstihdam Türleri

İstihdam, işgücünün üretime katılımı yanında diğer üretim faktörlerinin de mal ve hizmet üretimi için kullanılması ve ortaya çıkan yapısal durumun nedenlerinin incelenmesini kapsamaktadır. Bütün üretim faktörlerinin üretimde kullanılması düzeyine göre tam istihdam, eksik istihdam ve aşırı istihdam şeklinde farklı istihdam yapıları ortaya çıkmaktadır. Aşağıda bu istihdam türleri değerlendirilecektir.

2.1.2.1.1. Tam İstihdam

Bir ekonominin tam istihdamda olduğunu veya tam istihdama ulaştığını söyleyebilmek için o ekonomide üretim faktörlerinin tümü çalışıyor ve üretime katılıyor olmalıdır. Tam istihdam durumunda çalışmak isteyen tüm işgücü mevcut çalışma koşullarında ve cari ücret düzeyinde bir işte faaliyet göstermekte yani istihdam

²⁹² Bocutoğlu, Keynesyen, s. 57.

²⁹³ Sadun Aren, **İstihdam, Para ve İktisadi Politika**, 15. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 29.

edilmektedir. Ayrıca ekonomideki tüm sermaye malları ve ülkenin sahip olduğu tüm doğal kaynaklar üretimde kullanılmaktadır. Çalışmak isteyen tüm işgücünün, mevcut olan sermayenin ve doğal kaynakların üretime katılımıyla ekonomi tam istihdamda faaliyet göstermektedir. Bu durumda ekonomide belli bir teknoloji düzeyine sahip üretim süreci sonunda elde edilebilecek en yüksek çıktı miktarına ulaşılmaktadır²⁹⁴.

Tam istihdamda atıl kapasite bulunmamakta, ekonomi üretim potansiyelinin tamamının kullanıldığı ortamda faaliyettedir. İstihdam edilen üretim faktörlerinin tahsisi ise tam istihdamın en önemli sorunudur. Kaynakların tahsisinin optimal düzeyde gerçekleştirilmesinin ardından üretime katılan faktörler arasında adil bir gelir dağılımının sağlanması gelmektedir²⁹⁵. Ekonominin tam istihdamda olması ne kadar önemliyse tam istihdam altındaki tüm üretim faktörlerinin en verimli ve en etkin şekilde kullanılması da o kadar önemlidir. Sadece emeğin istihdamını ifade eden dar anlamda tam istihdamın sağlanması, ilk olarak ekonomi açısından önemli bir aşama olsa da asıl önemli olan yeni teknolojiler ve yeni piyasaların istihdam fırsatı yaratarak işgücünün kendi vasıflarına uygun işlerde çalışmasıyla kaynakların etkin dağılımını ve verimlilik artışını gerçekleştirecek olmasıdır. İşgücü verimliliğindeki artış üretimde de artışı getirmekte ve istihdam artışını sağlamaktadır²⁹⁶. Dar anlamıyla tam istihdam, işgücünün tamamının iş bulabildiği böylece istihdam hacminin işgücüne eşit olduğu, işsizliğin olmadığı durum olarak tanımlanmaktadır. İktisat politikalarıyla tam istihdam sağlanmaya çalışılsa da gelişmekte olan ülkelerde ortalama % 6 oranında görülen işsizlik önlenememektedir. Bu oran friksiyonel ve yapısal işsizlikten kaynaklandığı için % 6'lık işsizlik doğal olarak kabul edilen doğal işsizlik oranıdır. Bu nedenle ekonomideki doğal işsizlik tam istihdam kavramını bozucu etki yaratmamaktadır²⁹⁷.

Tam istihdam değişmeyen bir düzey olarak anlaşılmamalıdır. Nüfusun azalarak olsa da sürekli artması ve artan nüfusla çalışmak isteyenlerin sayısında da artış olması, tam istihdamın devamlılığı için istihdam hacminde sürekli genişleme gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Tam istihdam koşulları altında da yatırımlar yapılarak, sermaye mallarının miktarı arttırılmalıdır. Buradan anlaşılmaktadır ki ekonominin tam

²⁹⁴ Özlem Işığışık, **İstihdam ve İşsizlik**, 3. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2017, ss. 38-39.

²⁹⁵ Acar, ss. 213-214.

²⁹⁶ Nusret Ekin, **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2000, s. 58.

²⁹⁷ Bocutoğlu, Keynesyen, s.58.

istihdamda faaliyet göstermesi ulaşılan amaçla biten bir süreci değil sürekli genişletilen istihdam hacmiyle ilerlemenin devamlılığını ifade etmektedir²⁹⁸.

2.1.2.1.2. Eksik İstihdam

Mevcut retim faktörlerinin tümü yerine bir kısmının üretimde kullanılması, ekonominin eksik istihdamda olduğunu göstermektedir. İřęc, piyasanın sunduğu çalışma koşullarında ve ücret düzeyinde çalışmayı kabul etmesine rağmen işsiz kalmaktadır. Ekonomide var olan sermaye mallarının ve doğal kaynakların bir kısmı boşta kalmakta, hepsi kullanılmamaktadır. Bir başka ifadeyle üretime tam istihdamda olduğu gibi üretim faktörlerinin tümü değil bir kısmı katılmaktadır²⁹⁹.

Haftada 40 saatten az çalışanlar, çalıştığı işin koşullarından daha iyi olanaklar sunan veya aldığı eğitimle elde ettiği vasma uygun bir işte çalışmak için iş arayanlarla sadece bir saat çalışanlar bile işsiz sayılmayarak eksik istihdam kapsamına girmektedirler. Doğal işsizlik oranı % 6'ya kadar normal kabul edilirken, bu oranın aşılması ve buna ek olarak yukarıda sayılan durumların da oluşması eksik istihdamda ortaya ıkmaktadır³⁰⁰. Eksik istihdamın oluşmasının nedenleri arasında talep yetersizliği bulunmaktadır. Üretilen malların satılmamasıyla stokların artması mal üretimini azaltarak, üretimde kullanılan makinelerin ve doğal kaynakların bir kısmının kullanılmamasına ve işsizliğe neden olmaktadır. Tam istihdama ulaşmadaki zorluk nedeniyle ekonomilerin çoğu eksik istihdamda faaliyet gstermektedir³⁰¹.

Görülebilir ve görülemeyen olmak üzere iki tür eksik istihdam tanımı yapılmıştır. Görülebilir eksik istihdam, iş hacmindeki yetersizlik olarak değerlendirilmekte ve faaliyet için belirlenen çalışma sresinden daha az çalışan, ek iş arayan ve yeni iş teklifine açık olan kişinin yer aldığı kategoriyi ifade etmektedir. Görülebilir eksik istihdamı oluşturan kişilerin, istekleri dışında 40 saatten az çalıştıkları ve çalışma zamanlarını artırmak istedikleri söylenebilir. Bu eksik çalışma, teknik veya ekonomik nedenlerle geçici iş yavaşlatılması veya durdurulması, kişinin işinin olmaması ya da tam gün iş bulunamamasından kaynaklıdır. Görülemeyen eksik

²⁹⁸ Aren, s. 36.

²⁹⁹ Acar, s. 214.

³⁰⁰ M. Kemal Biçerli, **alışma Ekonomisi**, Beta Basım, Kırklareli, 2000, s. 445.

³⁰¹ Aren, ss. 30-31.

istihdam ise işgücünün yanlış veya eksik dağılımı olup analitik bir kavramdır. Görülemeyen eksik istihdamda kişinin çalışma süresi genellikle kısa olmayıp istihdamı yeterli görülmemektedir. Görülebilir eksik istihdam dışında kalanlardan işinden elde ettiği gelirden memnun olmayan ya da kendi mesleğinde istihdam edilmemesi gibi nedenlerle çalıştığı işini değiştirmek isteyen, ikinci bir iş aradığını belirten kişilerdir³⁰².

2.1.2.1.3. Aşırı İstihdam

Mevcut üretim faktörlerinin tümü kullanılarak üretilen mal ve hizmetlerin toplam talebi karşılayamaması, kaynakların kapasitelerinden daha fazla kullanımını gerekli kılarak aşırı istihdam durumunu ortaya çıkarmaktadır³⁰³.

Emek talebi her zaman işgücü talebi anlamına gelmemelidir. Emek talebine iş sürelerinde artırıma gidilerek de cevap verilebilir. Eğer böyle bir durumda emek arzı fazlalığı bulunmuyorsa aşırı istihdamdan söz edilebilir³⁰⁴. Toplam talep fazlasının karşılanabilmesi için vardiya yöntemiyle mevcut üretim faktörlerinden daha fazla yararlanılmakta, üretim faktörlerinin yetersizliği durumunda ise faktöre olan talep arttırılarak yurtdışından ithal edilmektedir³⁰⁵.

Aşırı istihdamda bulunan ekonomide bazı sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Toplam talebin toplam arzdan fazla olmasıyla oluşan talep fazlası mal ve hizmet fiyatlarını yükselterek talep enflasyonuna, üretimi arttırmak için üretim faktörlerinin bir kısmı sabitken diğerlerinde artış sağlanması üretim faktörlerinin verimliliğini düşürerek ürünlerin maliyetindeki artışla maliyet enflasyonuna neden olmaktadır. Enflasyonist ortamda büyüme sürdürülemez olduğundan aşırı istihdamı önlemek için daraltıcı para ve maliye politikaları uygulanabilmektedir³⁰⁶.

³⁰² Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), *Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İşsizlik*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2002, (İşgücü), ss. 77, 80.

³⁰³ Acar, s. 216.

³⁰⁴ Zaim, s. 173.

³⁰⁵ Acar, s. 216.

³⁰⁶ Çelik, s. 83.

2.1.3. İşsizlik ve Önemi

İnsanların yakın geçmişte işsiz denildiğinde ilk olarak akıllarına; yeteneksizliğinden, beceriksizliğinden meslek sahibi olamamış ve uyumsuzluğu nedeniyle iş bulamamış, zamanını boşa harcayan tembel bir insan tipi gelmekteydi. Geçmişteki bu işsiz yaklaşımı, sanayi ve bilgi toplumu çağının yaşandığı yeryüzünde birçok ülkenin iktisadi yapısından kaynaklı olarak değişime uğramıştır. Artık çalışma istek ve yeterliliğinde olan sayıları büyük rakamlarla ifade edilen insanlar, çalışacak iş bulamamakta ve işsiz kalabilmektedir³⁰⁷.

İşsizlik kavramı, Türkçe’de iş kökünden türemiş olup, işi olmayan anlamına gelmektedir. İktisatçılar çalışma isteği ve yeterliliği olan, belirli sürelerde cari ücret düzeyinde iş aradığı halde bulamayan işsiz, bu olguyu da işsizlik olarak tanımlamaktadır. İnsanların işsiz olarak değerlendirilmesi onların bir işte çalışma isteği ve iş arama çabasında olmalarıdır. İşsizlik, geçerli ücret düzeyi üzerinden işgücü arzı fazlası olarak tanımlanabilmekte ancak iş aramayanlara bu tanım içinde yer verilmemektedir. Ücret düzeyinde yükselme, iş aramayanlar içindeki kadınlar ve gençler gibi grupların bir kısmını iş bularak çalışma isteğine yönlendirebilmektedir. İşsizliğin genel tanımlamasında işsizliğin ayrıntıları yer bulamaz. İşsizlik nedenleri dikkate alındığında, kendi içinde çözüm yolları farklı, sonuçları birbirine benzeyen bir olgudur. İşsizliği bir makro gösterge olarak ele alan bütün kaynaklar, genel anlamda, işsizliği türlerine ayırarak ölçmeyi tercih etmemekte, onun yerine ölçümü daha kolay görülen en yaygın işsizlik sınıflandırmalarından biri olan açık işsizliği bir veri olarak ortaya koymaktadır³⁰⁸. İşsizlik kavramının içeriği işgücü ile bağlantılıdır. Aktif nüfus içinde yer almasına rağmen çalışmayan ve iş arayanlar işsiz, ülke ekonomisinde var olan bir kısım işsizlerin yarattığı olumsuzluk durumu da işsizliktir. Çalışma gücü, istek ve iradesiyle geçerli ücret seviyesinde çalışma rızası olsa da aradığı halde iş bulamayan insana işsiz denmektedir³⁰⁹.

İşsizlik üzerine yapılan bazı çalışmalarda o gün için geçerli çalışma çağı yaş kriterleri 15-64 yaş olarak alınmış, iş arama süreleri de son dört hafta, son bir ay ve son üç ay gibi sürelerle ifade edilmiştir. Yaş kriterlerinde ve iş arama sürelerinde işsiz

³⁰⁷ Zaim, s. 169.

³⁰⁸ Lordoğlu ve Özkaplan, ss. 394, 395.

³⁰⁹ Çelik, s. 144.

sayısını, işsizlik oranını düşük göstererek ekonomik yönden olumlu algı yaratabilmek için değişiklikler yapılabilmektedir. Örneğin, TÜİK tarafından yapılan güncelleme ile birlikte işsiz ve işsizlik tanımı ve kapsamı “Referans dönemi (tanımlanmış bir zaman dilimi) içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son 4 hafta içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan 15 ve daha yukarı yaştaki fertler işsiz nüfusa dahildirler. 2014 yılı öncesinde iş arama kriterinde referans dönemi olarak “son 4 hafta” yerine “son 3 ay” kullanılmaktaydı. Ayrıca, üç ay içinde başlayabileceği bir iş bulmuş ya da kendi işini kurmuş ancak işe başlamak ya da işbaşı yapmak için çeşitli eksikliklerini tamamlamak amacıyla bekleyenler de işsiz nüfus kapsamına dahildirler.” şeklinde açıklanmaktadır³¹⁰.

İşsizlik, emek faktörünün üretimde yer almamasından ortaya çıkmakta ve dolaylı olarak üretim ile gelir kaybına neden olmaktadır. Beşeri bir unsur olan işgücünün elde ettiği ücret, diğer üretim faktörleri gibi mülkiyet geliri değildir. İşsizlik, üretimde yer alan insanın, üretimin önemli unsuru olan işgücünün karşı karşıya kaldığı ve ayrıca üzerinde durulması, ekonomiler için çözülmesi gerekli hassas bir sorundur. İşsizlik, üretim kaybı gibi ekonomik sonuçlar doğururken aynı zamanda sosyal, siyasal ve ahlaki bakımdan sorunlar yaratabilmektedir³¹¹. İşsizlik, üretim faktörü emeğin kısmen atıl kalması ile gelir eşitsizliğini ve yoksulluk artışını ortaya çıkararak psikolojik yıkımlara, toplumsal kayıplara neden olan insanlığın yaşadığı büyük bir dram olarak ifade edilebilir. İnsanların çalışmak istediği halde iş bulamamasının, iş isteği başvurularında sürekli olarak olumsuzlukla karşılaşmasının getirdiği toplumdan dışlanma duygusu bireysel ve ailevi sorunlar, yıkımlar yaratmaktadır. İşsizliğin yaygınlaşmasıyla yaşanacak ekonomik bunalım ve kitlesel işsizlik ortamı demokratik rejim karşıtı siyasal akımları güçlendirerek ülkeyi rejim değişikliğine götürebilecek kadar büyük krizlere ve kırılmalara neden olabilir³¹². Uzun süreli bir işsizlik dönemi yaşayan insanların büyük bir kısmı önemli sağlık sorunları ile karşılaşır. İşsizlik sürecinin uzun süreli olması insanlarda gelir ve beceri kayıpları ile işe yaramazlık

³¹⁰ TÜİK, Meta Veri: Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlamalar ve Sınıflandırmalar, <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30688>, (23.12.2019).

³¹¹ Acar, ss. 216-217.

³¹² TÜSİAD, Kurumsal, s. 15.

algısı, sosyal yaşamın dışında kalma kaygıları gibi sarsıcı etkiler yapar. Politikacılar ve politika yapıcılar ülkeye çok büyük ekonomik ve sosyal dönüşleri olacağını bildikleri için işsizlik oranını belli bir sınırdan tutmayı hedeflerler³¹³. İşsizlik, iş bulamayan veya işini kaybeden insanların büyük bir kısmını doğrudan sarsıcı bir biçimde etkileyen, hayat standardında düşüş ve ruhsal çöküşe neden olan ekonomik ve sosyal bakımdan öncelikle çözümlenmesi gereken sorundur. Bu nedenle politikacılar işsizlik sorununu uygulayacakları politikalarla azaltacakları vaatlerinde bulunmalarına rağmen gerçekte işgücü piyasasında olan herkesin iş sahibi olabilmesi pek mümkün görünmemektedir. Çünkü bütün serbest piyasa ekonomilerinde belli ölçülerde işsizlik yaşanmaktadır³¹⁴.

Bir kimsenin işsiz olması onun iradesi ve isteği dışında, kusuru olmadan gerçekleşen bir durumdur. İşsizlik genel anlamda bazı durumlar dışında kişisel bir kusurdan değil modern sanayinin sorunu olarak fabrika sanayisine odaklı iktisadi sistemin yapısından doğan sosyal bir olumsuzluk yaratan gelişmedir. Modern sanayinin yapısı gereği işgücü arz ve talebi arasındaki uyumsuzluk ve dengesizlik işsizliği doğurmaktadır. Dengesizlik ve uyumsuzluk bazen iktisadi yapıyı ilgilendirir ve genele yayılırken bazen de özel nedenlerle ortaya çıkmaktadır³¹⁵. İşsiz sayılabilmek için çalışmayı istemek yeterli olmamakta ayrıca aktif olarak iş aramakta gerekli görülmektedir. Doğal olarak bir gri alandan söz edilebilir. Kişi çalışmak isteğinde olmasına rağmen iş bulabileceği umudunu kaybettiğinden aktif olarak iş aramaktan vazgeçmiş olabilir. Bu gruba girenler iş bulma umudu olmayanlar olarak tanımlanmaktadır. Bazı kişiler de aralıklı sürelerde iş ararken son bir ayda iş aramamış ya da çalışmak istese eğitim düzeyi, vasfına uygun kabul edebileceği ücret düzeyinde ve şartlarda iş bulamayacağını düşündüğünden iş aramayı bırakmış olabilir. ILO standartları gri alandaki bu kişileri işsiz olarak kabul etmemektedir³¹⁶. İş bulma umudu olmayanlar kendi vasıflarına uyan bir işi daha önce aradığı halde bulamayan ve iş bulabileceğine inancı kalmadığı için iş aramayan fakat işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişilerdir ve sınıflandırılırken işsiz olarak değerlendirilmezler³¹⁷. Çalışma

³¹³ Daron Acemoğlu ve diğerleri, **Makroekonomi**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 197.

³¹⁴ Mankiw, s. 155.

³¹⁵ Zaim, ss. 172, 173.

³¹⁶ TÜSİAD, İşgücü, s. 17.

³¹⁷ Tansel, s. 87.

gücünde olmasına rağmen son dört hafta süresince iş arasa da iş bulamayanlarla birlikte işinden çıkarılmış ve geri dönmeyi bekleyenler de işsiz kabul edilmektedir. Ücretli olarak çalışan işçiler, kendi işinde ya da aile bireylerinden birinin yanında ücretsiz de olsa çalışanlar ile işi olup tatil, hastalık, elverişsiz hava koşulları nedeniyle geçici olarak çalışmayanlar ise istihdam edilen işgücü sayılırlar. İşgücü dışında kalanlar da öğrenci, ev kadını, emekliler ve çalışmak istese de iş bulabilme umudu kalmadığından iş aramayanlardır³¹⁸.

İşsizlikteki yükseliş iş bulmayı zorlaştırır ve iş arayanları umutsuzluğa sürükler. Böyle bir ortamda işgücüne yeni katılımlar nedeniyle belli bir işi olan yetişkinler de kendilerinin işten çıkarılma olasılığının arttığını düşünerek korkuya kapılırlar. Ekonominin yeni iş yaratma kapasitesinde artış olmadıkça işsizlikte yükseliş artacak, sadece işgücüne yeni katılımlarla çalışanlar arasında yer değişimi yani mevcut çalışan işini kaybedebilecek iş arayan iş bulabilecektir. İşsizliğin yüksek ve uzun süreli olduğu sıkıntılı dönemlerde suçlar, ruhsal hastalıklar, intiharlar artabilecek ve ardından toplumsal kaos yaşanabilecektir. İnsanların işsizliği en büyük sorun hatta tek makroekonomik sorun olarak görmesi yadırganmamalıdır³¹⁹.

2.1.3.1. İşsizlik Türleri

İşsizlik her zaman aynı nedenlerle ortaya çıkmamakta ve sonuçları da aynı olmamaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, işgücü ve işgücü piyasalarının yapısı, yapısal ve dönemsel koşulların getirdiği birçok etken işsizliğin farklılaşmasına neden olmaktadır. İşsizliğin kesinleşmiş tek bir sınıflandırması bulunmamaktadır. İşsizlik farklı şekilde sınıflandırılabilir. Bu çalışmada işsizliğin görünürlük, iradeye bağlılık, süre ve nedenleri dikkate alınarak işsizlik türleri incelenecektir.

2.1.3.1.1. İradi İşsizlik

Mevcut çalışma koşullarında ve cari ücret düzeyinde çalışmak istemeyenlerin oluşturduğu işsizliğe iradi işsizlik denir. İradi işsizlik, işgücüne talep olmasına rağmen

³¹⁸ Mankiw, s. 34.

³¹⁹ Yıldırım ve diğerleri, s. 5.

işgücünün kendilerine sunulandan daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları yönündeki istekleri nedeniyle var olan işleri kabul etmemesinden ortaya çıkmaktadır. Bu durum kişilerin kendi iradeleriyle işsiz kaldıklarını göstermektedir³²⁰.

İşgücünün istediği koşullarda ve nitelikteki işlerde çalışmak için işsiz kalmalarıyla oluşturdukları iradi işsizlik olumsuz bir kavram gibi görünse de bir süreç olarak olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. İşgücünün uygun bulduğu şartlarda ve sahip olduğu donanımı kullanabileceği işlerde çalışmaya başlamaları verimliliklerini arttırarak hem bireysel geliri hem de milli geliri arttırmaktadır³²¹. İradi işsizlikte işsizliğin süresi iş arayan kişinin denetiminde olan ücret, çalışma koşulları, psikolojik nedenler gibi parametrelere bağlıdır. Avukatlık, doktorluk, mimarlık, mühendislik gibi işlerin gerektirdiği vasıflara sahip kişiler belirledikleri ücret seviyesi altında çalışmayarak iradi işsizliği oluşturan işsizlere örnek verilebilir³²².

2.1.3.1.2. Gayri İradi İşsizlik

Gayri iradi işsizlik adından da anlaşılacağı üzere iradi işsizliğin tam tersini ifade etmektedir. İşçiler mevcut çalışma koşulları ve ücret düzeyinde çalışmak istemelerine rağmen iş bulamamakta böylece gayri iradi işsizlik ortaya çıkmaktadır. İşçilerin kendi irade ve kararlarıyla işsiz kalmaları söz konusu değildir. İşsizlerin daha düşük düzeyde bir ücrette çalışmayı kabul edecek olmaları işsizlik durumlarını değiştirmeyecektir. Gayri iradi işsizliğe, iktisat politikasından kaynaklı iktisadi yapıda yaşanan sorunlar neden olmaktadır. Farklı yaklaşımlara sahip iktisatçılar tarafından gayri iradi işsizliğin en çok görülen işsizlik türü olduğu ifade edilmektedir³²³.

Gayri iradi işsizlikte kişi, kısa dönemde ücret talebini işgücü piyasasının koşullarına göre ayarlasa da piyasa hakkında daha fazla araştırma sonucunda edindiği bilgilere göre işgücünü talep edenlerin koşullarını kabul etse de iş bulamamakta, işsizliği devam etmektedir³²⁴.

³²⁰ Acar, s. 217.

³²¹ Biçerli, s. 411.

³²² Yıldırım ve diğerleri, s. 363.

³²³ Acar, s. 219.

³²⁴ Yıldırım ve diğerleri, s. 363.

İktisadi yapıda gerçekleşen dalgalanmalar, teknolojideki gelişmeler, nüfusun bölgeler arası hareketi, zevklerin, tercihlerin değişimi talep yetersizliğine ve arz edilen ile talep edilen emeğin niteliksel uyumsuzluğuna neden olarak gayri iradi işsizliği ortaya çıkarmaktadır³²⁵.

2.1.3.1.3. Konjonktürel İşsizlik

Toplam talepteki artışın yatırımları karlı hale getirerek istihdam ve üretim seviyesinin yükseldiği bir genişleme dönemi ile toplam üretimin toplam talebi aştığı, üretilen malların satılamadığı, karların azalarak yatırımların ve buna bağlı olarak üretim miktarıyla istihdamın düştüğü bir daralma döneminden oluşan zaman aralığına konjonktür devresi denir. Birden fazla konjonktür devrelerinden konjonktürel dalgalanmalar oluşmaktadır³²⁶. Konjonktür, bir ülkenin belirli bir an için ekonomik durumu hakkında bilgi verebilecek ve içinde işsizliğin de yer aldığı unsurların tamamıdır. Konjonktürel işsizlik, ekonomik gerileme ve duraklama dönemlerinde üretim ve yatırımlarda artışa karşılık toplam talepteki yetersizliğe bağımlı olarak ekonominin dönemsel bir genişleme ve daralma içine girmesiyle ortaya çıkan işsizlik türüdür. Konjonktürel işsizlik, büyük yığınlar için yapılan kitlesel üretim ve bu üretim düzeyine ulaşılması amacıyla insanların tüketime yönlendirilerek ekonominin istihdam düzeyinin yükseleceğini öne süren kapitalist üretim sisteminin neden olduğu bir işsizlik türü olarak değerlendirilebilir. İşsizlik, makro değişkenlere göre toplam arzın toplam tüketimden büyük olduğu noktada kendini göstermeye başlamaktadır³²⁷.

Modern sanayi toplumunun yapısı gereği ortaya çıkan işsizlik türüdür. Planlı bir ekonomik yapıda diğer işsizlik türleri görülebilir olsa da konjonktürel işsizliğin yaşanmayacağı iddiasında bulunulur. Konjonktürel işsizlik kapitalist sistemin olağan bir sonucudur. Ülke dışı piyasaları için üretim yapma, saydamlıktan uzak piyasaların varlığı, büyük miktarlarda ve karmaşık üretim süreçleri konjonktürel işsizliğe yol açan nedenlerden birkaçıdır. Konjonktürel işsizliğin etkisi dayanıklı mal üretimi yapan sanayi kollarında dayanıksız mal üreten sanayi kollarına nazaran daha fazla görülmektedir. Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde dayanıklı mal üretimi yapan

³²⁵ Biçerli, s. 411.

³²⁶ Bocutoğlu, Keynesyen, ss. 61-62.

³²⁷ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 397.

sanayi kollarında işçinin ortalama çalışma süresi azalmaktadır. Konjonktürel işsizlikten sanayi kolları arasında en çok etkilenen imalat sanayi olmaktadır. Konjonktürel işsizlik ülkenin coğrafi bölgelerinde sanayi kollarının tür ve yoğunluklarına göre farklılıklar gösterebilir. Konjonktürel işsizliğin yaşanmaya başlamasından itibaren ilk önce genç, ardından yaşlı ve son olarak ta orta yaştaki işçilerin işlerini kaybetmeye başladıkları görülür³²⁸.

2.1.3.1.4. Mevsimsel İşsizlik

Mevsimlere bağlı olan bazı iktisadi faaliyetlerde üretim miktarında artış ya da azalış görülmektedir. Mevsimsel etkilerle üretim miktarındaki azalma sonucunda işgücüne talebin azalması ya da hiç olmaması ile gerçekleşen işsizlik mevsimsel işsizlik olarak adlandırılmaktadır³²⁹.

Mevsimsel işsizliğin, ani bir şekilde hava şartları ve mevsim değişimleri ile doğrudan sanayinin yapısından kaynaklı faktörlere dayanan, iş bölümü artışlarından gelen genel ve dolaylı nedenleri bulunmaktadır. Hava şartları ve mevsim değişiklikleri genellikle üretim faaliyetinin aksamasına neden olur ve mevsimsel işsizliği yaratır. Yine bazı sanayi kollarında üretilen mallara mevsimsel nedenlerle talep azalışları olmakta dolayısıyla işsizlikte artabilmektedir. Genellikle sanayileşmiş ülkelerde sanayinin yapısıyla ilgili olarak mevsimsel işsizlik mal talebindeki mevsimsel değişimlerden kaynaklanmaktadır. Tarımsal üretimin öne çıktığı ülkelerde de mevsimsel işsizlik genellikle mal talebindeki azalma yerine tarımsal üretim yapısından kaynaklı mal arzıyla ilgilidir ve mevsimlik değişimlerden ortaya çıkmaktadır. Tarımsal işgücü oranının yüksek olduğu ülkelerde işgücünün tarımdaki önemli sorunu teknolojik gelişme ve teknolojinin üretimde kullanılıyor olmasında bile tarımda kalmaya devam eden ve yılın büyük bir kısmında çalışamayan işgücü, dolayısıyla da mevsimsel işsizlik olmaktadır³³⁰.

Mevsimsel işsizlik gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla yaşanan ve çözümü için oldukça çaba gösterilen bir işsizlik türüdür. Bu işsizlik türü istihdam hacminde görülen önemli değişikliklerle tarıma dayalı ekonomilerde mevsimlik ve gelişmiş ülkelerde de

³²⁸ Zaim, ss. 189, 190.

³²⁹ Acar, s. 220.

³³⁰ Zaim, s. 179.

talepteki değişimlere bağlı olarak sezonluk veya dönemsel işsizlik şeklinde kendini hissettirir. Mevsimsel işsizlik tarımsal alanda ekim, dikim, hasat faaliyetleri ile iklim ve çevresel koşullara bağlı olarak artış ya da azalış gösterir³³¹. Mevsimsel işsizlik ayrıca teknolojideki düşük gelişme hızı nedeniyle hava şartlarından etkilenen inşaat sektörü gibi talebin mevsimsel olarak değiştii bazı mal ve hizmet sektörlerinde de görölmektedir. Mevsimsel etkilerden kaynaklı yılın belli dönemlerinde işsiz kalan işgücü farklı sektörlerle yönlendirilerek mevsimsel işsizlik düşürülebilir. Gelişmiş ölkelerde teknolojik ilerlemelere ve sosyal alışkanlıklardaki değişikliklere dayalı olarak kullanılan yeni tekniklerle ve işgücünün hareketliliğiyle mevsimsel işsizliğin etkileri önemli ölçüde azaltılmaktadır³³².

2.1.3.1.5. Gizli İşsizlik

Diğer işsizlik türlerinden farklı bir nitelikte olan gizli işsizlik işsizliğin özel bir durumunu ortaya koymaktadır. Bir işçi işe alındığında veya işten çıktığında üretim hacminde artış ya da azalış kısacası miktar olarak hiçbir değişiklik olmuyorsa, bu üretim faaliyetinde gizli işsizlik vardır. Marjinal verimliliği sıfır olan işçiler gizli işsizliği oluşturmakta ancak kimlerin işsiz olduğu belli olmamaktadır. Çalışanların bir kısmının işi bırakmaları halinde toplam çıktıda herhangi bir değişimin olmadığı durumda iş bırakanların sayısı gizli işsizlik miktarını göstermiş olmaktadır. İş bırakma nedeniyle toplam çıktıda azalmanın başlaması gizli işsizliğin bir miktar gerilediğinin işaretidir. Gizli işsizliği diğer işsizlik türlerinden farklı kılan en önemli ayrım, iş arayanların olmaması ve işgücünün belirli bir işte çalışıyor olması durumunda gerçekteşmesidir³³³.

Gizli işsizlik, teknolojik bir değişim yaşanmadan üretim kapasitesine karşılık olması gerekenden daha fazla işçinin çalıştırıldığı bir durumu ifade etmektedir. Böyle bir durumda işlerin verimi son derece düşüktür ve fiilen işsiz olan, iş arayan da yoktur³³⁴.

³³¹ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 400.

³³² Acar, s. 221.

³³³ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 401.

³³⁴ Zaim, s. 177.

Gizli işsizlik başta kamu sektöründe olmak üzere daha çok tarım ağırlıklı ekonomi yapısına sahip az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerdeki nüfus artışıyla beraber artan işgücünün, gelişimi ve sayısı az olan tarım dışı sektörlerde iş bulamarak tarım sektöründe çalışması gizli işsizliğe neden olmaktadır³³⁵.

2.1.3.1.6. Friksiyonel (Geçici) İşsizlik

İşçiler mevcut işlerindeki ücret ve koşullardan daha yüksek ücrete ve daha iyi çalışma koşullarına sahip olmak için yer veya meslek değiştirmek isteyebilir ve bu nedenle geçici bir süre işsiz kalabilirler. Yeni ve uygun bir iş bulma zaman ve çaba harcamayı gerektirdiğinden, bu iş arama süreleri nedeniyle ortaya çıkan bu işsizlik türüne friksiyonel veya geçici işsizlik denir³³⁶. İşsiz kalmış bir işçinin işgücü piyasası koşullarını araştırarak bilgi sahibi olmak istediği ve kendine yeni bir iş bulmak için geçirdiği süre friksiyonel işsizlik durumudur. Friksiyonel işsizlik iş arayanların mevcut işler hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmamaları ve zaman alan iş arama faaliyetinde bulunmak zorunda kalmalarıyla doğan işsizliktir. İktisatçılar, iş arama faaliyetlerini kısaca iş arama olarak ifade etmektedirler. İş arayan her kişinin kendine has kapasitesi, deneyimi ve iş referansı olacağından, işsiz bir kişi ile işgücü talebinde bulunan arasında tam anlamıyla uyumun sağlanabilmesi yani her iki tarafında aradıklarını bulduğuna emin olması belirli bir süreyi kapsamaktadır. İş arama faaliyetlerinde geçen zaman ve karşılıklı kusursuz eşleşme sağlama sürecinin bir sonucu olan friksiyonel işsizlik her işgücü piyasasının olağan özelliklerindendir³³⁷.

Varolan işini çeşitli nedenlerle bırakarak yeni iş arayanlar ve mezun olup işgücüne yeni katılanlar nedeniyle friksiyonel işsizlik ortaya çıkmaktadır. Piyasada friksiyonel işsizlere yetecek kadar iş imkanı bulunmasına rağmen kendileri işgücü talebinde bulunan yeni işleri, eski işleriyle, aldıkları eski ücretlerle ve piyasada yapmak istedikleri diğer işlerin koşullarıyla karşılaştırma yaparak kabul etmemektedirler. Bu nedenlerle friksiyonel işsizlerin kendilerine uygun iş bulmaları çok uzun sürmemekte ve ortaya geçici bir işsizlik durumu çıkmaktadır. İş imkanı olmasına rağmen işgücünün istediği işi bulamamasıyla oluşan bu işsizliğin en önemli

³³⁵ Acar, s. 222.

³³⁶ Mankiw, s. 159.

³³⁷ Acemoğlu ve diğerleri, ss. 197, 207.

nedeni iş arayanlar ile işgücü talebinde bulunulan iş imkanlarının buluşmasını kolaylaştıran kurumların görevlerini aktif olarak yerine getirmemeleridir³³⁸.

Friksiyonel işsizlik her ekonomide rastlanabilecek bir işsizlik türüdür. Özellikle çalışma şartlarının uygun olduğu ekonomilerde daha sıklıkla görülmektedir. Friksiyonel işsizlik işgücü hareketliğinin varlığından kaynaklanan doğal bir sonuç olmaktadır. Bilgiye ulaşımın tam ve doğru gerçekleştiği işgücü piyasalarında her zaman işgücü devri görülebilecektir³³⁹. Birçok ülkede friksiyonel işsizliğin varlığı kaçınılmaz bir durumdur. Bu işsizlik türünün, çok fazla bir oranda olmamak kaydıyla ülke ekonomisi için yararlı olduğu söylenebilir. İşgücünün herhangi bir işte zaman kaybetmeden çalışmaya başlaması yerine aldığı eğitimle elde ettiği bilgi ve becerileri kullanacağı vasfına uygun bir iş bularak çalışması hem işgücü verimliliğini hem de böylece üretimi arttırmaktadır³⁴⁰.

Ekonomide değişimler yaşandıkça friksiyonel işsizlikle karşılaşılması normaldir. Firmalar ve hanehalklarının çeşitli nedenlerden talep tercihlerinde zamanla değişimler ve farklılıklar ortaya çıkabilir. Mal taleplerindeki kaymalar malların üretimine katkı sağlayan işgücüne olan talepte de kaymalara neden olur. Farklı bölgelerde farklı malların üretimi işgücü talebinin ülkenin bir bölümünde yükselmesine, diğer bir bölümünde düşmesine neden olabilir. Endüstriler ve bölgeler arasındaki talep kayması yani sektörel kayma devamlılık gösterdiğinden işçilerin de sektör değiştirmesi zaman alacak ve friksiyonel işsizlik daima olacaktır. Çalışan işinden hangi nedenle ayrılırsa ayrılısın, yeni bir iş bulması belli bir zaman içinde olacaktır. İşgücü arz ve talebinde değişiklik ortaya çıktıkça friksiyonel işsizlik de var olacaktır³⁴¹.

Uygun ve istenilen işin bulunması için geçirilen süre içinde oluşan friksiyonel işsizlik güçlü bir ekonomik yapıda bile her zaman olabilir. Ekonominin etkin bir işgücü piyasasına sahip olması kişilerin istedikleri işleri bulmada fazla zaman harcamalarının önüne geçememektedir. Çünkü kişiler bir iş bulsalar bile buldukları işte çalışmayarak, isteklerini karşılayacak işi bulabilmek için zaman harcayacak, bu

³³⁸ Bocutoğlu, Keynesyen, s. 60.

³³⁹ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 396.

³⁴⁰ Erdal Ünsal, **Makro İktisat**, 10. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2013, s. 109.

³⁴¹ Mankiw, s. 159.

sürede işsiz kalacaklardır³⁴². Friksiyonel işsizlik oranının düşürülmesi, ekonomide işgücü talep edenler ile işgücü arz edenler arasındaki iletişim ağının gelişmesi sonucunda iş bulma sürecinde geçirilen zamanın azalmasıyla mümkündür³⁴³.

2.1.3.1.7. Yapısal İşsizlik

İktisatçıların bir kısmı yapısal işsizlik ve teknolojik işsizliği birbirinden ayırmamaktadır. Ekonominin yapısal sorunlarından kaynaklı ortaya çıkan yapısal işsizliğe gelişen ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha çok rastlanmakta ve genellikle toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarındaki değişimlere bağlı olarak ülkelere göre farklılıklar gösterebilmektedir.

Dışa açık olmayan ekonomilerin kalmadığı günümüzde teknolojik gelişmelerin gelişmekte olan ülkelere yapısal işsizlik üzerinde arttırıcı yönde olumsuz etkileri olabilir. Bu ülkelere yapısal işsizliğin yaygın ve devamlılık göstermesi olağan bir durumdur³⁴⁴. Yapısal işsizlik, teknolojideki gelişmeyle üretim tekniklerinde ve talebin yapısında meydana gelen değişimlerin neden olduğu işsizlik türüdür. Üretimde yeni teknikler ile işgücünün yerini makinelerin alması işgücüne olan talebi azaltarak işsizliği arttırmaktadır. Ayrıca diğer işsizlik türlerinden farklı olarak yapısal işsizlik, talebin azalmasından değil talep yapısının değişmesinden kaynaklanmaktadır. Bazı sektörler önemini kaybetmekte ve ürettikleri mal ve hizmetlere talep azalmakta, bu sektörlerdeki mesleklerin de önemi azalarak çalışanların bir kısmı işsiz kalabilmektedir³⁴⁵. Teknolojideki gelişmenin getirdiği üretim yapısındaki ve tüketici tercihlerindeki değişim ekonomideki talep ve üretim yapısını da değiştirdiğinden işgücü talebinin yapısında da değişimin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu değişikliğe işgücünün uyum sağlaması zorlaşmaktadır. İşgücünün yenilenen üretim tekniklerinin gerekliliklerini sağlayamaması sonucunda yapısal işsizlik ortaya çıkmaktadır. Üretimde emeğin sermayeye göre daha fazla kullanılması üretimin emek yoğun, sermayenin emeğe oranla daha fazla kullanılması ise üretimin sermaye yoğun üretim yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Teknolojideki gelişmelerle üretimde emeğin

³⁴² Yıldırım ve diğerleri, s. 364.

³⁴³ Ünsal, s. 109.

³⁴⁴ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 399.

³⁴⁵ Acar, s. 221.

kullanımının azalarak sermayenin daha yoğun oranda kullanımının gerçekleşmesi işsizliğe neden olmaktadır. Örneğin, tekstil sektöründe el tezgahlarının yerini otomatik dokuma tezgahlarının alması el tezgahında uzmanlaşan işçilerin birçoğunun işsiz kalmasını ortaya çıkarmaktadır. İletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla küreselleşmenin getirdiği sosyal ve kültürel alandaki değişimler tüketici tercihlerini etkilemektedir. Uluslararası kültür alışverişi tüketici tercihlerini değiştirerek gelenekselleşmiş ürünlere olan talebi azaltmış, yeni ve farklı ürünlere olan talebi arttırmıştır. Geleneksel ürünlere olan talebin azalması bu ürünlerin üretimindeki işçileri işsiz bırakmaktadır³⁴⁶.

Teknolojideki ve tüketici tercihlerindeki sürekli değişimle yapısal işsizliğin de tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Tüketici tercihlerindeki değişme bazı bölgelerde ve faaliyetleri bu bölgelere bağlı olan sektörlerdeki üretimi azaltırken başka bölgelerdeki sektörlerin üretmiş olduğu ürünlere olan talebi artırmaktadır. Üretimin azaldığı sektörün yer aldığı bölgelerde işsiz kalan işçiler üretimin arttığı sektörün bulunduğu bölgeye yerleşip iş bulana kadar geçen sürede işsiz kalmaktadırlar. İşgücünün yapısal işsizlik türünü yaratan durumlarda, bölgesel-sektörel değişimlere uyum sağlamaları, tüketici tercihlerine göre ortadan kalkan ya da değişen ürünlerin üretiminde beceri sahibi olmaları ve en önemlisi teknolojik gelişmeye uygun niteliklere ulaşmaları uzun zaman almaktadır. Yapısal işsizlik, değişimlerin gerektirdiği becerileri kazandırmaya yönelik işgücüne verilecek eğitimlerle azaltılabilir³⁴⁷.

Yapısal işsizlik işgücü arzının meslekler, beceriler, sektörler ve bölgesel dağılım yönünden ihtiyaç duyulan işgücüne karşılık gelmemesiyle oluşmaktadır. İşgücünün talep yapısı hızla değişirken işgücü yapısı aynı hızda değişimi ve gelişimi sağlayamıyorsa yapısal işsizlik artış göstermektedir³⁴⁸.

2.1.3.1.8. Doğal İşsizlik

Ekonomide friksiyonel ve yapısal işsizliğin oluştuğu nedenlere bağlı olarak işsiz olan işgücü de bulunmaktadır. Friksiyonel ve yapısal işsizliğin toplamı doğal işsizlik olarak adlandırılmaktadır. Doğal işsizlik, işgücünün tam kullanımında ortaya

³⁴⁶ Bocutoğlu, Keynesyen, ss. 60-61.

³⁴⁷ Ünsal, ss. 109, 110.

³⁴⁸ Yıldırım ve diğerleri, s. 364.

çıkan işsizlik türüdür. İşgücünün tam kullanımı tüm işgücünün çalıştığı, işsizliğin sıfır olduğu anlamına gelmemektedir.³⁴⁹.

İşgücü piyasası içinde daima işçilerin bir kısmı işlerinden ayrılır veya işten çıkarılırken bir kısmı da iş bulmaktadırlar. İşgücü piyasasında süregelen bu hareketlilik işsizlerin toplam işgücü içinde ne kadar payı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Her zaman belli bir düzeyde işsizlik olmaktadır. İşsizlik oranının dalgalanmakta olduğu düzeylerin ortalaması doğal işsizlik oranıdır. Doğal işsizlik oranı, iktisadi dalgalanmalarda izlenen işsizlik oranlarının bir ortalaması olarak ifade edilebilir. İşgücü piyasalarının bütün aksaklıklarından kaynaklı olarak işçilerin hızlı bir şekilde iş bulamamaları sonucunda ortaya çıkan işsizlik oranının uzun dönemde yer bulduğu oran doğal işsizlik oranıdır. Doğal işsizlik oranını düşürme amaçlı olarak uygulamaya konulan her kamu politikasının işten ayrılma oranı ve iş bulma oranlarından birini etkilememesi mümkün değildir. İşten ayrılma oranını veya iş bulma oranını etkileyen her kamu politikası da aynı zamanda işsizlik oranını etkileyecektir³⁵⁰.

İşgücü talebinin işgücü arzından büyük olmasıyla oluşan işgücü talep fazlası reel ücretlerin arttırılmasıyla yok olmakta, işgücü piyasası dengeye gelmektedir. Ancak reel ücretlerin arttırılması, arkasında enflasyonu hızlandıran bir etki bırakmaktadır. Ekonomideki işsizlik doğal işsizliğe eşit olduğunda ise reel ücret seviyesi üzerinde değişme baskısı oluşmamaktadır. Bu nedenle doğal işsizlik enflasyonu hızlandırmayan işsizlik (Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment – NAIRU) olarak da adlandırılmaktadır. Gelişmiş ülkeler için enflasyona yol açmadan ekonomide dengeyi sağlayan doğal işsizlik oranı % 3’lerdeyken, gelişmekte olan ülkelere % 6 düzeyindedir³⁵¹.

2.1.4. İstihdam Teorileri

İktisatçılar ve düşünürler toplumların iktisadi sorunlarına çözüm bulabilmek için doğrudan veya dolaylı biçimde insanların ihtiyaçları ile ihtiyaçlarını sağladıkları kaynaklar arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. İktisadi faaliyetlerin dinamik yapısı,

³⁴⁹ Ünsal, s. 110.

³⁵⁰ Mankiw, ss. 156-158.

³⁵¹ Ersan Bocutoğlu, **Karşılaştırmalı Makro İktisat: Teoriler ve Politikalar**, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2012, (Karşılaştırmalı), ss. 342-343.

toplumların da değişen ve gelişen yapıları iktisadi sorunları da zaman içinde değiştirmiş, iktisatçıların geçmişte ortaya koydukları çözümler de yetersiz kalabilmiştir. Kendinden önceki yaklaşımlardan da faydalanan iktisatçılar ve düşünürler yeni teoriler geliştirerek içinde bulunulan dönemin iktisadi sorunlarına çözüm aramışlardır. Geçmişten içinde bulunulan döneme kadar geliştirilen teorilerin istihdama yönelik yaklaşımlarının bilinmesi çalışma konusu açısından önemlidir.

İktisatçılar işsizliğin var olduğundan bu yana işsizliği ortaya çıkaran nedenleri araştırmışlar ve farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Tarihsel süreç içinde değişim gösteren ekonomik ve sosyal koşulların işsizlikle ilgili o dönem için ileri sürülen bir teoriyi bir sonraki dönemde yetersiz kıldığı görülmüştür. Aşağıda istihdam teorileri incelenecektir.

2.1.4.1. Klasik İstihdam Teorisi

Klasik iktisadi düşünce, Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserinin yayınlandığı 1776 yılı ile John Stuart Mill'in "Siyasal İktisadın İlkeleri" adlı eserinin yayınlandığı 1843 yıllı zaman aralığını kapsamaktadır. Klasik iktisadi düşüncenin oluşmasına önemli katkılar sağlayan klasik iktisatçıların başında Adam Smith, Thomas Robert Malthus, David Ricardo, Jean Baptiste Say, Nassau William Senior ve John Stuart Mill gelmektedir³⁵².

Klasik iktisatçılar ekonomide bazı sorunlar olsa da, krizler ortaya çıksa da dışarıdan hiçbir müdahaleye gerek olmadığını savunmaktadırlar. Onlara göre geçici olan bu sorunlar ekonominin kendi yapısında barındırdığı mekanizma ile giderilecektir. Böylece ekonomi kendiliğinden işleyen otomatik mekanizma ile her zaman tam istihdamda dengeye gelecektir. Kararlı bir denge olan tam istihdam seviyesindeki denge, dışsal arz veya talep şokuyla karşılaşıldığında ekonomideki piyasa mekanizmasıyla kendiliğinden tam istihdam seviyesine geri dönmektedir. İşgücünün isteği dışında işsiz kalması bu varsayımlar altında mümkün değildir³⁵³. Klasik iktisatçıların ekonomik düzenin yapısında tam istihdamı sağlayan bir mekanizmanın varlığını savunmaları istihdam konusunu dikkate almamalarının

³⁵² Arif Ersoy, **İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi**, 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 269.

³⁵³ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, s. 4.

nedenidir. Klasik iktisatta araştırmalar tam istihdam durumundaki milli gelir düzeyinin oluşunu ve bölüşümü üzerine yapılmıştır. Bu nedenle iktisat; üretim, dolaşım, bölüşüm ve tüketim olmak üzere dört başlık altında incelenmiřtir³⁵⁴.

İşgücü piyasası, ekonominin kendiliğinden tam istihdamda dengeye gelmesini sağlayan mekanizmanın hareket noktası ve temelidir. İşgücü arz ve talebinin keşiştiği noktada oluşan reel ücret istihdam edilen işgücü miktarını göstermektedir. Böylece istihdam düzeyi mevcut üretim kapasitesinin belli bir kullanım oranıyla üretilecek mal ve hizmet miktarını belirlemektedir. Üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen gelirin tüketim ile tasarruf arasındaki dağılımının mekanizması ise faiz oranıdır³⁵⁵.

İnsanlar, ihtiyaçlarının bir kısmını mübadele yoluyla karşılamak isterken kendi ürünü, mübadele edecek kişi tarafından kabul edilmeyebilmektedir. Bu durumda ticari toplumda mübadele için bir araca ihtiyaç doğmaktadır. Bu araç, sayı ile alınıp verilebilen, alışverişi kolaylaştıran evrensel ticaret aracı haline gelen para olmaktadır³⁵⁶. İhtiyat ve spekülasyon güdüsüyle para talebi yapılmamakta, para sadece işlem güdüsüyle talep edilmekte, servet kaynağı olarak görülmemektedir. Para arzının arttırılmasının veya azaltılmasının ise istihdam ve üretim üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Klasikler paranın yansız yani nötr olduğunu varsaymaktadır³⁵⁷.

Tam istihdam varsayımı doğrudan ortaya konulan bir varsayım değildir. Arz – talep dengesi, faiz oranı ve ücret düzeyinin belirlenmesinde ortaya çıkan düşüncelerin sonucunda istihdam konusuna olan bakış açıları anlařılmaktadır³⁵⁸. Klasik iktisatçılar istihdam teorisine say yasası, faiz teorisi ve ücret teorisi ile açıklama getirmeye çalışmışlardır.

Fransız iktisatçı Jean Baptist Say (1767 – 1832) tarafından geliştirilerek, 1803 yılında yayınlanan “Politik Ekonomi zerine Risale” adlı kitabında açıkladığı kendi adını alan Say Yasası, klasik iktisatçıların tam istihdam varsayımının ortaya çıkışındaki temel düşüncelerini aıklamaktadır³⁵⁹. Piyasadaki işlemlerin temel amacı mal ve hizmetlerin değişimidir. Bir mal alabilmek için karşılığında başka bir mal

³⁵⁴ Aren, s. 61.

³⁵⁵ Vural Savaş, **İktisatın Tarihi**, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, ss. 285-287.

³⁵⁶ Adam Smith, **Ulusların Zenginliği**, ev. Metin Saltoğlu, Palme Yayıncılık, Ankara, 2012, ss. 23-27.

³⁵⁷ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 19. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, ss. 99, 100.

³⁵⁸ Aren, s. 50.

³⁵⁹ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, s. 18.

verilirken, para mübadeleyi kolaylaştıran bir araç olarak kabul edilmektedir. Satışların yapılabilmesini sağlayan imkan para değil, alınmak istenen malların haricinde üretilen diğer mallardır. Para sadece mübadeleyi kolaylaştırmaktadır. Bu durumda üretilen mal, sadece o malın üretici tarafından yaratılan arz miktarını değil, aynı zamanda piyasadaki mal için yaratılan talep miktarını da oluşturmaktadır. Arzda meydana gelen artış aynı miktarda talepte de artış yaratmaktadır³⁶⁰.

Say Yasası'na göre mallar mallarla mübadele edilirken para sadece bir aracı görevi görmektedir. Bu durumda satın alma gücü para ile değil mallarla ölçülmektedir. Bir malın üretimi sadece arzı değil aynı zamanda üretilen malla eş değere sahip mala olan talebi de yaratmaktadır. Kısacası üretilen arz ile aynı anda aynı miktarda talep yaratılmıştır. Üretici, piyasada arz ettiği mal miktarını satmaya çalışırken malıyla aynı değere sahip başka bir mal almak isteyerek talebi oluşturmakta böylece arz ve talep miktarı eşitlenerek piyasa dengesi gerçekleşmektedir. Say Yasası olarak bilinen bu durum kısaca “her arz kendi talebini yaratır” şeklinde ifade edilmektedir. Say Yasasına göre talep yönünden, üreticilerin istedikleri en yüksek miktarda üretim yapmalarına engel bulunmamaktadır. Böylece ekonomide üretim faaliyeti tam istihdam düzeyinde gerçekleşmektedir. Say yasasında genel talep yetersizliğinin oluşmayacağı ancak bazı malların talep edilen miktardan fazla üretilmesiyle özel talep yetersizliğinin yaşanabileceği kabul edilmiştir. Böyle bir durumda da fiyat mekanizmasının devreye girmesiyle arz edilen miktar talebe göre ayarlanarak talep yetersizliği durumu ortadan kalkacak ve piyasa dengesi oluşacaktır³⁶¹. Aşırı üretimin olmayacağı gibi toplam talep yetersizliğinden kaynaklanan herhangi bir işsizliğin de oluşmayacağı savunulmaktadır. Ancak piyasada alıcısı bulunmayan mal ve hizmetlerin veya aşırı üretimin olması gibi bazı durumlar meydana geldiğinde üretim faktörleri atıl kalarak işsizlik ortaya çıkacaktır. Piyasadaki geçici bir dengesizlik nedeniyle gerçekleşen işsizlik ekonominin yapısında barındırdığı otomatik mekanizma ile dengenin oluşmasıyla ortadan kalkacak, ekonomi tekrar tam istihdama ulaşacaktır³⁶².

Say Yasasının tartışma yaratan kısmı genel talep yetersizliğini imkansız olarak görmesiyle kazanılan gelirin kazanıldığı an itibariyle bekletilmeden, tümünün

³⁶⁰ Emery K. Hunt ve Mark Lautzenheiser, **İktisadi Düşünce Tarihi: Eleştirel Bir Perspektif**, çev. Vedat Ulvi Aslan, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2016, s. 213.

³⁶¹ Aren, ss. 50, 51.

³⁶² Hunt ve Lautzenheiser, s. 213.

harcanması sonucunu ortaya çıkarmasıdır. Ancak satış ile elde edilen gelirlerin bir kısmının tasarruf edilmesi, satılmak istenen mal miktarından daha az miktarda malın satın alınmasına neden olacaktır. Bu durumda ortaya çıkacak genel talep yetersizliği üretim miktarını azaltarak istihdam seviyesini tam istihdam düzeyinin altına düşürecek³⁶³.

Say Yasasının, gelirin bir kısmının tasarruf edilmesiyle ortaya çıkan yetersizliği klasiklerde faiz teorisiyle giderilmeye çalışılmıştır. Faiz teorisinde gelirin tasarruf edilen kısmı yatırım harcaması olarak piyasaya geri dönmektedir. Tasarruf edenler her zaman borç verdikleri mal mevcudunun zamanında ve faizi ile birlikte geri ödenmesini beklemektedir. Borçlu aldığı sermaye olarak kullandığında bunun değerini karla birlikte yeniden üretebilecek olan kişilerin geçiminde harcayarak hem sermayeyi geri kazanabilir hem de faiz borcunu ödeyebilir. Aynı zamanda borçlu kazanç karşılığı olmadan harcama yaparak borçlanmakta, borcunu ödediğinde alacaklılar sermayelerini yerlerine koymaktadır³⁶⁴.

Klasik iktisatta sermayenin fiyatı olan faiz, gelirlerinin bir kısmını tüketmeyerek bazı ihtiyaçlarını gidermekten vazgeçmeleri sonucunda tasarruf edene tasarrufları karşılığında ödenmektedir. Denge faiz oranı, tasarruf arzı ile sermaye talebi yani yatırım harcamalarının eşitlendiği noktada oluşmaktadır³⁶⁵. Klasik İktisatta gelirden tüketime ayrılan payın azaltılmasıyla yaratılan tasarrufun getirisi faizdir. Tasarruf eğilimi ve gelir düzeyi sabitken, tasarruf miktarı ile faiz arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Tasarrufun arz fiyatı olan faizle yatırım miktarı arasında ise negatif yönlü bir ilişki vardır³⁶⁶. Tasarruf miktarının yatırım miktarından fazla olması faiz oranının düşmesine neden olacaktır. Faiz oranının düşmesi yatırımı arttırırken tasarrufu ise azaltacaktır. Tam tersi bir durumda, tasarrufun yatırımdan az olması tasarrufu değerli hale getirerek faiz oranında artışa neden olacaktır. Faiz oranındaki artış tasarrufu arttırırken yatırımı azaltacaktır. Bu artış ve azalışlar sonucunda tasarruf ile yatırımın dengeye geldiği noktada denge faiz oranı oluşmaktadır³⁶⁷.

³⁶³ Aren, s. 52.

³⁶⁴ Smith, ss. 303-304.

³⁶⁵ Acar, ss. 227-228.

³⁶⁶ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, s. 21.

³⁶⁷ Aren, s. 54.

Tasarrufların, faiz karşılığında girişimcilere verilerek yatırım harcaması olarak piyasaya geri dönmesiyle toplam harcamada bir azalma olmamaktadır. Tasarruf sahiplerinin harcamayıp tasarruf ettikleri gelirlerinin yatırım harcamasına dönüşümü Faiz Teorisi ile açıklanarak Say Yasasının açığı kapatılmaktadır.

Tasarruf miktarında değişiklik meydana geldiğinde toplam talebin tüketim ve yatırım arasındaki dağılımı değişmektedir. Tasarrufların yatırım harcamasına dönüşmesiyle toplam talebin büyüklüğünde değişme olmamaktadır. Böylece üretim kaybı meydana gelmemekte ve gayri iradi işsizlik ortaya çıkmamaktadır³⁶⁸.

Klasik İktisatçıların istihdam ile ilgili görüşlerini açıklayan diğer bir teori denge ücret düzeyinde istihdamı açıklayan ücret teorisidir. Ücret, ek bir birim işçinin toplam üretime yapmış olduğu katkıyı ifade eden işgücünün marjinal verimliliği yani işgücü talebi ile işin marjinal zahmetinin yani işgücü arzının dengeye geldiği noktada, tam istihdam düzeyinde oluşmaktadır. Klasiklerde ücret, reel ücreti ifade etmektedir. Denge reel ücret düzeyinde çalışmak isteyen tüm işgücü istihdam edilmektedir³⁶⁹. İşgücü arzı ve işgücü talebi, piyasada oluşan tam esnek reel ücrete göre artıp ya da azalmaktadır. İşgücü arzı işgücü talebini aştığında reel ücret düşmekte, işgücü talebi işgücü arzını aştığında ise reel ücret yükselmektedir. Hareketliliği tam esnek olan ücret işgücü piyasasında dengeyi sağlamaktadır³⁷⁰. Klasik İktisatçılar, işgücü arzı ve işgücü talebi ile ücretler konusundaki görüşlerini nüfusla ilişkilendirmekte, nüfustaki değişimleri de ücret düzeyine bağlamaktadır. Tunç Kanunu olarak adlandırılan bu görüşe göre ücret düzeyi artıkça nüfus artmakta, azaldıkça nüfus da azalmakta yani ücret düzeyi nüfustaki değişimleri belirlemektedir. Malthus'un nüfus teorisi, nüfusun daima geçimlik düzeyi aşma eğiliminde olduğunu bazı engeller nedeniyle aşmadığını ileri sürmektedir. Savaşlar, açlık, sefalet, ölüm ve doğum oranlarını artıran unsurlar bu engellerden bazılarıdır. Malthus, nüfus artışının geometrik dizide arttığını, gıda maddeleri üretiminin aritmetik diziye göre artma eğilimi taşıdığını öne sürmektedir. Nüfus artışı sınırlandırılmazsa ücret, artan nüfus nedeniyle geçimlik düzeyin de altına inme eğilimindedir. Tunç Kanunu'nun düşük ücret düzeylerinin haklılığını ortaya koymak gibi bir yaklaşımı vardır³⁷¹.

³⁶⁸ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, s. 24.

³⁶⁹ Aren, s. 57.

³⁷⁰ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, s. 5.

³⁷¹ Kazgan, ss. 86, 87.

Tam istihdam düzeyine yaklaşıkça işgücünün marjinal verimliliği azalırken işin marjinal zahmeti artmaktadır. Marjinal zahmetin marjinal verimlilikten büyük olması işgücü arzının iş gücü talebinden büyük olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir durum sonucunda oluşan işsizliğin nedeni işgücünün, marjinal verimlilikten daha yüksek bir ücret talep etmesidir. Ekonomi tam istihdam düzeyindeyken işsizliğin oluşmasındaki neden işgücünün denge ücret düzeyinden daha yüksek bir ücret seviyesinde çalışmak istemesidir. Klasikler ücret teorisiyle de işsizliğin iradi olarak oluştuğunu, gayri iradi işsizliğin ise mümkün olmadığını, ekonominin tam istihdam düzeyinde faaliyette bulunduğunu savunmaktadır³⁷².

2.1.4.2. Marksist İstihdam Teorisi

Marx kendi yaşam süresi içinde 1867’de yalnızca birinci cildi yayınlanan üç ciltlik Kapital adlı eserinde kapitalizmi analiz etmiştir. Kapitalizmde sermayenin kar getirme gücüyle egemen toplumsal sınıfın gelir ve iktidarının kaynağı olan üretim aletlerinin ve birikmiş emeğin ortaya çıkışı ve kalıcılığı Marx tarafından anlaşılmaya çalışılmıştır. Marx’a göre basit bir meta mübadelesinin sonucu olarak görünen ücretler ve karlar emekçiler ve kapitalistler arasındaki toplumsal ilişkinin niteliğini açıklamaktadır³⁷³.

Metanın, insan ihtiyaçlarını kendinde bulunan özellikleriyle tatmin eden şey olarak ifade edilmesi kullanım değerini, başka bir metanın ya da metaların belirli bir karşılığı ile diğer metadan alınabilecek miktar ise mübadele değerini yansıtmaktadır. Kullanım değerine sahip olan şey (ürün) ancak mübadele yoluyla başkasına aktarıldığında meta olarak adlandırılmaktadır³⁷⁴. Metanın somut niteliklerinden ayrılamayan kullanım değeri, harcanan emek miktarından bağımsız beşeri arzuları tatmin edecek metaları yaratan faydalı emeği içinde bulundurmaktadır. Soyut insan emeğinin bir kısmı ise mübadele değerini yaratmaktadır. Bir (şeyin) metanın kullanma değerinin olması için mübadele değerine sahip olması zorunlu değilken, mübadele değerine göre metanın değer taşıması için kullanma değerinin bulunması gereklidir.

³⁷² Aren, ss. 57-58.

³⁷³ Hunt ve Lautzenheiser, ss. 305, 308, 311.

³⁷⁴ Karl Marx, **Kapital I. Cilt**, 8. Baskı, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlığan, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, ss. 49, 54.

Sırasıyla, emeğe gerek olmadan tabiatta hazır bulunan kaynaklar ve piyasada arz fazlası yaratılmış metalar bu durumlara örnek olarak gösterilebilir³⁷⁵.

Metanın bir birim karşılığında elde edilen meta para, metanın parasal fiyatını yani mübadele değerini göstermektedir. Mübadele faaliyetini standartlaştırmada para evrensel eşdeğeri yaratmak için standart ölçü işlevinde kullanılan özel bir meta olarak kabul edilmektedir. Böylece parasal mübadele ekonomisi takas ekonomisinden de ayrılmaktadır. Metaların özelliklerinden nicel olarak karşılaştırılmasını sağlayan mübadele değerine sahip olmalarının yanında metaların hepsinin insan emeğiyle üretilmiş olması ve kullanım değerine sahip olmaları da marksist analizin anlaşılmasında büyük öneme sahiptir. Marx, metaların kullanım değeri olarak farklı nitelikte, mübadele değeri olarak ise farklı miktarlarda olduğunu vurgulayarak kullanım değerinin metalar üzerinde fiyat belirleyici bir etkiye sahip olmadığını savunmaktadır. Kullanım değeri bireysel, mübadele değeri ise toplumsal koşullar içinde bulunmaktadır. Bu nedenle mübadele değerinin temelinin kullanım değerinden oluşması mümkün değildir. Marx'a göre ancak toplumsal koşullara özgü toplumsal ilişkilerin bazı yönleri mübadele değerinin temelinde önemli bir yere sahiptir³⁷⁶.

Metalar farklılıkları dikkate alınmayarak soyut bir şekilde incelendiğinde, üretimde harcanan emeğin maddi cisimleşmiş halini yansıtmaktadır. Bu durumda meta içlerinde insan emeği bulunan, nicel bir boyuta sahip nitel bir toplumsal ilişki yani değerdir. Emek metaların değerini belirlemeyip değer özünü oluşturmaktadır. Bu değer, tüm metalarda nicel olarak karşılaştırılabilir ve kapitalist toplumsal ilişkinin doğrudan parçası olan, metaların üretimleri için gerekli olan emek zamanıdır³⁷⁷. Emek zamanı ilk olarak belirli bir işçinin belirli bir metanın üretimi için harcadığı zaman olarak algılansa da asıl olan ortalama beceri ve iş yoğunluğunda ideal süre kullanılarak meta üretiminin gerçekleştiği toplumsal bakımdan gerekli emek zamanıdır³⁷⁸. Bir metanın üretiminde birçok üretim tekniği olması durumunda ise yaygın kullanılan hakim üretim şekliyle metanın üretiminde harcanan emek zamanı miktarı metanın değerini belirlemektedir³⁷⁹. Metaların değerinin ölçülmesinde ortak bir değer olması

³⁷⁵ Kazgan, ss. 304-305.

³⁷⁶ Hunt ve Lautzenheiser, ss. 311-312.

³⁷⁷ Harry Landreth ve David C. Colander, **History of Economic Theory**, 2. Baskı, Houghton Mifflin, Boston, 1989, s. 172.

³⁷⁸ Kazgan, s. 305.

³⁷⁹ Hasan İslatince, **İktisadi Sistemler: Kapitalizm ve Sosyalizm**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009, s. 101.

paranın değil emek zamanının yarattığı bir kolaylıktır. Bütün metaların emeğin somutlaşmış hali olmasıyla ortak bir ölçüyle ölçülebilme özelliği metaların değerini emek zamanının görünüş biçimi olan özel meta-paraya dönüştürülebilmektedir³⁸⁰.

Meta üretimindeki en temel amaç başka metalara sahip olmaktır. Metanın paraya, paradan da tekrar metaya kısacası meta – para – meta (M-P-M) şeklindeki değişim kapitalist olmayan bir sistemde metanın başka bir metayla mübadele edilerek maddeleşmiş toplumsal emeğin dolaşımını ifade etmektedir. Kapitalist olmayan toplumda satın almak için satış biçimi kapitalist toplumda satmak amacıyla satın alma şekline dönüşmektedir. Paranın metaya, metanın da paraya dönüştüğü kısacası para – meta – para (P-M-P) şeklinde ifade edilen dönüşümde alınan metanın aynı paraya mübadele edildiği anlaşılmaktadır. Kapitalist toplumun temelini oluşturan bu dönüşümü Marx daha pahalıya satmak için satın alma olarak P-M-P’ biçiminde ifade etmektedir. Metanın alımı için kullanılan ilk para miktarı, metanın daha fazla miktarda paraya dönüşmesiyle başlangıçtaki miktardan daha fazla miktara ulaşan para da sermayeye dönüşmektedir. İlk para miktarıyla son para miktarı arasındaki artık değer olarak görülse de bunun artık değer olmadığı açıktır. Metanın değerinin üzerinde mübadele edilmesi satıcının mübadele değeri kazanırken satın alanın aynı miktarda mübadele değerini kaybettiğini ya da meta değerinin altında mübadele edildiyse satın alanın kazancıyla satanın kaybının aynı olduğunu göstermektedir. Bu durumdan meta mübadelesinin artık değer yaratmadığı anlaşılmaktadır³⁸¹.

Artık değer, emek gücünün ürettiği malların değeri ile emek gücünün değeri arasındaki fark şeklinde hesaplanmaktadır. Emek gücünün geçimini sağlayacak miktardaki metadan daha fazla miktarda meta üretilmesiyle yaratılmaktadır³⁸². Çalışma kapasitesi veya potansiyel emek olan emek gücünün meta olarak satılmasıyla fiili hale gelerek meta üretmesi emeğin bir meta olarak kullanım değerini göstermektedir. Emek, üretim sürecinde sahip olduğu beceri ve yetenekleriyle metaya değer katarak metada somutlaşmaktadır. Emeğin metası olan emek gücünün değeri ile emek gücünün kullanım değerinin tüketilmesi sonucunda fiili emeğin değerini de içinde bulunduran üretilmiş metanın değeri arasındaki fark artık değer yaratıldığı tek

³⁸⁰ Marx, s. 102.

³⁸¹ Hunt ve Lautzenheiser, ss. 319, 320, 321.

³⁸² İslatince, s. 102.

kaynaktır³⁸³. Emek gücünün üretimde kullanılarak ürettiği tüm ürünler ile yani emeğin kullanım değeri ile emeğin mübadele değeri olan ücret arasındaki fark artık değeri yansıtmaktadır. Üretim ilişkilerinin sonucu olan artık değer, üretim süreciyle yaratılan değerde emek gücünün bir parçasıdır. Artık değer sadece kendine ödenen değerden daha fazla değer üretme kapasitesine sahip emeğin metası olan emek gücü kullanılarak üretilmektedir³⁸⁴.

Emek gücünün değeri işçilerin geçim ihtiyaçlarının değerine eşittir. Örneğin, her işçinin geçimini sağlayan metaları üretmek için günde dört saat çalıştığını varsayarsak; emek gücü dört saatlik emek içeren bir meta olarak dört saatlik emek içeren metalar üreterek kendi geçim ihtiyacına aynı zamanda emek gücüne eşdeğer değer yaratmaktadır. Böylece yukarıdaki örneğe göre emek gücünün bir günlük kullanım bedeli dört saattir. Emeğin çalışma kapasitesi olan emek gücünün fiili emek miktarı ve bu fiili emek miktarıyla üreteceği metaların değeri iş gününün uzunluğuna göre değişmektedir. Emek gücünün çalıştığı iş gününün uzunluğuna eşdeğer olarak ödenen değer, günlük çalışma sürecinin değer yaratma süreci olduğunu gösterirken, bu süreçten sonra devam eden iş günü ise emekçilerin geçimliliğini üretmek için gerekli olan emek zamanının aşıldığı artık değer yaratma sürecidir. Zaman boyutlu bir kavram olan artık değer işgününün uzunluğu arttıkça artmaktadır³⁸⁵.

Marksist teoride, üretilen ürünlere yalnızca kendi değerini aktaran alet, makine, bina ve hammadde gibi girdiler değişmeyen sermaye olarak adlandırılmaktadır. Üretim araçlarının üretiminde kullanılan emek gücü değişmeyen sermaye aracılığıyla nihai mal üretimine aktarılırken değişmeden kalmaktadır. Potansiyel emek fiili emek haline gelerek üretilen üründe somutlaşmasıyla ürünün değerini arttırdığı için emek gücü değişen sermaye olarak adlandırılmaktadır³⁸⁶. Değişmeyen sermayenin üretim sürecinde kendi değeri değil, sadece kullanım değeri tüketilmektedir. Değişen sermaye ise kendi değeri kadar bir değer yarattıktan sonra kendi değerine ek değer başka bir ifadeyle artık değer yaratmaktadır. Değişmeyen sermaye olan emek gücü değişmeyen büyüklükten değişen bir büyüklüğe dönüşmektedir³⁸⁷. Artık değer değişen

³⁸³ Hunt ve Lautzenheiser, s. 324.

³⁸⁴ Kazgan, s. 308.

³⁸⁵ Hunt ve Lautzenheiser, ss. 327-328.

³⁸⁶ Hunt ve Lautzenheiser, s. 331.

³⁸⁷ Marx, ss. 208, 210.

sermayeye ya da gerekli emeğe oranı ise Marksist teorinin anlaşılmasında önemli bir yere sahip olan artık değer oranıdır. Bu oran, emeğin kendi geçim ihtiyacını karşılamak amacıyla çalıştığı her bir saate karşılık olarak kar yaratmak için kaç saat çalıştığını göstermektedir. Artık değer oranı, emeğe ödenmemiş emek gücü kullanım bedelinin ödenmiş emek gücü kullanım bedeline oranı olarak da ifade edilebilir³⁸⁸.

Üretim aracı sahibi olmayan emek, sermayenin varlığı ve devamlılığı için gereklilik olarak görülmektedir. Birikim, ilave işgücü ve üretim araçlarıyla artık değer sermayeye dönüşümü şeklinde gerçekleşmektedir. Artık değer miktarı birikim miktarını etkilemektedir. Sermaye sahibi birikiminin çok az kısmını tüketime ayırırken mümkün olan en fazla miktarını da sermayeye ayırmaktadır. Birikimle işgücünün verimliliği yükseldikçe artık değerdeki artış birikimi de arttırmaktadır. Birikimin sermayeye dönüştürülmesiyle işgücü verimliliğinde daha fazla artışın sağlanması artık değeri de artan biçimde çoğaltmaktadır³⁸⁹. Sermayenin sahibi kapitalistin daha güçlü olabilmesi için biriktirmesi gereklidir. Sistem, artık değer ile elde edilen birikimin tekrar sermayeye dönüşmesini ve sahip olunan sermayenin korunması için daha fazla birikimle sürekli büyüme gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Böylece sistemin ortaya çıkardığı birikim ve rekabet Marx'a göre ekonomide yoğunlaşmayla sermayenin kar oranını düşürerek sektörel dengesizliklere ve krizlere neden olmaktadır³⁹⁰.

Üretim tekniğindeki değişimi gösteren, değişmeyen sermaye veya makinaların değerinin değişen sermayeye yani emek gücünün değerine oranı olan sermayenin organik bileşimi birikimdeki sürekli artışla beraber artmaktadır. Emek gücüyle yaratılan artık değer daha fazla sermaye üzerine dağıtılması kar oranını arttırmaktadır. Birikimle artan sermayenin organik bileşimi artık değer oranındaki artışla desteklenmiyorsa kar oranında azalışa neden olmaktadır. Sermayenin organik bileşimindeki artışla kar oranının azalması rekabeti de şiddetlendirmektedir³⁹¹.

Rekabetle beraber piyasada daha az birikime yani zayıf güce sahip olan sermaye sahipleri elenerek piyasayı yönlendirme gücü az sayıda sermaye sahibinin eline geçmektedir. Rekabetin sürdürülebilirliğini sağlamak ancak verimlilik artışıyla

³⁸⁸ Hunt ve Lautzenheiser, s. 332.

³⁸⁹ Kazgan, s. 320.

³⁹⁰ Hunt ve Lautzenheiser, ss. 351-352.

³⁹¹ Ersan Bocutoğlu, "İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk", **Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, s. 140.

gerçekleşmektedir. Emek verimliliğinin üretim ölçeğine bağlı olması teknolojik yeniliklerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Gelişen üretim teknolojisine uyum sağlayamayan sermaye sahipleri rekabet güçlerini kaybetmekte ve piyasadan elenmektedirler. Böylece ekonomik güç belirli ellerde toplanmaya başlamaktadır³⁹². Birikim ilk olarak sermaye ve emek üzerinde artan ve yoğunlaşan hakimiyet gücü yaratırken ilerleyen süreçte çok sayıdaki küçük sermayeyi az sayıda büyük sermaye haline getirerek sermayenin merkezileşmesine neden olmaktadır³⁹³.

Teknolojik gelişmeyle beraber emek tasarruf eden yeni makinaların kullanılması üretim tekniğini değiştirmektedir. Emek başına düşen sermayenin artmasıyla her emek daha fazla sermayeyle çalışarak kişi başına üretimi artırmaktadır. Birikimin teknolojiye ya da eskiye göre daha az emek miktarı gerektiren sermayeye aktarılması üretimin daha az emek gücü ihtiyacını da beraberinde getirerek Marx'ın ifadesiyle yedek sanayi ordusunu ve teknolojik işsizliği yaratmaktadır³⁹⁴. Yedek sanayi ordusunun varlığı emeğin ücretler üzerindeki pazarlık gücünü olumsuz yönde etkilemektedir³⁹⁵. Üretim sonucunda elde edilen artık değer somut olarak fayda sağlaması için tüketiminin gerçekleşmesi gereklidir³⁹⁶.

Hem işsizliğin ortaya çıkması hem de emek gücüne ödenen ücretin değişmemesi piyasada dengesizliklere neden olmaktadır. Emek tasarruf eden üretim tekniğiyle artan toplam üretim sonucunda piyasada arz edilen metalar tüketici talebinin işsizlik ve sabit ücretlerle sınırlanması nedeniyle satılamamaktadır. İstihdam edilen emek gücü artık değer yaratmaya devam etmekte ancak tüketici talebindeki yetersizlik metaların paraya dönüşmesini engelleyerek kar oranlarını düşürmektedir. Yetersiz piyasa talebiyle tüketim mallarında üretim miktarının azaltılması sermaye mallarının üretildiği sektörde de olumsuz etki yaratmaktadır. Üretim ve tüketim mallarında meydana gelen arz fazlasıyla işsizliğin daha fazla artması sonucunda ortaya çıkan kısır döngü iktisadi krize neden olmaktadır³⁹⁷.

³⁹² Landreth ve Colander, ss. 192-193.

³⁹³ Marx, ss. 604-605.

³⁹⁴ Hunt ve Lautzenheiser, s. 358.

³⁹⁵ Kazgan, s. 323.

³⁹⁶ İslatince, s. 108.

³⁹⁷ Hunt ve Lautzenheiser, ss. 358-359.

2.1.4.3. Keynesyen (Modern) İstihdam Teorisi

Klasik Teori, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonucunda ortaya çıkan işsizliği açıklamakta yetersiz kalması nedeniyle 1930'lara kadar geçerliliğini sürdürebilmiştir. Keynes 1936 yılında yazdığı “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” adlı eserinde klasik teoriye getirdiği eleştirilerle istihdam sorununa yeni bir bakış açısı getirmiştir³⁹⁸. Klasik model kapsamlı bir modelin özel durumunu yansıtmaktadır. Keynes’e göre toplam talepteki yetersizlik eksik istihdamın en temel nedenidir. Klasiklerin aksine tam istihdamı sağlayan otomatik bir mekanizmanın varlığı kabul edilmemekte, faiz oranıyla açıklanan yatırım ve tasarruflar arasındaki dengeleyici ilişkinin varlığı da reddedilmektedir. Para, malların mübadelesinde kullanılan değişim aracı olması yanında finansal varlık ve servetin de bir unsurudur. Paranın spekülatif amaçla talep edilmesi faiz oranını etkilemektedir. Keynes, klasik modele getirdiği eleştirilerle modelde tespit ettiği eksiklikleri öne çıkarmış, yeni yaklaşımlar ve teorilerle makro iktisadın temellerini atmıştır³⁹⁹.

Keynes klasik istihdam teorisinin savunduğu, piyasada tam istihdamı sağlayan otomatik mekanizmanın varlığını eleştirerek ekonominin tam istihdamda dengeye gelmesini özel bir durum olarak kabul etmiştir. Keynes’e göre tam istihdamı gerçekleştirecek otomatik bir mekanizma bulunmamaktadır. Serbest bir ekonominin her zaman tam istihdamda dengeye ulaşamaması klasik istihdam teorisinin açıklayıcılığını zayıflatmıştır⁴⁰⁰. Tam istihdamın ekonomide otomatik olarak gerçekleşmemesi devletin ekonomiye müdahale ederek tam istihdamı sağlamaya çalışması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İşgücünün cari ücreti kabul etmesine rağmen işsiz kalması talep yetersizliğine neden olmaktadır. Piyasa atıl kapasitede eksik istihdamda dengeye gelmektedir. Eksik istihdam durumundayken işgücü ve dolayısıyla sermaye potansiyelinin tamamı kullanılmadığı halde toplam arz toplam talebe eşit, piyasa eksik istihdamda dengededir. Keynes klasik iktisattan farklı olarak

³⁹⁸ Işığışok, s. 87.

³⁹⁹ Yıldırım ve diğerleri, ss. 145, 147.

⁴⁰⁰ Sinan Alçın, “Keynes’ten Devlet Müdahalesinin Sınırları”, **Keynes’in Genel Teori’si Üzerine**, (Ed. Uğur S. Akalın ve diğerleri), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 217-218.

eksik istihdamda da dengenin gerçekleşeceğini savunarak, eksik istihdam ve gayri iradi işsizlik konularına önem vermiştir⁴⁰¹.

Keynes'e göre Say Yasasındaki gibi her arz kendi talebini yaratır durumu söz konusu değildir. Her talep arzı yaratmaktadır. Bu nedenle gayri iradi işsizliğin de ortaya çıkması mümkündür. Keynes'in, Klasiklerin Say Yasası yerine geliştirdiği teori efektif talep teorisidir. Üretilen mallara gelecekte yapılacak olan tüketim ve yatırım harcamaları efektif talep olarak tanımlanmaktadır. Toplam arzın toplam talebe eşit olduğu yerdeki talep hacmi efektif talebi göstermektedir. Bu nedenle efektif talep gelecekte yapılacak olan üretim ve yatırım kararları açısından oldukça önemlidir. Efektif talebin yüksek olması, üretimi arttırma gereksinimini ortaya çıkararak istihdam oranını arttıracaktır. Keynes'e göre kısa dönem üretim kapasitesinde artış olmayacağından toplam arz sabit sayılarak istihdam düzeyi toplam talep ve efektif talep tarafından belirlenmektedir⁴⁰². Bir başka ifadeyle, milli gelir seviyesiyle belirlenen tüketim harcamaları ile sermayenin marjinal etkinliği ve nominal faiz oranına göre değişen yatırım harcamaları toplamı efektif talep olarak adlandırılmaktadır. Efektif talebin yeterli olmaması tam istihdama engel bir durumdur ve bu nedenle ekonomi eksik istihdam seviyesinde dengeye gelebilir⁴⁰³. İstihdam seviyesinin efektif talebe, efektif talebin tüketim ve yatırım harcamalarına bağlı olması Keynesyen istihdam teorisinin ana hatlarıyla en temel döngüsünü oluşturmaktadır⁴⁰⁴.

Faiz ise sermaye arz ve talebine göre değil para arz ve talebine göre belirlenmektedir. Elde edilen gelirlerin tümü harcanmayarak bir kısmı tasarruf edilmektedir. Ancak tasarrufların hepsi yatırım harcaması olarak piyasaya geri dönmekte tasarruf edilmeye devam edilebilmektedir. Tasarruf ve yatırım kararları aynı kişiler tarafından verilmediği için planlanan tasarrufların planlanan yatırımlara eşitliliği her zaman mümkün değildir. Tasarruf miktarı faiz oranına göre değil gelir düzeyine göre değişiklik göstermektedir. Geliri yetersiz olan bir kimsenin faiz oranı ne kadar yüksek olursa olsun tasarrufunu arttırması mümkün değildir. Tasarruflar ile yatırımların birbirinden bağımsız olması sonucunda tasarrufların yatırımlardan fazla

⁴⁰¹ Işığınçok, ss. 87-88.

⁴⁰² John Maynard Keynes, **İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, 2. Baskı, çev. Uğur S. Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 33-35.

⁴⁰³ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, s. 67.

⁴⁰⁴ Aren, s. 79.

olabileceği anlaşılmaktadır. Bu durumda gelirin tümü harcanmamış, üretilen malların bir kısmı satılamamıştır. Talebi olmayan malların üretim miktarı düşürüleceği için işsizlik meydana gelebilecektir⁴⁰⁵.

Tasarruf- yatırım eşitsizliğiyle ortaya çıkan toplam talep yetersizliğinin stok birikimine ve milli gelirin düşmesine neden olması her arzın kendi talebini yaratmadığını göstermektedir. Klasiklerde faiz oranıyla tasarruf ve yatırım miktarında meydana gelen değişme, Keynesyen Teoride stok birikimiyle milli gelirin azalması sonucunda gerçekleşmektedir⁴⁰⁶. Devlet müdahalesi ve makro politikalarla istihdam ve satın alma gücü artırılarak yaratılan toplam talep ekonomik büyümenin devamlılığı için gereklidir⁴⁰⁷. Ekonomideki gelir ve harcama düzeyi istihdam seviyesini belirlemektedir. Gelirin yüksek olması harcamaları artıracak, harcamalar artınca da toplam talep artacaktır. Bu nedenle ekonominin gelir ve istihdam düzeyinin belirlenmesinde özel kesim ve devletin yaptığı harcamalar oldukça önemlidir. Üretim kapasitesinin kullanım oranı milli gelir düzeyini belirlemektedir. Ekonomide istihdam oranının artmasıyla mevcut üretim kapasitesi daha fazla kullanılacaktır. Böylece üretilen mal ve hizmet miktarı artacak bir başka ifadeyle milli gelir artacaktır⁴⁰⁸. Üretim ve gelir, harcamaları belirlerken harcamalar da hasıla ve geliri belirlemektedir. Talepteki artış hasıla ve geliri arttırırken, hasıla ve gelir çoğaltan etkisi ile talebi arttırmaktadır. Keynesyen modeldeki bu mekanizma harcamalar ve üretim arasındaki etkileşimle gerçekleşmektedir⁴⁰⁹.

Keynes, fiyatların ve ücretlerin tam esnek olmadığını varsaymaktadır. Fiyatların ve ücretlerin katılığı ya da yapışkanlığı olarak ifade edilen bu durum talepte azalış meydana geldiğinde fiyatların ve ücretlerin aşağıya doğru düşmeyeceğini yani aşağıya doğru yapışkan olduğunu göstermektedir. Piyasaların tam rekabet değil oligopol yapıda olması, asgari ücret düzenlemesi, işçi ve işverenler arasında yapılan uzun dönemli sözleşmeler ve sendikalaşma fiyat ve ücret yapışkanlığının nedenleri olarak kabul edilmektedir. Toplam talepte bir azalma meydana geldiğinde ücretlerin yapışkanlığı nominal ücretlerin düşürülmesini engellemektedir. Bir an ücretlerin

⁴⁰⁵ Keynes, ss. 147-149.

⁴⁰⁶ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, s. 82.

⁴⁰⁷ Işığışok, s. 88.

⁴⁰⁸ Ersoy, s. 566.

⁴⁰⁹ Yıldırım ve diğerleri, s. 147.

düşürüldüğü düşünüldüğünde harcanabilir gelirdeki azalış sonucunda toplam talepte beklenen artış sağlanamayacağı için tam istihdam yine gerçekleşmemektedir. Ücretlerin yapışkanlığı ekonomiyi eksik istihdamda dengeye getirmekte ve gayri iradi işsizliğe neden olmaktadır⁴¹⁰. Ücretlerin düşme yönünde katı olması nedeniyle eksik istihdamda dengeye gelen ekonomide devletin genişletici maliye politikası uygulayarak toplam talebi arttırması sonucunda efektif talebin artmasıyla tam istihdam sağlanabilir. Ancak maliye politikasıyla artan efektif talep sonucunda yükselen fiyatlar genel seviyesi reel ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. Reel ücretin düşmesi efektif talebi azaltarak döngüsel olarak milli gelirde de azalışa sebep olmaktadır. Bu nedenle ücret ve fiyat esnekliği tam istihdamı gerçekleştirmede etkili araçlar değildir⁴¹¹.

İstihdam hacmi belirli bir tüketim eğilimi ve yatırım oranı tarafından oluşmaktadır. Tüketim toplam gelir seviyesine bağlı olarak değişiklik gösterirken toplam geliri de istihdam hacmi belirlemektedir. Değişkenler karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Tüketim, tasarruf, yatırım gelire bağlı olarak değişmektedir. İstihdam hacmini tüketim ve tasarruf belirlerken, işgücünün istihdam edilmesiyle de gelir yaratılmaktadır. Keynes ile tüketim, tasarruftan sonra gelirden arta kalan olarak görülmek yerine ekonomik faaliyetleri etkileyen önemli bir faktör halini almıştır. Keynes'e göre talep yönlü politikaların önemi istihdamın toplam talep miktarıyla sınırlandırılmış olmasıdır. Devlet, tüketim eğilimi üzerinde yönlendirici olabilmesi için vergilendirme ve faiz oranını belirleme gibi politikalar üretmelidir. Merkezi kontrolün, tam istihdamın sağlanmasında tüketim eğilimi ve yatırıma teşvik arasındaki ayarlamalar için gerekliliği açıktır⁴¹².

2.1.4.4. Yeni Klasik İstihdam Teorisi

Keynesyen Teori'ye ve Keynesyen makro modellere eleştirilerde bulunan iktisatçılar, yeni bir makro teori olan yeni klasik makro iktisat teorisini ortaya

⁴¹⁰ Keynes, ss. 19-21.

⁴¹¹ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, ss. 75, 79.

⁴¹² Neşe Erim ve Demet Vardareri, "Tüketim Teorileri Çerçevesinde Genel Teorinin Politika Çözümlemesi", **Keynes'in Genel Teori'si Üzerine**, (Ed. Uğur S. Akalın ve diğerleri), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 93-95.

koymuşlar, rasyonel beklentiler teorisini ve yeni klasik reel konjonktür teorisini geliştirmişlerdir. Bireylerin gelecek ile ilgili beklentilerini nasıl oluşturduklarını açıklayan rasyonel beklentiler teorisi, reel konjonktür teorisi adı verilen yeni bir teoriyi ortaya çıkarmıştır. Yeni klasik makro iktisadın önde gelen temsilcileri Robert Lucas Jr., Thomas Sargent, Robert Barro ve Edward Prescott'tur⁴¹³.

Yeni klasik istihdam teorisinde emek talebi cari ücrete, emek arzı ise beklenen ücrete göre belirlenmektedir. Cari ücret ve beklenen ücret ortalama parasal ücret olan piyasa denge ücret seviyesinin oluşumuna etki etmektedir. Böylece cari ücret ile beklenen ücret arasındaki fark nedeniyle işgücü piyasasında dengesizlik oluşabilmektedir. İşgücü piyasasında ortaya çıkan dengesizliğin nedeni klasiklerin piyasa hakkında tam bilgiye sahip olma varsayımının tersine yeni klasiklerde piyasadaki eksik bilgilendirilmedir. Bu dengesizlik ile oluşacak olan işsizliğin iradi veya gayri iradi işsizlik olarak tanımlanması yeni klasiklerde iş arama ve konjonktür devresi teorileriyle açıklanmaktadır⁴¹⁴.

Klasik teorinin temeli olan serbest rekabet varsayımı adı altında piyasaya giriş çıkışların serbest olması, ürünlerin homojenliği, alıcıların ve satıcıların piyasa denge fiyatını etkileme gücünün olmaması yeni klasik teoride de kabul edilmektedir. İş arama teorisiyle ise klasiklerden farklı olarak serbest rekabette tam bilgiye sahip olma varsayımı sorgulanmaktadır. Piyasada bilgi tam olduğunda işsiz olan işgücünün piyasada kendisiyle uygun olan iş ile eşleşmesi anlık olarak gerçekleşmektedir. İşlerin gerektirdiği beceriler ile işçilerin sahip olduğu nitelikler hakkında eksik bilgilenme olması, bir başka ifadeyle işgücü piyasasında tam bilgiye sahip olmama işgücünü iş arama faaliyetine yöneltmektedir⁴¹⁵.

İş arama teorisinde işgücü piyasasında bilgi aksaklıklarından ortaya çıkan işsizlik incelenmektedir. İşgücü piyasası hakkında tam bilgiye sahip olmayan işgücü ve işveren bilgi edinmek için ekstra bir maliyete katlanmak zorundadır. İşsizlerin piyasada var olan işlerle eşleşerek tam istihdamın sağlanması iş arayanlar açısından maliyetli ve zaman alan bir süreçtir⁴¹⁶. İş arama faaliyetinin boş zamandan fedakarlık

⁴¹³ Savaş, ss. 965, 974, 1005.

⁴¹⁴ Berrin Ceylan Ataman, "İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 53, Sayı: 1-4, 1998, s. 64.

⁴¹⁵ Biçerli, s. 414.

⁴¹⁶ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 161.

olarak alternatif maliyeti bulunmaktadır. Ayrıca, iş arama sürecinde bilgi edinmenin de bir maliyeti vardır. İş arama teorisine göre ekonomide devamlı bir işsizlik hali yaşanırken her işsizin istihdam edileceği işler de ekonomide mevcuttur. Sorun, hem zaman alan hem de maliyetli süreç olan işgücünün istihdam edileceği iş ile eşleşmesinde yaşanmaktadır. İşgücünün çalışma konusunda karar verme sürecine çalışma ve boş zaman arasında bir tercih yapmanın yanında iş arama süreci de eklenmiştir. Yeni klasik istihdam teorisine göre işsizlik oranının temel belirleyicisi olan iş arama sürecinde, işsiz olan işgücünün gelir yoksunluğu, işsizlik sigortası sahipliği, aile içi yardımlaşmayla elde edilen yan gelirin varlığı, istenen ücret düzeyi, doğru ve etkin iş arama metodları gibi birçok unsurun etkisi bulunmaktadır⁴¹⁷. Boş zaman ve çalışma arasında yapılan seçim ile iş arama faaliyeti sonunda ortaya çıkan karar verme süreci yeni klasik istihdam teorisini iş arama teorisiyle klasik istihdam teorisinden ayırmaktadır. Piyasada var olan herhangi bir işte çalışmak ya da çalışmamak arasında yapılan tercih zamanla işi kabul etme ya da etmeme durumuna dönüşmüştür. İş arama sürecinde işgücü, yeteneklerine ve becerilerine uygun iş ile eşleşmiş olsa da belirli bir ücret altında çalışmak istemeyebilir. İşsizlik süresinin uzamasıyla iş aramanın maliyeti ve bu süreç içinde vazgeçilen gelir karşılaştırılarak alternatif maliyet hesaplaması yapılmaktadır. İşgücünün faydasının maksimum olduğu noktada şartlarını yenileyerek daha düşük ücret seviyesinde istihdamının gerçekleşmesiyle iş arama süreci sona ermektedir⁴¹⁸.

İş arama teorisi, piyasada tam bilgi sahipliğinin olmaması varsayımı altında klasiklerden farklı olarak, işgücünün rasyonel tercihlerine göre beklenen ücret ile piyasada oluşan denge ücreti arasında farklılaşmanın ortaya çıkabileceğini savunmaktadır. Piyasadaki cari ücret düzeyinin her zaman piyasayı dengeye getirerek tam istihdamı sağlayamayacağı yeni klasikler tarafından iş arama teorisi ile açıklanmaktadır. Yeni klasiklerde ücret istihdam ilişkisi klasiklere göre daha geniş açıdan incelenmiştir. İş arama teorisine göre iş arama süresinin uzaması ile artan işsizlik iradi işsizlik olarak değerlendirilebilir. Yeni klasik iktisatta friksiyonel işsizlik kavramı iş arama teorisiyle yeniden yorumlanmıştır. İşsizlik, büyümeden bağımsız olarak daha iyi bir iş arama çalışmasının neden olduğu işgücü arzındaki eksiklikten

⁴¹⁷ Ataman, s. 65.

⁴¹⁸ Işığınok, ss. 90, 91.

kaynaklanmaktadır⁴¹⁹. Yeni klasik istihdam teorisine göre iş arayan herkes iş gücü piyasasındaki denge reel ücret düzeyinde istihdam edilebilmektedir. İşsizlik, denge reel ücret düzeyinde çalışmayı iradi olarak kabul etmeyenler nedeniyle ortaya çıkmaktadır⁴²⁰.

Yeni klasik iktisatçıların tanımladığı reel konjonktür teorisinde ekonomik dalgalanmalar klasik görüş çerçevesinde açıklanarak işsizlik sorununda teknolojik işsizlik üzerinde durulmuştur. Reel konjonktür teorisi ile teknolojik değişim sonucunda ortaya çıkan dengesizliklerin hem arz hem talep yönünden incelenmesinin gerekliliği savunulmuştur. Teknolojide meydana gelen değişimlere anında karşılık vermek mümkün değildir. Bu nedenle reel konjonktür teorisiyle değişim dönemleri şok dönemi ve yayılma dönemi olarak iki döneme ayrılarak incelenmektedir. Şoklar dengeleri değiştirerek arz veya talep tarafından kaynaklanan yeni durumlar yaratırken, yayılma döneminde ise değişen dengenin korunması söz konusudur⁴²¹.

Üretim ve istihdam seviyesindeki dalgalanmalara para arzındaki beklenmeyen değişimlerin neden olduğunu savunan yeni klasik makro iktisat teorisi yerini ekonomideki istikrarsızlığı parasal şoklarla değil reel şoklarla açıklayan reel konjonktür teorisine bırakmıştır. Teknolojide meydana gelen değişimler bir başka ifadeyle şoklar sonucunda ekonomide yaşanan istikrarsızlıklar reel konjonktür teorisiyle açıklanmaktadır. Üretim ve istihdam seviyesinde teknolojik gelişme hızındaki dalgalanmalar sonucunda arz yanlı şoklar oluşmaktadır. Teknolojideki değişim istihdam düzeyi ve üretim miktarını da değiştirerek konjonktür dalgalarını ortaya çıkarmaktadır⁴²².

Gelişen teknoloji maliyet düşüşü, verimlilik ve gelir artışı ile sürükleyici etki yaratarak hem mal ve hizmet arzını hem de talebini arttırmakta, ilk teknolojik şokun ortaya çıkardığı işsizlik artan reel gelir ve istihdam düzeyiyle ortadan kalkmaktadır⁴²³. Geçici teknolojik şok reel ücrette geçici bir artış yaratmaktadır. Böylece gelecekte reel ücretin düşmesi beklendiği için işgücü arzı artarak, çalışma boş zamana tercih edilmektedir. Emegın zamanlararası ikamesi olarak adlandırılan bu durumun tersi söz

⁴¹⁹ Ataman, ss. 65, 66.

⁴²⁰ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, s.235.

⁴²¹ Ataman, s. 66.

⁴²² Mankiw, s. 505.

⁴²³ Biçerli, s. 440.

konusu olduğunda ise teknolojik şokun sürekli olması gelecekteki reel ücreti artırarak refah etkisi yaratmakta ve işgücü arzını azaltmaktadır. Bu durumda işgücü, çalışmaya emeğin zamanlararası ikamesine göre karar verdiği için reel konjonktür teorisine göre işsizlik iradi olarak ortaya çıkmaktadır⁴²⁴.

2.1.4.5. Yeni Keynesyen İstihdam Teorisi

Keynesyen istihdam teorisi klasik istihdam teorisini eleştirerek işgücü piyasasında gayri iradi işsizliğin oluşabileceğini savunmuş, ücretlerin düşme yönünde katı olmasını gayri iradi işsizliğin nedenlerinden biri olarak açıklamıştır. Yeni Keynesyen istihdam teorisinde Keynesyen iktisatta olduğu gibi ücretlerin düşme yönünde katı olduğu varsayılmakta ve Keynesyen istihdam teorisinden farklı olarak ücret katılığının nedenleri ortaya konulmaktadır. Yeni Keynesyen İstihdam Teorisi ücret katılığını, gayri iradi işsizlik ve istihdamı iş kontratları, ücret etkinliği modeli ve içerdekiler-dışardakiler modeli ile açıklamaktadır⁴²⁵. R.Gordon, E. Phelps, A. Blinder, G. Mankiw, J. Stiglitz ve J. Tobin Yeni Keynesyen iktisatçılar olarak bilinmektedir⁴²⁶.

İşçiler çalışma şartlarını, ekonomik ve sosyal haklarını geliştirmek amacıyla sendika olarak adlandırılan topluluklar oluşturmaktadır. Bağımsız ve sosyal bir örgüt olan sendika, işçinin işveren ile yapacağı kontratlarda ya da sözleşmelerde pazarlık gücünü arttırarak ücret düzeyinin belirlenmesinde önemli bir role sahiptir⁴²⁷. Sendikalı işçilerin ücretleri arz ve talebin dengeye gelmesiyle belirlenmemektedir. İşçi ücretlerinin belirlenmesinde sendika başkan ve yöneticileri ile işveren kesiminin yaptıkları pazarlık etkili olmaktadır. Pazarlık sonucu oluşan ücret, genellikle denge ücret düzeyinin üzerinde gerçekleşmekte ve işveren bu ücret düzeyine göre işçi istihdamını belirlemektedir. İş kontratları ile belirli bir dönem için belirlenen ücretler kontratla oluşturulan zaman aralığı boyunca değiştirilememektedir. Piyasalarda meydana gelen herhangi bir hareket iş kontratı nedeniyle ücret düzeyini etkilememektedir⁴²⁸.

⁴²⁴ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, ss. 295, 301.

⁴²⁵ Ataman, s. 67.

⁴²⁶ Ersoy, ss. 669, 730, 750.

⁴²⁷ Biçerli, s. 290.

⁴²⁸ Mankiw, s. 165.

Ücret etkinliği modeli gayri iradi işsizliği ve ücretlerin düşme yönündeki katılığını açıklamada önemli bir yere sahiptir. H. Leibenstein'in 1950'lerde az gelişmiş ülkeler için öne sürdüğü bir iddia ücret etkinliği modelinin temellerini oluşturmaktadır. Bu iddiaya göre az gelişmiş ülkelerde işçilerin yüksek ücrette istihdam edilmesi onların hayat standartlarını sağlıklı yaşam ve nitelikli eğitim alanlarında yükselterek verimlilikte artışı sağlamaya yöneliktir. Yeni Keynesyenler bu düşüncüyü reel ücret ile emeğin marjinal verimliliği arasındaki ilişkiyi açıklamada kullanarak gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde de uygulanabileceğini ortaya koymuşlardır⁴²⁹.

Asgari ücret ve sendikalaşma yanında ücret etkinliği modeli de ücret katılığı nedeni olarak görülebilir. İşveren, işçilerin daha verimli olmasını sağlayan yüksek ücret düzeylerinde bile işgücü arz fazlasına rağmen ücretlerin aşağı çekilmesinde başarısız olabilir. Ücretlerin düşürülmesi firmanın giderlerini azaltacak olsa da işçi verimliliğini düşüreceğinden karıda azaltabilecektir. Ücret düzeyinin yüksekliği işçinin işini kaybetme maliyetini de artırdığından firmalar, ödedikleri yüksek ücretlerle işçilerin daha istekli çalışmalarını ve verimliliklerinin artışı sağlayabilmektedir. Etkin ücret düzeyinin düşürülememesinin yani ücret katılığının altında yatan neden ise ücret ile emeğin üretkenliği arasında doğrusal bir ilişki olmasıdır. Denge ücret düzeyinden yüksek ücretler, iş bulma oranını düşürürken daha yüksek gayri iradi işsizliğe neden olabilmektedir. Ücretlerdeki düşme emeğin üretkenliğini düşürerek maliyetini arttırmaktadır. İşsizler etkin ücret düzeyinde ya da daha düşük bir ücrette çalışmak istemelerine rağmen istihdam edilmeyerek gayri iradi işsizliği oluşturmaktadır⁴³⁰. İşgücünün denge ücret düzeyinden daha yüksek olan etkin ücret seviyesinde istihdam edilmesi sonucunda girdi maliyetlerindeki artış nedeniyle kar oranının azalmaması ücret ile emeğin verimliliği arasındaki pozitif yönlü ilişkiye dayanmaktadır⁴³¹. Firmanın, işçilerin verimliliğinde artışı sağlamak ve piyasadaki tüm işgücü içerisinde yüksek beceriye sahip işgücünü istihdam etmek için denge ücret düzeyinden daha yüksek olan etkin ücret düzeyinde ısrarcı bir tutuma sahip olması işgücü piyasasında ücret katılığının nedenlerinden biri olarak ücret etkinliği modeli ile açıklanmaktadır⁴³².

⁴²⁹ Yıldırım ve diğerleri, s. 296.

⁴³⁰ Mankiw, s. 166.

⁴³¹ Biçerli, s. 176.

⁴³² Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, s. 348.

İçerdekiler ve dışardakiler yaklaşımına göre istihdam edilen işçiyi yani içerdeki işçiyi işten çıkararak işsiz olan işgücünü başka bir ifadeyle dışardaki işgücünü istihdam etmek üretim maliyetini yükseltmektedir. İstihdam edilen işgücünün çalışma süresince edindiği tecrübe işgücü verimliliğinde ve veri işgücüyle üretimde artış sağlamaktadır. İçerdeki işçi, işten çıkarma maliyeti yanında tecrübesiyle sağladığı verimlilik ve üretim artışıyla ücret belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Üretkenlikteki artış maliyetlerin düşmesiyle beklenen istihdam artışını değil içerdekilerin etkisiyle ücret artışını getirmektedir. İşveren ve içerideki işçi arasında yapılan görüşmeler sonucunda yüksek ücretin ve dışardakilerin yani gayri iradi işsizlerin bir arada bulunduğu durum ortaya çıkmaktadır⁴³³.

İçerdekilerin iş tecrübeleriyle sahip oldukları güç, denge ücret düzeyinde ya da daha düşük bir ücret seviyesinde çalışmayı kabul eden dışardakilerin istihdam edilmelerini maliyetli hale getirmektedir. Bu nedenle içerdekilerin, ücret seviyesinde bir yükselme gerçekleşse de firma tarafından dışardakilere karşı tercihi söz konusudur⁴³⁴. Yeni Keynesyen istihdam teorisinde içerdekilerin gücünü azaltarak dışardakileri de istihdam edebilmek amacıyla iş güvenliği mevzuatını yumuşatarak işgücünü işe alma ve işten çıkarma maliyetlerini düşürmek, endüstri ilişkilerinde yapılacak reformlarla greve gitme ihtimalinde azalışın sağlanması, beşeri sermaye ile birlikte marjinal verimliliği de arttırmak için dışardakilerin mesleki eğitim programlarına alınması ve işsizlik sigortası sisteminde yeniden düzenleme yapılması gibi bazı yapısal reformlar oluşturulmuştur⁴³⁵.

2.1.4.6. Yeni Teori İhtiyacı Üzerine

Adam Smith tarafından 1776 yılında geliştirilmiş, 1936 yılına kadar batı dünyasında kabul edilmiş tek makro iktisat teorisi olarak geçerliliğini korumuş klasik makro iktisat teorisinden bu yana başka teoriler de geliştirilmiş ve bu teoriler tarihsel süreç içinde sürekli biçimde birbirleri ile üstünlük mücadelesi yapmışlar, etkinliklerini zamanla diğer teoriye bırakmışlardır. Geride kalan yüzyılın ve çağımızın iktisatçıları, Adam Smith-David Ricardo çizgisini takip ederek teorik düzeyde önemli çalışmalar

⁴³³ Ataman, s. 69.

⁴³⁴ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 298.

⁴³⁵ Bocutoğlu, Karşılaştırmalı, s. 347.

içinde bulunmuşlar ve 20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana verilen Nobel İktisat Ödülü'nün sahipleri farklı teoriler ortaya koymuşlardır. Bütün bunlara rağmen iktisadi sorunların bir kısmına çözümler bulunurken yeni bazı sorunların çıkacağı ortamın da yaratılmasına neden olunmuştur. 19. yüzyılın ortalarından itibaren İktisat Bilimi'nin alanını genişletme yönünde yapılan bazı yeni çalışmalar bu çizginin takibiyle ilerlemenin sonuna geldiğini ve klasik çerçevenin terk edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır⁴³⁶.

Varolan istihdam teorilerinde içinde bulunulan döneme uygun olacak ne açık bir belirti ne de yönlendirecek objektif bir kanıt bulunmaktadır. Sömürünün olmadığı, emeğin değer bulduğu istidama sorunsuz bir yönelişi sağlayabilecek ya da emeğin sömürülmediği ve artık yaratmanın ortadan kaldırıldığı bir dengenin zor olmadığı istihdam teorileri ortaya konabilir⁴³⁷. İnsan, yaşamını sürdürebilmek için çalışarak üretmek ve ürettiklerini tüketerek çalışmasına devamlılık sağlamak zorundadır. Geçmişten bugüne her zaman çalışma ile yaşama, üretim ile tüketim, arz ile talep dengesini sağlamak insanların en önemli sorunu olurken, belirtiler gelecekte de bu sorunun devam edeceğine işaret etmektedir. Bilimde, teknolojiye ve iktisattaki gelişmeler dünya genelinde paylaşımdaki eşitsizliği yeteri kadar giderememiş, her ülkede paylaşım adaletsizliği artarken ülkeler ve bölgeler arasında da adaletsizlik artarak yaygınlaşan bir hal almıştır. Bu durum bütün dünyada son yıllarda demokratik gelişmedeki yavaşlama ve paylaşımdaki adaletsizliğin artışı olarak gelişmekte ve ürküten boyutlara gelmektedir.

Ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki koşulların değişmesi işsizlik sorununa yeni yaklaşımların gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İnsan unsuru içermesiyle diğer piyasalardan farklı, önemli bir özelliğe sahip işgücü piyasasında yaşanabilecek bir dengesizliğin getireceği işsizlik sorunu insanları ekonomik ve sosyal bakımdan sıkıntıya sokacaktır. Dünyanın bilgi çağına girdiği ve teknolojik gelişmelerin tüm hızıyla kendini gösterdiği bu dönemde işgücü piyasasının dengeye gelmesinde sadece ekonomik kurallara dayanılması yeterli olmamakta, sosyal ve psikolojik faktörlerin rolüne ve ortaya çıkan işsizliğin nedenlerinin farklı boyutlarına bakacak yaklaşımları da içeren yeni istihdam teorisine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü, işgücü piyasasının

⁴³⁶ Ersoy, s. 762.

⁴³⁷ Erinç Yeldan, **The Economics of Growth and Distribution**, Eflatun Publishing House, Ankara, 2009, s. 189.

dengeye gelmesinde ve işsizlik sorununa çözüm bulunmasında içinde bulunan döneme kadar ortaya konulan teoriler yeteri kadar olumlu sonuçlar verememiştir⁴³⁸.

Teori olaylar arasında neden-sonuç ilişkileri kurarken ilişkilerin koşulları ve sınırlarını da ortaya koymaktadır. Benzer ya da aynı sonuçları veren başka nedenler de olabileceği ve nedenlerin birbirine karışmaması, olayın açıklanabilmesi bakımından sınırların belirtilmesi gereklidir. Birlikte ortaya çıkan olaylarda hangi olayın neden, hangi olayın sonuç kabul edileceğini belirlemek zorlaşır. Teoride neden-sonuç ilişkilerinin kurulması mantığa dayalı olmalı ve bu mantıksal dayanakla geleceğe ait tahminler yapılmalıdır. Tahminler gerçeğe dönerek hipotezi desteklemişse yeni bir teori kurulmuş olunacaktır⁴³⁹. Bilinen klasik kalıplar, içinde bulunan dönemin insanların tatmin etmemekte onlara yeterli cevabı verememektedir. İnsanları zor kullanarak, hile ve baskı yaparak yönetebilmek geçmişteki gibi kolay görünmemektir. Bilim insanları daha kapsamlı düşünerek, insanı çalışmalarının merkezine alarak, temel hak ve özgürlüklerini koruyarak, paylaşım adaleti sağlayarak yeni çözümler ortaya koymalıdır. Bilim geliştireceği yeni teorilerle insan merkezli olduğu, sorunları çözme gücünü artırdığı, barış ve adalete dayalı yaşam ortamı yarattığı ölçüde anlam kazanacaktır⁴⁴⁰.

İktisatçıların bir ekonominin belirleyicisinin tüketim veya yatırım olacağı yönündeki varsayımının bilgi ekonomisinde de geçerli olacağı şüpheli görünmektedir. Çünkü; bilgi ekonomisinde tüketim artışında veya yatırım artışında daha fazla bilgi üretildiği yönünde bir kanıt elde edilmemektedir. Tüketim veya yatırım artışıyla bilgi üretimi arasındaki sürenin uzunluğu daha çok bilgi üretildiği çıkarımı yapılmasına olanak vermemektedir. Böyle bir durum bilgi ekonomisini var olan ekonomik teorilerle ve uygulanan politikalarla ilişkilendirilemez yapmaktadır. Bilginin egemen olduğu yeni dönemde emeğin, toprağın ve sermayenin getirisi giderek azalırken enformasyon ve bilgi servet kazandıran kaynaklardır. Bilginin ekonomik bir kaynak olarak rolünün ve nasıl bir davranış sergilediğinin bütünüyle bilinebilmesi için bilgiyi servet üretme sürecinin merkezine almış bir ekonomik teorinin geliştirilip test

⁴³⁸ Ataman, s. 59.

⁴³⁹ Acar, s. 4.

⁴⁴⁰ Ersoy, s.763.

edilmesine ihtiyaç vardır. Bu teori yeni dönemin ekonomisini, yeniliği, ekonomik büyümeyi ve istihdamı tamamıyla açıklayıp ortaya koyabilmelidir⁴⁴¹.

2.1.5. İstihdam Politikaları

Bir ekonomide karşılaşılabilecek en büyük sorunlardan biri ekonomik sonuçları yanında siyasal ve sosyal huzursuzlukları da ortaya çıkaran işsizliğin yaşanmasıdır. Hükümetler işsizliği önleyebilmek amacıyla çeşitli önlemler almalarına karşılık istenildiği kadar başarılı olamazlar. İşsizlikle mücadelede kesin başarı getirmiş, bilinen bir uygulama olmasa da mücadele için alınan önlemlerin tümü istihdam politikaları olarak adlandırılmaktadır. İşsizliğin piyasa ekonomisinin arz ve talep mantığıyla kendiliğinden ortadan kalkacağını savunan bir grup iktisatçının bu savları geçerli olmamış, piyasa mekanizması kurallarının tam olarak ve her piyasada işlemesi gerekliliği hiçbir ülkede tam olarak yerine gelmemiştir. Hükümetler uyguladıkları ekonomi politikaları ile ekonomiye müdahale ihtiyacı duymuşlardır. Hükümetlerin işsizliği önlemek amacıyla uygulamaya koydukları ekonomi politikaları aynı zamanda istihdam politikalarıdır.

Bir ekonomide istihdam artışı sağlayabilmek için işgücü piyasalarına genellikle aktif istihdam politikaları ve pasif istihdam politikaları uygulamasıyla müdahale edilmektedir. Aktif politikalar, alınan önlemlerle işgücü verimliliğini artırmayı, işgücü piyasasında yer alabilmek için fırsat eşitliği geliştirmeyi hedefleyen politikalardır. Pasif politikalar, işgücü piyasasının düzenlenmesini amaçlayan piyasa yapısına ilişkin önlemleri içeren politikalardır. İzleyen bölümde bu politikalar incelenecektir.

2.1.5.1. Aktif İstihdam Politikaları

Aktif istihdam politikaları ilk olarak ABD’ de 1930’larda Büyük Buhran sırasında işinden olanlara kamu tarafından iş bulabilme uğraşlarıyla kavramsallaştırılmış ve uygulamaya konulmuştur. 1960 yılından sonra OECD yaptığı çalışmalarda kavrama istihdam politikaları içinde ayrı bir tür olarak yer vermiştir.

⁴⁴¹ Drucker, Ötesi, ss. 256, 258.

Aktif istihdam politikaları 1980’li yıllarda ortaya çıkan işsizlik artışıyla tekrar gündeme gelmiştir. İşgücü piyasasının ve çalışanların, bilgiye dayalı teknolojilerin gelişmesi ve sermayenin küreselleşmesinin yarattığı yeni ekonomik koşullara uyumsuzluğu yüksek oranlardaki işsizliğin nedeni olarak görülmüştür. İşgücü arz esnekliği ve niteliği işsizlik nedeni olarak değerlendirilmiş, işgücü talebinin yapısı ve niteliğinin ekonomik ve sosyal politikalarla değiştirilemeyeceği, yönetilemeyeceği ve düzenlenemeyeceği anlayışı yaygınlaşarak istihdam politikalarının sadece işgücü arzı üzerinde etkili olduğu ve bu yönde değiştirilmesi eğilimi güç kazanmıştır⁴⁴².

OECD, istihdam programlarıyla ilgili sınıflandırmasında işgücü piyasaları için uygulanacak politikalar kapsamındaki kamunun işe yerleştirme ve danışmanlık yapma, mesleki eğitim, gençleri hedefleyen, istihdamı sübvans eden, engelli destek uygulamalarını aktif politikalar, işsizlik sigortası ile erken emeklilik uygulamalarını ise pasif politikalar olarak değerlendirmektedir⁴⁴³. İstihdam yaratma ile aktif olarak mücadele etmeyi amaçlayan politikalar birden fazla işsizlik türüne yönelik olabildiği gibi belirli bir işsizlik türüne yönelik de olabilmektedir. İşsizlik türlerinin farklı özellikler taşıyor olması uygulanabilecek politikalar açısından da bu türlere bağlı olarak farklılıklar içermektedir. İşsizlikle mücadelede uygulanan politikalar birbirine alternatif politikalar olarak görülmemeli aksine birbirlerini tamamlayan ve destekleyen politikalar olarak değerlendirilmelidir⁴⁴⁴.

Aktif istihdam politikaları eğitim, yeniden eğitim, işçi işveren arasında bilgi akışı, istihdam danışmanlığı ve ilgili kamu kuruluşlarının hizmetlerinin geliştirilmesi, işgücü piyasasına daha çok esneklik kazandırılması, esnek çalışmanın teşvik edilmesi, yarı zamanlı ve geçici çalışanların haklarının düzenlenmesi gibi konuları kapsamaktadır. Aktif istihdam politikaları işgücü talebini arttırıcı ve işsizliği önleyici uygulamalar yanında mesleki eğitim, yeniden eğitim, mesleğe yöneltici ve işgücü hareketliliğinde gerekli olan yeterliliği sağlayarak işgücü piyasalarını düzenleyici, dengeleyici önlemleri içermektedir⁴⁴⁵.

⁴⁴² Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplum Araştırmaları Merkezi (BETAM), **İstihdamda Dezavantajlı Grupların İşgücüne Katılımını Artırmak**, BETAM Research Report Series 4, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, 2010, s. 28.

⁴⁴³ Işığınçok, s. 181.

⁴⁴⁴ Biçerli, s. 451.

⁴⁴⁵ Zaim, ss. 70, 71.

Ekonomik konjonktürün daraldığı dönemlerde aktif istihdam politikaları iş bulmayı kolaylaştırma, yeni iş alanları yaratma, kurumsal yapılanmalarla emek arz ve talebini buluşturarak işgücü piyasasına katılımı işlerlik kazandırma temelli politikaların tamamıdır. Aktif istihdam politikaları işsizlik oranlarını azaltmaya yönelik politikalardır. Ekonomik konjonktürün daraldığı dönemlerde talep yetersizliği üretimin azalmasına, yatırımların durmasına neden olmakta ve dolayısıyla işten çıkarmalar yaşanmaktadır. Konjonktür daralması ülkenin kendi ekonomisinden kaynaklı olabileceği gibi dünya ekonomisindeki gelişmelerin ülke ekonomisine yansımalarından da olabilecektir. Böyle dönemlerde hükümetler işsizliği önleyebilmek için genişletici para ve maliye politikaları uygulamalarıyla daralan ekonomiyi genişletip talebi artırmayı, ardından da yatırımları, üretimi ve işgücü talebini artırmayı hedeflemektedir. Merkez bankası piyasadaki para arzını artırmaya yönelik uygulamalara giderek faizleri düşürmekte, işsizliğin olduğu sektörleri ve yatırımları kredilendirerek teşvik etmektedir. Maliye politikası uygulamaları ile de vergiler indirilmekte, istihdam artırıcı vergi muafiyeti ya da indirimleri yapılmakta, kamu harcamaları artırılmakta, sosyal yardımlar ile transfer ödemelerinde artışa gidilmekte, altyapı yatırım harcamalarıyla üretime yapılan desteklemeler artırılmakta, sektörel bazda düşük faizle uzun vadeli kredilendirmeler yapılmakta, bazen de kamu çalışanları maaşlarında ve ücretlerinde artışa gidilmektedir⁴⁴⁶.

İşsizlik sorunu insan, toplum ve ekonomi açısından oldukça önemli olumsuz etkiler yaratmakta ve bu olumsuzlukları ortadan kaldırabilmek veya en azından hafifletebilmek için ülkeler ekonomik durumlarına, gelişmişlik düzeylerine, işsizlik sorununa bakışlarına göre müdahale ederek çözüm arayışlarına girmektedirler. Bu sorun öncelikle makroekonomik politikalarla çözülmeye çalışılsa da tek başına yeterli olmadığı görülmüş ve tamamen soruna odaklı politikalara yönelinmiştir. İstihdam politikaları olarak adlandırılan, yeni iş olanaklarının yaratılmasını, işgücü niteliğinin geliştirilmesini, işgücü piyasasının düzenlenmesini sağlayarak işsizlikle mücadele hedefleyen ve işlerlikleri farklı olup birbirinin tamamlayıcısı olan aktif ve pasif istihdam politikalarına başvurulmaktadır⁴⁴⁷.

⁴⁴⁶ Çelik, s. 149.

⁴⁴⁷ Işığınok, ss. 179, 180.

Birbirinden önemli farklılıklarıyla çok sayıdaki programlardan oluşan aktif istihdam politikalarının genel olarak uzun süreli işsizleri, yoksul işçileri ve dezavantajlı grupları hedef almasıyla ekonomik yanı kadar sosyal amaçlı yanı da vardır. Aktif istihdam politikaları kapsamındaki programların bir kısmı işgücü piyasasına talep yanlı diğer bir kısmı da arz yanlı düzenlemeler getirmektedir. Çoğunlukta olan arz yanlı düzenlemeler yeni işler yaratmak yerine işgücü piyasasında var olan işlerle işsizleri eşleştirme amaçlıdır. Talep yanlı programlarda amaç doğrudan ve dolaylı olarak iş yaratmaktır. Doğrudan iş bulma uygulaması genelde gençlere, kadınlara, engellilere ve uzun süreli işsizlere öncelikle kamuda kısa süreli işler yaratarak bu işlere yerleştirmektir. Dolaylı olarak iş yaratma programlarında da işverenlere finansal desteklerle özel işsiz grupların istihdam edilmesi amaçlanmaktadır. Talep yanlı programlar arz yanlı programlara kıyasla işlevini ve önemini kaybederek doğrudan iş yaratmaya yönelik hedef kitleyi daraltarak çoğunlukla dezavantajlı işsizlere yönelmiştir⁴⁴⁸. Aktif istihdam politikalarının işsizliği azaltmada başarı sağladıkları yönünde netlik yoktur. Başarılı programlar olduğu gibi başarısız programların varlığından da söz edilebilir. Ekonomilerin büyüme dönemlerinde uygulanan programlar genellikle başarılı olanlardır⁴⁴⁹.

Aktif istihdam politikalarının amaçlarıyla ilgili söylemler zaman içinde değişime uğramış olsa da amaçlarından bir kısmı her zaman güncelliğini korumuştur. Bu amaçlar; beşeri kaynakları geliştirmek, ekonomik büyümenin teşvik edilmesi ve işgücünün yapısal değişimler karşısında uyum sağlamasına destek olmak, iş bulma şansı oldukça zayıf grupların istihdamını ve fırsatlarını arttırarak sosyal eşitliğe katkı vermek, ekonominin duraklama dönemlerinde istihdam düzeyini korumak, genişleme dönemlerinde de işgücü piyasalarının sorunlarına çözüm aramak olarak sıralanabilir⁴⁵⁰. İşsizliği önleme politikaları bir ekonomi için oldukça güç ve maliyetli istihdam politikalarıdır. Ekonomide emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçiş gibi yapı değişiklikleri yaşandığında işsiz kalanları yeni ortaya çıkacak işlere yönlendirmek gerekmektedir⁴⁵¹. Yapısal işsizliğin açık işlerle iş arayanlar arasında

⁴⁴⁸ BETAM, s. 29.

⁴⁴⁹ Recep Kapar, “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 55, Sayı: 1, 2006, s. 368.

⁴⁵⁰ Işığışok, s. 195.

⁴⁵¹ Çelik, s. 150.

nitelik uyumsuzluğu nedeniyle ortaya çıktığı ve genellikle eğitim seviyesi düşük olanların bu işsizlik kapsamına girdiği dikkate alındığında işgücünün nitelik düzeyinin artırılması yani eğitilmesi gerçeği ile karşı karşıya kalınmaktadır. Yapısal işsizlikle işgücünün niteliği arasındaki negatif ilişki verilecek eğitimlerle işgücünün kalitesinin artırılmasıyla kısa dönemde geçerli olmasa da orta ve uzun dönemde zayıflayabilecektir⁴⁵².

İstihdam politikaları uygulamaları beklentileri karşılar biçimde başarılı olduğunda işgücü arzı ve talebi kısa sürede buluşturup işsizlik süresini ve dolayısıyla işsizliği azaltabilecektir. Politika uygulaması çerçevesinde görev yapan kurumlar, mevsimlik ve özellikle teknoloji kaynaklı işsizlikteki işgücü arz ve talep uyumsuzluğuna işsizliği azaltıcı yardımlar sağlarken az sayıdaki açık işe ve sınırlı işgücü talebine karşılık yüksek miktarlarda işgücü arzının yani işsiz olduğu konjonktürel işsizlik karşısında çok fazla etki gösteremezler⁴⁵³. İşgücü piyasaları ve işsizlik için geliştirilen politikalar ve yapılan uygulamalar çoğunlukla bireyin ve bireylerin haklarını ve sorumluluklarını öne çıkarmakta, ekonomide var olan toplam işlerle iş sayısının politik ve kurumsal faktörlere bağlı olduğunu da göstermektedir.

2.1.5.2. Pasif İstihdam Politikaları

Pasif istihdam politikalarının amacı işsizlere maddi destekler sağlayarak ortaya çıkabilecek bireysel ve toplumsal olumsuzlukları olabildiğince hafifletmektir. Pasif istihdam politikaları gelişmiş ülkelere gelmekte olan ülkelere nazaran daha yoğun olarak uygulanmaktadır⁴⁵⁴. Pasif istihdam politikaları olarak ilk akla gelen işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı uygulamalarıdır. Kıdem tazminatı ve ihbar tazminatı gibi uygulamalar da bazı ülkelere pasif istihdam politikaları içinde bulunmaktadır. Bunun yanında bazı iktisatçılara göre kısa çalışma ödeneği de bu kapsama alınırken bazıları da kısa çalışma ödeneğinin amaç ve içerik olarak istihdamı teşvik etme, istihdamda tutma yönüyle aktif istihdam politikaları içinde değerlendirilmesinin doğruluğunu vurgulamaktadır⁴⁵⁵.

⁴⁵² Biçerli, s. 456.

⁴⁵³ Zaim, s. 87.

⁴⁵⁴ Biçerli, s. 451.

⁴⁵⁵ Işığınçok, s.183.

İş bulmayı kolaylaştırmayı, yeni iş alanları yaratmayı, işgücü piyasasına katılımda işlerlik kazandırmayı ve böylelikle işsizlik oranlarını azaltmayı amaçlayan aktif istihdam politikaları tek başlarına uygulandıklarında, işsizlik ödemelerinin gelir garantisi veya koruma sağlamaya yönelik bir işlevi bulunmamaktadır. Ancak işsizlik ödemeleri genelde pasif işgücü politikaları olarak nitelendirilse de aslında işsizleri aktif hale getirmek gibi dolaylı katkısı da bulunmaktadır. İşsizlik ödemelerini alabilmek için uygulamadaki verilen uygun işin kabulü, iş aranması ve iş başvurusunda bulunma zorunluluğu, ödemelerin çalışma ücretinden düşüklüğü gibi unsurlar işsizleri aktif duruma getirmeyi amaçlamakta ve çalışmaya yöneltmede etkili olmaktadır⁴⁵⁶.

Pasif istihdam politikaları, işgücü piyasasında gerekli görülen düzenlemelerin yapılmış olmasına rağmen dengelerin sağlanamamış olduğu durumlarda işgücünün karşılaşılabileceği kayıpları ve olumsuzlukları azaltma yönündeki önlemlerdir. İşsizlik sigortası ve işsizlik yardımları bu önlemlerdendir. İşgücü piyasalarını düzenleyici önlemler içinde pasif istihdam politikalarının ve uygulamalarının daha fazla yer aldığı ve aktif istihdam politikaları uygulamalarından önce ve yaygın olarak uygulandığı görülmektedir⁴⁵⁷. İşsizliğin neden olduğu olumsuzlukları azaltmak amacıyla öncelikle işsiz kaldığı süre içinde yaşamsal ihtiyaçların karşılanabilmesi için yeterli sayılabilecek miktarlarda gelir garantisi sağlayan uygulamalar geliştirilmiştir. Bunlardan işsizlik sigortası ve işsizlik yardımları sosyal koruma uygulaması kapsamındaki işsizlerin ekonomik ve sosyal haklarından kaynaklı gelir aktarımlarıdır. Bu tür işsizlik ödemelerinin işsizlerin yaşam seviyelerindeki gerilemeyi azaltıcı yönde etkisi bulunmaktadır. Bunun yanında işsizlik ödemelerinin gayriiradi işsizliğe gelir garantisi sağlamak ve işgücü piyasasını düzenlemek gibi işlevselliği de vardır⁴⁵⁸.

İşsizlik sigortası kendi isteğine bağlı olmadan işini kaybedenler için geçici bir süre veya yeni bir işe başlayıncaya kadar kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik sosyal politika önlemi olarak değerlendirilen asgari düzeydeki ödenektir⁴⁵⁹. İşsizlik sigortası, işsizlerin çalıştıklarında elde ettikleri gelirlerin kaybı nedeniyle işsiz ve ailesinin karşılaşılabileceği maddi ve manevi zararları en aza indirerek toplumdaki sosyal dengeyi koruyabilmeyi ve suça yönelimleri önlemeyi amaçlayan

⁴⁵⁶ Kapar, s. 345.

⁴⁵⁷ Zaim, s. 71.

⁴⁵⁸ Kapar, s. 342.

⁴⁵⁹ Işığınok, s. 183.

bir sigorta dalı ve sosyal güvenlik sistemi uygulamasıdır. İşsizlik sigortası ile ayrıca piyasada işsizliğin getireceği satın alma gücündeki düşüş önlenerek üretimdeki düşüşün ve işsizliğin büyümesinin önlenmesi amaçlanmaktadır. İşsizlik sigortası olarak işsizlere yapılan ödemelerin kaynağı genel olarak işçi, işveren ve devlet tarafından ödenen primlerdir. Uygulamada işsiz kalanlara en son aldıkları ücret baz alınarak belirlenen ve ülkeden ülkeye değişiklik gösteren oranlarda ve sürelerde ödenmektedir. İşsizlik sigortası ödeme oranları ve sürelerinde yapılan belirlemeler karar vericiler tarafından kendi amaçlarına fayda sağlayacak yönde yapılabilmekte ve pasif anlamdaki işsizlikle mücadele uygulaması tam ters yönde etkisini göstererek işsizliğin daha da fazla artışına neden olabilmektedir⁴⁶⁰.

İşsizlik yardımı, ekonomisi güçlü ve sosyal devlet olma yolunda ilerlemiş ülkelerde yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan işsizlere asgari düzeyde gelir güvencesinin verildiği pasif istihdam politikası uygulamasıdır. İşsizlik yardımı devlet tarafından genel bütçeden karşılanmakta ve işsizlik sigortasından yararlanamayan ihtiyaç kanıtı olan her işsizinin hakkıdır. İşsizlik yardımı belirli bir süreyi kapsayacağı gibi ihtiyaç süresince de devam edebilmektedir⁴⁶¹. Bu uygulama işsizlere asgari düzeyde bir yaşam standardı sağlamayı amaçlarken işsizlik sigortası uygulamasındaki gibi işsizleri iş aramaya yönlendirmekten çok işsiz olmanın çekiciliğini arttırabilmektedir. İşsizlik sigortası ve işsizlik yardımı ödemelerinin sonuçta başarılı olup amacına hizmet edebilmesi ve işsizleri aktif olarak iş aramaya teşvik edebilmesi için çalışarak alacakları ücretten önemli ölçüde düşük, işsizlik süresi uzadıkça daha da düşecek ücret, istihdam kurumlarınca yönlendirilen uygun işi kabul etmemeleri halinde de ödemelerin sonlandırılması uygulamasına gidilmesi uygun olacaktır. İşsizleri aktif olarak iş aramaya yönlendirebilecek bir diğer uygulama da yapılan ödemeleri eş zamanlı bir şekilde eğitim şartına bağlayıp iş arama isteklerini zorlayarak şanslarını arttırmayı amaçlamak olabilecektir. Böyle bir uygulama pasif istihdam politikası araçlarının aktif istihdam politikasını tamamlayıcı, destekleyici rolünü de ortaya koymaktadır⁴⁶².

Kısaca ifade etmek gerekirse, aktif istihdam politikaları işsizliğin nedenlerini, pasif istihdam politikaları ise işsizliğin sonuçlarını ortadan kaldırmaya yönelik

⁴⁶⁰ Biçerli, ss. 452, 453.

⁴⁶¹ Işığınçok, s. 192.

⁴⁶² Biçerli, ss. 453, 454.

önlemleri içermektedir. Bu nedenle kalıcı çözümleri aktif istihdam politikalarında aramak daha anlamlı görünmektedir.

2.1.5.3. Geleceğin İstihdam Politikaları

Tarihsel gelişimi boyunca istihdam politikaları birçok ülkede farklı boyutta ortaya çıkan iktisat politikalarının temel sorunu olarak birbirinden ayrı bir biçimde tartışma konusu yapılmıştır. İktisat teorisinde konuyu teorik bir çerçeve içine oturtmak isteyen bilim insanlarının varlığı kadar istihdam politikasıyla ilgili olarak farklı yaklaşımlar vardır. Bu durum istihdam politikalarının iktisat biliminin en fazla ilgisini çektiği, üzerinde en çok tartışıldığı konulardan biri olduğunu göstermektedir. Ortada istihdamı artırmaya yönelik karmaşık, birbiriyle çelişen, bazı şeyleri düzeltirken bazı şeyleri de bozan, tutarsız çok sayıda öneri bulunmaktadır. Bilginin ve teknolojik gelişmelerin tüm dünyayı etkisi altına alarak hızla ilerlediği bu yeni dönemin ihtiyacı olan yeni istihdam politikalarını ortaya koymak yerine geçmişin istihdam sorunları için bile yetersiz kalan eski çözüm yollarının tekrar yeni ekonomiye uydurulup uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir⁴⁶³.

İşsizlik, ülkelerin karşı karşıya olduğu siyasetçiler açısından bir numaralı ve kamuoyu tarafından da aynı ölçüde algılanan en önemli iktisadi ve toplumsal sorundur. Kolayca çözümlenebilecek bir sorun olmayıp çok yönlü mücadele edilmediğinde daha da büyüyeceği bilinmelidir. İşsizlikle mücadelede işsizliği azaltabilmek için siyasal ve toplumsal iradeye ihtiyaç vardır, ancak sadece bu irade yeterli olmamaktadır. İşsizlikle etkin mücadele edebilmek için işsizliği ortaya çıkaran sorunlar doğru bir biçimde belirlendiğinde etkili politikalar geliştirilebilecektir. İşsizliğin nedenleri ve işsizliği azaltma yönünde uygulanması gereken politikalar bakımından iktisatçılarda da toplumsal düzeyde de ortak bir görüş sağlanabilmiş değildir. İşsizlikle mücadele ve ulaşılan başarılar her toplumun yapısına bağlı olarak paylaşım ve dayanışma değerlerine göre etkili olmaktadır. İşsizlikle mücadelede her ülkenin başarılı olmadığı, başarılı ülkeler kadar başarısız ülkelerin var olduğu bilinmelidir. İşsizliğin nedenleri bakımından gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında benzerlikler kadar farklılıklarda bulunmaktadır. İşsizlik gelişmekte olan ülkelerde genellikle tarım

⁴⁶³ Ekin, ss. 41, 320.

ağırlıklı ekonomiden sanayi ve hizmet ağırlıklı ekonomiye geçiş sürecinde değişimlerin ortaya çıkardığı bir sorundur. Nüfus artışı ve tarımdan işgücü göçü, tarım dışında yüksek miktarda istidam yaratılmasını, bunun için de istihdam kapasitesini sürekli olarak yeterli ölçüde arttırabilecek yatırımları gerektirmektedir⁴⁶⁴. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmı daha sanayi toplumuna geçmeden ve sanayi toplumunun geleneksel dönüşümünden kaynaklanan işsizlik sorunlarına çözüm bulamadan bilgi çağının çok yönlü istihdam sorunlarıyla karşılaşmıştır. Gelişmiş ülkelerde insanlar genelde üretken istihdamda ve örgütlü sektörlerde çalışmakta, teknolojik veya ekonomik faktörlerden kaynaklı olarak işsiz kalmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise genelde yeteri kadar örgütlü ve üretken bir modern sektör istihdamına ulaşamadığı için insanlar ekonomide yaşanan en küçük bir olumsuzlukta bile işlerini kaybetmekle karşı karşıya kalabilmektedir. Gelişmiş ülkelerde istihdamın temel niteliği üretken istihdam iken gelişmekte olan ülkelerde istihdamın temel niteliği gelir yaratıcı olmayan gelir paylaştıracı, üretken olmayan veya sınırlı olan bir istihdamda yapay olarak çalışma görünümünü yansıtmaktadır⁴⁶⁵.

Demografik geçiş dönemi yaşayan, aynı zamanda da kalkınma sürecini tamamlamamış gelişmekte olan ülkelerin büyük miktarlarda iş yaratabilmesi için yeni üretim kapasitelerine ulaşması, kısacası hızlı büyümeyi sağlaması gerekmektedir. Ülkelerin potansiyel büyüme oranı, o ülkenin tasarruf oranına, iç ve dış denge kısıtlarına göre belirlenmiş yatırım kapasitesine, ekonomik kurumların etkinliğine, başta insan sermayesi olmak üzere doğal kaynaklarına ve bunlar gibi bir dizi temel özelliklerine bağlıdır⁴⁶⁶. Sadece büyümeye odaklanmış politikalar genellikle gelişmekte olan ülkelerin istihdam sorununun çözümünde büyüme stratejileri istihdam hedefleriyle birlikte düşünülmedikçe yeterli olmamaktadır. Ulusal politikalar istihdam hedefini gerçekleştirebilmek için kayıtlı sektördeki istihdam artış oranını, ekonomideki işgücü artış oranının üstüne çıkarmalı, eksik istihdamda sürekli bir düşüş amacıyla kayıt dışı sektörde işgücünün verimliliğinin makul bir ölçüde artmasına olanak sağlamalıdır. Makroekonomik politikalar, ekonomide istihdam düzeyinin artırılmasına, parasal, mali ve döviz kuru politikalarının da yerel yatırımları teşvik etmeye, yabancı sermayenin gelmesini kolaylaştırmaya yönelik olmalıdır.

⁴⁶⁴ TÜSİAD, Kurumsal, ss. 15, 16, 195.

⁴⁶⁵ Ekin, ss. 6, 7.

⁴⁶⁶ TÜSİAD, Kurumsal, s. 196.

Makroekonomik politikalar yatırımların kayıtlı ve kayıt dışı sektörler arasında uygun dağılımını gözeterek, kayıtlı sektördeki istihdam artış oranının işgücü artış oranının üstünde seyretmesi için uygun bir istihdam esnekliği ve üretim artışı dengesini sağlayabilmelidir⁴⁶⁷.

İşsizlikle mücadelede sadece ekonomik büyüme ile başarılı olunamayacaktır. Büyümenin aynı zamanda istihdam yaratan büyüme olması gerekmektedir. İstihdam dostu bir büyüme yaratabilmek için işgücü piyasasının istihdam artışını sınırlayan yapısal özelliklerinin belirlenerek bu tür engellerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacak iktisat politikalarının tasarlanmasına gidilmelidir. İşsizliğin makro düzeyde ve toplu olarak ele alınması işsizliğin bütün boyutlarıyla anlaşılabilmesi için yeterli olmamaktadır. Makro düzeyde kalındığında etkili istihdam politikaları oluşturmak zorlaşmaktadır. Büyüme ile istihdam artışının sağlanabileceğine odaklanıldığında aynı büyüme oranına çok farklı istihdam artışlarının karşılık gelebileceği de dikkate alınmalıdır. Sürdürülebilir bir ortamda büyümeyi en üst düzeye çıkarmaktan daha çok amaçlanan sürdürülebilir en üst düzeydeki büyüme oranında en yüksek istihdama ulaşmaktır. Yani büyümeyi istihdam dostu kılmak gerekmektedir. Bunun için de işgücü piyasasındaki katılıklarla mücadele etmek gereklidir⁴⁶⁸.

Çalışma çağındaki nüfusun artması işgücünü arttıracığından işgücüne olan talebin de arttırılması gerekmekte ve bunun için de yasal düzenlemeler dahil olmak üzere çok yönlü politikalar geliştirilmelidir. İşgücüne olan talebin arttırılabilmesi için makroekonomik istikrarın sağlandığı yatırımların ve üretimin artacağı sürdürülebilir istihdam dostu büyümenin gerçekleşmesi en önemli unsur olmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ve sosyal paydaşlarla birlikte tüm taraflar aktif olarak hedef ve politika belirleme sürecinin içinde olmalıdırlar. Çalışma çağındaki nüfusa iş olanakları yaratmak toplumsal huzur ve ekonomik büyüme bakımından büyük önem arz etmektedir. Zira istihdam yaratılabildiğinde vergi tabanı ile birlikte kamu ve özel tasarruflar genişleyecek, işsizlik ve yoksulluk azalarak toplumsal huzursuzlukların önüne geçilecek toplumsal refah artışı sağlanabilecektir. Küresel düzeyde rekabet edebilmek için makroekonomik politikalar teknolojik kapasiteyi ve yeni teknolojileri geliştirmeye yönelmeli ve ekonominin istihdam yaratma kapasitesini genişletecek yeni

⁴⁶⁷ Ajit K. Ghose ve diğerleri, **Küresel İstihdam Sorunu**, çev. Gökhan Aykaç ve Selçuk Kayan, Efil Yayınevi, Ankara, 2010, s. 108.

⁴⁶⁸ TÜSİAD, Kurumsal, ss. 19, 200.

üretim teknolojilerinin üretilmesi, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına gidilmelidir. İzlenecek politikalar bilgi ekonomisinin nitelik ve özelliklerine uyumlu, teknoloji odaklı üretime dönüşümü sağlayacak içerikte olmalıdır. İstihdam yaratacak kapsamlı politikaların geliştirilip uygulamaya konması ülke ekonomileri için yaşamsal öneme sahiptir. İşgücü piyasasında yapılacak gerekli düzenlemelerle işgücüne olan talebin artacağı bir ortam geliştirilmeli, eğitim-istihdam ilişkisi güçlendirilmeli, güvence ve esneklik sağlanmalı, özel ilgi gösterilmesi gereken grupların istihdamı iyileştirilmeli ve istihdam-sosyal koruma bağı güçlendirilmelidir⁴⁶⁹.

Küreselleşme dalgası ülkeler açısından daha da küçültülmüş bir hükümet, kamu harcamalarının azaltılması, düşük vergiler, piyasaların daha geniş bir şekilde kuralsızlaştırılması, özellikle işgücü piyasasında daha fazla esneklik, ücretlerin ve sosyal güvenlik yardımlarının düşürülmesi gibi yeni yapılanmaları zorlamakta ve hayata geçirmektedir. Küreselleşmenin beraberinde gelen bu yapılanmalar eşitsizliği daha da büyüteceğinden eşitsizlik nedeniyle kayba uğrayanların daha çok desteklenmesi, korunması gerekmekte, işini kaybedenlerin yeniden eğitimi, işgücü piyasalarıyla tekrar uyum sağlar hale getirilerek işsizliğin ve dolayısıyla bundan kaynaklı doğabilecek sorunların azaltılması sağlanmalıdır. Gelecekteki çalışma dünyasında küresel rekabetin ısınması, bilgi toplumu olma yolunda ilerleme ve hızla artan teknolojik gelişmelerle karşılaşılması olası işsizlik ve istihdam çıkmazı ülkelerin çözülebilmesi oldukça zor temel sorunlarından biri olacaktır. Bunun yanında sosyal dengenin sağlanabilmesi bakımından işgücü piyasasında korunması gereken gruplara yönelik uygulamalara geçilmesi gerekmektedir. Geleneksel çalışma kavramının yerini yeni dönemde çok yönlü iş kavramı almakta, değişen çalışma dünyasında tam istihdam yeni anlamlar kazanmakta, toplum yaşlanırken gelir dağılımı bozularak, eşitsizlik artmaktadır. Yeni çalışma biçimleri, işsizlik yardımları, ömür boyu eğitim ve öğrenim, ücretli çalışmanın tanınması, etnik ayrımcılıkla mücadele, engelli nüfusa iş bulmada fırsat eşitliği sağlanması, cinsiyet ve vasıfsızlık açıklarının giderilmesi kapsamında geliştirilmiş faal nüfus bakımından gelirin ve işin yeniden dağılımına yönelik politikalar gereklidir⁴⁷⁰.

⁴⁶⁹ Tansel, ss. 139-148.

⁴⁷⁰ Ekin, ss. 36-39.

Gelecekte uygulanması gereken politikaların hedefinde yeterli bir toplam yatırım düzeyine ulaşmak, yatırımların kayıtlı ve kayıt dışı sektörler arasında adil dağılımını sağlamak, sermayenin işgücü ile ikamesini güçlü biçimde teşvik etmeden kayıtlı sektörde çalışanları koruyacak işgücü piyasası uyarlamaları ile kurumlarının yapılandırılması olmalıdır. Bunların dışında hanehalklarını, kayıt dışı kesimdeki küçük işletmeleri destekleyecek kamu yatırımları ve kurumların oluşmasına yönelik politikalar gerekmektedir. Ulusal istihdam politikaları nitelikli işgücüne talep yaratan teknolojik değişimin ve küreselleşmenin değersizleştirdiği niteliksiz işçilerin sorunlarına çözüm odaklı olmalıdır. İmalat sanayinde işlerini kaybeden niteliksiz işçilerin hizmetler sektörüne kaymasına yönelik uygulamalar geliştirilerek nitelik kazandırma, girişimciliği özendirme ve yeni girişimci türleri geliştirme, ücret sübvansiyonları uygulayarak minimum refah seviyesini garanti etme politikalarına gereksinim duyulmaktadır⁴⁷¹.

Politikaların ekonomiyi etkilemesi bir süreci gerekli kıldığından istihdam politikasının başarılı olup olamayacağı gelecekteki ekonomik gelişmeleri doğru biçimde öngörmekten geçmektedir. Ancak, var olan geçerli değerlendirme ölçütleri çerçevesinde, ekonomik gelişmelerin çoğunlukla önceden bilinemez oldukları da kabul edilmelidir.

2.2. TARIM TOPLUMUNDA İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

Tarım toplumunda işgücü, istihdam ve işsizliği ortaya koyabilmek için geçmişin tarımcı topluluklarından bu yana gelişimini ve bu gelişimle ortaya çıkan sosyo-ekonomik yapılanmaları, tarımın kendi ihtiyaçlarından fazlasını üreterek yarattığı tarımsal artığın ekonomik ve sosyal gelişme açısından nasıl ve ne ölçüde kullanılabildiğini tarihsel perspektif içerisinde kısaca değerlendirmek gerekmektedir.

Tarımsal gelişme aşamaları yeni sosyo-ekonomik yapılanmalar ortaya çıkarmıştır. Bu yapılanmalar ilkel kolektif tarım, kölecî tarım, feodal tarım ve kapitalist tarım olarak tarihsel süreç içinde yer almışlardır. Tarımsal gelişmelerin yarattığı sosyo-ekonomik yapılanmaların analizi, küresel ekonomi çağında çağdaş tarımsal yapıların algılanabilmesini kolaylaştıracak, tarımsal gelişme sorunları açıklık,

⁴⁷¹ Ghose ve diğerleri, s. 268.

yetersiz beslenme, tarımsal göç, işletme ölçeği, örgütlenme, işgücü ve istihdam açısından belirlenerek geleceğe yönelik politikaların oluşturulmasında önemli katkılar sağlayabilecektir. Tarımın ekonomik gelişmeye yönelik sağladığı katkı tarımsal artık yaratma yeteneğinin olmasıdır. Geçmişin tarımcı topluluklarından bu yana binlerce yıl tarımsal artık sosyal ve ekonomik değişimin itici gücü olarak önemli rol oynamıştır. Feodal sistem tarımsal artığın kurumsallaşmasını getirmiş ve toprağı olmayan üreticiler toprak sahibine rant ödeyebilmek için kendi ihtiyaçlarından fazlasını üretme yani artı ürün elde etme çabasına girmişlerdir⁴⁷².

Tarımın temel üretken birimi tarımsal işletmedir. Azgelişmiş bir tarımsal yapıda, işletme kapsamında yer alan mülk sahibi, işletmeci, işgücü, pazarlayan ve finansman sağlayan unsurlar arasında hukuk, iktisat ve işletme boyutları olan son derece karmaşık ve çeşitli bağlantılar vardır. Bu bağlantılar tarımsal artığa el koyma mekanizmalarının araç ve unsurlarını oluşturmaktadır ve aralarında bir özdeşlik bulunmamaktadır⁴⁷³.

17. yüzyılda İngiliz toplumunda kırsal kesimin tartışmasız bir ağırlığı bulunmakta, toprak soylularının geliri, esas olarak kendilerine bağlı olan köylü kesiminin emeğinden kaynaklanmakta ve köylü kitlesi zenginliğin de başlıca üreticisi durumundaydı. 18. yüzyılda özellikle 1770'den sonra çitleme faaliyeti hızlandı ve parlamentonun da çıkardığı yasaların desteğiyle devam ederek büyük toprak sahibi olan zenginlerin gücü arttı ve modern tarım yöntemleri uygulanmaya başlandı. Tarım ve işletmecilik açısından yaşanan bu değişiklikler, yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli topraklarını kaybetmiş bir emekçi bolluğunun ortaya çıkmasına neden oldu⁴⁷⁴. 18. yüzyılda tarımsal verimlilik ve üretim artışlarını sağlayan yeni tarım, İngiltere'de ortaya çıkmış ve tarımı köylülerden temizleyerek üretimi piyasanın dinamiklerine bırakacak çitleme hareketiyle yeni üretim tekniklerinin yerleşebileceği ortamı hazırlamıştır. Topraksız kalan köylülerin bir kısmı büyük tarım işletmelerinde işçi olurken diğer kısmı tekstil başta olmak üzere gelişen sanayi kesiminin niteliksiz işgücü talebini karşılamak için kentlere ve sanayi alanlarına göç etmişlerdir⁴⁷⁵. Köylülük,

⁴⁷² Ahmet Şahinöz, **Neolitikten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011, s. 3.

⁴⁷³ Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, s. 18.

⁴⁷⁴ Beaud, ss. 41, 100.

⁴⁷⁵ Şahinöz, ss. 9, 148.

ilkel sermaye birikimi sürecinde mülksüzleştirilmiş, kapitalizmin ilk özgür emek stoku oluşturularak kapitalist sanayileşmenin ön koşulları yaratılmıştır. İngiliz tipi kapitalist tarım ve ilkel birikim modeli bu süreçte en öndeki uygulayıcı olarak köylüyü zor kullanarak mülksüzleştirmiş, bir kısmının kent-sanayi işçisi diğer kısmının da kiracı kapitalistlerin tarım işçileri şeklinde istihdamına ortam yaratarak tarımda küçük işletmelerin tasfiyesini gerçekleştirmiştir⁴⁷⁶. 19. yüzyılın ikinci yarısında tarım, sanayi kaynaklı girdilerin kullanımıyla yeni bir gelişme sürecine girerek modern tarım uygulamasında yeni araç-gereçlerin, girdilerin üretimine, büyük bir sermaye ve bilgi birikimine ihtiyaç duymuştur. Modern tarımın bu ihtiyaçlarını karşılayabilen ve bunun yanında ekonomiye de ivme kazandıran sanayi kesimi olmuştur⁴⁷⁷.

Teknolojik ilerleme ve parasal ekonomiye geçiş feodal sistemin üretim güçleri ve sosyal ilişkileri ile üretim biçimindeki dönüşümü ve ardındaki sosyal kriz sürecinin habercisi olmuştur. Tarımsal üretim ve nüfus artmaya başlarken ticaret ve kentleşme de yaygınlaşmıştır. Tarımsal artıktaki artış sağlanarak kentlerde ve diğer ülkelerde ticaretine başlanmıştır. Feodal sistemde bu temel gelişmeler değişim ekonomisine geçiş sürecini başlatmış ve ekonominin gelişmesiyle parasal gücünü arttırmak isteyen feodal beyler emek rantına dayalı sistemi para rantına dönüştürmeye yönelmişlerdir. Feodal sistemin çöküşüyle Batı Avrupa’da serf ve özgür köylülerin oluşturduğu köylü tarımı, toprak aristokrasisinin yeni ekonomiye uyumuyla da kapitalist tarım olarak değerlendirilen tarım sistemleri ortaya çıkmıştır. Köylü tarımında tarımsal işletme ile aile iç içe ve hem sosyo-ekonomik hem de teknolojik olarak tarımsal faaliyetin merkezinde yer alırken işgücü de başta aile reisi olmak üzere aile bireylerinden oluşmaktadır. Köylü tarımı, süreç içinde ekonomik bir işletmeye dönüşmeye, aile reisi ya da aile bireyleri kapitalist girişimci nitelikleri benimsemeye, modernleşmeye başlamıştır. Köylü tarımının modernleşmesi tarım kesimine ve genel ekonomik gelişmeye önemli katkılar sağlayacaktır⁴⁷⁸.

Kapitalizmin ilk adımlarının görülmeye başladığı toplumsal oluşumlarda nüfusun büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşıyor, tarımsal üretim ağırlığını koruyor, ticaret sınırlı olarak yapıyordu. Nüfusun büyük çoğunluğu geçimlik ekonomi koşullarında yaşam sürüyordu. Büyük çiftçi kesiminden işgücü, ürün ve para olarak

⁴⁷⁶ Boratav, s. 77.

⁴⁷⁷ Şahinöz, s. 9.

⁴⁷⁸ Şahinöz, ss. 4-7.

alınan rant kilise bürokrasisinin, soylu sınıfın ve krallığın kullanımına geçiyordu. Geçmiş yüzyıllarda ve başka toplumsal yapılaşmalardaki gibi asıl kaynak tarım kesimi ve köylülerin aşırı çalışması olmaktaydı⁴⁷⁹. Kapitalist üretim ilişkisinde ücretli işçi sermaye ikilisinin varlığı temel belirleyici olarak bilinse ve pratik amaçlar doğrultusunda kabul edilmiş olsa da sadece ücretli işçinin temel gösterge sayılması köylü işletmesini de kapitalist çerçeveye oturtmaktaydı. Köylü işletmesi, küçük üretici yapısına sahip olmasına rağmen demografik değişim aşamalarında oluşan emek fazlasını işgücü olarak dışa aktarabilmekte, emek kıtlığına düştüğünde de dışardan işgücüne ihtiyaç duyabilmekteydi. Bunun dışında üretim aşamasının hasat gibi işlerin yoğun olduğu belli dönemlerinde yerelden ya da bölge dışından gelmiş topraksız emek fazlasını, köylü işletmesinin emek fazlası işgücü piyasasına taşınlarını istihdam edebilmekteydi. Azgelişmiş bir tarımsal yapıda küçük üreticilik sermaye, artı-değer ve kar ilişkileri içinde olmadan işçi istihdam edebilen bir ekonomik faaliyet olarak değerlendirilmelidir. Azgelişmiş ekonomik yapılarda tarım işçiliği, küçük meta üretimine veya kapitalist ilişkilere karşılık gelebileceği gibi, yarı-bağımlı feodal bağımlılıkların izlerini de taşıyabilmektedir⁴⁸⁰.

20. yüzyılın ilk yarısında Tarımsal Avrupa'daki bütün ülkelerin nüfuslarında önemli artışlar olmasıyla mevcut toprak arzı üzerindeki baskı toprağın daha verimli bir hale getirilmesi için geçimlik tarımdan ticari tarıma geçilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Küçük çiftçilerin kendilerini piyasanın rekabet koşullarına dayanabilecek şekilde hazırlamaları gerekmiştir. Ülkelerin çoğunda çiftçilik teknolojinin geliştiği, istikrarsız fiyatların olduğu piyasa şartlarında yaşayabilmek için mücadele eden kiracı veya toprak sahibi köylüler tarafından yapılmıştır. Pek az ülkede büyük girişimler varlıklarını sürdürürken buralarda çalışan topraksız tarım işçisi arasında yaygınlaşan iktisadi ve toplumsal fikirler kentlerde ve sanayi alanlarında ücretli işçilik yolunu açmıştır⁴⁸¹.

Teknolojik gelişmenin yarattığı tarımsal verimlilik ve tarımsal talep artışlarının yavaşlaması tarımsal istihdamda daralmayı getirmiştir. Teknolojik gelişmelerin hızlandığı II. Dünya Savaşı ardından işgücü tasarrufunda artışlar olmuş, ekonomik büyüme ile birlikte toplumun refah düzeyi artmış, gıda tüketimi doyum noktasına

⁴⁷⁹ Beaud, s. 29.

⁴⁸⁰ Boratav, ss. 25, 26.

⁴⁸¹ Heaton, ss. 387, 388.

gelmiştir. Talebin gelir esnekliğinin oldukça zayıfladığı, nüfus artışıdaki hızın da yavaşladığı ortam tarımsal talep artışlarını düşük bir düzeyde bırakmıştır. Batı Avrupa köylü tarımı feodal sistemde kendini göstermiş, sistemin yıkılmasının ardından gelişip güçlenmiş ve sanayi toplumuna geçiş süreci içinde yer alarak 20. yüzyılın sonlarında modern kapitalist işletmelerin ortaya çıkmasıyla zamanla ağırlığını kaybetmeye başlamıştır. Köylü tarımının kapitalistleşme sürecinde aile reisinin yerini kapitalist işveren, aile fertlerinin yerini de ücretli işçiler almaya başlamış ve işgücünün ücretli işçiye, üretim araçlarının da sermayeye dönüşmeye başlamasıyla gelen tarımdaki sosyal farklılaşma artışı iki ayrı sınıfın doğmasına neden olmuştur. Tarımsal üretim sürecindeki sosyal farklılaşma işçi ve işveren olarak yeni sosyal sınıflar yaratmış ve üretilen ürünün ücret ve kar şeklinde bölüşümünü getirmiştir. Köylü tarımından kapitalist tarıma geçişle tarım kesiminin geçim ekonomisinin yerini pazar ekonomisi almıştır⁴⁸².

Kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkışı mal ve hizmet üretiminin kullanım için yapılmasının dışında pazar içinde yapılmaya başlanmasıyla yani üretimde ve değişimde farklılaşma ile belirtilebilir. Feodal sistemde ekonomik çerçeve ticaret ve zanaat ilişkilerinde kapalı bir yapıda, birbirinden kopuk ve bağımsız birimler halindedir. Feodal üretim ilişkilerinin temelinde kendini yenileyecek koşulların yaratılamaması, sermaye birikimindeki hızlanma, ücretli emeğin artması, kentlerdeki demokratik gelişmeler ve toplumsal iş bölümünün ilerlemesi kapitalist üretim ilişkilerine geçişi hazırlamış olan bazı ana unsurlardır. Kapitalist üretim biçimi ücretle çalışan insanların, para ekonomisinin ve üretim araçlarına sahip sınıfların varlığıyla gerçekleşebilmektedir. Kapitalist bir iktisadi sistemde feodal yapıdan farklı olarak mülk ve üretim araçlarının sahibi kapitalist sınıf ile işgücünü satarak geçimini sağlamak zorunda olan işçi sınıfı yer almaktadır⁴⁸³.

Tarım kesiminde, hızlı nüfus artışıyla ortaya çıkan işgücü fazlasının istihdam edilememesi artan işgücü arzını sanayiye ve böylece kentlere yönlendirmişti. İşgücünün tarımdan sanayiye olan hareketinin bir nedeni de sanayi kesiminde işgücü talebindeki artış oranının işgücü arzındaki artış oranından daha fazla olmasıdır. Bu durum aynı zamanda tarım dışına çıkan işgücünün sanayide işe ihtiyacı olduğunun

⁴⁸² Şahinöz, ss. 7, 72, 139.

⁴⁸³ Lordoğlu ve Özkaplan, ss. 20, 21.

yanında sanayi kesiminin de işgücüne ihtiyacı olduğunu göstermektedir⁴⁸⁴. Tarım kesiminden tarım dışı sektörlere işgücü transferi öncelikle çalışma çağında olan yüksek fiziksel ve bedensel yeteneğe sahip daha kolay uyum sağlayabilen erkek nüfusta görülmekte, önce ailenin erkek üyeleri tarım dışına kaymaktadır. Kadınların büyük bir kısmı genellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal ailenin yaşamsal ihtiyaçlarını sağlamak için yapılan üretim ve tüketim faaliyetlerinin merkezinde olmuştur. Kadınlar çoğunlukla tarım kesiminde ve tarım dışı sektörlerde ekonomik zorlukları aşabilmek, aile ekonomisine yardımcı olmak amacıyla çalışırken iş yaşamının getireceği statü ve gücü önceleri önemsememişlerdir. Kadınların tarım dışı sektörlerde çalışma kararı vermelerinde yaşı, medeni durumu, varsa çocuklarının önemli etkisi vardır. Kadınlar tarım dışında çalışıyor olsalar da tarımsal işine, evine ve ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmaktadır⁴⁸⁵.

Çağın az gelişmiş ekonomilerinde, tarımda mülksüzleştirmeye gerek kalmadan çeşitli nedenlerden dolayı tarım dışında oluşan, üretken olmayan ve örgütsüz faaliyetler içinde çalışan aşırı yoğunlukta bir marjinal nüfus, işgücü fazlası bulunmaktadır. Kentlere göçmüş ve büyük kısmının örgütlü işgücü piyasasında iş arayan fazla nüfusun kapitalist bir ortamda yaşam sürdürebilmesi yarı köylü nitelik taşımasına dayanmaktadır. Kökeni kırsal kesimde olan bu nüfus köylü işletmesinin varlığını devam ettirirken fazla emeğinin bir kısmını, özellikle genç erkek nüfusu kente, sanayi alanlarına gönderebilmektedir. Bu nüfus düzenli bir iş amacına ulaşmasa da marjinal faaliyetlerde yaşam sürdürmekte, işsizlik ve kriz dönemlerinde köylü işletmesine geri dönebilme seçeneği olduğu için tarım dışına kolayca çıkabilme cesaretini bulabilmektedir. Tarım kesiminde kalan diğer aile bireyleri geçim ve beslenme ihtiyaçlarını tarımdan, köylü işletmesinden karşılarken tarım dışına çıkanlar gelirleriyle yaşamlarına devam ederek işgücü piyasasında ücretlerin oluşumunda belli özelliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır⁴⁸⁶.

Kapitalist üretim ilişkisinde ücret, işçinin üretimde faal olarak yer almasıyla geçimini sağlayabilecek düzeyde oluşmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin saf bir türünde ücret asgari olarak işgücünün değerine eşit olmalıdır. Ancak, tarım dışına çıkan işçinin ailesinin bir kısmı ihtiyaçlarını köylü işletmesi kaynaklı olarak

⁴⁸⁴ John Hicks, **A Theory of Economic History**, Oxford University Press, London, 1969, s. 149.

⁴⁸⁵ TÜSİAD, İşgücü, s. 66.

⁴⁸⁶ Boratav, ss. 129, 130.

karşılıyorsa ücret işgücü değerinden daha düşük bir düzeyde olabilmektedir. Köylü işletmesi bünyesinde işçi ailesinin bir kısmının ihtiyaçlarının karşılanması için harcanan üretken emeğin, köylü işletmesi dışında çalışanın değerinden düşük ücreti kabullenmesine neden olduğu dikkate alınırsa üretken emeğin aslında kapitalistin dolaylı olarak el koyduğu ücretsiz emek olduğu değerlendirilebilir⁴⁸⁷.

Tarımsal istihdamın tarihsel boyutu izlendiğinde, ekonomik gelişme süresince toplam istihdam içindeki payının düzenli bir şekilde azaldığı görülmektedir. Bu düzenli azalış tarımsal ürünlerin büyük çoğunluğunun gelir esnekliğinin birden küçük yani tarım ürünlerinin talep artışının gelir artışından daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Tarım kesiminde teknik ilerlemelerin yaygınlaşması ile işgücü verimliliğinde hızlı artışların gerçekleşmesi toplam istihdam içinde tarımın payının sürekli azalmasında etkili olmakta ve gelişmiş ülkelerde bu payın %3'e kadar düşerek istikrar kazandığı görülmektedir. Tarımdaki istihdamın payında azalış gelişme süreci boyunca sürekli olarak aynı hızda olmamış, dönemden döneme ülkelerin demografik özellikleri, teknolojik ilerleme, uygulanan tarım destekleme politikaları bağlamında değişmiştir⁴⁸⁸. Tarım kesiminde makineleşme ve teknoloji kullanımı işgücü verimini artırmakla beraber işgücü sayısının azalmasına ve önemli bir kısmının boşa çıkmasına neden olmaktadır. Kullanılan makinelerin büyük çoğunluğu işgücünü ikame edici türden makinelerden oluşmaktadır. Tarımda makineleşme ve teknoloji kullanımı istihdamı olumsuz yönde etkilediği ve boşta kalan işgücünün bulunduğu yerde veya kentlerde ve sanayi alanlarında nasıl istihdam edileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Tarımda makine kullanımına, makro düzeyde tarımsal makine ile araç ve gereçlerinin üretimi, dağıtım, bakım ve onarımı yoluyla istihdam sağladığı görüşüyle olumlu yaklaşılsa da burada önemli nokta tarım dışında kalan, büyük bir kısmının vasıfsız olduğu işgücünün işe döndürülemediğinin gözardı edilmesidir. Tarımsal üretimin ağırlıkta olduğu az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere tarımsal nüfus giderek azalırken tarımsal üretimde artış sağlansa da, tarım dışında kalan işgücü işsiz kalabilmektedir⁴⁸⁹.

Tarım kesimi kayıt dışılığın odağı ve gizli işsizliğin de kaynağı olan yapı olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda kayıt dışılığın yoğunlaştığı

⁴⁸⁷ Boratav, s. 132.

⁴⁸⁸ TÜSİAD, İşgücü, s. 63.

⁴⁸⁹ Zeynel Dinler, **Tarım Ekonomisi**, 5. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s. 203.

alan tarım sektörüdür. Bunun yanında az sayıda gelişmekte olan ülkede büyük ticari tarım işletmeleri kayıtlı sektörün bir parçası olmakta ve kayıtdışı olarak geçimlerini sağlama amaçlı üretim yapan aile işletmeleri de istihdamın ikili yapısını ortaya koymaktadır⁴⁹⁰.

Fiyat ve bölüşüm ilişkileriyle sanayi sermayesince sömürülen ve tarım dışına kaynak yaratıp aktaran köylü tarımı yapısı teknolojik ilerleme, büyüme ve modernleşme atılımları yapamazsa gelişmiş bir kapitalizmi besleyebilecek dinamik bir tarım kesimi işlevini yerine getirmesi mümkün olmayacaktır. Durağan bir tarım kesiminin yarattığı artık da durağan ve sınırlı olacağından kapitalist gelişmeye uyum sağlayamayacak, onun tabanını ve dayanağını oluşturamayacaktır. Sömürülmesinin yanında verimsiz olmasıyla da yoksullaşarak sanayinin iç pazarının da sınırlı kalmasına neden olan tarım kesimi birçok üçüncü dünya ülkesinde azgelişmişliğin ana nedenlerinden biri olmaktadır. Çağdaş dünya ekonomisi koşullarında azgelişmişliğin kökenleri ve sürekli olması durumu dış dinamiklerin belirleyici etkilerinden bağımsız olarak kavranamaz⁴⁹¹. İleriye dönük politikalar, hızla değişime uğrayan dünya koşullarında nitelik değiştiren tarımsal sorunları esas alan çözümler getirebilecek yeterlilikte olmalıdır.

2.3. SANAYİ TOPLUMUNDA İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

18. yüzyıldan 1980'li yıllara kadarki sürecin toplumsal yapısı olarak tanımlanan sanayi toplumunun ekonomilerinde üretim enerji, hammadde ve düşük nitelikteki örgütlü emeğe dayalı olarak oluşmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda tekstilin öncülüğünde başlayan üretim daha sonra ikinci dünya savaşı sonuna kadar demiryolu, gemi ve silah üretimi ağırlıklı demir çelik sanayilerini içeren üretim sistemleriyle kendini göstermiştir. Ardından sanayi toplumunun belirleyici üretim alanları arasında otomobil, dayanıklı tüketim eşyaları gibi enerji ve hammaddenin yoğun kullanıldığı teknolojiler yer almaya başlamıştır. Sanayi Devrimi belirli bir coğrafyada ve geldiği belirli bir gelişmişlik seviyesiyle çevre ülkelere ve ekonomilere yayılarak farklı ekonomik ve toplumsal etkiler göstermiştir. Bu etkilerden sermaye birikimi, teknik

⁴⁹⁰ Ghose ve diğerleri, ss. 68, 93.

⁴⁹¹ Boratav, ss. 136, 138.

ilerleme ve doğal kaynaklardaki değişimler önemli olsa da en önde geleni doğrudan insan odaklı yaşamsal öneme sahip işgücü yapısında ortaya çıkan değişimler olmuştur.

Batı Avrupa girişimcileri 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başları arasındaki dönemde oldukça düşük ücretlerden istedikleri kadar işgücüne ulaşmışlar ve teşvik niteliğindeki bu düşük işgücü maliyeti sonucunda elde ettikleri yüksek kazanç, üretimlerini ve kapasitelerini arttırabilmelerini sağlamıştır. Bu gelişme sanayileşmeye yönelimi hızlandırmış, karların büyük bir kısmı yeniden yatırımlara dönerek üretimin ve istihdam olanaklarının daha da artmasına ortam yaratmıştır. Mal fiyatlarındaki düşüşlerle talepteki artış yeni yatırımları ve yeni işgücü talebini hareketlendirmiş, sürece giderek büyüyen bir nitelik kazandırmıştır. Yeni yatırımlarda yeni teknolojik makinelerin üretimde yer almaya başlaması daha az ve ucuz işgücü talebini, daha fazla üretimi yaratarak teknik ilerlemede devamlılığı sağlamıştır⁴⁹².

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşamalı bir biçimde gerçekleşirken büyük eşitsizlikleri de beraberinde taşımıştır. Nüfusun büyük çoğunluğu 1800'lü yıllara kadar tarımda istihdam olanağı bulurken sanayi ve hizmet sektöründe küçük bir azınlık istihdam edilmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte nüfusun büyük bir kısmı sanayide, bir kısmı da hizmetlerde çalışmaya başlamıştır. Emeğin, tarım toplumundan sanayi toplumunun imalat sektörüne, 20. yüzyılın sonuna doğru imalat sektöründen hizmetler sektörüne kayması ve bu kaymanın içinde bulunulan dönemde de devam etmesi dinamik yapısını ortaya koymaktadır⁴⁹³. Newton sonrası 1860'lara kadar ki birinci sanayileşme döneminin simgeleri buhar gücü ve bu güce ulaştıran kömürle gelen madencilikte su pompaları ve tekstildeki üretimde buharlı makinelerin kullanımı fabrikalaşmanın ilk adımları olmaktadır. Sonraki aşamada demir çelik sanayi ile gemi, lokomotif, demiryolu imalatları ve silah sanayine yönelim usta-çırak ilişkisinin çok ilerisinde bu dönemin bilimsel temelli teknolojik gelişmelerin belirleyici ürünleridir. Bu gelişme aşaması insan, hayvan ve rüzgar enerjisinin teknoloji ile ikame edildiği bir süreç olmuştur⁴⁹⁴. İşgücünde, sanayileşme öncesi geleneksel mevsimlik nitelikteki faaliyetlerden disiplinli, vardiyalı çalışmaya, sermaye tesislerinin durmaksızın ve yoğun bir şekilde üretim yaptığı modern sektöre yönelme sanayileşmenin ve sanayi toplumunun temelini oluşturmaktadır.

⁴⁹² Deane, s.127.

⁴⁹³ Harari, Homo Deus, s. 331.

⁴⁹⁴ İnan, ss. 199, 202.

Zanaatkarlığa dayalı üretim biçimi zaman içinde değişmiş, teknik anlamda bir iş bölümü gelişip derinleşerek makinelerin uzantısı gibi görünmeye başlayan, aynı işi devamlı bir şekilde yapan, yaratıcılıklarını kullanamayan bir işçi varlığı ortaya çıkmıştır. Fabrikalaşma ve otomasyonla birlikte gelişen işbölümü zanaatkarı üretken becerisinden uzaklaştırarak işin bütününün bilgisinden koparılmış sadece işin bir parçasını yapar işçi olmuştur⁴⁹⁵. Kırsal kesimden şehirlere göçlerin ve emeğin topraktan sanayi üretimine aktarımı ile işçi sınıfının oluşmaya başlaması tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinin başlangıcıdır. İnsanların doğal ortamdan koparak birer mekanik araç gibi kullanılmaya başlanması da otomasyon koşullarının başlangıcı olmuştur. Emeğin mekanik araç gibi kullanılma biçimi ile ilgili yöntemin arkasındaki ideoloji yaratıcısı Frederick Taylor'un adı ile Taylorizm olarak anılmaktadır. Endüstriyel verimi artırma amaçlı bilimsel yönetimin yaratıcısı Taylor emeğe tam anlamıyla mekanik bir üretim aygıtı gözüyle bakmakta ve işçilerin en basit işlerde bile ne yaptıklarını bilmelerinin gerekmediğini vurgulamaktadır⁴⁹⁶. Taylor, insanı üretim ayağında aklını en az ölçüde kullanan bir araç olarak görmüştür. Taylor'un geliştirdiği Taylorist yöntemlerle işçilerin üretim yerindeki hareketlerinin verimliliği artırıcı yönde olacak düzenlemelere gidilmiştir. Planlama ve uygulama birbirinden ayrılarak işin yapılması en küçük detayına kadar planlanmış, işçinin denetimi artırılmış, işçi becerisinden, üretim bilgisinden, zihinsel işlevinden kopararak vasıfsız konuma getirilmiştir⁴⁹⁷.

19. yüzyılın ikinci yarısından ikinci dünya savaşı sonuna kadar uzanan ve elektriğin simgelediği bir süreden oluşan ikinci sanayi döneminde elektrik sanayi alanında yer almış, petrol kömürün yerine geçmiştir. Askeri alandaki uygulamalar sanayi kesiminin itici gücü olmuştur. Kitle üretimine başlayan otomobil sanayileri ile sanayi kapitalizminde kitle üretiminin simgesi olan Fordizm sanayi toplumuna yeni anlayış ve boyut kazandırmıştır. Sanayi işçilerinin rolünü ekonomide Keynes, üretim örgütlenmesinde de Henry Ford öne çıkarmış, işçilerin emekleriyle üretimin, yaşamlarıyla da tüketimin kaynağı olarak iki yapıyı özelliklerini ortaya koymuştur. Henry Ford 20. yüzyılın başında ABD'de otomobil üretimindeki büyük atılımıyla

⁴⁹⁵ Halil Buyruk, "Gelişen Teknolojiler, Değişen İşgücü Nitelikleri ve Eğitim", **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 14, 2018, s. 608.

⁴⁹⁶ İnan, ss. 204, 205.

⁴⁹⁷ Buyruk, s. 608.

sanayi kapitalizminde kitle tüketimini başlatan sanayicidir. Fordizm teriminin yerleşmesine neden, oluşturduğu üretim sisteminde eşzamanlılık, dakiklık ve uzmanlaşma özelliklerinin birleştirilmesidir. Fordizm’de aletler düşük nitelikli işgücünün montaj hattında çalışabilmesini sağlamakta, işçiler aldıkları yüksek ücretlerle ürettikleri ürünleri satın alabilecek geliri elde etmektedir. Fordizm, Taylorizm’in devamı olarak görülse de Taylorizm’in işçiyi üretici yanıyla makine gibi görmesi ile Fordizm’in işçinin tüketim özelliğini kullanması aralarında önemli bir fark olduğunu göstermektedir⁴⁹⁸. Fordizm, örgütlenme ve işçileri vasıfsızlaştıran bir dizi adımın mekanize olmuş, işin nesnesinin üretim aşamalarında işlem sırasına göre konumlandırılmış makineler ve iş istasyonları arasında akışının sağlandığı üretim biçimidir⁴⁹⁹. Niteliksiz işçiler tarafından işletilecek makineler için özel olarak tasarlanmış montaj hattı olan fiziksel sermaye, üretim sürecinde niteliksiz işgücüyle birbirini tamamlarken, yetenekli zanaatkarların yerini alarak ikamesi durumuna gelmiştir⁵⁰⁰. Taylorizme dayalı bir sistem insanın makine ile ikamesinden önceki yani otomasyona geçişe hazır olan evresidir. Fordizm, sistemin tümünün tam otomasyonun gereklerine uygun tasarımı olduğunu yani içinde insanların da yer aldığı sistemin kolektif bir otomasyon sistemine evrilebileceğini göstermektedir⁵⁰¹.

İşin en küçük detayına kadar planlandığı ve standart hale getirildiği Taylorizm’de çalışanların makineler arasındaki hareketliliği zaman ve verimlilik kaybına neden olduğundan makinelerin ve işçilerin yeri yeniden düzenlenerek zaman ve verimlilik kaybını en aza indirecek bant sistemiyle Fordist üretim örgütlenmesi devreye sokulmuştur. Planlamanın yönetimde olması, makineleşmenin artışı, işin ardı sıra gelen biçimde parçalar halinde yapılması vasıfsız işçi istihdamında artış sağlarken, vasıflı işçi istidamı da korunmuştur⁵⁰². Fordist sistemde işgücü vasfı en alt seviyeye indirilerek emek üzerinde istenilen yoğunlukta denetim sağlanabilmekte, emek makinenin bir parçası gibi olmaktadır. Üretim, sermaye yoğun bir özellikte olup ölçek ekonomileri önemli hale gelmektedir. Genelleşmiş ücret uygulaması geçerlidir ve

⁴⁹⁸ İnan, ss. 202, 207, 208.

⁴⁹⁹ Buyruk, s. 604.

⁵⁰⁰ Carl B. Frey ve Michael A. Osborne, **The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?**, Oxford Martin Programme on Technology and Employment, Oxford, 2013, s. 11.

⁵⁰¹ İnan, s.210.

⁵⁰² Buyruk, s. 609.

tüketim ağırlıklı olarak emeğin yeniden üretim yapmasını sağlamaya yöneliktir. Çalışma koşulları ve ücretlerin belirlenmesinde toplu pazarlık yönteminin uygulanması, sendikaların kitlesel örgütlenmesinin ve verimliliğe eşit oranda ücret artışlarının yapılmasının güvencesi olmaktadır⁵⁰³. Sanayi alanında üretim artışı sağlandıkça makinelerin yüksek maliyeti ve işlerin birbirleriyle olan bağlantılı akışı çok iyi bir eşlemeyi yani senkronizasyonu da gerekli kılmış, çalışanların iş yapılarının aksamadan ve zamanında gerçekleşmesi istenmiştir. İşler zaman dilimleriyle ölçülebilir bölümlere ayrılmış ve zamanında yapılması zorunluluğu çalışanlara işlenmiştir⁵⁰⁴.

Kapitalizm öncesi işgücünün kullanımının büyük bir kısmı çalışanın kontrolündeydi ve üretilen ürünün miktarı, kalitesi, satış gelirinin üretime yöneltmesi ile ilgili süreçler zanaatkar ve emek sahibinin özerkliği altında yürütülmekteydi. Yeni iş organizasyonları ile birçok işçinin bir arada çalıştığı, çalışanla çalıştırının ilişkilerinin ayrıştığı, sonuçta iş sürecinin teknik gelişmelerle güçlendirildiği sermayeye doğrudan bağımlı olan bir yapı ortaya çıkmıştır. Teknik gelişmeler, çalışanı giderek makineye ve yaptığı işe bağımlı yaparken üretilen ürüne ve kendine yabancılaştırmayı da arttırmaktadır. İş yapış biçiminde değişiklik olurken işçiler de değişmekte, işler yeni tekniklerle eskisinden ucuza ve daha kısa sürede yapılmakta, sermayece denetlenebilirlik kolaylaşmaktadır⁵⁰⁵. Sanayi toplumunda sanayi işçisinin mesleki işlevini belirleyen teknolojik iş ortamının olduğu fabrika sistemidir. Fabrika işbölümü, mekanikleşme ve motorizeye dayalı üretim alanıdır. Teknoloji sanayi işçisinin işini belirleyen, diğer çalışanlarla birlikte yatay ve dikey koordineli olarak çalışma düzenini sağlayan unsurdur. Eski mekanizasyon sisteminden farklı bir boyut kazanmış olan ve kümülatif bir süreç oluşturan teknolojik gelişme otomasyon adıyla üretim tekniğinin hızla değişmesine neden olmuş. İşçinin yaptığı iş çoğu kez makinelerle ikame edilme yoluna gidilmiştir⁵⁰⁶.

Sanayileşme hamleleri tarım toplumlarına yayılmaya başlayınca üretimde de ağırlık tarladan fabrikaya kayarak ailenin bir birim olarak birlikte çalışmasını güçleştirmiştir. Tarım çalışanlarını eski bağlarından koparıp fabrikada çalışmasına

⁵⁰³ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 94.

⁵⁰⁴ Toffler, s. 82.

⁵⁰⁵ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 31.

⁵⁰⁶ Erkan, Ekonomi, ss. 132, 133.

hazırlamak gerektiğinden işgücü dışında kalan küçükler, yaşlılar ve düşkünler ailenin temel işlevinden çıkarılarak kurumlara yönlendirilmiştir. Böylece ailenin küçülüp hareketli bir hale gelerek işgücüne ihtiyaç olan kentlere, sanayi alanlarına göçü kolaylaşmıştır⁵⁰⁷. Sanayileşme süreci içinde ekonomik yapılanma gerçekleşirken üretim ile tüketim fonksiyonel ve mekansal olarak birbirlerinden ayrılarak biçim değiştirmiştir. Ekonomi ve ekonomik yapılanma toplumun kültürel, politik ve sosyal alanlarıyla da bütünleşerek bu alanların da işleyişini belirlemiş ve yeni toplumsal düzeni modern toplumu oluşturmuştur. Modern toplumda geçmişin geçimlik aile üretimi yerini işletmelerde piyasa için üretime bırakmıştır⁵⁰⁸. Sermaye birikimi, teknik ilerleme ve doğal kaynaklardaki değişimler işgücü arzının artışı sağlanmış ve işgücü çok daha yoğun ve uzun süreli çalıştırılarak mal ve hizmet üretiminde artışlar önemli düzeylere çıkmıştır. Çocuklar dahil bütün işgücü vardiyalı olarak gece gündüz uzun süreli çalıştırılmıştır. Atölye ve fabrika sayılarındaki artış çalışanları da hızla arttırmıştır. Fabrika sahiplerine emeklerini kiralayan yoksul kesimler işçi sınıfı adı verilen çocukları ve kadınları da içine alan bir toplumsal sınıfı oluşturmuşlardır. Kentlerde nüfus giderek artmaya başlayınca işveren de işgücü maliyetini düşürme fırsatını yakalamış ve ücretleri düşürdükçe yaşam mücadelesi veren işçi aile bireyleriyle birlikte işgücü piyasasına akın etmiştir⁵⁰⁹.

Nüfustaki artış nüfus içindeki çocuk oranını büyük ölçüde artırmıştır. Çocuk yaşta işçiler ortaya çıkmış ve üretim sürecinde iyi bir fabrika işçisi olmaları için eğitilmesi gerekli görülmüştür. Çocuk işçilere kitlesel eğitim başlatılarak özellikle montaj sistemine dayalı, aklın kullanılmayıp sadece disiplin içinde çalışma öğretilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak eğitim süreleri uzatılmış, ülkeden ülkeye yaygınlaşmış ve çocukların elektro-mekanik teknolojiye, fabrika yaşamına uygun standart bir işgücü haline gelecek şekilde yetiştirilmesi amaçlanmıştır⁵¹⁰. 19. yüzyıl sonlarına doğru toplumda çocuklara ilgi artarak onların fabrikalardan uzaklaştırılıp okullara yönlendirilmesine rağmen çocuk işgücü sanayi devrimi başından itibaren yüzyıldan uzun bir süre üretim süreci içinde yer almıştır.

⁵⁰⁷ Toffler, s. 51.

⁵⁰⁸ Erkan, Ekonomi, s. 115.

⁵⁰⁹ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 25.

⁵¹⁰ Toffler, s. 52.

Fabrikalardaki üretim sürecinde emeğin payı işçi ve gün başına ortalama çalışma süresindeki artışla ağırlık kazanmıştır⁵¹¹.

Sanayileşen üretim biçimi modern toplumun yapısının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Sanayi üretimi iş bölümü ve uzmanlaşmayı gerekli kılmıştır. Sanayi üretiminde üretim faktörlerinden biri olan işgücünün daha nitelikli kesimi sanayileşmenin gelişme süreci içinde girişimci olarak üretimde yer almaya başlamıştır⁵¹². Sanayi devrimi ile birlikte gelişen üretim sistemi üreticileri, sermaye mallarının sahipleri ya da kiralayıcıları olan girişimciler ve emekleriyle malları üreten işçilerden oluşan iki ana sınıfa ayırmıştır. Üretim sürecinde emeğin ekonomik ve sosyal rolündeki bu değişim sanayi devriminin yarattığı en temel değişimlerden biri olmaktadır⁵¹³. Sanayi toplumlarında önemli adımlardan biri çalışma alanında tek bir işi defalarca yapacak olan uzmanlaşmış işçi uygulamasıdır. Sanayi toplumlarında uzmanlaşmış işgücünün yapılan işle ilgili bilgileri kendinde saklı tutmasıyla meslek olgusu ve aynı alandaki uzmanların yer aldığı meslek grupları ortaya çıkmıştır⁵¹⁴. Sanayileşme, işgücünün uzmanlaşmasına, yarı vasıflı ve vasıflı emeğin daha yüksek kazanca ulaşmasına daha fazla olanak yaratarak işgücü bileşimini yüksek kazanç grubu lehine değiştirmiştir. Tüketici mallarındaki fiyat gerilemeleri işçi sınıfının kullanımındaki mal açısını genişleterek yaşam standardını üstlere taşımıştır. Sonuçta sanayileşme, tüketicilerin reel satın alma gücünü yükselttiği kadar mamul mal pazarını da genişleterek yatırım, üretim ve işgücünün verimliliğinde daha fazla artış sağlamıştır⁵¹⁵. Sanayi toplumunda fizik gücüne dayalı işgücü teknolojik gelişmelerin getirdiği değişime rağmen istihdamda ağırlığını korumuş ve sanayi kesiminde mavi yakalı olarak tanımlanmıştır. Yine sanayi kesiminde beyin gücüne dayalı doğrudan imalat içinde olmayıp bağlantılı olarak yönetim, ofis gibi masa başı iş şeklinde bilinen alanlarda istihdam edilen beyaz yakalı çalışan adıyla işgücü de yer almaktadır. Fizik gücüne dayalı çalışanların en üst grubunda mesleki eğitim almış uzman nitelikli işgücü yer alır. Beyin gücüne dayalı çalışanlar ise başlangıçta girişimcilere yardımcı bir grup

⁵¹¹ Deane, s. 128.

⁵¹² Erkan, Ekonomi, s. 116.

⁵¹³ Deane, s. 140.

⁵¹⁴ Toffler, s. 80.

⁵¹⁵ Deane, s. 240.

iken süreç içinde düşünsel ve fikri gücün alanına bağlı uzman meslekleri ortaya çıkarmıştır⁵¹⁶.

Sanayileşmenin yarattığı ve süreklilik sağladığı milli gelirdeki büyümeden emek kendi payına düşeni alamamış olsa da emek fiyatında belirli bir artış görülmesi de işçi sınıfının yaşam standartları yükselmeye başlamıştır. Teknoloji, iş kayıplarına neden olurken yeni işler yaratmış ve ortalama hayat standardını önemli ölçüde yükseltmiştir⁵¹⁷. Sanayileşme, aile üyelerinin çalıştıkları saat başına ücretleri yükselmeden aile başına yıllık kazançların yükseldiği daha düzenli istihdam olanakları sağlamıştır.

Sanayi toplumunda işletmelerin kentlerde veya sanayi alanlarında toplanması, işin de mekansal olarak ayrılmasını, işyerlerinin ve konutların değişik yerlerde yoğunlaşmasını getirmiştir. Bu durum işgücü akışkanlığına ve zaman içinde akışkanlığın daha da artarak birçok işçi ailesinin yer değiştirmesine ve aile yapısında değişime neden olmuştur. Çalışma süresi günlük yaşamda ve zamanın kullanımında belirleyici olurken tatil, hafta sonu, vardiyalı çalışma sanayi toplumunun yaşam akışında yer almıştır. Sanayi toplumunda işletmede statü belirleyici olan meslek toplum içinde de aynı rolü oynamıştır⁵¹⁸. Sanayileşmenin önemli adımlarından biri, en çok bilineni standartlaştırmanın getirdiği kitlesel üretimin birbirinden farkı olmayan ürünleridir. Sanayi toplumlarında işin kendisi gibi işe alma yöntemleri de standartlaştırılırken, ek ödenek, izin, yemek saati gibi uygulamalar ve ücret sistemi de standartlaştırılmıştır⁵¹⁹.

1970'lerin başındaki ekonomik krizle Fordist üretim sisteminde emeğin kullanım biçiminin, ücret-verimlilik artışındaki dengenin sürdürülemezliği ve Fordist sistemin tıkanıp görülmüştür. Verimlilik artışında süreklilik sağlayacak yeni teknolojilerin uygulanabilirliğine esnekliği ve açıklığı olmayışı, işçinin emek üzerindeki yoğun denetime gösterdiği tepkisi ve standart kitlesel tüketim mallarına piyasa doygunluğu Fordist sistemin işlerliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Fordist üretim sisteminin uygulanmasına devam edilirken talebin değişken niteliğine uyumlu, yeni teknoloji ve nitelikli işgücü içerikli, kalite ve tasarım odaklı malın öne çıktığı

⁵¹⁶ Erkan, Ekonomi, s. 123.

⁵¹⁷ Harari, Yüzyıl, s. 35.

⁵¹⁸ Erkan, Ekonomi, s. 135.

⁵¹⁹ Toffler, s. 77.

Post-Fordizm olarak adlandırılan yeni bir üretim sistemine yönelim başlamıştır⁵²⁰. Kapitalist anlayış karşılaştığı sorunların içinden bunalım veya kısa süreli durgunluklar yaşayarak çıkmaya uğraşırken var olan sınıfsal yapılarda da değişime gitmektedir. Sanayinin üretim yapısındaki teknik ilerlemelerle gelen teknolojik gelişmeler işgücünü azaltıcı etkiler yapmaya başlamıştır. Niteliksiz işgücüne olan talebi azaltacak organizasyonlarla teknoloji kullanımı ortaya çıkmaktadır. İşgücü piyasalarında yapısal değişim eğilimleri üretim alanındaki otomasyonun istihdamı azaltmasına, niteliksiz işgücüne talebin düşmesine, hizmetler sektörünün gelişmesine ve hizmetlerde de otomasyona geçilmesine neden olurken, artan işsizliği önlemek için de devletin yeni politikaları uygulamaya geçirmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

2.4. BİLGİ TOPLUMUNDA İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde köklü toplumsal değişimler gerçekleşmiş, yeni teknolojilerin daha hızlı üretim olanağı yaratması, yaşam biçimindeki değişim etkileri sanayi toplumunun dönüşüm süreciyle bilgi toplumuna yönelişini getirmiştir. Bilgi toplumunun yapılanma süreci içinde ekonomik alanda da bilgi teknolojilerine ve işleyişine dayalı yeni bir örgütlenme ve işleyiş yapılanması gerçekleşmiştir. 1980'li yıllarla birlikte üretim sürecinde yeni teknolojilerin ürünü makinaların kullanımında artış ve enformasyon teknolojisinin 1990'lı yıllarda kendini giderek hissettirmesiyle ortaya çıkan yeni işbölümü biçimleri çalışma ve iş yapış biçimlerinde de dönüşümü getirmiştir.

Bilgi toplumuna geçiş geleneksel çalışma kavramını değiştirmiş ve yeni çok yönlü çalışma kavramı ortaya çıkmıştır. İşgücü piyasaları yeni iş yapış biçimlerine uyum sağlamaya çalışmışlar ortaya çıkan yeni ürünler ve yeni sektörler artan küreselleşme ile sınırları aşmışlardır. Yeni dönemin belirleyicisi bilgi, işgücünün yapısını da nicel ve nitel açıdan değiştirmeye başlamış ve giderek artan sayıda nitelikli işgücünün istihdam edildiği yeni bir sektör olarak bilgi sektörü ortaya çıkmıştır. Bilgi ve bilgili insan gücü üretim faktörlerinin en önemlisi, bilim ve teknoloji arasındaki ilişki ile birlikte bilgi toplumunun temel unsuru olmuştur.

⁵²⁰ Lordoğlu ve Özkaplan, ss. 95, 96.

2.4.1. İşgücünde Dönüşüm

Bilgi toplumunda ülke ekonomileri teknoloji ve dijitalleşmeye dayalı olarak geçmiş dönemlerden farklı trendlere yönelmiş ve birçok sektördeki dijital dönüşümün gerektirdiği uzmanlık bilgisine ve yetkin işgücüne gereksinim duyulmaya başlanmıştır. Bilgi ekonomisinin işgücü piyasası üzerinde önemli etkileri olmuştur. Yeni ekonomik yapıda girişimcilik, çalışanlar, istihdam, yeni çalışma biçimleri, yüksek becerili işgücü sahibi ve bunlara duyulan gereksinim önem kazanmıştır⁵²¹. Kitlesele üretimden esnek üretime dönüş ve rekabetin küreselleşmesiyle toplam kalite yönetiminin önemli hale gelmesi insan gücü profilini de etkilemiş, Taylorist üretim sistemindeki çok sayıda niteliksiz işçi yerine üretimin her aşamasında üretimin içinde ve karar verme yeteneği olan az sayıda bilgili ve kalifiye işçilere gereksinim duyulmaya başlanmıştır. Bu işçilerden asgari bir fen ve matematik bilgisi ile istatistiki kalite kontrol yöntemlerini de kavramış olması beklenmektedir. İşçiler için sürekli eğitim önem kazanmakta, yükseköğrenim tercih edilmekte, bazı meslekler için evden çalışabilirlik öne çıkmaktadır⁵²². Bilgi ekonomisi ile bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı olarak işin bağımsızlaştığı bir süreçte fiziki mekandan çevrimiçi çalışma ve kendi başına çalışma gibi yeni çalışma biçimlerine yönelişte artışlar olmaktadır. Yüksek becerili işgücü talebinde artışlar görülürken, işgücünün beceri düzeyini giderek yükseltmesi beklenmekte, aksi halde rutin becerilerin kodlanabilirliği bu işgücünün önemini azaltabilmektedir⁵²³.

İşgücü artık verimli bir faktör olmaktan çıkmış, nitelikli işçilerin yerini robotlar ve esnek mekanik teknolojiler alırken, gelişmiş bilgisayar yazılımları beyaz yakalıların işlevini geri plana itmiştir. Üretim ve yönetimin bütün kurallarının değiştiği bilgi çağında yeni teknolojiler sanayi toplumunun mavi yakalı işçilerinden farklı yeni bir işçi tipini ortaya çıkarmıştır. Çalışma alanında güçlendirilmiş çok işlevli ekip verimliliği ve bilgi paylaşımı öne çıkarak çalışanların yetkinliklerinin oluşturduğu entelektüel sermaye işyerinin en önemli varlığı olmuştur⁵²⁴. Verinin ve bilginin temel

⁵²¹ Mehmet A. Kelleci, **Bilgi Ekonomisi, İşgücü Piyasasının Temeli Aktörleri ve Eşitsizlik: Eğilimler, Roller, Fırsatlar ve Riskler**, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2003, s. 4.

⁵²² Şuhubi ve diğerleri, s. 33.

⁵²³ Kelleci, ss. 29, 32.

⁵²⁴ Ekin, s. 49.

olduğu dijital teknolojilerin ve yeniliğin egemenliğindeki küresel ekonomi içinde varlığını devam ettirmek isteyen firmalar yenilikçiliğin gereğine uygun eğitilmiş işgücüne ulaşmak istediklerinden fen (Science), teknoloji (Technology), mühendislik (Engineering), matematik (Mathematics) yani STEM alanında eğitim almış çalışanlara daha fazla gereksinim ortaya çıkmaya başlamıştır. STEM alanında eğitim almış 21. yüzyılın kurtarıcı yetenekleri olarak görülen işgücü kritik ve eleştirel düşünebilen, problem çözebilen, sistemler ve kişilerle işbirliği geliştirebilen, liderlik vasıflı, girişimci, inisiyatif alabilen, sözlü ve yazılı iletişimde etkili, sürekli öğrenen, meraklı ve yaratıcı kişilerden oluşacaktır⁵²⁵. Yeni dönemde farklı disiplinler hakkında bilgi sahibi olan, çok boyutlu bakan ve düşünen, uyum esnekliği yüksek, yaratıcı beyin ve hayal gücüne sahip işgücü istihdamı ağırlık kazanacaktır. İnsan kaynaklarının T tipi insan dediği, T'nin bacağına uzmanlaşma, üst kısmının da farklı disiplinler hakkında bilgili ve ilişki kurabilen, teknolojiye veya mühendislikte farklı alanlarda uzmanlaşmış işgücüne gereksinim giderek artacaktır⁵²⁶.

Kapitalist toplumda üretimi ve kontrolünü yapan kapitalistlerle, sömürülen, bağımlı olan işçilerden oluşan iki sınıfın hakimiyeti vardı. 1950'li yıllarla beraber sanayi işçisi emekçi kimliği ile gelişmiş ülkelerde politikayı ve toplumu yönlendirebilecek güce ulaşmıştı. İmalat sanayisinde mavi yakalı işçiler olarak da bilinen bu işçi sınıfı zamanla sayı, güç ve konum olarak gerileyerek tüm emek gücü içinde ağırlıklarını kaybetmeye başlamışlardır⁵²⁷. Bilgi ve hizmet üretiminin egemen olduğu bilgi toplumunda işçi profili yeniden şekillenmektedir. Bilinen işçi tipi giderek yerini bilgi işçisi denen yeni işçi tipine bırakmaya başlamıştır. Küresel ekonomilerde yeni teknolojilerin öncülüğünde yaşanan değişim yüksek vasıflı işgücünün talep edilmesini gerekli kılmaktadır. Teknolojik yeniliklerin çok kısa bir sürede ardı ardına gelerek önceki teknolojiyi eskitmesi yüksek nitelikli işgücünün de nitelikli konuma düşmemesi için kendisini yenilemesi zorunda bırakmaktadır⁵²⁸.

⁵²⁵ TÜSİAD, **2023'e Doğru Türkiye'de STEM Gereksinimi**, PwC Türkiye Yayınları, 2017, (2023'e Doğru), s. 9.

⁵²⁶ TÜSİAD, **STEM Alanında Eğitim Almış İşgücüne Yönelik Talep ve Beklentiler Araştırması**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2014, (Eğitim), s. 27.

⁵²⁷ Drucker, Ötesi, s. 14.

⁵²⁸ Ziya Erdem, "Sanayi İşçisinden Bilgi İşçisine: Yeni Ekonominin Değişen İşçi Tipi", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 49, 2005, s. 552.

Bilgi toplumunda yeni bir işçi tipi olan bilgi işçisi ortaya çıkmıştır. Bilginin kullanılması, geliştirilmesi, aktarılması ve ticaretine katkı veren işlerde çalışanlarla bilgiyi kendi işi için kullananlara bilgi işçisi adı verilmektedir. Bilgi işçisi kavramı programcıları, sistem analistlerini, teknik yazarları, akademisyenleri, araştırmacıları ve benzeri gibi olan enformasyon teknolojisi alanında çalışan kişileri de kapsamaktadır. Bilgi işçileri özerktir, sürekli bir şekilde öğrenerek kendilerini geliştirdiklerinden üretim sürecinde karar verici ve uygulayıcıdır, yeni iş hayatının en önemli itici gücüdür⁵²⁹. Bilgi çağının yeni işçi tipi bireysel iş sözleşmesi yapabilen, kısmi süreli esnek çalışabilen, çok yüksek vasıflı, içinde büyük oranda kadınların da bulunduğu işçilerdir. İşgücünün niteliğinde çok hızlı bir değişim olmuş ve sanayi işçisi kavramının yerini öğrenmeyi öğrenen, öğrendiklerinin üstüne yeni bilgiler koyabilen yeniden öğrenebilen üstün nitelikli bilgi işçisi kavramı almıştır.

Yeni ve farklı toplumsal yapı olan bilgi toplumunda sermaye, doğal kaynaklar ve emek temel ekonomik kaynak olmaktan çıkmış ve yerini bilgi almıştır. Değerler, bilginin işe uygulanmasıyla yaratılmaktadır. Bilgi işçileri bilgi toplumunun önde gelen sosyal grupları olacak, bilgi insanları olarak kuruluşlarda çalışacak olan bilginin verimli kullanılmasını sağlayan bilgi yöneticileri, bilgi profesyonelleri, bilgi elemanları ortaya çıkabilecektir. Bilgi işçilerinin sahip oldukları bilgilerle birlikte hareketlilikleri onların üretim olanaklarına ve üretim araçlarına da sahip olmalarını sağlayabilecektir. Bilgi toplumunda bilgi işinin ve bilgi işçisinin verimliliği ekonomik yapıyı doğrudan etkileyecektir. İkinci sınıf nitelendirmesi yapılan hizmet işçileri hemen hemen her ülkede çoğunlukta olacaklardır. Bilgi işçileri azınlıktadır ve hareket yeteneğine sahip olduklarından verimlilikleri veya ekonomideki toplam verimlilik yetersiz bile olsa daha yüksek gelirlere sahip olabileceklerdir. Verimliliklerinde artış sağlayamayan bilgi işçileri gelecekte reel ücretlerinde düşüşle karşılaşabilecektir. Diğer yandan becerisinin ve eğitiminin yettiği işlerde çalışan çok sayıdaki hizmet işçilerine, verimi düşük bir ekonomi ortamında kendi verimlilikleri üzerinde ücret verildiğinde enflasyona, verimlerine göre verilecek düşük ücrette ise bilgi işçilerinin ücretleri arasında aşırı farka neden olacağından sosyal sıkıntıları getirebilecektir⁵³⁰.

⁵²⁹ Ekin, s. 62.

⁵³⁰ Drucker, Ötesi, ss. 18, 124, 125.

Bilgi işçileri de ticari ve sanayi kuruluşlarında veya bu kuruluşlar adına iş yapacaklar, bilgileriyle, uzmanlıklarıyla farklılık yaratacaklar, konumları ne olursa olsun kendi alanlarında işverene üstün durumda olacaklardır. Bilgi, gelişmiş bir ekonominin gerçek sermayesi olacak ve bu durum bilgi işçilerine her zaman başka bir işe geçebilme seçeneği yaratabilecektir. Bilgi işçisi değer sistemi içinde ikinci plana aldığı ticari değerleri performansı engelleyici görebilecek, azınlıkta olsalar da normları ve standartları belirlemede ağırlıklarını koyabilecektir⁵³¹.

2.4.2. İstihdamda Dönüşüm ve İşsizlik

Bilgi, geçmişten içinde bulunulan bugüne kadar ekonomik ve teknolojik gelişmelerin kaynağı olmuştur. Yeni dönemde de çok kritik öneme sahip bir kaynak olma özelliği ile bilgi küresel pazarda rekabet üstünlüğü sağlama yarışında kilit rol oynamaktadır. Yeni dönemde Sanayi 4.0 ve dijital dönüşümün etkileri yenilik ve yaratıcılığı yaşamın vazgeçilmez unsurları haline getirmektedir⁵³². Bir ülkede üretim, makineye hizmet eden mavi yakalı işçilerce yapılıyorsa dış pazarlarda rekabet edebilecek fiyata ulaşamayacaktır. Ülkenin rekabet gücünü arttıracak işler makineleri kendilerine hizmet ettirmeyi başaran bilgi işçilerince yapılacaktır⁵³³. Bilgi toplumunun ekonomik yansıması olarak algılanan küreselleşme, dünya ekonomilerini yeni bir sürecin içine sokarak toplumları zamanla sermayenin, emeğin ve hizmetin mobilitesine doğru yöneltmiştir. Firmalar üretim için gereksinim duyduğu ucuz işgücünün bulunduğu yerlere sermaye ve yatırımlarını götürerek, üretimlerini yüksek teknoloji ve otomasyona dayalı olarak gerçekleştirmeye başlamışlardır⁵³⁴.

Bilim ve teknolojiye dayanan gelişmelerle uluslararası konjonktür ve sosyoekonomik nedenlerle dünya tek bir pazara dönüşerek ticaret uluslararası alana taşınmıştır. Küreselleşme, insanların tutum ve davranışları üzerinde ve günlük tüketim alışkanlıklarında çok önemli etkiler yaratmıştır. Küreselleşme ile tüketici seçenekleri artmış, yoğun ar-ge çalışmasıyla yüksek fiyatlı ve değişik özellikleriyle farklılaştırılan ürünler üretilerek sürekliliği olmayan pazarlar ortaya çıkmıştır. İmalat sanayinin yapısı

⁵³¹ Drucker, Yeni, ss. 184, 189.

⁵³² TÜSİAD, 2023'e Doğru, s. 4.

⁵³³ Drucker, Ötesi, s. 108.

⁵³⁴ Ekin, s. 45.

da bu gelişmelere uyum sağlamaya yönelmiş ve kitlesel üretim yerini bilgisayarlarla bütünleşmiş imalat ve robotların yer aldığı esnek imalat sistemlerine bırakmaya başlamıştır. Teknoloji, makine ve teçhizat olma yanında artık girdileri mal ve hizmete yani ürünlere dönüştüren bilgi, örgütlenme ve yöntemlerin bütünleşmiş hali olarak algılanmaktadır⁵³⁵. Bilgi çağının getirdiği teknolojik yenilikler kaçınılmaz bir şekilde dünya ticaretinde rekabet edebilirliği, maliyet, verimlilik ve kaliteyi ön plana çıkarmış ve beraberinde çağın koşullarına uygun yeni üretim ve yönetim modelleri, esnek ve yalın üretim gibi teknikleri gündeme getirmiştir. Teknolojik yeniliklerin devreye girdiği bu süreçte dönüşümlerin olağan bir sonucu olarak işgücünün yapısında değişim hizmet sektörüne kayması şeklinde kendini göstermektedir⁵³⁶. Sanayi devrimiyle kas gücünün yerini alan makineler, gelişen teknolojiyle insan beyni gücünün gerekli görüldüğü işleri yine nitelikli işgücünün kaynağı olan insan beyninin geliştirdiği teknolojilerle yapmaya başlamıştır. Bilgi toplumunda çelik, otomobil, kauçuk ve tekstil alanlarındaki üretim, yerini havacılık, bilgisayar, telekomünikasyon, ev elektroniği, ilaç, tıbbi aletler gibi üretimin yapıldığı sektörlerle ve bilgi yoğun yüksek teknoloji üretimi olan finans, yayın, sağlık, eğitim, hukuk, muhasebe, veri işleme ve eğlence gibi sektörlerle bırakmıştır. Bu durum bilgi işçisinin toplam işgücü içindeki önemini artırmaktadır⁵³⁷.

Çalışma alanında koşullarda ve çalışmada esneklik artarak, makinelere dayalı mekanik standart iş akışıyla kitle halindeki üretimin yapıldığı Fordist sistem yerine uzmanlaşmada, üründe, işçide ve örgütlenmede esneklik ön plana çıkmaktadır. Bilgi toplumunda üretim küresel bağlantılı olarak yeni ürünlere ve bunların çeşitlendirilmesine yönelmekte, çalışanlar da uzmanlıkları ve ücretlendirilmeleri açısından çeşitlenmekte, nitelikli işgücü çok yüksek ücret düzeylerinde çalışırken, niteliksiz işgücü ve zorlukla iş bulabilen işsizler de çok düşük ücret düzeylerinde çalışmaya razı olmaktadır. Bu nitelik ve ücret farklılıkları sosyal alanda da üst gruplarda azınlık, alt gruplarda yığılaşan sınıfları ortaya çıkarmakta ve eşitsizliklere neden olmaktadır⁵³⁸. Üretimin küreselleşmesi sürecinde Post-Fordizm olarak bilinen artan rekabet ortamına uyum sağlamak, işgücü verimliliğindeki gerilemeyi önlemek

⁵³⁵ Şuhubi ve diğerleri, s. 32.

⁵³⁶ Ekin, ss. 42, 43.

⁵³⁷ Crawford, s. 26.

⁵³⁸ Erkan, Ekonomi, ss. 212, 214.

için yeni teknolojilerin, nitelikli işgücünün kullanıldığı, kalite ve tasarımın öne çıktığı yeni bir üretim sistemine geçiş giderek artmaktadır⁵³⁹.

Üretim ve dağıtım her geçen gün küresel alanda örgütlendiği gibi, ekonomide belirleyici üretim faktörü olan emekte küreselleşmektedir. Küreselleşen sadece uzman, beceri düzeyi yüksek işgücü olmayıp, göçmen yasaları, ücret ve çalışma koşulları bakımından genel kurallar dışında kalan, yüksek miktarda talep edilen işgücü ile üst düzey profesyonel emektir. Girişim, medya ve siyasi ağların performansında belirleyici gücüyle, kendine özgü katma değer yaratma kapasitesiyle uzman emeğin piyasası da küreselleşmekte ve küresel alanda alışverişe konu olmaktadır⁵⁴⁰. Uluslararası iş piyasasında yeni üretim sistemini ve üretim sürecini tam anlamıyla kavramış beceri ve inisiyatif sahibi çalışan tipi öne çıkmış ve altın yakalılar adı verilen bu personeli bünyesinde bulundurma rekabetine girilmiştir⁵⁴¹. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında gelişmiş ülkelerin küresel firmaları lehine bir tür işgücü piyasası oluşmakta ve gelişmekte olan ülkelerin yüksek becerili işgücü bu firmalarca istihdam edilmektedir⁵⁴².

Emek ve sermayeden tasarruf sağlayan mikro-elektronik teknolojilerin kullanımı Post-Fordist üretim sistemlerinin başta gelen önemli özelliğidir. Bu sistemin diğer önemli özelliği de işgücünden tasarruf sağlama yönündeki emek süreci ve işgücü talebinde dönüşüm olmaktadır. Sistem nitelikli işgücü talebinde artış sağlamış, teknolojik donanımlı beyaz yakalı işçilere olan yoğun talep, mavi yakalı işçilerin istihdamında azalışlara neden olmuştur. Üretim aşamaları farklı mekanlarda küçük birimlere kaydırılmış ve böylece işçi örgütlenmesi zayıflayarak düşük ücretlerle çalıştırma olanağı yaratılmıştır⁵⁴³. Enformasyon etrafında oluşturulmuş otomasyona dayalı üretim sisteminde beden işçilerine eskisi kadar yer kalmamakta ve onların üretimdeki yerlerini bilgi işçileri almaktadır. Sendikalı olma kimliği değerini kaybederken sayıları sürekli artacak olan yetersiz ve eğitimsiz işçilerin bilgi işçisi olabilmesi için öğrenim görmeleri gerekmekte, aksi halde ekonomik ve sosyal bakımdan çöküş kendilerini beklemektedir⁵⁴⁴. Teknoloji kısa vadede işlerin tamamını

⁵³⁹ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 96.

⁵⁴⁰ Castells, Ağ, ss. 163, 164.

⁵⁴¹ Lordoğlu ve Özkaplan, s. 98.

⁵⁴² Kelleci, s. 38.

⁵⁴³ Lordoğlu ve Özkaplan, ss. 97, 98.

⁵⁴⁴ Drucker, Yeni, s. 193.

ortadan kaldırmaya da rutin görevlerin ve uzun vadede önemli miktarda işin yerini otomasyon alabilecektir. Teknolojik gelişmeler insanları istihdam dışında bırakarak toplumsal ve siyasi değişimlere neden olabilecek işsiz yığılını ortaya çıkarabilecektir⁵⁴⁵. Tarih boyunca gerçekleşen ve hala gerçekleşmekte olan teknolojik gelişmeler zenginliğin kaynağı olurken işsizliğe de neden olmaktadır. Bireylerin eğitilmesi ve geliştirilmesi ile işgücünün korunması toplumsal açıdan oldukça önemlidir. Bu nedenle işgücünün korunması ve teknolojik ilerleme arasındaki denge, toplumdaki güç dengesini ve teknolojik ilerlemeden elde edilen kazanımların nasıl dağıtıldığını göstermektedir⁵⁴⁶.

İçinde bulunulan ve Sanayi Ötesi Çağ, Post-Modern Çağ, Bilgi Çağı gibi adlarla bilinen bu dönemde bilgi en önemli unsur olarak çalışma hayatını da değiştirmektedir. Yeni teknolojilerin üretim sürecinde yer almasıyla çalışanların arasında eğitilmiş ve yüksek nitelikli, nitelikli ve niteliksiz işçiler şeklinde giderek niteliksel ayrımlar ortaya çıkmıştır. Özellikle küresel bir ekonomik ortamda nitelikli ve niteliksiz işçilerin gelecekte büyük bir kısmının işlerinin başında olmaları tartışmalıdır. İleri teknolojinin emeğin yerine geçmesiyle küresel ekonomiyi yöneten enformasyon seçkini azınlıkla iş bulma alanı ve olanağı oldukça azalan çoğunluk arasında eşitsizlik artacaktır⁵⁴⁷.

Dijital dönüşümün en büyük etkilerinin başında işgücü üzerindeki etkileri gelmekte ve var olan meslek gruplarının tamamının ya da büyük bir kısmının yakın gelecekte teknolojik gelişmelere uyumlu biçimde dönüşüm geçireceği öngörülmektedir. Dijital dönüşüm ve sanayi 4.0 etkileriyle bazı meslek ve iş alanlarının dönüşüm sonucunda yok olacağı beklenmekte ve yeni işlerin beceri gereksinimlerine cevap verebilecek yeni meslek alanları oluşacaktır.

Dijital dönüşüm ve yapay zeka pek çok geleneksel mesleğin yerini alırken, yaratılan yeni meslekler yüksek düzeyde nitelik gerektireceğinden, işini kaybeden niteliksiz işgücünün istihdama geri dönüşü sağlanamayacaktır. İşini kaybedenlerin büyük bir kısmı, yeni meslekler ortaya çıksa da geçmişe göre değişimlerin daha hızlı olması nedeniyle bu meslekleri edinecek beceriye ve eğitime sahip olamayacağından, işlevsiz bir sınıfı oluşturacaktır. Yeni meslekler için işgücüne temelden başlayan bir

⁵⁴⁵ Harari, Yüzyıl, ss. 33, 39.

⁵⁴⁶ Frey ve Osborne, ss. 5-6.

⁵⁴⁷ Ekin, ss. 44, 69.

eğitim verilse de işgücü piyasası risklerindeki ve bireysel kariyerlerindeki sürekli değişimin artmasının yaratacağı belirsizlik, insanların yaşamları boyunca tek bir işte kalamayacağını, işsizlik riski ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir⁵⁴⁸. En fazla etkilenecek meslek grupları ya da işlerin insan gücü ve yeteneğinin çok gerekli olmadığı, bilgisayar sistemleri ve robotlar kullanılarak hizmet kalitesinde ve hızında artış sağlanabilecek, teknik bilgiye fazla gereksinim duyulmayan alanlar olacaktır. Düşük nitelikli veya niteliksiz aktiviteleri içeren alanlarla rutin sayılan işlemlerin otomasyona uğraması öngörüldürken, otomasyon ile birlikte teknoloji ve insan gücü harmanlanarak daha kaliteli bir süreç yönetimi amaçlanmaktadır⁵⁴⁹.

Toplumun dönüşüm sürecinde sistemli değişimin toplumsal yapıya yaptığı en önemli etki istihdamdaki ve mesleki yapıdaki dönüşüm olmuştur. Yeni ekonomide bilgi ve bilgilerin üretimi verimliliğin ve büyümenin kaynağı olacak, ekonomik faaliyetler mal üretiminden istihdamın büyük bir bölümünü oluşturacak hizmetlere yönelecektir. Yeni ekonomide nitelikli bilgi ve enformasyona sahip meslekler öne çıkarak, yönetsel, profesyonel ve teknik meslekler yeni toplumsal yapının çekirdeğini oluştururken, diğer mesleklerden ayrılarak hızla gelişme gösterecektir⁵⁵⁰.

Bilgi toplumu ve küreselleşme sürecinin gerektirdiği insan gücü profilinin öncelikle yüksek oranda yeni bilgi işçisi tipi olacağı anlaşılmaktadır. 21. yüzyılda iyi bir eğitim alarak yetişmiş donanımlı insan gücü ülkelerin en önemli ve en stratejik varlığı konumuna gelmiştir. Bilgi çağında hızlı teknolojik gelişmeye bağlı olarak artan küresel rekabetle birlikte tüketici tercihlerine odaklı, yüksek nitelikli işgücünün kullanıldığı, araştırma ve geliştirmeye önem verildiği, özgün tasarım ve marka yaratan çağdaş bir işletmecilik ve üretim anlayışı egemen olmuştur. Bu yeni yapılanma içinde nitelikli işgücü istihdamı ağırlık kazanmakta ve bu yeni tip işçiler makineden daha önde olan ve giderek insan beyninin işlevini de üstlenen yeni kuşak bilgisayarların, robotların yer aldığı yeni üretim sürecini yönetmektedirler⁵⁵¹.

Beyaz yakalı işçiler tarafından gerçekleştirilen perakende, toptan satış ve ticari hizmetler gibi birçok iş bilgisayar yazılımı ile işgücüne gereksinim duyulmadan

⁵⁴⁸ Harari, Yüzyıl, ss. 43-47.

⁵⁴⁹ TÜSİAD, 2023'e Doğru, s. 18.

⁵⁵⁰ Castells, Ağ, ss. 276, 278.

⁵⁵¹ İsmail H. Yücel, **Türkiye'de Bilim Teknoloji Politikaları ve İktisadi Gelişmenin Yönü**, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2006, ss. 92, 98.

yapılabilir hale gelmektedir. Bu örneklerin de gösterdiği gibi, otomasyon makinelerin işgücü ile değiştirilmesini içermekte ve işçilerin otomatikleştirilen görevlerde yerinden edilmelerine yol açmaktadır. Yazılım ve yapay zeka destekli teknolojiler ise artık bilgi alabilmekte, lojistiği koordine edebilmekte, stokları idare edebilmekte, veri hazırlayabilmekte, finansal hizmetler sağlayabilmekte, karmaşık belgeleri çevirebilmekte, iş raporları yazabilmekte, yasal özetler hazırlayabilmekte ve hastalıkları teşhis edebilmektedir⁵⁵².

Küresel ekonomilerde modern çalışma hayatı rekabeti azaltacak etkilerden arındırılarak yeniden yapılandırılmaktadır. Öncelikle işsizlik sorununun etkisiyle sendikalı işçi sayısında gerilemeler yaşanınca grevler, iş bırakmalar, iş yavaşlatmalar gibi çoğunlukla çalışanın iş ve refah mücadeleleri modern çalışma hayatının dışında bırakılmıştır⁵⁵³. Küreselleşen işgücü piyasalarında istihdam ve teknoloji ilişkisinde esneklik iş organizasyonu, istihdam koşulları, yeniden düzenlenebilecek iş yasaları çerçevesinde değerlendirilmekte ve esneklik uygulamalarının hemen tamamının işverene maliyeti düşürme, sendikasızlaşma avantajları sağlamaktadır. Firmalar değişen ekonomik, teknolojik ve piyasa taleplerine göre yasa ve sendika baskısı olmadan işgücünü miktar ve nitelik bakımından yeniden oluşturabilmektedir. Firmalar yine işgücünü değişik işleri yapabilmesi için eğitebilmekte, nitelikli ve ücret düzeyi yüksek çekirdek işçileri farklı işlere yönlendirebilmekte, çalışma sürelerini, ücretleri belirleyebilmektedir⁵⁵⁴. İş organizasyonları, fiziksel üretimde niteliksiz çok sayıda işçiyi yönetmek için uygun hiyerarşi katmanlarını ortadan kaldırmakta ve yüksek eğitilmiş ve nitelikli bilgi işçileri arasında iletişimde esnekliği kolaylaştıran yeni yapılar oluşturmak için yeniden yapılandırılmaktadır⁵⁵⁵.

Teknolojik gelişmelerin istihdam üzerine doğrudan ve dolaylı etkileri olmaktadır. Teknolojinin istihdam üzerindeki etkisi süreç ve ürün yenilikleri çerçevesinde değerlendirildiği gibi asıl ele alınan ve tartışılan nokta işgücü ve istihdam açısından bakarak teknolojinin tamamlayıcılık yönünde mi, ikame etkisi yönünde mi daha ağır bastığının sorgulanması olmalıdır. Teknolojinin iş hayatındaki ağırlığının

⁵⁵² Daron Acemoğlu ve Pascual Restrepo, “Artificial Intelligence, Automation and Work”, **National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper Series**, Sayı: 24196, 2018, ss. 4, 5.

⁵⁵³ Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı - Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000, s. 81.

⁵⁵⁴ Lordoğlu ve Özkaplan, ss. 102, 103.

⁵⁵⁵ Crawford, ss. 113, 115.

artmasıyla insanlar ve çalışma kültürü üzerinde, işe alınan kişilerin niteliklerinde değişme, firmaların hizmet sunuşlarında farklılaşma ve kodlanabilecek olan insan fikirlerinin değersizleşmesi gibi değişikliklerin sarsıcı etkileri olacaktır. Bilgi toplumunda iyi eğitim almış ve üstün yetenekli işgücüne çok fazla fırsatlar ve istihdam olanakları sağlanmış olabilecektir. Bu işgücünün küresel pazar ortamında girişimcilik ve çalışma avantajları yükselmektedir. Ancak bu olanaklar ve avantajlar azınlıkta olan bir gruba yönelik olurken teknolojik gelişmenin yakınında olduğu gibi uzağında da olan geniş topluluklar bulunmaktadır. Bilgi toplumunun ekonomik ve sosyal yapılanması ile işleyiş biçimi teknolojik gelişmenin uzağındaki geniş toplulukların dışlanmalarını ortadan kaldırmaya ne kadar yeterli olup olmadığı her zaman tartışma konusu olacaktır.

18. yüzyıldan itibaren başlayan bilimsel ve teknolojik gelişmenin toplumsal karşılığı olan sanayi toplumuna geçiş aşamasında emek kırsal alanlardan kentlere göç ederek, sanayi alanlarında yani fabrikalarda vasıfsız ve ucuz işçi olarak istihdam edilmeye başladı. Sanayi toplumu sürecinde işgücü nitelik açısından önemli değişimlere uğradı. Sanayileşmenin son döneminde hızla gelişen mikroelektronik teknolojilerinin belirlediği tüketim sanayileri ile teknolojinin öncülüğünü yaptı. Ardından zihinsel otomasyon teknolojileri, imalat ve hizmetler sektöründeki işlerin büyük bir kısmını otomasyon sistemi içine almaya başlayınca teknolojinin yarattığı işsizlik gerçeği ile karşı karşıya kalındı ve çözüm yolları aranmaya başlandı. İçinde bulunulan döneme kadar da çözüm arayışlarına devam edildi.

İstihdam sorununun artarak devam ettiği dönemde gelişen teknolojinin hemen hemen tüm sektörlerde yer almaya başlamasıyla işgücüne olan ihtiyaç nicel olarak azalmakta ve istihdam yapısı da yeni bir niteliğe dönüşmektedir. Gelişen teknolojilerin yarattığı akıllı makinelerin işgücü ve istihdam yapısında ortaya çıkardığı sorun teknolojik işsizlik olarak değerlendirilmektedir. Teknolojik işsizlik bir yandan olumsuz yaklaşımla teknoloji kaynaklı iş ve meslek kaybı olarak değerlendirilirken diğer yandan kısa vadede bu yaklaşımın geçerli olduğunu, uzun vadede işgücünün ve istihdamın nitelik ve nicelik açısından artacağını belirten olumlu yaklaşan görüşler bulunmaktadır. Teknolojilerin işgücü piyasası üzerinde etkisine olumlu yaklaşımlar işsiz kalanların yeni işler bulabileceğini ve teknolojinin toplumu yeni bir refah dönemine kavuşturacağını öne sürmektedir. Bu yaklaşımın karşısında olanlar da

teknolojik işsizliğin işsiz yığını yaratacağını ve toplumu sosyal ve politik karmaşaya sürükleyip onarılmaz yaralar açacağını öne sürmektedir. İnsanlık bu öngörülerden hangisinin gerçek olacağını ve ne ölçüde nelerin yaşanacağını ancak zaman içinde görebilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİLGİ TOPLUMU AÇISINDAN TÜRKİYE’DE İSTİHDAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilgi toplumuna dönüşüm süreci tüm ülkelerde ve tüm toplumsal alt alanlarda yani ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve teknolojik alanlarda önemli ve kalıcı değişimler ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucunda sanayi toplumunun geleneksel iş yapış, üretim, hizmet ve yönetim biçimleri değişerek bilgi ve teknolojinin öne çıktığı, bilgi temelli küresel rekabetin arttığı, öğrenen, beceri sahibi olan, işgücü talebine uyumlu, girişimci nitelikli insan kaynağına ihtiyaç duyulacağı bir döneme girilmiştir. Teknolojik ve ekonomik alanda üretim biçimlerindeki gelişmeler diğer alanlara göre daha hızlı gerçekleşmekte, süreç içinde toplumsal bütünün tüm alanlarında karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi artırmaktadır. Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin istihdam üzerine etkilerinin tek yönlü ve tek boyutlu neden sonuç ilişkisine bağlanarak analiz edilmesi, geleceğe yönelik öngörüler için yeterli bilgileri veremeyeceğinden, toplumsal bütünün tüm alanlarını ilgilendiren ve bağlantılı olan istihdamın kuantum paradigması yaklaşımıyla bütüncül ve çoklu ağ etkileşim ilişkileri çerçevesinde alanlar arasında kesin sınırlar koymadan değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu bölümde, “Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı”nın çoklu etkileşimine dayanan bütüncül yaklaşımıyla Türkiye’nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin istihdam üzerine etkilerinin ve bu etkilerin geleceğe yönelik toplumsal gelişme, sistem, yapılanış ve süreçlere yansımalarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecini etkileyebilecek ekonomik durumu, nüfus yapısı ve değişimi ortaya konularak, bu süreçte yaptığı çalışmaların yansıdığı gösterge ve endekslerle ulusal ve uluslararası düzeydeki konumuna yer verilecektir. Mevcut işgücü, istihdam ve işsizliğin sergilediği görünüm ve sektörel bazda büyüme ve istihdam ilişkisi değerlendirilerek işgücünün teknoloji, otomasyon ve nitelikli işgücü talebi karşısında yeterliliği, bu yeterlilikte eğitim sisteminin katkıları incelenecektir. Ulusal istihdam stratejisinin işgücü piyasası ve istihdam yaklaşımı, gelir dağılımı ve yoksulluk düzeyinin mevcut sosyal güvenlik sistemine yapacağı etkileri karşısında sistemin yeterliliği değerlendirilecektir.

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Bilgi toplumuna dönüşümde teknolojik gelişmelerin baskın rolü öncelikle ekonomide değişimleri ortaya çıkarmakta, işgücü piyasası ve istihdam da bu gelişmelere bağlı olarak yeniden şekillenmektedir. Diğer taraftan teknolojik ve ekonomik alandaki gelişmeler işgücü piyasası ve istihdam yanında toplumun politik, sosyal ve kültürel alanlarını da etkilemektedir. Bu alanlardaki değişimler de yeniden teknolojik gelişme dinamiklerine, ekonomiye ve de işgücü piyasası ve istihdama yansımaktadır. Dolayısıyla bu alanlar arasında yoğun bir kümülatif nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Daha önceki toplumsal dönüşümlerde de benzer bir etkileşim olduğunu söylemek mümkünse de, bilgi toplumuna geçişteki süreç yoğunluğu, hızı ve yansımalarının derinliği itibariyle oldukça farklıdır. Bu nedenle gerek bilgi toplumunu gerekse bilgi toplumunun istihdam üzerine etkilerini standart geleneksel yöntemlerle yetkin olarak değerlendirmek güçleşmektedir. Bir başka deyişle analizler için yeni yöntem ve araçlara olan ihtiyaç her geçen gün belirginleşmektedir. Söz konusu ihtiyaç ve ihtiyaca cevap verebilmek açısından olası yöntem önerisi literatür taramasının ardında ele alınacaktır.

Teknolojik gelişmelere dayalı yapay zeka, otomasyon ve robot kullanımının üretimde yaygınlaşmasıyla birlikte bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin işgücü ve istihdam üzerine etkileri belirginleşmeye başlamıştır. Bu süreçte işgücü ve istihdamı etkileyecek değişimin nasıl şekilleneceğine yönelik farklı görüşlerin yer aldığı çalışmalar bulunmaktadır.

Nitekim Zeira (1998) çalışmasında, emek kullanımını ve talebini azaltan, sermaye gereksinimlerini artıran, teknolojik yeniliklere dayalı bir ekonomik büyüme modelini analiz etmiştir. Ücretlerin, sermaye yoğun üretim biçimlerinin benimsenmesindeki etkisine ve bu etkinin ülkeler arasında süreç içinde verimlilik farklılıklarını nasıl artırdığına odaklanılmıştır. Teknolojik ilerlemenin, sanayi devriminden bu yana ekonomik büyüme sürecinde önemli bir rol oynaması nedeniyle son yıllarda teknolojik gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine daha fazla yoğunlaşıldığı, ancak teknolojinin yayılması ve benimsenmesine yeteri kadar önem verilip araştırılmadığı vurgulanmaktadır. Çalışmada, teknolojik yeniliklerin benimsenmesinin önemli ölçüde ülke parametrelerine, verimliliğe ve üretim

faktörlerinin fiyatlarına bağlı olduğu görülmüştür. Yeni teknolojilerin benimsenmesini karlı bir geçiş olarak görmeyen ülkelerle, yeni teknolojileri benimseyen ülkeler arasındaki kişi başına düşen GSYH'daki büyük farklılıkların yeni teknolojilerin benimsenerek kullanımındaki artıştan kaynaklı olduğu belirtilmiştir. Çalışmada, teknolojik yeniliklerin her ülkede benimsenmediğini, yüksek verimliliğe sahip ülkelerde yer bulduğunu ve ülkeler arasında verimlilik farklılıklarını önemli ölçüde artırdığı sonucuna ulaşılmıştır⁵⁵⁶.

Autor, Levy ve Murnane (2003) çalışmalarında, bilgisayarlaşmanın beceri talepleri üzerindeki değişimini ortaya koyabilmek için 1960-1998 yılları arasına ait verileri kullanarak ABD'de bilgisayarların hangi görevlerde etkin olduğu incelenmiştir. Bilgisayarların kurallar çerçevesinde yapılan rutin görevlerde çalışanları ikame ettiği, esneklik, yaratıcılık, genelleştirilmiş problem çözme yetenekleri ve karmaşık iletişim gerektiren rutin olmayan görevlerde çalışanları tamamladığı ortaya konulmaktadır. Bilgisayar fiyatlarındaki hızlı düşüşün getirdiği kullanımdaki artışın, rutin olmayan görevlerde yüksek eğitilmiş işgücüne yönelik talebi arttırdığı, işgücü talebini beceri yönünde etkileyerek rutin görevlerde işgücünü ikame ettiği vurgulanmaktadır. Bilgisayar öncesi dönemdeki rutin görevlerde emek yoğun endüstrilerin bilgisayarlaşmaya önemli yatırımlar yapacağı tahmin edilmektedir. Rutin manuel ve rutin bilişsel görevlerde işgücü girdisinin azalması ve rutin olmayan bilişsel görevlerde işgücü girdisinin artması ile endüstriler, meslekler ve eğitim grupları içinde bilgisayarlaşmanın birleştirici rolü olduğu görülmüştür. Bilgisayar teknolojisinin benimsenmesine dayalı değişim nedeniyle görev içeriğindeki değişikliklerin, işgücü talebinde eğitimi giderek öne çıkaran temel faktör olabileceği sonucuna varılmıştır⁵⁵⁷.

Frey ve Osborne (2013) işlerin bilgisayarlaşmaya karşı duyarlılığını değerlendirmek için 702 meslek grubunun bilgisayarlaşma olasılığının tahminine yönelik çalışmalarında, gelecekteki bilgisayarlaşmayla risk altındaki işlerin sayısını, ücretler ve eğitim arasındaki ilişkinin ABD işgücü piyasası açısından etkilerini analiz etmiştir. ABD'de istihdamının yaklaşık % 47'sinin risk altında olduğu, ücretlerin ve

⁵⁵⁶ Joseph Zeira, "Workers, Machines, and Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 1998, Cilt: 113, Sayı: 4, ss. 1091-1117.

⁵⁵⁷ David H. Autor, Frank Levy ve Richard J. Murnane, "The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration", *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt: 118, Sayı: 4, ss. 1279-1333.

eğitim kazanımının bilgisayarlaşma olasılığı ile güçlü bir negatif ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bilgisayar kontrollü ekipman aracılığıyla işlerin otomasyonu yani bilgisayarlaştırma, temelde düşük becerili ve düşük ücretli mesleklere yönelik olduğu için rutin işlerin ortadan kalkarak düşük istihdam oranlarına neden olacağı vurgulanmıştır. Bulgular, teknoloji ilerledikçe düşük becerilere sahip çalışanların bilgisayarlaştırmaya duyarlı olmayan işlerde istihdam edilebilmeleri için yaratıcı ve sosyal beceriler kazanmaları gerektiği yönündedir. Çalışmada, teknolojinin istihdam üzerindeki olumsuz etkisi sınırlı düzeyde incelemiş olsa da gelecek yıllarda risk olasılığı yüksek işleri dengelemek için yaratılacak yeni işlerle büyümenin gerektiği belirtilmiştir⁵⁵⁸.

Goss, Manning ve Salomons (2014) çalışmada, 16 Batı Avrupa ülkesinde 1993-2010 döneminde teknolojik değişimin rutin görevlerde emeği değiştirmeye yönelik rutin yanlı (Rutin Biased Technology Change – RBTC) olduğunu, yüksek ve düşük nitelikli mesleklere göre orta nitelikli mesleklere yönelik talebin azalarak iş kutuplaşmasının yaygınlığını ortaya koymaktadır. Çalışma, Batı Avrupa'da mesleki istihdam yapısının hem endüstriler içinde hem de endüstriler arasında kutuplaşmayı, ayrıca yüksek ücretli profesyoneller ve yöneticiler yanında düşük ücretli kişisel hizmet çalışanlarında artan istihdam paylarına karşı imalat ve rutin ofis çalışanlarının düşen istihdam payları ile kutuplaşan istihdam yapısını göstermektedir⁵⁵⁹.

Michaels, Natraj ve Van Reenen (2014) çalışmalarında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin düşük eğitimli çalışanlar üzerinde etkisinin çok az olduğu, yüksek eğitimlilere yönelik talep artışıyla orta eğitimliler üzerinde olumsuz etkisini artırarak işgücü piyasalarını kutuplaştırdığı hipotezini ABD, Japonya ve 9 Avrupa ülkesinin 1980-2004 yılları arasındaki verileriyle test etmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla yaygınlaştığı endüstrilerde işgücü talebinin orta eğitimliden yüksek eğitime yönelerek kutuplaşmaya neden olduğu bulunmuştur. Teknolojik değişimin, yüksek eğitimli işçiler için nispi talebi artırdığı ve bilgi ve iletişim teknolojileri temelli kutuplaşma hipotezi ile tutarlı olduğu, bu artışın düşük nitelikli işçilerden daha çok

⁵⁵⁸ Frey ve Osborne.

⁵⁵⁹ Maarten Goos, Alan Manning ve Anna Salomons, “Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring”, **American Economic Review**, Cilt: 104, Sayı: 8, 2014, ss. 2509-2526.

orta nitelikli işçilere olan nispi talebin azalmasından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır⁵⁶⁰.

Wolter, Mönnig ve diğerleri (2015) çalışmalarında, Almanya özelinde şirketler açısından olduğu gibi siyasi düzeyde de önemli zorlukları içeren endüstri 4.0'a geçişin ekonomi ve işgücü piyasası üzerindeki etkilerine odaklanmışlardır. Birbiriyle bağlantılı olan beş aşamalı senaryo analizi, firmaların ekipman ve kamunun ağ alt yapısındaki yatırımlarının genel ekonomi ve işgücü piyasası üzerindeki etkilerine dayandırılarak, firmaların istihdam ve malzeme maliyetleri, meslek ve becerilere göre değişen taleplerinin kümülatif etkileri, endüstri 4.0'a geçişi içermeyen bir temel senaryo ile karşılaştırılmıştır. Diğer bir senaryoda da potansiyel olarak artan mal talebinin istihdam üzerindeki etkileri dikkate alınarak temel senaryo ile karşılaştırması yapılmıştır. Temel varsayımlar ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etki yapacağı yönünde olsa da, endüstri 4.0'a dönüşümdeki gecikmenin ihracat ve ithalat üzerinde olumsuz etki yapacağı öne sürülmüştür. Endüstri 4.0 senaryosu çerçevesinde verimlilik artışlarının, imalat sektöründe rutin işlerdeki değişimin ve kaybedilen işlerin üretkenlikte artışlar getireceği, yüksek yeterlilik düzeyi gerektiren rutin olmayan görevlerdeki mesleklerde artış sağlayacağı beklenmektedir. Endüstri 4.0 senaryosu işgücü talebi üzerinde genel etkileri bakımından olumlu bir yaklaşım sergilemektedir. Endüstri 4.0'a geçilmesiyle ürünlere yönelik bir talebin yaratıldığı varsayıldığında, mevcut işlerden 2025 yılına kadar daha az yeni işler yaratılacağı ifade edilmektedir. Senaryoya göre hizmete dayalı ekonomiye geçişin hızlanacağı, işlerinde kalanların sürekli eğitimle becerilerinin artırılacağı, yeni işlere ve görevlere uyumlu hale getirileceği belirtilmiştir. Senaryo hesaplamalarına ve varsayımlara dayalı olarak, Almanya'nın endüstri 4.0'a geçişi gerçekleştirmesi gerektiği, böylece rekabet avantajı yaratılacağı, aksi halde üretimdeki düşüşlerle rekabet avantajının kaybedileceği, iç talebin ithal ürünlere kayacağı, pozitif istihdam eğiliminin ekonomide ve işgücü piyasasında gerileyeceği ve ek işsizliklerin ortaya çıkarak artacağı sonucuna ulaşılmıştır⁵⁶¹.

⁵⁶⁰ Guy Michaels, Ashwini Natraj ve John Van Reenen, "Has ICT Polarized Skill Demand? Evidence From Eleven Countries Over Twenty-Five Years", **The Review of Economics and Statistics**, Cilt: 96, Sayı: 1, 2014, ss. 60-77.

⁵⁶¹ Marc Ingo Wolter, Anke Mönnig ve diğerleri, **Industry 4.0 and Consequences for Labour Market and Economy**, Institute for Employment Research of the Federal Employment Agency-IAB-Forschungsbericht IAB, Nuremberg, 2015.

Arntz, Gregory ve Zierahn (2016) çalışmalarında, görev tabanlı bir yaklaşımla 21 OECD ülkesi açısından işlerin otomatikleştirilebilirliğini tahmin etmeyi, bilgisayarlaşma riski üzerine sonuçlar üreten araştırmalara eleştirel yaklaşarak firmaların ve işçilerin otomasyon ve dijitalleşmeye yönelik uyum süreçleri hakkında kapsamlı bir tartışma sağlamayı amaçlamışlardır. Çalışma, Frey ve Osborne (2013)'nin ABD'deki işlerin % 47'sinin otomatikleşme riski altında olduğu iddiasına dayanan, teknolojik değişimin yaygın bir şekilde teknolojik işsizliğe neden olabileceğine yönelik artan endişe ve tartışmaların, görevlerden daha çok meslekleri otomasyon tarafından tehdit ediliyor olarak görmelerinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bu nedenle çalışmada, aynı meslekteki bireylerin genellikle oldukça farklı görevleri yerine getirdiği dikkate alınarak mesleğe dayalı bir yaklaşım yerine göreve dayalı yaklaşımla 21 OECD ülkesi için işlerin otomatikleştirilebilirliği tahmin edilmiştir. Çalışma, 21 OECD ülkesinde ortalama olarak işlerin % 9'unun otomatikleştirilebilirliğini ve teknolojik gelişmelere dayalı tehditlerin mesleki temelli yaklaşıma kıyasla çok daha az belirgin olduğunu, çalışanların mesleklerindeki görevlerinde farklılıklar bulunduğunu, iş yeri organizasyonundaki, otomasyon teknolojilerine yönelik önceki yatırımlardaki ve çalışanların eğitim düzeyindeki farklılıkların otomatikleştirilebilir işlerin payında ülkeler arasında farklılıkları ortaya çıkardığını belirtmektedir. Teknolojik ilerlemelerden kaynaklı risk altındaki işlerin fiili veya beklenen istihdam kayıplarıyla değerlendirilmemesi gerektiği ve buna gerekçe olarak yeni teknolojilere geçişte ekonomik, yasal ve toplumsal engellerin süreci yavaş işlettiği ve teknolojik ikamenin genellikle beklendiği gibi işlemediği, işçilerin görev değişimiyle yeni teknolojilere uyumlu hale gelerek teknolojik işsizliği önleyebilecekleri, teknolojik değişimle yeni teknolojilere artan talebin ve ulaşılacak yüksek rekabet düzeyinin ek işler yaratabileceği savunulmaktadır. Çalışmada, otomasyon ve dijitalleşmenin çok sayıda işi ortadan kaldırma olasılığının düşük, işlerin otomatikleştirilmesi ile yüksek nitelikli işçilere kıyasla düşük nitelikli işçilerin işsizlik riskinin daha yüksek olduğu ve gelecek açısından artacak eşitsizliği azaltmada yeniden alınacak yeterli ve sürekli eğitimin önemi vurgulanmaktadır. Bilgi toplumu sürecindeki teknolojik gelişmenin önceki teknolojik gelişmelerden daha hızlı olması ve talep edilen niteliklerin de sürekli değişime uğraması nedeniyle düşük nitelikli işgücü grubu açısından gerekli becerilerin eğitim ile kazanılmasının ve makinelerle

rekabet avantajının yakalanmasının zorlaştığına işaret edilmektedir. Dolayısıyla çalışmada, teknolojik ilerlemeden kaynaklı işsizlik tehdidinden daha çok teknolojik değişimden kaynaklanan yeniden eğitim gereksinimlerine ve ortaya çıkabilecek eşitsizliklere daha fazla odaklanılması ihtiyacının arttığına dikkat çekilmiştir⁵⁶².

Gregory, Salomons, ve Zierahn (2016) çalışmalarında, Avrupa ve 238 Avrupa bölgesi düzeyinde rutinin yerini alan teknolojik değişimin (RRTC) işgücü talebine yönelik etkilerini tahmin etmişlerdir. Çalışma, 1999-2010 yılları arasında 27 Avrupa ülkesinde rutinin yerini alan teknolojik değişimin işgücü talebini olumlu etkilediğini ve emeğin makinayla rekabetini ortaya koymaktadır. İşgücü-makine ikame etkisinin ürün talebinden ve teknolojik değişimin yaygınlığından kaynaklandığı belirtilmiştir. Çalışmada sektörler, bölgeler ve firmalar düzeyinde rutinin yerini alan teknolojik değişimin (RRTC) istihdam üzerinde olumsuz etkilerine ilişkin bir kanıt ulaşılamamıştır. Son on yılda rutinin yerini alan teknolojik değişimin toplam işgücü talebine yönelik etkisinin pozitif olduğu ve emeğin makineyle rekabet ettiği sonucuna varılmıştır⁵⁶³.

Bessen (2016) çalışmasında, bilgisayar otomasyonu ve meslekler arasındaki temel ilişkileri incelemiştir. Çalışma, 1980'den itibaren ABD mesleki verilerini ve otomasyonun meslekleri etkileyebileceği farklı yolları kapsayan bir kısmi denge modelini kullanarak bilgisayar otomasyonu ile mesleki istihdam arasındaki temel talep ilişkilerini tahmin etmeye yöneliktir. Çalışma, bilgisayarların iş kayıpları üzerindeki etkisi hakkında ileri sürülen iddiaların tutarlı olup olmadığını test etmek için ampirik analizde endüstrilerdeki mesleklerin bilgisayar kullanımı ve otomasyonuna, son yıllardaki bilgisayar teknolojilerinden kaynaklı istihdam ve eşitsizlikteki değişikliklere odaklanmıştır. Genel olarak çalışma, teknolojinin işler ve ücret eşitsizliği üzerindeki etkisini anlamak için mesleğin önemini vurgulamaktadır. Elde edilen bulgular, yeni teknolojilerin önemli ölçüde mesleğe özgü ve genellikle edinilmesi zor olan yeni beceriler gerektirebileceğini göstermiştir. Çalışmada, herhangi bir işçi tarafından meslek içinde sağlanan hizmetlerin, aynı meslekte bir başkası tarafından sağlanan

⁵⁶² Melanie Arntz, Terry Gregory ve Ulrich Zierahn, "The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis", **OECD Social, Employment and Migration Working Papers**, Sayı: 189, 2016.

⁵⁶³ Terry Gregory, Anna Salomons ve Ulrich Zierahn, "Racing With or Against the Machine? Evidence from Europe", **Centre for European Economic Research (ZEW) Discussion Paper**, Sayı: 16-053, 2016.

hizmetler ile büyük ölçüde ikame edilebileceği, mesleğe özgü farklı beceriler nedeniyle meslekler arasında ikamenin sınırlı olabileceği, her meslekte birden fazla görevin yerine getirilebileceği, meslek modelinin Autor, Levy ve Murnane (2003)'nin görev modellerinden temelde farklı olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada, otomasyonun istihdam artışı sağlıyor olsa da gelecekte teknolojinin işgücü talebini artıracığı olasılığının zayıflayacağı, otomasyonun iş sayısını azaltma eğiliminde olabileceği yönünde farklı bir argüman ortaya koyulmuştur⁵⁶⁴.

Bessen (2018) çalışmasında, teknolojinin istihdamı ne yönde etkileyeceğini belirlemek için ABD pamuklu tekstil, çelik ve otomotiv imalat endüstrilerine ilişkin yüzyıllık zaman serisi verilerini kullanmıştır. Uzun zaman ölçeklerinde talep değişimlerini açıklamak için sektörler arasındaki verimlilik farklılıklarının ve talebin farklı gelir esnekliklerinin gerekli olduğuna işaret etmiştir. Teknolojinin istihdam üzerinde hem geçmişteki hem de gelecekteki etkisinin anlaşılması için çıkarımlara sahip olan çalışma, ürün talebindeki değişimin istihdamı etkilediğini ve birçok endüstrinin bu dönemde yeni teknolojilere esnek ve işi artırıcı tepkiler verebileceğini belirtmiştir. Çalışmada, teknolojik değişime dayalı üretimde emek azalırken, rekabetçi piyasalarda fiyatların düştüğü ve talebinin fiyat esnekliğinin birden büyük olduğu durumlarda teknolojinin istihdam azaltıcı etkisinin zayıflayacağı ifade edilmiştir. Teknolojik değişimdeki hızın işleri ortadan kaldırma olasılığını artırdığı yönündeki görüşe karşılık, yeni teknolojilerin istihdam üzerindeki etkilerinin talep esnekliğine bağlı olduğu ve teknolojik değişimdeki hızın istihdam artışı yaratacağı, ancak zaman içinde talebin karşılanması ve fiyat esnekliğinin düşmesi durumunda daha fazla verimlilik artışının istihdam kayıplarına neden olacağı vurgulanmıştır⁵⁶⁵.

Fossen ve Sorgner (2018) dijitalleşmenin ve yapay zekanın ABD işgücü piyasasında bireysel geçişler üzerinde etkilerini araştırmış, bireyin mesleğinde dijitalleşme riskinin yüksekliğinin meslek değişimine veya işsiz kalmasına neden olacağını belirlemiştir. Dijitalleşme riskinin kurumsal olmayan girişimcilikte orta düzeyde olduğu, dijitalleşme riski ile kurumsal girişimciliğe geçiş arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulgusuna erişilmiştir. Çalışma, mesleklerin otomasyon riski

⁵⁶⁴ James Bessen, "How Computer Automation Affects Occupations: Technology, Jobs, and Skills", **Boston University School of Law – Law & Economics Working Paper**, Sayı: 15-49, 2016.

⁵⁶⁵ James Bessen, "Automation and Jobs: When Technology Boosts Employment", **Boston University School of Law – Law & Economics Working Paper**, Sayı: 17-09, 2018.

karşısında işgücü piyasasında bireysel değişim davranışına yönelik ayrıntılı analizinde sosyo-demografik özellikleri ve beşeri sermayede bireysel farklılıkları öne çıkararak dijitalleşmenin istihdama etkilerini ortaya koymaktadır. Orta düzeyde bir otomasyon riski taşıyan mesleğe sahip bireylerin işsizlik riskini azaltabilecek, gereklilikten doğan bireysel girişimciliğe yönelme olasılığının yüksek olduğuna, otomasyon riski oldukça düşük olan mesleklerdeki bireylerin de fırsatı değerlendirme amaçlı davranış sergilediği ve tüzel girişimciliğe yönelme eğiliminde olduğuna dikkat çekilmektedir. Otomasyon nedeniyle işini kaybetme riski en yüksek olan bireyler açısından girişimciliğin geçerli bir seçenek olmadığı, işsiz kalma olasılığının yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Dijitalleşmenin değişik girişimcilik türlerinde ve özellikle dijitalleşme riski yüksek olan mesleklerden girişimciliğe geçişte kadınlara yeterli fırsat tanımadığı, önemli cinsiyet farklılıklarının bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, dijitalleşmenin ve yapay zekanın işgücü piyasaları üzerinde var olan etkisinin işsizliği artırmayacağı, çalışanların mesleklerini değiştirerek veya girişimci olarak istihdamda kalacakları, yüksek riske sahip mesleklerdeki niteliksiz bireylerin, özellikle kadınların işsiz kalacakları ve verimli olmaları için yeni beceriler kazanmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Dijitalleşmenin gelecek yıllarda daha hızlı gelişerek devam edecek bir süreç olduğu, yeni teknolojilerin dağıtımını düzenleyen yasal çerçeve ve yapay zekanın toplumsal kabulünde belirsizliklerin ve zorlukların görüldüğü, işgücü piyasası düzenlemelerinin yoğunlaşmasının beklendiği, girişimciliğin önemli bir rol oynayacağı belirtilmiştir⁵⁶⁶.

Nedelkoska ve Quintini (2018) çalışmalarında, otomasyon riskinin eğitim ve iş yerinde becerilerin kullanımı ile etkileşimi üzerine odaklanmıştır. 32 OECD ülkesine yönelik Yetişkin Becerileri Anketi (PIAAC) çerçevesinde bireysel işler için otomasyon riskini tahmin eden çalışma 2013 yılında Frey ve Osborne'nin değerlendirmesine dayanmaktadır. Çalışma, OECD ülkelerinde işgücü piyasalarında otomasyona dayalı mevcut ve olası aksaklıkları değerlendirmekte, etkilenme olasılığı en yüksek olan çalışanları belirlemekte, eğitimin görevleri ve değişiklikleri yerine getirmede hangi ölçüde uyum sağladığına ve yardımcı olduğuna bakmaktadır. Otomasyon nedeniyle önemli ölçüde olası iş kayıpları dışında bu işlerin ve bu işlerde

⁵⁶⁶ Frank M. Fossen ve Alina Sorgner, "The Effects of Digitalization on Employment and Entrepreneurship", 2018, https://conference.iza.org/conference_files/MacroEcon_2018/sorgner_a_21493.pdf, (01.03.2022).

Çalışanların zelliklerine vurgu yapılmaktadır. Eğitimin, alışanların işlerini kaybetme risklerine, işyerinde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımına ve yeni kariyer fırsatlarına yönelik katkısı da değerlendirilmektedir. OECD lkelerindeki işlerin % 14'ünün % 70'in üzerinde yüksek oranda, % 32'sinin % 50 ile % 70 arasında otomatikleştirilme riski taşıdığı belirtilmiştir. Çalışmada, işe özgü bilgiler çerçevesinde tahmin edilen iş kaybı rakamlarının mesleklerle yönelik yüksek tahminlerden daha küçük olsa da OECD lkelerindeki işlerin yaklaşık % 14'ünün yüksek oranda yani % 70'in üzerinde otomasyon olasılığı taşıması eğitim ve sosyal korumanın yeterliliğinin önemini vurgulanmıştır. Çalışma, eğitim düzeyi, ölçülen beceri düzeyi ve ücret düzeyindeki azalışla birlikte otomasyon riskinin de azalacağı ve otomasyonun beceri yanlı olduğunu düşündürürken, yüksek eğitim, beceri ve yüksek derecede rutin olmayan bilişsel işlere dayalı mesleklerin iş güvenliğinin ölçülebilir bir etkiye sahip olduğu hipotezini desteklemediğini, yapay zekanın düşük nitelik gerektiren işleri önceki otomasyon dalgalarından daha fazla etkilediğini belirtmiştir. Otomasyon riskinin gençlerin yaptığı işler arasında yüksek olduğu, riskin 30-35 yaşlarında en düşük değerine ulaşarak kademeli olarak tekrar yükseldiği bulgusuna erişildiği, son yıllarda gençler ve yetişkinlerde işlerin otomasyonu açısından daha riskli hale geldiği, genç işsizliği önleyici politikalara yönelmenin önemi ortaya konulmuřtur⁵⁶⁷.

Acemoğlu ve Restrepo (2018) alışmalarında, firmaların emek yoğun veya sermaye yoğun teknolojiler kullanarak ara ürünler ürettiğine yönelik Zeira (1998)'in geliştirdiği modele dayanan, otomasyonun sonuçlarını anlamaya yardımcı olabilecek kavramsal bir ereve özetlemiştir. erevenin merkezinde, otomasyonun gerçekleştirdiği görevlerde emeğin yerini alması olarak kavramsallaştırılan göreve dayalı bir yaklaşım sergilenmiştir. Otomasyon ve yapay zekanın işgücü talebine, ücretler ve istihdama yönelik etkilerinin incelenmesi için ortaya koydukları görev tabanlı kavramsal çerçevede otomasyon, makine ve yapay zekanın gerçekleştirdiği yeni görevlerde emeğin yerini alarak yarattığı yer değiştirme etkisi, emek ve ücret talebini azaltma eğilimi vurgulanmıştır. Kavramsal ereve, ekonominin ve işgücü piyasasının otomasyona uyumunu ve dönüşümün sağladığı verimlilik kazanımlarını

⁵⁶⁷ Ljubica Nedelkoska ve Glenda Quintini, "Automation, Skills Use and Training", **OECD Social, Employment and Migration Working Papers**, Sayı: 202, 2018.

etkileyen kısıtlamaları öne çıkarmaktadır. Verimliliği artıran teknolojilerin her zaman genel işgücü talebini artırdığını savunan makroekonomi ve çalışma ekonomisinin çoğunda öne sürülen varsayımların aksine, yer değiştirme etkisinin işgücü, ücretler ve istihdam talebini azaltabileceği, otomasyona dayalı işçi başına çıktıdaki artışların işgücü talebinde orantılı bir genişleme ile sonuçlanmayacağı belirtilmiştir. Çalışmada, uygulanacak kamu politikalarının ve işgücü piyasası kurumlarının yaklaşımının, otomasyonun hızı yanında hangi tür otomasyon teknolojilerinin daha fazla yatırım alacağı yönünde belirleyici olduğu, yapay zeka ve otomasyonun üretkenlik kazanımlarıyla toplumsal refaha ulaştıracak adil gelir dağılımı için politik ekonomi tepkilerinin ve yeni veya geliştirilecek kurumsal yapılanmanın önemi vurgulanmıştır⁵⁶⁸.

Acemoğlu ve Restrepo (2019) çalışmalarında, farklı teknolojilerin işgücü talebi üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik görev tabanlı bir model geliştirmiştir. Kavramsal çerçevenin merkezinde üretimin görev içeriği, görevlerin üretim faktörlerine dağılımının ölçümü yer almaktadır. Kavramsal çerçeve, tüm teknolojilerin sadece üretkenliği artırdıkları için işgücü talebini artırdığı varsayımının yanlışlığını ortaya koyarak, bazı otomasyon teknolojilerinin işten çıkarma etkilerinin işgücü talebini azaltabileceğini, otomasyonun yer değiştirme etkisi nedeniyle üretkenlik artışıyla orantılı ücret artışı getirmeyeceğini öne sürmektedir. ABD’de işgücü talebinin evrimini incelemek amacıyla kavramsal çerçeve kullanılarak üretimin görev içeriğinin, işgücünün yerinden edilme ve işgücünü eski haline getirme davranışını ortaya koymak için endüstri verileri analiz edilmiştir. Üretimin görev içeriğindeki değişikliği ayırıştırarak, ABD’de son otuz yılda otomasyonun daha güçlü yer değiştirme etkileri ve önemli ölçüde daha zayıf eski haline getirme etkileri olduğunun bulunduğu ve bu durumun, otomasyonun hızlandığına ve yeni görevlerin yaratılmasında bir yavaşlamaya işaret ettiği belirtilmiştir. Üretimin görev içeriğini etkilemeyen faktör artırıcı teknolojilerden niteliksel olarak farklı olan teknolojilerin, yer değiştirme etkisiyle üretimin görev içeriğini işgücünü azaltıcı yönde değiştirirken, işgücünün karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu yeni görevlerin ortaya çıkması işgücü talebini olumlu yönde etkileyeceği vurgulanmıştır. Bulgular ve kavramsal yaklaşım, teknolojik değişimin emeği her geçen gün üretim dışında bırakacağı, emeğin

⁵⁶⁸ Acemoğlu ve Restrepo.

lehine gelişme göstereceği yönündeki farklı iki yaklaşımı da desteklememektedir. Üretimin emek yoğunluğu ve emek payını artıran yeni görevlerin ve yeni teknolojilerin yaratılmasına dayalı verimlilik artışıyla orantılı ücret artışlarının önemine vurgu yapılmaktadır. Bu teknolojilerin ortaya çıkmasının, inovasyon yetenekleri yanında farklı becerilerin sağlanmasına, demografik değişikliklere, işgücü piyasası kurumlarının etkinliğine, vergileri ve Ar-Ge harcamalarını içeren, rekabetçiliğe, yenilikçi kurumsal stratejilere ve yenilikçilik ekosistemine dayalı politikalara bağlı olduğu belirtilmiştir⁵⁶⁹.

Ansal ve Karaömerlioğlu (1999) çalışmalarında, Türk kimya ve mühendislik endüstrilerine yönelik araştırmanın sonuçları çerçevesinde gelişmekte olan ülke koşullarında istihdam teorilerinde öne sürülen telafi mekanizmalarının gerçekte ne kadar işlevsel olduğunun ve yeni teknolojilerin istihdam üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Teknolojik değişimden etkilenen belirli sektörlerde telafi derecesini değerlendirmek için üretim artışı ve teknolojik yatırımlar açısından 1980-1993 yılları arası ülke ekonomisi değerlendirilmiş, yeni teknolojilerin yayılmasının mühendislik ve kimya endüstrilerindeki etkisi makro düzeyde, bireysel firmalardaki etkisi ise mikro düzeyde analiz edilmiştir. Çalışmada, mühendislik ve kimya endüstrilerinde teknolojik değişikliklerin ortaya çıkmasında rekabet avantajı sağlamanın belirleyici faktör olduğu ve reel ücretlerdeki düşüşe rağmen emek yoğun teknolojilerin terk edilerek, emek tasarrufu sağlayan yeni teknolojilere geçildiği görülmüş, istihdam teorilerinin otomatik olarak işlediğini varsaydığı telafi mekanizmalarının işlemediği ortaya konmuştur. Yeni teknolojilerin uygulamalarından kaynaklanan istihdam kayıplarını azaltılmasının piyasa sistemine bırakılması yerine teknolojik işsizliğe yönelik aktif politikaların benimsenmesi gerektiği, aksi halde firma ve sektörel düzeydeki çalışmanın sonuçlarında olduğu gibi mevcut ülke koşullarında teknolojik işsizliğin kaçınılmaz olduğu sonucuna ulaşılmıştır⁵⁷⁰.

Özen (2017), Frey ve Osborne'nin 2013 yılındaki çalışmasını esas alarak Türkiye'de mesleklerin bilgisayarlar tarafından yapılabilme olasılığını ortaya çıkarma

⁵⁶⁹ Daron Acemoğlu ve Pascual Restrepo, "Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor", **Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 33, Sayı: 2, 2019, ss. 3-30.

⁵⁷⁰ Hacer K. Ansal ve Dilek Ç. Karaömerlioğlu, "New Technologies and Employment: Industry and Firm Level Evidence from Turkey", **New Technology, Work and Employment**, Cilt: 14, Sayı: 2, 1999, ss. 82-99.

amaçlı çalışma yapmıştır. Mesleklerin % 59'unun yüksek, % 28'inin orta ve % 13'ünün düşük düzeyde bilgisayarlı otomasyon riski altında olduğu tahmin edilmiştir. Tarımda, montajda, satış hizmetinde, büroda çalışanların işlerini bilgisayarın yapma olasılığı yüksek görülmüştür. Yaş gruplarında ise 15-24 yaş arasında çalışan gençlerin % 70'i, 60 ve üzeri yaşta çalışanların % 79'u, 25-44 yaş arası çalışanların % 54'ü ve 45-59 yaş arasında çalışanların % 61'i için bilgisayarlı otomasyonda mesleklerinin yüksek düzeyde risk altında olduğu tahmininde bulunulmuştur. Çalışanların eğitim durumuna göre mesleklerinde yüksek otomasyon riski, bir okul bitirmeyenlerde % 84, ilkokul mezunlarında % 72, lise mezunlarında % 58, mesleki veya teknik lise mezunlarında % 56, yüksekokul veya fakülte mezunlarında % 28, yüksek lisans veya doktora mezunlarında % 6 tahmin edilmiştir. Bilgisayarlı otomasyon tarafından işlerin hızlı ve etkin yapılabilirliği, işgücü piyasaları ve istihdam yapısında önemli etkiler yaparak meslek dönüşümlerini ortaya çıkaracağı belirtilmiştir. İşlerde teknoloji kullanım düzeyi artıkça Türkiye'de mesleklerin istihdamdaki payının bilgisayarlı otomasyon tarafından yapılacak mesleklerde giderek azalacağı beklenmektedir. Bu beklentinin işlerin sadece bilgisayarlı otomasyona bağlı olarak ortaya çıktığı, sanayi 4.0'a geçişle yeni teknolojilerin kullanımındaki artışın istihdam üzerinde etkilerinin daha fazla olacağı ve tüm meslek gruplarında işgücü yeteneklerinde hızlı bir değişimin gerekli olduğu belirtilmiştir. Yeni bir eğitim politikası tasarlanarak, değişen işgücü taleplerine uyumlu nitelikli bireylerin yetiştirilmesine yönelik yatırım yapılması vurgulanmıştır⁵⁷¹.

McKinsey & Company Türkiye ve McKinsey Global Enstitüsü (2020) çalışmasında, otomasyon, yapay zeka ve dijital teknolojilere dayalı verimlilik artışının farklı sektörlere ve mesleklere yönelik etkisini, işgücünün beceri ve yetkinliklerinin geliştirilmesinde karşılaşılabilecek fırsatları ve zorlukları ortaya koyulmuştur. Türkiye'nin meslek ve ücret verileri, enerji, altyapı, teknoloji, eğitim ve makroekonomi göstergeleri çerçevesinde, otomasyon nedeniyle ortadan kalkacak ve yeni yaratılacak işleri ve meslekleri belirlemek için 18 yetkinlik bazında 800 meslek ve 2000 iş aktivitesi analiz edilmiştir. Türkiye'de mevcut teknolojilerle 10 meslekten 6'sının % 30 oranında otomasyon riski altında olduğu belirtilmiştir. 2030 yılına kadar

⁵⁷¹ Efşan N. Özen, "Bilgisayarlı Otomasyon ve Türkiye'de İşgücü Piyasasının Geleceği", **Tepav Değerlendirme Notu**, 2017.

otomasyon, yapay zeka ve dijital teknolojilerin yaygınlaşmasının getireceği ortalama % 20-25 otomasyon düzeyi temel alındığında bazı işler ortadan kalkarken verimlilik ve yatırım artışı ile hizmetlerdeki gelişmenin 3,1 milyon yeni işgücü talebini ortaya çıkaracağı beklenmektedir. İşgücü talebinin 2030 yılına kadar yaklaşık 33,3 milyona çıkacağı, otomasyon ve dijitalleşme ile 7,6 milyon çalışanın işini kaybedeceği beklenirken, 8,9 milyon yeni istihdam yaratılabileceği, süreç içinde yeni mesleklerde 1,8 milyon istihdam yaratacak yeni işlerin ortaya çıkarak toplamda 36,4 milyonluk işgücü talebine ulaşılacağı öngörülmüştür. İşgücü talebinin hizmetlerde daha çok artacağı beklenmekte, yaklaşık olarak perakende satış ve servis hizmetlerinde % 30, sağlık-bakım hizmetlerinde % 40, yeme-içme ve konaklama hizmetlerinde % 20 artacağı tahmin edilmiştir. İmalat ve tarım sektörü, perakende satış-servis hizmetleri içinde yer alan rutinleşmiş işgücü yoğun alanlarda otomasyon riski yüksek görülmektedir. Mevcut mesleğine devam edenlerin 21,1 milyonunun çalışırken yeni becerilere sahip olması, işlerini kaybeden 7,6 milyon kişiden 5,6 milyonun işgücü talebine uyum sağlaması, 2 milyonun da farklı sektörlerde iş bulması veya yeni meslek edinmesi için yeni beceriler kazanmasının gerekli olduğu tahmin edilmiştir. Bunun dışında süreç içinde işgücüne yeni katılacak 7,7 milyon kişinin gerekli becerilere ve donanımına sahip olacağı beklenmektedir. Bu durum 2030 yılına kadar işgücünün % 23'ünün otomasyon riski altında kalarak işlerini kaybedebileceklerini gösterirken beceri geliştirmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır⁵⁷².

Yukarıda incelenen çalışmalarda, bilgi toplumuna dönüşümde bilgisayar otomasyonunun, dijitalleşmenin, yapay zekanın ve robotlaşmanın işgücü piyasası ve istihdam üzerine etkileri iş, görev ve meslek değişimleri bağlamında değerlendirilerek, mevcut işlerde ve ortaya çıkacak yeni işlerde artacak beceri taleplerini karşılamanın zorluğuna dikkat çekilmiş, yeni beceriler kazanımının önemi vurgulanmıştır. İşini kaybetme riski yüksek olan çalışanlar için girişimciliğin kurtarıcı olmayacağına, işsiz kalma olasılığının yüksek olduğuna, hizmete dayalı ekonomiye geçişin hızlanacağına, kamu politikalarının ve işgücü piyasası kurumlarının otomasyona dayalı yatırımlarda belirleyici rol üstlenmesi gerektiğine, eşitsizliklere daha çok odaklanılması ihtiyacının arttığına, adil gelir dağılımı için kurumsal yapılanmanın önemine dikkat çekilmiştir.

⁵⁷² McKinsey&Company ve McKinsey Global Enstitüsü, **İşimizin Geleceği: Dijital Çağda Türkiye'nin Yetenek Dönüşümü**, McKinsey&Company, 2020.

Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda ise istihdam teorilerinin otomatik olarak işlediği varsayılan telafi mekanizmalarının yetersizliği, istihdam kayıplarının piyasa sistemine bırakılmaması gerektiği, aksi halde teknolojik işsizliğin artacağı ifade edilmiştir. Teknoloji kullanım düzeyi arttıkça istihdam üzerinde olumsuz etkilerinin de artacağı, meslek gruplarında beceri talebinin hızla değişeceği bu nedenle nitelikli bireylerin yetiştirilmesine yatırım yapılması ve yeni bir eğitim politikasının tasarlanması gerekliliği vurgulanmıştır. Teknoloji ve ekonomi etkileşiminde istihdamdaki değişim incelenirken, toplumsal bütünün diğer alanlarıyla ilişkisine ve karşılıklı etkileşimine yer verilmediği görülmüştür.

Kısaca ifade etmek gerekirse bilgi toplumu ve istihdam etkileşimine ilişkin olarak literatürde daha çok tek boyutlu ve tek yönlü analiz ve değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Oysa bu etkileşimler yeni bir toplumsal dönüşüm aşamasına karşılık gelmekte, etkileşimlerin adeta kaotik ancak bütünsel bir nitelik kazandığı anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, istihdam gibi toplumsal bütünün sadece ekonomik değil politik, sosyal ve kültürel alt boyutlarını etkileyen hem de bu boyutlardan etkilenen bir olgunun sadece teknolojik ve ekonomik gelişmelerle ilişkilendirilerek analiz yapmanın yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla tek boyutlu nicel analizler yanında yeni ve bütünsel nitel yöntem ve analizlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışma böylesi bir ihtiyacın varlığından yola çıkarak ihtiyaca cevap verebilmek amacını taşımaktadır.

Ayrıca bu ihtiyaç eşanlı olarak tarım, sanayi ve bilgi toplumu özellikleri gösteren Türkiye için çok daha belirgindir. Bir başka deyişle, Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşümünde teknolojik gelişmelerin istihdam üzerine etkilerinin, teknolojik ve ekonomik alan yanında politik, sosyal ve kültürel alanlarla da karşılıklı bağımlılık ve etkileşim içinde bütüncül bir yaklaşımla daha geniş kapsamlı değerlendirilmesi yeni strateji ve politikaların belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle izleyen bölümde böylesi bir yaklaşım ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.2. ANALİZ YÖNTEMİ: TOPLUMSAL SORUNLARA ENTEGRE SİSTEMLER YAKLAŞIMI (TOPSES)⁵⁷³

Ülkelerin geleneksel büyüme modelleri dışında daha genel bir gelişme teorisine yönelerek büyüme ve kalkınma sorunlarını ele alan Erkan ve diğerleri, büyümenin sosyal ve kültürel sorunlarla ilişkili ve önemli olduğu konusu üzerine yoğunlaşarak makro ekonomik yaklaşım düzeyinden toplumsal düzeydeki yaklaşımlara yönelmiştir. Bu yönelim sonucunda, sorunları tek bir neden ve tek bir sonuçla ilişkilendirerek tekli olgu içinde ele alan Talcott Parsons'un⁵⁷⁴ toplumsal sorunları alt sistemlere ayıran yaklaşımı ve G. Myrdal'ın neden-sonuç ilişkisi yerine gelişme süreçlerini açıklayan “karşılıklı dönüşlü-interaktif etkileşim yaklaşımı”ndan yola çıkarak dinamik, karşılıklı etkileşimli Kuantum Teorisi'nin getirdiği yeni etkileşim analizine dayanan yöntem geliştirmişlerdir.

Erkan ve diğerleri, Türkiye'nin dünyadaki değişimlerin gerisinde kalmaması ve yaşadığı toplumsal sorunlara çözüm seçenekleri üretebilmek amacıyla toplumu, çeşitli boyutlarıyla bilim bazlı inceleyerek doğru değerlendirmeler yapabilmek için toplumsal bütünü entegre sistemler yaklaşımı içinde açıkladığı “Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler (TOPSES) Yaklaşımı” adıyla yeni bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Erkan, toplumsal bütünün alt sistemine teknolojik alanı da ekleyerek toplumsal analizleri beşli alt sistem analizine dönüştürerek kuantum yaklaşımını esas alan interaktif ve çoklu etkileşim analizleri ile sistemlerin kendi içindeki sistem, yapı ve süreç analizlerine yönelmiştir. Alt sistemler arasındaki karşılıklı etkileşimin sistemsel bir bütünlük oluşturduğunu ve bu etkileşimin merkezinde sosyal aktörler olan insan ve insan topluluklarının yer aldığını belirtmiştir. Analizlerini, toplumsal bütünün tüm alt

⁵⁷³ Analiz yönteminin yazımında; Hüsnü Erkan ve diğerleri, **Türkiye İçin Çözumsuzlükten Çıkış Stratejisi: Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı, Cilt I ve Cilt II**, Ege Genç İşadamları Derneği, İzmir, 1996; Erkan (1998), Bilgi; Erkan (2004), Ekonomi; Erkan ve diğerleri (2007); Erkan ve Erkan (2007); Hüsnü Erkan ve Canan Erkan, “Bilgi Bazlı Yenilikçi Gelişme Stratejisi Bağlamında Türkiye'nin Kurumsal Dönüşüm İhtiyacı”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2008, ss. 53-66; Hüsnü Erkan, “Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi”, **3. İzmir Ulusal Ekonomi Kongresi Bildiri Kitabı**, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, İzmir, 29 Şubat-2 Mart 2012, ss. 407-418; kaynaklarından yararlanılmıştır.

⁵⁷⁴ Talcott Parsons, **The Social System**, Routledge, Londra, 2005.

sistemlerinin kendi içinde sistemleştigiğine, tarihsel birikimle yapılandığına, yapı ve sistem içinde akış ve işleyişin olduğuna dayandırmıştır.

Şekil 5, toplumsal bütünü analiz yöntemi bakımından sistematik bir özetini göstermektedir. Geliştirilen entegre sistemler yaklaşımı yeni bir analiz aracı olarak kullanılmakta ve toplumsal sistem yatay ve fonksiyonel boyutta ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve teknolojik alan olmak üzere temel alt sisteme ayrılarak her birinin kendi alt sistemleri yönünde olduğu gibi karşılıklı etkileşim boyutları içinde de ele alınmaktadır.

Şekil 5: Toplumsal Sistem Matrisi

ANALİZ DÜZEYİ	TOPLUMSAL BÜTÜNÜN ALANLARI				
	EKONOMİK	POLİTİK	SOSYAL	KÜLTÜREL	TEKNOLOJİK
TOPLUMSAL	SİSTEMLER				
KURUMSAL	YAPILAR				
ÖRGÜTSEL	SÜREÇLER				
BİREYSEL					

Kaynak: Erkan, Ekonomi, s. 64.

Toplumsal bütünü alt sistemleri kendi içinde sistem, yapı ve süreç boyutuyla ele alınarak bireysel, örgütsel, kurumsal ve toplumsal düzeylerde dikey boyutta analizleri yapılmaktadır. Entegre sistemler yaklaşımının temel analiz yöntemi, toplumsal bütündeki alanlarla ilgili olguların tek yönlü nedensellik ilişkisiyle açıklanmasının yetersizliğini vurgulayarak ilişkilerin karşılıklı, dönüşlü, kümülatif ve sinerjik etkileşimini öne çıkarmaktadır.

Bilgi toplumuna dönüşüm süreci ekonomiyi, toplumu önemli ve kalıcı değişimlere yöneltmektedir. Sanayi toplumunun geleneksel iş yapış, üretim, hizmet ve yönetim biçimleri değişerek bilgi ve teknolojinin öne çıktığı, bilgi temelli küresel rekabetin arttığı çalışma hayatında çalışma biçimlerinin, koşullarının ve işgücü talebinin değiştiği yeni bir döneme girilmektedir. Çalışmada, bilgi ve teknoloji temelli

toplumsal dönüşümün ekonomik alanla birlikte özellikle işgücü, istihdam ve işsizlik üzerinde yapacağı etkiler ve bu etkilerin diğer alanlarla etkileşimi entegre sistemler yaklaşımı ile ortaya konabilecektir. Bu bağlamda çalışmada kullanılacak entegre sistem olarak toplumsal bütünün analiz yöntemi aşağıda ele alınmaktadır.

3.2.1. Araştırma Yöntemi Olarak Sistem Analizi

Sistem analizi evren, doğa ve toplumun işleyişinin yarattığı karmaşık olguların işleyiş ilişkilerinin bütünü sistem olarak ele alınıp analiz etme yöntemlerinden biridir. Sistem analizi yöntemi, karmaşık bütünü sistem unsurlarına ayrıştırarak bütüncül bir yaklaşımla analiz konusu yapmaktadır.

Sistem analizinde sistem bütünü, sistem unsurları (elemanları) ve unsurlararası ilişkiler (bağlantılar) ele alınmaktadır. Sistem bütünü alt sistemlere ayrılarak farklı sistem düzeyleri ve sistem hiyerarşisi oluşmaktadır. Her sistem düzeyinde sistem düzeyleri ve alt sistemleri belirlenmektedir.

Sistemin belirleyicileri olarak sistemin amaçları, unsurları, ilişkileri ve davranışı ele alınmaktadır. Sosyal sistemlerin amaçları varoluş gerekçeleri olduğundan ilk önce ortaya konulması gerekmekte ve bundan sonra amaçları doğrultusunda sistemin yeterlilik değerlendirmesi yapılarak gerçekleşme derecesiyle ölçülmektedir.

Sistem unsurları çeşit, sayı ve işlev bakımından sistemi oluşturan temel yapı taşları olarak aralarında gösterdiği uyum ölçüsünde sistemin amaçlarını gerçekleştirebilmekte ve etkin olabilmektedir. Sistemin başarısında içsel tutarlılık (uyum) ön koşul niteliği taşımaktadır. Sistem unsurları arasındaki ilişkiler bütününün oluşturduğu ağ bütünü, bir sistem olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı hiyerarşik düzeydeki sistem unsurları bir diğerinden farklılık göstermekte, farklı sistem düzeyleri oluşmakta ve bunlar arasında da sistem bütünü açısından içsel tutarlılık gerekmektedir.

İçsel ve dışsal ilişkiler olarak inceleme konusu yapılan sistem ilişkilerinde sistemin işlerliği bakımından içsel ilişkilerin düzeyi ve yapısı, açık ve kapalı sistem olması bakımından dışsal ilişkilerin durumu belirleyici olmaktadır. Sistemin içsel ilişkileri, sistemin kendi içindeki sistemi oluşturan unsurlar ve alt sistemler içindeki ilişkileri, diğer yandan alt sistemler arasındaki ilişkileri içermektedir.

Sistemin içerdği unsurlar, unsurların özellikleri ve sistemdeki ilişkiler sistemin davranışını belirlemektedir. İlişkilerdeki uyum, sistemin amacına uygun ve sistemin bütünselliğine yönelik olumlu sonuçlar ve güç birliği ortaya çıkarmaktadır. Sistemin amacı dışında ve sistem bütünselliğine yönelik uyumsuzluklarda ise olumsuz sonuçlar sistemin zayıflamasına, çözülmesine ve etkisiz hale gelmesine neden olabilir. Sistem unsurlarının sayı, boyut ve işlev bakımından çeşitliliği ve unsurlar arası ilişkilerin düzeyi açısından organizasyon yapısı da sistemdeki ilişkileri belirleyen boyut açısından önemli olduğundan sistemin davranışsal açıklamasında bireysel ve örgütsel düzeyde analizlere de yer verilmektedir.

Sistem analizinde genel sistem, alt sistem ayrımında sistem bütünü aynı düzeydeki paralel parçalara ayrılmakta kısmi sistem ayrımında ise sistemin belli bir yönü ele alınarak sistemin bütünselliği korunmaktadır. Kısmi sistem, sistem bütünüünün analitik yapılanmasını, alt sistem ile kısmi sistem ayrımı da sistem yapılanmasını belirleyen ilişki ve özelliklerin daha net ortaya konması bakımından önemlidir.

3.2.2. Toplumsal Bütünün Analizi

Toplumsal sistemler insanların ilişki, belli ihtiyaçları gidermeye yönelik işlevleri üstlenecek şekilde oluşan davranış, tutum ve kararlarının kurallar bütünü olmakta, davranış ve karar sistemleri biçimindeki alt sistemlerde yapılanmaktadır. Toplumsal bütün, insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiş ve birbiri içinde yerleşik ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve teknolojik alt alan ve sistemlerden oluşan, entegre olarak bütünleşen bir yapılanmadır.

3.2.2.1. Ekonomik Alan

Ekonomik alan, bireysel ve toplumsal yaşamın ihtiyaçları olan ve maddi temelini oluşturan mal ve hizmetleri üretime ve tüketime hazırlamaktadır. Ekonomik alandaki davranış ve kuralların yapılanışı ekonomik sistemi oluşturmaktadır.

Davranışlar, kaynakların verimli kullanılmasını, üretimle artırılmasını ve farklı kullanım yollarıyla bireysel ve toplumsal refaha ulaşılmasını amaçlamaktadır.

Kaynakların verimli kullanımı kültürel geleneklerle, alışkanlıklarla, duygularla ve bilimsel gelişmeler ışığında ortaya çıkan davranış ve kararlarla gerçekleşmektedir. Ekonomik sistem teknolojik yeniliklerle gelişmekte, sürekli artan bir şekilde kaynakların daha verimli ve etkin kullanımı sağlanmaktadır. Organizasyon yapısı ve ekonomik sistemin etkinliği arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Ekonomik karar, plan ve davranışlara ilişkin koordinasyon, enformasyon ve kontrol mekanizmalarının yapılanışına göre farklı sistem tipleri oluşur. Bu yapılanmanın merkezi olmayan biçimi piyasa ekonomilerini, merkez tarafından koordine ve kontrol edilen sistemler merkezi yönetimli ekonomik sistemleri ortaya çıkarır. Enformasyonun, bilgiye erişimin, mülkiyet ve karar yetkisinin yaygınlaşabildiği piyasa sistemiyle toplumun refah düzeyi artabilir.

3.2.2.2. Politik Alan

Toplumsal kuralların oluşturularak bireyleri belli bir kurallar çerçevesinde yaşamasını sağlama, yönetme ve toplumu geleceğe yönlendirme politik sistem kapsamında yer alır. Toplum adına toplumsal yaşamın yönetilmesi devlete bırakılmıştır. Devlet, politik güç ve iktidarı yasal kurallarla sağlayan ve meşruiyetini buradan alan kurumdur. Politik sistem tipleri politik güç ve iktidar kullanımının farklı şekillerde yapılanmasına olanak sağlamaktadır.

Bilgi toplumunda demokrasi ve seçim mekanizması çerçevesinde politik alana katılım yaygınlaşarak örgütsel ve kurumsal yapılanmalarla, doğrudan katılımcı demokrasi anlayışıyla politik sistemde yeni bir yapılanma ortaya çıkmaktadır.

3.2.2.3. Sosyal Alan

Sosyal alan, toplumu oluşturan birey ve grupların karşılıklı ilişkilerini kapsamaktadır. Çağdaş toplumun organizasyon biçimleri ve kurumları farklı çıkar, inanç, ideoloji, tutum ve davranışlarla ortaya çıkan karşıt durumları sosyal uzlaşma yoluyla çözerek toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak ortamı hazırlamaktadır.

Aile, işçi, işveren, işletme, sosyal tabaka, sınıflar ve kentsel yapılaşmadaki genişlemenin getirdiği farklılıklar sosyal uzlaşmayı yani bütünleşmeyi sağlayacak

sosyal yapı ve sistem ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik ve politik alandaki çoğulcu ve katılımcı yaklaşım sosyal alanda toplumsal bütünleşme ortamı yaratırken yeni bir sosyal yapı ve sosyal sistemin oluşmasına da katkı sağlamaktadır.

3.2.2.4. Kültürel Alan

Kültürel alan toplumun geçmişten taşınan öğrenilebilir değer, norm ve davranış biçimlerinden oluşmaktadır. Bu değer, norm ve davranışlar toplumun ortak idealleri ve amaçlarının belirlenmesinde etkili olan dünya görüşü, dini inanç, ahlaki bakış, milli duygu, tarih bilinci ve gelenekler çerçevesinde kurumlaşmaktadır.

Değer, norm ve davranışların biçimlendirdiği ve farklı kesimleri, bireyleri farklı biçimde etkileyen dünya görüşü, din, ahlak, gelenek ve milli duygular farklı kültürlerin de etkisiyle ortaya çıkan farklılaşmanın hoşgörü ile karşılanmasını gerektirmektedir. Ekonomik ve politik alanda çoğulculuk ve katılımcılık, sosyal alanda uzlaşmacı yaklaşım, kültürel alanda hoşgörüyü öne çıkarmaktadır.

3.2.2.5. Teknolojik Alan

Toplumsal dinamiğin temel belirleyicileri olan yenilik ve yeni organize bilgiyi içeren teknoloji, bilim ve dünya görüşüyle oluşan etkileşim sürecinin mekan ve zaman boyutları çerçevesinde şekillenışı ile gelişimi toplumun uygarlık düzeyini göstermektedir. Bilim bazlı düşünme ve dünya görüşünün getirdiği yeni bilgi ve teknoloji üretimi, toplumsal sistemlerde tarihsel bilgi birikimine göre mekânsal dağılım gösterir. Ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve teknolojik alanlar etkileşim ilişkisiyle değişim ve gelişme göstererek toplumsal bütünü oluştururken, bu alanların unsurlarının ve kurumlaşmalarının farklı gelişim ve değişim potansiyeline sahip olmalarından kaynaklanan uyumsuzluklar uzun dönemde ortadan kalkmaktadır.

3.2.3. Toplumsal Bütünde Analiz Düzeyleri

Sistem analizi sistem bütünü alt sistemlere ayırarak toplumsal ve bireysel etkileşim gibi farklı düzeylere inebilmektedir. Toplumsal bütün ekonomik, politik,

sosyal, kültürel ve teknolojik düzeyde temel alt sistemlere ayrılarak analiz yapılabileceği gibi toplumsal hiyerarşi içinde alt düzeylerde bireysel, örgütsel, kurumsal ve toplumsal etkileşim düzeyinde ileri düzeylerde analizler de yapılabilir. Bu düzeylerin birlikte analizi sistem hiyerarşisini vermektedir. Sistemin toplumsal düzeydeki analizinde diğer analiz düzeylerinde ortaya çıkan bilgiler de değerlendirilmekte ve toplumsal bütünü kapsayan ilişkilerle bu ilişkilerin değişimi ortaya konmaktadır.

Toplumsal hiyerarşi içindeki bireysel, örgütsel, kurumsal ve toplumsal düzeydeki alt düzeyler sosyal süreç içinde birbiriyle ilişki içerisinde, sürekli birlikte ve birbirini etkileyerek ortaya çıktığından konunun bilimsel analizi ve anlaşılması açısından ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

Bireysel Düzeyde: Birey düzeyindeki analizlerde belli sosyal ortamlar içinde bireyin davranış ve davranış biçimleri incelenmektedir. Belli sosyal ortamların uyarıları bireysel davranışların öğrenilmesinde ve belli bireysel davranış kalıplarının belirlenmesinde rol oynamaktadır. Birey, bağımsız ve bağlantısız bir aktör olarak sosyal süreç içinde yer almakta, bireysel motif, ihtiyaç, tercih, tutum, davranış, öğrenme gibi olgular öne çıkmaktadır. Bireyler arası sosyoekonomik ilişkiler, karşılıklı ilişkide ortaya çıkan tepkiler ve dışa vuran sonuçlar açısından nedensellik ve karşılıklı bağımlılıklar şeklinde incelenen etkileşim analizleri yapılmaktadır. Etkileşim ilişkilerinin oluşumunda rol oynayan çevresel unsurların ve değişkenlerin verileri analize dahil edilmektedir.

Örgütsel Düzeyde: Örgütsel düzeydeki analizde organize olan ortak davranışın amaçları, üyeleri, iç sorunları ve çevre ile olan ilişkileri ele alınır. Organize olan davranış yani örgüt, kendi içinde hiyerarşik ve işlevsel açıdan farklılaşmış, çevreye açık sistemler olarak analiz konusu yapılmaktadır. Örgüt, iç ve dış taleplere uyumda süreklilik sağlayarak işlevsel etkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Örgütler, bireylerin ve grupların kararları ve katılımıyla kurulmakta, zaman içinde bağımsız bir kişilik kazanmakta, birlikte karar vermeyi sağlayan karar organları bulunmaktadır.

Kurumsal Düzeyde: Kurumsal düzey analizinde kurumlaşmış, bağımsız olan sistem bütünü ve alt sistemler bakımından devlet, piyasa, aile, din ve bilim gibi kısmi alanların yapı ve işleyiş biçimleri ele alınmaktadır. Kurumsal düzeyde karar merkezleri birbirinden bağımsız olarak çeşitlenmekte ve çoğalmaktadır. Kurumlar

sürekli olarak birbirleriyle ilişki ve etkileşim içinde bulunarak sistemin işleyişini belirlerken eşgüdüm sorunu ortaya çıkabilmektedir. Kurumlaşma hukuk kuralları, kurumsal kurallar ve yerleşik ilkelerle sağlanmaktadır. Kurumsal yapılanmalar örgütleri ve örgüt bireylerini içlerinde barındırmaktadır. Kurumlar organize işleyişlerini sosyal norm ve hukuk kuralları ile kazanarak kurumun işlevselliğini ortaya koyan kurum kültürünü oluşturmaktadır.

Toplumsal bütünün alt alanlarındaki kurumlaşmaların kurumsal düzeydeki unsurlarının özellikleri, toplumsal düzeydeki özelliklerin belirlenmesinde temel girdi olarak dikkate alınmaktadır. Toplumsal düzeyin unsurları kurumsal düzeydeki bir elemanın çevresel unsurları olarak ele alınmaktadır. Bu durum aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya karşılıklı, kümülatif bir etkileşim ilişkisinin sinerjik olarak sürekli birbirlerini etkilendiklerinin ve beslediklerinin varlığını ortaya koymaktadır.

Toplumsal dönüşüm sürecinde geçmişin kurumlarından farklı olarak geleceği yapılandıran, bilimde kurumsal meşruiyetin kazanıldığı normatif değerleri içeren yeni kurumsallaşma zorunlulukları ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal Düzeyde: Toplumsal düzeydeki analizler toplumsal bütünün sosyoekonomik ilişkilerine ve bu ilişkilerin değişimine, toplumsal sistem bütünlüğü içinde entegrasyon ilkelerinin araştırılmasına yönelik olmaktadır. Çeşitlenme ve farklılaşma süreciyle bağımsızlaşan kurumsal yapıların ortaya çıkması ve bunların birbirleriyle uyumlu ve işlevsel yapılanması çağdaş toplumsal gelişmeyi işaret etmektedir. Bireylerin, örgüt ve kurumların özgürlük ve karar alma alanları genişlemekte, uzmanlaşma ve iş bölümünün arttığı süreçte devletin karar alanı daralmaktadır. Farklı düzeylerde sosyal birimlerin işlevlerinin farklılaşması ve uzmanlaşmalardaki sistemsel tutarlılık çağdaş toplumların temel unsurlarını oluşturmaktadır. Toplumsal alanlardaki farklılaşma ve etkileşim bağımlılıkları, bütünleşme ve birlikteliği öne çıkarmaktadır. Toplumsal sistemler sürekli olarak birbirlerini beslerken, teknolojik ve ekonomik sistemler toplumsal bütünü belirlemede daha etkin rol oynamaktadır. Teknolojik ve ekonomik alanda üretim biçimlerindeki gelişmeler diğer alanlara göre daha hızlı gerçekleşmekte, bu alanların yarattığı ortam içinde oluşmakta, karşılıklı bağımlılık ve etkileşim artmaktadır. Bütün alanları ilgilendiren ve bağlantılı olan her sosyoekonomik olgu farklı analiz düzeyleri arasında kesin sınırlar koymayı zorlaştırmaktadır.

3.2.4. Toplumsal Bütünde Kısmi Sistemlerin Analizi

Kısmi sistemler, toplumsal bütünün alt sistemlerindeki diğer boyutları kapsamakta ve toplumsal bütünün analizinde sistem, yapı ve süreç üç ayrı boyut yani üç ayrı kısmi sistem olarak ele alınmaktadır. Toplumsal bütünün analizinde, toplumsal bütünde ve alt sistemlerde yani alt alanlarda da sistem, yapı ve süreç boyutunun bulunması bu üç kısmi sistemi birbirinden ayırmayı gerektirmektedir.

3.2.4.1. Toplumsal Bütünün Sistem Boyutu

Toplumsal alanların farklı düzeylerdeki sistem unsurlarının bir araya gelmesiyle toplumsal bütünün sistem boyutu ortaya çıkmaktadır. Toplumsal bütünün sistem boyutunu oluşturan karar, koordinasyon, enformasyon, kontrol ve motivasyon unsurları her alan açısından geçerli olmaktadır.

Hukuk, norm ve kurallar bütünü ekonomik birimlerin karar, davranış ve faaliyet alanlarını belirlemektedir. Ekonomik alanda mülkiyet karar yetkisini belirlemekte, piyasa ekonomilerinde ekonomik birimlerin davranışları koordinasyonu sağlamaktadır. Merkezi ekonomiler ise dayatmacı planlarla koordine edilmektedir. Piyasa ekonomilerinde yeterli düzeydeki enformasyonla, özellikle fiyatlardaki bilgi akışıyla piyasada yer alanlar sistemin koordinasyonunu sağlayabilmektedir. Ekonomik sistemin gelişimi mülkiyet biçimi, piyasa ve rekabetin düzenlenmesi, fiyat oluşumu, ekonomik birimlerin kar ve başarı motivasyonu ile gerçekleşmektedir.

Politik alanda; seçim sistemi, alınan oy bilgisiyle karar birimini yani iktidarı, politik yönelimi ve bürokrasinin belirlenmesini, muhalefet, yargı ve seçim ise kontrolü sağlamaktadır.

Sosyal alanda; sosyal konum bireylerin karar sürecine katılımını, sosyal ve bağımlılık ilişkileri koordinasyonu, sosyal baskı kontrol mekanizmasını, sosyal aidiyet ise sosyal motivasyonu, sosyal iletişim enformasyon akışını belirlemektedir.

Kültürel alanda; kültürel davranışları yani kararları normlar sistemi, inançlar ve değerler koordinasyonu, semboller kültürel enformasyonu, gelenekler kontrol fonksiyonunu, manevi haz motivasyonu sağlamaktadır.

Teknolojik alanda; bilim bazlı yasalar karar sistemini, bilimsel kurumlaşmanın ve araştırma birimlerinin varlığı koordinasyonu, teknolojik uyarılma ve geliştirme enformasyonu, bilimsel test ve deneyler bilimsel bilginin kontrolünü, bireylerin yeni teknoloji üretme isteği, beceri düzeyindeki artış ve kendini kanıtlama arzusu motivasyonu belirlemektedir. Teknolojik alan diğer alanlarla etkileşimde merkezi konumda yer almaktadır.

Temel alanlardaki yöntem ve ilkelerin etkileşim içinde olması sistemleşmeyi getirmektedir. Aynı zamanda yöntem ve ilkeler alt alanların sistemleşmesi ve işleyişinde de karşılıklı etkileşimle belirleyici rol oynamaktadır.

3.2.4.2. Toplumsal Bütünün Yapısal Boyutu

Toplumsal bütün ve alt sistemlerde kurumlaşma, örgütlenme, davranışlar sistemleşerek zaman içinde düzey, ağırlık ve nispi paylar yapıları oluşturmakta, sistem ve yapının karşılıklı etkileşimi birbirlerinin değişim süreçlerini etkileyerek yapısal değişim sürecini başlatmaktadır.

Teknolojik alan toplumsal bütünün yapılanmasında önemli bir role sahip olduğundan her alt alanlarda da yapısal değişimler ve çeşitli boyutlarda yapılanmalar ortaya çıkmaktadır. Yapılanmayı fonksiyonel, kurumsal, örgütsel, mekânsal ve sektörel unsurlar belirlemektedir.

Ekonomik alanda üretim, tüketim ve bölüşüm fonksiyonel yapıyı, piyasa yapıları kurumsal yapıyı, işletme büyüklüğü, tipi ve piyasa payları örgütsel yapıyı, bölgesel yığılma ve yoğunlaşma düzeyi mekânsal yapıyı, ekonomik faaliyetlerin yapıldığı alanlar sektörel/kesimsel yapıyı oluşturmaktadır. Ekonomik yapılanmada doğal, maddi, kurumsal ve personel yapılanmalar alt yapı olarak dağılım gösterirken, sektörel, mekânsal, ölçek, örgütsel, piyasa ve teknolojik yapılar da üst yapı olarak dağılım göstermekte ve değerlendirilmektedir.

Politik alanda yasama, yürütme ve yargının ağırlığı fonksiyonel yapıyı, partiler ve politik birlikler kurumsal yapıyı, politik örgütlerin demokratik veya otokratik yöntemlere yaklaşımları örgütsel yapıyı, merkezi veya yerel yönetimlerin etkinliği mekânsal yapıyı, politikaya etki eden sınıf ve grupların dağılımı da sektörel/kesimsel yapıyı oluşturmaktadır. Yasama, yürütme ve yargının ağırlığı politik yapının

demokratik veya otokratik olmasını, parti sayısı ve aldıkları oyların oranı politik yapılanmayı etkilemektedir.

Sosyal alanda gruplar arası etkileşim ilişkileri, nüfusun ve çalışanların işlevsel dağılım oranları fonksiyonel yapıyı, aile ve sosyal gruplar kurumsal yapıyı, sivil toplum örgütleri, sendikalar ve meslek örgütleri örgütsel yapıyı, yerleşim yerlerinin kır-kent ayrımı ve kentleşme mekânsal yapıyı, sınıfsal yapılar, işçi-işveren ve bağımlı-bağımsız çalışan ayrımları sektörel/kesimsel yapıyı oluşturmaktadır.

Farklı din, dil ve etnik grupların kültürel değerleri farklı davranış kalıplarını, farklı şekillenmeleri ve bunların oransal payları toplumda kültürel yapılanmayı göstermektedir. Ekonomik, sosyal, politik ve kültürel sistemleşmesi toplum yapısını belirlemektedir. Kültürel etkileşim ve değer kökenli yönlendirme fonksiyonel yapıyı, cemaatler kurumsal yapıyı, kültürel birlikler, eğitim birimleri ve dini örgütler örgütsel yapıyı, kültürel faaliyetlerin bölgesel yığılma ve yoğunlaşma farklılığı mekânsal yapıyı, sınıfsal, kesimsel kültür ve davranış farkları sektörel/kesimsel yapıyı oluşturmaktadır.

Teknolojik alanda üretim, tüketim ve temel bilgi teknolojileri fonksiyonel yapıyı, geleneksel ve çağdaş teknolojiler, bilimsel düşünme tekniği kurumsal yapıyı, Ar-Ge kurumları, üniversiteler ve teknoparklar örgütsel yapıyı, Ar-Ge kurumlarının, üniversite ve eğitim kurumlarının, teknoparklar ve kalkınma ajanslarının dağılımı mekânsal yapıyı, tarım, sanayi ve hizmetlerde kullanılan teknolojiler sektörel/kesimsel yapıyı oluşturmaktadır.

Ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yapılar arasındaki etkileşimde teknolojik yapının belirli bir üstünlüğü bulunmaktadır. Ancak bu üstünlük toplumsal dönüşümün eşliğinde olan bir ülke açısından toplumsal bütünün diğer alanlarında yeteri kadar görülmeyebilir.

3.2.4.3. Toplumsal Bütünün Süreç Boyutu

Sistem ve yapının ortam ve düzey içindeki zaman boyutunda gerçekleşen akış, işleyiş ve değişim toplumsal bütünün ve alt alanlarının süreç boyutunu oluşturmaktadır. Süreçlerin analizinde her bir sürecin kendi içinde alt süreçleri ortaya çıkabilmektedir. Süreç fonksiyonel açıdan alt süreçlere ayrılabilirdiği gibi analiz

düzeyleri açısından da alt süreçlere ayrılabilir. Süreç analizlerinde süreçlerin sonuçlarının etkinliği de analiz konusu yapılabilmektedir.

Ekonomik süreç üretim, tüketim, piyasa ve bölüşüm süreçleri olarak fonksiyonel açıdan analizi yapılırken, bireysel, örgütsel, kurumsal ve toplumsal düzeyde fonksiyonel işleyişi inceleme konusu yapılabilir. Ekonomik sürecin istikrar, değişim ve gelişim, katılım süreçlerinin zaman içindeki akışı analiz edilerek büyüme ve kalkınma ile gelir dağılımı ve istihdamdaki değişimler görülebilir. Süreçlerin sonuçlarının etkinliği verimlilik, karlılık, fayda sağlamada ve toplumsal refahta artış açısından değerlendirilebilir.

Politik sistem ve yapılanmada zaman içinde politikanın akışı ve işleyişiyle yasama, yürütme ve yargı süreci oluşmaktadır. Seçmen ve politikacı, yöneten ve yönetilen davranışları politik alanın katılım unsurlarından bireysel düzeydeki süreç unsurlarıdır. Örgütsel düzeyde ise hükümete, partilere, bürokrasiye ve baskı gruplarına katılım gerçekleşmektedir. Politika oluşturma sürecine katılım politik yakınlıkla ilişkilidir. Seçim ve oy sonuçları politik süreci yönlendirmektedir. Politik sürecin sonuçları güç ve iktidar dağılımını belirleyerek özgürlüklerin, demokratik hakların kullanımında yaygınlığı ve politik süreci yönlendirmenin etkinliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal süreçte katılım bireysel ilişkilerle bireysel düzeyde, aile, dernek, okul, işyeri, meslek ve cemaat ilişkileri örgütsel düzeyde, sosyal iletişim aracı olarak dil ve iletişim kurumsal düzeyde gerçekleşmektedir. Sosyal ilişki ve sosyal öğrenme süreci karşılıklı etkileşimle olmaktadır. Sosyal yaşam kuralları, sosyal konum ve sosyal roller karşılıklı etkileşimde belirleyici rol oynamaktadır. Sosyal süreçte katılım uzlaşma, benimseme, sempati, yakınlık yanında çatışma ve dışlama olarak da gerçekleşebilir. Sosyal sürecin etkinliği dayanışma, uyum ve bütünleşme olarak ortaya çıkabileceği gibi çözülme olarak da görülebilir.

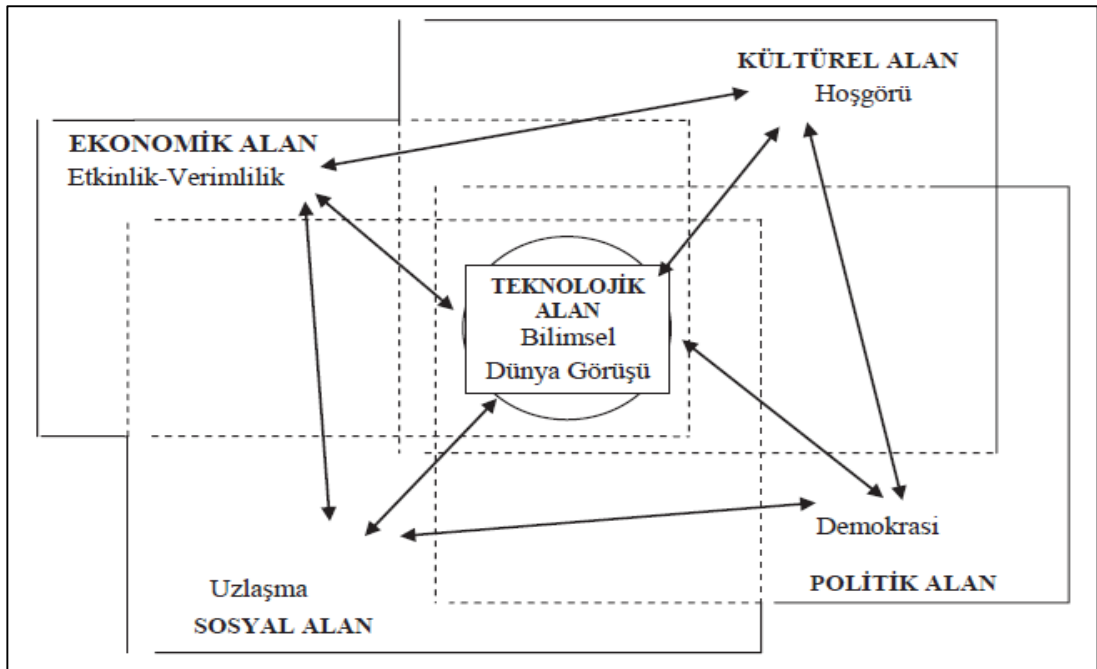
Kültürel süreçte bireysel düzeyde katılım kişisel dünya görüşü ve değer sistemlerine bağlı davranışlar, örgütsel düzeyde katılım örgüt kültürüne bağlılık, kurumsal düzeyde katılım toplumsal değerler, davranış kalıpları, din ve sanatsal yaklaşım belirleyici olmaktadır.

Teknolojik alanda sürece katılım, bireysel düzeyde yaratıcı kişilik ve nesnel bazlı bakış açısını, örgütsel düzeyde yenilikçi firma ve örgütlerin bilgi bazlı

yaklaşımını, kurumsal düzeyde ise bilgi ve teknolojide yenilenmeye uyum sürecini gerektirmektedir. Bilimsel bilginin paylaşımı ve bilimsel uyum teknolojik sürecin etkileşim unsurları, teknolojik yenilikler yönlendirici unsurlardır. Yeni teknoloji üretme ve uygulama, yenilikçilik, yeni bilgi üretmenin sürekli ve sürdürülebilir olması teknolojik alanda sürecin etkinliğini göstermektedir.

Toplumsal bütünün alt sistemleri olan ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve teknolojik alanların aralarındaki etkileşim nedeniyle birbiriyle uyumlaşarak paralel bir gelişme gösterebilirler de karmaşık içeriğin kısmi alanlarında çelişkiler ortaya çıkabilecek ve bu durum kısmi kaotik durumların birlikteliğine de yol açabilecektir. Toplumsal bütünün içeriğinin belirlenmesi bakımından alanlar arasındaki etkileşimin önemli olması, etkileşimi dikkate almadan yapılacak analiz ve değerlendirmeleri yetersiz bıraktığından sorunlara yönelik öneriler de geçici ve kısmi çözümler getirebilmektedir. Toplumsal bütünün alt alanları arasındaki etkileşiminin ortaya konulması Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı açısından önem arz etmektedir. Şekil 6 bu bağlamda, tek taraflı ve tek boyutlu etkileşim yerine karşılıklı ve dönüşlü etkileşimin geçerliliğini, ilişkilerin merkezinde teknolojik alanın bulunduğunu ve tüm diğer alanlara yansıdığını göstermektedir.

Şekil 6: Toplumsal Bütünün Temel Alanlarında Sistemler Arası İlişkiler

Kaynak: Erkan, Ekonomi, s. 72.

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde teknolojik alanda bilimsel dünya görüşü ve yenilikçilik, ekonomik alanda etkinlik ve verimlilik, politik alanda demokratikleşme, sosyal alanda uzlaş ve kültürel alanda hoşgörü alanların birbiriyle karşılıklı etkileşiminde belirleyici olmaktadır. İzleyen bölümde bu perspektifte bazı incelemeler ve değerlendirmeler yapılacaktır.

3.3. TOPSES BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE İSTİHDAM VE BAĞLANTILI BOYUTLARIN İNCELENMESİ

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin istihdam üzerine etkilerinin tek yönlü ve tek boyutlu neden sonuç ilişkisine bağlanarak analiz edilmesi, geleceğe yönelik öngörüler için yeterli bilgileri veremeyeceğinden, toplumsal bütünün tüm alanlarını ilgilendiren ve bağlantılı olan istihdamın, toplumsal sorunlara entegre sistemler yaklaşımının çoklu etkileşimine dayanan bütüncül yaklaşımı çerçevesinde alanlar arasında kesin sınırlar koymadan değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin ekonomik görünümü, nüfus yapısı ve değişimi, bilgi toplumu sürecindeki konumu, istihdam, eğitim ve sosyal güvenlik sisteminin durumu ortaya konulacaktır.

Diğer taraftan böylesi bütünsel ve yeni bir yaklaşımın istihdam ve bağlantılı boyutlarla entegre edilmesi oldukça zorlu bir çabadır. Bu nedenle bu bölümde yapılacak olan inceleme ve değerlendirmeler sonrasında TOPSES ve istihdam boyutunda kullanılmasına yönelik bazı netleştirmelerin yapılması da gerekecektir. Bu netleştirmelerin konu bağlamında önerilerin ortaya konulacağı dördüncü bölümde yapılması öngörülmüştür.

3.3.1. Türkiye Ekonomisi’nin Genel Görünümü

Türkiye’nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecindeki çalışmaları ve politikaları gereği yapacağı yeni yatırımlar ekonomik gücüne bağlıdır. Ekonomideki daralma ve krizler, doğal afetler ve salgın gibi olumsuzluklar yatırımları ve dönüşüm sürecini etkileyeceğinden ekonomideki genel görünüm ve gelişmeler önemli olmaktadır. Bu çerçevede öncelikle başlangıç koşulları niteliği taşıyan genel ekonomik durum incelenecektir.

Türkiye, 21. yüzyıla IMF (International Monetary Fund) ve Dünya Bankası'nın uygulamaya koyduğu kapsamlı bir programla ve programın öne çıkan gündemiyle girmiş, işgücü piyasası ve tarımı koordine etmeyi amaçlayan ekonomi politikası araçları yok sayılmış ve bölüşüm süreci tamamen piyasa mekanizmasına bırakılmıştır. Piyasa mekanizmasının işleyişinden kaynaklanabilecek bölüşüm aksaklıklarının, insan sermayesine yatırım amaçlı yapılacak harcamaların eğitime, sosyal koruma ve sosyal güvenlik sistemine ayrılan kamu kaynaklarının artırılması yoluyla ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Piyasa ekonomisi içinde çeşitli nedenlerle yer bulamayan grupların artan eşitsizlikler nedeniyle karşılaştıkları yoksulluklarını hafifletebilecek kaynak aktarımlarının yetersizliği sivil toplum kuruluşlarının destek sürecini başlatmıştır⁵⁷⁵. 2001 yılında Türkiye, tarihinin en ağır ekonomik krizlerinden biriyle karşı karşıya kalmış ve krizden hızla çıkarak bir yıl gibi kısa bir süre sonrasında büyümeye geri dönebilmiştir. IMF ülkenin krizden çıkış amacıyla uygulamaya koyduğu istikrar programına hazırlık aşamasında ve sonrasında önemli finansman desteği sağlamıştır⁵⁷⁶.

2002 yılı seçimleri sonucunda gelen yeni iktidarın, IMF desteği ile hazırlanan istikrar hedefli, uzun vadeli yapısal ve kurumsal değişimleri içeren programını benimsemesi, AB üyeliğine olumlu yaklaşımı ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi iş çevrelerince destek bulmuştur. İktidar, mali disipline öncelik vererek kamu borcunun kontrol altına alınmasına önem vermiş, geçmiş iktidarlarda döneminde gerçekleştirilemeyen özelleştirme sürecini hızlandırarak buradan sağlanan kaynakları kamu borçlarının azaltılmasında kullanmıştır. Buna karşılık ekonomide verimlilik, rekabet, istidam, gelir dağılımı gibi konular öncelikler arasına alınmamıştır. İktidarın IMF programındaki kurumsal düzenlemeler ve bütçe dengelerinin kurulması yönündeki uygulamaları ile makroekonomik istikrarı yeterli görerek yeni bir sanayileşme, büyüme ve istihdam stratejisi ortaya koymaması cari denge ve işsizlik gibi sorunların daha da derinleşmesine neden olmuştur⁵⁷⁷.

⁵⁷⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 14. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, (İktisat), ss. 174-175.

⁵⁷⁶ Mahfi Eğilmez, **Değişim Sürecinde Türkiye: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme**, 13. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 152.

⁵⁷⁷ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm**, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 285-290.

Tablo 13’de görüldüğü gibi 2002 yılında enflasyonda önemli bir düşüş, büyümede ve kişi başına gelirden artış gerçekleşmiştir. Tarım dışı işsizlikte de 2002 yılından sonra 2008 krizine kadar önemli düzeyde azalışlar görülmemiştir. Makro ekonomik yapıdaki istikrar görünümü ve AB ile üyelik bağlamında yakınlaşma doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve ihracatın artmasını sağlamıştır. 2008 yılına kadar büyümede ve kişi başı gelirden artış görülürken doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının mevcut işletmelere yönelmesi yeni istihdam alanları yaratmadığından istihdama önemli bir katkı yapmamıştır⁵⁷⁸.

2002 yılından itibaren hızla artan yabancı portföy yatırımlarının 2005 yılı sonrasında çıkışı ve TL’deki değerlenmeden kaynaklı ithalat artışıyla yerli üretimin rekabet gücünün zayıflaması, yerli yatırımcıların yurtdışında üretim eğilimlerinin artması ekonomiyi yavaşlatarak büyümede düşüşe neden olmuştur⁵⁷⁹. 2008 yılında başlayan ve etkileri 2009 yılında da devam eden küresel kriz doğrudan yabancı yatırımlarını ve yabancı portföy yatırımlarını azaltmış, işsizliği artırmıştır.

Türkiye’nin uluslararası sermaye hareketlerine denetimden yoksun olarak sağladığı serbestleşme deneyimi ekonomide istikrarsızlık sürecini başlatmış, finansal kesimdeki spekülasyon dalgaları reel üretici sektörlerde belirsizliğe, uzun vadeli kararların alınamamasına yol açarak dalgaların sıklaşmasına ve kapsamının daha da genişlemesine neden olmuştur⁵⁸⁰. Sermaye genel olarak üretken yatırımlardan daha çok kısa süreli sermaye hareketlerine yönelmiş, kamunun yatırım payı giderek azaltılmış, tarım ve sanayi yatırımlarının yerini hizmet yatırımları almaya başlamıştır⁵⁸¹.

2017 yılına kadar para politikası bütün araçlarıyla etkin biçimde kullanılırken maliye politikası da destekleyici rol üstlenmiştir. 2017 yılı ile birlikte büyüme politikalarının öne çıkmasıyla para politikası uygulamaları gevşetilmiştir. Maliye politikasının ekonomiyi büyütmeyi hedefleyen genişletici yaklaşımı ile para politikasının enflasyonu denetlemeye ve % 5’lere düşürme misyonu ekonomide

⁵⁷⁸ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009): “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, (Krizler), s. 270.

⁵⁷⁹ Pamuk, s. 290.

⁵⁸⁰ Yeldan, Birikim, s. 142.

⁵⁸¹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 23. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 603.

koordinasyonun kaybolmasına neden olmuştur⁵⁸². Tablo 13’de görüldüğü gibi ekonomide yüksek büyüme oranlarına ulaşılırken, istihdamda yeterli artış sağlanamamış ve işsizlik iki haneli düzeylerde kalmaya devam etmiştir.

2018 yılındaki yüksek kur artışı, yüksek enflasyon ve büyümedeki gerileme ile 2019 yılına da yansıyan yüksek işsizlik oranları karşısında ekonominin dengeye oturması, enflasyonun düşürülmesi, büyümeye geçilmesi ülke için en önde gelen sorun olmuş ve etkileri 2020 yılına kadar gelmiştir. Bütün bu sorunlar yanında komşu ülkelerdeki istikrarsızlıklar, ekonomik yaptırımlar ve dış politikadaki gelişmeler belirsizlikleri daha da arttırmıştır.

2019 yılı ABD ve Çin arasındaki anlaşmazlıkların, ticaret savaşları ile gelen gümrük vergileri ve diğer ticari kısıtlamalardaki artışın ve beklentileri olumsuz etkileyen politik belirsizliklerin yaşandığı küresel ekonominin yavaşladığı bir yıl olmuştur. 2019 yılı, gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye’nin de küresel yavaşlamanın getirdiği ekonomik sorunlar yanında ekonomik krizlerin verdiği zararları ortadan kaldırmaya odaklandığı, çok sınırlı kalsa da büyüme sağladığı bir yıldır⁵⁸³.

2020 yılının ilk aylarından itibaren Çin kaynaklı olarak yayılmaya başlayan Covid-19 salgını küresel alanda oldukça önemli sağlık sorunları yaratarak ülke ekonomilerinin yavaşlamasına veya gerilemesine neden olmaktadır. Türkiye, 2020 yılına artan döviz ihtiyacı ve yüksek enflasyona dayalı ekonomik sorunlarla girmiş, Covid-19’un ortaya çıkardığı yeni sorunlara karşı getirdiği çözümler de sınırlı kalmıştır. Enflasyondaki yükselişe ve TL’nin alım gücündeki düşüşe rağmen ekonomi 2020 yılında % 1,8 büyümüştür. Enflasyonun yüksek olduğu dönemde düşük faizle yüksek kredi artışına gidilmiş, bu durum kısa vadede büyüme getirmiş olsa da uzun vadede ekonomideki sorunları artıracak ve büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilecektir. 2018 yılında ve ardından 2020 yılında gelen kur şokları, yüksek enflasyon ve yüksek cari açık nedeniyle dış borçlanma maliyetleri artmış ve Türkiye’nin sürekli olarak artmakta olan dış kaynak ihtiyacını karşılaması güçleşmiştir. Covid-19 nedeniyle daralan ekonominin getirdiği yüksek işsizlik oranları hanehalkı harcamalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Hizmet sektörü, turizm sektörü başta olmak üzere salgın kısıtlamalarından önemli ölçüde olumsuz etkilenmiştir.

⁵⁸² Eğilmez, s. 153.

⁵⁸³ TÜSİAD, **2020 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, Şubat 2020, (Dünya), s. 3.

Tablo 13: Makroekonomik Göstergeler (2000-2020)

(Milyon ABD Doları)

Yıllar	GSYH (%)	Kişi Başına GSYH (ABD Doları)	TÜFE (yıllık,%)	Tarım Dışı İşsizlik (%)	İstihdam Oranı (%)	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari Denge	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Yabancı Portföy Yatırımları	Brüt Dış Borç Stoku	Brüt Dış Borç Stoku / GSYH (%)	\$/TL
2000	6,9	4 249	39,0	9,3	46,7	30.923	52.882	-21.959	-9.920	982	1.615	118.601	43,4	0,63
2001	-5,8	3 108	68,5	12,4	45,6	34.810	38.092	-3.282	3.760	3.352	-3.727	113.591	56,1	1,23
2002	6,4	3 608	29,7	14,5	44,4	40.705	47.109	-6.404	-626	1.082	1.503	129.601	54,4	1,51
2003	5,8	4 739	18,4	13,8	43,2	52.472	65.883	-13.411	-7.554	1.702	3.851	144.178	45,5	1,50
2004	9,8	6 021	9,35	14,2	41,3	68.833	91.271	-22.438	-14.198	2.785	9.411	161.159	39,6	1,43
2005	9,0	7 376	7,72	12,0	40,6	78.509	111.445	-32.936	-20.980	10.031	14.670	170.779	33,8	1,35
2006	6,9	7 971	9,65	11,1	40,5	93.778	134.672	-40.894	-31.161	20.185	11.402	208.006	37,7	1,44
2007	5,0	9 735	8,39	11,2	40,3	115.379	162.210	-46.831	-36.946	22.047	2.780	249.941	36,6	1,31
2008	0,8	11 018	10,06	12,3	40,4	140.906	193.823	-52.917	-39.425	19.851	-3.770	280.424	35,8	1,30
2009	-4,8	9 044	6,53	16,0	39,8	109.732	134.494	-24.762	-11.360	8.585	2.938	268.313	41,2	1,55
2010	8,4	10 629	6,40	13,7	41,3	120.992	177.317	-56.325	-44.620	9.099	19.617	291.141	37,4	1,51
2011	11,2	11 289	10,45	11,3	43,1	142.392	231.552	-89.160	-74.402	16.182	19.516	304.802	36,4	1,68
2012	4,8	11 675	6,16	10,3	43,6	161.948	227.315	-65.367	-47.960	13.744	38.372	341.567	38,9	1,80
2013	8,5	12 582	7,40	10,9	43,9	167.397	249.282	-81.885	-55.858	13.563	21.419	394.452	41,2	1,91
2014	4,9	12 178	8,17	12,0	45,5	173.293	239.865	-66.572	-38.848	13.337	20.962	406.969	43,3	2,19
2015	6,1	11 085	8,81	12,4	46,0	154.865	203.874	-49.009	-27.314	19.263	-9.220	399.181	46,0	2,72
2016	3,3	10 964	8,53	13,0	46,3	152.645	192.568	-39.923	-27.039	13.835	8.083	408.081	46,9	3,03
2017	7,5	10 696	11,92	13,0	47,1	169.214	227.789	-58.575	-40.813	11.042	23.857	453.796	52,8	3,65
2018	3,0	9 792	20,30	12,9	47,4	178.909	219.635	-40.726	-21.743	12.822	88	442.572	55,5	4,82
2019	0,9	9 213	11,84	16,0	45,7	182.246	198.997	-16.751	6.759	9.266	3.256	434.187	57,1	5,68
2020	1,8	8 599	14,60	15,3	42,8	168.423	206.272	-37.849	-36.770	7.824	-5.236	450.048	62,8	7,02

Kaynak: TÜİK, TCMB ve T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İmalat sanayinde ara malı ithalatının TL'deki değeri kayıpları nedeniyle ek maliyetler oluşturmaya, yatırımlar ve tüketimdeki düşüşe rağmen 2019 yılına kadar artan ihracat, salgın nedeniyle 2020 yılında bir miktar gerilemiştir.

Covid-19 nedeniyle işten çıkarmaların önlenmesine ve istihdamın korunması için destek verilmesine rağmen Tablo 13'de işsizliğin % 0,7 azaldığı görülmektedir. 2020 yılında istihdam oranı düşerken işsizlikteki azalışın iş bulmada ümitsizlerin artışından kaynaklı olduğu, işsizliğin ekonomideki daralma devam ettiği sürece ve yasaklanan işten çıkarmaların kalkmasıyla daha da artacağı söylenebilir. Özel sektörün büyük dış borç ve açık döviz pozisyonları, finansman sağlamakta zorlanmaları dolayısıyla yatırımların ve işletme sermayelerinin küçülmesi üretimi düşürmüş ve istihdam kayıplarına neden olmuştur. İşverenlerin Covid-19 nedeni ile önünü açan evden çalışma, kısmi zamanlı çalışma gibi uygulamalara, otomasyona ve dijitalleşmeye geçiş eğilimlerinin artması istihdamdaki sorunların artarak devam edebileceğini göstermektedir.

Türkiye'de ekonomide yavaşlama ile birlikte istihdam sorunları ortaya çıktığı gibi salgının getirdiği sağlık sorunları ve bu sorunların altında ezilme toplumsal huzursuzluklar yaratmış, her geçen gün belirsizlikler artmıştır. Türkiye'de gelir dağılımındaki bozulmalarla eriyen orta sınıfın eğitim, sosyal koruma ve sağlık hizmetlerinden, kamu kaynaklarından yeterince pay alamaması toplumsal sorunları daha da derinleştirebilecektir.

Türkiye, mal ve hizmet hareketleriyle birlikte sermaye hareketlerinin de hızlandığı bir dönemi dünya ekonomisine katılım ve küresel ekonominin gerekleri olarak görmüş, özelleştirme önerilerini uygulamaya koyarak küresel firmaların amaçlarına hizmet eden bir politika izlemiştir. Son yirmi yıllık süreç, küresel kapitalist sistemin ve serbest piyasa oluşumunun tam anlamıyla işlerlik kazandığı bir dönem olmuştur. Devletin ekonomi politikası kararlarında kapitalist sistemin kural ve kurumları, uluslararası kuruluşların yönlendirmeleri rol oynamıştır. Türkiye, ekonomisini dünya ekonomisiyle bütünleştirmek isterken ortaya çıkabilecek olumlu ve olumsuz gelişmeleri ve özellikle sermaye hareketlerindeki denetimi dikkate almamıştır. Böylece ekonomi politikalarının bağımsız bir şekilde belirlenme imkanı azalmış, doğrudan yabancı yatırımlar ve sıcak para girişleri beklenir hale gelmiştir.

Ülkedeki tasarruf açığı dış kaynakların kullanılmasını gerekli kılmış, dış finansman bağımlılığı ülke ekonomisinin en önemli sorunlarından olmuştur. Yurt içi talep artışları büyümeye olumlu yansırken, dış kaynaklarla finanse edilen yurtiçi talep ile gelen büyüme ülkenin karşısına cari işlemler açığı olarak çıkmaktadır. Cari açığı finanse eden yabancı sermayenin büyük bir kısmının kısa vadeli, her an ülkeden çıkabilecek olması ve belirsizlik halinde hemen çıkması ekonomide kırılğanlıklar yaratmaktadır. Ülkenin son yirmi yıl içinde karşılaştığı, istihdamı ve reel ücretleri gerileten krizlerin çoğunluğunun emperyalist sistemin ve küreselleşmenin olağan davranışı olan dış kaynak girişlerinin aniden durmasından veya hızla çıkışlarından kaynaklandığı söylenebilir.

Yüksek faiz, yüksek enflasyon, cari açık, bütçe açığı ve Türk Lirası'nın değer kaybı, fiyat istikrarını, yatırımları ve dış borç stoku ile birlikte büyüme, istihdam ve gelir dağılımını da olumsuz etkilemiştir. Dünyada teknoloji ve ekonomik büyümenin bütünleştiği, rekabet ortamının daha da ısındığı süreçte Türkiye enflasyon, döviz kuru ve faiz çıkmazıyla mücadele ederken rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Ekonomik sürecin işleyişinde makroekonomik istikrar, verimlilik, büyüme, kalkınma ile rekabet gücünün artması ve fiyat istikrarı hedeflenirken, istihdam artışı, gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılması ve toplumsal refahın artırılması geri planda kalmıştır. Bir yandan enflasyonu düşürme, dış kaynaklı sabit yatırımları çekme ve istihdam sorunlarına çözüm bulma çabalarında yetersiz kalınırken diğer yandan dış ticaret açığı hızla büyüme eğilimi göstermeye başlamıştır.

Türkiye, bu sarmaldan kurtulmak için yapısal reformlarla ekonomide verimliliği artıracak ve sınırlı kaynaklarını da verimli alanlara yönlendirecek beceriyi göstermek zorundadır. Türkiye'de 21. yüzyılın başından bu yana ekonomideki sorunlarına bakış açısındaki eksiklik nedeniyle istenilen çözümlere ulaşamamış, sorunların çözüm uygulamalarında hem ekonomik göstergeleri hem de toplumsal ve siyasi beklentileri içeren yapısal reformlar belirlenirken sosyal ve akademik birikimler, toplumsal iç dinamikler yeterince değer bulamamıştır. Kaynakların verimli kullanılması, üretimin artırılması, bireysel ve toplumsal refaha ulaşılması için bilimsel gelişmelerle ortaya çıkan davranış ve kararlar dikkate alınmamıştır. Kurumların görev ve yetki alanları birbirinin içine geçerek zayıflamış, etkinliği azalmıştır. Bireysel ve toplumsal yaşamın ihtiyaçları olan ve maddi temelini oluşturan mal ve hizmetleri

üretime ve tüketime hazırlayan, insanların kullanımına sunan ekonomik sistemde ülke kaynakları etkin kullanılmamış, kaynak dağılımında rekabet ortamı yaratılmadan iktidara yakın gruplara ve ekonomik güç odaklarına öncelik verilmiştir.

İç ve dış gelişmeler karşısında ekonomisi kırılgan ve büyümenin bu gelişmelere duyarlı bir görünüm sergilediği Türkiye, geçmiş yıllarda yaşadığı sorunları yeteri kadar ve gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirememiş, sorunlara kısa vadeli politikalarla çözüm aramıştır. Kısa vadeli çözüm arayışları ile geçici çözüm bulma uygulamaları yerleşik ve tekrarlanır olmuş, siyasi irade ile ekonomi kadrolarının bakış açıları ve ekonominin yapısal sorunlarına yaklaşımları uzun vadeli politikaların ortaya konup uygulanmasını zorlaştırmıştır.

Türkiye'nin büyüme, yüksek enflasyon, işsizlikte artış ve gelir dağılımındaki eşitsizlik sorunlarının çözümü; ötekileştirmeden uzak toplumsal uzlaşa ile dayanışmanın, katılımcılığın, özgürlüğün ve laikliğin temel alındığı demokratik bir ortam yaratmaktan, bilgi ve teknolojik gelişmelere uyumu önceliğine alan yenilikçi büyüme ve kalkınma stratejisi belirlemekten geçmektedir. Ülkenin mevcut koşulları ve gelişmişlik düzeyi çerçevesinde gecikmeden özellikle uzun döneme yayılacak yüksek teknoloji kullanımı ile birlikte yüksek teknolojinin üretimine geçilmesini ulusal politika olarak benimsemesi bir zorunluluk olmaktadır. Bu politikalara entegre/bağlı olarak da bütünsel bir istihdam stratejisi gerekecektir. Ancak bunun için de öncelikle nüfus ve işgücüne ilişkin gelişmelerin ortaya konulması uygun olacaktır. İzleyen bölümde bu yapılmaya çalışılmıştır.

3.3.2. Türkiye’de Nüfusun Yapısı ve Değişimi

Her ülke gibi Türkiye için de demografik yapıdaki değişimler ülkenin toplumsal bütünü oluşturarak teknolojik, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel yapısı açısından önemlidir. Nüfus ve nüfusun çeşitli boyutlarıyla ortaya çıkan oransal dağılım, sosyal yapının temel belirleyenleridir. Türkiye, 21. yüzyılda demografik yapısının nasıl olacağını, nüfus artışı ile nüfusun yaş yapısında meydana gelecek değişiklikleri gerçeğe yakın görebilmek için nüfus projeksiyonları üretmekte ve karşılaşılabileceği fırsatlarla sorunlara yönelik politikalar üreterek ülkenin gelecekteki ekonomik ve toplumsal gelişimi açısından adımlar atmaktadır.

Nüfus projeksiyonları doğum, ölüm ve göç hareketlerinin ilerideki eğilimleriyle ilgili belli varsayımlar çerçevesinde nüfusun gelecekteki gelişme tahminlerini içermektedir. TÜİK, Türkiye'nin nüfus yapısında ortaya çıkan değişimlere bağlı olarak 2017 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre biri ana senaryo olmak üzere farklı doğurganlık ve göç varsayımlarını içeren düşük ve yüksek iki senaryo ile birlikte üç ayrı senaryo çerçevesinde yeni nüfus projeksiyonları üretmiştir. Demografik göstergelerdeki eğilimlerin devam edeceği varsayımına dayanan ana senaryo öne çıkarılmıştır⁵⁸⁴.

Türkiye'nin nüfusu 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla 41 milyon 915 bin 985 erkek, 41 milyon 698 bin 377 kadın olmak üzere 83 milyon 654 bin 362 kişi olmuştur. Nüfusun % 50,1'ini erkekler, % 49,9'unu kadınlar oluşturmaktadır. İl ve ilçe merkezlerinde nüfusun % 93'ü yaşarken, belde ve köylerde yaşayanların oranı % 7'dir. Nüfus artış hızı ise bir önceki yıla göre ‰ 14'den gerileyerek ‰ 5,5 olarak gerçekleşmiştir⁵⁸⁵. Türkiye'de doğum oranlarındaki yüksek seyir genç nüfusu ve toplam nüfus içerisindeki payını artırmıştır. Doğum oranları düşme eğilimi gösterse de nüfus artış hızı azalarak devam etmektedir. Türkiye'nin genç nüfus yapısından kaynaklı hız ve artış potansiyeli nüfusun bir süre daha artışını devam ettirecek olsa da toplam nüfus hacminin yüzyılın ortalarına kadar 100 milyon civarında olacağı beklenmektedir. Demografik göstergelerdeki eğilimlerin devam etmesi durumunda nüfus 2023 yılında 86 milyon 907 bin 367 kişiye, 2040 yılında 100 milyon 331 bin 233 kişi olacak ve 2069 yılına kadar artarak 107 milyon 664 bin 079 kişiye ve en yüksek nüfusuna ulaşacağı, 2080 yılında 107 milyon 100 bin 904 kişiye gerileyeceği tahmin edilmektedir⁵⁸⁶.

Tablo 14'de görüldüğü gibi TÜİK tarafından açıklanmış olan projeksiyona göre Türkiye'nin nüfusu düşük hızla da olsa artmaya devam edecektir. 2020 yılında 15 yaş altındakilerin 19 milyon 68 bin 237 olan nüfusunun 2025 yılında 19 milyon 723 bin 575'e çıkacağı, yine 2020 yılında 15-64 yaş grubunun 56 milyon 592 bin 570 olan nüfusunun 2025 yılında 59 milyon 348 bin 415'e çıkacağı tahmini yapılmaktadır.

⁵⁸⁴TÜİK, “Nüfus Projeksiyonları 2018-2080”, **Haber Bülteni**, 21.02.2018, (Projeksiyon), <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30567>, (13.10.2020), s. 1.

⁵⁸⁵ TÜİK, “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2020”, **Haber Bülteni**, 04.02.2021, (Nüfus), <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=37210>, (17.04.2021), s. 1.

⁵⁸⁶ TÜİK, Projeksiyon, s. 1.

Tablo 14: Nüfus ve Projeksiyon Görünümü (2000-2080)

Yıllar	0-14 Yaş		15-64 Yaş		65 Yaş ve Üstü		Toplam	Nüfus Artış Hızı (%)	TDH*	Bağımlılık Oranı		
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%				Genç (15-)	Yaşlı (65+)	Toplam
2000	18 946 000	29,3	41 433 000	64,0	4 350 000	6,7	64 730 000	14,3	2,53	45,7	10,5	56,2
2001	18 935 000	28,9	42 280 000	64,4	4 390 000	6,7	65 603 000	13,5	2,38	44,8	10,4	55,2
2002	18 850 000	28,4	43 120 000	64,9	4 432 000	6,7	66 402 000	12,2	2,17	43,7	10,3	54,0
2003	18 745 000	27,9	43 955 000	65,4	4 487 000	6,7	67 187 000	11,8	2,09	42,6	10,2	52,8
2004	18 672 000	27,5	44 783 000	65,8	4 557 000	6,7	68 010 000	12,2	2,11	41,7	10,2	51,9
2005	18 617 000	27,0	45 595 000	66,2	4 646 000	6,7	68 861 000	12,5	2,12	40,8	10,2	51,0
2006	18 581 000	26,6	46 397 000	66,5	4 751 000	6,8	69 730 000	12,6	2,12	40,0	10,2	50,2
2007	18 642 391	26,4	46 943 690	66,5	5 000 175	7,1	70 586 256	12,3	2,16	39,7	10,7	50,4
2008	18 788 587	26,3	47 835 090	66,9	4 893 423	6,8	71 517 100	13,2	2,15	39,3	10,2	49,5
2009	18 859 334	26,0	48 618 564	67,0	5 083 414	7,0	72 561 312	14,6	2,10	38,8	10,5	49,2
2010	18 878 582	25,6	49 516 670	67,2	5 327 736	7,2	73 722 988	16,0	2,08	38,1	10,8	48,9
2011	18 886 575	25,3	50 346 979	67,4	5 490 715	7,3	74 724 269	13,6	2,05	37,5	10,9	48,4
2012	18 857 179	24,9	51 088 202	67,6	5 682 003	7,5	75 627 384	12,1	2,11	36,9	11,1	48,0
2013	18 849 814	24,6	51 926 356	67,7	5 891 694	7,7	76 667 864	13,8	2,11	36,3	11,3	47,6
2014	18 862 430	24,3	52 640 512	67,8	6 192 962	8,0	77 695 904	13,4	2,19	35,8	11,8	47,6
2015	18 886 220	24,0	53 359 594	67,8	6 495 239	8,2	78 741 053	13,5	2,16	35,4	12,2	47,6
2016	18 925 782	23,7	54 237 586	68,0	6 651 503	8,3	79 814 871	13,6	2,11	34,9	12,3	47,2
2017	19 033 488	23,6	54 881 652	67,9	6 895 385	8,5	80 810 525	12,5	2,08	34,7	12,6	47,2
2018	19 184 329	23,4	55 633 349	67,8	7 186 204	8,8	82 003 882	14,8	2,00	34,5	12,9	47,4
2019	19 212 345	23,1	56 391 925	67,8	7 550 727	9,1	83 154 997	14,0	1,88	34,1	13,4	47,5
2020	19 068 237	22,8	56 592 570	67,7	7 953 555	9,5	83 614 362	5,5	1,76	33,7	14,1	47,7
2021	19 528 991	23,0	57 058 619	67,2	8 321 048	9,8	84 908 658	15,5	2,10	34,2	14,6	48,8
2022	19 568 147	22,8	57 760 366	67,3	8 582 520	10,0	85 911 035	11,8	2,10	33,9	14,8	48,7
2023	19 601 384	22,6	58 438 033	67,2	8 867 951	10,2	86 907 367	11,6	2,10	33,5	15,2	48,7
2024	19 686 367	22,4	58 971 218	67,1	9 227 984	10,5	87 885 571	11,3	2,09	33,4	15,7	49,1
2025	19 723 575	22,2	59 348 415	66,8	9 772 942	11,0	88 844 934	10,9	2,09	33,3	16,4	49,7
2040	19 333 893	19,3	64 623 369	64,4	16 373 971	16,3	100 331 233	5,8	-	29,9	25,3	55,3
2060	18 126 086	16,9	64 727 126	60,4	24 242 787	22,6	107 095 998	1,4	-	28,0	37,5	65,5
2080	16 813 783	15,7	62 873 761	58,7	27 413 359	25,6	107 100 904	-0,7	-	26,7	43,6	70,3

*TDH: Toplam Doğurganlık Hızı (Kadın Başına Çocuk Sayısı)

Kaynak: TÜİK, Nüfus Tahminleri (2000-2006), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları (2007-2020), Nüfus Projeksiyonları (2021-2080), Doğum İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Nüfustaki artış hızına bağlı olarak nüfusun yaş kompozisyonunda da değişiklik olması kaçınılmazdır. Nüfus artış hızında yavaşlama 65 ve üzeri yaştakilerin toplam nüfus içerisindeki payını da her geçen gün artırmaktadır. 2000 yılında 2,53 olan toplam doğurganlık hızı 2020 yılında 1,76'ya düşmüş ve bu dönem içinde nüfusa katılan çocukların sayısı azalarak 2000 yılındaki toplam nüfusa oranı % 29,3'den 2020 yılında % 22,8'e gerilemiştir.

2020 yılındaki doğurganlık hızında görülen önemli düşüşle 2020 yılı sonrası doğurganlığın nüfus yenilenme düzeyi olan 2,10 seviyelerinin altında kalacağı tahmin edilmektedir. Böyle bir durumda 2021 yılından itibaren doğurganlık hızı 2020 yılı düzeyi veya altında devam ettikçe 15 yaş altı nüfus toplam nüfus içindeki miktar ve pay olarak düşmeye devam edecek, Türkiye uzun dönemde genç bir nüfusa sahip olma özelliğini kaybedecektir. Dolayısıyla potansiyel olarak aktif işgücünü barındıran 15-64 yaş arasındaki nüfusta artış gözlenecektir.

15-64 yaş grubundaki nüfus 2000-2020 yılları arasında yaklaşık % 36,6 artış göstermiştir. 2020-2025 yılları arasında yaklaşık % 4,9 artacağı, 2060 yılına kadar artışın devam edeceği ve sonrasında düşüş eğilimine gireceği tahmin edilmektedir. Doğurganlığın hızla düşüş gösterdiği 2020 yılı öncesi doğanların büyük bir kısmı ve sonrası doğanların bir kısmı 2040'lı yıllarda 15-64 yaş grubunda olacaklar ve kendilerinden sonra doğanlar azalacağından bu yaş grubunun toplam nüfus içindeki sayısı giderek artacaktır. Demografik fırsat penceresi olarak tanımlanan 15-64 yaş grubundaki bu artış Türkiye'nin önündeki yıllarda potansiyel işgücünün ve işgücü arzının artacağını göstermektedir⁵⁸⁷. İşgücü arzındaki artış ücretler ve çalışma koşullarında çalışan açısından olumsuzluklar yaratabilecek, diğer taraftan ekonomideki fırsatlar işgücünün eğitim düzeyi ve niteliğine bağlı olarak değerlendirilebilecektir. Çalışma çağındaki yani 15-64 yaş grubundaki nüfusun görünümü işgücü piyasası bakımından önemlidir. 2040'lı yıllara kadar artan çalışma çağı yaş grubunun azalışa geçmesiyle ülkenin demografik fırsat penceresi kapanmış olacaktır.

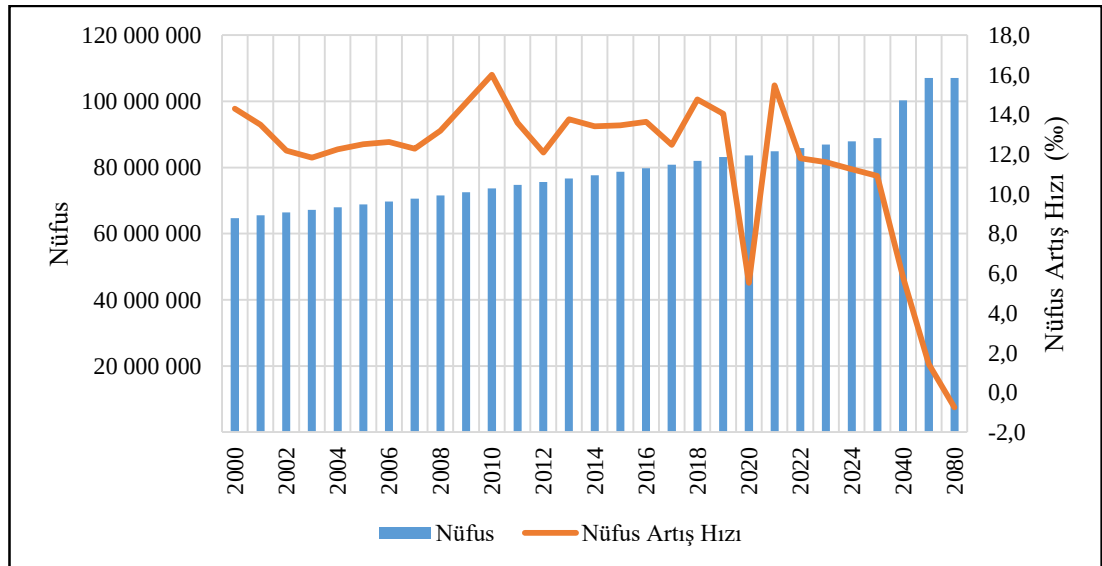
Türkiye'de yaklaşık 2040 yılından sonra 15-64 yaş grubunun göreceli ağırlığı yaşlı nüfus payının artışı nedeniyle azalmaya başlayacaktır. Tablo 14'e bakıldığında

⁵⁸⁷ İsmet Koç ve diğerleri, **Türkiye'nin Demografik Dönüşümü**, Hacettepe Üni. Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 57.

potansiyel olarak çalışabilecek 15-64 yaş grubunun projeksiyon döneminde 2025 yılında toplam nüfus içinde % 66,8 olan payının 2040 yılında azalmaya başlayarak % 64,4'e, 2060 yılında % 60,4'e ve 2080 yılında da % 58,7'ye düşeceği tahmin edilmektedir. 2040 yılına kadar aktif nüfustaki artış giderek yükselen bir potansiyel işgücünün ve işgücü arzının var olacağına işaret etmektedir. Böyle bir durumda işgücü piyasasında arz fazlalığı kaçınılmaz olacak, bu da istihdam üzerinde ücretler ve çalışma koşulları açısından baskı unsuru olabilecek, yeni istihdam alanları yaratılmadıkça işsizlikte artışı getirebilecektir. Doğurganlıktaki düşüş ileride yetişkin nüfus artış hızını düşüreğinden aktif nüfusun ve potansiyel işgücünün artmasını engelleyecek dolayısıyla işgücü arzı da azalacaktır.

Türkiye’de doğurganlık oranının düşüş eğilimine girmesi demografik değişim sürecinin sonlarına yaklaşıldığını işaret etmektedir. Türkiye’de geçmişteki hızlı nüfus artışının tekrar etmesinin uygulanacak politika ve teşviklerle istense de içinde bulunulan sosyo-ekonomik koşullar nedeniyle gerçekleşmesinin çok zor olacağı söylenebilir. Şekil 7, Türkiye’de 21.yüzyılın başlarından itibaren görülen nüfus artış hızının süreç içinde sıfıra ve ardından negatif değerlere bile ulaşabileceği tahminlerinin yapıldığını göstermektedir.

Şekil 7: Nüfus ve Nüfus Artış Hızı (2000-2080)

Kaynak: TÜİK, Nüfus Tahminleri, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları ve Nüfus Projeksiyonları verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Beklenmeyen siyasi, ekonomik, sosyal gelişmelerle toplumun tümünü etkileyecek büyük çaplı doğal afetler ve uzun süre etkisinin görüleceği salgın hastalıklar yaşanırse uzun dönemde eğilimlerde değişimler görülebilecektir. Türkiye’de 2020 yılı Mart ayından itibaren etkileri görülmeye başlayan Covid-19 salgını sağlık sorunları yanında ekonomik daralmayı getirmiştir. Bu durum istihdamdaki olumsuz gelişmelerle ailelerin gelir düzeylerini geriletmiş ve gelecek beklentilerini, planlarını değiştirmelerine veya ertelemelerine neden olmuştur. Ekonomideki daralma ve sağlık sorunlarının çözülmesindeki yetersizlik demografik yapıda da değişimleri getirmiştir. Demografik yapıdaki bu değişimlerin devam ederek gelecek yıllarda da kalıcı etkiler yapacağı söylenebilir.

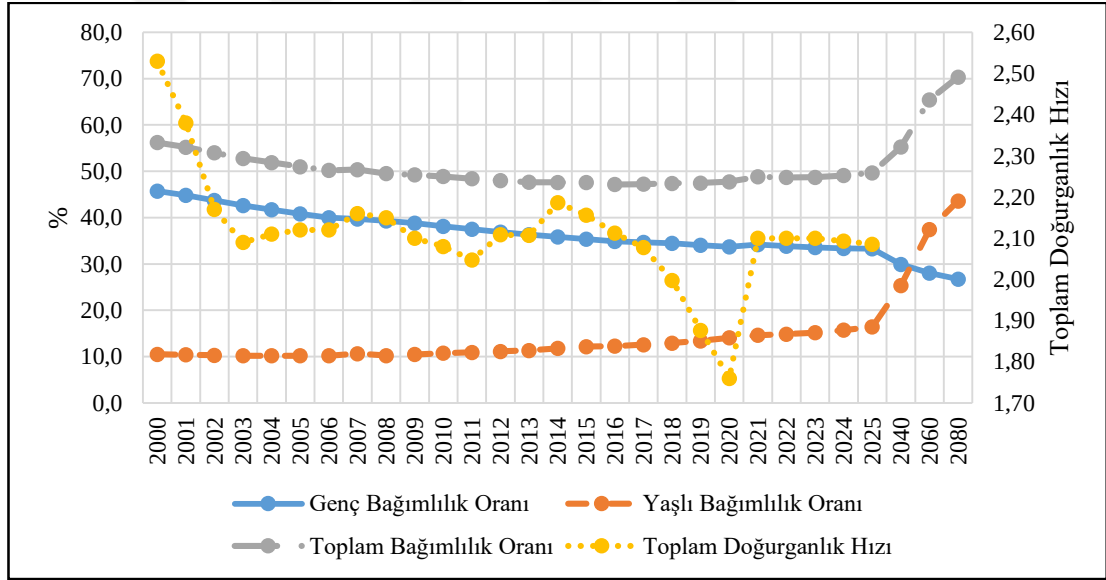
Türkiye içinde bulunulan döneme kadar hiç karşılaşmadığı hızlı yaşlanma sürecinin getireceği çok farklı sorunlarla karşılaşabilecektir. Ülkede doğurganlığın düşmesi nüfusa katılanı azaltarak doğrudan genç nüfusun toplam nüfustaki ağırlığının azalmasına, böylece yaşlıların payının doğrudan artmasına, nüfus yapısının değişerek nüfusun yaşlanmasına, doğurganlıktaki düşmenin sürmesi de yaşlı nüfusun artış hızı kazanmasına neden olmaktadır. Böyle bir durumda Türkiye’nin önündeki on yıllarda genç bir nüfusa sahip olmayacağı söylenebilir.

Aktif nüfus yani potansiyel olarak çalışmaya hazır 15-64 yaş grubu dışında kalan nüfus ekonomik olarak aktif olmayan ve aktif olanlara bağımlı nüfus olarak değerlendirilmektedir. Aktif olan kişi başına düşen 15 yaş altı ve 65 yaş ve üzeri kişi miktarı bağımlılık oranını göstermektedir. Türkiye’de aktif nüfus sürekli bir şekilde artığında ilerideki yıllarda aktif nüfusun istihdam edilebilirliğinde artış da sağlandıkça aktif yaştaki kişilerin geçindirmekle yükümlü olduğu bağımlıların oranı giderek azalma eğilimi gösterebilecek ve ekonomik yükleri azalmaya başlayabilecektir. Böyle bir durum refah seviyesinin artığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak bu yaklaşım 15-64 yaş grubu aktif nüfusun arttığı, büyük bir kısmının istihdam edildiği ve işsizliğin makul düzeylerde olduğunda geçerli olabilecektir.

2020 yılında yaklaşık 19 milyon olan 0-14 yaş grubundaki nüfusun 2025 yılında 19.7 milyon olacağı tahmin edilmekte ve yaklaşık 700 bin kadar bir artış beklenmektedir. 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payına bakıldığında 2020 yılında % 22,8 olan payın 2025 yılında % 22,2’ye gerileceği görülmektedir. 65 yaş üzerindekiilerin ise aynı yıllarda nüfusunun 7.9 milyondan 9.7 milyona, toplam nüfus

içindeki payının da % 9,5’den % 11’e çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu oranların daha sonraki onlu yıllarda 0-14 yaş grubu için % 15,7 ye kadar düşeceği, 65 yaş üzerindekiilerin de % 25,6’ya kadar yükseleceği tahmini yapılmaktadır. Dolayısıyla 0-14 yaş grubunun bağımlılık oranında 2000 yılından % 45,7’den düşerek gelen ve 2020 yılında % 33,7 olan oran 2025 yılında % 33,3’e sonraki onlu yıllarda da % 26,7’ye gerileceği tahmin edilmektedir. Oysa bu oranlar 65 yaş üzeri için 2000 yılından % 10,5’le başlayıp 2020 yılında % 14,1’e yükselmiş ve 2025 yılı için % 16,4, sonraki onlu yıllarda da % 43,6’ya kadar yükseleceği tahmin edilmektedir. Şekil 8, toplam bağımlılık oranlarını ve bu oranlarda 65 yaş üzerindekiilerin ağırlığının sürekli artarken 15 yaş altındakilerin bağımlılık oranlarının düşeceğini, Türkiye nüfusunun 2040’lı yıllarla birlikte genç bir nüfus yapısına sahip olamayacağını göstermektedir.

Şekil 8: Genç - Yaşlı Bağımlılık Oranı ve Toplam Doğurganlık Hızı (2000-2080)

Kaynak: TÜİK, Nüfus Tahminleri, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, Nüfus Projeksiyonları ve Doğum İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bağımlı nüfus içinde bulunan 15 yaş altındakilerin sayısı doğurganlık düşüşü nedeniyle zamanla azalacağından bağımlı nüfus içinde 65 yaş üzerindeki kişilerin ağırlığı artacaktır. Dolayısıyla aktif nüfusa bağımlı kişilerin 65 yaş üzerindekiiler olarak artması ülke ekonomisine emeklilik ödemelerinde artış, sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılanması, sağlık sisteminin yaşlı nüfusun sağlık sorunlarına

cevap verebilmesi ve işgücünün yaşlanarak bu gruba eklenecek olması gibi yükleri de beraberinde getireceği söylenebilir.

Nüfusun 0-14 yaş grubunda beklenen oran ve sayısal azalış ekonomik üretkenliği olmayan bağımlı yaş grubunun toplum üzerindeki yükünü hafifletecek, eğitim niteliğinde artışın fırsatı olabilecektir. Bağımlı yaş grubu içinde olan 65 ve üzeri yaş grubunda beklenen artış sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinin güçlendirilmesini, dolayısıyla daha fazla kaynak aktarılmasını getirecektir. Kısmen de olsa bu yaş grubundakilerden hayat boyu öğrenme ile becerilerinin geliştirilmesi veya güncellenmesi yoluyla işgücüne katılmaları sağlanabilir. Türkiye, toplam nüfus içindeki oranı azalan 0-14 yaş aralığındaki nüfusun bağımlılık oranı azaldıkça önündeki süreçte fırsat ve üstünlükleri yakalayabilmesi için gençlerini daha sağlıklı ve çağdaş eğitim almış olarak yetiştirmelidir. Türkiye, genç nüfusunun sorunları yanında artacak yaşlı bağımlılık oranıyla önceden tahmin edilemeyecek, daha önce karşılaşmadığı sorunlar yaşayabilecektir.

Nüfusun gün geçtikçe yaşlanacağı gerçeği yanında asıl önemli olan yaşlanma sürecinin hız kazanarak 65 yaş üzerindeki nüfusun sayı ve oran olarak hızla artışa geçeceği olasılığının yüksekliğidir. Ülke yönetiminde bulunanlar ve politika yapıcılar demografik fırsat penceresi sürecinde artan çalışma çağı nüfusuna üretkenlik ve istihdam artışı sağlayacak politikalarla çözüm bulmalıdır. Genç nüfusa eğitim ve sağlık yatırımları yapılarak işgücü piyasasının gerektirdiği beceriler kazandırılmalı ve gelecekteki işgücü talebini karşılayabilecek donanım verilmelidir. Alt yapıya, fiziksel sermayeye ve beşeri sermayesine yatırımlar artırılarak işgücü verimliliği ile büyümede artış sağlanmalıdır. Türkiye'nin demografik yapısındaki bu değişim toplumsal, teknolojik, ekonomik, politik ve sosyal açıdan fırsatlar yaratacağı gibi sorunlar da getireceği bu dönemi eğitimde ve işgücü piyasasında reformlar getiren doğru politika uygulamaları ile değerlendirebilirse bilgi toplumuna dönüşümde gerekli insan kaynağında nitelik artışını sağlayabilecek ve istihdam yaratabilecek bir ekonomik yapıya ulaşabilecektir.

3.3.3. Bilgi Toplumu ve Türkiye'nin Konumu

Dünyanın, bilgi toplumu adıyla yeni bir toplumsal yapılanmaya girmesi ülkeleri ve toplumları ekonomi başta olmak üzere tüm boyutlarda yeni yapılanmalara yöneltmiştir. BİT'deki gelişmeler ve kullanımındaki artışla birlikte her türlü bilgiye ulaşım, bilgiyi işleme ve saklama önemli ölçüde kolaylaşmış, bilgi kullanımı ekonomik ve sosyal faaliyetleri değiştirmiş, yeni ürün ve hizmetler yaratarak bilgi temelli yeni bir ekonomik yapının oluşmasının ortamını geliştirmiştir. Bilgi iletişim ve bilgi ağlarını kullanmada ilerleme sağlayan toplumlar mal, hizmet ve bilgi üretiminde, ekonomik ve sosyal alanda güçlenerek refahlarını artırmış ve kalkınmışlardır. Bilgi teknolojik, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda değişim süreci başlatan temel kaynak olarak benimsenirken emek ve sermaye geri planda kalmıştır.

Türkiye, bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde strateji ve politikalar geliştirmiştir. Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm çalışmaları ve sağladığı ilerlemenin seçili gösterge ve uluslararası kuruluşlarca hazırlanmış rapor ve endekslerle mevcut durumunun ortaya konması yeni strateji ve politikaların belirlenmesine yardımcı olacaktır.

3.3.3.1. Türkiye'de Bilgi Toplumu Dönüşüm Çalışmaları

Türkiye, 21. yüzyılın başından itibaren bilgi toplumuna ulaşma çalışmalarını hızlandırmış temel hedeflerini yeniden belirlemeye, bilim ve teknoloji politikaları ortaya koymaya yönelmiş, 2003 yılından bu yana bilgi toplumu çalışmaları ile projelerin strateji çerçevesinde yürütülmesine yoğunlaşmıştır⁵⁸⁸.

Türkiye 21. yüzyılın başlarından bu yana dijital dönüşüme yönelik geliştirdiği politika ve programların ilk çalışması olarak kabul edilen Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Anaplanı (TUENA) Bilgi Toplumu'na dönüşümü amaçlayan bir plan olarak ortaya konmuştur. Ulaştırma Bakanlığı koordinatörlüğünde Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 1999 yılında tamamlanan TUENA enformatik altyapı ile sanayinin enformatik gelişimi için önemli tespitler ve

⁵⁸⁸ Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, **2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı**, T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 164.

öngörüler çerçevesinde destek ve politika önerisinde bulunmuş olmasına rağmen uygulanamamıştır⁵⁸⁹.

Türkiye 2000’li yılların başında Avrupa Birliği’ndeki gelişmelere duyarlı olmuş ve bilgi toplumuna geçiş sürecinde AB’nin e-Avrupa+ Eylem Planı çerçevesinde e-Türkiye Girişimi başlatılmıştır. Girişim taslak eylem planı 13 çalışma grubunun katkısıyla oluşturularak e-Türkiye Girişimi 2001 yılında uygulamaya konulmuştur⁵⁹⁰. Teknik ve hukuki altyapının, insan kaynaklarının bilgi toplumuna hazırlanması, internetin yaygınlaşarak kamu kurumlarının internet üzerinden hizmetlerini geliştirmesini hedeflemiş olan e-Türkiye Girişimi uygulamaya konulmuş olmasına rağmen siyasi ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle hayata geçirilememiştir⁵⁹¹. Bilgi ve iletişim teknolojileri kapsamındaki çalışmalar Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) yönetiminde e-Dönüşüm Projesi adı altında birleştirilmiş, 2003 yılında Bilgi Toplumu Dairesi kurularak Kısa Dönem Eylem Planı (2003-2004) ile Eylem Planı (2005) hazırlanmış ve bu planlarla program önerileri yapılmıştır. Bilgi toplumu stratejisinin belirlenmesi ve bilgi toplumuna uyumlu insan kaynağı planlamasının yapılması öne çıkarılmıştır⁵⁹².

2005 Eylem Planı’nın uygulanması sonrasında Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanarak 2006-2010 yılları arasında uygulamaya konmuştur. Politika metinlerinde stratejik önceliklere yer verilmiş, bu sürecin uygulamalar yanında göstergelerle de takip edilip hedeflere yaklaşımı izlemek için 117 gösterge ile ölçümleme dökümanı hazırlanmıştır. TÜİK ‘in derlediği veya kurumlarca aktarılan göstergelere ait veriler DPT tarafından dönüşüm sürecinin de değerlendirildiği Bilgi Toplumu İstatistikleri olarak yayınlanmaya başlamıştır⁵⁹³. BİT’in iş dünyasında yaygınlaşması, sosyal dönüşüm, küresel rekabetçi bilgi teknolojileri sektörü, Ar-Ge ve yenilikçiliğin geliştirilmesi, kamu yönetiminin modernize edilmesi, vatandaşa yönelik hizmetlerde dönüşüm, iletişim altyapı ve hizmetlerinin geliştirilmesi stratejik

⁵⁸⁹ Erol Taymaz, **Dijital Teknolojiler ve Ekonomik Büyüme: Dijital Teknoloji Sektörlerinde Türkiye’nin Konumu, Fırsatları, Seçenekleri**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2018, s. 125.

⁵⁹⁰ Hüsnü Erkan ve diğerleri, **Türkiye için Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi**, Ege Genç İşadamları Derneği, İzmir, 2007, ss. 81, 82.

⁵⁹¹ Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi, “Ülkemizde Bilgi Toplumu Dönüşümü”, <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/ulkemizde-bilgi-toplumu-donusum/>, (23.02.2021).

⁵⁹² Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi, “Bilgi Toplumu Dairesi Hakkında”, <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/bilgi-toplumu-dairesi-hakkinda/>, (23.02.2021).

⁵⁹³ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, ss. 3, 11.

öncelikler içinde yer almıştır⁵⁹⁴. Bilgi toplumuna dönüşüm için politika, hedef ve strateji belirleme 2011 yılında DPT'nin dönüştüğü Kalkınma Bakanlığı, e-devlet politikaları da Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı görev ve sorumluluk alanına girmiştir⁵⁹⁵.

Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014-2018) ülkenin istikrarlı ekonomik büyümesi ile birlikte hukukun üstünlüğüne, bilgi toplumuna, rekabet üstünlüğüne, insani gelişmişliğe, çevre duyarlılığına, kaynakların verimli ve sürdürülebilir kullanımına yer verilerek ekonomik ve sosyal kalkınmayla insanı merkezine alan bütüncül ve çok boyutlu yaklaşım öne çıkarılmıştır. Bilgi toplumuna dönüşümde BİT'in yaygınlaştırılması, bilgi temelli ekonomi ve nitelikli istihdam açısından BİT'in etkinliğinden yararlanılması, BİT teknolojileri üretiminde katma değer payının artırılması amaçlanmıştır. İhracatın ithalat bağımlılığının azaltılması, orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerin ihracat içindeki payının artırılması, hizmet ihracatı ve çeşitliliğinin artırılması hedeflenmiştir⁵⁹⁶.

2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmış, küresel boyuttaki dönüşüme uyum sağlamak ve Türkiye'nin de bu dönüşüm içinde olabilmesi amacıyla 2015 yılında uygulamaya alınarak bilgi toplumuna ulaşma çerçevesinde büyüme ve istihdam odaklı sekiz temel gelişme konusu ve yetmiş iki eylem tanımlaması yapılmıştır⁵⁹⁷. 2015 yılından sonraki iki yıl içinde Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'nca Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı (2016-2019) dört stratejik amaç, on üç hedef ve kırk üç eylem planıyla, Ulusal Genişbant Stratejisi ve Eylem Planı (2017-2020) da 2023 yılında her yerden herkese geniş bant hizmeti sunma hedefi ile uygulamaya geçmiştir. 2017 yılında üç yılı kapsayan ve yazılımın teknik ve hukuk altyapısına, beşeri kaynağın nitelik-nicelik olarak gelişimine, ülkenin rekabet gücü ve pazar payına odaklanan Türkiye Yazılım Sektörü Stratejisi ve Eylem Planı Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca hazırlanarak uygulamasına geçilmiştir⁵⁹⁸. Yine Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca 2018 yılında dijital dönüşümün imalat sanayinde yayılmasını ve bu bağlamda belirlenmiş teknoloji

⁵⁹⁴ Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, s. 12.

⁵⁹⁵ Taymaz, s. 126.

⁵⁹⁶ Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, **Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu 2019-2023 Stratejik Planı**, Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2018, s. 29.

⁵⁹⁷ Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, s. 15.

⁵⁹⁸ Taymaz, s. 126.

alanlarında bölgesel veya küresel gücünü arttıran ülke konumuna ulaşmayı amaçlayan Türkiye'nin Sanayi Devrimi: Dijital Türkiye Yol Haritası yayınlanmıştır⁵⁹⁹.

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun Stratejik Planı'nda (2019-2023) belirlenen altı amaçtan öne çıkan yüksek kapasiteli sabit mobil ve kablosuz genişbant şebekelerin ve hizmetlerin yaygınlaştırılması, fiber altyapının, yeni nesil haberleşme teknolojilerinin ve bu alanda Ar-Ge'nin geliştirilmesi konularında hedefler belirlenmiştir⁶⁰⁰.

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) verimlilik artışını, milli teknoloji hamlesiyle rekabet gücünü artıracak değer üreten ekonomik ve sosyal kalkınmayı amaçlamakta, istikrarlı ve güçlü ekonomi, nitelikli insan ve güçlü toplum, yaşanabilir şehirler, sürdürülebilir çevre, hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetim hedef ve politikalarına yer vermektedir. Planda, dijital dönüşümün hızlandırılarak öncelikli sektörlerde üretkenliğin ve rekabet gücünün artırılması amaçlanmış, sanayinin dijital dönüşümünde öncelikli sektörlerin ihtiyacı olan akıllı ürün ve sistemlerin geliştirilerek kullanılması, KOBİ'lerin dijital dönüşüm yol haritalarının hazırlanması hedeflenmiştir. Katma değerli üretim yapabilen ve yenilikçi ürün geliştirebilen bir imalat sanayinin Ar-Ge ve yenilik yeteneğinin artırılması, özel sektörde araştırmacı insan gücünün sayısı ve niteliği artırılarak araştırmadan ticarileştirme sürecine geçirecek orta yüksek ve yüksek teknolojiye ulaştıran Ar-Ge ve yenilik destek sistemi amaçlanmaktadır. Kritik teknoloji alanlarında teknoloji üretme ve uyum yeteneğinin geliştirilmesi, insan gücü kapasitesinin artırılması, araştırma altyapısının güçlendirilmesi, Ar-Ge ve yenilik işbirliği yapılacak stratejik ülkelerin belirlenmesi öne çıkarılmıştır. Plan, istihdam ve çalışma hayatı başlığı altında öncelikli olarak kadın ve gençlerle toplumun tüm bireylerini de kapsayan iş fırsatları yaratarak istihdamı artırmayı amaçlamakta, işgücü piyasasına yansıyacak yeni beceri ihtiyaçları doğrultusunda mesleki eğitim kursları ve işbaşı eğitim programları çerçevesinde dijital yetkinlikler ve becerilerin kazandırılmasını hedeflemektedir⁶⁰¹.

⁵⁹⁹ T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **Türkiye'nin Sanayi Devrimi: Dijital Türkiye Yol Haritası**, 2018, https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2023_Dijital-Turkiye-Yol-Haritasi.pdf, (24.02.2021), s. 16.

⁶⁰⁰ Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, s. 73.

⁶⁰¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)**, Ankara, 2019, ss. 76, 78, 141.

Türkiye’de yeni hükümet sistemine geçişle birlikte bakanlıkların da isimleri ile sorumluluk ve görev alanları ihtiyaca göre değiştirilmiştir. Bilgi toplumuna dönüşüm çalışmaları çerçevesinde belirlenecek politika, strateji ve eylem planları T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı altındaki Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi görev alanına girmiştir. Bunun yanında bakanlıkların ve kurumların da bilgi toplumu dönüşümü için görev alanlarına giren konularda değişimden önce ve sonra da yayınlanan çalışmaları olmuştur. Bunlardan başlıcaları;

Sanayi ve Teknoloji Stratejisi 2023 - T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı: Dijitalleşen dünyada ileri teknoloji ve katma değer üreten bir ülke olmanın hedeflendiği strateji belgesinde “Milli Teknoloji Güçlü Sanayi” vizyonu doğrultusunda ileri teknoloji ve inovasyon, dijital dönüşüm ve sanayi hamlesi, girişimcilik, beşeri sermaye ve altyapının kapsadığı beş ana bileşenden oluşan yol haritası belirlenmiştir⁶⁰².

Stratejik Plan 2020-2024 – T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı: Planda “Yüksek teknolojiye dayalı, rekabetçi, sürdürülebilir, yerli ve milli bir sanayi yapısı oluşturmak” misyon olarak belirlenmiş, vatandaş ve sonuç odaklı çözüm üreten kaliteli hizmet anlayışı, yenilikçi ve teknoloji odaklı olma, bilimsel değerlere bağlılık, insan odaklı üretim, şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi temel değerler öne çıkarılmıştır. Bu doğrultuda yedi amaç ve otuz iki hedef belirlenmiştir⁶⁰³.

Stratejik Plan 2019-2023 – TÜBİTAK: TÜBİTAK’ın ülkenin önündeki beş yıllık dönem için önceki stratejik planlardaki kapasite oluşturma, girdi odaklı yaklaşım yerine bu planda hedef, çıktı, performans ve etki odaklı yaklaşımla bilim, teknoloji ve yenilik ekosisteminde geliştirilecek alanlarda amaç ve hedefler ortaya konmuştur. Stratejik planda bilim temelli teknoloji ile katmadeğeri yüksek ürün ve hizmetler ile bilgi üretimi ve nitelikli insan kaynağının geliştirilmesi misyonu esas alınmıştır. Planda yenilikçilik ve girişimcilik, sonuç ve çözüm odaklılık, kapsayıcılık,

⁶⁰² T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi**, 18.09.2019, <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/SanayiStratejiBelgesi2023.pdf>, (09.03.2020), s. 3.

⁶⁰³ T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2020-2024 Stratejik Planı**, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/stratejik-planlar/mu2112012102>, (23.02.2021), (Stratejik Planı), ss. 1-4.

paylaşımcılık ve ulaşılabilirlik ile sürekli gelişim temel değerler çerçevesinde on amaç ve otuz beş hedef belirlenmiştir⁶⁰⁴.

Bütün bu çalışmaların yanında, T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından bilgi toplumuna dönüşüm sürecine uyum sağlamak amacıyla işgücü piyasası ve istihdama yönelik istihdam stratejisi belirlenmiştir. İstihdamı ve işgücü verimliliğini artırmayı, istihdam yapısını ve niteliğini çağın gereklerine uygun hale getirmeyi amaçlayan 2014-2023 yıllarını kapsayan Ulusal İstihdam Stratejisi, 2014 yılında uygulamaya konmuştur. Stratejide sosyal diyalogun esas alınması, tüm bireylere istihdam olanağının sağlanması, çalışanların haklarının korunması ve işverene yeni yükler getirilmemesi benimsenmiştir. 2014-2016 ve 2017-2019 yıllarını kapsayan üçer yıllık eylem planlarında hedef, politika ve tedbirler belirlenmiştir. Stratejide alt işverenlik, belirli süreli iş sözleşmesi, geçici iş ilişkisi, kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma, telafi çalışması ve kısa çalışma gibi esneklik uygulamalarına yer verilmiştir⁶⁰⁵.

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye, yaklaşık yirmi yılı aşkın bir süredir bilgi toplumuna dönüşüm için çalışmalar yapmış, bu çalışmaların bir kısmı Avrupa Birliği üyelik süreci çerçevesinde yürütülürken, geleceğinin kendi belirlediği kalkınma planları, politika, strateji ve eylem planları ile sağlanabileceğini görmüş ve bu yolda hedefler belirlemiştir. Türkiye, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve bu teknolojilerin kullanımındaki artışla birlikte bilgiye ulaşımın, bilgiyi işlemenin ekonomik ve sosyal faaliyetlerin yapısını değiştireceği, yeni ürün ve hizmetler yaratacağı, bilgi temelli yeni bir ekonomik yapının oluşarak toplumsal refahın ve kalkınmanın gerçekleşeceği bilinciyle bilgi iletişim teknolojilerini ülkenin her tarafına yaygınlaştırma yatırımlarını artırmaya çalışmıştır. Türkiye bilgi toplumuna dönüşümde kararlı bir davranış sergilediğini yaptığı yatırımlarla ortaya koyarken, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasında başarılı olmalı, nitelikli işgücü yetiştirme eğitimini önemsemeli, rekabet gücünü koruyacak geleneksel sanayilerde verimliliğini arttırmalıdır. Ancak ülkenin bilgi toplumuna ulaşarak kalkınmasında uluslararası ekonomik, siyasi ve jeopolitik koşullar ile ekonomik ve doğal kaynakların, toplumun

⁶⁰⁴ Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), **TÜBİTAK 2019-2023 Stratejik Planı**, Ankara, 2019, s. 1.

⁶⁰⁵ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi**, Ankara, 2017, s. 1.

teknoloji yatkınlığının, gelişmişlik düzeyinin ve beşeri sermayesinin önemli etkileri bulunmaktadır.

Farklı kurumlar tarafından ortaya konulan politika belgelerindeki teknoloji ve yenilik hedefleri, öncelikler ve eylemlerin gerçekleşmesinin takibi önemlidir. Bunun yanında hedeflerin tutarlı olması ve bu hedeflere ulaşmak için nelerin nasıl yapılacağı, hedefe ulaşılmadığında sonuçlarının ne olacağı da ortaya konulmalıdır. Bu bağlamda ülkenin bilgi toplumuna dönüşüm çalışmalarının bireylere, topluma, sosyal yaşama, öncelikle sanayi ve diğer sektörlerle, yeni iş yaratmaya, işgücü ve istihdama ne ölçüde yansıdığının bilinmesi için bilgi toplumu göstergelerinden ve endekslerinden öne çıkanlarının incelenmesi faydalı olacaktır.

3.3.3.2. Bilgi Toplumu Göstergelerinde ve Endekslerinde Türkiye'nin Konumu

Ulusal ve uluslararası düzeydeki kurum ve kuruluşlarca bilgi toplumuna dönüşümün değerlendirildiği gösterge, rapor ve endekslerde Türkiye'nin yerinin bilinmesi, geleceğinin planlanması açısından oldukça önemlidir.

Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde yaptığı çalışmaların çıktılarını görerek gelişme düzeyini belirleyebilmek için BİT'in yaygınlaşmasının, kullanımının farklı boyutlarını yansıtan ve birbirlerini tamamlayan veriler sunan, ölçüm yöntemleri oluşturup karşılaştırmalar yapan uluslararası kuruluşlardan Dünya Bankası (WB), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), Birleşmiş Milletler (UN), Dünya Ekonomik Forumu (WEF), Potulants Enstitüsü - Dünya Enformasyon Teknolojisi ve Hizmetleri Kuruluşu (WITSA) ve TÜİK'ten yararlanılmıştır. Türkiye ile karşılaştırma yapılırken ülke seçimlerinde gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler ile yüksek orta gelir ve yüksek gelirli ülkeler sınıflaması dikkate alınmıştır. Türkiye ile diğer ülkelerin bazı alanlardaki ve yıllardaki verilerine ulaşamadığından veri yoğunluğunun sağlandığı yıllara göre ülke seçimi ve karşılaştırmaları yapılarak Türkiye'nin konumunun görülmesi amaçlanmaktadır.

3.3.3.2.1. Göstergelerde Türkiye'nin Konumu

Türkiye'nin bilgi toplumu dönüşümünde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel yaşamda önemli etkileri bulunmaktadır. Türkiye, BİT'e erişim için yaptığı kamu yatırımlarıyla iletişim altyapısını yaygınlaştırarak tüm bireylerin internete ulaşımını hedeflemiştir. Ülkenin bu alandaki gelişmesi internet kullanımındaki yoğunluğunu, Ar-Ge faaliyetlerini ve bunun sonucu olarak patent – faydalı model artışını, imalat sanayide teknoloji dönüşümünü, yüksek katma değerli üretimi, BİT sektörünün gelişimini ne ölçüde etkilediğini ve bunları gerçekleştiren devlet ve birey arasındaki ekonomik ve sosyal etkileşimi yöneten kurumlara güveni, kurumlaşma yeterliliğini alt başlıklar altında değerlendirmek gerekmektedir.

3.3.3.2.1.1. İletişim Altyapısı

Bilgi toplumuna dönüşüm hedefine ulaşmada toplumun tüm kesimlerinin ve bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) sağladığı hizmetlerden etkin bir şekilde yararlanması oldukça önemlidir. BİT'in kullanımı dünyada hızla yaygınlaşırken kullanım yoğunluğu ve niteliği bakımından ülkeler arasında önemli farklılıklar görülmektedir. Toplumların gelişmişliğindeki en önemli parametrelerden biri genişbant ve fiber optik iletişim altyapısıdır⁶⁰⁶.

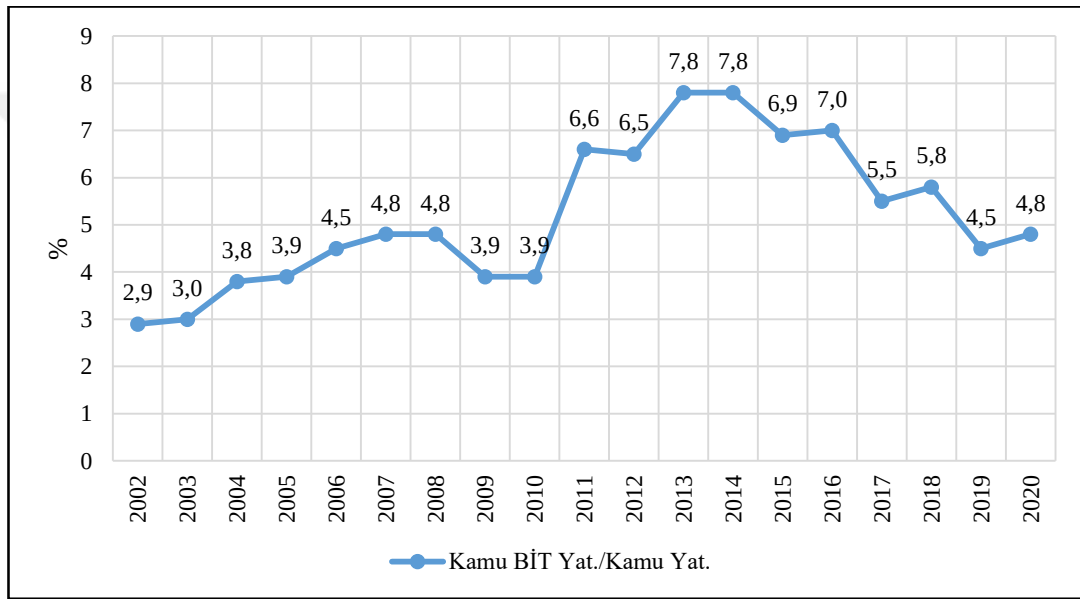
Yaşamın her alanında yaygınlaşan internete olan talep, sürekli artmaktadır. İnternet kullanımının artması ve artan veri trafiği, daha yüksek bant genişliği talebini de sürekli artırmaktadır. Artan talep, yüksek hız ve kalitede yeni erişim şebekelerine olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Yeni erişim şebekelerinde yaygınlığı artan teknolojiler sabit altyapıda fiber teknoloji, mobil altyapıda ise LTE (Dördüncü Nesil Mobil Teknolojisi – Long Term Evolution) olmakta ve sabit genişbant hizmetleri içerisinde payları artmaktadır. Bireylerin BİT'e ulaşma ve yararlanma yaklaşımındaki artış mobil teknolojileri öne çıkararak, mobil cihaz sahipliğinin yaygınlaşmasını ve internete erişimin mobile yönelmesini artırmıştır⁶⁰⁷.

⁶⁰⁶ T.C. Kalkınma Bakanlığı, **On Birinci Kalkınma Planı – Bilgi ve İletişim Teknolojileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2018, (Bilgi), s. xvii.

⁶⁰⁷ Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, ss. 22, 26.

Tüketicilerin ve kamunun kesintisiz iletişimle bilgiye ulaşabilmesi iletişim altyapılarının sürdürülebilir yatırımlara ve finansal yeterliliği olan yenilikçi işletmelerin varlığına bağlıdır. Türkiye, Şekil 9’da görüldüğü gibi 2000’li yılların başından itibaren kamu yatırımları içinde BİT yatırımları payını sürekli artırarak 2014 yılında % 7,8 oranına kadar çıkarmış ancak son yıllarda bu pay % 4,8’lere kadar gerilemiştir. 2020 yılı kamu BİT yatırımlarının kamu yatırımları içindeki oranı ise % 4,8 olarak planlandığı gibi gerçekleşmiştir.

Şekil 9: Kamu Yatırımlarında Kamu BİT Yatırımlarının Payı (2002-2020)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **Kamu Bilgi ve İletişim Teknolojileri Yatırımları Raporu 2021**, Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2021, s. 4’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, genişbant teknolojilerine DSL (Sayısal Abone Hattı – Digital Subscriber Line) teknolojileriyle geçmiş ve ülke genelinde genişbant altyapısında önemli ilerleme sağlanmıştır⁶⁰⁸. Tablo 15’de görüldüğü gibi Türkiye’de toplam sabit genişbant abonelikleri 2009 yılından 2020 yılına kadar yaklaşık iki kattan fazla artarak yüz kişide 20,1 aboneye ulaşmıştır. Türkiye’nin, OECD ortalaması 2009 yılı değeri olan 22,6’ya ulaşamadığı görülürken, 2020 yılı ortalaması 33,2’den oldukça geride kaldığı ve yakın zamanda ulaşmasının zor olduğu söylenebilir.

⁶⁰⁸ Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, s. 41.

Tablo 15: BİT'e Erişim ve Kullanım Yaygınlığı

Ülkeler	Toplam Sabit Genişbant Abonelikleri (100 kişi başına)		Toplam Mobil Genişbant Abonelikleri (100 kişi başına)		Mobil Telefon Kullanım Yaygınlığı (100 kişi başına)		Genişbant DSL Abone (100 kişi başına)		Genişbant Fiber Abone (100 kişi başına)		Hanelerde İnternet Erişimi (%)		Bireylerde İnternet Kullanımı (son üç ay) (%)		Girişimlerde Genişbant Erişimi (sabit-mobil) (%)		Girişimlerde Web Sitesi Sahipliği (%)	
	2009	2020	2009	2020	2008	2018	2009	2020	2009	2020	2009	2020	2009	2020	2010	2019	2010	2020
Türkiye	8,9	20,1	3,4	78,7	92,6	98,4	8,6	13,2	0,2**	4,8	30,03	90,73	34	78	88,84	94,85	52,51	53,75
Finlandiya	29,3	33,4	17,0	156,1	128,5	170,1	22,2	5,1	0,2	19,1	77,78	96,00	82	97	95,77	100,0	87,32	95,92
Almanya	31,0	43,4	-	91,4	130,6	165,2	27,9	30,5	0,2	2,3	79,07	95,80	77	94	89,28	95,02	81,43	88,35
Japonya	24,7	33,5	74,0	184,7	87,5	140,6	7,9	0,9	13,4	27,4	67,10	-	-	-	79,70	95,80	85,90	-
İsveç	31,7	40,4	70,0	125,8	118,1	140,7	17,9	3,4	7,4	30,3	85,98	93,94	90	97	91,32	99,36	88,67	90,05
İngiltere	29,5	40,9	32,4	108,8	125,3	126,4	23,3	30,9	-	1,9	76,69	97,30	82	97	87,98	95,45	75,70	83,88*
ABD	26,0	36,5	46,7	153,9	85,9	128,9	10,2	5,6	1,3	6,0	68,69	79,88*	-	-	-	-	-	-
G.Kore	33,1	43,1	86,5	115,6	93,0	128,5	6,5	1,0	16,1	36,5	95,90	99,75	-	-	98,43	99,73	61,13	67,10*
Brezilya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23,90	71,40*	-	-	91,10	97,33	55,60	52,90*
Meksika	8,1	17,3	-	79,9	68,3	95,9	6,0	4,9	0,1	5,0	18,36	60,55	-	-	-	-	-	-
İrlanda	21,2	30,4	38,0	105,1	112,6	129,4	15,7	16,7	0,1	5,0	66,67	91,82	65	91	86,66	94,71	68,05	75,27
Polonya	14,5	21,8	42,4	124,6	115,2	125,7	7,5	4,5	0,2	6,3	58,59	90,38	56	83	69,04	96,26	65,46	71,32
Yunanistan	17,3	39,9	12,4	86,2	170,8	143,2	17,2	39,8	0,0	0,1	38,06	80,38	42	78	80,60	81,55	57,92	60,10
Norveç	34,6	44,6	66,3	104,5	109,3	107,7	20,9	4,6	4,3	26,7	85,56	96,20	91	98	86,79	95,67	78,42	78,76
OECD	22,6	33,2	31,5	117,5	99,4	128,9	13,2	10,1	2,5	10,1	-	-	-	-	-	-	-	-

*2019 yılı, ** 2010 yılı verileridir.

Kaynak: OECD, OECD Statistics; Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, sabit geniş bant aboneliklerinde olduğu gibi toplam mobil genişbant aboneliklerinde de 78,7'le 2020 yılı OECD ortalaması olan 117,5'in oldukça gerisinde kalmaktadır. Türkiye'nin toplam sabit geniş bant aboneliğinde kendisine en yakın olan Meksika'dan ileride, Polonya'dan geride bulunmaktadır. Toplam mobil genişbant aboneliğinde ise Meksika ve Yunanistan'ın gerisindedir.

Türkiye'de genişbant DSL aboneliği yüz kişi başına 13,2 kişiye ulaşmış olsa da fiber teknoloji altyapısındaki gelişmede ve abone sayısında önemli artış sağlanamadığı söylenebilir. Almanya, İngiltere, İrlanda ve Yunanistan DSL aboneliğinde önemli artışlar sağlarken Finlandiya, Japonya, İsveç, Güney Kore, Polonya, Norveç ve OECD ortalamasında önemli gerilemeler olmuştur. Buna karşılık aynı ülkelerin genişbant fiber aboneliklerinde artışlar izlenmektedir. Sabit genişbant internet hizmetleri içerisinde fiber teknolojinin payı artmakta ve piyasada oluşan rekabetin etkisiyle fiber abone sayısında önemli artışlar görülmektedir. Türkiye, yüz kişi başına fiber abone sayısı bakımından 2010 yılında 0,2 iken 2020'de 4,8'e yükselmiş, bu artışa rağmen OECD ortalamasının yarısına ulaşamamış olsa da Almanya, İngiltere ve Yunanistan'ı geride bırakmıştır.

Türkiye'de mobil telefon kullanım yaygınlığının artma eğilimi göstermiş olması, mobil altyapının gelişmesini ve genişbant erişimin de mobile kaymasını sağlamıştır⁶⁰⁹. Türkiye, yüz kişi başına mobil telefon kullanım yaygınlığında sadece 98,4'le Meksika'nın önünde yer almaktadır. Bazı ülkelerde birden fazla kullanım yaygınlığına ulaşılmıştır. Burada Finlandiya ve Almanya önde olarak dikkat çekerken Yunanistan'ın 2008 yılındaki 170,8 yüksek kullanım yaygınlığından 2018 yılında 143,2'ye gerilemesi ve buna rağmen tabloda üçüncü sırada yer alması ayrıca dikkat çekmektedir.

BİT'in yaygınlığı, kullanımı ve rekabetin artması, internetin yaşamın her alanında yaygınlaşarak temel bir ihtiyaca dönüşmesi bireylerin de internet kullanımını her geçen gün artırmaktadır. Türkiye'de son üç ay içinde bireylerin internet kullanımını 2009 yılında % 34 iken 2020 yılında % 78'e yükselmiş olmasına rağmen ülkenin gelişen ekonomisi, sahip olduğu genç nüfus yapısı karşısında yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Tabloya bakıldığında Türkiye'nin oran olarak Yunanistan ile aynı değerde olduğu, diğer ülkelerden ise geride kaldığı görülmektedir.

⁶⁰⁹ Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, s. 43.

Türkiye’de hanelerde internet erişimi 2009 yılından 2020 yılına kadar hızla artarak % 30,3’den % 90,73’e yükselmiştir. Hanelerin internet erişiminde yetersiz altyapı etkisi yanında hanehalkı tarafından içeriğin zararlı unsurlar taşıdığına inanılması, donanım ve abone ücretlerindeki yükseklik, kullanıma yatkın olmama gibi nedenlerin yüksek oranlara ulaşmayı engellediği ifade edilebilir.

Girişimlerde BİT’in yaygınlaşması önemli ve kalıcı dönüşümleri getirerek, bilgiye ulaşım, bilgiyi geliştirme ve yönetmedeki beceriler ülke ekonomisinin bilgi temelli, yüksek katma değer üreten ve yeni işleri ortaya çıkaran dönüşümüne önemli katkılar sağlayacaktır. Türkiye’de girişimlerde sabit ve mobil olmak üzere genişbant erişimi % 94,85 düzeylerine ulaşmıştır. Türkiye’nin diğer ülkelerle arasındaki açıklık kapanma eğilimi taşımaktadır. Türkiye’nin girişimlerde genişbant erişiminde iyi bir konumda olduğu, web sitesi sahipliğinde diğer ülkelere göre geride kaldığı görülmektedir. Türkiye’de girişimlerde 2010 yılına göre web sitesi sahipliğindeki artışta yetersizliğin sahiplik koşullarından kaynaklı olduğu söylenebilir⁶¹⁰.

3.3.3.2.1.2. Ar-Ge Faaliyetleri, Patent ve Faydalı Model Görünümü

Teknolojik gelişmelerle değişen üretim biçimi bilgiyi ön plana çıkarmaktadır. Bilgi toplumu olma yolundaki Türkiye’nin bilgi üreten ve rekabetçi bir ülke olması Ar-Ge’ye yeterli desteğin verilerek elde edilecek yeni teknoloji ve ürünlerin geliştirilmesine bağlıdır.

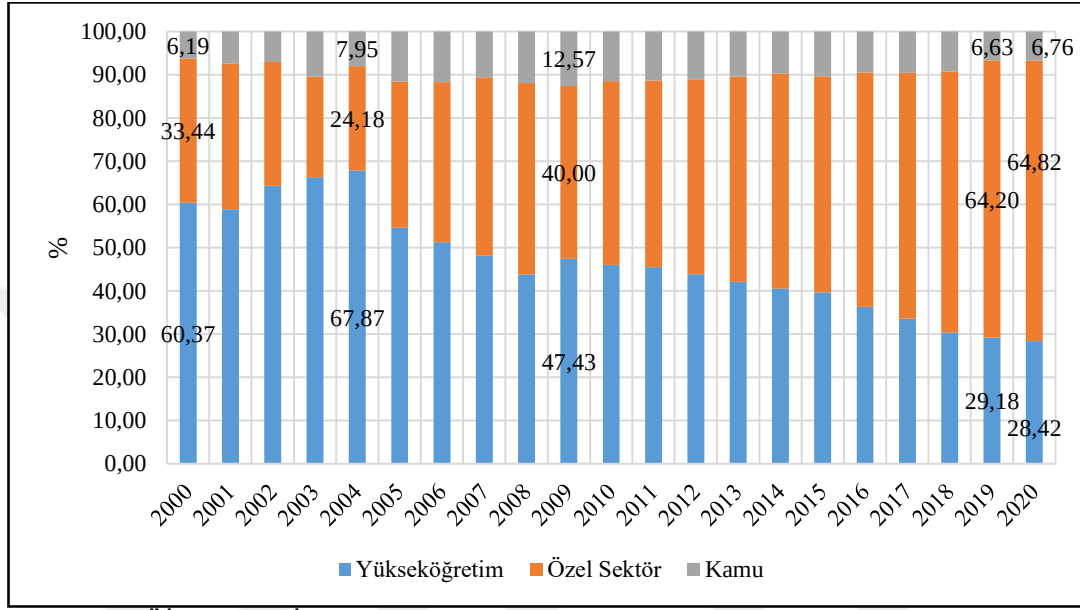
Türkiye’de Ar-Ge harcamalarının GSYH içerisindeki payı 2000 yılında % 0,47 iken yıllar itibariyle bu pay artarak 2020 yılında % 1,09’a yükselmiştir⁶¹¹. Özel sektörün Ar-Ge harcamaları içerisindeki payı 2000 yılında toplam harcamaların % 33,44’ü yani yaklaşık üçte birine karşılık gelirken, kamunun payı % 6,19’la oldukça geride kalmakta, yükseköğretimin payı ise % 60,37 ile en yüksek düzeydedir. Burada dikkati çeken, kamunun payında 2000 yılından bu yana bir miktar artışlar görülse de 2020 yılı payının % 6,76’da kalarak önemli bir ilerleme olmaması ve yükseköğretimin payının hızla azalarak % 29,42’ye gerilemesi ile özel sektörün Ar-Ge harcamaları

⁶¹⁰ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, ss. 51-53.

⁶¹¹ TÜİK, “Araştırma Geliştirme Faaliyetleri Araştırması 2020 ”, **Haber Bülteni**, 26.10.2021, (Ar-Ge), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Arastirma-Gelistirme-Faaliyetleri-Arastirmasi-2020-37439>, (20.12.2021), s. 1.

içerisindeki payının sürekli artarak % 64,82'ye ulaşmasıdır. Bu durum, Ar-Ge harcamalarında ağırlığın yükseköğretimden özel sektöre kaydığını ortaya koymakta ve Şekil 10'da görülmektedir.

Şekil 10: Ar-Ge Harcamalarında Yükseköğretim, Özel Sektör ve Kamunun Payı (2000-2020)

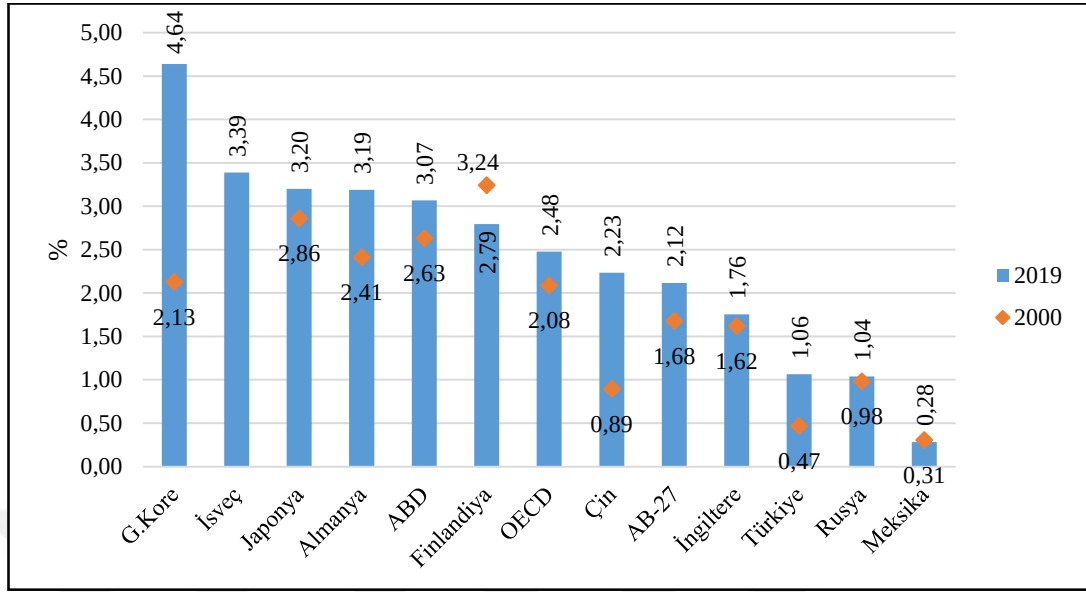
Kaynak: TÜİK, Ar-Ge İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2008 yılının ikinci yarısından itibaren 5746 sayılı Ar-Ge Kanunun Uygulama ve Denetim Yönetmeliği'nin uygulamaya girmesiyle birlikte işletmeler Ar-Ge çalışmalarını geliştirmiş, Ar-Ge Merkezi Belgesi verilerek yeni merkezlerin kurulmasında artış sağlanmıştır. Özel sektör ağırlıklı Ar-Ge merkezlerinin araştırma harcamaları da artarak, Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payını da yükseltmiştir⁶¹². Özel sektöre ait Ar-Ge merkezlerindeki artış mevcut insan kaynağı yanında potansiyel insan kaynağı için de kritik öneme sahiptir.

Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payının 2019 yılı verilerine göre gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça geride kaldığı Şekil 11'de görülmektedir.

⁶¹² Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, ss. 132-133.

Şekil 11: Seçilmiş Ülkelerde Ar-Ge Harcamasının GSYH'deki Payı (2000, 2019)

Kaynak: OECD, OECD Statistics verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında ise Meksika ve Rusya'nın üzerinde Çin ve Güney Kore'nin gerisindedir. Aynı şekilde OECD ve AB ortalamasının da gerisinde olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülke grubunda yer alan ABD, Japonya, Avrupa ülkeleri ile Çin ve Güney Kore'nin konumuna gelebilmek için Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarını artırarak dönüşümü sağlayabilecek zorlu bir süreci aşması gerekmektedir.

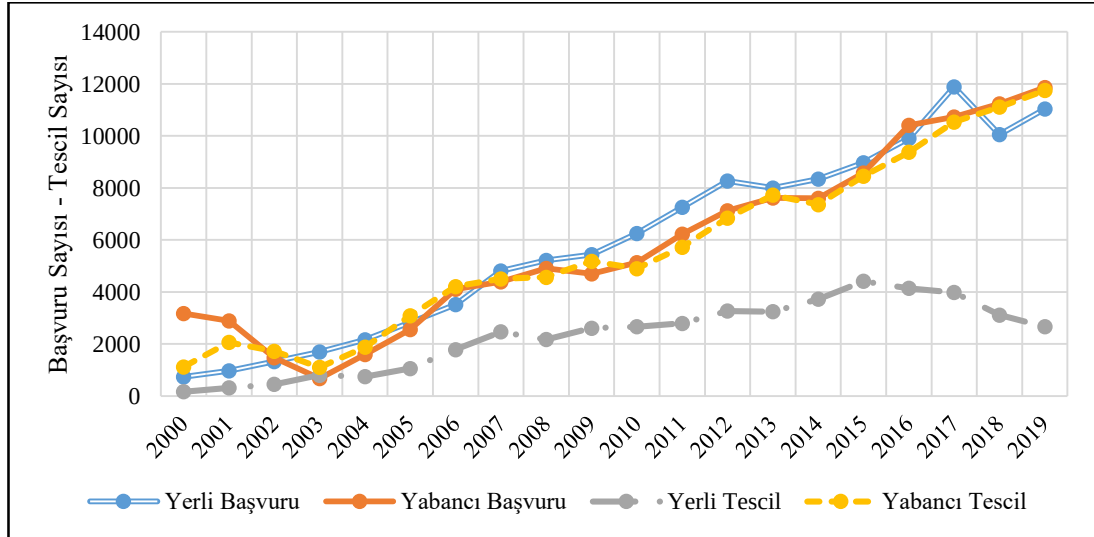
Ülkelerin bilgi toplumuna dönüşümünde eğitim, bilgi ve teknoloji üretebilecek işgücünün yetiştirilmesinde önemli katkı sağlamıştır. Bu ülkelerde bilgi üretiminin önem kazanması işgücü yapısını da değiştirmiş ve Ar-Ge faaliyetlerinin öne çıkmasıyla rekabet gücü yüksek ürünler yaratılmıştır. Türkiye, üniversitelerin bilgi üretimini artırmalı ve Ar-Ge faaliyetlerinde kamu, özel sektör ve üniversite birlikteliğini sağlayarak yüksek katma değerli mal ve hizmetlere yönelmelidir. Üniversite ile özel sektör işbirliği sayesinde oluşacak Ar-Ge ve teknoloji üretim sisteminin etkin belirleyici rolü, Türkiye'de sadece sanayide değil tarım ve hizmetler alanında da üniversite işbirliği ile artırılmalıdır.

Bilgi üretilen bilgiyi katma değere dönüştürmüş ülkeler, küresel rekabet ortamında başarılı olmuşlardır. İnsan kaynağı bu başarıda bilginin üreticisi ve kullanıcısı olarak önemli bir rol almakta, ülkelerin bilgi toplumu stratejilerinde öne

çıkmaktadır. İnsan kaynağının niteliği ve niceliğinin bilgi toplumunda Ar-Ge faaliyetleri ile harcamalarının katma değere dönüşmesinde belirleyici olması Ar-Ge çalışan sayısının artırılmasını, yetenek ve deneyimlerinin geliştirilmesini gerektirmektedir. Ulaşılabilen verilere göre toplam istihdam içindeki Ar-Ge istihdam oranları 2019 yılında Finlandiya % 2,07, Almanya % 1,78, İngiltere % 1,55 ve 2013 yılında Güney Kore % 1,60 iken Türkiye 2019 yılındaki % 0,67 oranıyla oldukça geride kalmaktadır. Türkiye'nin Ar-Ge istihdamında 2000 yılında 27 bin 3 kişi yer alırken 2019 yılında bu sayının 182 bin 847'ye ulaşmasına ve % 577'lik bir artış sağlanmasına rağmen toplam istihdam içindeki payı yeterli düzeyde değildir⁶¹³. Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşebilmesinin Ar-Ge faaliyetlerinin ve ayrılan kaynakların artırılması yanında eğitime verilen önemle oluşacak nitelikli insan kaynağıyla doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir.

Bilgi toplumunda değer birikimi bilgi üzerine olduğundan değerlerin korunmasının başında da patent yer almaktadır. Şekil 12'de görüldüğü gibi Türkiye'de patent ve faydalı model başvuruları 2000 yılından 2019 yılına kadar 3 bin 904'ten 22 bin 887'ye yükselmiştir.

Şekil 12: Patent ve Faydalı Model Başvuruları-Tescilleri (2000-2019)

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Türk Patent ve Marka Kurumu, Yıllık İstatistiklerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁶¹³ Eurostat.

Bu başvuruların % 52'si yabancılar tarafından yapılmıştır. Yabancı başvurusu ile yerli başvurusu arasında çok az bir fark olmasına rağmen patent ve faydalı model tescil dağılımında büyük fark bulunmaktadır. Yabancı başvuruları % 99 oranında tescil edilirken yerli başvuruların tescil oranı % 24'te kalmaktadır. Patent başvurularının % 59,2'si yabancılardan % 40,8 de yerlilerden oluşmaktadır. Yabancılarda faydalı model başvurusu % 2'de kalırken, yerlilerde % 98 oranındadır. Patent başvurularının yerlilerde % 25'i, yabancıların % 99'u tescil edilmiştir. Yabancılarda faydalı model tescili % 45 oranında gerçekleşirken, yerlilerde bu oran % 23 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum patent ve faydalı model tescillerinde yabancıların yerlilerden daha başarılı olduğunu göstermektedir⁶¹⁴.

Türkiye'de fikri mülkiyetin patent ile korumaya alınması tam anlamıyla işlerlik kazanmamıştır. Toplumun büyük kesiminde bilgi çağı yaklaşımı yer bulmamış, insan kaynakları yaratıcı ve yenilikçi alanlarda etkili olamamıştır. Türkiye'de yerli patent ve faydalı model tescillerindeki başarısızlığa neden olarak yaratıcılığın, yeniliğin ve değeri yüksek fikri mülkiyetlerin yeteri kadar olmadığı gösterilebilir. Bilgi üretimi ve fikri mülkiyet konusunda devletin teşvik edici rol üstlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ülkede teknoloji, yenilikçilik gibi alanlarda çeşitli sivil toplum kuruluşları, dernekler, organizasyonlar tarafından verilen ödüller çoğunlukla sektörel bazlı olup bilgi toplumuna yönelik ağırlığı olmayan ödüllendirmeler olmaktadır. Devlet, kurumları kanalıyla bilgi ve bilgiye yönelik, bilgi toplumu yolunda katkı verecek çalışmaları ödüllendirecek girişimlere ağırlık vererek toplumun bilgi çağının unsurlarını kavraması sağlanabilir.

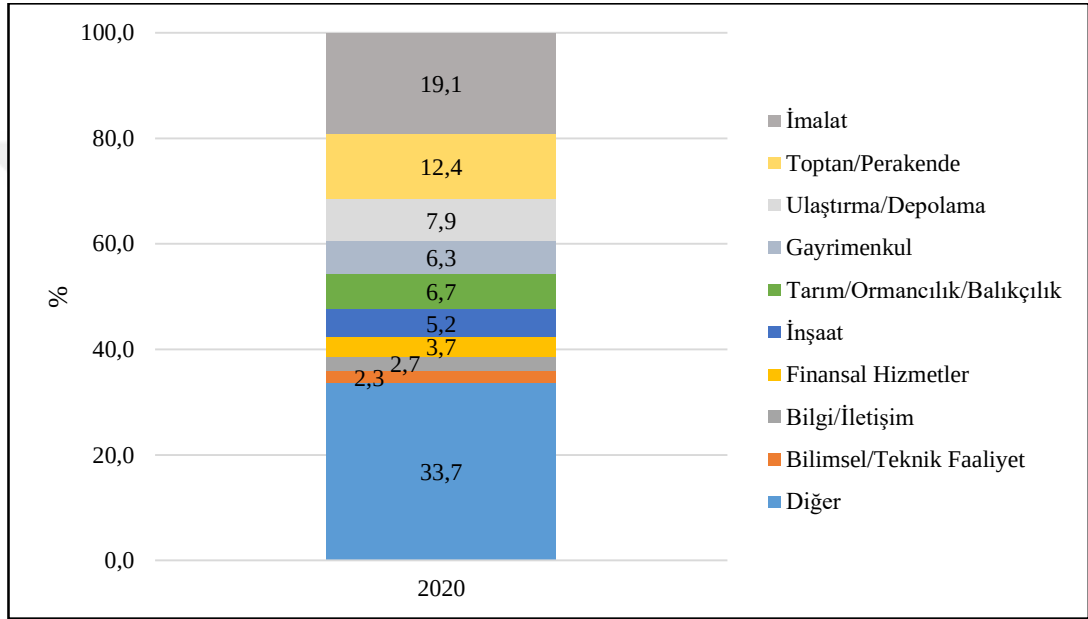
Türkiye'nin Ar-Ge faaliyetlerinde, patent ve faydalı model geliştirmede geri kalmışlığı, nedensellik ve mantık ilişkilerine dayanan bilimsel dünya görüşünün, teknoloji üretebilecek motivasyonun, bilim bazlı karar mekanizmasının, kamu, özel sektör ve üniversite koordinasyonunun, ulaşılan bilginin bilimsel test ve deneylerle kontrolünün yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bunların yanında, teknolojik alanda yenilik ve teknoloji üretebilecek ortamı ve işbirliğini yaratacak kurumlaşmanın yetersiz olduğu söylenebilir.

⁶¹⁴ T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Türk Patent ve Marka Kurumu, Yıllık İstatistikler.

3.3.3.2.1.3. İmalat Sanayinde Teknoloji, İstihdam ve Katma Değer

Şekil 13, Türkiye’de iktisadi faaliyet kollarının GSYH içindeki payını göstermektedir. 2020 yılında da imalat sanayi % 19,1 oranla GSYH’da en yüksek paya sahiptir. Bilgi ve iletişim alanı ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler alanının 2020 yılında GSYH içindeki payı sırasıyla % 2,7 ve % 2,3 olarak oldukça düşüktür.

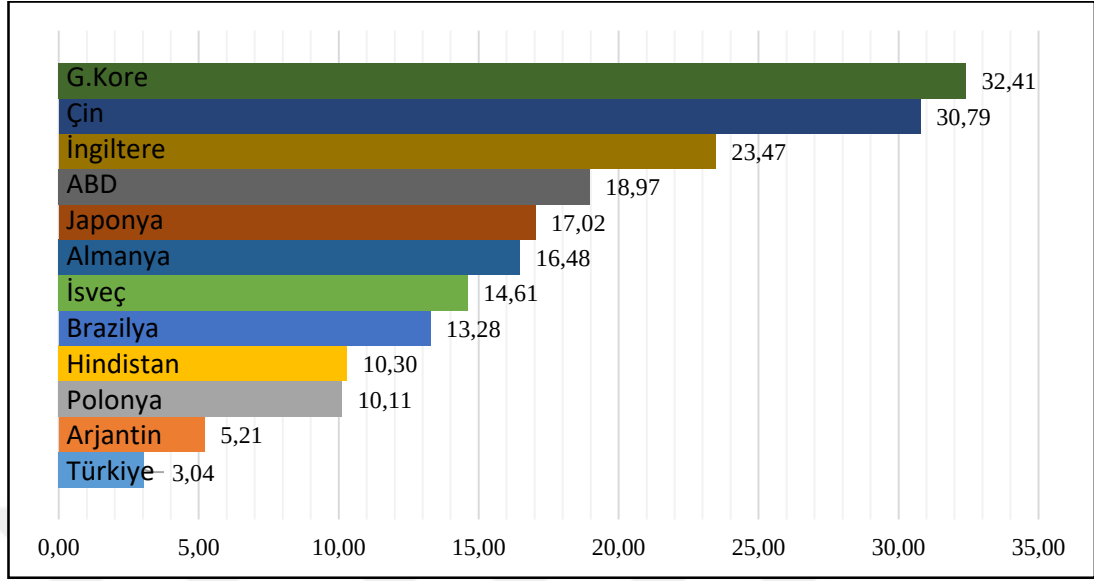
Şekil 13: GSYH’nin Sektörel Dağılımı (2020)

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar-Yıllık Hesaplar verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 14, seçili ülkelerin imalat sanayi ürünleri ihracatı içinde yüksek teknolojili ürün payını göstermektedir. Türkiye’nin arasında yer almak istediği ülkelere göre imalat sanayi ürünleri ihracatı içindeki yüksek teknoloji ürünlerinin % 3,04’lük payıyla geride kaldığı görülmektedir. Güney Kore ileri teknoloji ürünleri ihracatında yüksek bir payla Türkiye’nin payının on katını aşmış bulunmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Güney Kore, Ar-Ge harcamaları payının yüksekliğiyle bu ülkelerden ayrılan bir özellik göstermektedir.

Şekil 14: İmalat Sanayi Ürünleri İhracatında Yüksek Teknolojili Ürün Payı (2019)

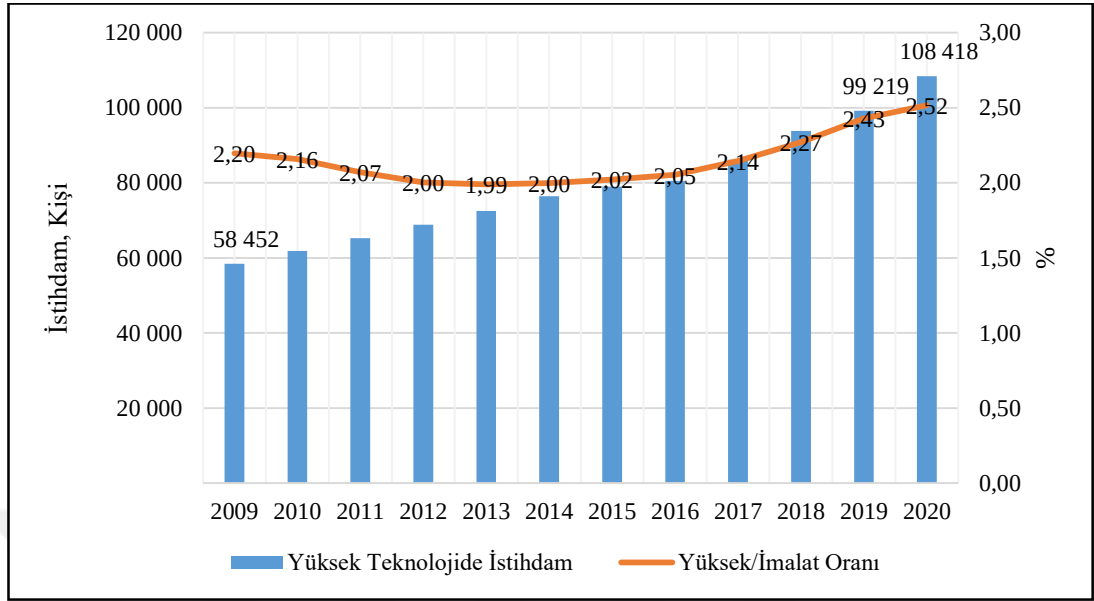
Kaynak: World Bank, World Development Indicators verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ülkenin imalat sanayinin gelişmişlik düzeyini yansıtan önemli gösterge sanayi ihracatı içindeki yüksek teknolojili ürün ihracatının payının büyüklüğüdür. Türkiye, imalat sanayinde hızla teknolojik dönüşümünü gerçekleştirerek küresel ekonomideki rolünü değiştirecek atılım yapmak zorundadır. Bunun yanında bilgi ve iletişim ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlerini artırmak için gerçekçi, ulaşılabilir hedeflerin belirlendiği politika ve stratejileri uygulamaya koymalıdır. Böylece yüksek teknoloji malları üretebilecek ve ihracatında yüksek teknoloji ürünlerinin payını artırabilecektir.

İmalat sanayinde çalışanlar son on iki yıl içinde % 62 oranında artmıştır⁶¹⁵. Şekil 15, imalat sanayinin yüksek teknoloji sınıflamasında yer alan faaliyetlerde çalışanların yaklaşık % 85,5 oranında artmasına rağmen imalat sanayi istihdamı içindeki % 2,52’lik oranıyla nitelikli işgücünün düşük düzeylerde kaldığını göstermektedir.

⁶¹⁵ TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri.

Şekil 15: Yüksek Teknolojili Ürün İmalatında İstihdam (2009-2020)

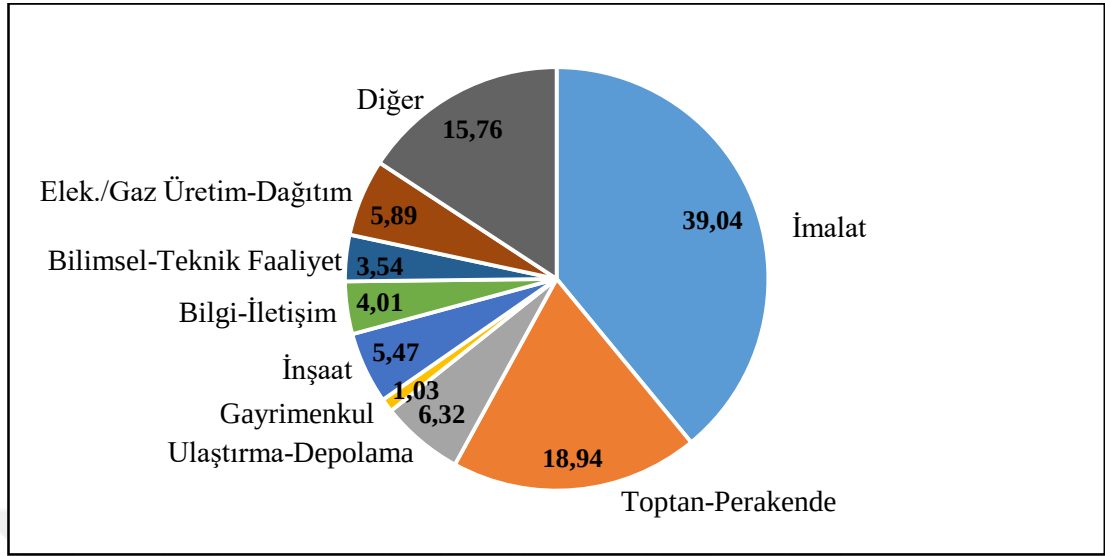

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yüksek katma değerli ürünlere olan talepte her geçen gün artış görülürken Türkiye'nin yüksek teknoloji ürün ihracatındaki payının düşüklüğünde teknolojiye ve Ar-Ge'de yetersiz ilerlemenin, işgücündeki niteliksizliğin ve teknolojilere yüksek yatırım maliyetlerinden kaynaklı olumsuz yaklaşımın katkısı da bulunmaktadır.

Türkiye'nin yüksek-orta gelirli bir ülke konumunda olmasında düşük ve orta-düşük teknolojiye dayalı imalat sanayisinin payı bulunmaktadır. Türkiye sanayi strateji belgesindeki orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerde Afro-Avrasya'nın tasarım ve üretim üssü olma vizyonu ile hedeflediği sanayide yüksek katma değerli üretimi, rekabetçi bir sanayi dönüşümünü ve nitelikli işgücü yapısını gerçekleştirerek yüksek-orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna çıkmayı başarmalıdır. Sanayi toplumunun geleneksel sanayi yapısı, bilgi toplumunda bilgiye dayalı, ileri teknoloji gerektiren, yüksek katma değer yaratan ve nitelikli işgücünün öne çıktığı bir yapıya dönüşmüştür. Türkiye de geleneksel sanayi yapısında bilgiye dayalı, yenilikçi bir sanayi stratejisiyle yüksek teknoloji ürün ihracatı payını artıracak, sürekli ve sürdürülebilir bir dönüşümü sağlamalıdır. Türkiye bunun için de imalat sanayisinde yüksek teknoloji üretimle yüksek katma değeri hedeflemelidir. Ekonomik faaliyet alanları açısından Şekil 16'da imalat sanayinin faktör maliyetine göre en yüksek katma değer payına sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 16: Ekonomik Faaliyet Alanlarına Göre Faktör Maliyetiyle Katma Değer (2020)

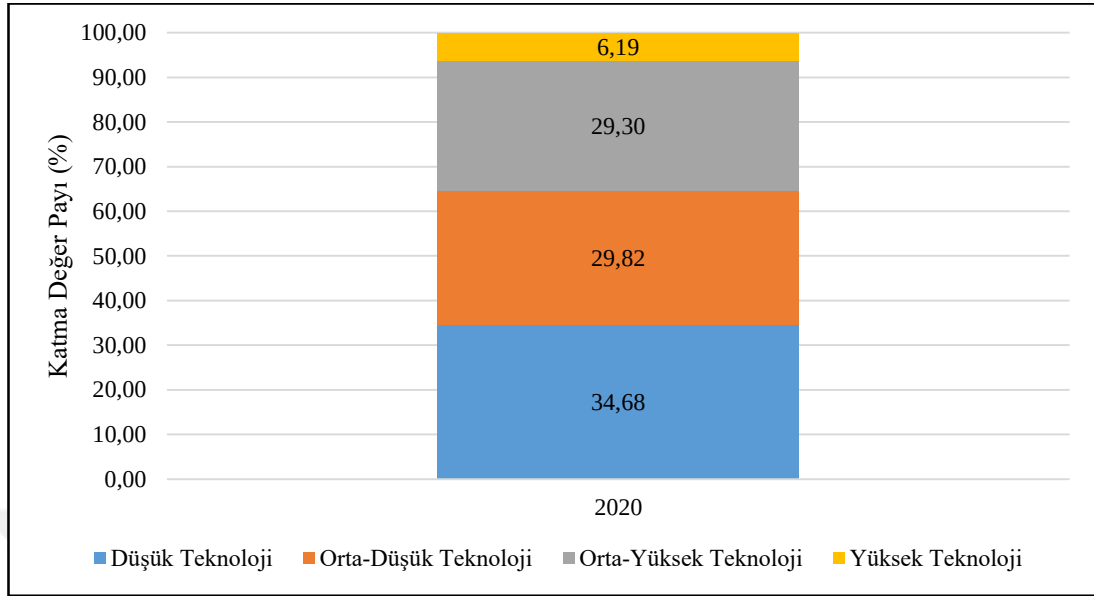

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ülkenin gelişimine, rekabet gücüne ve istihdamına katkısı bakımından önemli rolü olan imalat sanayinin yarattığı katma değer, bilgi ve iletişim ile mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlerin de yaratacağı katma değerle birlikte daha yüksek paylara sahip olması gerekmektedir.

Şekil 17’de Türkiye’nin 2020 yılı için imalat sanayinin teknoloji düzeylerine göre faktör maliyetiyle katma değer paylarına bakıldığında düşük teknoloji ürün % 34,68 ve orta-düşük teknoloji ürün % 29,82 ile en yüksek paya sahiptir. Orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürün payları toplamı ile düşük teknoloji ürün payı arasında çok az bir fark bulunmaktadır. Bu durum imalat sanayinde faktör maliyetiyle katma değer, düşük ve orta düşük teknoloji ürünlerde ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

Şekil 17: İmalat Sanayinin Teknoloji Düzeylerine Göre Faktör Maliyetiyle Katma Değer

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Katma değer, ürün fiyatının değişmeyerek maliyetinin düşürülmesiyle artırılabilirdiği gibi Ar-Ge faaliyetlerinin ticari hale getirilmesi ve ürünlerin markalaşmasıyla da artırılabilir. Türkiye'nin, patent sayılarındaki ve patentlerin ticarileştirilmesindeki artışa bağlı olarak katma değeri yüksek bir ekonomiye dönüşebileceği söylenebilir. Türkiye'de imalat sanayinin büyük bir kısmında üretilen ürünlerin katma değeri işgücü ağırlıklıdır. Sanayinin küresel rekabet ortamında dış pazarlarda başarılı olabilmesi ürünlerdeki katma değer işgücü ağırlığını azaltarak bilginin ve yüksek teknolojinin payını artırmadan geçmektedir. Türkiye, ihracat hedeflerine ulaşabilmesi için yüksek katma değerli ürün ve hizmetlerin üretilerek ihracatını artırması gerekirken, yetersiz kalan yüksek katma değerli ürünleriyle küresel pazarda yer bulmakta zorlanmaktadır. Türkiye sanayi 4.0'a geçişi başarılı bir şekilde gerçekleştirip uygulamaya başladığında yatırımları ve yeni üretim teknikleri ile yüksek katma değerli üretime erişme fırsatını yakalamış olacaktır.

3.3.3.2.1.4. İhracat ve İthalatta BİT Ürünlerinin Payı

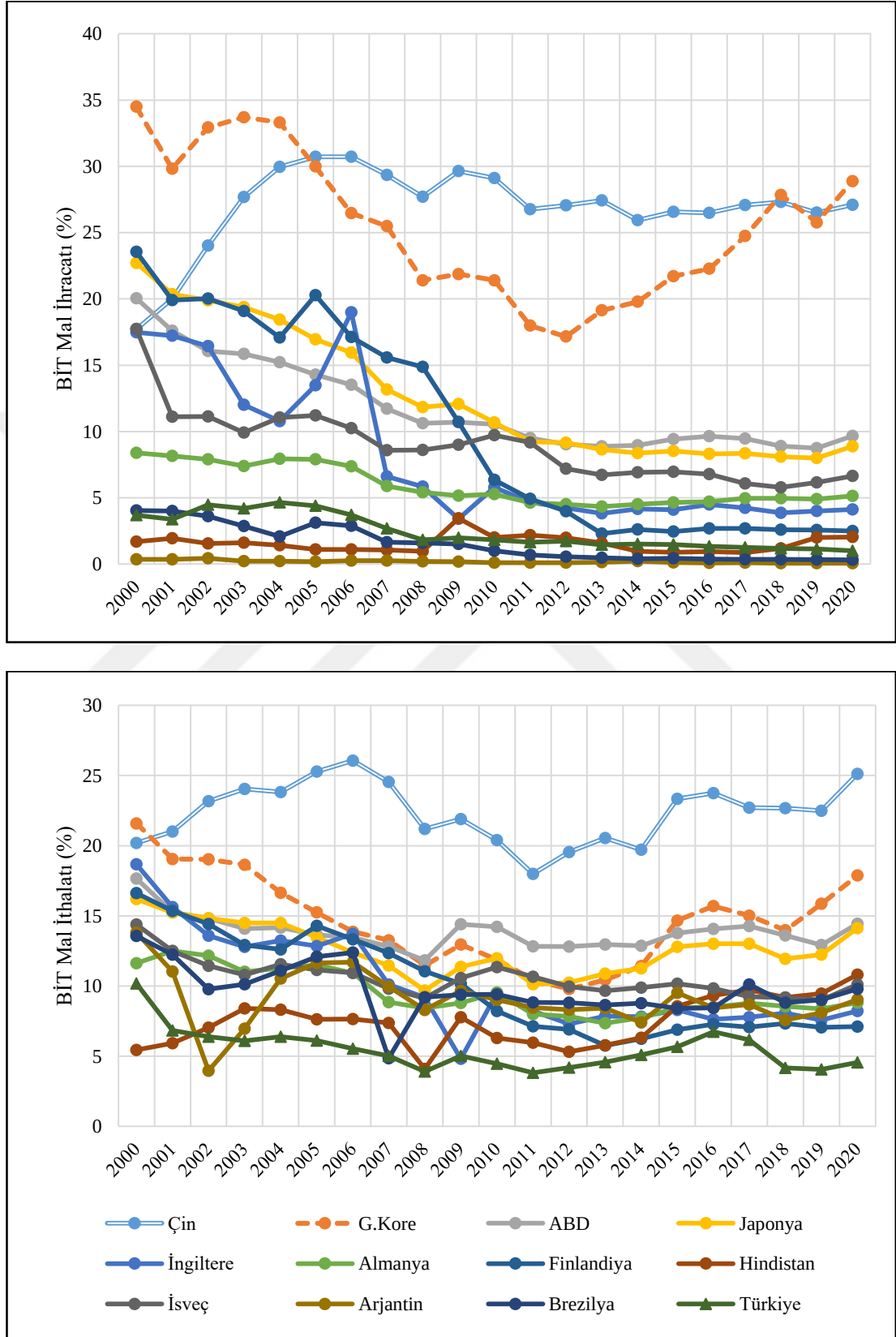
Dünya Bankası BİT malları ve hizmetleri veri tanımına göre; BİT malları bilgisayar ve çevresel malzeme ile donanımı, iletişim, tüketici elektroniği, elektronik bileşenleri ve çeşitli enformasyon ve teknoloji mallarını içermektedir. BİT hizmetleri

bilgisayar ve telekomünikasyon, posta, kurye gibi iletişim hizmetlerini, bilgisayar verileri ve hizmet işlemleri ile ilgili haberler gibi enformasyon hizmetlerini kapsamaktadır.

Türkiye ile karşılaştırmak amacıyla BİT ürünlerinin ihracat ve ithalatında ağırlığa sahip ABD, Japonya, İngiltere, Almanya, Finlandiya, Hindistan, İsveç ve gelişmekte olan ülkeler grubundan Çin, Güney Kore ile Brezilya, Arjantin seçilmiştir. Şekil 18, seçilen 12 ülkenin bilgi ve iletişim teknolojileri malları ihracatının ve ithalatının toplam mal ihracatı ve ithalatı içindeki oranını göstermektedir. Çin % 27,1 ve Güney Kore % 28,9 oranıyla bilgi ve iletişim teknolojileri malları ihracatında ön sırada yer almaktadır.

Güney Kore, dönem içindeki ihracatında BİT mallarının payı değişkenlik göstermiş olsa da ağırlığını korumuştur. Çin ise 2010 yılından sonra ihracatındaki BİT mallarının payı düşerek Güney Kore ile yaklaşık olarak aynı düzeylerde kalmıştır. Mal ihracatı içinde BİT mallarının oranı dönem başına göre ABD, Japonya, İngiltere, Almanya ve Finlandiya'nın oldukça düşük seviyelere gelmiştir. Yine bu ülkelerin ithalatları içindeki BİT mallarının oranı sürekli azalırken Çin ve Güney Kore'nin ithalat oranlarında bu ülkelere göre önemli azalışlar olmamıştır. Bu durumun, Çin ve Güney Kore'nin küresel pazardaki rekabet gücüne bağlı olarak BİT malları ihracatındaki payının artışından kaynaklandığı söylenebilir.

Şekil 18: BİT Mal İhracatı ve İthalatının Toplam Mal İhracatı-İthalatı İçindeki Payı

Kaynak: World Bank, World Development Indicators; UNCTAD, UNCTAD Statistics verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

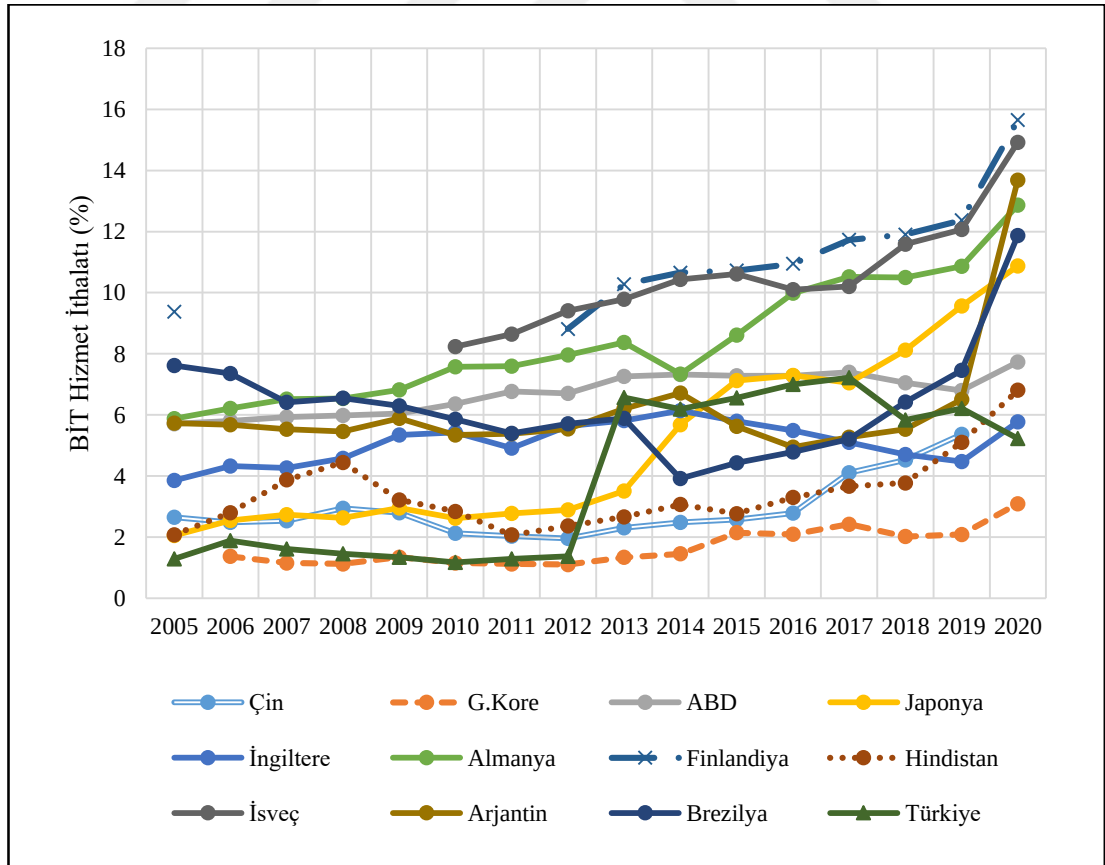
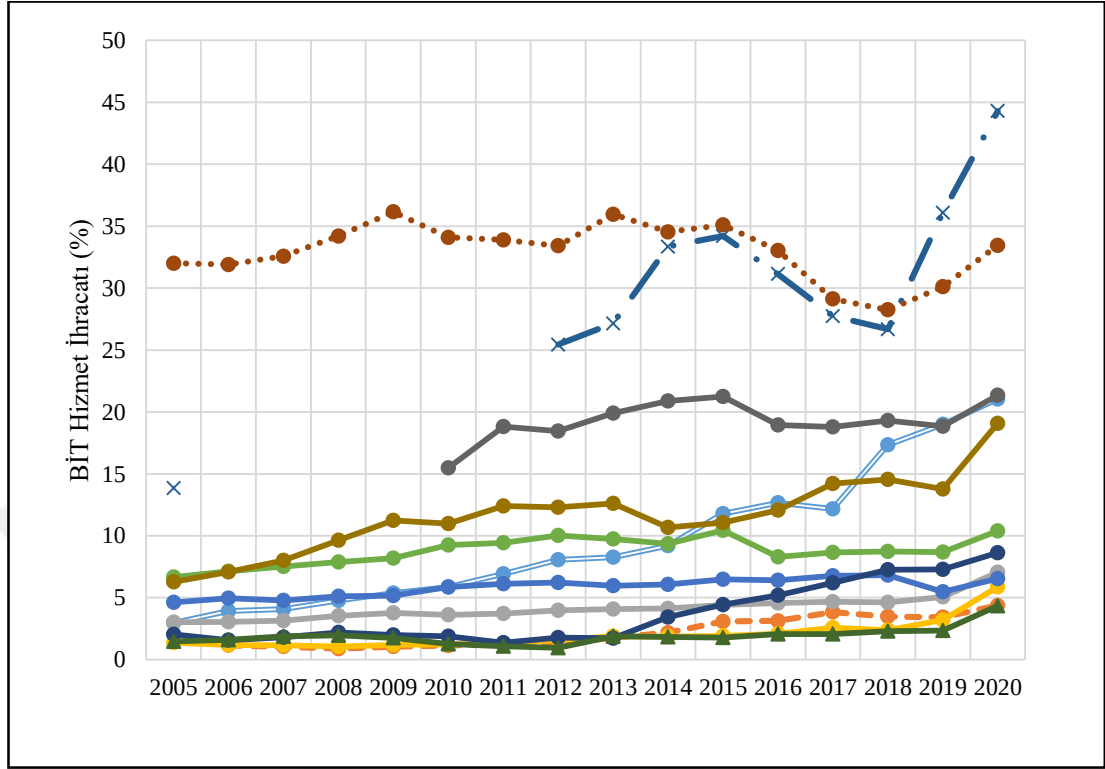
Türkiye'nin ihracat malları içindeki BİT malları payı 2005 yılına kadar tüketici elektronik ekipmanından kaynaklı olarak artmasına rağmen sonraki yıllarda hızla düşmüştür. İthal malları içindeki BİT mallarının payının düşmesine rağmen ihracat payının yaklaşık dört katıdır. Bu durum, Türkiye'nin BİT mallarında net ithalatçı konumunda olduğunu göstermektedir. Ekonomik yapı bakımından Türkiye ile benzerlik gösteren Brezilya ve Arjantin, BİT malları ihracatında Türkiye'den geride, ithalatları ise yaklaşık iki kat fazladır.

Şekil 19, seçilen 12 ülkenin bilgi ve iletişim teknoloji hizmetleri ihracatının ve ithalatının toplam hizmet ihracatı ve ithalatı içindeki oranını göstermektedir.

Finlandiya % 34,8 ve Hindistan % 30,15 oranıyla bilgi ve iletişim teknoloji hizmetleri ihracatında ön sırada yer almaktadır. İsveç, Çin, Arjantin ve Almanya dönem içinde BİT hizmet ihracat oranını yükseltmiştir. Japonya'nın 2005-2020 yılları arasında BİT hizmet ithalatı oranı yaklaşık beş kat artmıştır. Arjantin ve Brezilya'nın BİT hizmet ithalatı 2020 yılında önemli oranda artarken, diğer ülkelerin ithalat oranında önemli değişimler görülmemektedir. Türkiye'nin BİT hizmet ihracatı oranı 2005-2020 yılları arasında yaklaşık üç kat artarak % 4,3'e yükselmiş, ithalat oranı yaklaşık dört kat artarak % 5,2 düzeylerine ulaşmıştır. Arjantin ve Brezilya BİT hizmet ihracat oranlarındaki yüksek düzeyle Türkiye'den daha iyi bir görünüm sergilemektedir.

Türkiye'nin BİT malları ve hizmetleri ihracatındaki payıyla oldukça geride kaldığı ve ithalatçı konumunda olduğu görülmektedir. Türkiye'nin üretim ve ihracatta uluslararası düzeyde rekabet gücünü ve pazar payını artırabilmesi için bilgi iletişim teknolojilerinde gerekli gelişmeyi geç kalmadan sağlamalıdır. Ancak bu gelişmenin sağlanabilmesi zorlu bir süreci kapsamakta, kararlılık ve doğru politikaların uygulanmasını gerektirmektedir.

Şekil 19: BİT Hizmet İhracatı ve İthalatının Toplam Hizmet İhracatı-İthalatı İçindeki Payı

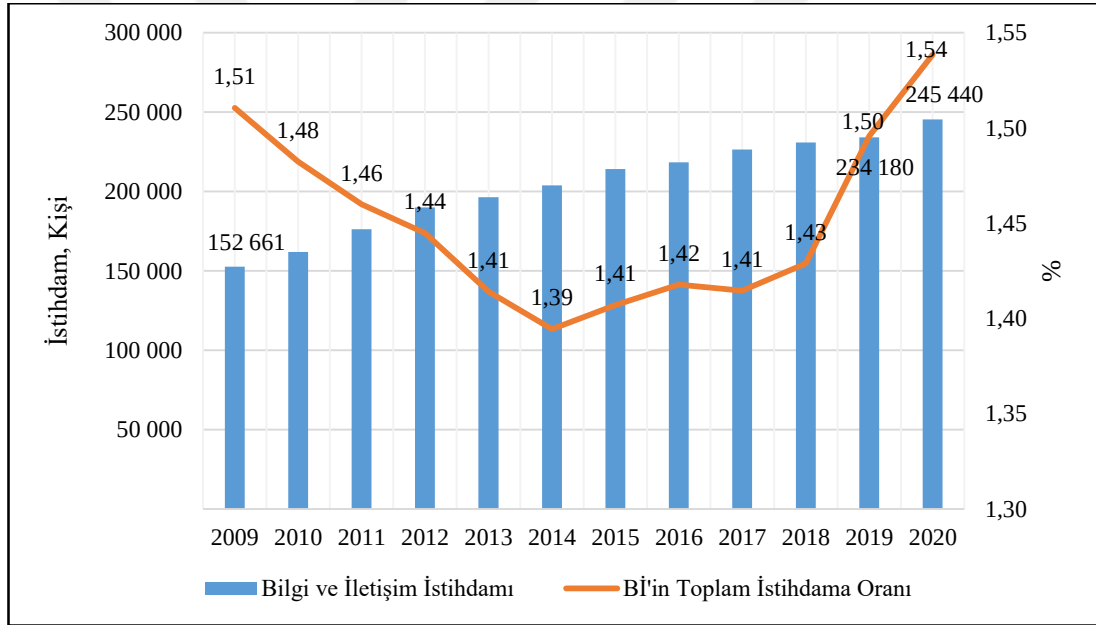
Kaynak: UNCTAD, UNCTAD Statistics verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.3.3.2.1.5. Bilgi ve İletişim Sektöründe İstihdam

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik ve sosyal alanda yaygınlaşması, bu alanda nitelikli işgücü talebini de artırmaktadır. Nitelikli işgücü, bilgi ve iletişim sektörü yanında diğer sektörlerin teknolojik gelişiminde de önemli katkılar sağlayarak istihdamı ve rekabet gücünü artırabilecektir.

Türkiye, BİT yaygınlaştıkça nitelikli işgücü talebini karşılayacak adımlar atarak yeni istihdam olanakları yaratmayı hedeflemelidir. Şekil 20, Türkiye'nin son yıllarda bilgi ve iletişim sektörü istihdamındaki gelişmesini ve toplam istihdam içindeki payını göstermektedir.

Şekil 20: Bilgi ve İletişim Sektöründe İstihdam (2009-2020)

Kaynak: TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 20'de görüldüğü gibi yıllık sanayi ve hizmet istatistiklerine göre Türkiye'nin bilgi ve iletişim sektörü istihdamı 2020 yılı itibariyle 245 bin 440 kişi olmuş, 2009-2020 yılları arasında yaklaşık % 60,8 ve ortalama olarak yılda % 5,1 artmıştır. Bilgi ve iletişim sektöründe nitelikli işgücü talebinin karşılanmasındaki zorluklar ve bu sektördeki teknolojik değişim hızına ve dinamizmine uyan niteliklerin de sürekli değişimi, eğitim sistemindeki eksiklikler istihdamı etkilemektedir. Toplam istihdamdaki artışın aynı dönemde yaklaşık % 58 düzeyinde artması bilgi ve iletişim

sektörünün istihdam payının dönem içinde aynı seviyelerde kalmasına neden olmuştur. Türkiye’de donanım üretim merkezlerinin, yazılım ve bilgi teknolojileri hizmetleri sektörlerinin küçük olması, iletişim sektöründe yeni istihdam yaratılamaması, diğer sektörlerde de bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımdaki düşüklük bilgi ve iletişim sektöründeki istihdamın da toplam istihdam içerisindeki payını düşürmektedir.

Türkiye’de BİT sektörünün katma değerin % 4,01’ini, istihdamın % 1,54’ünü oluşturması GSYH’ya % 2,7’lik doğrudan katkısı yetersiz olsa da katma değeri yüksek, nitelikli istihdama açık bir sektör olması diğer sektörlerin gelişimi açısından kritik bir önem taşımaktadır. Türkiye’de BİT sektörü ile nitelikli işgücünün gelişmesi için hızla yeni strateji ve politikaların uygulamasına geçilmesi ve bu alanlarda istihdam yaratacak yatırımların desteklenmesi gerekmektedir.

3.3.3.2.1.6. Yönetişim Unsurlarında Görünüm

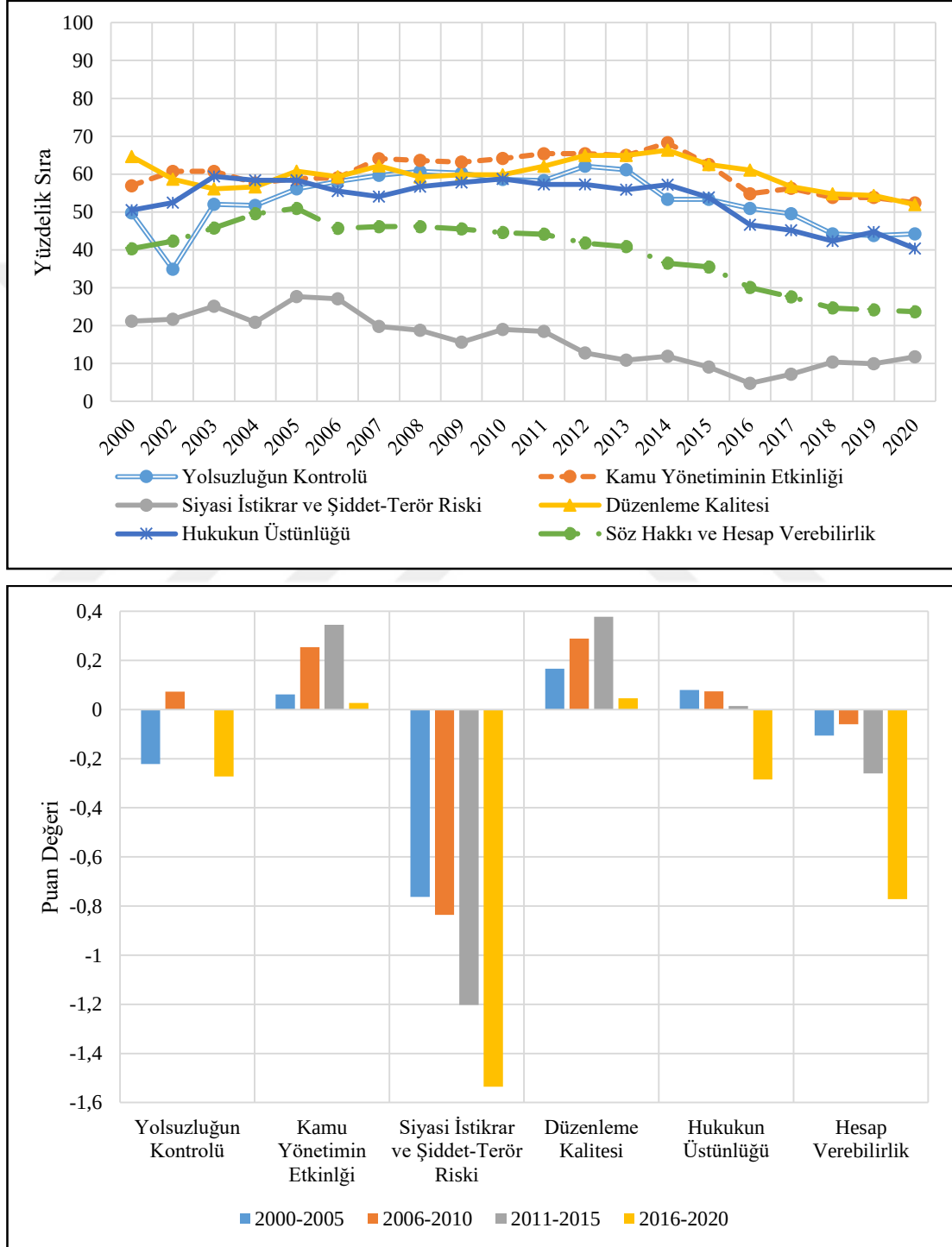
Bilgi toplumuna dönüşüm, sosyal grupların ortak değerlerinin ve katılımlarının yer aldığı katılımcı demokrasiye, kural ve ilkelere dayalı sistemlerle uyumlu kurumlaşma ortamında gerçekleşebilecektir. Türkiye’nin kurumsal yapılanmasındaki yeterlilik düzeyi toplumsal dönüşümde önemli rol oynayabilecektir.

Dünya Bankası Dünya Yönetişim Göstergelerinde, devlet ve birey arasındaki ekonomik ve sosyal etkileşimi yöneten kurumlara güvenini, saygısını değerlendirdiği 200’den fazla ülkenin 0-100 arasında yüzdelik sıralamasını yapmakta ve yüze yaklaştıkça iyi bir konumda olduğunu göstermektedir. Ayrıca ülkenin, yaklaşık -2,5 ve 2,5 arasında değişen toplam gösterge üzerindeki puanını vermektedir.

Dünya Bankası’nın Dünya Yönetişim Göstergeleri Şekil 21’e bakıldığında siyasi istikrarın ve şiddet-terör riskinin, hukukun üstünlüğünün, kamu yönetiminin etkinliğinin, söz hakkı ve hesap verebilirliğin, denetleyici ve düzenleyici kurumların bağımsızlığının bozulduğu, yolsuzluğun kontrolünün zayıfladığı görülmektedir. Yönetişim göstergelerinin alt bileşenlerinin beşer yıllık dönemlerin puan ortalamalarına bakıldığında sadece kamu yönetim etkinliği ve düzenleme kalitesinde ilk üç dönem iyileşme sonrası sifıra yakın puana gerileme görülürken aynı durum hukukun üstünlüğünde ilk iki dönem iyileşme sonrası sifıra yakın puana gerileme,

dördüncü dönemde ise yaklaşık -0,3 puana düşme izlenmektedir. Siyasi istikrar ve şiddet-terör riskinde, yolsuzluğun kontrolünde ve hesap verilebilirlikte gerilemenin son dönem en üst düzeye çıktığı görülmektedir.

Şekil 21: Türkiye'nin Yönetişim Göstergeleri (2000-2020)

Kaynak: World Bank, Worldwide Governance Indicators verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ülkenin kalkınmasında temel unsurlardan birini oluşturan hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı 2014 yılından itibaren belirgin olarak gerilemeye başlamıştır. Hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığının zayıfladığı, belirsizliğin arttığı, yasaların esnetildiği, kural dışı kararların alındığı bir ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısı üzerinde olumsuz etkiler yapması kaçınılmazdır. Yerli yatırımcıların ve özellikle yabancı yatırımcıların siyasi ve ekonomik istikrarın, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığının olmadığı, tarafsız ve bağımsız kararların verilemediği bir ülkede yatırım yapması, var olan yatırımlarını artırması beklenemez.

Türkiye, bilgi toplumunun gerektirdiği kurallara, ilkelere ve sistemlere dayalı kurumsal altyapısını, bireylerde ve topluluklarda uzlaşının sağlandığı örgütlü bir toplum yapısını oluşturmada, bilim temelli uzun dönemi kapsayan, sürekli ve sürdürülebilir, etkin sonuçların ortaya çıkabileceği sistemlere ve bu sistemlere dayalı kurumlaşmalara yönelmeden toplumsal dönüşümde ilerleme sağlayamayacaktır.

Türkiye'nin, çoğulcu demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, yargı bağımsızlığının, insan hak ve özgürlüklerinin geçerli olduğu, bilgi temelli, hesap verebilir, şeffaf, verimlilik artışı amaçlamış, sosyal ve ekonomik gelişme modelinin esas alındığı bir ülke görünümü sergileyecek yeni bir yapılanmaya ihtiyacı vardır. Ülke yöneticileri siyasi beklentilerini aşan kararlı bir irade ortaya koymalı, söylem ve eylem birliği içinde ekonomik önceliklerin, şeffaf ve açık yönetim şeklinin, verimli çalışma yaklaşımının, yetki ve sorumlulukların belirlendiği yeni bir yapılanmaya gitmelidir.

Türkiye, 2000 yılından bu yana bilgi toplumuna dönüşüm için yaptığı çalışmalarla kendi içinde iletişim altyapısında, Ar-Ge faaliyetlerinde ve bu faaliyetlere yapılan harcamaların GSYH içindeki payında, patent – faydalı modelde, yüksek katma değerli üretimde, yüksek teknolojlili ürün ihracatında ilerleme sağlamış olsa da diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ilerlemenin yetersiz olduğu ve karşılaştırıldığı ülkelerden daha hızlı ilerlemesi gerektiği görülmektedir. Türkiye, dönüşüm çalışmalarına sadece teknolojik ve ekonomik açıdan odaklanmamalı, yönetişimde sağlayacağı gelişme ile yaratılacak ortamın dönüşüm sürecinin temel belirleyicilerinden biri olduğunu dikkate almalıdır. Uluslararası kuruluşların hazırladığı rapor ve endekslerde de Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşümde uluslararası düzeyde konumunu görmek kendi içindeki ilerlemelerin yansımalarını ortaya koyacaktır.

3.3.3.2.2. Endekslerde Türkiye'nin Konumu

Uluslararası düzeydeki çeşitli kurum ve kuruluşlar ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımındaki ilerlemelerini ortaya koyabilmek, ekonomik geleceği ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi hakkında değerlendirmelerde bulunarak rekabet gücünü belirlemek için ölçümler yapmaktadır.

2001 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan Ağ Hazırlık Endeksi (Network Readiness Index - NRI) Raporu ülkelerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomi ve toplumsal dönüşüm üzerinde etkisini ve ülkelerin bu teknolojileri kullanmaya hazırlıklı olma düzeyini incelemektedir. Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum – WEF) tarafından hazırlanana ağ hazırlık endeksi, 2019 yılından itibaren Portulans Enstitüsü ve Dünya Enformasyon Teknolojisi ve Hizmetleri Kuruluşu (WITSA) birlikteliğinde hazırlanmaya başlanmıştır.

Birleşmiş Milletler, 2001 yılından bu yana üye devletlerin e-devlet küresel gelişimini izlemektedir. e-Devlet Araştırması, 193 üye devletin dijital modellerini araştırıp inceleyerek ve güçlü yönlerini, zorluklarını, fırsatlarını belirleyerek gelişimini değerlendirmektedir. e-Devlet Araştırması önde gelen bir kıyaslama referansı ve karar vericiler için bir politika aracı olarak görülmektedir. Covid-19 salgını, geleneksel dijital hizmet sunumunda ve kriz yönetimindeki yenilikçi çabalarda e-devletin rolünün önemini ortaya koyarken zorlukları ve özellikle yoksulların dijital erişimdeki eşitsizliğini de öne çıkarmaktadır.

Küresel Rekabetçilik Raporu serisini yayınlayan Dünya Ekonomik Forumu (WEF) Covid – 19 salgınının küresel sağlık krizine ve ekonomik durgunluğa neden olmasının yarattığı belirsizlik durumundan kaynaklı olarak 2020 yılı raporunda Küresel Rekabetçilik Endeksi'nde karşılaştırmalı ülke sıralamalarına ara vermiştir. Bunun yerine, 37 ülkenin ekonomik sistemlerinin dönüşüme yakınlıklarını değerlendirdiği, canlanma ve dönüşüm hakkında yol gösterdiği 2020 yılı özel baskısıyla ülkelerin dönüşüme hazırlık performanslarını ortaya koyan raporu yayınlamıştır. Küresel Rekabetçilik Endeksi 2020 yılında yayınlanmadığından Türkiye'nin ülkelerin rekabetçilik sıralamasında aldığı yeri ve performansını görebilmek için 2019 yılı Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0 ve 2020 yılı Dönüşüme Hazırlık Skoru değerlendirilmiştir.

3.3.3.2.2.1. Ağ Hazırlık Endeksi

Ağ hazırlığı, çok boyutlu bir kavramdır. Ağ Hazırlık Endeksi (Network Readiness Index – NRI), bu nedenle, çeşitli seviyeler temelinde oluşturulan bileşik endeks olarak dünya genelindeki ekonomilerde bilgi ve iletişim teknolojisinin (BİT) uygulanması ve etkisine ilişkin 134 ülkenin incelendiği önde gelen küresel endekslerden biridir. İlk düzey, ağa hazır olmanın temel boyutlarını içeren teknoloji, insanlar, yönetim, etki olmak üzere dört göstergeden oluşmaktadır. Bu göstergelerin her biri, ikinci düzeyi oluşturan üç alt göstergeye ayrılmıştır. NRI 2020 için toplam 60 değişken tanımlanmış, bu değişkenlerin 30'u somut / nicel veriler, 13'ü endeks / bileşik gösterge verileri ve 17'si anket / nitel verilerden oluşmaktadır⁶¹⁶.

Tablo 16 incelendiğinde 134 ülke içinde İsveç'in ilk, Danimarka'nın ikinci ve Singapur'un üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 16: Ülkelerin Ağ Hazırlık Endeksi (NRI) Sıralaması ve Değerleri (2019, 2020)

Ülkeler	NRI Sırası		NRI Değeri		Teknoloji		İnsanlar		Yönetişim		Etki	
	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019
İsveç	1	1	82,75	82,65	2	4	4	2	4	9	3	3
Danimarka	2	6	82,19	81,08	5	11	1	1	2	10	5	6
Singapur	3	2	81,39	82,13	10	6	5	9	13	6	1	1
Hollanda	4	3	81,37	81,78	3	2	9	6	3	8	4	5
İsviçre	5	5	80,41	81,08	1	3	13	12	10	12	2	2
Finlandiya	6	7	80,16	80,34	9	5	3	5	5	7	9	7
Norveç	7	4	79,39	81,30	11	8	8	4	1	1	6	4
ABD	8	8	78,91	80,32	4	1	7	8	8	4	14	20
Almanya	9	9	77,48	78,23	7	10	12	10	12	15	7	8
İngiltere	10	10	76,27	77,73	8	7	14	14	14	5	10	13
G. Kore	14	17	74,60	73,84	22	23	2	3	17	25	13	14
Malezya*	34	32	61,43	63,76	41	36	30	32	38	29	34	33
Çin*	40	41	58,44	57,63	44	44	35	36	43	48	41	49
Bulgaristan*	46	49	55,03	54,77	43	42	55	57	44	53	62	57
Türkiye*	57	51	51,24	53,75	58	49	53	49	48	45	81	76

*yüksek-orta gelir gurubundaki ülkeler

Kaynak: Portulans Institute, NRI 2020, ss. 31-33, 36. Portulans Institute ve The World Information Technology and Services Alliance (WITSA), **The Network Readiness Index 2019: Towards a Future-Ready Society**, Portulans Institute, Washington, 2019, (NRI 2019), ss. 23-25'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁶¹⁶ Portulans Institute, **The Network Readiness Index 2020: Accelerating Digital Transformation in a Post-COVID Global Economy**, Portulans Institute, Washington, 2020, (NRI 2020), s. 283.

Avrupa ülkelerinin, özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinin bilgi ve iletişim teknolojisinin (BİT) uygulanması ve kullanımında teknolojik altyapılarına erişim ve içerik olarak büyük yatırımlar yapmaları ve geleceğin teknolojilerini izleyerek yatırımlarına devam etmeleri endeksin ön sıralarında yer almalarını sağlamıştır. Türkiye, 2019 yılında 121 ülke arasında 51'nci sıradayken, 2020 yılında gerileyerek 134 ülke arasında 57'nci sırada yer almıştır. Türkiye ile yüksek-orta gelir grubunda yer alan Malezya, Çin ve Bulgaristan endeks sıralamasında Türkiye'den daha üst sırada bulunmaktadır.

Ağ ekonomisinin merkezinde yer alan ve ülkenin küresel ekonomiye katılımının vazgeçilmezi olan teknolojiye erişimde temel BİT seviyesi, üretilen dijital teknoloji türü ve yerel olarak kullanılabilen içerik veya uygulamalar, ağ ekonomisinin geleceğine ve yapay zeka ile nesnelerin interneti gibi yeni teknoloji trendlerine hazırlık açısından İsviçre, İsveç ve Hollanda ilk üç sırada yer almaktadır. Türkiye'nin bu sıralamada 49'dan 58'inci sıraya gerilediği görülmektedir.

Ülkelerin teknoloji düzeyindeki gelişme, insanların bu teknolojileri üretken bir şekilde kullanabilmesi için erişime, kaynak ve becerilere sahip olmasına bağlıdır. Bireylerin, işletmelerin ve kamunun BİT'i kullanımları, ağ ekonomisine katılımları, bireylerin beceri kullanımları ve kamunun toplum yararına BİT yatırımları değerlendirildiğinde Danimarka, Güney Kore ve Finlandiya ilk üç sırada yer almaktadır. Türkiye, 49'uncu sıradan 53'üncü sıraya gerilemiştir.

Ağ ekonomisine katılımda ülkenin güven, düzenleme ve kapsayıcılık konularına dayalı olarak bireylerin, toplumun ve firmaların güven davranışının, devlet teşvikinin, cinsiyet, engellilik ve sosyoekonomik eşitsizlik durumunun değerlendirildiği yönetim göstergesine göre Norveç birinci, Danimarka ikinci ve Hollanda üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye, tabloda yer alan yüksek-orta gelir grubundaki ülkelerin de gerisinde kalmıştır.

Ağ ekonomisine hazırlık, ekonominin büyümesini ve toplumsal refahın iyileşmesini sağlayacak bir yol olarak görülebilir. Ağ ekonomisine katılmanın yaşam kalitesine, sağlık, eğitim ve çevre etkilerinin değerlendirildiği etki göstergesinde Singapur ilk, İsviçre ikinci ve İsveç üçüncü sırada bulunmaktadır. Kuzey Avrupa ülkeleri etki değerlendirmesinde de ilk onda yer alırken, Türkiye tablodaki ülkelerin oldukça gerisinde yer almaktadır.

Raporun ayrıntılı olarak belirlediği ağ hazırlık endeksinin 60 alt değişkeni içinde Türkiye'nin değerlendirmesini yaparak belirlediği en güçlü ve en zayıf yönleri Tablo 17'de görülmektedir.

Tablo 17: Türkiye'nin En Üst ve En Alt Sırada Yer Aldığı Göstergeler (2020)

En Üst Sıradaki – Güçlü Göstergeler	Sıra	En Alt Sıradaki – Zayıf Göstergeler	Sıra
E-Ticaret Mevzuatı	1	İnternet Kullanımında Cinsiyet Eşitsizliği	81
BİT Düzenleme Ortamı	8	Gelir Eşitsizliği	87
Bilgisayar Yazılımı Harcamaları	20	Telefon Fiyatları	88
SDG 7: Uygun Fiyatlı ve Temiz Enerji	21	Wikipedia Düzenlemeleri	100
Devlet Çevrimiçi Hizmetleri	22	Yüksek Teknoloji İhracatı	102
Siber Güvenlik	22	SDG5: Cinsiyet Eşitliği	102
E-Katılım	23	Gelişmekte olan Teknolojilere Yatırım	103
Çalışan Başına İşgücü Verimliliği	29	Mutluluk	105
İş Yapma Kolaylığı	32	BİT Becerileri	111
BİT PCT Patent Başvuruları	35	Yaşam Seçimleri Yapma Özgürlüğü	124

Kaynak: Portulans Institute, **The Network Readiness Index 2020 Turkey**, Portulans Institute, Washington, 2020, s. 4.

Türkiye özellikle e-ticaret mevzuatı, BİT düzenleme ortamı, bilgisayar yazılım harcamaları, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden uygun fiyatlı ve temiz enerji, devlet çevrimiçi hizmetleri, siber güvenlik ve e-katılım göstergelerinde iyi performans sergilemektedir. Buna karşılık yaşam seçimleri yapma özgürlüğü, BİT becerileri, mutluluk-yaşam kalitesi, yeni teknolojilere yatırım, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden cinsiyet eşitliği ve yüksek teknoloji ihracatı göstergelerindeki performansının zayıf olduğu görülmektedir. Türkiye'nin zayıf olduğu alanlarda gerekli ilerlemeleri sağlayarak bilgi toplumu olma yolunda kendisine önemli avantajlar yaratabilecektir. Türkiye'nin yüksek orta gelir grubunda olduğu göz önünde bulundurulduğunda ağ hazırlığını artırması beklenmelidir.

Türkiye'nin bilgi toplumu olma yolunda çalışmalar yaparak kendi içinde ilerleme sağladığı görülse de uluslararası düzeyde bu çalışmaların yetersizliği NRI ve temel alt gösterge sıralamalarında bir önceki yıla göre daha da gerilemiş olmasıyla ortaya çıkmaktadır.

3.3.3.2.2. e-Devlet Gelişim Endeksi

Birleşmiş Milletler e-Devlet Gelişim Endeksi (E-Government Development Index - EGDI) ulusal düzeyde e-devlet gelişimini inceleyen üç normalleştirilmiş

endeksin ağırlıklı ortalamasına dayalı bileşik endekstir. e-Devlet Gelişim Endeksi, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin (ITU) verilerine dayalı Telekomünikasyon Altyapı Endeksi (TII), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) verilerine dayalı Beşeri Sermaye Endeksi (HCI) ve Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi'nin (UNDESA) verilerine dayalı Çevrimiçi Hizmet Endeksi'nin (OSI) ağırlıklı ortalamasından oluşmaktadır. Birleşik bir gösterge olarak EGDI, ulusal kurumların kamu hizmetlerini sunmak için BİT'leri kullanmaya hazır olup olmadığını ve kapasitesini ölçmek için kullanılır. Bu ölçüm, devlet görevlileri, politika yapıcılar, araştırmacılar, sivil toplum ve özel sektör temsilcileri için bir ülkenin kamu hizmetlerinin sunulmasında e-devlet kullanımındaki göreceli konumu hakkında daha derin bir anlayış kazanmaları açısından yarar sağlamaktadır⁶¹⁷.

Araştırmada, EGDI seviyelerine katkıda bulunan çevrimiçi işlem hizmetlerinin sunumundaki ilerleme, mobil hizmetlerin sağlanmasındaki eğilimler ve bölgesel düzeydeki dönüşümlerle e-devlet geliştirme gibi ana faktörlere odaklanılmaktadır. Sağlık, eğitim, sosyal koruma, insana yakışır iş ve herkes için adalet gibi temel önceliklerle ilgili olanlar da dahil olmak üzere sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle bağlantılar vurgulanmaktadır⁶¹⁸.

Çevrimiçi Hizmet Endeksi (OSI), e-devlet geliştirme seviyelerindeki farklılıkları, kamuda bilgi sistemlerinin olgunluk düzeylerini ve entegre hizmet sunumunu yansıtan verilerden oluşmaktadır. Beşeri Sermaye Endeksi (HCI), yetişkin okur-yazarlık oranı, brüt kayıt oranı, beklenen eğitim yılı ve ortalama eğitim yılı verilerini kapsamaktadır. Telekomünikasyon Altyapı Endeksi (TII), yüz kişi başına mobil cep telefonu aboneliği, internet kullanan bireylerin yüzdesi, yüz kişi başına sabit (kablolu) geniş bant abonelikleri ve yüz kişi başına aktif mobil genişbant abonelikleri verilerinden oluşmaktadır⁶¹⁹.

Tablo 18'e bakıldığında EGDI'nın ilk on sırasında altı Avrupa ülkesinin yer alması bu ülkelerin ve Avrupa'nın telekomünikasyon altyapısı, insan sermayesi ve çevrimiçi hizmet gelişiminde önde olduklarını göstermektedir.

⁶¹⁷ United Nations, **E-Government Survey 2020: Digital Government In The Decade of Action for Sustainable Development**, United Nations, New York, 2020, (EGDI 2020), s. xx.

⁶¹⁸ United Nations, EGDI 2020, s. 1.

⁶¹⁹ United Nations, EGDI 2020, ss. 232, 235, 237.

Tablo 18: Ülkelerin e-Devlet Gelişim Endeksi (EGDI) Sıralaması ve Değerleri (2018, 2020)

Ülkeler	EGDI Sırası		EGDI Değeri		OSI Değeri	HCI Değeri	TII Değeri
	2020	2018	2020	2018	2020	2020	2020
Danimarka	1	1	0,9758	0,9150	0,9706	0,9588	0,9979
G.Kore	2	3	0,9560	0,9010	1,0000	0,8997	0,9684
Estonya	3	16	0,9473	0,8486	0,9941	0,9266	0,9212
Finlandiya	4	6	0,9452	0,8815	0,9706	0,9549	0,9101
Avustralya	5	2	0,9432	0,9053	0,9471	1,0000	0,8825
İsveç	6	5	0,9365	0,8882	0,9000	0,9471	0,9625
İngiltere/K.İrlanda	7	4	0,9358	0,8999	0,9588	0,9292	0,9195
Yeni Zelanda	8	8	0,9339	0,8806	0,9294	0,9516	0,9207
ABD	9	11	0,9297	0,8769	0,9471	0,9239	0,9182
Hollanda	10	13	0,9228	0,8757	0,9059	0,9349	0,9276
Kazakistan*	29	39	0,8375	0,7597	0,9235	0,8866	0,7024
Arjantin*	32	43	0,8279	0,7335	0,8471	0,91	0,7265
Rusya*	36	32	0,8244	0,7969	0,8176	0,8833	0,7723
Türkiye*	53	53	0,7718	0,7112	0,8588	0,8287	0,628
Dünya	-	-	0,5988	0,5491	0,562	0,688	0,5464
Avrupa	-	-	0,817	0,7727	0,7655	0,8691	0,8162
Asya	-	-	0,6373	0,5779	0,6249	0,6977	0,5893
Yüksek Orta Gelir Grubu	-	-	0,6204	0,5655	0,5515	0,7478	0,5618

*yüksek-orta gelir grubundaki ülkeler

Kaynak: United Nations, EGDI 2020, ss. 259-265, 273. United Nations, **E-Government Survey 2018: Gearing E-Government to Support Transformation Towards Sustainable and Resilient Societies**, United Nations, New York, 2018, (EGDI 2018), ss. 228-233'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, aralarında olmak istediği bu ülkelere, yer aldığı 53'üncü sırayla oldukça uzak kalmaktadır. Türkiye, yüksek orta gelir grubunun ilk üçünde yer alan ülkelerin EGDI sıralamalarına göre de geride bulunmaktadır. Türkiye, EGDI değeri bakımından değerlendirildiğinde Avrupa ortalamasının altında, Asya ile Dünya ortalamasının ve yer aldığı yüksek orta gelir grubu ortalamasının üzerindedir. Türkiye, çevrimiçi hizmetler alt endeksinde (OSI) Asya, Avrupa, Dünya ve yüksek orta gelir grubu ortalamasından yüksek, beşeri sermaye endeksinde (HCI) ve telekomünikasyon altyapı endeksinde (TII) ise sadece Avrupa ortalamasının gerisindedir. Türkiye'nin, e-devlet gelişim değerini Avrupa düzeyine çıkarmak için insan sermayesi, çevrimiçi hizmetler gelişimini ve özellikle daha geride olduğu telekomünikasyon altyapısı alanında çabalarını hızlandırması gerekmektedir.

3.3.3.2.2.3. Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0

2019 Küresel Rekabetçilik Raporu ülkelerin ekonomik geleceği ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi hakkında değerlendirmelerde bulunmakta, rekabet edebilirlik, refah, eşitlikçi toplum ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. 2018 yılında tanıtılan Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0 (Global Competitiveness Index 4.0 - GCI 4.0) dördüncü sanayi devrimi çağında üretkenliği, büyümeyi ve insani kalkınmayı yönlendiren faktörleri ve özellikleri ortaya koymaktadır. 2019 raporu, dünya GSYH'nin % 99'unu oluşturan 141 ülkeyi kapsamakta, ülkelerin üretkenlik düzeyini belirleyen kurumlar, politikalar ve faktörler dizisi olarak tanımlanan rekabet gücünü ölçmektedir. Rapor, etkinleştirici çevre, beşeri sermaye, piyasalar ve inovasyon ekosistemi başlıkları altında kurumlar, altyapı, BİT adaptasyonu, makroekonomik istikrar, sağlık, beceriler, ürün piyasası, işgücü piyasası, finansal sistem, pazar büyüklüğü, iş dünyası dinamizmi ve inovasyon yeteneğinden oluşan 12 alana ait 103 göstereyi kullanmaktadır. Endeks değeri, 12 alan değerinin ortalamasıdır. Endeks sonuçları ülkenin kendine özgü kültürel ve sosyolojik özellikleri dikkate alınarak yorumlanabilir ve politika aracı olarak kullanılabilir⁶²⁰.

Tablo 19'a bakıldığında Singapur, ABD ve Hong Kong'un ilk üç sırayı aldığı görülmektedir. Singapur, makroekonomik istikrar dışında diğer 11 alanda önemli gelişmelere sahiptir. İkinci sıradaki ABD sağlık alanında ilk 15 ülkenin gerisinde ve sadece Rusya, Meksika ve Brezilya'nın önünde yer alırken, inovasyon yeteneği, iş dünyası dinamizmi, pazar büyüklüğü ve finansal sistemiyle ilk üç sıradadır.

İlk 15 sırada Avrupa 8 ülke ile ağırlıktadır. Gelişmekte olan ülkeler grubundan sadece Hong Kong, Tayvan ve Güney Kore sıralamada ilk 15 içinde yer alabilmişlerdir. Çin, genel sıralamada 28'inci ve pazar büyüklüğü açısından ilk sırada yer alırken işgücü piyasası alanında 72'nci sırada bulunmaktadır. İlk 15'de yer alan ülkelerin kurumlar, altyapı, makroekonomik istikrar, finansal sistem ve inovasyon yeteneği alanlarında sağladıkları ilerlemenin rekabetçi konumlarında etkin rol oynadığı söylenebilir.

⁶²⁰ World Economic Forum, **The Global Competitiveness Report 2019**, World Economic Forum, Geneva, 2019, (GCI 2019), ss. 1-2.

Tablo 19: Ülkelerin Küresel Rekabetçilik Endeksi 4.0 (GCI 4.0) Sıralaması ve Değerleri

Ülkeler	2019 GCI 4.0		Etkinleştirici Çevre				Beşeri Sermaye		Piyasalar				İnovasyon Ekosistemi	
	Sırası	Değeri	Kurumlar	Altyapı	BİT Adaptasyonu	Makroekonomik İstikrar	Sağlık	Beceriler	Ürün Piyasası	İşgücü Piyasası	Finansal Sistem	Pazar Büyüklüğü	İş Dünyası Dinamizmi	İnovasyon Yeteneği
Singapur	1	84,8	2	1	5	38	1	19	2	1	2	27	14	13
ABD	2	83,7	20	13	27	37	55	9	8	4	3	2	1	2
Hong Kong	3	83,1	5	3	3	1	1	20	1	7	1	28	15	28
Hollanda	4	82,4	4	2	24	1	21	4	7	11	17	20	2	10
İsviçre	5	82,3	6	4	17	1	5	1	25	2	4	39	22	3
Japonya	6	82,3	19	5	6	42	1	28	6	16	12	4	17	7
Almanya	7	81,8	18	8	36	1	31	5	9	14	25	5	5	1
İsveç	8	81,2	10	19	4	1	11	7	16	22	8	40	6	5
İngiltere	9	81,2	11	11	31	1	33	11	21	9	7	8	9	8
Danimarka	10	81,2	7	15	9	1	29	3	12	3	11	55	3	11
Finlandiya	11	80,2	1	22	13	1	27	2	15	17	5	60	7	12
Tayvan,Çin	12	80,2	24	16	11	1	24	23	14	15	6	19	20	4
G.Kore	13	79,6	26	6	1	1	8	27	59	51	18	14	25	6
Kanada	14	79,6	13	26	35	1	14	12	24	8	9	16	12	16
Fransa	15	78,8	22	9	28	36	7	35	28	50	14	9	24	9
Çin	28	73,9	58	36	18	39	40	64	54	72	29	1	36	24
Rusya	43	66,7	74	50	22	43	97	54	87	62	95	6	53	32
Meksika	48	64,9	98	54	74	41	60	89	53	96	64	11	41	52
Türkiye	61	62,1	71	49	69	129	42	78	78	109	68	13	75	49
Brezilya	71	60,9	99	78	67	115	75	96	124	105	55	10	67	40
Arjantin	83	57,2	88	68	68	139	53	31	120	117	105	34	80	56

Kaynak: World Economic Forum, GCI 2019'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, 2018 yılına göre 0,5 puanlık az bir iyileşme ile 141 ülke arasında 61'inci sırada yer almaktadır. Türkiye, 2018 yılına göre bazı alanlarda ilerleme kaydetmiş, BİT adaptasyonunda 4,3 puan artışla 69'uncu sıraya ve altyapıda 1,7 puan artışla 49'uncu sıraya yerleşmiştir. İşgücü piyasasında 1,7 puanlık artışa ve 109'uncu sırada yer almasına rağmen kadınların işgücü piyasasına katılımı, yabancı işçi çalıştırma ve işçi hakları gibi göstergelerdeki iyileşmeyle ilerleme sağladığı söylenebilir. Yeni ürünler tasarlayarak rekabet edebilme kapasitesinin değerlendirildiği inovasyon yeteneğinde 49'uncu sıradadır. Finansmana erişimin yurtiçi yatırım ile doğrudan yabancı yatırım bakımından kritik önemde olduğu dikkate alındığında finansal sistem değerlendirmesinde 68'inci sırada olan Türkiye'de finansal piyasaların yeterince gelişmediği, girişimcilerin de finansmana yurtdışında rekabet

ettiği firmalardan daha zor erişebildiklerini göstermektedir. Türkiye'nin bazı alanlarda performansının yetersiz olduğu görülse de internetin ülke geneline yayılması ve kullanıcıların % 12,7'lik artışıyla 64'üncü sırada, sabit geniş bant teknolojilerinde 3,1 puanlık artışla 59'uncu sırada yer bulması önemli bir gelişme olarak görülmelidir. Türkiye, altyapı açısından güçlü hava taşımacılığı bağlantısıyla 14'üncü sırada gelişmiş ve nitelikli karayolu altyapısıyla 31'inci sıradadır. Mevcut işgücü, beceri ve nitelik açısından ortalamanın altında ve sıralamada oldukça geride olması gelecekteki beşeri sermaye stoku ve beceri artışı için iyimser bir tablo sergilememektedir⁶²¹. Türkiye'nin bazı alanlardaki iyileşmelere rağmen yüksek enflasyon, ürün pazar etkinliğinde gerileme, makroekonomik ortamdaki önemli bozulma ve istikrarsızlık rekabet gücünü artırması için temel zorluklar olarak görülmekte, rekabet gücü performansını etkilemektedir.

Türkiye açısından sanayi 4.0 yaşamsal bir öneme sahiptir. Sanayi 4. 0 Türkiye için küresel düzeyde rekabet gücü yüksek ekonomiler grubunda yer almasını sağlayabilecektir. Küresel rekabet ortamında güçlü kalmak, gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmek için Türkiye'nin yönünü belirlemede ve çeşitli yapısal zorlukları aşmada sanayi 4.0 dönüşümü, önündeki en gerçekçi çözüm yolu olarak görülebilir. Türkiye'nin rekabet gücünün temelini oluşturan düşük maliyetli işgücü ve lojistik avantajı gibi etkenler, yeni dönemde rekabet gücü göstergelerindeki çeşitlilik ve değişim hızı nedeniyle etkisini kaybedebileceğinden sanayi 4.0 dönüşümü rekabet gücünde sürdürülebilirliği ve küresel pazarda daha fazla pay alınmasını sağlayabilecektir. Türkiye sanayi 4.0 dönüşümünde geri kaldıkça diğer ülkelerde sanayi 4.0 dönüşümünün hızla gerçekleşme yoluna girmesi ülkeyi rekabette zayıflatacak, rekabet sıralamasında maliyet baskısı yaratacak, sürekli bir şekilde etkileşim içinde gelişen teknolojilere, eğitilmiş ve nitelikli insan kaynağına ulaşılması ve açılacak aranın kapatılması güçleşebilecektir. Bunun işgücü açısından sonuçları işsizlikte artış, işgücü niteliğinde yetersizlik ve gerileme olarak ortaya çıkacaktır. Bütün bunlar Türkiye'yi yatırımlarda azalışla, düşük katma değerli üretimin ağırlıklı olduğu ekonomik yapıyla bir sarmalın içine sokabilecektir.

⁶²¹ World Economic Forum, GCI 2019, s. 20.

3.3.3.2.2.4. Dönüşüme Hazırlık Performansı

Dünya Ekonomik Forumu (WEF), 1979 yılından bu yana Küresel Rekabetçilik Raporu serisi yayınlamaktadır. Covid-19 salgınının, küresel sağlık krizine ve derin ekonomik durgunluğa yol açtığı, gelecekteki görünüm için yarattığı belirsizlik ortamı 2020 yılı raporunda Küresel Rekabetçilik Endeksi'ndeki karşılaştırmalı ülke sıralamalarına ara verilmesine neden olmuştur. 2020 raporu özel baskısı, ülkelerin insani kalkınmayı ve çevreyle uyumluluğu artırmak için ekonomik sistemlerini iyileştirip yeniden tasarlanmasında, canlanma ve dönüşüm hakkında yol göstermektedir. Bunun için öneriler ve zaman dilimleri, kolaylaştırıcı ortamı, insan sermayesini, piyasaları ve inovasyon ekosistemini canlandırmak ve dönüştürmek olarak dört geniş eylem alanında gruplandırılarak on bir dönüşüme hazırlık alanı belirlenmiştir. Rapor, iyileşme ve canlanma önceliklerini detaylandırarak göstergelere ilişkin verilerin çoğunun mevcut olduğu 37 ülkenin ekonomik sistemlerindeki dönüşümü gerçekleştirmeye hazır olup olmadıklarına yönelik performanslarını değerlendirmekte ve ekonomik dönüşümün yeni boyutlarına odaklanmaktadır⁶²².

Türkiye'nin durumunu daha iyi anlamak açısından, hazırlık performans değerlerinin gösterildiği Tablo 20'de ilk beş ve son üç sırayı alan ülkelere yer verilmiştir.

Tablo 20: Ülkelerin Dönüşüme Hazırlık Puanı (0-100) (2020)

Dönüşüme Hazırlık Alanları	Sıra	Ülkeler	Puan
Kamu kurumlarının güçlü yönetim ilkelerini ve uzun vadeli bir vizyonu yerleştirmelerini ve vatandaşlarına hizmet ederek güven inşa etmelerini sağlamak	1	Finlandiya	78,5
	2	İsviçre	76,8
	3	Yeni Zelanda	73,0
	4	Danimarka-Hollanda	72,0
	5	İsveç	70,3
	30	Türkiye	47,7
	35	Brezilya	45,3
	36	Meksika	44,3
	37	Rusya	42,8
Enerji geçişini hızlandırmak ve elektrik ve bilgi iletişim teknolojilerine (BİT) erişimi genişletmek için altyapıyı yükseltmek	1	Estonya	99,7
	2	Danimarka	91,5
	3	Hollanda	91,4
	4	Finlandiya	88,9
	5	İsveç	88,0

⁶²² World Economic Forum, **The Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery**, World Economic Forum, Geneva, 2020, (Special 2020), ss. 4-5.

	34	Türkiye	67,1
	35	Güney Afrika	63,8
	36	Endonezya	62,7
	37	Rusya	57,2
Daha kademeli vergilendirmeye geçiş, ulusal ve uluslararası bir işbirliği çerçevesinde işbirliklerinin, servetin ve emeğin nasıl vergilendirildiğini yeniden düşünmek	1	Güney Afrika	65,2
	2	Japonya	64,5
	3	G.Kore	63,4
	4	Avustralya	62,1
	5	İrlanda	59,2
	34	Türkiye	40,7
	35	İtalya	39,1
	36	Polonya	33,6
Eğitim müfredatını güncelleyerek işler ve "yarının pazarları" için gerekli becerilere yapılan yatırımı artırmak	37	Macaristan	30,7
	1	Finlandiya	75,3
	2	Hollanda	71,8
	3	Danimarka	71,5
	4	İsviçre	70,8
	5	İsveç	69,4
	35	Türkiye	39,8
	36	Brezilya	39,5
Yeni ekonomi ve işgücünün yeni ihtiyaçları için çalışma yasalarını ve sosyal korumayı yeniden düşünmek	37	Yunanistan	38,7
	1	Danimarka	77,0
	2	İngiltere	75,2
	3	İsviçre	74,2
	4	Almanya	74,0
	5	Hollanda	71,9
	33	Türkiye	48,4
	35	Hindistan	44,4
İnsanların ve ekonominin yararına yaşlı bakımı, çocuk bakımı ve sağlık hizmetleri altyapısını, erişimi ve yeniliği genişletmek	36	Güney Afrika	42,9
	37	Endonezya	-
	1	İsveç	75,9
	2	Danimarka	65,0
	3	Kanada	61,6
	4	Finlandiya	61,4
	5	Hollanda	61,2
	27	Türkiye	32,3
Finansal kaynakları uzun vadeli yatırımlara yönlendirmek, istikrarı güçlendirmek ve kapsayıcılığı genişletmek için teşvikleri artırmak	28	Portekiz	31,4
	29	Polonya	30,3
	30	Yunanistan	24,7
	1	Finlandiya	95,4
	2	Yeni Zelanda	93,2
	3	İsveç	89,0
	4	Avusturya	88,3
	5	Japonya	84,7
Dördüncü Sanayi Devrimi'nde ihtiyaç duyulan rekabeti ve anti-tröst çerçevelerini yeniden	33	Türkiye	49,8
	35	Güney Afrika	48,6
	36	ABD	47,8
	37	Arjantin	32,8
	1	Amerika	77,6
	2	Kanada	74,7
	3	Çin	71,8

düşünmek, hem yerel hem de uluslararası pazar erişimini sağlamak	4	Finlandiya	70,8
	5	İsveç	70,7
	30	Türkiye	57,4
	35	Yunanistan	49,2
	36	Slovakya	49,1
	37	Rusya	42,5
Özellikle kamu-özel işbirliği gerektiren alanlarda "yarının pazarlarının" oluşturulmasını kolaylaştırmak	1	Finlandiya	59,5
	2	Amerika	57,7
	3	Japonya	53,5
	4	İsveç	52,2
	5	İsrail	51,2
	30	Türkiye	38,5
	35	Güney Afrika	35,6
	36	Arjantin	34,3
	37	Rusya	-
Yeni "yarının pazarlarını" yaratabilecek araştırma, yenilik ve buluş alanlarındaki uzun vadeli yatırımları teşvik etmek ve genişletmek	1	Amerika	57,3
	2	Japonya	54,7
	3	G.Kore-Finlandiya	53,4
	4	İsrail	53,1
	5	İsviçre	51,6
	35	Türkiye	28,9
	36	Meksika	27,2
	37	Yunanistan	25,2
Yaratıcılığı artırmak için şirket çeşitliliği, eşitliği ve kapsayıcılığını artırmaya teşvik etmek	1	Çin	79,2
	2	İsveç	77,9
	3	Yeni Zelanda	73,9
	4	ABD	73,3
	5	Avustralya	72,4
	35	İtalya	46,9
	36	Türkiye	46,8
	37	Hindistan	45,1

Kaynak: World Economic Forum, Special 2020, ss. 73-76.

Raporda, belirlenen dört geniş eylem alanı ile on bir dönüşüme hazırlık alanı çerçevesinde 37 ülke için tespit ve öneriler yapılmıştır⁶²³. Buna göre;

Kurumların gelecek odaklı şeffaf ve verimli olması yanında daha adil ve vatandaşların güvenini artırıcı dönüşümlere, hükümetlerin gelecekteki şoklara ve hızlı teknolojik değişimlere hazır olması gerekmektedir. Ayrıca yargı bağımsızlığı, yolsuzluk algısı, dijital medya güvenilirliği ve vatandaşların resmi hak ve özgürlükleri ile dezavantajlı grupların korunması açısından duyarlılık önemlidir. Ülkelerin dönüşüme hazırlık performans değerlerinin gösterildiği Tablo 20’de, dönüşüm gerekliliğine ve duyarlılığa odaklanan ülkelerin başında Finlandiya, İsviçre ve Yeni

⁶²³ World Economic Forum, Special 2020, ss. 47-50.

Zelanda gelmektedir. Türkiye, Brezilya ve Meksika'nın üzerinde 30'uncu sıradaki yeriyle bu alandaki en az hazırlıklı ülkeler arasındadır.

Ülkelerin daha yeşil ve kapsayıcı bir ekonomiye geçişi için kamu ve özel sektörün çevre koruma duyarlılığı ve buna bağlı olarak enerji altyapısı ile ulaşım ağlarının iyileştirilmesinde, elektrik ve BİT'e erişimde, e-devlet katılımının artması yönünde gelişme sağlanmalıdır. Alt yapıları aracılığıyla ekonomik dönüşüme daha iyi hazırlanmış ülkeler arasında Estonya, Danimarka ve Hollanda yer alırken, Türkiye 34'üncü sıradaki yeriyle oldukça geride en az hazırlıklı bir ülke konumundadır.

Bazı yüksek gelirli ülkelerde yüksek gelirli ve sermaye sahiplerinin vergi yükleri azalırken, orta gelirli vergi yüklerinin artmaya başlaması vergi yapılarında güncelleme ve adil bir geçiş gerektirmektedir. Ülkeler, vergi yüklerini yeniden yapılandırırken ekonomilerini de ayakta tutmak, Covid-19 salgınının kamu maliyesi üzerine getirdiği büyük boyutlara ulaşan baskıyı hafifletmek ve toparlanmaya geçişi finanse edebilmek için yeni talepler ortaya koyabileceklerdir. Ülkeler, vergilendirmedeki eşitsizliği gidermek ve adil bir geçiş sağlamak yönünde çözüm ararken teknolojinin benimsenmesi ve inovasyon için doğru teşviklerle kaynak aktarmak zorunda kalmaktadır. Ülkeler daha kademeli vergilendirme, nispeten dengeli ve artan oranlı vergi yapılandırmalarına hazırlık ölçütü çerçevesinde değerlendirildiğinde Güney Afrika, Japonya ve Güney Kore öne çıkmaktadır. Genel olarak ülkeler arasında bu önceliğe ilişkin puanlar düşüktür ve ülkelerin önlerinde iyileştirme için yapacakları birçok seçenek bulunmaktadır. Türkiye'nin 34'üncü sırada yer alması kişisel, kurumsal ve katma değer vergi yüklerinde eşitlikçi ve adil bir vergi yapılandırmasına geçişte geride kaldığını, bu önceliğe hazır olmadığını göstermektedir.

Örgün eğitimle beşeri sermaye oluşturmak ve istihdam olanakları yaratmak yeterli olmadığından eğitim müfredatının yeniden beceri kazandıracak ve geliştirecek şekilde güncellenmesi gerekmektedir. Eğitim sistemini güncelleyerek, dijital ve eleştirel düşünme becerilerinin yanında yaşam boyu öğrenme programlarıyla sürekli öğrenme ve beceri sağlamaya daha iyi hazırlanan ülkelerin başında Finlandiya, Hollanda ve Danimarka gelmektedir. Türkiye bu hazırlıkta 35'inci sırada yer almaktadır.

Yeni ekonomi ve işgücünün yeni ihtiyaçları için çalışma yasalarını ve sosyal korumayı yeniden geliştirmeye hazırlıklı ülkeler sıralamasında Danimarka, İngiltere ve İsviçre önde yer almaktadır. Türkiye, teknoloji ve durgunluk kaynaklı işgücü değişimlerindeki sorunları ve eşitsizliği azaltmak için yeterli, geniş kapsamlı sosyal güvenlik yapısı oluşturmada, gelir desteği sağlamada geride kalmaktadır.

İnsanların ve ekonominin yararına yaşlı bakımı, çocuk bakımı ve sağlık hizmetleri altyapısını, erişimi ve yeniliği genişletecek şekilde kamu kaynağı aktarımında diğer ülkelere göre İsveç, Danimarka ve Kanada daha öndedir. Türkiye'nin ve önde görülen bu üç ülkenin puanları bu alanda daha fazla hazırlıklı olmalarını gerektirecek gelişmeye açık alanlarının varlığını göstermektedir. Türkiye, verisine ulaşılan 30 ülke içinde Yunanistan, Polonya ve Portekiz'in üzerinde, 27'nci sırada yer almaktadır.

Finans sektörünün kaynaklarını kısa vadeli karlar elde etmek veya finansal piyasaları desteklemekten daha çok reel ekonomide uzun vadeli yatırımlara yönlendirmesi amaçlanmalıdır. Finansal kaynakları uzun vadeli yatırımlara yönlendirmek, istikrarı güçlendirmek ve kapsayıcılığı genişletmek için teşvikleri artırmaya diğer gelişmiş ekonomilere göre daha iyi hazırlanmış önde gelen ülkeler sırasıyla Finlandiya, Yeni Zelanda ve İsveç olurken, Türkiye bu alanda dönüşüme en az hazır olan ülkelerdendir. Türkiye, finans sektörünün kaynaklarını kısa vadede yüksek karlar sağlayacak alanlara aktarmasının önüne geçmeli, bankalar özellikle kamu bankaları kanalıyla reel ekonomiye uzun vadeli yatırımlar için destek verecek uygulamalara yönelmelidir.

Gelecekteki politikalar daha rekabetçi pazarların yaratılması için ticarete açıklık getirmeyi, küreselleşmenin olumsuzluklarını yaşayan bölgeleri ve nüfus kesimlerini desteklemeyi, uluslararası ticaretin bütün kesimlere fayda sağlayacak şekilde sürdürülebilmesini hedeflemelidir. Dördüncü Sanayi Devrimi'nde ihtiyaç duyulan rekabeti ve anti-tröst çerçevelerini yeniden düşünmede, hem yerel hem de uluslararası pazar erişimini sağlamada dönüşüme ve canlı iş ortamları yaratmaya hazır olan ülkelerin önde gelenleri Amerika, Kanada ve Çin'dir. Türkiye bu alanda da diğer alanlarda olduğu gibi daha az hazır ülkeler arasında yer almaktadır.

Mal, hizmet ve teknolojilerin üretilmesinde Ar-Ge payının artması için teşvik politikaları uygulanmalıdır. Yeni ürün ve teknolojiler, yüksek özelliklerde olsalar da

belirli pazarlarda yer almalarında sorunlarla karşılaşılabilir. Ülkeler, belirli ürün ve teknolojilere yatkın firma ve tüketicilere teşvikler vererek piyasanın yönünü değiştirebilir. Bunun yanında kamu alımlarında yeni teknolojilere yönelerek hem teknolojiyi teşvik hem de pazar yaratma başlangıcı yapılabilir. Ülkeler kamunun yeni teknolojilere olan talebi artırıcı rolü, yeni teknolojilere tüketici yaklaşımı, patent faaliyetiyle ilgili taahhütler, gelişen teknolojiler için yapılan düzenlemelerin yeterliliği ve bunların iş dünyası tarafından olumlu algılanması açısından değerlendirilmektedir. Genel olarak bu alandaki puanlar düşük olmakla birlikte Finlandiya, Amerika ve Japonya diğer ülkelere göre yeni teknolojilerin kamu-özel işbirliği gerektiren alanlarda hayata geçirilmesinde en iyi koşulları sağlayarak geleceğe daha iyi hazırlanmaktadır.

Yeniçağda insan merakının ve yaratıcılığının potansiyelinin ortaya çıkarılması gerekecek böylece yeni teknolojiler, ürünler, hizmetler de ortaya çıkarak yeni pazarlar yaratma arayışlarına girilecektir. Bunun için de ülkelerin, girişimcilik ruhunu destekleyerek, bilim, teknoloji ve yenilikçiliği şekillendirecek ortamı yaratmaları, kamu ve özel sektör birlikteliğinde Ar-Ge'ye yapılan yatırımlarla yeni teknolojilere ulaşmaları gerekmektedir. Geleceğin yeni pazarlarını yaratabilecek araştırma, yenilik ve buluş alanlarındaki uzun vadeli yatırımları teşvik etmekte ve genişletmekte Amerika, Japonya, Güney Kore ve Finlandiya'nın daha iyi hazırlandıkları görülmektedir. Türkiye'nin, gelecekteki konumu açısından oldukça önemli olan bu alandaki değerlendirmede 35'inci sırada yer alarak sadece Meksika ve Yunanistan'ın önünde olması bilgi, teknoloji ve yenilikçilik ortamı yaratmada ve Ar-Ge yatırımlarını artırmada başarısızlığını ortaya koymaktadır.

Ülkelerin ekonomik dönüşüm stratejisi yenilikçilik odaklı olmalı, çeşitlilik, eşitlik ve kapsayıcılık içermelidir. Firmalar insanların yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarmalı, yenilikçilikle üretilecek fırsatlara erişimi sağlayarak yenilikçi işletmelere katılımı, Ar-Ge'deki istihdamda ve büyüyen pazarlarda kariyer ilerlemesini kolaylaştırıcı rol üstlenmelidir. Ülkelerin işgücünde çeşitlilikte, eşitlikte ve katılımıda teşvik edici rolü, firmaların yönetimlerinde profesyonel yöneticilere güvenme eğilimi, kadınların teknolojik rollerdeki ve mülkiyet yapılarındaki varlığı açısından yapılan değerlendirmede en iyi performansı gösterenler Çin, İsveç ve Yeni Zelanda olmaktadır.

On bir alanda en az üç kez veya daha fazla son üç sırada yer alan Yunanistan, Güney Afrika, Rusya'nın arasında Türkiye'nin de yer alması bu ülkelerin iyimser olunacak puanlara ulaşması için önlerinde uzun ve zorlu süreçlerin olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin, dönüşüme hazırlık performans değerlerinin gösterildiği tabloda yer alan dönüşüme hazırlık alanlarının tamamında 37 ülke içinde oldukça geride bulunan konumuyla gelecek açısından umut verici bir görünüm sergilemediği söylenebilir. Raporda, ülkelerin dönüşümü sağlamak için dönüşüme hazırlık alanları olan on bir önceliğin tümünün eşit olarak ele alınmasının hedeflendiği, değerlendirilen ülkelerden hiçbirinin ekonomisinin henüz yeteri kadar dönüşüme hazır olmadığı ifade edilmektedir.

Mevcut veri ve politikalar arasında İskandinav modeli olarak öne çıkardığı ekonomik sistemlerde sürdürülebilirlik ve refah paylaşımındaki hazırlıklarının Finlandiya, Danimarka ve İsveç gibi ülkelerde umut verici olduğu vurgulanmaktadır. Ülkelerin tüm dönüşüme hazırlık alanlarında en yüksek puana ulaşabilmesi için uzun bir süreçten geçmeleri gerektiği belirtilmektedir.

Uluslararası kuruluşlar, ülkelerin bilgi toplumuna dönüşümlerini endekslerle değerlendirip ortaya koyarken çok sayıda veri ve göstergeden faydalandıklarından ülkelerin genel görünümü hakkında daha belirgin bilgiler verebilmektedir. Endeksler, ülkelerin bilgi toplumu olma yolunda ekonomik hedefleri kadar toplumsal ve kültürel bakımdan sergilenen yaklaşımlarını, yeni yapılanmalarını ve anlayışlarını da öne çıkarmaktadır.

Türkiye'nin ülke sıralamalarında geride yer almasında bilgi toplumuna dönüşümde temel göstergelerden sayılan yaşam seçimlerini yapma özgürlüğü, mutluluk ve yaşam kalitesi, cinsiyet eşitliği, dezavantajlı grupların korunması, yargı bağımsızlığı, hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, vergilendirme ve gelir eşitsizliği gibi alanların da etkisi olduğu görülmektedir. Türkiye'nin geleceği açısından oldukça önemli görülen beşeri sermaye oluşturma ve istihdam olanakları yaratma kabiliyetinin yetersizliği de konumunu etkilemektedir.

3.3.4. Bilgi Toplumuna Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de İstihdam

İstihdam ve işsizlik işgücü piyasasının önemli iki göstergesidir. İşgücü piyasası, ülke ekonomisinin makro düzeyde işleyişi hakkında bilgi vermekte, insanların yaşamlarını, refah düzeylerini doğrudan ilgilendirmekte, karar vericileri ve yöneticileri işgücü politikalarıyla işgücü talebini artırmaya, istihdam yaratmaya yönlendirmektedir. İşgücü piyasasında işgücü talebindeki, istihdamdaki ve işsizlikteki gelişmelerle, ilişkilerin seyri bireylerin yanında ülke ekonomisini, sosyal ve politik alan ile birlikte kültürel alanı, politika yapıcılarını önemli ölçüde etkilemektedir.

Türkiye’nin yaklaşık yirmi yıldan bu yana bilgi toplumu çalışmaları sonucunda bilgi ve iletişim teknolojileri ile otomasyonun yaygınlaşması hız kazandıkça ve yeni iş kolları ortaya çıktıkça nitelikli işgücü istihdamında artış görüleceği dikkate alınarak mevcut işgücü, istihdam ve işsizliğe yansımalarını, etkilerini de aynı zaman dilimi içinde değerlendirmek gerekmektedir. Bunun için bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde ülkenin istihdam ve işsizlik sorunu boyutlarının, büyüme ve istihdam ilişkisinin, sanayi 4.0’a dönüşümün istihdamda getireceği değişimin, ulusal istihdam stratejisinin işgücü piyasasına ve istihdama yaklaşımının ortaya konması politika önerilerinin belirlenmesinde fayda sağlayacaktır.

3.3.4.1. Türkiye’de İşgücü, İstihdam ve İşsizlik

Türkiye, ilerideki yıllarda etkisi daha da görünür hale gelecek teknolojik ve ekonomik gelişmeler karşısında işgücü, istihdam ve işsizlik açısından önemli sorunlar yaşayabilecektir. Bu bakımdan bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin başlangıcından bu yana ülkede işgücü, istihdam ve işsizlikte ortaya çıkan değişimlerin değerlendirilmesi geleceğin öngörüsünde yönlendirici olacaktır.

3.3.4.1.1. İşgücü

Toplam işgücü arzı artışı ve azalışı ile demografik değişikliklerin yakın ilişkisi vardır. Ülkede nüfus artışından kaynaklanan işgücü arzının artışı, istihdam oranlarındaki düşük seyir, işgücüne katılımda ve özellikle kadınların istihdamında

yetersizlik, ortalama eğitim düzeyi düşüklüğü, işsizlik oranlarının yüksekliği, küçük ölçekli işyerlerinde istihdamın yaygın hale gelmesi, düşük verimlilik düzeyi, kayıt dışı ekonominin artan kayıt dışı istidamı, beşeri sermaye birikimindeki ve istihdam yaratacak yatırımların yetersizliği işgücü piyasasının önemli özellikleridir.

İşgücüne katılım oranı ülkenin üretken nüfusunun büyüklüğünü göstermektedir. Değişen nüfus yapısı, sosyo-kültürel durum ve ekonomik koşullar işgücüne katılımı etkilemektedir. Tablo 21’de görüldüğü gibi Türkiye’de son yirmi bir yılda 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus % 35,42, işgücü % 33,78, istihdam % 24,24 artmıştır. İşgücüne katılım % 49,9’dan 2019 yılında % 53’e yükselmiştir.

Tablo 21: İşgücü, İstihdam ve İşsizliğin Görünümü (2000-2020)

(Bin Kişi)

Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne dahil olmayan nüfus	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)
2000	46 211	23 078	21 581	1 497	23 133	49,9	6,5	9,3	46,7
2001	47 158	23 491	21 524	1 967	23 667	49,8	8,4	12,4	45,6
2002	48 041	23 818	21 354	2 464	24 223	49,6	10,3	14,5	44,4
2003	48 912	23 640	21 147	2 493	25 272	48,3	10,5	13,8	43,2
2004	47 544	22 016	19 632	2 385	25 527	46,3	10,8	14,2	41,3
2005	48 356	21 691	19 633	2 058	26 665	44,9	9,5	12,0	40,6
2006	49 275	21 913	19 933	1 980	27 362	44,5	9,0	11,1	40,5
2007	50 177	22 253	20 209	2 044	27 925	44,3	9,2	11,2	40,3
2008	50 982	22 899	20 604	2 295	28 083	44,9	10,0	12,3	40,4
2009	51 833	23 710	20 615	3 095	28 124	45,7	13,1	16,0	39,8
2010	52 904	24 594	21 858	2 737	28 310	46,5	11,1	13,7	41,3
2011	53 985	25 594	23 266	2 328	28 391	47,4	9,1	11,3	43,1
2012	54 961	26 141	23 937	2 204	28 820	47,6	8,4	10,3	43,6
2013	55 982	27 046	24 601	2 445	28 936	48,3	9,0	10,9	43,9
2014	56 986	28 786	25 933	2 853	28 200	50,5	9,9	12,0	45,5
2015	57 854	29 678	26 621	3 057	28 176	51,3	10,3	12,4	46,0
2016	58 720	30 535	27 205	3 330	28 185	52,0	10,9	13,0	46,3
2017	59 894	31 643	28 189	3 454	28 251	52,8	10,9	13,0	47,1
2018	60 654	32 274	28 738	3 537	28 380	53,2	11,0	12,9	47,4
2019	61 469	32 549	28 080	4 469	28 920	53,0	13,7	16,0	45,7
2020	62 579	30 873	26 812	4 061	31 706	49,3	13,2	15,3	42,8
2000-2020	35,42	33,78	24,24	171,28	37,06	Değişim (%)			
	1,69	1,61	1,15	8,16	1,76	Ortalama Değişim (%)			
	16 368	7 795	5 231	2 564	8 573	Değişim			
	779,4	371,2	249,1	122,1	408,2	Ortalama Değişim			

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2000-2019 döneminde 15 yaş ve üzeri nüfus her yıl ortalama 762 bin 900 kişi ile % 1,65 oranında artarken işgücü daha yüksek oranda artmıştır. 2020 yılı başından itibaren dünyada yayılmaya ve Türkiye’de de Mart ayından sonra görülmeye başlayan Covid-19 salgını ekonomileri daraltmış işgücü ve istihdam üzerinde olumsuz etkileri olmuştur.

İşgücünün 2000-2019 döneminde ortalama yıllık artışı 473 bin 550 kişi, artış oranı da % 2,05 olmuştur. Bu artışın temel dinamiği artış hızı düşmeye devam eden nüfus artışı yanında kadın işgücünde artış ve kırdan sanayi ve hizmetlerde çalışmak amacıyla göçen işgücü olmaktadır. Ancak Covid-19 salgını kaynaklı olarak işgücü 32 milyon 549 bin’den 30 milyon 873 bin’e düşerek bir önceki yıla göre 2020 yılında % 5,15 oranında azalmıştır.

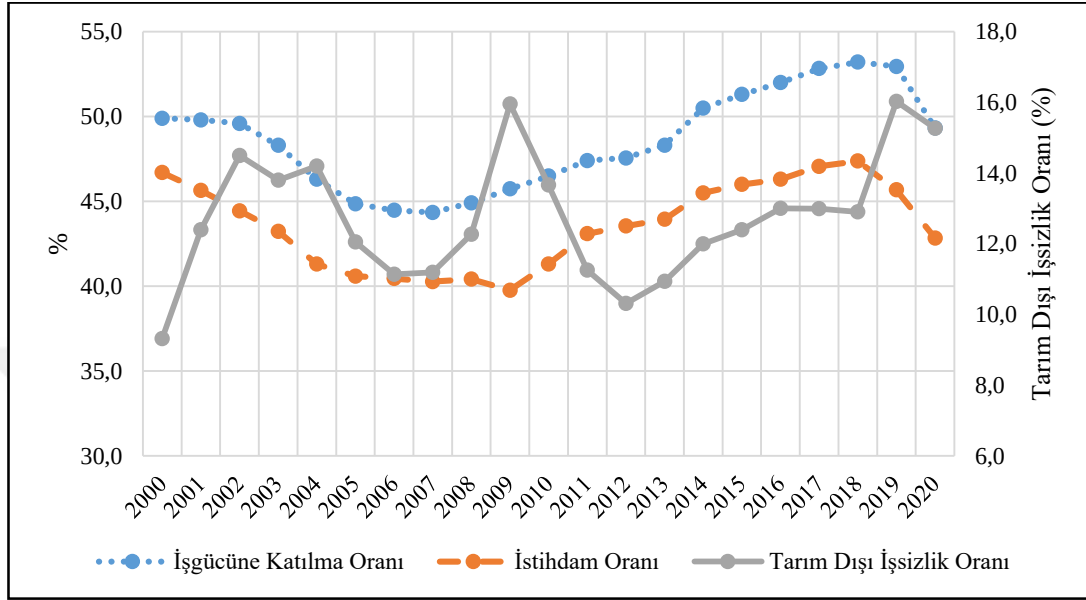
Nüfustaki artış hızı, artan çalışabilir nüfus ortaya çıkarmaktadır. İşgücüne katılımın 2008 yılına kadar azalma eğiliminde olması ve oranın düşmesi okullaşma oranında artışla işgücü arzından çıkan eğitime geçen genç nüfusla, kırsalda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın nüfusun göç ettiği kentte ev işinde kalmasıyla açıklanabilir. Tarımdan gençlerin bir kısmı eğitim için, yetişkin erkeklerin bir kısmı kendi başına, bir kısmı da ailesiyle kente göçmüş ve tarımda çalışanlar azalarak tarım dışı işgücünü beslemişlerdir. İşgücündeki uzun dönem eğiliminin, nüfus artışıyla artması yanında tarımda teknoloji kullanımının sağladığı verimlilik artışıyla istihdamın azalacağı, kente göç ve işgücüne yeni katılımlarla birlikte tarım dışı sektörlere geçişin artış yönünde olacağı söylenebilir.

Ekonomik konjonktür de işgücü arzını etkilemektedir. 2001 yılındaki ekonomik krizin etkisi Şekil 22’de açıkça görülmektedir. Ekonomik daralma istihdamı azaltmış dolayısıyla işsizlikte artışa neden olmuştur. Ekonomik daralmanın bir diğer etkisi de işsizliğin artışı veya reel ücretlerin düşmesiyle hanehalkının gelirinin azalmasına neden olmuş, dolayısıyla öncelikle kadınlar olmak üzere ailenin çalışmayan bireylerini de iş aramak zorunda bırakmıştır.

2008 yılında ABD’nin finansal krizi küresele yayılmış ve Türkiye’nin işgücü piyasasını büyük ölçüde etkilemiştir. İşgücüne katılım 2008 yılına kadar düşmüş, 2009 yılından itibaren artmaya başlayarak 2020 yılına kadar sürekli bir biçimde artış devam etmiştir. 2020 yılındaki Covid-19 salgını nedeniyle istihdam olanaklarının

azalması işgücüne katılımı etkilemiş, işgücü bir önceki yıla göre 1 milyon 676 bin kişi azalarak işgücüne katılma oranı 3,7 puan düşmüş ve % 49,3'e gerilemiştir.

Şekil 22: İşgücüne Katılma, İstihdam ve Tarım Dışı İşsizlik Oranı (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

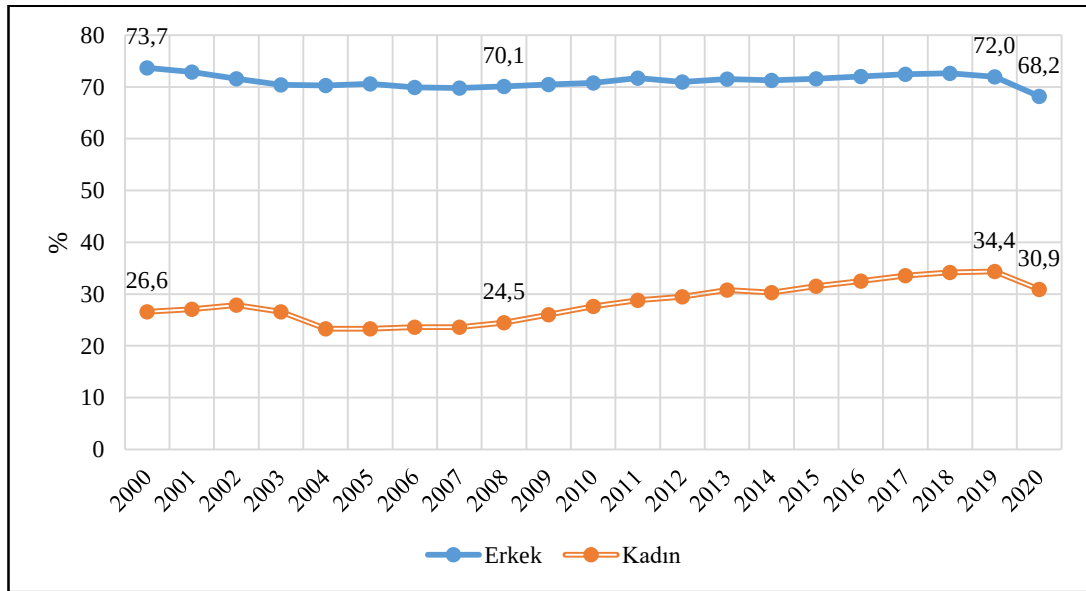
2009 yılında işsizlikte önemli artış görülmüş ve 2010 yılında ekonomideki iyileşmeyle gelen % 8,5'lik yüksek büyümenin etkisiyle istihdam oranı azda olsa artarken işsizlik oranı da düşmüştür. Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde aile bireylerinin işini kaybetmesi veya kaybetme riskinin artması kentlerdeki kadınları çalışmaya yönelterek işgücüne katılımı artırmıştır. Türkiye'de işgücüne katılmamış kadınların, kriz dönemlerinde hanelerde yaşanan veya yaşanabilecek gelir kayıplarını asgariye indirilebilmek amacıyla iş aramaya yönelmeleriyle işgücüne katılımları artmaktadır.

İşgücüne katılımın, erkek ve kadın işgücünün farklı dinamiklerinden kaynaklı olarak ayrı bir şekilde incelenmesi işgücü piyasası açısından faydalı olacaktır. İşgücüne katılımda kadınlar eğitim, deneyim ve nitelik bakımından erkeklere kıyasla dezavantajlı durumdadır. Kadının evli olması ve eşinin gelir düzeyi de işgücüne katılımda etkindir. Kırsalda veya kentteki yaşam farkı, ücret ve çalışma koşulları ile işin statüsü işgücüne katılımını etkilemektedir. Erkek veya kadının işgücüne katılımını belirleyen bu etkenlerin dışında ve önde gelen önemli bir faktör beşeri sermaye olma

özelliğini taşıyıp taşımadığı olmaktadır. Türkiye’de işgücü, nüfus artışı, kırdan kente göç ve kadınların her geçen gün daha büyük bir kısmının işgücüne katılması ile artış eğilimi göstermektedir. Kısa vadede bu işgücü artışını karşılayacak yeni işlerin yaratılmasının Türkiye açısından ne kadar önemli olduğu bilinmelidir.

Türkiye’de son yirmi bir yılda kadın işgücü 6 milyon 188 bin’den 9 milyon 768 bin’e yükselerek % 57,85 oranında artmış ve ortalama yıllık artış % 2,75 oranında gerçekleşmiştir⁶²⁴. Kentlere göçün artışı ve kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesinin işgücüne katılımı önemli etkisi olmuştur. Şekil 23’de görüldüğü gibi kadınların işgücüne katılım oranı 2000 yılındaki %26,6’dan 2019 yılında % 34,4’lük orana yükselmiştir. Bu artışa rağmen erkeklerin işgücüne katılım oranı kadınların katılım oranından yaklaşık iki kat fazladır. 2008 yılından itibaren kadınların işgücüne katılımları yükselme eğilimindedir. Kadınlar çoğunlukla istihdamın artacağı hizmetler sektörünün yapısına uygun olan öncelikle yarı zamanlı ve kısmen de tam zamanlı istihdamı tercih etmektedirler. Bu tercihlerinde yetkinliklerinin dışında fiziksel yapıları, evlilik ve aile durumları ile varsa çocuklar etkili olmaktadır.

Şekil 23: Kadın-Erkek İşgücüne Katılma Oranı (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁶²⁴ TÜİK, İşgücü İstatistikleri.

Kadınların işgücüne katılımları, ekonomik gelişme sürecinin başında tarımda olma ve ücretsiz aile işçiliğinden kaynaklı olarak yüksek olsa da tarımdan koparak kırsaldan kente göçüldüğünde işgücüne katılımda önemli düşüşler görülmesi olağandır. Kentteki ve bunun yanında kırsaldaki kadınlar eğitim düzeylerinde artışlar sağlamaya başladıkça evde kalmanın fırsat maliyeti artacağından işgücüne katılımlarında artışlar görülmektedir. Ülkenin gelişmişlik düzeyinin artışına bağlı olarak nitelikli işgücü talebinin arttığı işlerin artışı da kadınların işgücüne katılımında olumlu katkı sağlayabilmektedir. 2020 yılına kadar artarak gelen kadın işgücüne katılma oranı 2020 yılında bir önceki yıla göre 3,5 puan gerileyerek % 30,9'a düşmüştür.

Türkiye'de son yirmi bir yılda erkek işgücü 16 milyon 809 bin'den 21 milyon 105 bin'e yükselerek % 25,56 oranında artmış ve ortalama yıllık artış % 1,22 oranında gerçekleşmiştir⁶²⁵. Bu oran, kadın oranına kıyasla oldukça düşük kalmaktadır. Şekil 20'de görüldüğü gibi erkeklerin işgücüne katılım oranı da 2000 yılındaki % 73,7'den 2020 yılında % 68,2 oranına gerilemiştir.

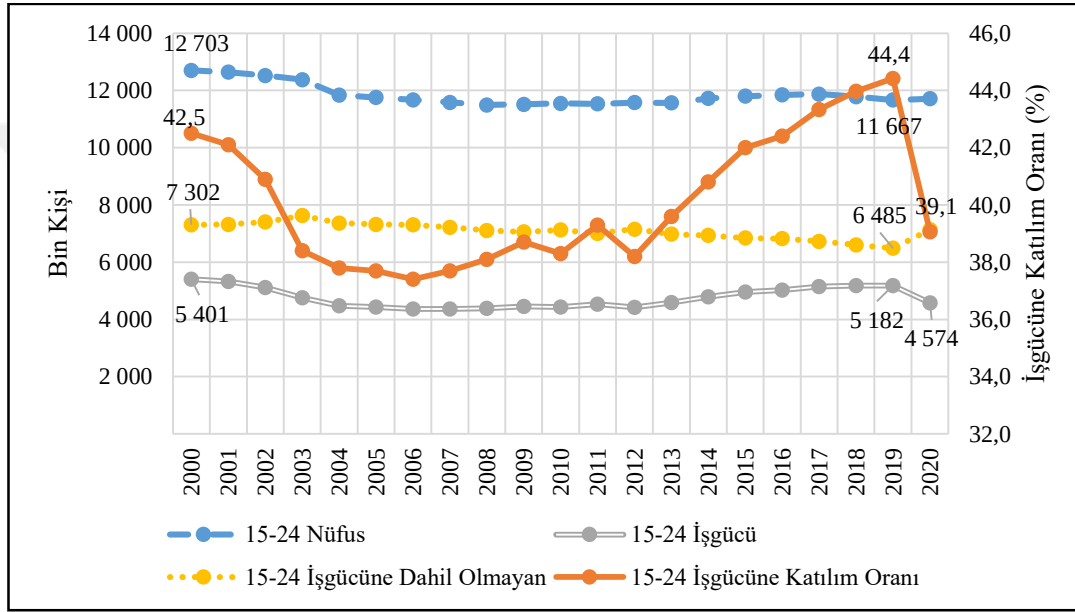
Erkeklerde işgücüne katılımı, nüfus ve eğitim düzeyi etkilemektedir. Türkiye, hızı giderek düşen nüfus artışının devam ettiği ve demografik fırsat penceresi olarak adlandırılan demografik geçiş döneminde bulunmaktadır. Artan nüfus içinde her yıl 15 yaşını dolduranlar çalışabilir nüfusa eklenerek arttırmakta, genç erkeklerin ve kadınların bir kısmının yüksek öğrenimi nedeniyle işgücüne katılamayışı, uzayan ortalama eğitim süresi nüfus artışından kaynaklanacak işgücüne katılımı düşürebilmektedir. Genelde kırsalda yüksek nüfus artışları, tarımsal gelirin yetersizliği ve istikrarsız oluşu, yaşam düzeyini yükseltme isteği, eğitime yönelişteki artış ve kamuda işe girme arayışı kentlere göçü hızlandırarak istihdam sorununu ağırlaştıran nedenler olmaktadır. İşgücü arzının nicelik boyutunu nüfus büyüklüğü ve hızı düşerek devam eden nüfus artışı, nitelik boyutunu ise eğitimin yetersizliğinden kaynaklı niteliksiz bireylerdeki artış etkilemektedir.

Genç nüfusun, işgücü piyasası içinde yer alması ülke geleceği açısından önemlidir. 2000-2019 yılları arasında 15-24 yaş genç nüfus, 12 milyon 703 bin'den 11 milyon 667 bin'e gerileyerek % 8,2 oranında, işgücü ise 5 milyon 401 bin'den 5 milyon 182 bin'e düşerek % 4,1 oranında azalmıştır. Şekil 24, genç nüfusta azalışa

⁶²⁵ TÜİK, Temel İşgücü İstatistikleri.

rağmen işgücüne katılım oranının 2020 yılına kadar % 42,5’den % 44,4’e yükseldiğini, 2020 yılında ise % 39,1’e düştüğünü göstermektedir. Genç nüfusun 2020 yılına kadar işgücünden belirgin olarak daha fazla azalması işgücüne katılım oranını artırmaktadır. Bunun yanında işgücüne dahil olmayan nüfusun da 2020 yılına kadar % 11,2’lik oranla nüfus azalışından daha fazla azalmasının işgücüne katılım oranını artırıcı etkisi bulunmaktadır.

Şekil 24: Genç Nüfus, İşgücü ve İşgücüne Katılım Oranı (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2020 yılına kadar ülke ekonomisi, işgücü ve işgücüne katılımın olağan seyri 2020 yılıyla birlikte salgın nedeniyle tamamen farklı görünüm sergilemeye başlamıştır. Gençlerde bir önceki yıla göre, işgücüne dahil olmayanlar % 10 oranında artmış, işgücü % 11,7 oranında düşmüş ve 2020 yılına kadar artan işgücüne katılma oranı % 39,1’e gerilemiştir. Salgının gençleri işgücüne katılımı önemli ölçüde etkilemiş olduğu görülmektedir.

Türkiye’de çok sayıda genç, işsizlik baskısı altında işgücü piyasasına katılmakta, bir kısmı istikrarsız, kayıt dışı veya güvencesiz olan beklentileri dışındaki işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Gençlerin uzun süre işsiz kalması iş yaşamına atıldıklarında beceri ve kariyer sahibi olmalarıyla birlikte gelecekteki yaşam kalitelerini, yeni iş olanaklarına ulaşmayı da zorlaştırmaktadır. Gençlerin ilk iş

deneyimleri iş hayatı ve yaşamları süresince ekonomik ve sosyal koşulları yanında toplumsal ilişkilerini de etkilemektedir.

İşgücünün eğitim durumu Tablo 22’de incelendiğinde son yirmi bir yılda işgücü içinde okur-yazar olmayanların oranı % 8,6’dan % 2,5’e, lise altı eğitilmişlerin % 65,3’den % 47,9’a, lise eğitilmişlerin %17,3’ den %10,7’ye gerilediği görülmektedir.

Tablo 22: İşgücünün Eğitim Durumu (2000-2020)

(Bin Kişi)

Yıllar	İşgücü	Okur-Yazar Olmayanlar		Lise Altı Eğitilmişler		Lise		Mesleki veya Teknik Lise		Yüksek-öğretim	
	Kişi	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
2000	23 078	1 985	8,6	15 066	65,3	3 991	17,3	-	-	2 037	8,8
2001	23 491	1 959	8,3	15 268	65,0	4 150	17,7	-	-	2 114	9,0
2002	23 818	1 728	7,3	15 234	64,0	4 449	18,7	-	-	2 406	10,1
2003	23 640	1 606	6,8	14 859	62,9	4 552	19,3	-	-	2 624	11,1
2004	22 016	1 306	5,9	13 591	61,7	2 792	12,7	1 804	8,2	2 524	11,5
2005	22 455	1 167	5,2	13 651	60,8	2 728	12,1	2 152	9,6	2 757	12,3
2006	22 751	1 115	4,9	13 633	59,9	2 689	11,8	2 335	10,3	2 980	13,1
2007	23 114	1 045	4,5	13 679	59,2	2 745	11,9	2 451	10,6	3 195	13,8
2008	23 805	1 025	4,3	14 031	58,9	2 742	11,5	2 504	10,5	3 503	14,7
2009	24 748	1 089	4,4	14 596	59,0	2 764	11,2	2 519	10,2	3 780	15,3
2010	25 641	1 151	4,5	15 195	59,3	2 727	10,6	2 511	9,8	4 057	15,8
2011	26 725	1 203	4,5	15 681	58,7	2 783	10,4	2 582	9,7	4 476	16,7
2012	27 339	1 164	4,3	15 640	57,2	2 846	10,4	2 692	9,8	4 996	18,3
2013	28 271	1 167	4,1	15 932	56,4	2 963	10,5	2 820	10,0	5 388	19,1
2014	28 786	1 170	4,1	16 100	55,9	2 977	10,3	2 847	9,9	5 691	19,8
2015	29 678	1 115	3,8	16 277	54,8	3 002	10,1	3 000	10,1	6 284	21,2
2016	30 535	1 038	3,4	16 328	53,5	3 100	10,2	3 177	10,4	6 892	22,6
2017	31 643	1 076	3,4	16 644	52,6	3 202	10,1	3 371	10,7	7 350	23,2
2018	32 274	1 045	3,2	16 734	51,8	3 311	10,3	3 508	10,9	7 676	23,8
2019	32 549	1 005	3,1	16 321	50,1	3 422	10,5	3 573	11,0	8 227	25,3
2020	30 873	774	2,5	14 802	47,9	3 317	10,7	3 489	11,3	8 492	27,5

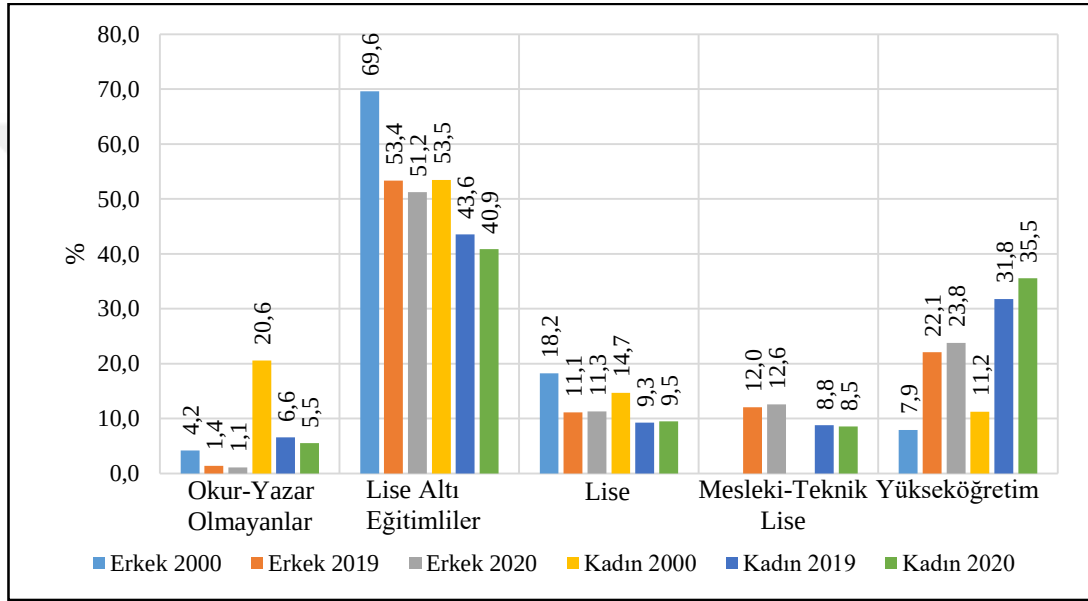
Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2004 yılından itibaren lise eğitilmişlerden ayrı olarak değerlendirilen mesleki veya teknik lise eğitilmişlerin işgücü içindeki oranı % 8,2 ile % 11,3 arasında değişiklik göstermiştir. Bu oranlar mesleki ve teknik eğitilmişlerin işgücü içindeki oranlarının yeterli düzeye ulaşmadığını ortaya koymaktadır. Yüksek-öğretimselilerin işgücü içindeki oranının % 8,8’den % 27,5’e yükseldiği görülse de yeterli bir düzeyde olmadığı söylenebilir.

Ancak yüksek-öğretimsel erkeklerin erkek işgücü içindeki oranı % 7,9’dan % 23,8’e yükselirken yüksek-öğretimsel kadınların kadın işgücü içindeki oranı % 11,2

den % 35,5'e yükselmesi işgücü piyasası, ekonomi ve toplum açısından olumlu bir gelişmedir. Erkeklerin erkek işgücü içindeki lise altı eğitilmişlerin son yirmi bir yılda oranı düşme eğiliminde olsa da halen % 51,2 ile ağırlığını korumaktadır. Burada dikkat çeken, Şekil 25'de görüldüğü üzere erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da lise altı eğitilmişlerin işgücü içindeki oranı düşme eğiliminde olsa da halen % 40,9 ile ağırlığını korumakta olduğudur.

Şekil 25: Kadın ve Erkek İşgücünün Eğitim Durumu (2000, 2019, 2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2020 yılında okur-yazar olmayan kadınların kadın işgücü içerisindeki oranı % 5,5 ile erkeklerden beş kat fazladır. Kadınların eğitim düzeyleri yükseldikçe kadın işgücündeki oranları da artmaktadır. Kadın işgücünde lise eğitilmiş, mesleki veya teknik lise eğitilmiş, yüksek-öğretimli kadınların oranı toplamda % 53,5'e ulaşmakta ve burada en büyük pay yüksek-öğretimli kadınların olmaktadır. Yüksek-öğretimli kadınların işgücü oranlarındaki artış erkeklere göre daha yüksektir.

3.3.4.1.2. İstihdam

İstihdamın, sermaye birikimi ve ekonomik büyüme ile yakın ilişkisi bulunmakta, nitelikli işgücü bilgi ve teknolojiyi geliştirip üretim sürecine katmaktadır.

Üretim sürecinde insan faktörünün yeri önemlidir ve yetersizliğinde olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır. Sermaye birikimi, teknoloji yeteneği ile istihdamın, büyüme ve kalkınmada önemli bir rolü bulunmaktadır. Büyüme sürecinde önemli bir faktör olan istihdam gelir dağılımı, yoksulluk, toplumsal katılım, rekabet gücü, teknoloji, girişimcilik gibi alanları da etkilemektedir.

3.3.4.1.2.1. İstihdamın Genel Görünümü

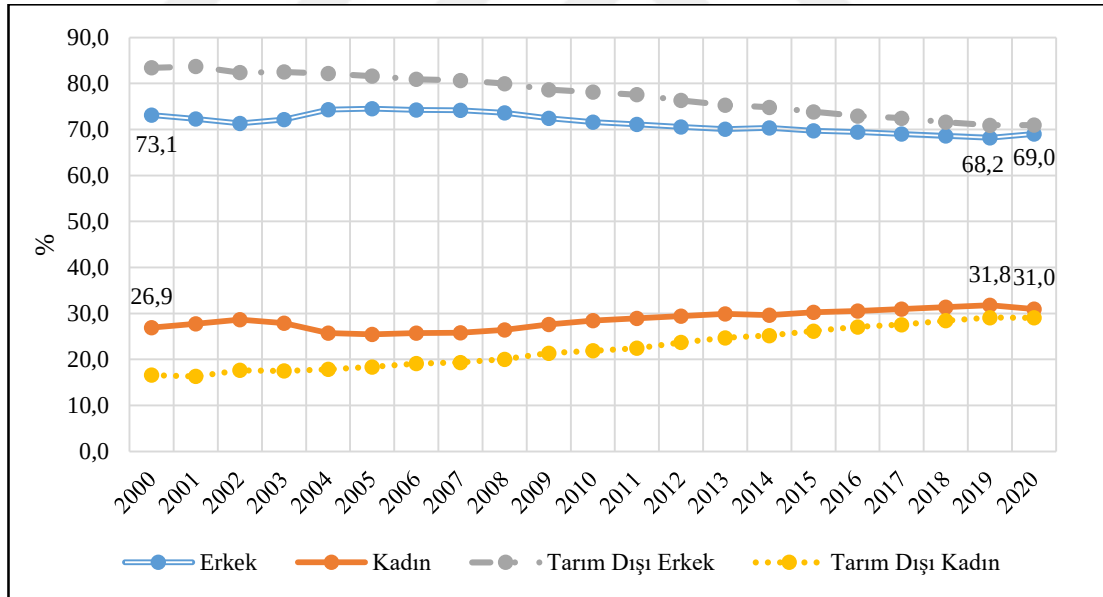
Toplam istihdam son 21 yıl içinde Tablo 21’de görüldüğü gibi yıllık ortalama % 1,15 artarak 21 milyon 581 bin’den 26 milyon 812 bin’e yükselmiş ve 5 milyon 231 bin istihdam yaratılmıştır. Buna rağmen 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus yıllık ortalama % 1,69 oranla 16 milyon 368 bin kişi, işgücü % 1,61 oranla 7 milyon 795 bin kişi artarak istihdam artışının çok üzerine çıkmaktadır. İncelenen dönemde büyümenin yeterli istihdam yaratmadığı tartışılrsa da istihdam artışının yavaşlamasında ekonomik krizlerin etkisini de dikkate almak gerekmektedir.

2001 yılındaki kriz istihdamda azalışı işsizlik artışını getirmiş ardından ekonomideki toparlanma ile 2008 yılına kadar görülen yüksek büyüme oranlarına rağmen istihdam ve işsizlikte olumsuzluklar devam etmiştir. İstihdam yaratmayan bu yüksek büyümelerin, ekonomik daralma dönemlerinde bir ölçüde korunan mevcut istihdam ile atıl kapasitenin kullanılmasıyla gerçekleştiği söylenebilir. 2008 yılı krizi ile hızla düşerek 2009 yılında eksi değerlere gelen büyüme oranı istihdam ve işsizlik oranlarına hissedilir azalışlar olarak yansımıştır. 2010 yılından itibaren başlayan yüksek ve orta düzey büyüme oranları yüksek istihdam oranları getirmiştir. 2018 yılındaki ekonomik krize kadar devam eden istihdam oranlarındaki yükselme işgücüne katılım oranlarının da hızla yükselmesi nedeniyle işsizlik oranlarını düşürememiştir. 2019 yılında büyüme, son on yılın en düşük düzeyinde % 0,9 olarak gerçekleşince istihdam oranı % 45,7’ye gerilerken işsiz sayısı yaklaşık bir milyon artmış ve işsizlik oranı 2,7 puan artarak % 13,7’ye, tarım dışı işsizlik de 3,1 puan artarak % 16 düzeyine yükselmiştir. Krizin istihdamda azalışla birlikte işsizlik oranlarında yüksek artışlar getirerek yansımaları ülkenin gelecek yıllarda istihdam ve işsizlik sorunlarını oldukça ağır ve uzun süreli yaşayacağı izlenimi yaratmaktadır. İstihdam ve işsizlik sorunlarının yaşanacağı izlenimi 2020 yılında gelen Covid-19 salgınıyla daha çok artmış, salgının

ağır ve uzun süreli izler bırakacağı 2020 yılı verilerinde görülmüştür. Ekonomideki daralma işlerin bir kısmını ortadan kaldırırken yeni iş yaratmadaki gerilemeyle birlikte işini kaybedenlerde artışlar görülmeye başlamıştır. Uzaktan çalışma önemli ölçüde genişlerken, kalıcı hale getirilme eğilimi artarak işgücü piyasasında eşitsizliklerin derinleşme riski de her geçen gün artmaktadır. Ortaya çıkan durgunluk düşük gelir gruplarının geçim kaynaklarını tehdit eder hale gelmiş ve huzursuzluk ile kutuplaşmalar sosyal uyumu bozmaya başlamıştır.

Türkiye’de 2020 yılı verilerine göre istihdam edilen 26 milyon 812 bin kişiden % 31’i kadın, % 69’u erkektir. Şekil 26’da, 2000-2020 döneminde kadınların istihdam oranının 4,1 puan arttığı ve erkeklerin de 4,1 puan azaldığı görülmektedir. Erkeklerin istihdamdaki payı azalmasına rağmen kadınların istihdamdaki artan payı erkeklerin yarısına ulaşamamıştır. Kadın istihdamı 2020 yılında bir önceki yıla göre 0,8 puan azalırken erkek istihdamı 0,8 puan artış göstermiştir.

Şekil 26: Kadın ve Erkek İstihdam Oranı (2000-2020)

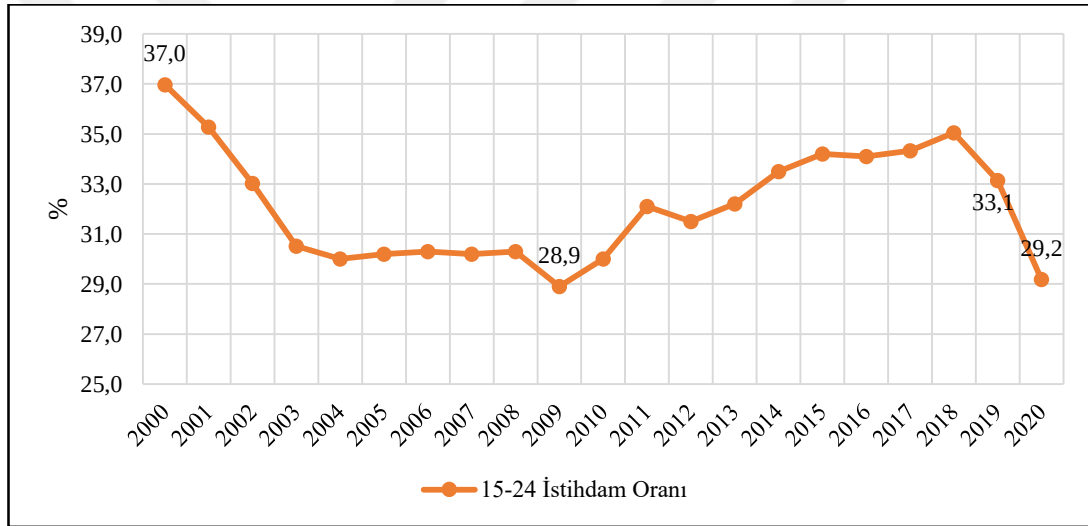
Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kadınların istihdam oranındaki düşüklük işgücüne katılım eğiliminin yansıması olarak değerlendirilebilir. Kadınların, evliliklerinde ve doğum aşamalarında sağlanan bazı haklar ile cinsiyet ayrımcılığı istihdamını zorlaştırmaktadır. Kadınların bu dezavantajları kurumsal bakım hizmetleri yaygınlaştırılarak ortadan

kaldırıldığında, yaklaşımlar değişerek istihdam oranı da artabilecektir. 2020 yılında kadınların istihdam oranındaki gerilemenin salgın nedeniyle evde kalarak okula gidemeyen çocuklarına veya yaşlılarına bakmak zorunluluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

Türkiye’de 15-24 yaş grubundaki genç nüfusun istihdamı incelenen dönemde % 37’den % 29,2’ye gerilediği Şekil 27’de görülmektedir. Ekonomideki daralma dönemlerinde genç istihdamı da önemli ölçüde etkilenmiştir. Genç istihdamı 2018 yılından itibaren düşüş eğilimine girmiş, bir önceki yıla göre 2020 yılında 3,9 puan düşerek % 29,2’ye gerilemiştir.

Şekil 27: Genç İstihdam Oranı (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2020 yılında genç nüfusun %28,3’ü, özellikle liselilerin % 26,7’si, mesleki veya teknik liselilerin % 34,2’si ile yüksek-öğretimlilerin % 41,7’sinin ne eğitimde ne istihdamda olması eğitimden işgücü piyasasına geçişte sorunlarla karşılaştığını göstermektedir⁶²⁶. Genç işgücündeki nitelik eksikliği nedeniyle talep edilen işgücü ile uyumsuzluk gençlerin istihdamını olumsuz etkilemektedir. Beceri eksiklikleri gençlerin istihdamında karşılaşılan en önemli engellerdendir. Genç işgücünün eğitim düzeyinin yetişkin işgücüne göre yükselmesi işgücü talebi uyumsuzluğunu azaltarak, istihdam olasılığının yükselmesini sağlayabilecektir. Türkiye’de gençlerin

⁶²⁶ TÜİK, İşgücü İstatistikleri.

istihdamında artışın, beceri sahibi gençler yetiştirecek eğitim sistemine ve iyi işler yaratabilecek işgücü piyasasının varlığına bağlı olduğu ifade edilebilir.

3.3.4.1.2.2. İstihdamda Eğitim Düzeyi

Türkiye’de istihdam edilenlerin eğitim düzeyi oldukça düşüktür. Tablo 23, incelenen dönemde istihdamın eğitim durumunu göstermektedir. İstihdam edilenlerin eğitim düzeyinde yükseliş görülse de okur-yazar olmayanlar % 2,6 ve lise altı eğitimliler % 48,2 oranla toplam olarak istihdam içinde ağırlıklarının sürdürmektedir. İstihdamda artışa karşılık okur-yazar olmayanlar gerileyerek istihdam içindeki payının % 8,9 dan % 2,6’ya kadar düştüğü görülmektedir.

Tablo 23: İstihdamın Eğitim Durumu (2000-2020)

(Bin Kişi)

Yıllar	İstihdam	Okur-yazar olmayanlar		Lise altı eğitimliler		Lise		Mesleki veya teknik lise		Yüksek-öğretim	
	Kişi	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
2000	21 581	1 917	8,9	14 204	65,8	3 566	16,5	-	-	1 894	8,8
2001	21 524	1 899	8,8	14 075	65,4	3 599	16,7	-	-	1 950	9,1
2002	21 354	1 649	7,7	13 770	64,5	3 795	17,8	-	-	2 140	10,0
2003	21 147	1 493	7,1	13 351	63,1	3 971	18,8	-	-	2 333	11,0
2004	19 632	1 250	6,4	12 269	62,5	2 382	12,1	1 515	7,7	2 215	11,3
2005	20 067	1 109	5,5	12 269	61,1	2 349	11,7	1 858	9,3	2 481	12,4
2006	20 423	1 062	5,2	12 295	60,2	2 312	11,3	2 059	10,1	2 695	13,2
2007	20 738	990	4,8	12 342	59,5	2 365	11,4	2 157	10,4	2 884	13,9
2008	21 194	960	4,5	12 525	59,1	2 356	11,1	2 212	10,4	3 140	14,8
2009	21 277	1 002	4,7	12 563	59,0	2 266	10,6	2 126	10,0	3 321	15,6
2010	22 594	1 082	4,8	13 427	59,4	2 294	10,2	2 179	9,6	3 612	16,0
2011	24 110	1 147	4,8	14 224	59,0	2 432	10,1	2 297	9,5	4 009	16,6
2012	24 821	1 119	4,5	14 277	57,5	2 512	10,1	2 420	9,7	4 493	18,1
2013	25 524	1 110	4,3	14 450	56,6	2 609	10,2	2 524	9,9	4 831	18,9
2014	25 933	1 097	4,2	14 584	56,2	2 623	10,1	2 544	9,8	5 085	19,6
2015	26 621	1 056	4,0	14 650	55,0	2 629	9,9	2 693	10,1	5 593	21,0
2016	27 205	978	3,6	14 670	53,9	2 685	9,9	2 808	10,3	6 064	22,3
2017	28 189	1 013	3,6	15 009	53,2	2 777	9,9	2 970	10,5	6 420	22,8
2018	28 738	985	3,4	15 040	52,3	2 879	10,0	3 109	10,8	6 725	23,4
2019	28 080	913	3,3	14 164	50,4	2 872	10,2	3 027	10,8	7 104	25,3
2020	26 812	704	2,6	12 917	48,2	2 801	10,4	2 986	11,1	7 404	27,6

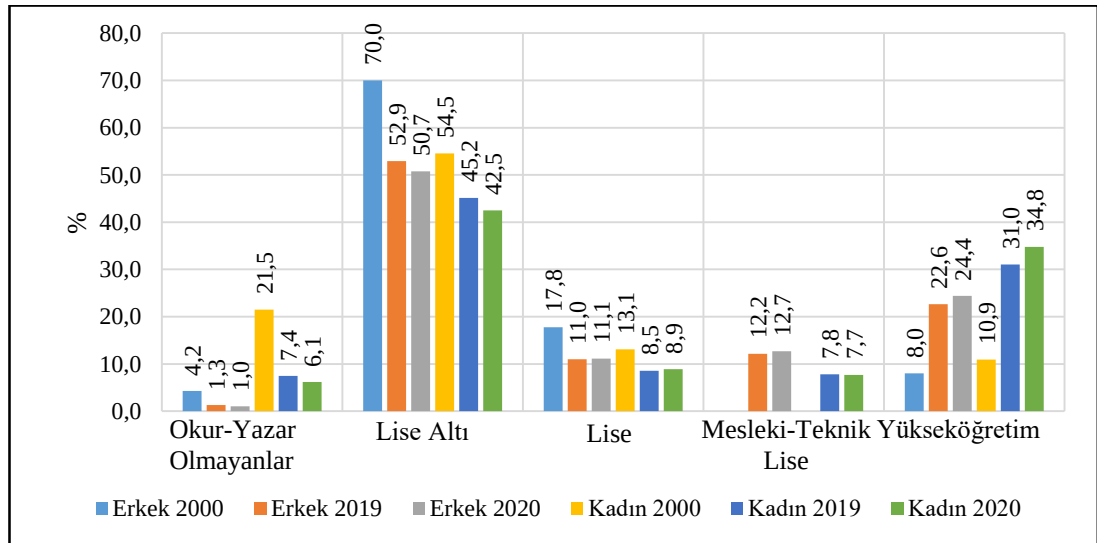
Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Lise altı eğitimliler istihdam içinde son on yıla kadar miktar olarak düşüşün ardından artışa geçmiş ancak oransal olarak % 65,8 den % 48,2’ye gerilemesine

rağmen istihdamın yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Bu düzeydeki eğitimlilerin istihdamdaki ağırlığı istihdam sağlayan kesimlerin tercihlerinin ağırlığını da göstermektedir. Lise eğitimlilerin de istihdamdaki payları düşmektedir. Lise eğitimlilerin istihdamdaki payının 2003 yılından sonra hızla düşmesi mesleki veya teknik lise eğitimlilerin ayrı bir eğitim grubu olarak değerlendirmeye alınmasından kaynaklanmaktadır. Burada dikkat çeken, mesleki veya teknik eğitimlilerin 2004 yılından 2020 yılına kadar istihdamda yaklaşık iki kat artış sağlarken % 7,7'den ancak % 11,1 düzeylerine çıkabilmiş olmasıdır. Mesleki veya teknik eğitimlilerin artan toplam istihdamda daha yüksek oranlara ulaşamaması eğitim sürecinde işgücü talebine uygun veya kendi hesabına çalışabilecek niteliklerin kazandırılmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Yüksek-öğretimlilerin istihdamdaki payı incelenen dönemde % 8,8'den % 27,6'ya yükselmiştir. Yüksek-öğretimlilerin istihdamdaki payının artışı yeterli görülmemelidir. Yüksek-öğretimliler istihdamın sadece dörtte birini az bir oranla aşabilmektedir. Yüksek-öğretimdeki eğitim yetersizliği, istihdam için tecrübenin öne çıkması, yüksek ücret ve işteki konum beklentilerine karşılık bulamama ile işveren yaklaşımı istihdam düzeyini etkileyen nedenler olarak gösterilebilir.

Şekil 28, 2000, 2019 ve 2020 yılında istihdamdaki kadın ve erkeklerin eğitim düzeylerini göstermektedir. Kadınlarda lise altı eğitimlilerle, lise eğitimliler kadın istihdamının yaklaşık yarısını oluşturmaktadır.

Şekil 28: Kadın ve Erkek İstihdamının Eğitim Durumu (2000, 2019, 2020)

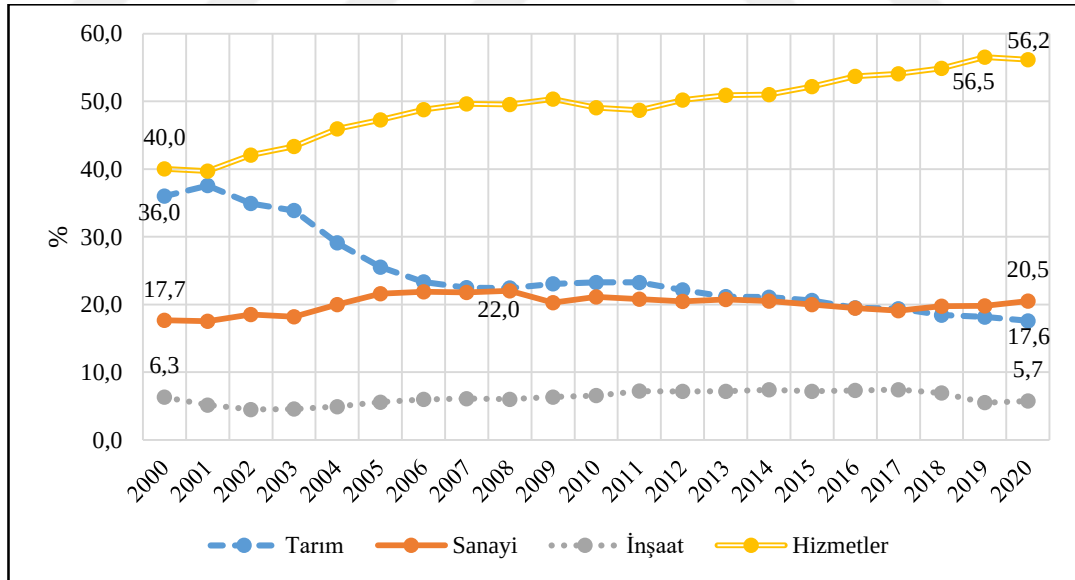
Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Mesleki veya teknik lise eğitilmişler ile okur-yazar olmayanlar arasında istihdamdaki payları bakımından önemli bir fark yoktur. Kadınlarda ve erkeklerde yüksek-öğretimsellerin istihdamdaki payının artışının nedeni olarak, ülkede yüksek-öğretimsellerin giderek artmasının yanında nitelikli işgücüne talebin artması da gösterilebilir. Kadınlarda yüksek-öğretimsellerin kadın istihdamındaki payı özellikle 2004 yılından itibaren artmaya başlayarak % 34,8 düzeyine ulaşmıştır. Yüksek-öğretimsel kadınların kadın istihdamındaki payı erkeklerden yüksektir. Kadınların eğitim düzeyleri yükseldikçe işgücüne katılımları ve istihdam payının artış yönünde olacağı beklenmelidir.

3.3.4.1.2.3. İstihdamın Sektörel Dağılımı

İncelenen dönemde tarım dışı istihdamın toplam istihdam içindeki payı % 64'den % 82,4'e yükselirken tarımda istihdam payının % 36'dan % 17,6'ya gerilediği Şekil 29'da görülmektedir.

Şekil 29: İstihdamın Sektörel Dağılımı (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2001 krizinin etkileri sonraki yıllarda da devam ederek tarımın toplam istihdam içindeki payını 2008 kriziyle gelen ekonomideki daralma nedeniyle hızla düşürdüğü söylenebilir. Tarım istihdamının payında iklimin ve ürün fiyatlarının dönemsel olarak

değişmesinin de etkisi bulunmaktadır. Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde tarım dışı işsizliğin artması, istikrarsızlık ve iş olanaklarının azalması, tarım dışı sektörlerde gelir beklentilerine ulaşamama tarım dışına geçişi azaltabilmektedir. Tarımda teknolojik gelişmeler, işgücünü dışarıda bırakacak şekilde makineleşme tarım istihdamını toplam istihdamdaki pay açısından azaltıcı etki yapmaktadır. Tarımın istihdam payı teknolojik gelişme ile verimlilik artışı sağlanmasına bağlı olarak düşecektir ve bu yapısal dönüşümün beklenen bir sonucu olarak görülmelidir. Türkiye’de tarımdan tarım dışına yapısal dönüşümün tamamlanmadığı yönünde bir değerlendirme yapılabilirse de bu dönüşümün sürekli vurgulanarak tarım dışına çıkışın artmasına odaklanılması, buna neden ve ne kadar ihtiyaç duyulduğu gelecek dönemlerde insanların gıdaya erişimi ve gıda güvenliği açısından tartışılacak önemli bir konu haline alabilecektir.

Toplam istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında istihdamın lokomotif olarak değerlendirilen sanayi sektöründe 2001 krizi ve etkilerinin görüldüğü yıllarda istihdamdaki payı % 17,5 ile % 18,2 aralığında seyretmiştir. 2004 yılından itibaren toplam istihdamda azalışlar 2008 yılı krizi etkisiyle de 2009 yılında da devam ederken sanayi sektöründe küçük miktarlardaki istihdam artışları toplam istihdam içindeki payını % 22’ye kadar yükseltmiştir. İncelenen dönemde sanayi sektörünün toplam istihdam içindeki payı düşüş eğilimine girerek 2019 yılında % 19,8’e kadar gerilemiş, 2020’de az bir artışla % 20,5 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü son yirmi bir yılda istihdamdaki payını % 17,7’den % 20,5’e yükseltebilmiştir. Sanayi sektörünün istihdam payındaki % 2,8’lik artış karşısında sektörün beklentileri karşılayamadığı söylenebilir. İnşaat sektörünün 2001 krizi sonrası üç yılda toplam istihdamdaki payı gerilemiş, sonraki yıllarda artış eğilimine girmiştir. Ekonominin daraldığı dönemlerde üretici ve tüketici finansal açıdan desteklenerek, istihdam düzeyi 2020 yılına kadar az bir düşüşle korunabilmiştir. Hizmetler sektörünün toplam istihdam içindeki payı son yirmi bir yılda % 40’dan sürekli artarak 2019 yılında % 56,5’e kadar yükselmiş 2020’de % 56,2’ye gerilemiştir. Bu artışı, vasıfsız işgücünün ve tarımdan geçenlerin bu sektörde istihdam olanağı bulabilmesinin getirdiği söylenebilir.

Covid-19 salgını uzun vadeli değişimleri öne çekmiş ve istihdamda ortaya çıkan olumsuz gelişmeler gelirleri azaltırken ürün ve hizmetlere yönelik talepteki azalış da çeşitli sektörler üzerinde olumsuz baskılar yaratmaya başlamıştır. Salgının

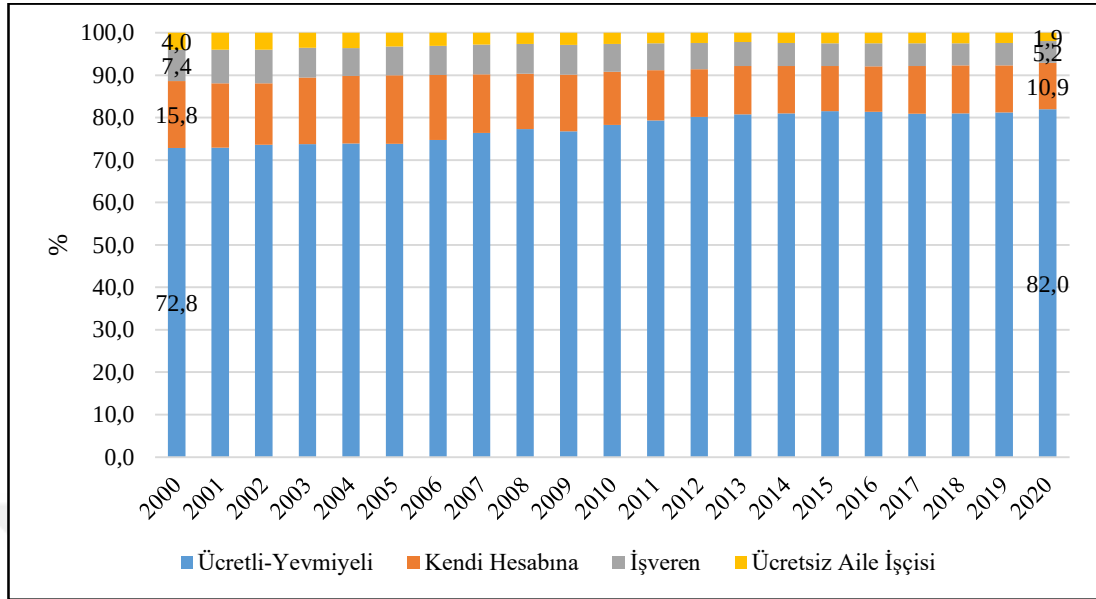
yayılmasını azaltmak veya durdurmak için alınan önlemler ekonomiyi daraltırken, KOBİ'ler ve restoranlar, konaklama, turizm gibi hizmet sektöründeki işletmeler üzerinde olumsuz etkiler daha çok görülmeye başlamış, istihdamı etkiler hale gelmiştir. Çalışanlar, uzaktan çalışma gibi yeni çalışma koşullarına uyum sağlamaya ve işini kaybetmemeye çalışırken, işlerinden çıkarılmış olanlar da dahil olmak üzere yeni esneklik türleri ve nitelik kazanma gerektiren değişimle karşı karşıya kalmışlardır. Ekonomik faaliyetlerdeki gerileme ve ortadan kalkan işlerle birlikte istihdam zorlukları, teknoloji kullanımını, dijitalleşmeyi, otomasyonun benimsenmesini ve hızlandırılmasını, yeni işgücü ve istihdam planlamasını gerekli hale getirmiştir.

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde teknolojik yenilikler sanayide değişimleri getirmiş, firmalar ve işyerlerinin bir kısmı yönetim merkezlerini yönetim şekli ve coğrafya olarak değiştirmiştir. Teknolojideki gelişmeler üretimde emeğin payını azaltmaya başlamış ve istihdam sanayiye kıyasla hizmetler sektöründe ağırlık kazanırken çalışanların ücret, çalışma koşulları ve diğer hakları konusunda pazarlık gücü de azalmaya başlamıştır. Yeni dönemde istihdam yaratma yeterli olmasa da istihdam artışı çoğunlukla düşük ücretli işlerde ve sektörlerde görülebilecektir. Ülkede sanayinin yaratacağı istihdamın sınırlı olacağı ve tarımdan çıkan niteliksiz işgücü ile birlikte daha da artacak işgücü arzına istihdam yaratabilecek kapasitede yeni yatırımların ve yeni iş yaratacak yetkinlikte beşeri sermayenin yetersiz olduğu söylenebilir. Bilgi ve teknolojinin her alanda yayılarak egemen olduğu yeni dönemde Türkiye, beşeri sermaye birikimini artırmalıdır. Yeni dönemde yeni işler bilgiye ve teknolojiye dayalı olduğundan işgücü talebi de bilgi ve beceri seviyesi yüksek bireylere yönelik olacaktır.

3.3.4.1.2.4. İstihdamda İşteki Durum

Tarım dışında ücretli veya yevmiyeli çalışanların istihdamdaki payı Şekil 30'da görüldüğü üzere % 72,8'den % 82'ye yükselmiştir. İşveren ve kendi hesabına çalışanların toplam istihdamda azalış eğilimi sürmüştür, işverenin payı % 7,4'ten % 5,2'ye, kendi hesabına çalışanların payı da % 15,8'den % 10,9'a düşmüştür.

Şekil 30: Tarım Dışı Sektörlerde İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de tarım dışı istihdamın büyük bir kısmının ücretli ve yevmiyelilerden oluşması ve artış eğilimi göstermesi, kendi hesabına çalışanlar payının azalması gelişmekte olan ülke niteliğinin olağan bir görünümünün sergilenmesidir. Ücretsiz aile işçisinin payı % 4’den % 1,9’a düşmüştür. Bu durum, ücretsiz aile işçisinin aile bireylerinden kendi hesabına çalışanın istihdamdan çıkmasıyla işsiz kalmasına veya ekonomik koşulların ağırlığı nedeniyle aileye destek için ücretli çalışmaya geçiş yapmasına bağlanabilir.

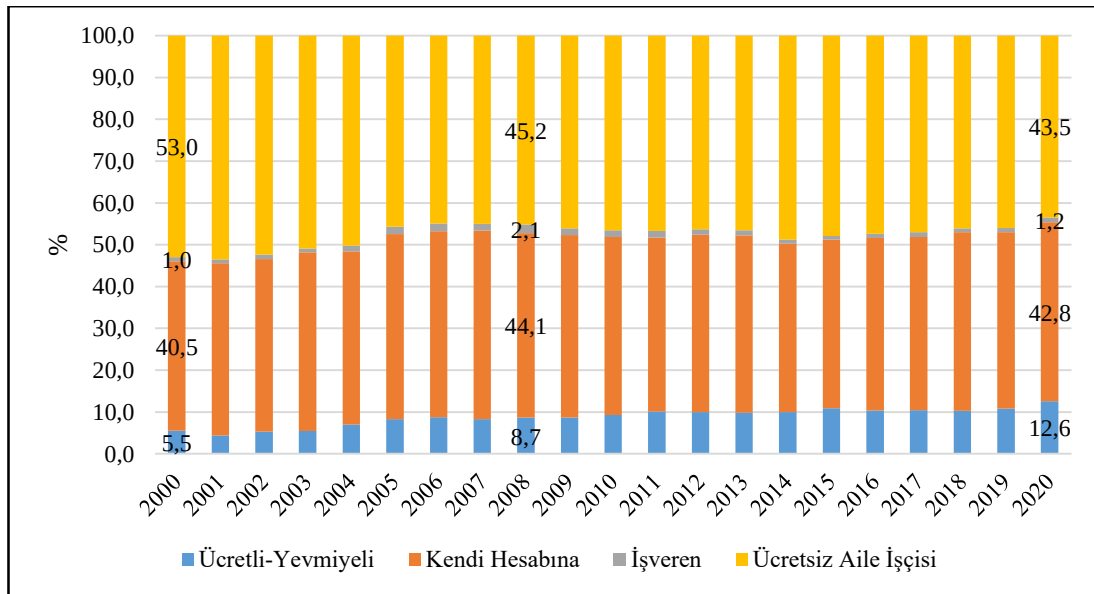
Kendi işini kurma ve iş yaratma denildiğinde gelişmekte olan ekonomilerin olağan durumu olan verimsiz ve kayıt dışı işler öne çıkmaktadır. Ancak kendi işini kurma ve iş yaratma olgusunun içinde yeni teknoloji kullanımına yönelik hizmet sektöründe nitelikli hizmet veren işler de yer almaktadır. Kendi işini yaratanların büyük bir kısmı yeni ekonominin ve küresel firmaların rekabet ortamına uyum sağlayamadığında işleri bu firmaların kontrolüne geçmekte, kendileri de ücretli çalışmaya yönelmektedir. Türkiye’de kendi hesabına çalışanların payı azalış gösterse de bu tür istihdam içinde ileri teknoloji kullanan, toplumun yenilikçi taleplerini karşılayan hizmet sektöründe yüksek nitelikli işgücü istihdamının artması olumlu bir katkı sağlayacaktır. Türkiye’de yüksek işsizlik karşısında kendi hesabına çalışmak isteyenlerin bir kısmı yetersiz kaynaklarını kredi desteği ile birleştirerek kurdukları

işler, verdikleri hizmetler, gelişmişlikten ve teknolojik yeniliklerden uzak olsa da sağladıkları istihdamla önemini korumaya devam etmektedir.

İşveren ve kendi hesabına çalışanlarda istihdam payının azalışına neden olarak ekonomideki daralmalar, rekabet ortamında başarısızlık, teknolojiye ilerlemenin iş yapış biçimlerini değiştirmesi, küçük işler dahil büyük firmalarca market ve alışveriş merkezlerinde ürünlerin tüketiciye toplu bir şekilde sunulur hale gelmesi, artarak ağırlaşan vergi ve sosyal güvenlik ödemeleri gösterilebilir. Tarım dışı sektörlerde teknolojik gelişmelerle gelen üretim biçimindeki dönüşüm, tedarikte ve tüketiciye arzda kurumsal yapılanmalara yönelik kendi hesabına çalışanların ve esnafın piyasadan çekilerek işverene bağlı ücretli çalışmasına neden olmaktadır. İşgücü piyasasına yeni girenlerin büyük bir kısmı ücretlilerden oluşmakta ve tarım dışı sektörlerde istihdam edilmektedir. Kendi hesabına çalışanların payının azalması iş kayıplarını artırırken net istihdamda da azalmaya neden olabileceği söylenebilir.

Şekil 31’de görüldüğü üzere incelenen dönemde tarımda kendi hesabına çalışanların istihdam içindeki payı % 40,5’den % 42,8’e yükselmiştir. İşveren payı 2009 yılına kadar % 1’den % 2,1 gibi bir orana yükselerek yaklaşık iki kat artmış ve 2020 yılında tarım istihdamındaki payı % 1,2’ye gerilemiştir.

Şekil 31: Tarımda İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

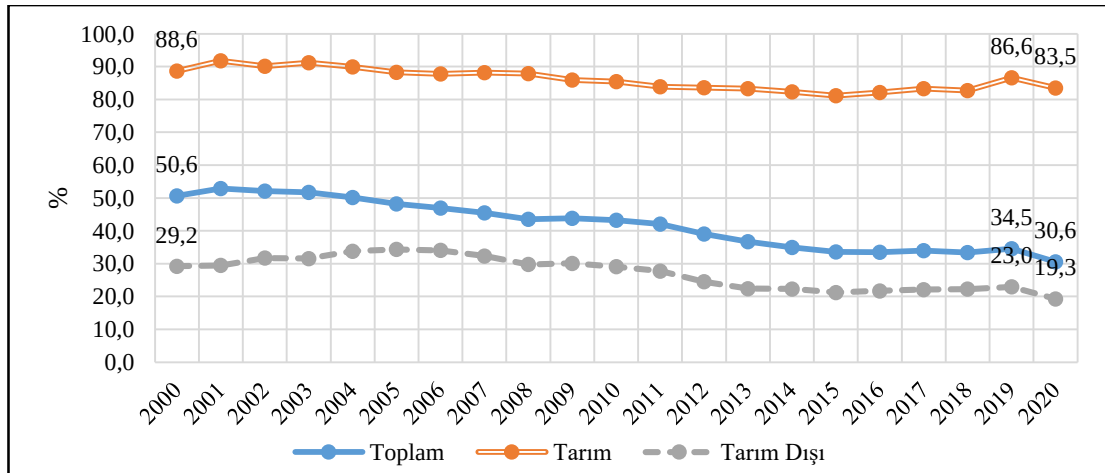
2008 yılındaki yükseliş küresel finans krizi nedeniyle diğer sektörlerde daralan piyasadan tarım sektörüne geçişler veya yeni iş kurmalar olarak değerlendirilebilir. İşveren artışıyla birlikte ücretli veya yevmiyeli çalışanlarda, kendi hesabına çalışanlarda ve ücretsiz aile işçisinde de bir önceki yıla göre artışlar görülmüş, bu artış tarım istihdamında %3,06'lık artışı getirmiştir. Tarım alanına yeni giren işverenlerin bir sonraki yıldan itibaren payı azalma eğilimine girmiştir. Tarımda istihdamının büyük bir kısmını ücretsiz aile işçisi ile kendi hesabına çalışanlar oluştururken tarım dışında ise istihdamda ağırlık büyük oranda ücretli veya yevmiyeli çalışanlardadır.

2008 yılından itibaren kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçisi istihdamı 2014 yılına kadar artış eğilimini korumuştur. 2014 yılından bu yana tarımda toplam istihdamın sürekli olarak azaldığı görülmektedir. Tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki gerileme, girdi maliyetlerindeki artış, tedarikte ve tüketiciye ulaşmada kurumsallaşmanın yarattığı baskı, teknoloji ve makine kullanımının artışı tarım sektöründen çıkışa ve dolayısıyla istihdamın düşmesine neden olarak gösterilebilir.

3.3.4.1.2.5. Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdam ülkenin işgücü piyasasının önemli yapısal özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Kayıt dışı istihdam tarım ve tarım dışında farklı dinamiklere sahiptir. Kayıt dışı istihdamın toplam istihdam içindeki payının % 50,6'dan 2019 yılında % 34,5'e, 2020 yılında ise % 30,6'ya gerilediği Şekil 32'de görülmektedir.

Şekil 32: Tarımda ve Tarım Dışında Kayıt Dışı İstihdam (2000-2020)

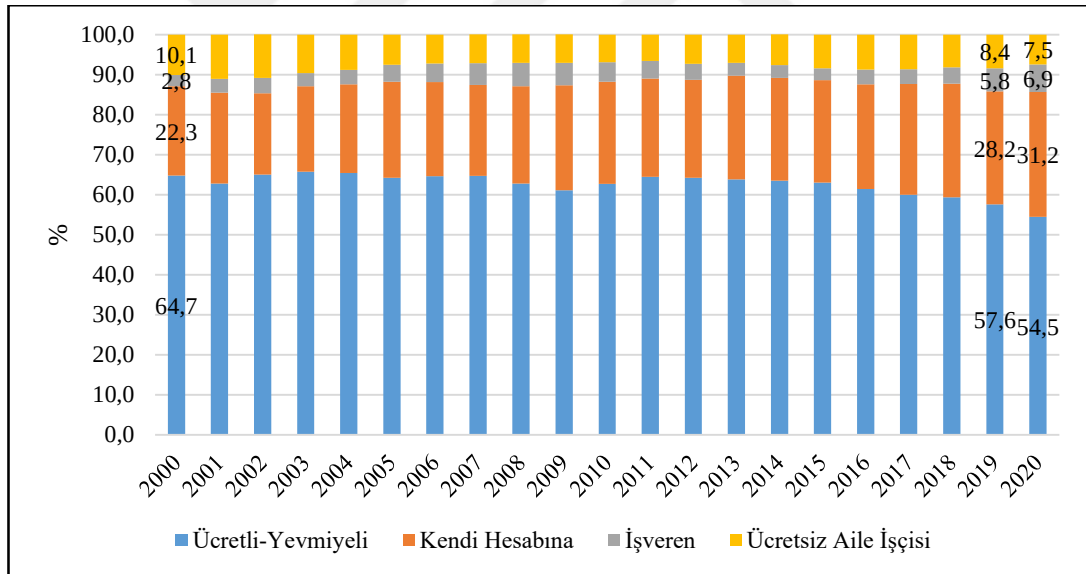

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu durum toplam istihdamın önemli bir kısmının halen kayıt dışında olduğunu ortaya koymaktadır. Tarım dışında kayıt dışı istihdamın payı % 29,2'den 2019 yılında % 23'e, 2020 yılında ise % 19,3'e gerilemiş, tarımda ise % 91,8 ile % 81,2 oranları arasında değişim göstererek 2019 yılında % 86,6 oranında kalmış, 2020 yılında % 83,5'e gerilemiştir. Kayıt dışı istihdama yönelim tarımda sektörün yapısından kaynaklı olarak tarım dışına göre daha fazla olmaktadır.

İşteki duruma göre tarım dışı kayıt dışı istihdamda % 54,5 oranla ücretli veya yevmiyeliler ve % 31,2 oranla da kendi hesabına çalışanların ağırlığı Şekil 33'de görülmektedir. İşverenin oranı % 6,9, ücretsiz aile işçisinin oranı % 7,5'tir. İncelenen dönemin ilk yılına göre tarım dışı kayıt dışı istihdamda ücretli veya yevmiyelilerin payı yaklaşık % 10,2, ücretsiz aile işçisinin payı % 2,6 gerilemiş, işveren payı % 4,1, kendi hesabına çalışanların payı da % 8,9 artmıştır.

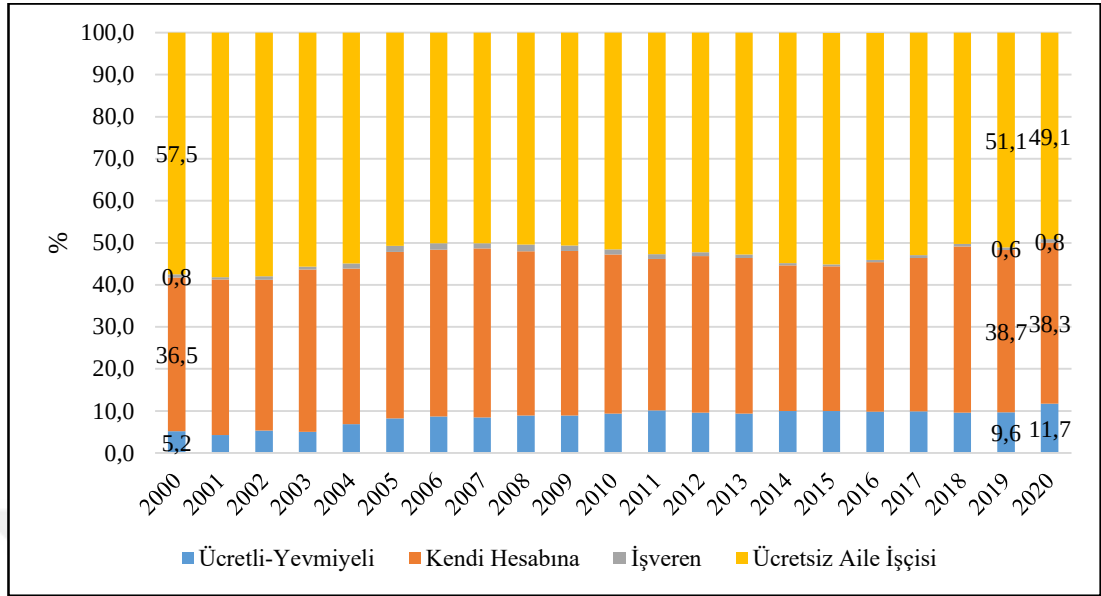
Şekil 33: İşteki Duruma Göre Tarım Dışı Kayıt Dışı İstihdam (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İşteki duruma göre tarımda kayıt dışı istihdamda % 49,1 oranla ücretsiz aile işçisinin ve % 38,3 oranla da kendi hesabına çalışanların ağırlığı Şekil 34'de görülmektedir. İşverenin oranı % 0,8, ücretli veya yevmiyelilerin oranı % 11,7'dir. İncelenen dönemin ilk yılına göre tarımda kayıt dışı istihdamda ücretli veya yevmiyelilerin payı yaklaşık % 6,5, kendi hesabına çalışanların payı da % 1,8 artmış, ücretsiz aile işçisinin payı % 8,4 gerilemiş, işveren payında bir değişim olmamıştır.

Şekil 34: İşteki Duruma Göre Tarımda Kayıt Dışı İstihdam (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tarımda ağırlıklı olarak aile işletmeleri bulunmakta ve istihdamın kendi hesabına çalışanlar ile aile işçilerinden oluşması kayıt dışılığı artırmaktadır. Büyük tarım alanlarında ve tarım işletmelerinde teknoloji ve makineleşme arttıkça ücretli istihdamın da artacağı söylenebilir. Kayıt dışı istihdamda iş, ücret, iş güvenliği, işsizlik ödeneği ve diğer sosyal haklar gibi çalışanı korumaya yönelik güvencelerin yokluğu kayıt dışılığın olağan özellikleridir. Kayıt dışı istihdamın bu düzeylerde devam etmesi halinde gelecekte kayıt dışındakilerin ileri yaşlarda işsiz kalmaları veya çalışamaz durumda olmaları, emeklilik hakkı kazanamamaları ve dolayısıyla geçimlerini sağlayabilecek bir gelirlerinin olmaması, Türkiye'nin sosyal güvenlik sistemine büyük kaynaklar aktarma zorunluluğunda kalacağını göstermektedir. Kayıt dışılığa yönelmenin başlıca nedenlerinden biri istihdamdan alınan vergilerin yüksek olmasıdır. Kişilerin bir kısmının kayıt dışına düşük ücretle de olsa çalışmaya yönelmesi formel istihdam alanlarının yetersizliğinden kaynaklandığına bağlanabilir. Bunun dışında formel istihdam alanında çalışırken gelir artışı sağlamak için ikinci bir işte çalışmak isteyenlerin de kayıt dışılığa yöneldiği söylenebilir.

3.3.4.1.3. İşsizlik

İşsiz sayısı, Tablo 21’de görüldüğü gibi 2000 yılından bu yana % 171,28 oranında artmıştır. İşsiz sayısında yaklaşık yıllık ortalama artış % 8,16 olmuştur. Bu artış, yıllık ortalama 15 ve yukarı yaştaki nüfus ile işgücü artış oranlarının oldukça üzerindedir. 15 yaş ve yukarı yaştaki nüfus yıllık ortalama 779 bin 400 kişi, işgücü 371 bin 200 kişi artarken, istihdam artışı 249 bin 100 kişide kalarak işsiz artışı 122 bin 100 kişi olmuştur. İncelenen dönemde işsiz sayısı 2 milyon 564 bin kişi artmıştır.

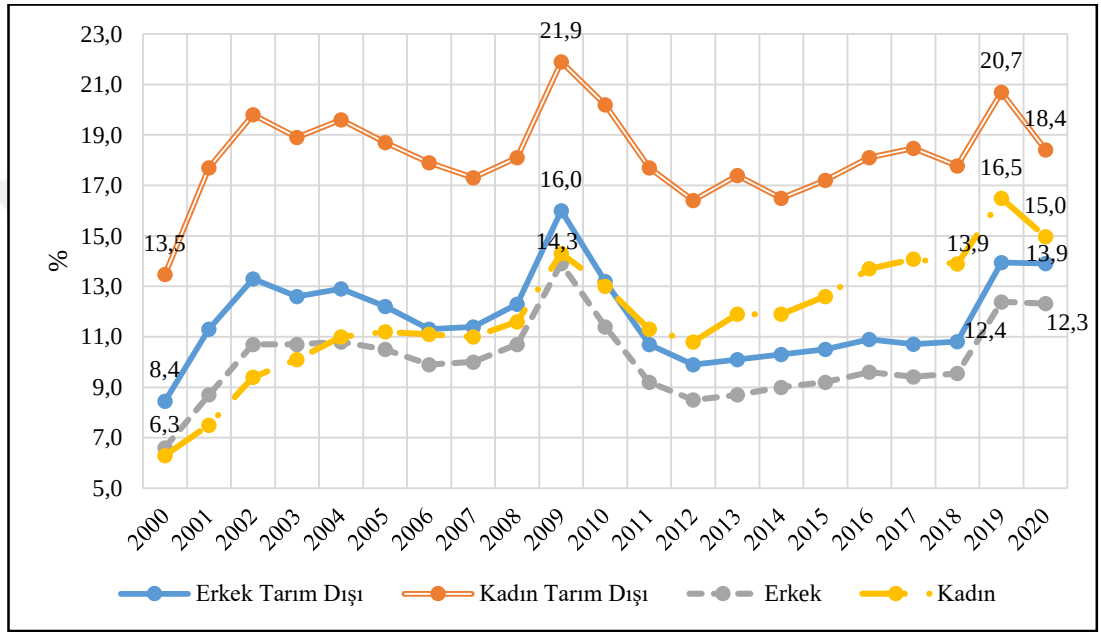
2001 yılında yaşanan krizle büyümede önemli bir gerileme görülmesi konjonktürel bir işsizliğe neden olmuş ve ileriki yıllara da yansımıştır. 2000 yılında IMF destekli istikrar programıyla gelen % 6,6’lık büyüme işgücü ve istihdamda artışlar sağlarken 2001 yılından itibaren işsizliğin artış sürecine girdiği görülmektedir. Tarım dışı işsizlik oranında artış 2001, 2008, 2018 yıllarındaki ekonomideki krizlerle başlamış ve izleyen yıllara yansiyarak devam etmiştir. Yüksek büyüme dönemlerinde artan tarım dışı istihdama rağmen işgücündeki yüksek artış nedeniyle işsizlikteki azalış yetersiz kalmıştır.

Türkiye’de tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı % 17,6 düzeyindedir. Tarım sektörünün yapısından kaynaklı olarak işsizlik düşük düzeydedir. Tarımda kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçiliğinin yaygınlığı, aile üyelerinin kısa bir süre de olsa çalışarak katkı sağlamaları istihdamda sayılması için yeterli görüldüğünden işsizliğin düşük olması olağan karşılanmalıdır. Tarımda verimlilik düşük ve çalışma saati belirlemesi yoktur. Tarım dışında olduğu gibi işsizlik belirgin olarak hissedilmemektedir. Tarım sektörünün işsizliğin görünümünde hafifletici bir rolü bulunmakta, tarımın istihdam desteği işsizlik oranının tarım dışı işsizlik oranından birkaç puan aşağıda görülmesine neden olmaktadır. İncelenen dönemde tarım dışı işsizlik % 9,3’den % 15,3 düzeyine gelmiştir. Türkiye’de işsizlik tarım dışında hızla artış gösteren, gelecekte azalacağı umutlarını da ortadan kaldırmaya başlayan ve öncelikle çözülmesi gereken önemli bir sorundur.

Yüksek büyüme ve ortalama büyümeye ulaşılan yıllarda işsizlikte ve tarım dışı işsizlikte sınırlı bir iyileşme görülmektedir. Büyümenin istihdam yaratma kapasitesinin işgücü piyasasının yapısal özelliklerinden önemli ölçüde etkilendiği ve dolayısıyla işsizliğin yönünü de belirlediği söylenebilir.

İncelenen dönemde kadınların işgücüne katılımı artmıştır. İstihdamdaki sınırlı artış kadın işsizliğini yükseltmiştir. Şekil 35, kadın ve erkek işsizliği ve tarım dışı işsizliğini göstermektedir. Kadınların tarım dışı işsizlik oranı % 13,5’den 2019 yılında % 20,7’ye yükselmiş, 2020 yılında % 18,4’e düşmüştür. Kadınların işsizlik oranı % 15’dir. Kadınlarda işsizlik ve tarım dışı işsizlik oranı erkeklerden yüksektir.

Şekil 35: Kadın ve Erkek İşsizlik Oranı (2000-2020)

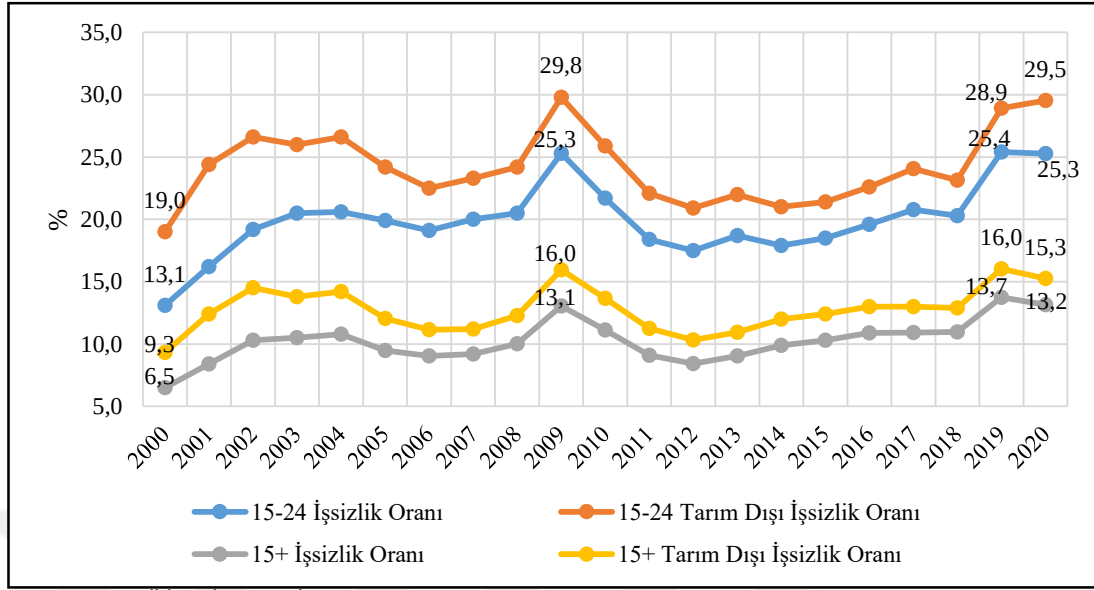

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Erkeklerde tarım dışı işsizlik oranı % 8,4’den % 13,9’a, işsizlik oranı da % 6,6’dan % 12,3’e yükselmiştir. Kadın ve erkek arasında işsizlik oranı farklılıkların da kurumsal ve yapısal nedenler yanında kültürel kaynaklı ayrımcılığın da etkisi bulunabilmektedir. Kadınların aile içi sorumlulukları nedeniyle iş konusunda seçici davranışları da işsizliği etkileyebilmektedir.

Ülkenin geleceğine önemli katkıları olacağı sürekli ifade edilen gençlerde işsizliğin artışı işsizlikle mücadelede önceliği olan ve çözüm bekleyen bir sorundur. Şekil 36’da dönem içinde genç işsizlik oranının % 13,1’den % 25,3’e, tarım dışı genç işsizlik oranının ise % 19’dan % 29,5’e yükseldiği görülmektedir. Genç işsizlik, işsizlik ve tarım dışı işsizlikle karşılaştırıldığında oldukça yüksek seyretmektedir. Bu değerler genç işsizliği konusuna özel bir önem verilmediğini göstermektedir.

Şekil 36: Genç İşsizlik Oranı (2000-2020)

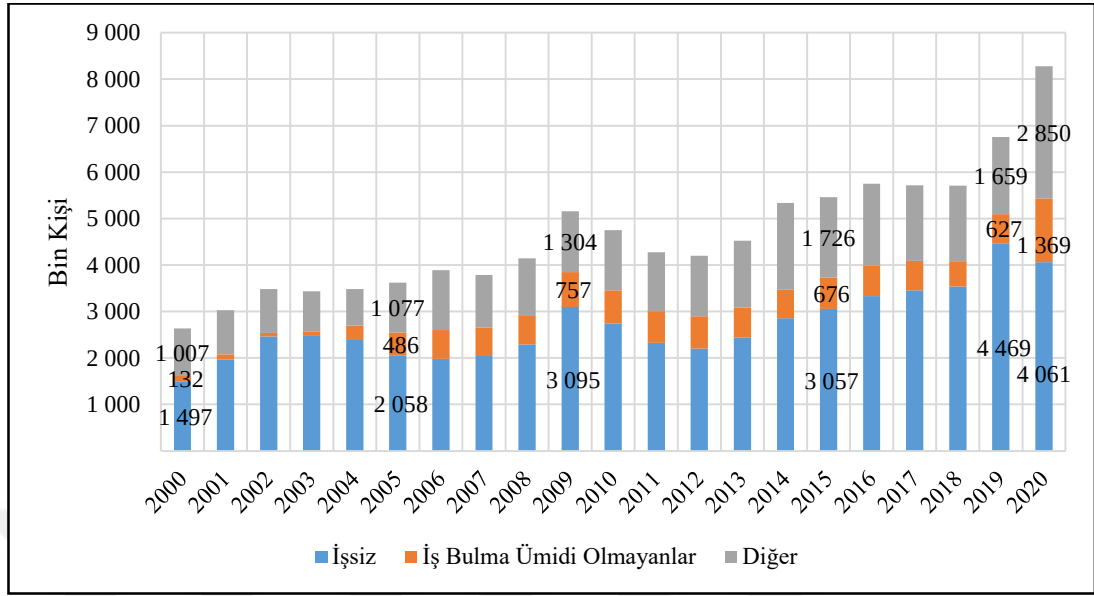

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Genç işsizliğin artışının genç işsizlerin yapısal özelliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Genç işsizlerin büyük bir kısmının yeni mezun olmaları, iş aramaya başladıklarında deneyimsizlikleri, nitelik yetersizliği gibi olumsuzluklar öne çıkmakta ve istihdam olasılıkları azalmaktadır. Gençlerin işsiz kalmaları veya istihdamdan herhangi bir nedenle çıkmaları ve genç işsizliğin giderek artması toplumsal yapıda bozulma ve sosyal sorunlar ortaya çıkarabilecektir.

İşini kaybedenler ve ilk kez işgücü piyasasına gireceklerin bir kısmı iş bulamayacağı düşüncesiyle iş aramayı bırakmaktadır. Bu durumdakileri TÜİK iş bulma ümidi olmayanlar ile diğer olarak sınıflandırmakta, işgücüne dahil olmayan nüfusun içinde iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar altında göstermektedir. Şekil 37’de görüldüğü gibi iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar, dönem başında 1 milyon 139 bin kişiye ulaşarak bir yılda % 84,6 artmış, son yirmi bir yılda yaklaşık üç kat artmıştır. İstihdamın arttığı dönemlerde iş bulma ümidini kaybedenlerin sayısında net bir azalış görülmemektedir.

Şekil 37: İşsizlerin, İş Bulma Ümidi Olmayanların ve Diğerlerin Görünümü (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İş bulma ümidini kaybedenlerin dönem içinde işgücüne oranı % 0,6'dan % 4,43'e, iş aramayıp çalışmaya hazır olanların işgücüne oranı da % 4,94'den % 13,67'ye yükseldiği görülmektedir. İşgücüne dahil olmayan ancak iş aramayıp çalışmaya hazır olan nüfus işsizlik hesaplamaları dışında bırakıldığında işsizlik oranları oranı yansıtmamaktadır.

Diğer taraftan Covid-19 salgını nedeniyle işten çıkışların zorlaştırılmasına rağmen işini kaybeden veya ilk defa işe başlamak isteyenlerin iş bulma olasılığı her geçen gün azalmaya başlamıştır. İş aramayıp çalışmaya hazır olanlarda bir yıl içinde önemli artışlar görülmesine rağmen işsizlik verilerine dahil edilmeyerek işsizlik üzerinde salgının önemli etkisinin görülmediği algısı yaratılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Türkiye, son dönemlerde Orta Doğu ülkelerindeki savaş ortamından kaçan sığınmacılar yanında bölge ülkelerden de geçici olarak barınmak ve gelişmiş Avrupa ülkelerine göç etmek isteyen kaçak nüfus hareketleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Sığınmacılar dışında ekonomik nedenlerle gelenler de eklenmeye başlamış ve geçici koruma altında bulunanlar yaklaşık 4 milyona ulaşmıştır⁶²⁷. Bu yabancı nüfus grupları süre içinde bir kısmı tarım, inşaat ve hizmetler sektörlerinde kaçak işçi olarak

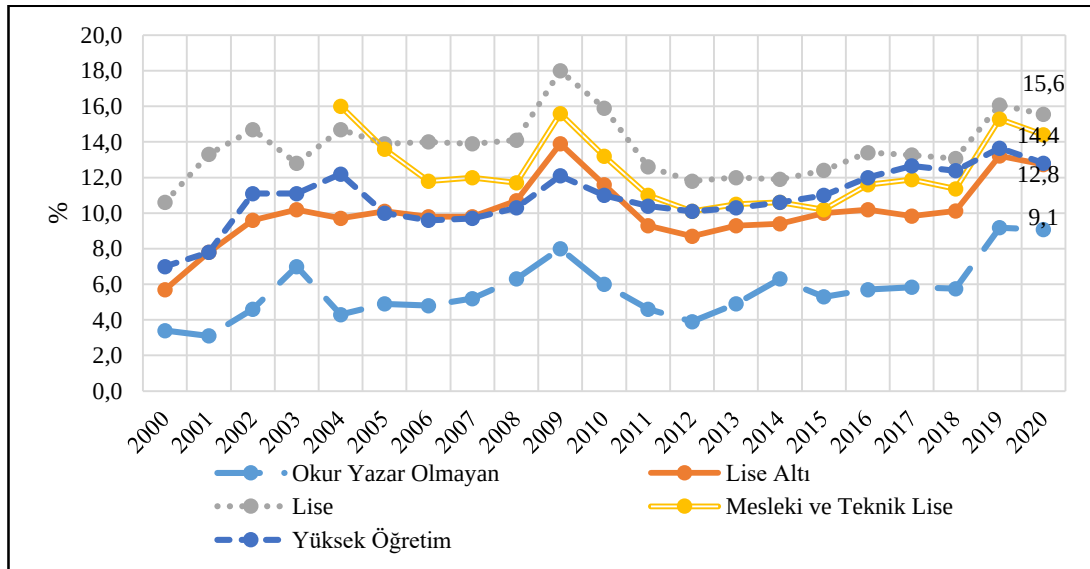
⁶²⁷ Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü (UNHCR), **Türkiye Bilgi Notu**, Şubat 2021.

çalışmakta bir kısmı da kendi vatandaşlarına yönelik işyerleri açma fırsatı bulmaktadır. Yabancı kaçak işçiler doğal olarak, düşük ücretle kayıt dışı istihdam edilmekte, bu da ücretler üzerinde baskı oluşturmakta, işverenleri kayıt dışılığa yönlendirmekte ve işsizliği artırmaktadır.

İşsizlik, bireyleri eğitim durumlarına göre farklı düzeylerde etkilemektedir. İşsizlik oranı büyüme dönemleriyle istihdam artışlarında sınırlı miktarda düşmüş görünse de ekonomik daralma dönemlerinde tekrar artmaktadır. Mesleki veya teknik lise ile yüksek-öğretimlilerde işsizlik tarım dışı işsizlik oranlarıyla benzerlik göstermekte ve yüksek seyretmektedir. İşsizliğin bu eğitim gruplarında daha düşük olması beklenmelidir.

Eğitim düzeyi yükseldikçe eğitilmişlerde işsizliğin azalacağı beklentisinin okur-yazar olmayanlar ve lise altı eğitilmişlerle lise eğitilmişlerin işsizlik oranları karşılaştırıldığında gerçekleşmediği Şekil 38’de görülmektedir. Lise eğitilmişlerin işsizlik oranı % 15,6 iken lise altı eğitilmişlerde % 12,7 ve okur-yazar olmayanlarda % 9,1 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 38: Eğitim Durumuna Göre İşsizlik (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Lise eğitilmişlerin mesleki yönelimlerinin olmamasına rağmen nitelik gerektiren işlere ve yüksek ücrete yönelik tercihleri işsiz kalmalarına neden olabilmektedir. Lise eğitilmişler açısından işgücü talebi ile işgücü arzının

uyumsuzluğundan kaynaklanan yüksek işsizlik oranları görüldüğü söylenebilir. Lise altı eğitilmişler ve okur-yazar olmayanların niteliklerine uyan işlerde düşük ücretleri kabul ederek çalışmaları işsizlik oranlarını düşüren bir etki yapabilmektedir. Yükseköğretilimlilerde işsizlik oranlarının yükselmesinin ülkenin ya eğitim kalitesinin yetersizliğinden ya da niteliklerine uygun iş alanlarının olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Diğer bir neden ise ücret ve işteki konum beklentilerine ulaşamama sonucunda işsiz kalma olarak gösterilebilir.

Türkiye ekonomisinde, ağırlığı fiziki yatırım ve teknoloji ithalatından kaynaklı sınırlı bir büyüme hızına ulaşılırken, ekonominin istihdam yaratma potansiyelinin zayıfladığı, istihdamda beklenen artışın gerçekleşmediği, işsizliğin arttığı ve özellikle genç işsizliğin önemli boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Bilgi toplumuna dönüşüm çalışmalarındaki ilerlemenin imalat sanayi ile diğer sektörlere yansımadağı işgücü ve istihdamın mevcut eğitim düzeyi ile anlaşılmaktadır. Yaklaşık son yirmi yılda işgücüne katılım ve istihdamdaki görünüm, geleneksel sanayi yapısında çok fazla bir ilerleme sağlanamadığını, artan işgücüne yeni istihdam olanaklarının yeteri kadar yaratılamadığını, istihdam oranlarının gerileyerek işsizliğin ve iş bulma ümidini kaybedenlerin arttığını ortaya koymaktadır. Bu durum, son yıllarda özellikle gençleri ve kadınları etkilemiş, istihdamda yer almalarını her geçen gün zorlaştırmaya başlamıştır. Ülkenin kısmen tarım toplumu kısmen de sanayi toplumu yapısından bilgi toplumuna dönüşümün eşliğinde olduğu dönemde işgücü, istihdam ve işsizlikteki olumsuz görünümünün, teknolojiye gelişmenin ve kullanımın artış sürecinde hangi yöne evrileceğini uygulanacak politikalar belirleyecektir.

3.3.4.2. Sektörel Bazda Büyüme ve İstihdam İlişkisi

2000-2020 döneminde büyüme ve istihdam arasındaki ilişkinin görülmesi için istihdam esnekliği, işgücü verimliliği, sermaye birikimi, sermaye verimliliği ve istihdam eşiği değişimlerinin ortaya konulması verimlilik artışları, istihdam artışı ve işsizliğin azaltılması bakımından önemli bilgiler vererek geleceğe yönelik değerlendirmeler için katkılar sağlayacaktır.

3.3.4.2.1. İstihdam Esnekliği ve İşgücü Verimliliği

Büyümenin istihdam üzerindeki etkisini değerlendirebilmek için istihdam esnekliğinden yararlanılabilir. Üretimdeki yüzdelik değişime karşılık istihdamdaki yüzdelik değişimi gösteren istihdam esnekliği büyüme-istihdam ilişkisini ortaya koyabilmektedir. Yüksek esneklik katsayısı büyümenin istihdam yarattığını göstermektedir. Esneklik katsayısı genellikle birin altında gerçekleşmekte, bire yakın veya üzerinde olduğunda istihdam artarken işgücü verimliliği düşmektedir⁶²⁸.

İşgücü verimliliği, üretim değerinin (katma değer) istihdama veya istihdamın ortalama çalışılan saat endeksiyle çarpımında çıkan değere bölünmesiyle hesaplanmaktadır⁶²⁹. İşçi başına çıktı artışını ifade eden işgücü verimliliğindeki artış mevcut istihdamın daha fazla üretmesi, aynı üretimin veya fazlasının mevcudun altındaki istihdamla yapılabilmesi anlamına gelmektedir. İşgücü verimlilik artışları büyümeyi istihdam artışından daha çok etkilemekte, büyümenin kısa dönemde istihdam yaratmasını sınırlamaktadır. Ancak uzun dönemde işgücü verimlilik artışlarıyla gelecek ücret artışları sonucu iç talepteki genişleme yeni iş yaratımları ve istihdam artışları getirebilecektir. Özellikle talep artışları ve değişen talep deseniyle hizmet sektörünün payında artış oldukça büyüme-istihdam ilişkisi pozitif yönde gelişebilecektir.

İncelenen dönemde tarım istihdamındaki azalmalar toplam istihdamı olumsuz etkilemektedir. Tarımın istihdam içindeki payı % 36'lardan % 17,6'ya gerilemiştir. Tablo 24'de görüldüğü gibi tarımda ortalama % 2,8'lik büyümeye rağmen istihdam ortalama % -2,7 azalmıştır. Tarımdaki istihdam artış ve azalışları, tarımdaki büyümenin dalgalı seyri, istihdam esnekliğini de düşürmektedir.

⁶²⁸ Seyfettin Gürsel ve diğerleri, "Düşük Büyüme Olağanüstü İstihdam Artışı", **Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Araştırma Notu**, Sayı: 15/184, 2015, s. 2.

⁶²⁹ Şeref Saygılı ve Cengiz Cihan, **Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri**, TÜSİAD ve TCMB Yayını, İstanbul, 2008, s. 57.

Tablo 24: Sektörel Bazda GSYH’da Değişim, İstihdamda Değişim ve İstihdam Esneklikleri (2000-2020)

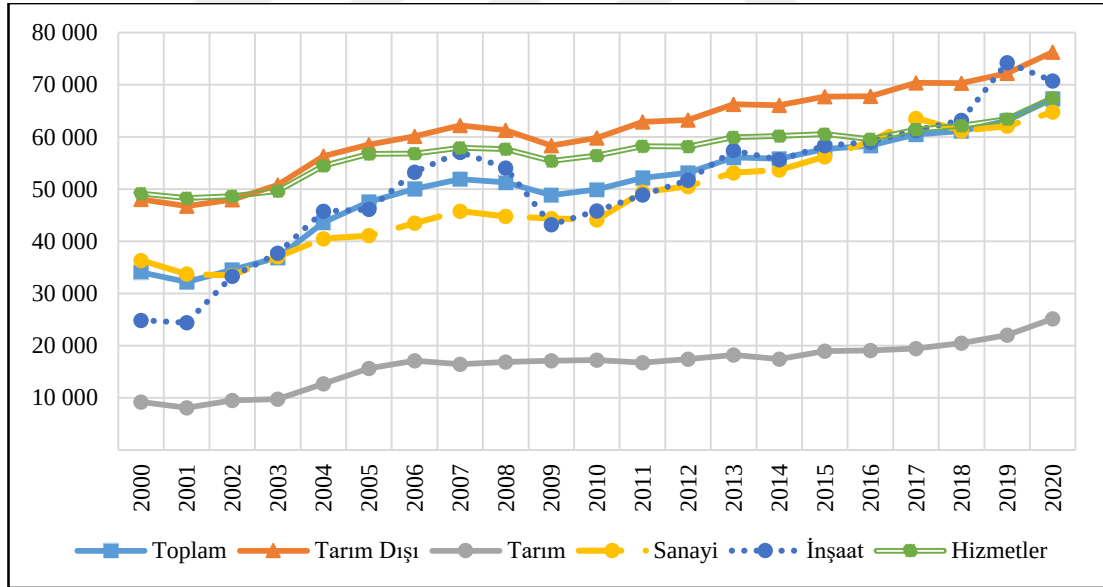
Yıllar	GSYH (%)	İstihdam (%)	Tarım Dışı		Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmetler		İstihdam Esnekliği					
			GSYH (%)	İstihdam (%)	İstihdam (%)	Büyüme (%)	İstihdam (%)	Büyüme (%)	İstihdam (%)	Büyüme (%)	İstihdam (%)	Büyüme (%)	Genel	Tarım Dışı	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
2000	6,9	-2,1	7,0	4,7	-12,3	6,4	0,7	6,8	0,0	6,7	7,4	6,5	-0,31	0,67	-1,92	0,11	0,00	1,12
2001	-5,8	-0,3	-5,4	-2,7	4,1	-8,9	-0,9	-8,1	-18,6	-20,1	-1,0	-2,7	0,05	0,50	-0,46	0,12	0,92	0,36
2002	6,4	-0,8	6,2	3,4	-7,8	8,7	4,8	3,9	-13,7	17,9	5,1	5,8	-0,12	0,55	-0,90	1,22	-0,77	0,87
2003	5,8	-1,0	6,5	0,6	-3,9	-1,5	-2,7	7,7	0,7	14,0	2,1	4,3	-0,17	0,09	2,57	-0,35	0,05	0,49
2004	9,8	-7,2	10,4	-0,5	-20,3	4,0	2,1	11,7	0,2	21,6	-1,6	8,0	-0,73	-0,04	-5,13	0,18	0,01	-0,20
2005	9,0	0,0	9,1	5,0	-12,2	7,9	7,9	9,5	13,4	14,4	2,9	7,2	0,00	0,55	-1,54	0,84	0,93	0,40
2006	6,9	1,5	7,4	4,5	-7,2	1,5	2,9	8,9	8,7	25,5	4,8	4,9	0,22	0,61	-4,65	0,32	0,34	0,98
2007	5,0	1,4	6,0	2,5	-2,3	-6,2	0,9	6,3	3,2	10,6	3,1	5,1	0,27	0,42	0,37	0,15	0,30	0,61
2008	0,8	2,0	0,5	2,0	1,6	4,5	3,0	0,8	0,6	-4,7	1,8	1,4	2,40	3,86	0,36	4,06	-0,13	1,29
2009	-4,8	0,1	-5,5	-0,8	2,8	4,1	-7,9	-8,7	5,3	-15,9	1,7	-2,3	-0,01	0,14	0,69	0,91	-0,34	-0,72
2010	8,4	6,0	8,5	5,7	7,0	7,7	10,4	9,8	9,9	16,7	3,3	5,3	0,72	0,68	0,91	1,06	0,59	0,63
2011	11,2	6,4	11,9	6,4	6,5	3,4	4,9	17,5	17,1	24,9	5,7	9,0	0,58	0,54	1,88	0,28	0,69	0,63
2012	4,8	2,9	5,0	4,4	-2,1	2,2	1,3	3,5	2,2	8,2	6,0	6,0	0,60	0,88	-0,94	0,37	0,27	1,01
2013	8,5	2,8	9,0	4,1	-1,8	2,4	4,0	9,5	2,9	14,3	4,3	7,4	0,33	0,46	-0,77	0,43	0,21	0,57
2014	4,9	5,4	5,3	5,5	5,1	0,5	4,2	5,2	8,2	4,8	5,6	6,1	1,10	1,04	9,32	0,80	1,70	0,93
2015	6,1	2,7	5,9	3,3	0,2	9,3	0,3	5,1	0,1	4,9	5,0	5,6	0,44	0,56	0,03	0,06	0,02	0,88
2016	3,3	2,2	3,8	3,6	-3,2	-2,6	-0,7	4,5	3,8	5,1	5,2	3,5	0,66	0,96	1,25	-0,15	0,75	1,51
2017	7,5	3,6	7,7	3,8	3,0	4,9	1,6	9,3	5,4	9,4	4,3	7,5	0,48	0,49	0,61	0,18	0,58	0,57
2018	3,0	1,9	3,0	3,2	-3,1	2,1	5,4	1,5	-4,9	-1,9	3,5	4,7	0,66	1,04	-1,44	3,72	2,63	0,73
2019	0,9	-2,3	0,7	-2,0	-3,8	3,3	-2,0	-0,6	-22,2	-8,6	0,6	2,7	-2,50	-2,68	-1,13	3,41	2,58	0,23
2020	1,8	-4,5	1,5	-3,9	-7,5	5,9	-1,2	3,1	-0,8	-5,5	-5,1	0,9	-2,57	-2,54	-1,28	-0,37	0,14	-5,46
Ort.	4,8	1,0	5,0	2,5	-2,7	2,8	1,9	5,1	1,0	6,8	3,1	4,6	0,21	0,51	-0,96	0,37	0,15	0,67

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar ve İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İstihdam esnekliği ortalama 0,21 iken, ortalama % 5'lik tarım dışı büyüme tarım dışı istihdamda ortalama % 2,5 artış sağlamış, tarım dışı ortalama esnekliği 0,51 olarak esneklik ortalamasından yüksek gerçekleşmiştir. Bu durum büyüme istihdam ilişkisini tarım dışında değerlendirmenin daha anlamlı olacağını ve gerçekçi sonuçlara götürebileceğini göstermektedir.

2000-2007 döneminde, 2001 krizi dışında tarım dışı yüksek büyüme oranlarına rağmen tarım dışı istihdamda yüksek artışlar gerçekleşmemiştir. Bu dönemde tarım dışı istihdam esnekliği pozitif, 2004 yılında ise negatif ve düşük düzeydedir. Şekil 39'a bakıldığında tarım dışı işgücü verimliliğinde bir önceki yıla göre 2001 yılından 2004 yılına kadar yüksek artış görülürken, 2004 yılından itibaren 2007 yılına kadar azalan oranlarla işgücü verimliliği artmıştır. 2002-2007 yılları arasında sınırlı artan tarım dışı istihdamın ve işgücü verimliliğindeki artışların getirdiği büyüme artışları görülmüştür.

Şekil 39: Sektörlere Göre İşgücü Verimliliği (2000-2020)

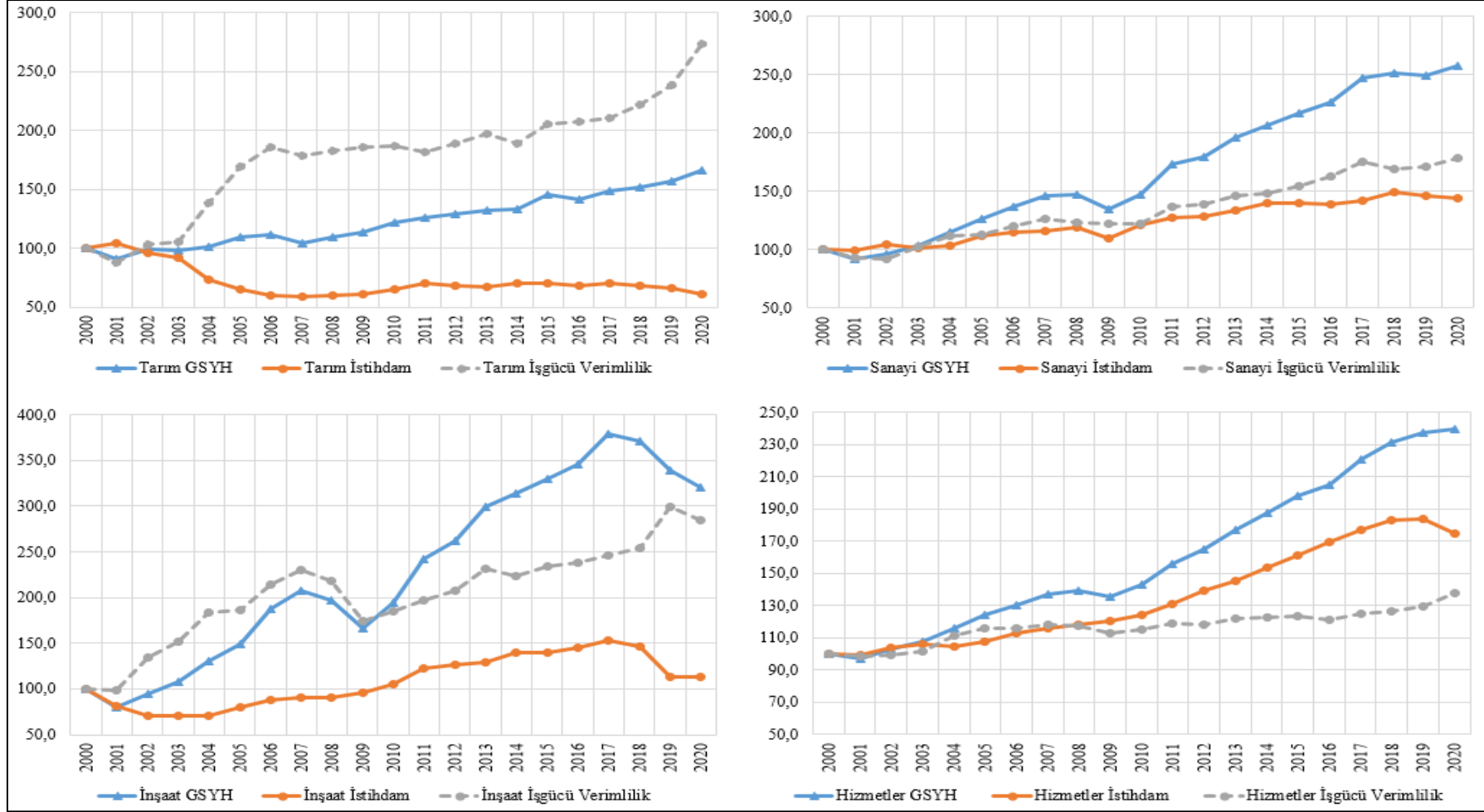
Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar ve İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 39'da toplam, tarım dışı ve sektörel bazda işgücü verimliliği, Şekil 40'da sektörlerin kendi içinde büyüme, istihdam ve işgücü verimliliği ilişkisi görülmektedir. Sanayide, 2001 yılında büyüme oranındaki düşüşün istihdamda aşırı azalışa neden olmadığı istihdam esnekliğinin 0,12 olarak gerçekleşmesinden de anlaşılmaktadır. Krizden çıkış yılı olan 2002'de sanayide büyümenin istihdam yarattığı ve esnekliğin

1,22 olduğu görülmektedir. 2003 yılında ise yüksek büyümeye rağmen istihdamda azalışla esneklik -0,35 olmuştur. 2004, 2006 ve 2007 yılındaki yüksek büyüme yüksek istihdam yaratmazken, 2005 yılında yüksek büyüme yüksek istihdam yaratmış esneklik 0,84'e yükselmiştir. Sanayide büyümenin istihdam yaratma kapasitesi sınırlı kalmıştır. İşgücü verimliliğindeki artış oranları istikrarsız bir seyir izlese de verimlilik artarak devam etmiş büyümeye katkı sağlamıştır. Hizmetlerde büyümenin istihdam yaratma kapasitesi sanayiye göre daha yüksek gerçekleşmiştir. 2001 yılı krizinin olağan durumu dışında sadece 2004 yılında yüksek büyüme istihdam yaratmamış, esneklik -0,20 olarak gerçekleşirken, yüksek işgücü verimlilik artışı büyüme sağlamıştır. 2007 yılına kadar işgücü verimlilik artışı düşük düzeyde kalmıştır. İnşaat sektöründe ise 2001 yılı dışında gerçekleşen yüksek büyümeler 2005 yılı hariç yüksek istihdam artışı sağlayamamıştır. Krizin istihdam üzerindeki etkisi 2005 yılına kadar devam etmiş, istihdam esnekliği düşük düzeylerde kalmıştır. 2005 yılında büyüme yüksek istihdam artışı sağlarken, 2006 ve 2007 yıllarındaki büyüme yeterli istihdam artışı yaratmamıştır. Kriz sonrası 2004 yılına kadar istihdam azalışlarına rağmen büyümedeki artışların yüksek işgücü verimliliğinin artışından daha çok sektörün yapısı nedeniyle kayıt dışı istihdamdan ve taşeronla yönelmeden kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum büyüme, istihdam ve işgücü verimliliği arasındaki ilişkiyi bozmaktadır. Tarımda büyümedeki artış ve azalışlar istikrarsız bir görünüm sergilerken, istihdamda her durumda önemli kayıplar görülmektedir.

Krizin yaşandığı 2008 yılı ve sonrası 2009 yılında büyümedeki hızlı düşüşler karşısında istihdamda önemli azalışlar görülmemektedir. 2008 yılında düşük büyümeye rağmen tarım dışı istihdam esnekliği 3,86, 2009 yılında negatif büyümede ise istihdam esnekliği 0,14 gerçekleşmiştir. Bu kriz döneminde istihdamda sınırlı azalışlara istihdam teşviklerinin etkisi olduğu söylenebilir. İşgücü verimliliği önemli ölçüde azalmıştır. İnşaat sektöründe büyümede önemli düşüşler ile istihdamdaki artışlar arasında anlamsız bir ilişki bulunmaktadır. Artan istihdam işgücü verimliliğini önemli ölçüde geriletmiştir. Sanayide 2008 yılında 4,06 olan istihdam esnekliği, büyümedeki düşüşün istihdam kaybına yol açmasıyla 2009 yılında 0,91 olmuştur. İşgücü verimliliğinde artış düşük düzeylerde kalmıştır.

Şekil 40: Sektörlere Göre GSYH, İstihdam ve İşgücü Verimliliği Endeksi (2000-2020) (2000=100)

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar ve İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Hizmetler sektöründe büyümedeki düşümlere rağmen istihdamdaki artış verimlilik artışını azaltmıştır. Tarımda 2008 yılında % 4,5 ve 2009 yılında % 4,1'lik çıktıdaki artış istihdam artışları sağlamış düşük düzeyde de olsa işgücü verimliliği artmıştır.

Krizden çıkış yılı olan 2010'dan döviz şoku nedeniyle yeni bir krizin başladığı 2018 yılına kadarki dönemde tarım dışı yüksek büyümenin istihdam yarattığı istihdamın esneklik değerlerinden anlaşılmaktadır. Bu dönemde, büyüme istihdam yaratırken işgücü verimliliğinde de artış görülmektedir. Sanayi sektöründe büyümedeki artışlar 2010 yılı dışında sınırlı istihdam artışları getirmiş, istihdam esnekliği -0,15 ve 1,06 arasında değişim göstermiştir. 2010 ve 2018 yılları arasında işgücü verimlilik artış oranlarında değişimler olsa da işgücü verimliliğinde artış devam etmiştir. Kriz sonrası inşaat sektöründe 2010, 2011, 2014 ve 2017 yıllarında büyüme yüksek istihdam artışları sağlamıştır. 2014 yılında büyümeden daha yüksek oranda artan istihdam işgücü verimliliğini düşürmüştür. 2010-2018 yılları arasında 2014 yılı hariç işgücü verimliliğindeki artışlar azalarak devam etmiştir. İstihdam esnekliği 0,02 ve 1,70 arasında değişim göstermiştir. Hizmetler sektörü yüksek büyüme oranları ile yüksek istihdam artışları sağlamış, istihdam esnekliği en düşük 0,57 en yüksek 1,01 olarak gerçekleşmiş, işgücü verimliliğinde önemli artışlar olmamış, yatay bir seyir izlemiştir. Hizmetler sektöründe işgücü verimliliğindeki sınırlı artışın eğitim ve sağlık gibi ağırlıklı olarak kamunun yükümlülüğünde olan hizmetlerden kaynaklandığı söylenebilir. Tarımda büyüme ve istidamdaki dalgalanmalar istikrarsız bir görünüm sergilemektedir. İşgücü verimliliğinde düşük düzeyde bir artış olduğu söylenebilir.

2018 yılındaki kriz, büyümeyi % 3 düzeyine geriletirken tarım dışı istihdamda % 3,2 artış getirmiş, tarım dışı istihdam esnekliği önceki yıla göre iki kattan fazla artarak 1,04 olmuştur. İşgücü verimliliğinde bir önceki yıla göre azalış görülmektedir.

2020 yılında başlayan Covid-19 salgını nedeniyle 2020 yılı ile bir önceki 2019 yılını genel değerlendirme dışında ayrıca dikkate almak, büyüme istihdam ilişkisinde ayrı bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Covid-19 salgını kaynaklı ekonomideki daralma nedeniyle büyüme, tarım dışı büyüme oranı düşmüş ve istihdam kayıpları yaşanmıştır. 2019 ve 2020 yılında tarım dışı esneklik artmış, sırasıyla -2,68 ve -2,54 olmuştur. İşgücü verimliliğinde 2018 yılına göre yüksek bir artış gerçekleşmiştir. Sanayi sektöründe 2019 yılında büyümedeki düşüş ve 2020 yılında büyümedeki artış istihdamı azaltmış, istihdamın büyüme esnekliği sırasıyla 3,41 ve -0,37 olmuştur.

İşgücü verimliliğinde artış görülmüştür. İnşaat sektöründe 2018 yılından başlayan negatif büyüme ve istihdamdaki azalma devam etmiş, istihdamın büyüme esnekliği düşmüştür. 2018'den 2019'a artarak devam eden işgücü verimliliği 2020'de azalmıştır. Hizmetlerde büyümede ve istihdamda önemli gerilemeler görülürken istihdam esnekliği ve işgücü verimliliği artmıştır. Hizmet sektörünün Covid-19 salgınından en çok etkilenen sektör olduğu söylenebilir.

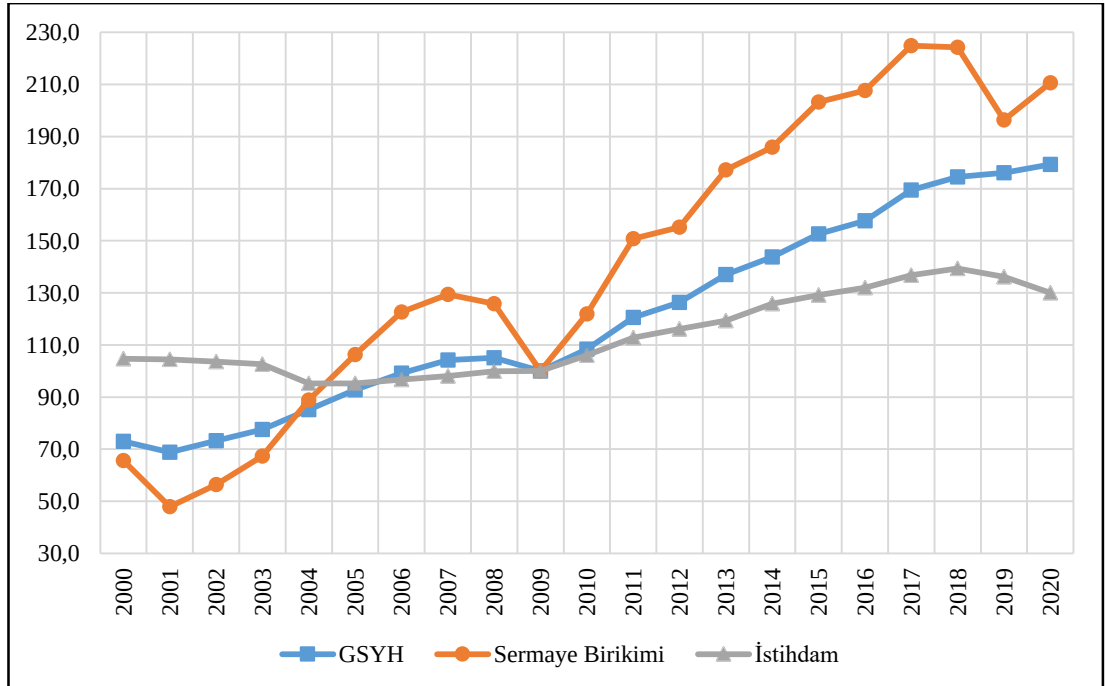
Sanayi sektöründe 2001, 2008, 2018 yılı kriz dönemlerinde büyüme önemli oranlarda azalmış ve istihdamı azaltıcı etkiler yaratmıştır. Sanayi, son yirmi bir yıllık süreçte büyüme ve istihdam yaratma açısından artan ve azalan bir seyir izlemiştir. Sanayinin ortalama % 5,1 büyümesi, ortalama % 1,9 istihdam artışı sağlamış, ortalama istihdam-büyüme esnekliği 0,37 ile büyümenin istihdam yaratma kapasitesi işgücü verimliliğindeki artışla düşük bir düzeyde kalmıştır. İnşaat sektörü ortalama % 6,8 büyürken, istihdam artışı ortalama % 1'de kalmış ve ortalama istihdam-büyüme esnekliği 0,15 olmuştur. İnşaat sektöründe büyüme ve istihdam arasında bir paralellik görülmemekte, işgücü verimliliği istikrarsız bir görünüm sergilemektedir. Toplam istihdam içindeki payı yaklaşık % 56 olan hizmetler sektöründe, 2001 yılı krizi ve 2008 yılı krizinin yansıdığı 2009 yılı dışında artan büyüme oranlarındaki değişimlere bağlı olarak istihdam artış oranlarında değişimler görülmektedir. 2001 ve 2008 krizleri dışında büyüyen ve aynı zamanda istihdamda artış sağlayan hizmet sektöründe ortalama büyüme % 4,6 ve ortalama istihdam artışı % 3,1 ile ortalama istihdam-büyüme esnekliği 0,67 gerçekleşmiştir. Büyüme istihdam ilişkisi daha güçlü olurken, işgücü verimliliğinde yüksek artışlar gözlenmemiştir. Toplam istihdam içindeki payı % 36'lardan % 17,6'ya gerileyen tarım sektöründe, ortalama % 2,8'lik büyümeye rağmen istihdamın ortalama % -2,7 azalışı, -0,96 gibi ortalama istihdam-büyüme esneklik katsayısı negatif bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Tarım sektöründe işgücü verimliliğinde artışlar görülmesine rağmen işgücü verimliliği düşük düzeydedir. Tarım sektöründe istihdamdaki azalışa rağmen işgücü verimliliğindeki artış ile büyüme arasındaki ilişki anlamlı değildir.

3.3.4.2.2. Sermaye Birikimi ve Sermaye Verimliliği

Sermaye verimliliği, üretim değerinin (katma değer) sermaye birikimine bölünmesiyle hesaplanmakta, sermaye birikiminin üretime yaptığı etki verimlilikteki artış ve azalışları göstermektedir. Sermaye birikiminin niteliğinde meydana gelecek değişimler işgücü niteliğini artıracak gibi işgücü niteliğinde dolayısıyla işgücü verimliliğindeki artış da yeni teknolojilerin üretim sürecine katılmasını sağlayabilecektir. Sabit sermaye birikimi, istihdam artışı ve verimlilik artışı büyümenin temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Ekonomideki istikrarsızlık ve artan belirsizlik ortamı sabit sermaye birikimini ve dolayısıyla büyüme süreciyle istihdamı olumsuz etkilemektedir.

Şekil 41’de görüldüğü gibi büyüme ve sermaye birikimi ile istihdam arasındaki ilişki 2005 yılına kadar büyümede ve sermaye birikimindeki artışa rağmen istihdamdaki azalışla zayıflamaktadır. 2005 yılından itibaren sermaye birikimi ve büyüme arasındaki ilişki güçlenirken istihdamın yeterli düzeyde artmaması, istihdamla aralarındaki ilişkinin daha fazla zayıfladığını göstermektedir.

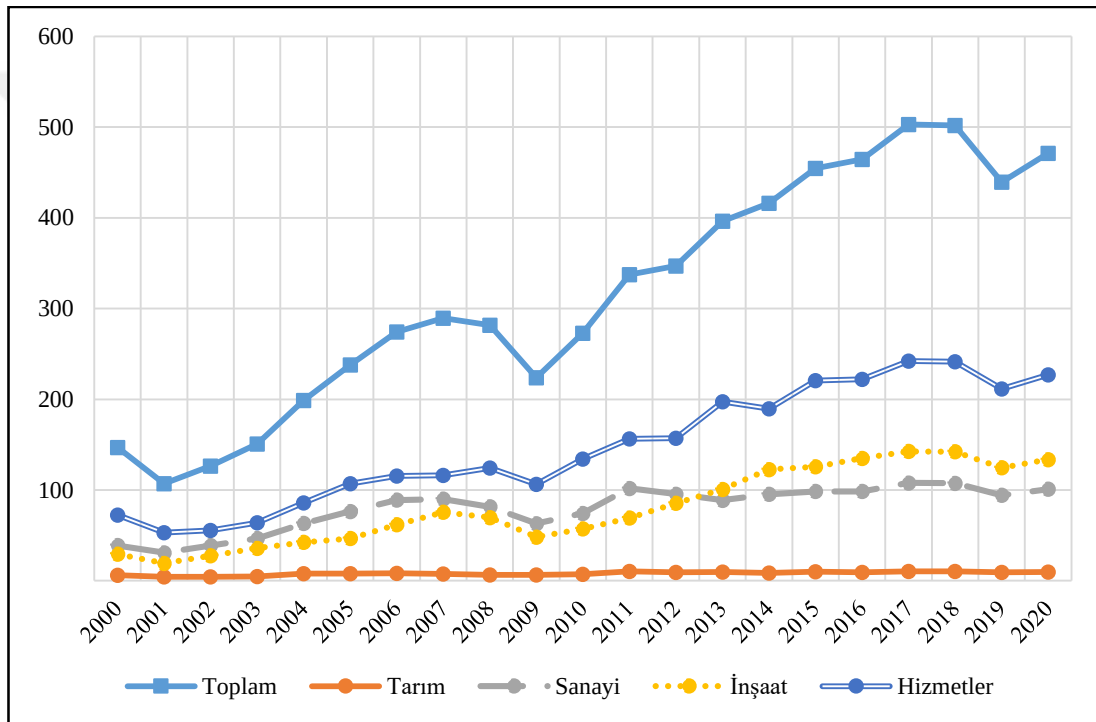
Şekil 41: GSYH, Sermaye Birikimi ve İstihdam Endeksi (2000-2020) (2009=100)

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar ve İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 42’de sermaye birikiminin sektörel dağılımları görülmektedir. Sermaye birikimi toplamda yaklaşık % 221 artarken tarımda % 57, sanayide % 160, inşaatta % 357 ve hizmetlerde % 213 artmıştır. İstihdam ise yaklaşık % 24,2 artarken, sanayide % 44,3, inşaatta % 12,8 ve hizmetlerde % 74,4 artmış, tarımda % 39,3 gerilemiştir⁶³⁰. Sermaye birikiminde, sanayide 2011 yılından itibaren önemli artış olmazken 2009 yılından itibaren hizmetlerde ve inşaatta artış görülmüştür. Sermaye birikimi inşaat ve hizmetlerde yoğunlaşmıştır.

Şekil 42: Sektörlere Göre Sermaye Birikimi (2000-2020) (Milyar TL)

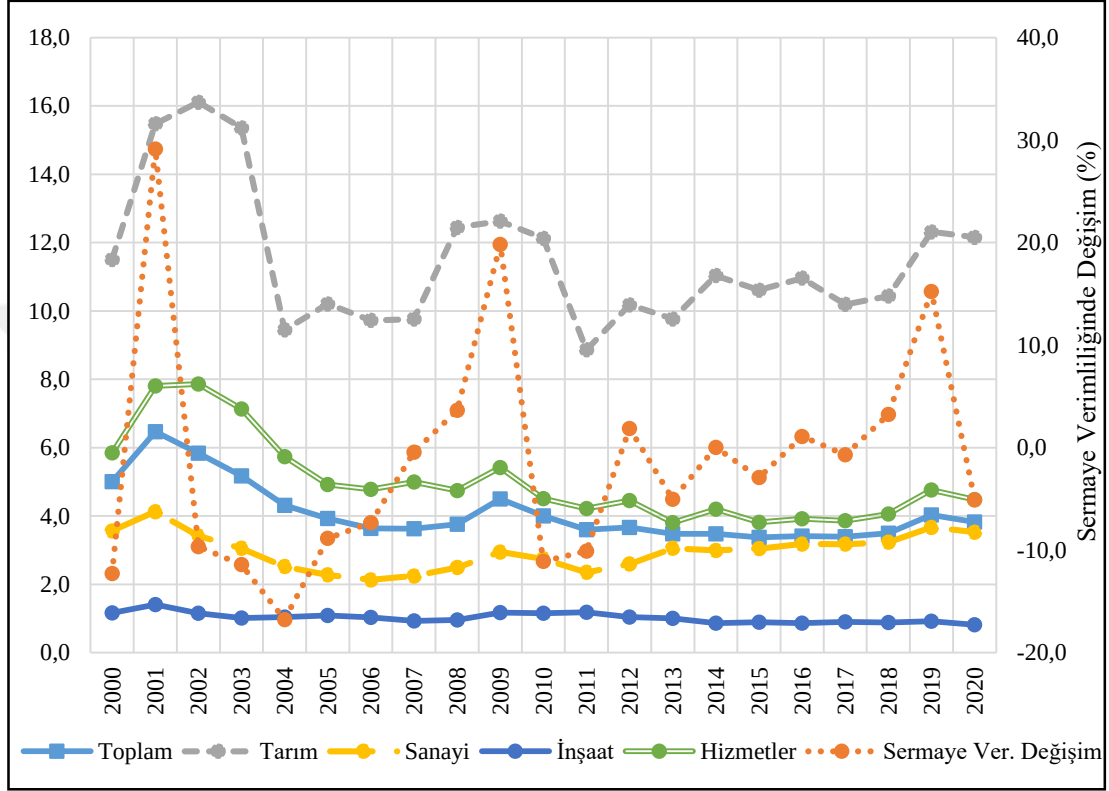
Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: Yatırım ve Tasarruf verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sermaye verimliliğini gösteren Şekil 43’e bakıldığında 2001 yılında sermaye birikimi azalırken sermaye verimliliğinin arttığı, 2004 yılına kadar ise artan sermaye birikimine rağmen sermaye verimliliğinin azaldığı görülmektedir. 2004-2009 yılları arası sermaye birikimi artışı devam ederken sermaye verimliliğinin artmaya başladığı ve yüksek düzeylere çıktığı dönem olmuştur. 2009 yılından itibaren sermaye birikimi

⁶³⁰ TÜİK, İşgücü İstatistikleri.

artarken, sermaye verimliliği azalmıştır. 2019 yılında sermaye birikimi azalmış, sermaye verimliliği artmıştır. 2020 yılında ise sermaye birikiminde artış, sermaye verimliliğinde azalış görülmüştür.

Şekil 43: Sektörlere Göre Sermaye Verimliliği (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: Yatırım ve Tasarruf verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sanayi sektöründe 2001 yılında yüksek olan sermaye verimliliği 2006 yılına kadar gerilemiş, 2007 yılındaki artış 2009 yılına kadar sürmüştür. 2013 ve 2019 yıllarında sermaye verimliliğinde yüksek artışlar, 2020 yılında ise düşüş görülmüştür. Kriz yıllarında hizmet ve tarım sektöründe sermaye verimliliği artmıştır. İnşaat sektöründe sermaye verimliliği 2001 yılından itibaren azalan bir seyir izlemiştir.

Türkiye'nin son yirmi bir yıllık büyüme performansında sermaye birikimi ve işgücü verimliliği önemli yer tutmaktadır. 2002-2007 dönemi sermaye birikiminin arttığı verimliliğinin düştüğü, işgücü verimliliğinin arttığı, 2010-2013 dönemi ise sermaye birikimi ve işgücü verimlilik artışlarının azaldığı dönem olmuştur. 2014-2018 dönemi ekonomik dalgalanmaların arttığı, büyüme hızlarının düştüğü, işgücüne

katılımın arttığı, istihdam artışlarının yavaşladığı ve işsizliğin arttığı dönemdir. 2019-2020 dönemi Covid-19 salgını ile birlikte ekonomik daralmanın, iş kayıplarının yaşandığı, sermaye birikiminin ve inşaat sektörü dışında işgücü verimliliğinin arttığı, büyümenin ve istihdamın düştüğü bir süreci kapsamaktadır. Sermaye birikimi artışıdaki gerileme gelecek yıllarda verimlilik artışının ve büyümenin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır. Büyümenin sürdürülebilirliği açısından sermaye birikimindeki gelişme ve işgücü verimliliğindeki artış ile büyüme arasındaki ilişkinin önemi artacaktır. Türkiye'nin dönüşüm sürecinde verimlilik artışlarıyla sağlayacağı büyüme istihdam artışı getirdiğinde sosyo-ekonomik açıdan gelişme sağlayabilecektir.

Ülkenin kıt kaynakları daha verimli alanlara aktarıldığında sermaye birikiminin büyümeye ve istihdama daha fazla katkısı olacaktır. Sermaye birikiminin sermaye verimliliğinin ve istihdamdaki payının düşük olduğu inşaat sektörü yerine sanayi gibi sermaye verimliliği yüksek sektörlerle kaydırılması hem büyümeye hem de istihdama ve gelir dağılımındaki iyileşmeye önemli katkılar yapabilecektir. Bunun dışında toplam istihdam içinde en yüksek paya sahip olan hizmetler sektöründe yüksek sermaye birikimi teknoloji kullanımıyla desteklendiğinde verimlilik artışı sağlanabilecek, diğer yandan istihdam kayıpları yaşanabilecektir. Stratejik bir sektör olma özelliği her geçen gün artan tarım sektöründe sermaye birikimi artırılarak mevcut sermaye verimliliği daha yüksek düzeylere çıkabilecektir. Tarım sektöründe sermaye birikimini artıran bölgesel politika uygulamaları istihdamı ve işgücü verimliliğini artırmanın yanında gelir dağılımına ve büyümeye katkısını da artıracaktır.

İşgücü verimliliğinin artışında artan işgücü becerisi, yatırım ortamındaki iyileşme, sermaye birikimi, yenilikçilik, yeni teknolojilerin üretime katkısı ve yönetim becerisindeki artış önemli bir rol oynayacaktır. Verimlilik artışı sağlamadan sadece sermaye birikimi ve istihdamın artışıyla sürdürülebilir bir büyümeye ulaşılması zor görünmektedir. Büyüme ve refah artışının temeli olan verimlilik artışı yeterince sağlanamamıştır. Türkiye, sürdürülebilir büyüme oranlarına ulaşabilmesi için verimlilik artışı sağlayacak önlemlere yönelmelidir. Refah artışı büyüme ile sağlanabileceğinden büyüme süreci yeni işlerle birlikte istihdam yaratmalıdır. Ancak Türkiye'de son yirmi bir yılda görülen büyüme dönemlerinde yeterli istihdam artışları

sağlanamamış, yüksek işsizlik oranları görülmüştür. Türkiye, gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşabilmek için sürdürülebilir yüksek büyüme hızlarına ulaşmalıdır.

3.3.4.2.3. Büyüme ve İstihdam Eşiği

İstihdam eşiği, sabit bir istihdam düzeyi için gerekli olan büyüme oranıdır. İstihdam eşiği, yıllık büyüme ile istihdam değişimi arasındaki farkın belirlenmesiyle istihdam yaratmak için gereken büyüme oranını vermektedir. İstihdam eşiği uzun bir süre için istikrarlı bir oran olmayıp girdi fiyat değişiklikleri, sermaye birikimi, teknolojik ilerleme, işgücü talep esneklikleri ve işgücü piyasası uygulamalarından etkilenebilmektedir⁶³¹. İstihdam eşiği verimlilik artış oranı ve işgücü değişim oranı ile yakından ilişkilidir. İstihdam eşiği verimlilik artışlarına bağlı olarak sağlanan büyümede yüksek, verimlilik azalışlarında düşük olabilmektedir⁶³². İstihdam katılıkları, yüksek ücret düzeyleri ve teknoloji kullanımındaki artış işgücü talebini azaltarak istihdam eşiğini yükseltebilecektir. Bu durum zayıf bir istihdam performansı ve daha yüksek bir işsizlik olasılığını artıracığından istihdamın sabit tutulabilmesi için daha yüksek bir büyüme oranını gerektirecektir⁶³³.

Tablo 25'deki istihdam eşikleri incelendiğinde negatif istihdam eşiklerinin büyümenin negatif olduğu kriz yıllarında ve istihdamın büyümeden fazla arttığı yıllarda olduğu görülmektedir. İstihdam yaratmayan yüksek büyümenin görüldüğü yıllarda istihdam eşikleri yüksektir. 2000-2020 yılları arasında büyüme ve istihdam ilişkisi çok farklı istihdam eşikleri ortaya çıkarmaktadır. Bu yılların ortalama istihdam eşiği % 3,8 olarak hesaplanmıştır.

⁶³¹ Gebhard Flaig ve Horst Rottmann, "Input Demand and The Short-and Long-Run Employment Thresholds: An Empirical Analysis for the German Manufacturing Sector", **CESifo Working Paper**, Sayı: 264, 2000, ss. 2, 4.

⁶³² Oliver Landmann, "Employment, Productivity and Output Growth", **Employment Strategy Papers**, Sayı: 17, 2004, s. 21.

⁶³³ Gebhard Flaig ve Horst Rottmann, "Labour Market Institutions and Employment Thresholds: An International Comparison", **Ifo Working Paper**, Sayı: 15, 2005, ss. 2, 4.

Tablo 25: İstihdam Eşikleri (2000-2020)

Yıllar	GSYH (%)	İstihdam Değişim (%)	İstihdam Eşiği (%)	Yıllar	GSYH (%)	İstihdam Değişim (%)	İstihdam Eşiği (%)
2000	6,9	-2,1	9,1	2011	11,2	6,4	4,8
2001	-5,8	-0,3	-5,5	2012	4,8	2,9	1,9
2002	6,4	-0,8	7,2	2013	8,5	2,8	5,7
2003	5,8	-1,0	6,7	2014	4,9	5,4	-0,5
2004	9,8	-7,2	17,0	2015	6,1	2,7	3,4
2005	9,0	0,0	9,0	2016	3,3	2,2	1,1
2006	6,9	1,5	5,4	2017	7,5	3,6	3,9
2007	5,0	1,4	3,7	2018	3,0	1,9	1,0
2008	0,8	2,0	-1,1	2019	0,9	-2,3	3,2
2009	-4,8	0,1	-4,9	2020	1,8	-4,5	6,3
2010	8,4	6,0	2,4	Ortalama İstihdam Eşiği			3,8

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar ve İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Üretim süreçlerinde teknoloji kullanımının artmadığı, verimliliğin düşük olduğu dönemde gerçekleşen bu eşik değerinin verimlilikteki artışla beraber yükseleceği göz ardı edilmemelidir. Türkiye geliştirmekte olan bir ülke olarak ileride verimlilik artışıyla istihdam yaratmayan yüksek büyüme değerlerine ulaştıkça istihdam eşik değeri de yükselecektir. Ülkenin gelişmişlik düzeyinin artması ve düşük büyüme oranlarında istihdam artışı sağlayabilmesi için istikrarlı bir ekonomik yapıya ihtiyacı bulunmaktadır. Ekonomideki istikrarsızlık reel ücretleri geriletirken hizmetler, tarım ve inşaatla kayıt dışılığa yönelik ve artan işsizlik, gelir dağılımında eşitsizliği ve yoksullukta olumsuz gelişmeleri artırmaktadır. Yüksek işsizlik ve ücretlerdeki gerileme yoksulluğun derinleşmesine neden olmaktadır. Türkiye teknolojik ilerleme ve verimlilik artışı ile istihdam artışını dengeleyecek, gelir dağılımını iyileştirecek yüksek büyüme hızlarına ulaşmaya, sürdürülebilir bir büyüme ve rekabet için Ar-Ge, yenilikçilik ve nitelikli insan gücüne odaklanmalıdır.

Türkiye yeni teknolojilere üretim sürecinde yer vermeye başladıkça, artacak olan verimlilik çalışan başına daha fazla çıktı sağlayacak ve büyüme artarken istihdam kayıpları yaşanacaktır. Teknolojinin yaratacağı yeni işler istihdam kayıplarından daha fazla istihdam yaratsa da niteliksiz işgücü istihdam dışında kalmaya devam ederken, nitelikli işgücünün yüksek ücretleri karşısında mevcut eşitsizlikler daha fazla

artacaktır. Verimlilik artışına dayanmayan büyüme sürdürülebilir değildir. Ancak teknoloji, büyüme artışı sağlarken refah artışı için büyümenin bireyler üzerine adil yansımaları gerekmektedir. Türkiye, teknolojik dönüşümle yüksek büyüme oranlarını ve refah artışlarını hedeflerken bireylerin yaşamlarını ve toplumsal dinamikleri gözeterek gelir eşitsizliklerini azaltacak, yoksulluğu önleyecek daha kapsayıcı sosyal politika uygulamalarına ihtiyaç duyacaktır. Covid-19 salgınının neden olduğu iş, istihdam ve gelir kayıpları, ücretlerdeki gerileme sosyal politika uygulamalarının geliştirilmesi için bir uyarı niteliği taşımaktadır.

3.3.4.3. Sanayi 4.0'a Dönüşüm Gerekliliği ve İstihdam

İmalat sanayinde temel amaç olan verimlilik, yüksek katma değerli üretim, rekabet gücü ve ihracat artışı için sanayi 4.0 dönüşümünü hızlandırmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Türkiye sanayi 4.0 dönüşümünde ilerleme sağladıkça mevcut sanayi yapısının ve istihdamın nasıl etkileneceğinin öngörülmesi yeni strateji ve politikaların belirlenmesine katkı yapacaktır.

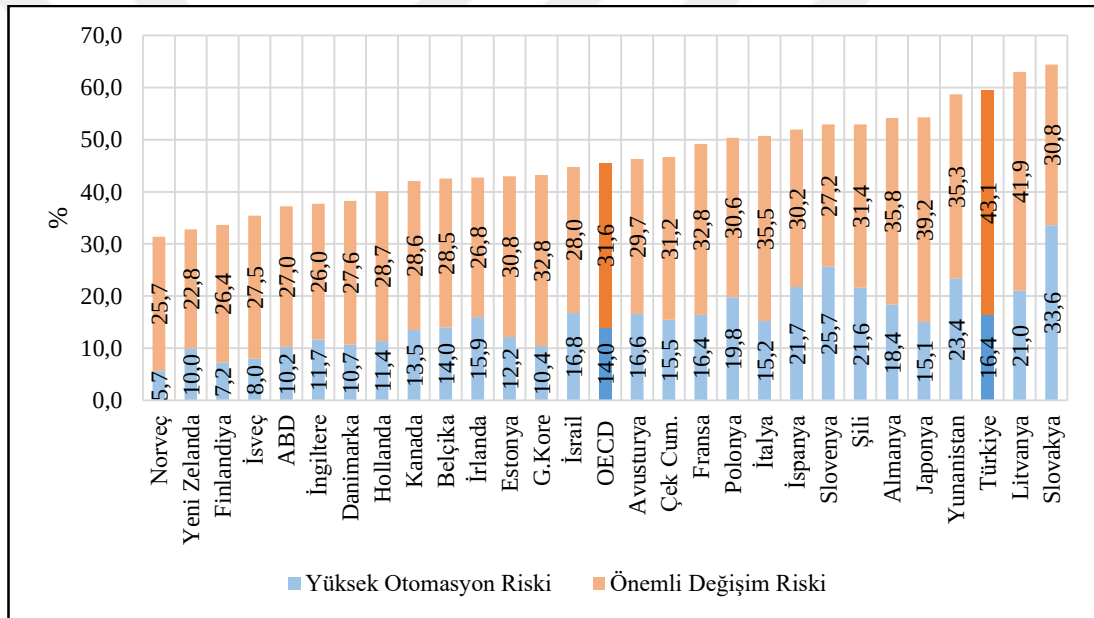
Sanayi 4.0'a ülkelerin ve sanayi sektörlerinin yaklaşımları birbirlerinden farklı olabilecek, geçiş hızlarında ve uygulamalarında mevcut yapılarına göre değişiklikler görülebilecektir. Dördüncü Sanayi Devrimi olarak da adlandırılan bu dönüşüm teknolojileri ve yarattığı ürünleriyle sanayide, tarımda, sağlıkta, eğitimde, ulaşımda, kamu hizmetlerinde, sosyal ve ekonomik hayatın birçok farklı alanında etkiler yaratacaktır.

Ülkenin geçireceği zorlu sanayi 4.0 dönüşüm sürecinde nitelikli olmayan işgücü talebi azalacak, bu işgücü dönüşümle ortaya çıkan yeni işler için de uyumsuz olacak ve işini kaybedenlere göre az sayıda yüksek nitelikli işgücü istihdam edilebilecektir. Sonuçta, dönüşüm sürecinde otomasyon, yapay zeka ve robotların kullanımı programlanabilir rutin görevlerde çalışanları ve niteliksiz işgücünü zaman içinde istihdam dışında bırakacaktır. Türkiye, orta ve uzun vadeli dönüşüm yol haritasında ilerleyip yapay zeka, otomasyon ve robotik teknolojilere ulaştıkça çalışanların işlerini kaybetme riski var olandan daha fazla artmaya başlayacaktır.

OECD, otomasyon riski taşıyan işlerin sayısını tahmin etmeye yönelik çalışmasında OECD ülkeleri ile birlikte Türkiye'nin de Sanayi 4.0 dönüşümü

sürecindeki otomasyon riski ve önemli değişim riski taşıyan işlerine yer vermiştir. OECD, ülke genelinde en az % 70 otomatikleştirilme olasılığı olan işleri yüksek otomasyon riski altında işler olarak, işlerin otomatik hale getirilme olasılığının % 50 ile % 70 arasında olduğu tahmin edilen işleri de önemli değişim riski taşıyan işler olarak değerlendirmektedir. OECD ülkeleri genelinde yüksek otomasyon riski taşıyan işlerin payı ortalama olarak % 14, önemli değişim riski taşıyan işlerin payı da ortalama olarak % 31,6 olduğu tahmin edilmektedir. Şekil 44’de görüldüğü gibi Türkiye’de işlerin % 16,4’ü yüksek otomasyon riski taşıırken, % 43,1’i de önemli değişim riski taşımaktadır.

Şekil 44: Yüksek Otomasyon Riski ve Önemli Değişim Riski Taşıyan İşlerin Oranı (2019)

Kaynak: OECD, **OECD Employment Outlook 2019: The Future of Work**, OECD Publishing, Paris, 2019, (Future), s. 49.

Ülkelerin otomasyon duyarlılığı ve otomasyonun istihdam üzerindeki etkisi demografik yapısına göre değişiklik göstermektedir. Yaşlı veya giderek yaşlanan nüfus görünümü sergileyen ülkelerde otomasyonun daha fazla yaygınlaştığı görülmekte ve genç işgücü istihdamını olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye’de nüfusun yaşlanması otomasyonla gelen istihdam sorunlarını daha da artırabilecektir. Ülkede tam anlamıyla otomasyon baskısı altında kalmadan çalışan niteliksiz, orta veya yüksek nitelikli bireylerden yaşlanan ve emekli olanların sayısının işgücü piyasasına yeni girecek olan gençlerin sayısından daha fazla olmaya başlaması ve süreç içinde

otomasyona dönüşümün artması genç ve niteliksiz işgücüne talebi azaltacak, nitelikli işgücü açığına neden olabilecektir. Türkiye gelecekte yaşlı nüfusun artacağı, otomasyonun yoğunlaşacağı bir ülke olarak demografik fırsat penceresini iyi değerlendirerek çalışmak isteyen çok sayıda gencini işgücü talebine uyumlu hale getirecek önlemleri alması gerekmektedir.

Türkiye'nin başarılı bir sanayi 4.0 dönüşümünün ardından üretim sürecine katılan yeni teknolojilerle, donanımlı yatırımlarla üretim sektörlerinde artan verimlilik ve kazanacağı rekabet gücüyle sürdürülebilir ekonomik büyüme ve buna bağlı olarak eğitilmiş, çok daha nitelikli, yüksek ücretli işgücü istihdamı gerçekleştirilebilecektir. Dönüşüm sürecini tasarlayacak ve yönetecek, teknoloji üretebilecek ve kullanabilecek düzeyde nitelikli insan kaynağına ihtiyaç duyulacaktır. Firmalar mevcut işgücünden daha yüksek nitelikli işgücü talebini artıracak ve işgücündeki değişimle Ar-Ge, bilgi teknolojileri ve otomasyon gibi teknik ve müşteri odaklı fonksiyonlar yaygınlaşacaktır. Sanayi 4.0'la birlikte düşük nitelikli işgücünün istihdam edildiği işlerde istihdamın azalması kaçınılmaz olurken üretimdeki artışla toplamda bir istihdam artışı görülebilecektir. Sanayi 4.0 dönüşümü ile gelişecek değer zincirleri hizmet sektörünün lojistik, yazılım ve finans gibi alanlarını da geliştirip yaygınlaştıracak, yüksek nitelikli işgücü talebini artıracaktır. Sanayi 4.0 dönüşümü istihdam açısından değerlendirilirken istihdamda artış sağlayacağı öngörülse de genç ve teknolojiye yatkın yüksek nitelikli işgücü talebi artarken orta-düşük nitelikli işgücü istihdamında azalış daha fazla olacağından işgücü profilindeki değişim gerçeği ile karşı karşıya kalınacaktır.

Türkiye'de teknolojik ilerleme ve otomasyon emeğin de ağırlıklı olduğu alanlarda orantılı bir artışla gelirse işgücü talebinde ve ücretlerde bir artış görülebilecektir. Yeni yatırımlarla yeni işler yaratılırken otomasyon ve emeğin ağırlığının eş değerde olması dikkate alınırsa istikrarlı bir istihdam düzeyi sağlanabilecektir.

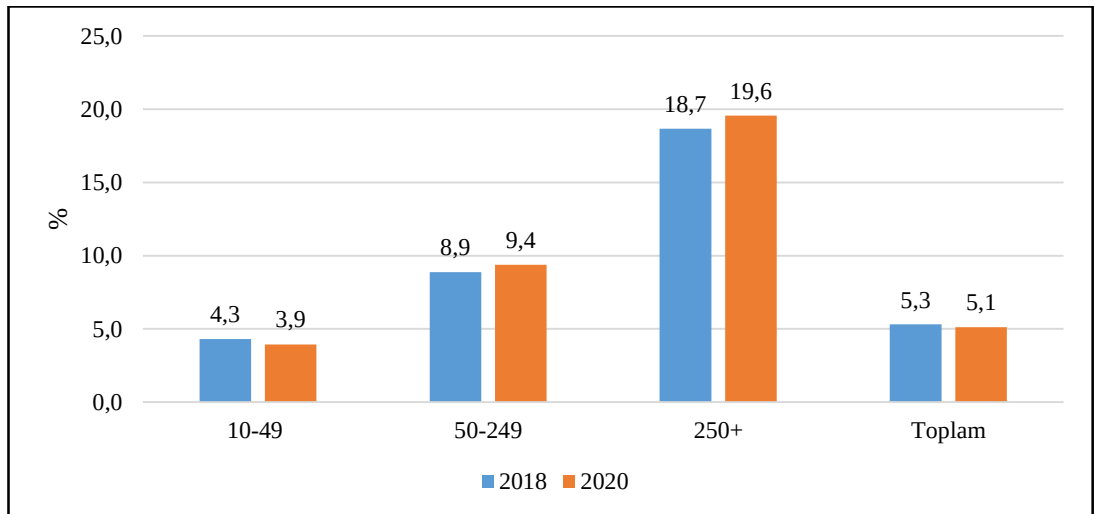
Otomasyon olasılığı yüksek olan bir iş otomasyonunun maliyeti, otomasyona yaklaşımdaki isteksizlik, yasal ve etik kaygılar ile politika kararlarından etkilenecek otomasyon dışında kalabilecektir. Türkiye'de küçük ve orta ölçekli işletmeler yani KOBİ'ler yoğunluktadır ve istihdama önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu gibi işletmelerin otomasyon ve robotik dönüşümünde yüksek maliyetleri karşılayamayacak

olması otomasyonun benimsenmesini zorlaştırmaktadır. Yüksek otomasyon riski altında olan imalat sektörü dışında otomasyon riski düşük olsa da işgücünün büyük bir kısmına istihdam sağlayan sağlık, eğitim, kamu gibi sektörleri de yapay zeka ve robotların etkileme olasılığı bulunmaktadır. Buna rağmen çoğunlukla niteliksiz veya düşük nitelik gerektiren işlerin yer aldığı hizmet sektöründe yapay zeka, robot ve otomasyona geçiş süreci uzadıkça istihdamda artış görülebilecektir. Ancak yapay zeka ve robotlar otomasyon ve emeğin ağırlığının eşdeğer dengesini kalıcı olarak değiştirebilecek ve istihdamı azaltarak işsizliğin artışına neden olabilecektir.

Covid-19 salgınından önce yapılan OECD çalışmasındaki tahminler, salgın sürecinde işverenlerin otomasyon ve robotlaşma eğilimlerinin artmasıyla yaşanacak iş ve istihdam kayıpları nedeniyle daha üst düzeylere çıkabilecektir. Küresel ekonomik bir krizi ortaya çıkaran Covid-19 salgını endüstriyel robot kullanımını artıracak orta ve uzun vadede robot endüstrisi için büyüme fırsatları yaratırken istihdamı da olumsuz yönde etkilemeye başlayacaktır. Çalışanların bir kısmı robotlar nedeniyle işlerini kaybederken bir kısmı da robotlarla iş birliği içinde çalışmalarına devam edebilecektir.

Robotik donanımda süren teknolojik gelişim Türkiye’de de nitelik farkı gözetmeden istihdam azaltıcı etki yaratabilecektir. Şekil 45’de girişimlerin çalışan sayısına göre robot teknolojisi kullanımına bakıldığında çalışan sayısı fazla olan girişimlerin robotlaşma oranı 2018 yılına göre 2020 yılında % 1 düzeyinde artış göstermiştir. Küçük girişimlerde ise bu artış görülmemektedir.

Şekil 45: Çalışan Sayısına Göre Robot Teknolojisi Kullanan Girişimlerin Oranı (2018, 2020)

Kaynak: TÜİK, Girişimlerde Bilişim Teknolojisi Kullanım Araştırması 2020 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Genele bakıldığında ise robot teknolojisi kullanan girişimlerin oranında azalış olmuştur. Türkiye robotlaşmada başlangıç aşamasında olsa da maliyet azaltıcı etkisiyle robot kullanım yoğunluğunu arttırarak, imalat, paketleme, inşaat ve tarım alanlarında robotların birçok emek yoğun görevi yerine getirmeye başlayacağı görülecektir. Robotlar, düşük ücretli hizmet alanlarında da artarak işgücünün yerini alabilecek, düşük ücretli işleri ve istihdamı zaman içinde azaltabilecektir.

Otomasyon, yapay zeka ve robotik teknoloji zamanla çalışanların yerini almaya başladığında bu yer değiştirme işgücü, istihdam ve ücret talebini olumsuz yönde etkileyecektir. Otomasyon nedeniyle işçi başına çıktıdaki artışlar işgücü talebinde azalışı, ücret ve çıktı arasında ayrışmayı, GSYH’da emeğin payının azalmasını ortaya çıkaracaktır. Yeni işlerin ve görevlerin yaratılması işgücü talebini artırarak otomasyonun etkilerinin dengelenmesini sağlayabilecek, teknolojik ilerlemeyle birlikte dengeli bir büyümeyi ve emeğin GSYH’da ki payının artmasını getirebilecektir.

Türkiye’de teknolojik dönüşüm ve otomasyon artıkça düşük nitelikli çalışanlar için otomasyon riski yükselerek işgücü piyasasında eşitsizliklerin daha da artacağı görülecektir. Otomasyon riski diğer ülkelere göre düşük olsa da önemli değişim riski taşıyan işlerdeki yükseklik istihdam açısından belirsizlik oluşturmaktadır. Bu nedenle gelecekteki dönüşümler karşısında olası istihdam sorunlarının hafifletilebilmesi için işgücü piyasası dönüşüme hazırlanmalıdır. Bu hazırlığın ilk adımı çalışanlara yeterli mesleki eğitim fırsatları yaratılması olurken, diğer adımı çağdaş eğitim sistemine geçiş olacaktır.

İşgücüne katılacaklar, istihdamda olanlar ve işini kaybedenler yeni teknolojilerin, otomasyonun, robotlaşmanın ve yapay zekanın yarattığı dönüşümle birlikte artacak olan nitelikli işgücü talebine uyum sağlayabilmek için kendilerinden beklenen becerilere sahip olmalı, mevcut becerilerini de artırmalıdır. Türkiye, gelecekte talep artışı görülme ihtimali yüksek olan işler için insan kaynağını yetiştirmede gecikmemeli, talep azalışı nedeniyle işlerini kaybedecek olanların da yeni işlere geçişini sağlayacak önlemleri almaya hazırlanmalıdır.

3.3.4.4. Ulusal İstihdam Stratejisi'nde İşgücü Piyasası ve İstihdam Yaklaşımı

Türkiye'de ulusal plan, program ve çalışmalarda sürdürülebilir büyüme ortamının geliştirilmesi gerektiğine yer verilerek büyüme ile birlikte istihdam yaratılması yani istihdam odaklı sürdürülebilir büyüme yaklaşımı yer almaktadır. Bilgi toplumu dönüşüm sürecinde işgücü piyasasının daha etkin hale getirilmesi, nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanarak istihdam ve işgücü verimliliğinin artışı hedeflenmektedir. Bu bağlamda, öncelikle sanayi sektöründe ve sonrasında diğer sektörlerde görülecek teknoloji kullanımının çalışma koşullarında ve istihdamda yaratacağı değişimlerin işgücü üzerindeki olumsuz etkisini azaltacak, istihdam artışına yönelik, tek taraflı olmayan ve insan odaklı bir istihdam stratejisi gerekmektedir.

Küreselleşme ve bilgi toplumuna dönüşüm süreci, ülkeye yatırım yapacak ve mevcut yatırımlarıyla üretimde bulunan uluslararası firmalar ile özellikle ihracata yönelik yerli firmaların rekabet ve strateji tercihleri, istihdamda, işgücü niteliğinde, güvencede, ücretlerde ve çalışma koşullarında artan esneklik beklentileri işgücü piyasasını dönüşüme zorlamaktadır.

Türkiye, rekabet gücünü artırmak için işgücü piyasasını küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin koşullarına uyumlu hale getirmek zorunda kalmış ve ücretler, çalışma koşullarındaki değişim, güvence gibi uygulamalarla istihdam stratejisini ve eylem planlarını talebe göre belirlemeye yönelmiştir. Bu yaklaşım, insan odaklı olmayan, işgücü maliyetlerini azaltıcı, düşük ücretlerin yer aldığı, esnekliğin artırıldığı, sosyal korumanın ve kuralların zayıflatıldığı bir işgücü piyasasını ortaya çıkarmaktadır. İşgücü piyasasında, istihdam stratejisinde de benimsenen alt işverenlik, belirli süreli iş sözleşmesi, geçici iş ilişkisi, kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma, telafi çalışması, kısa çalışma gibi çalışandan beklenen fedakarlık ve yükümlülüklerin yer aldığı esneklik uygulamaları işlerlik kazanmaya başlamıştır⁶³⁴.

İstihdam stratejisinde, işgücü piyasası esnekliğinin firmaların rekabet ve verimlilik düzeylerine katkı sağlayacağı böylece ulaşılabilecek yüksek büyümelerin istihdam yaratan bir büyüme olması için çalışanların esnek güvence koşullarına uyumu istenmekte, esnek güvencenin gelişmiş ülkelerde yer bulduğu aktarılmakta,

⁶³⁴ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, ss. 29-32.

küreselleşmenin ve bilgi temelli toplumun istihdamda yeni yapılanışının gerekliliği olarak sunulmaktadır. Uluslararası kuruluşların ve firmaların, Türkiye’de işgücü piyasalarının katı olduğu çerçevesinde hareket edilerek istihdam biçimlerinin düzenlenmesi isteği işgücü lehine olmayacağı ve kazanımların geriletileceği anlamına gelmektedir. İşgücü piyasasında güvence ve esnekliğinin artırılması yaklaşımı istihdam artışı sağlayacağı gerekçesine dayandırılarak, işveren kesiminin talebine uygun olan esnek güvence, güvenceli esneklik kavramıyla yumuşatılmaktadır. İstihdam stratejisinde, iş güvencesi istihdam güvencesine dönüştürülerek çalışanlar istihdam edilebilme riski ile karşı karşıya bırakılırken sürekli eğitim ve hayat boyu öğrenmeyle istihdam olanağı bulabileceğine yer verilmektedir.

Gelişmekte olan Türkiye’nin demografik yapısı, eğitim düzeyi, istihdam ve işsizlik, makroekonomik görünümü yanında teknoloji gelişimindeki olumsuzluklar güvenceli esneklik uygulamasının işgücü tarafından benimsenmesini ve işlerlik kazanmasını güçleştirecektir. Güvenceli esneklik işgücü tarafından öncelikle esnetilmiş güvence, işini kaybetme, ücretlerin düşürülmesi, çalışma koşullarının zorlaştırılması ve sosyal hakların kaybedilmesi olarak algılanacak, ülkenin istikrarsız ekonomik ortamında çalışandan daha çok işverene yönelik koruma ve iyileştirmeler olarak değerlendirilerek tepkilere neden olabilecektir. Güvenceli esneklik işveren açısından rekabet gücünü artırma ve istihdamın sürdürülebilirliği için gereklilik olarak savunulurken, uygulama detayları ortaya çıktıkça makroekonomik dengeler ile rekabet gücünün artması uğruna işgücü piyasalarının işveren lehine yeniden düzenlendiği ve kuralsızlaştırıldığı algısı artacaktır.

Strateji, istihdam güvencesi için çalışana eğitim sorumluluğu yüklemekte, istihdam dışında kalanlara da sosyal yardım uygulamasını öne çıkarmaktadır. Strateji, genel anlamda işi korumaya, işveren taleplerini yerine getirmeye çalışırken çalışanların kazanılmış haklarını da farklı kavram ve uygulama yöntemleriyle geriletmeye ve bunu da bir kazanım olarak göstermeye çalışmaktadır.

İstihdam stratejisi, kıdem tazminatını çalışanın bir hakkı olarak görmek yerine işgücü piyasasının istihdam azaltıcı bir katılığı olarak değerlendirmektedir. Kıdem tazminatının hesaplanmasının süre ve miktar olarak geriletmeye çalışılması, fona devredilmesinin düşünülmesi istihdam arttırıcı bir uygulama olarak gösterilmesi çalışanların iş güvencesini azaltacaktır. Kıdem tazminatındaki hak gerilemesi

işverenin, sürekli artacak olan nitelikli işgücü talebini işgücünün yeni ve daha nitelikli becerilerine göre değiştirmesini, çalışanı işten çıkarmada daha rahat karar vermesini sağlayacaktır.

Bilgi toplumu sürecinde ilerleme sağlamış ve rekabet gücü yüksek gelişmiş ülkelerde uygulamaya koyulan, gelişmekte olan Türkiye'nin de küresel rekabetin ve bilgi toplumu sürecinin zorladığı işgücü piyasası esnekliğine yönelik gelişmelerin ekonomik ve toplumsal alanda önemli sorunlar yaratması kaçınılmaz olacaktır. Türkiye, bilgi toplumu olma yolundaki yönetişim, kurumsal yapı, makroekonomik göstergeler, teknoloji üretme, eğitim sistemi ve sosyal güvenlik gibi alanlarda gelişme sağlamadan önce işgücü piyasalarının katılıkları yönündeki uluslararası kuruluşların değerlendirmelerini ve rekabet gücünü artırmayı öne çıkararak, güvence ve esnekliğe odaklandığı, istihdam edilebilirliği sadece işgücüne bıraktığı, istihdamı yatırımlara ve ekonomik büyümeye bağımlı değişken olarak değerlendiren Ulusal İstihdam Stratejisi ile süreci yönetme eğilimindedir.

3.3.5. Türkiye’de Eğitim Sisteminin Durumu

Eğitim, toplumsal dönüşüm sürecinde bilim ve teknoloji üretimi ile teknolojik alana, büyüme, kalkınma, rekabet gücü, verimlilik artışı, istihdam yaratma ile ekonomik alana, katılımcılık, gelir dağılımı, yoksulluk, sosyal uyum ile sosyal ve politik alana, kültür ve sanat ile kültürel alana kısaca toplumsal bütünün tüm alanlarına önemli katkı sağlamaktadır.

Bilgi toplumu sürecinde teknolojiye ve istihdamdaki değişim eğitimi ve yüksek becerili insan kaynağını öne çıkarmakta, bu kaynağa erişimi sağlayacak eğitim sisteminin önemi her geçen gün daha fazla artmaktadır. Eğitim, beşeri sermayenin temel unsurlarından biri olarak işgücü niteliğini ve istihdamı etkilemekte, verimliliği artırmaktadır.

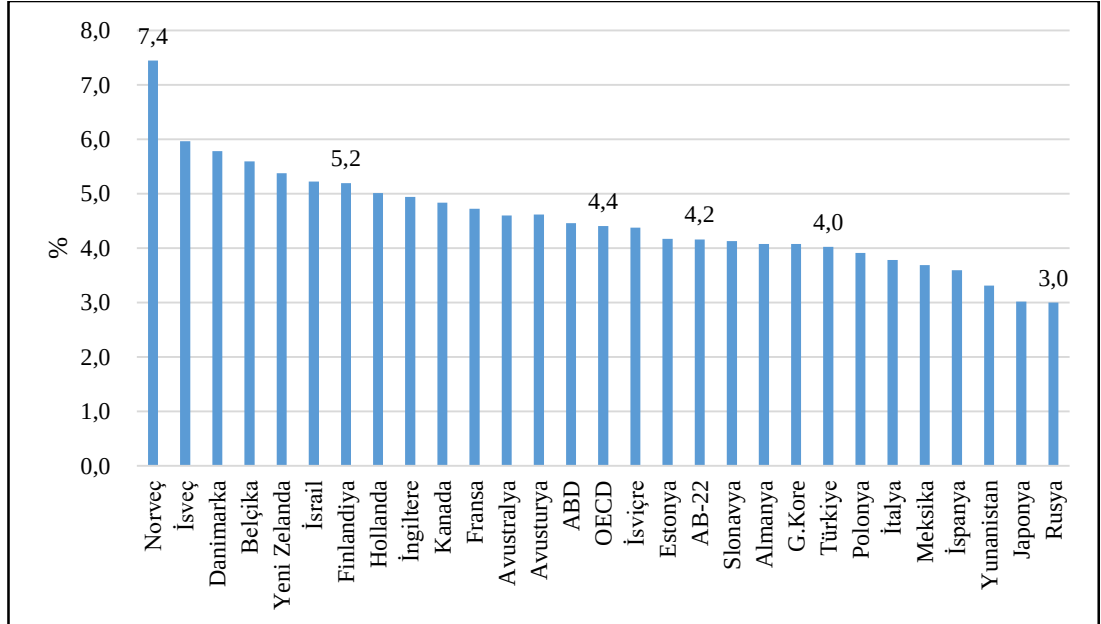
Türkiye'nin son yıllarda eğitim sisteminde yaptığı değişimlerle bilgi toplumunun gereklilikleri olan becerileri kazandırmada ve beşeri sermaye birikimi sağlamada yeterliliğini görmek için mevcut eğitim sisteminin incelenerek eksikliklerinin belirlenmesi önerilerde bulunulmasına yardımcı olacaktır.

3.3.5.1. Eğitim Kademelerinde Görünüm

Eğitim, bireye bilgi ve beceri kazandıran, ilgisi, istekleri ile yetenekleri çerçevesinde toplumun değer ve davranış biçimlerini aşıl原因an, ulusal ve uluslararası değerleri öğreten, sosyal, kültürel, ekonomik ve geleceğe yönelik yaşam için önemli olan uzun bir süreci kapsamaktadır. Eğitim, bireye toplum yararına davranışsal özellikler kazandırırken, üretken hale getirecek bilgi, beceri ve nitelikleri öğreterek bir mesleğe yöneltebilecek, güvene ve yaşam mutluluğuna ulaştırabilecek temel bir toplumsal hizmet olarak değerlendirilebilir.

Ülkenin sorgulayan, araştıran, öğrenmeyi öğrenmiş, bilim ve teknolojiyi benimsemiş, yeniliklere yatkın, 21. yüzyılın yaşam ve çalışma koşullarına uyacak bireylere her geçen gün daha fazla ihtiyacı olacaktır. Bu bağlamda eğitim sistemiyle nicelik ve nitelik yönünden ekonominin ve toplumun ihtiyacı olan bireylere yapılan yatırımlar bireysel kazanımları getirecek ve bu kazanımlar toplumsal kazanımlara dönüşerek ülkenin kalkınmasına ve refahına katkı sağlayacaktır. Şekil 46’da ülkelerin kamu eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı görülmektedir.

Şekil 46: Kamu Eğitim Harcamasının GSYH İçindeki Payı (2018)

Kaynak: OECD, OECD Statistics verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin kamu eğitim harcamalarının Norveç, İsveç, Danimarka, Belçika, Yeni Zelanda, İsrail ve Finlandiya gibi ülkelerin gerisinde, OECD ve AB ortalamasına ise yaklaşmış olduğu görülmektedir. G. Kore, İtalya, İspanya ve Japonya gibi ülkelerin kamu eğitim harcamalarının GSYH içindeki paylarında Türkiye'ye yakın olması eğitim alanında özel sektörün yaygın olduğunun belirtisi olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de toplam okul sayısı içinde özel örgün eğitim okul oranı yaklaşık % 20, öğrenci oranı ise % 8'dir. Genel ortaöğretimde toplam okul sayısı içinde özel okul oranı % 50,3, öğrenci oranı ise % 13'tür⁶³⁵. Türkiye'de eğitim alanında, özel sektörün öncelikle genel ortaöğretim düzeyinde yaygınlaştığı görülmesine rağmen fırsat eşitliğinin sağlanması açısından kamunun ağırlığı sürmelidir. Kamu eğitim harcamalarının GSYH içindeki payının artırılması önemlidir.

Türkiye'de son on yılda toplam eğitim harcamasının ABD Doları bazında % 16, öğrenci başına eğitim harcamasının da % 26,6 düzeyinde gerilediği görülmektedir⁶³⁶. Türkiye'nin bilgi toplumu sürecinde nitelikli bireylere her geçen gün daha fazla ihtiyacı olacağından çağdaş eğitim sisteminin gerekliliği olan BİT altyapısı ve donanım yatırımlarını artırması gerekmektedir.

Türkiye'de eğitim sistemi örgün eğitim ve yaygın eğitim şeklindedir. Örgün eğitim, okullarda düzenli olarak bir program çerçevesinde belirli yaş grubundaki ve aynı seviyedeki bireylere verilen eğitimidir. Yaygın eğitim, örgün eğitimle birlikte veya ayrı olarak verilen eğitimleri kapsamaktadır. Yaygın eğitim, eğitim sistemi dışında kalmış, sistemin içinde olan veya herhangi bir kademesinden çıkmış olanlara verilen eğitim şeklidir. Örgün eğitim, resmi ve özel kurumlardaki okul öncesi, ilkokul, ortaokul, ortaöğretim ve yükseköğretim eğitimini kapsamaktadır⁶³⁷.

3.3.5.1.1. Okulöncesi, Temel Eğitim ve Ortaöğretim

Okulöncesi eğitim isteğe bağlı olarak ilkokul çağına gelmemiş 36-66 ay grubundaki, öğrenme yeteneklerinin yüksek olduğu çocukların önemli ölçüde beden,

⁶³⁵ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **Milli Eğitim İstatistikleri 2019-2020: Örgün Eğitim**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, s. 54.

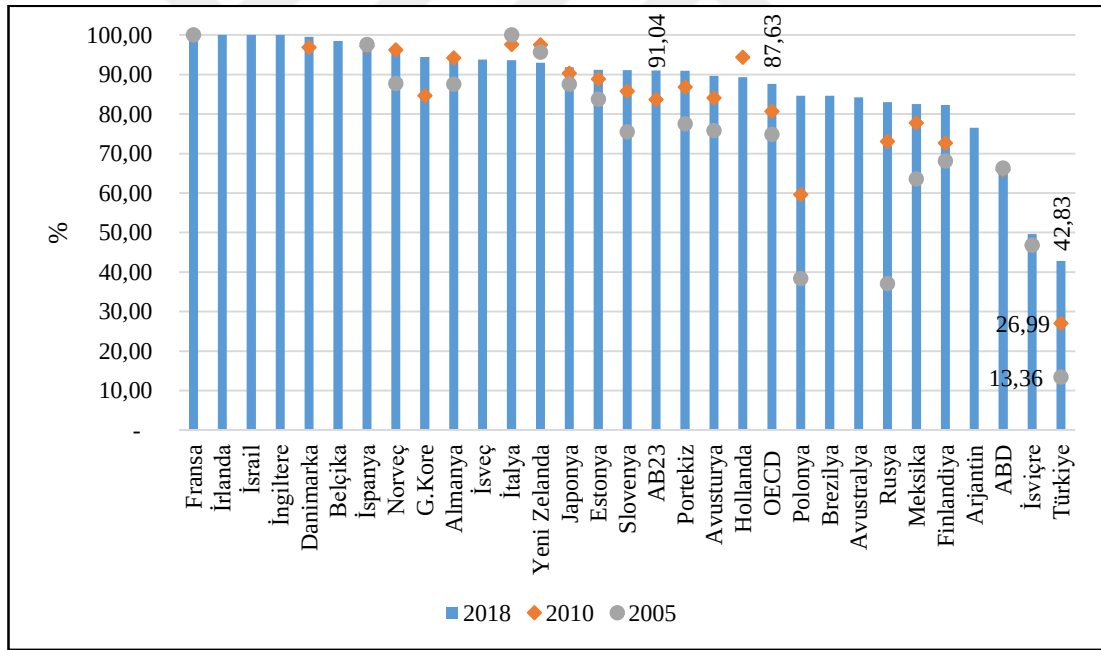
⁶³⁶ TÜİK, Eğitim Harcamaları İstatistikleri.

⁶³⁷ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **T.C. Milli Eğitim Bakanlığı 2021 Yılı Performans Programı**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2020, (Performans), ss. 13, 23.

sosyal, duygusal, zihin ve dil gelişimlerinin tamamlanarak kişiliğin şekillenip geliştiği ve ilkokula hazırlandığı dönemi kapsamaktadır. Çocukların ilkokula geçiş için hazırlandığı okul öncesi eğitimde kazandığı bilgi ve beceriler, ilerleyen yaşlarındaki yaşamında önemli bir katkı sağlamaktadır⁶³⁸. Bu dönemdeki deneyim ve öğrenme ileri yaşlarda başarıyı doğrudan etkilediğinden okul öncesi eğitimin önemi ortaya çıkmakta, bu eğitimi alamayan çocukların yetişkinliğe eriştiğinde gerekli becerileri edinmeleri diğerlerine göre daha da zorlaşmaktadır.

Şekil 47, ülkelerin 2005, 2010 ve 2018 yılları 3-5 yaş arası okullaşma oranını göstermektedir. Türkiye, 2005 yılına göre 2018 yılında 3-5 yaş arası okullaşma oranını % 13,36'dan % 42,83'e yükselterek kendi içinde bir ilerleme sağlamış olmasına rağmen karşılaştırma yapılan ülkeler arasında en düşük düzeyde ve OECD ortalaması % 87,63'ün oldukça gerisinde kalmaktadır.

Şekil 47: 3-5 Yaş Arası Okullaşma Oranı (2005, 2010, 2018)

Kaynak: OECD, **Education at a Glance 2020: OECD Indicators**, OECD Publishing, Paris, 2020, (Education), s. 169.

Okulöncesi eğitimin yoksulluk ve eşitsizliğin nesiller arası devamını önleyen rolü dikkate alındığında bu eğitimin yaygınlaştırılmasının ve zorunlu hale getirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Okulöncesi eğitim çocukların bundan

⁶³⁸ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Performans, s. 13.

sonraki eğitimlerinde ve iş yaşamında başarılı bireyler olmasında önemli bir katkı sağlamanın yanında ailelerinin sosyo-ekonomik konumlarından kaynaklı olumsuz etkilerini de azaltıcı katkı yapabilecektir.

Çocukların sosyal, duygusal, bilişsel, dil ve motor becerileri gelişimini üst düzeyde destekleyen okulöncesi eğitimiyle alınacak temel bilgi, beceri ve tutumlar çocuğun sosyal yaşamına etkisinin yanında ilerideki eğitim yaşamını da yönlendirmektedir. Eğitim sisteminin ilk aşaması olan okul öncesi eğitimle başlayan nitelikli eğitim hizmeti ülkenin toplumsal refahının artmasının, sosyal, kültürel ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Okulöncesi eğitimdeki yetersizlikler, çağın değerlerinin ve temel becerilerin geliştirilmesini zorlaştırmaktadır.

İlköğretim ve ortaöğretimdeki eğitimin görünümü ve niteliği hakkında değerlendirme yapabilmek, üretilecek politikalar açısından önerilerde bulunabilmek için eğitim alanındaki uluslararası araştırmaların sonuçları önemli rol oynamaktadır.

Sistematik bir örnekleme yönteminin kullanıldığı, dördüncü ve sekizinci sınıf öğrencilerinin başarıları ölçülerek matematik ve fen alanında ülkelerin başarı düzeyi ve öğrencilerin yeterliliklerinin incelendiği Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması 2019 (Trend in International Mathematics and Science Study - TIMSS) sonuçları ülkemizin eğitim sisteminin yeterli düzeyde olmadığını ortaya koymaktadır. Türkiye, 2015 sonuçlarına göre 2019'da 58 ülke arasında dördüncü sınıf matematik alanında 36'ncı sıradan 23'üncü sıraya, fen bilimlerinde 35'inci sıradan 19'uncu sıraya, sekizinci sınıflarda ise 39 ülke arasında matematikte 24'üncü sıradan 20'nci sıraya, fen bilimlerinde 21'inci sıradan 15'inci sıraya yükselmiştir⁶³⁹. Bu sonuçlar Türkiye'nin matematik ve fen bilimlerinde puanlarının arttığını, başarı düzeyinde genel bir iyileşme olduğunu göstermektedir. Türkiye dördüncü ve sekizinci sınıf düzeylerinde iki alanda da performansını artırmasına rağmen Singapur, Hong Kong, Güney Kore, Tayvan, Japonya gibi yeterliliği ileri düzeyde olan yüksek başarı düzeyine sahip ülkelerin çok gerisinde kalmaktadır⁶⁴⁰. Türkiye'nin TIMSS 2019 değerlendirmesinde orta ve üst düzey arasındaki görünümü eğitim sisteminin çağın

⁶³⁹ TEDMEM, **Türkiye'nin TIMSS 2019 Performansı Üzerine Değerlendirme ve Öneriler**, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 2021, (TIMSS), s. 14.

⁶⁴⁰ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **TIMSS 2019 Türkiye Ön Raporu**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2020, (TIMSS), ss. 35-74.

ihtiyaçlarına uygun olacak şekilde öğrenme bileşenlerini oluşturan alanlarında güncellenmesini ve geliştirilmesini gerektirmektedir.

OECD, üç yıl aralıkla 15 yaş grubu örgün eğitime ortaöğretimde devam eden öğrencilerin kazandıkları bilgi ve becerileri Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment - PISA) çerçevesinde matematik ve fen okuryazarlığını, okuma becerilerini ölçmektedir. PISA 2018 sonuçlarına göre öğrencilerin performansında genel bir artış görülmesine rağmen her üç alanda da gerileyen OECD ortalamasının altında kalınmıştır. Türkiye, 79 ülkenin katıldığı PISA 2018 sıralamasında okuma becerilerinde 466 puanla 40'ıncı, matematik okuryazarlığında 454 puanla 42'inci ve fen okuryazarlığında 468 puanla 39'uncu sırada yer almıştır. Türkiye, 37 OECD ülkesi arasında ise okuma becerilerinde 31'inci sırada, matematik alanında 33'üncü sırada ve fen alanında 30'uncu sırada yer almaktadır. Okul türleri açısından yapılan değerlendirmede her üç alanda en başarılı öğrenci grubu Fen Lisesi öğrencileri olurken ardından sırasıyla Sosyal Bilimler Lisesi, Anadolu Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi gelmektedir. PISA 2018 sonuçlarına göre en başarılı ülkeler B-S-J-Z (Çin), Singapur, Makao (Çin), Hong Kong (Çin), Estonya, Tayvan ve Japonya olmuştur. Sıralamada ilk beşte yer alan bu ülkelerin içinde sadece OECD ülkesi olarak Estonya ve Japonya bulunmaktadır⁶⁴¹.

Türkiye'de, PISA 2018 sonuçlarına göre ortaöğretimdeki eğitimin istenilen düzeyde olmadığı söylenebilir. Okulöncesi eğitime erişimden başlayacak yaygınlaşmanın ve sürdürülebilirliğin sağlanamayışı ortaöğretimdeki yetersizliğin nedenleri olarak görülebilir. Eğitim sistemi halen sınava hazırlık anlayışından öğrenme anlayışına geçişte geç kalmakta ve öğrencilere temel becerilerin kazandırılmasında başarı sağlanamamaktadır. Bunun yanında öğretim kurumlarındaki yönetici ve öğretmen niteliği de önemli rol oynamaktadır. Eğitim sisteminde performans artırıcı yatırımlar için kaynak planlaması yapılarak öğrencilerin temel becerileri kazanması kendi gelecekleri ve ülkenin geleceği açısından oldukça önemlidir. Ortaöğretimde beceri kazanmamış öğrencilerin gelecekte ülke ekonomisine yüksek maliyetler yükleyeceği söylenebilir.

⁶⁴¹ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **PISA 2018 Türkiye Ön Raporu**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2019, (PISA), ss. 10, 38, 63, 85.

3.3.5.1.2. Yükseköğretim

Yükseköğretim, ülkenin ve toplumun gelişmesi için ihtiyaç duyulan alanlarda, bilimi ve teknolojiyi benimsemiş, kullanabilen, yönetebilen, araştırma yapabilen, her türlü yayını yaparak toplumsal kültüre katkı sağlayabilen entelektüel, tüm alan ve kademedede görev yapabilecek insan gücünü yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Yükseköğretim, üniversite kurumsal yapısı altında yer alan yüksekokul, meslek yüksek okulları, fakülte, enstitü, konservatuar ve uygulama araştırma merkezleri gibi okullar ve kurumlarca verilmektedir⁶⁴².

Yükseköğretimde bağımsız ve yaratıcı düşünen, sorgulayan, araştıran, bilim ve teknoloji üretimine katkı sağlayıp özendiren, kendine, ülkesine ve toplumuna önemli yararları olacak bireyler yetiştirilmesi önde gelen temel amaçlardandır. Üniversite eğitimi almış bu bireyler ülkede ve toplumda sürükleyici bir rol oynayarak bilgi toplumu dönüşümüne önemli katkılar yapabilecektir. Bilgi toplumunda bilim, teknoloji ve nitelikli insan gücünün önde gelen üretim faktörleri arasında yer alması, üst düzey insan gücü kaynağıyla ve yeni bilgilerin üretim yeri olmasıyla yükseköğretimin vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Yükseköğretim sisteminin ülkenin bilim ve teknoloji sistemiyle daha çok bütünleşmesini sağlamak gelecekteki başarıların ilk adımı olabilecektir.

Yükseköğretime yönelimin karşılanabilmesi amacıyla üniversite sayılarında artışa gidilmiştir. 2020 yılı itibariyle devlet üniversiteleri 129, vakıf 74 ve vakıf meslek yüksekokulu 4 olmak üzere toplam 207'ye ulaşmıştır⁶⁴³. Buna bağlı olarak öğrenci sayılarının da son beş dönemde % 18,7 arttığı ve 7 milyon 940 bin 133'e ulaştığı Tablo 26'da görülmektedir.

2020 yılı itibariyle üniversitelerde 30 bin 712'si profesör, 17 bin 842'si doçent olmak üzere toplam 180 bin 092 akademik personel görev yapmaktadır⁶⁴⁴. Yeni üniversitelerin istihdam olanakları yaratırken bölgesel gelişmişlik dengesinin de sağlanmasına yardımcı olması amaçlanmıştır. Ancak artırılmayan eğitim kadrosunun ders yükünün arttığı, araştırma süreçlerinin aksadığı ve eğitim kalitesinin gerilediği ifade edilebilir.

⁶⁴² T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Performans, s. 20.

⁶⁴³ Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi.

⁶⁴⁴ YÖK, Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi Öğretim Elemanı İstatistikleri.

Tablo 26: Yükseköğretimde Öğrenci Sayıları

Düzey	2019-2020		2018-2019		2017-2018		2016-2017		2015-2016	
	Yeni Kayıt	Toplam	Yeni Kayıt	Toplam	Yeni Kayıt	Toplam	Yeni Kayıt	Toplam	Yeni Kayıt	Toplam
Toplam	1516287	7940133	1492277	7740502	1382589	7560371	1434589	7198987	1535409	6689185
Önlisans	661857	3002964	649605	2829430	565221	2768757	633381	2555926	617732	2285406
Lisans	705409	4538926	702454	4420699	669367	4241841	673327	4071579	789726	3900601
Yüksek Lisans	128127	297001	119956	394174	131228	454673	115423	480215	113759	417084
Doktora	20894	101242	20262	96199	16773	95100	12458	91267	14192	86094

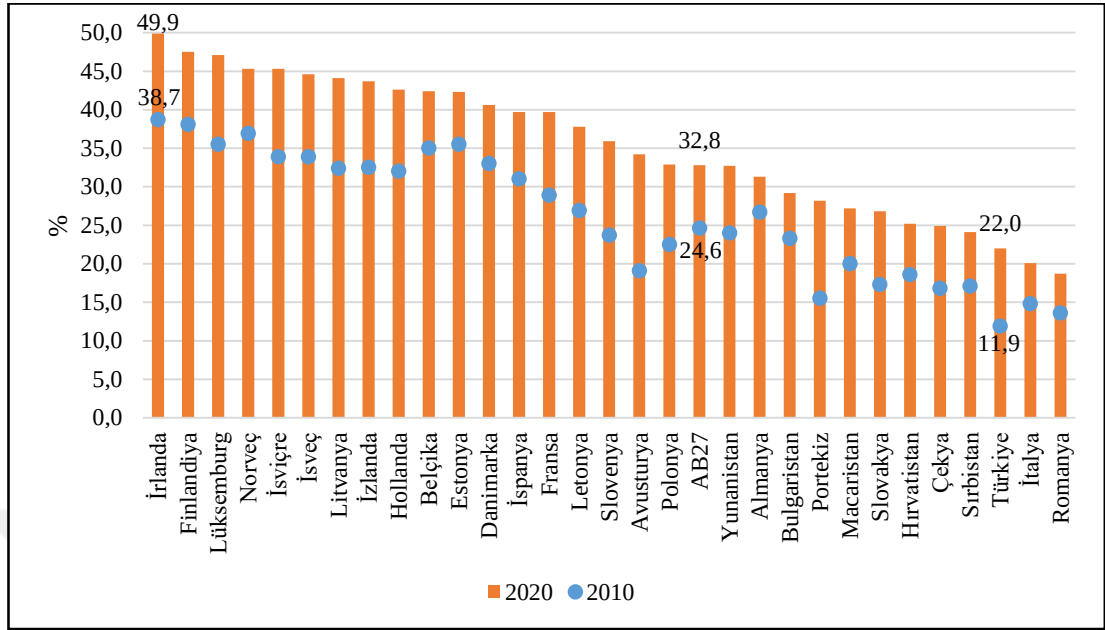
Kaynak: YÖK, Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi Yükseköğretim İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de üniversite sayısında ve öğrenci kapasitesindeki genişleme yükseköğretime erişimde artış beklentisi yaratmasına rağmen öğrencilerin nitelikli eğitim alma ve geleceklerindeki yaşamını garantileyecek programlarda eğitim isteği öne çıkmaya başlamıştır. Öğrencilerin bu yaklaşımı sonucunda yeni üniversitelere tercihin azaldığı, geçmişin köklü üniversitelerine yönelim artınca bu üniversitelerin de kitlesel eğitim amacıyla kapasitelerinin artırılması yoluna gidilmesinin öğrenci niteliğini bozduğu ve eğitim kalitesini düşürdüğü söylenebilir.

Ortaöğretimden sınavla yükseköğretime geçen öğrencilerin çoğunluğunda sınav sıralamaları arasındaki büyük farkların yarattığı nitelik, eğitim ve beceri düzeyleri yükseköğretim alacak seviyede olamayanların da aynı alanda farklı üniversitelerden mezun olarak aynı meslek tanımlaması içinde yer almalarına neden olmaktadır. Bu durum meslek içinde de nitelik ve istihdam sorunu yaratabilmektedir. Yükseköğretime gelen öğrencilerdeki bu nitelik, eğitim ve beceri düzeylerindeki ayrışma ilk ve ortaöğretimdeki öğretmenlerin daha nitelikli eğitim almaları sağlandıkça aşılabilecektir.

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde aktif nüfus içinde yükseköğretimli, özellikle yüksek lisans ve doktora öğrenimli bireylerin artması ülkenin gelişmesine ve toplumsal refaha katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, Türkiye’nin Avrupa Ülkeleri arasındaki konumunu gösteren Şekil 48’de gelişmiş ülkeler aktif nüfus içindeki yükseköğretimli oranı ile ön sıralarda yer almaktadır.

Şekil 48: 25-64 Yaş Arası Nüfusta Yükseköğretimlilerin Oranı (2010, 2020)

Kaynak: Eurostat verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de 25-64 yaş arası yükseköğretim görmüş bireylerin oranı 2010 yılında % 11,9 iken 2020 yılı itibariyle % 22 düzeyine yükselmiştir. Türkiye, bu yaş grubunda yükseköğretim düzeyini artırmasına rağmen % 49 ve % 45 düzeyindeki Kuzey Avrupa ülkelerinin, diğer gelişmiş ülkelerin ve AB ortalamasının 2010 yılındaki düzeylerinden bile oldukça geride kalmaktadır. Türkiye’nin, 25-64 yaş grubundaki bireylerinin yükseköğretim payını % 32,8 olan AB ortalamasının üzerine çıkarak bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde nitelikli insan kaynağı ihtiyacını karşılayabileceği söylenebilir.

3.3.5.2. Eğitim Sisteminin Becerilerde ve Beşeri Sermaye Birikiminde Yeterliliği

Teknolojik ilerlemeler, otomasyon, yapay zeka ve robotlar iş dünyasında yaygınlığını artırdıkça birçok iş ve mesleği ortadan kaldırırken yeni iş ve meslekleri ortaya çıkararak, yeni iş ve mesleklerde talep yeni becerilere yönelmeye başlayacak, bazı beceriler öne çıkarak önemi artacaktır.

Türkiye’de teknolojik dönüşümle birlikte önemli ölçüde bilgi işleme ve diğer üst düzey bilişsel becerilere yönelik işgücü talebi artmaya başlayacaktır. Karmaşık

problem çözme becerisi gibi bilişsel beceriler, takım çalışmasına yatkınlık gibi sosyal davranışsal beceriler, sorgulama, akıl yürütme ve öz yeterlilik gibi beceriler işgücü piyasalarında daha önemli hale gelecektir. Türkiye'nin, bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde işgücünün becerilerini geliştirmesi, yeni mesleklerde beceri kazandırması, mevcut işgücü ve istihdamda aranan becerilere sahip insan kaynağını artırarak geleceğe de hazırlık yapması gerekmektedir.

Türkiye'de bireylerin bilgi toplumunun gereklilikleri olan örgün eğitim, meslek içi eğitim, hayat boyu öğrenme ile sağlayabilecekleri karmaşık problem çözme becerisi, bilişsel ve dijital beceriler açısından yeterlilik düzeyleri önem kazanmaktadır. Bireylerin bu becerilerdeki yeterliliğinin mevcut durumunu ve beşeri sermaye endeksindeki konumunu değerlendirmek eğitim sisteminin yeterliliğini ortaya koyacaktır. OECD'nin Uluslararası Yetişkin Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi Programı (PIAAC) ile Beceriler Görünümü çalışması bireylerin beceri yeterliliklerinde ve Dünya Bankası'nın Beşeri Sermaye Endeksi beşeri sermaye oluşumunda Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecine ne kadar hazır olduğunun işaretlerini verecektir.

3.3.5.2.1. Sözel, Sayısal ve Teknolojik Becerilerde Yeterlilik

OECD'nin Uluslararası Yetişkin Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi Programı (PIAAC), 16-65 yaş arası yetişkinlerin sözel, sayısal ve teknoloji zengin ortamda problem çözme becerilerini Yetişkin Becerileri Araştırması adı altında ankete dayalı olarak değerlendirmektedir. Bu beceriler yetişkinler ve ülkelerin gelişmesi açısından işgücü piyasasına, eğitime, öğretime, sosyal yaşama uyum sağlamak ve katılmak için gerekli olan temel bilişsel beceri yeterliliklerini kapsamaktadır. Uluslararası düzeydeki bu ankette 40'tan fazla ülke değerlendirilmekte, bu ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin konumu ve bireylerinin beceri yeterlilikleri de görülmektedir⁶⁴⁵.

Tablo 27'de görüldüğü gibi Türkiye'de sözel becerilerde, yetişkinlerin % 33,1'i düzey 1'de ve % 40,2'si düzey 2'deki beceriler için tanımlanan yeterlilik düzeylerine sahiptir. Sözel becerilerde düzey 1'in altında % 12,7 oranla birlikte düzey

⁶⁴⁵ OECD, **Skills Matter: Additional Results From The Survey of Adult Skills**, OECD Publishing, Paris, 2019, (Skills Matter).

1 ve altı % 45,8 gibi bir orana ulaşmaktadır. Türkiye, OECD ortalaması olan düzey 1 altı % 4,8 ile düzey 1 % 15 oranlarının oldukça üzerindedir. Türkiye'deki yetişkinlerin sadece % 12'si düzey 3 ve üzerinde beceri yeterliliğine sahipken yetişkinlerin % 73,3'ü düzey 1 ve 2'de yoğunlaşmıştır. Yetişkinlerin çoğu temel beceri seviyelerinde kalmaktadır. Bu durum, yetişkinlerin çoğunun kısa metinler okuyarak sadece bir bilginin yerini, daha çok dijital veya basılı metinleri okuyarak tek bir bilgiyi tespit edebildikleri, metin ile bilgi arasında eşleştirme ve düşük düzeyde çıkarımlar yapabilme gibi basit beceri yeterliliğinde olduklarını göstermektedir. Yetişkinlerin, ağır ve uzun metinleri anlama, bilgileri birleştirme ve yorumlama, bir veya birden fazla görüşü tanımlama ve anlama, ileri düzeyde çıkarımlar yapma, arka plan bilgilerine sahip olma gibi önemli beceri yeterliliği çok düşük düzeydedir. Yetişkinlerin düzey 3 ve üzerindeki beceri yeterliliğinde çok geride kalmasının nedeni olarak eğitim sisteminin bu becerileri yeterince aktaramamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 27: Sözel ve Sayısal Becerilerde Yetişkinlerin Yeterlilik Düzeyi (2019)

(%)

Ülkeler	Düzy 1 Altı		Düzy 1		Düzy 2		Düzy 3		Düzy 4		Düzy 5		Eksik Veri	
	Sözel	Sayısal	Sözel	Sayısal	Sözel	Sayısal	Sözel	Sayısal	Sözel	Sayısal	Sözel	Sayısal	Sözel	Sayısal
Danimarka	3,8	3,4	11,9	10,8	34,0	30,7	39,9	38,0	9,6	14,9	0,4	1,7	0,4	0,4
İngiltere	3,3	6,4	13,1	17,8	33,1	33,3	36,0	29,8	12,4	10,4	0,8	0,9	1,4	1,4
Finlandiya	2,7	3,1	8,0	9,7	26,5	29,3	40,7	38,4	20,0	17,2	2,2	2,2	0,0	0,0
Fransa	5,3	9,1	16,2	18,9	35,9	33,8	34,0	29,0	7,4	7,8	0,3	0,5	0,8	0,8
Almanya	3,3	4,5	14,2	13,9	33,9	31,0	36,4	34,9	10,2	13,0	0,5	1,2	1,5	1,5
İrlanda	4,3	7,1	13,2	18,1	37,6	38,0	36,0	28,8	8,1	7,0	0,4	0,6	0,5	0,5
Japonya	0,6	1,2	4,3	7,0	22,8	28,1	48,6	43,7	21,4	17,3	1,2	1,5	1,2	1,2
G. Kore	2,2	4,2	10,6	14,7	37,0	39,4	41,7	34,6	7,9	6,6	0,2	0,2	0,3	0,3
Meksika	16,3	23,4	34,3	36,7	37,1	30,5	10,9	8,2	0,8	0,7	0,0	0,0	0,5	0,5
Hollanda	2,6	3,5	9,1	9,7	26,4	28,2	41,5	39,4	16,8	15,6	1,3	1,3	2,3	2,3
Yeni Zelanda	2,5	4,8	9,3	14,2	30,2	31,3	40,3	33,0	14,7	13,1	1,1	1,7	1,9	1,9
Kuzey İrlanda	2,5	5,6	14,9	18,7	36,2	35,9	34,3	29,0	9,4	7,8	0,5	0,7	2,2	2,2
Norveç	3,0	4,3	9,3	10,2	30,2	28,4	41,6	37,4	13,1	15,7	0,6	1,7	2,2	2,2
Polonya	3,9	5,9	14,8	17,6	36,5	37,7	35,0	30,5	9,0	7,7	0,7	0,7	0,0	0,0
Rusya	1,6	2,0	11,5	12,1	34,9	39,7	41,2	38,1	10,4	7,7	0,4	0,3	0,0	0,0
İsveç	3,7	4,4	9,6	10,3	29,1	28,7	41,6	38,0	14,9	16,7	1,2	1,9	0,0	0,0
Türkiye	12,7	20,2	33,1	30,0	40,2	33,3	11,5	13,0	0,5	1,4	0,0	0,0	2,0	2,0
OECD	4,8	7,1	15,0	16,4	34,3	33,0	34,6	31,2	9,5	10,0	0,5	1,0	1,5	1,5

Kaynak: OECD, Skills Matter verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sayısal becerilerde yetişkinlerin % 14,4'ü düzey 3 ve üzerinde beceri yeterliliği gösterirken % 63,3'ü 1. ve 2. düzeyde, % 20,2'si ise düzey 1 altında beceri yeterliliği gösterebilmektedir. Yetişkinler sayısal becerilerde düzey 2 ve altında yoğunlaşmaktadır. Yetişkinler sayısal beceri yeterliliğinde 1 altı, 1 ve 2 düzeyinde OECD ortalamasının üzerinde, düzey 3'te ise % 13 ile ortalamanın yaklaşık 2,5 kat gerisindedir. Yetişkinler, sayısal beceri yeterliliğinde düşük beceri seviyelerinde OECD ortalamasının üzerinde yer alırken yüksek beceri seviyelerinde ortalamanın oldukça altında bulunmaktadır. Yetişkinler, düzey 1 ve altında yer alan sayma, sıralama, basit yüzdeleri anlama gibi temel matematiksel işlemler, düzey 2'deki tam sayılar, ondalıklar, yüzdeler, kesirler ile hesaplama yapma, tablo ve grafiklerde basit veri ve istatistikleri yorumlama gibi beceri yeterliliklerini gösterebilmektedir. Yetişkinlerin az bir kısmı sayı ve mekânsal algı, sözlü veya sayısal hesaplama, oranlama gibi düzey 3 beceri yeterliliklerine sahiptir. Yetişkinlerin çok daha az bir kısmı ise sayılara ve verilere, istatistiklere ve olasılığa, formüllere ilişkin analiz ve daha karmaşık akıl yürütme, doğru cevap veya seçimler yapma becerileri beklenen düzey 4 'te yer almaktadır. Türkiye'deki yetişkinlerin sözel becerilerde olduğu gibi sayısal becerilerde de yeterlilikleri düzey 2 ve altında yoğunlaşması karmaşık görev ve problemlerde ve sorun çözme gibi becerilerde yetersiz olduklarını ortaya koymaktadır. Sözel ve sayısal becerilerde ortalamanın altında kalan yeterlilikler yetişkinlerin eğitim düzeylerinin düşüklüğüne aynı zamanda eğitim sisteminin yetersizliğine dayandırılabilir.

Yetişkinlerin teknoloji zengin ortamda problem çözme yeterlilik düzeyleri Tablo 28'de görülmektedir. Türkiye'de yetişkinlerin % 35,6'sı bilgisayar deneyimi olmadığını belirtmiş, % 17,7'si bilgisayar deneyimi olduğu halde bilgisayar tabanlı değerlendirmeye katılmamış, % 2,4'ü bilgisayar kullanımında deneyimlere sahip olmasına rağmen BİT becerilerini ölçen testte başarısız olmuşlardır. Yetişkinlerin 1 veya altındaki düzeyde teknoloji zengin ortamda % 34,5'i bilgi veya komutlara ulaşarak problem çözme becerilerinde basit sorgulama yöntemlerinde ve teknoloji uygulamalarında beceri yeterliliklerine sahiptir.

Tablo 28: Yetişkinlerin Teknoloji Zengin Ortamda Problem Çözme Yeterlilik Düzeyleri (2019)

(%)

Ülkeler	Yeterlilik Düzeyi				Bilgisayar Deneyimi Olmayan	Bilgisayar Tabanlı Değerlendirmeye Katılmayan	BİT Temel Değerlendirmesinde Başarısız	Eksik Veri
	Düzey 1 Altı	Düzey 1	Düzey 2	Düzey 3				
Danimarka	13,9	32,9	32,3	6,3	2,4	6,4	5,3	0,4
İngiltere	15,1	33,8	29,3	5,7	4,1	4,6	5,8	1,6
Finlandiya	11,0	28,9	33,2	8,4	3,5	9,7	5,2	0,1
Fransa	-	-	-	-	10,5	11,6	6,0	-
Almanya	14,4	30,5	29,2	6,8	7,9	6,1	3,7	1,5
İrlanda	12,6	29,5	22,1	3,1	10,1	17,4	4,7	0,6
Japonya	7,6	19,7	26,3	8,3	10,2	15,9	10,7	1,3
G. Kore	9,8	29,6	26,8	3,6	15,5	5,4	9,1	0,3
Meksika	13,8	18,3	8,7	1,5	33,9	17,8	5,3	0,6
Hollanda	12,5	32,6	34,3	7,3	3,0	4,5	3,7	2,3
Yeni Zelanda	14,7	30,6	34,0	10,2	2,3	3,4	2,6	2,1
Kuzey İrlanda	16,4	34,5	25,0	3,7	10,0	2,3	5,8	2,2
Norveç	11,4	31,8	34,9	6,1	1,6	6,7	5,2	2,2
Polonya	12,0	19,0	15,4	3,8	19,5	23,8	6,5	0,0
Rusya	14,9	25,6	20,4	5,5	18,3	12,8	2,5	0,0
İsveç	13,1	30,8	35,2	8,8	1,6	5,7	4,8	0,1
Türkiye	15,9	18,6	6,9	0,9	35,6	17,7	2,4	2,0
OECD	14,6	28,3	24,7	5,1	11,7	10,0	4,7	1,8

Kaynak: OECD, Skills Matter verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yetişkinlerin bilgisayar deneyimi olmayan, testte başarısız olan, değerlendirmeye katılmayanlarla 1 veya altı beceri düzeyinde olanların toplamı % 90,2'ye karşılık gelirken OECD ortalaması ise % 69,3'tür. Türkiye'nin OECD ortalamasının çok üzerinde olması bilgisayar kullanma deneyimsizliğini ve bu beceri düzeyindeki yetersizliğini ortaya koymaktadır. Yetişkinlerde olumlu beceri düzeyi yeterliliği değerlendirmesi için sadece % 9,8'lik bir alan kalmakta bunların % 6,9 'u düzey 2, % 0,9'u düzey 3'ün gerektirdiği becerilerde yeterli görülmektedir. Bu beceriler de genel ve özel teknoloji uygulamaları kullanımını, problemin tanımlanması ve çözümü için araştırma, sorgulama yeterliliğini içermektedir. Türkiye'deki yetişkinler teknoloji açısından zengin ortamda problem çözme yeterlilik 2 ve 3 düzeylerinde OECD ortalamasının oldukça gerisinde kalmaktadır.

Tablodaki çağdaş eğitim sistemine geçmiş önde gelen ülkelerden İsveç, Norveç, Hollanda, Finlandiya ve Japonya sözel ve sayısal becerilerde düzey 4 ve 5'te, teknolojik ortamda ise düzey 2 ve 3'te önemli ölçüde yer almaktadır. Türkiye'de yetişkinlerin sözel, sayısal ve teknoloji zengin ortamda beceri yeterlilikleri ülkenin bilgi toplumuna dönüşümünde gerekli olacak beşeri sermaye ve beceri yeterliliği olan insan kaynağı açısından OECD ortalamasının ve seçili ülkelerin çoğunun gerisinde kaldığı görülmektedir. Türkiye'nin bu durumu teknolojik dönüşüme uyumlu işgücü piyasası ve istihdam yapısında önemli sorunlarla karşılaşacağını ortaya koymaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri, yapay zeka ve robotik dahil olmak üzere yeni dijital teknolojiler üretkenliği artırmada ve refah düzeyini iyileştirmede önemli rol oynamaktadır. Dijitalleşme her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de insanların yaşama, çalışma ve öğrenme biçimlerini yeniden şekillendirecektir. Yeni teknolojilerin geliştirilme hızı artarken dijital dönüşüm yeni fırsatlar ve işler yaratmakta ancak aynı zamanda da çalışanların işlerini kaybedecekleri yönünde endişelerini de artırmaktadır. Çalışanların endişelerinin az da olsa azaltılabilmesi için ülkenin değişikliklere uyum sağlayabilecek ilgili becerilerin geliştirilmesinde yardımcı olacak bir dizi etkili politika uygulamasını gerektirmektedir.

3.3.5.2.2. Dijital Dönüşümde Beceri Yeterlilikleri

Türkiye’de büyüyen sektörlerce yaratılan işlerde sermaye-emek tamamlayıcılığı ve emeğin sermaye ile ikame edilmesinde beceri boyutu çerçevesinde daha az nitelikli işgücü gerektiren işlerden daha nitelikli işgücü gerektiren işlere doğru kayma görülecek ve bu istihdamı etkilemeye başlayacaktır. Türkiye’de beceriye dayalı teknolojik değişimin işgücü piyasası üzerindeki etkileri ve göreve dayalı teknolojik değişim etkileri farklı olacak, nitelikli olanların istihdamı ve ücretleri artabilecektir. Nitelikli işgücü talebindeki artışa uyum sağlayamayan işgücü arzının beceri kazanması için gereken uzun süre talep ile arz arasında gecikme yaratacaktır.

OECD’nin Beceriler Görünümü 2019 “Dijital Dünyada Gelişmek” konulu çalışmasında dijitalleşme becerileri, dijital etkilenme ve dijital dönüşümden en iyi şekilde yararlanılması için gerekli becerilerle ilgili politikalar boyutunda ülkeler değerlendirilmiştir. Çalışmada, insanların gerekli olacak geniş becerileri edinmeleri teknolojik dönüşüm sürecinde yaşamları boyunca kendilerine önemli faydalar sağlayacağı belirtilmektedir⁶⁴⁶. Tablo 29’da görüldüğü gibi Türkiye’de 16-29 yaş arasındaki gençlerin % 11’i ve 55-65 yaş arası bireylerin de % 60,3’ü düşük bilişsel ve dijital becerilere sahiptir. Sırasıyla, Litvanya % 0.2’yle ve Norveç % 4.3’le en iyi konumdadır. Türkiye’nin konumu gençlerin ve yaşlıların bilişsel ve dijital becerilerde en düşük düzeyde olduğu ve bireylerin genellikle temel becerilere sahip olmadığını göstermektedir. Türkiye, işte BİT yoğunluğunun 0-1 arasında değerlendirildiği ölçekte 0,03 değeri ile en sonda yer almaktadır. Çalışanların işlerinde BİT kullanım yoğunluğu çok düşük düzeydedir ve büyük bir kısmının rutin olan görevleri yerine getirdiği söylenebilir. Yüksek otomasyon riskinden kaçmak ve düşük veya orta otomasyon riski taşıyan mesleklere geçiş için çalışanlardan orta dereceli (1 yıla kadar) eğitime ihtiyaç duyanlar istihdamın % 18,4’ünü oluşturmakta ve Türkiye en son sırada yer almaktadır. Türkiye, sırasıyla Hollanda’nın 0,72, Norveç’in % 4,6, Belçika’nın % 1,2’yle en düşük dijital etkilenmenin oldukça gerisinde yer alarak, işte BİT yoğunluğunun düşüklüğü nedeniyle çalışanlarının otomasyon riski karşısında en çok eğitim ihtiyacı olan ülke görünümü vermektedir.

⁶⁴⁶ OECD, **OECD Skills Outlook 2019: Thriving In a Digital World**, OECD Publishing, Paris, 2019, (Skills).

Tablo 29: Dijitalleşme Becerileri (2019)

(%)

Değerlendirme Alanları		En Kötü Performans	OECD	En İyi Performans	ABD	Almanya	Fransa	G.Kore	İngiltere	İspanya	İtalya	Japonya	Kanada	Meksika
Dijitalleşme Becerileri	Düşük Performans Gösteren Öğrenciler	Meksika (33,7)	13	Estonya (4,7)	13,5	9,8	14,8	7,7	10,1	10,3	12,2	5,6	5,9	33,7
	Düşük Bilişsel ve Dijital Becerilere Sahip Gençler	Türkiye (11)	2,3	Litvanya (0,2)	2,4	0,8	1,5	0,9	3,3	3,5	3,2	0,8	1,4	-
	Düşük Bilişsel ve Dijital Becerilere Sahip Yaşlı İnsanlar	Türkiye (60,3)	17,1	Norveç (4,3)	10,4	9,9	21,4	27,8	7,2	34,6	32	8,5	9,3	-
Dijital Etkilenme	İşte BİT Yoğunluğu (0-1)	Türkiye (0,03)	0,51	Hollanda (0,72)	0,6	0,6	0,54	0,49	0,68	0,39	0,2	0,5	0,65	-
	Yüksek Otomasyon Riskinden Kaçmak için Orta Dereceli Eğitime İhtiyaç Duyan Çalışanlar	Türkiye (18,4)	10,9	Norveç (4,6)	10,2	11	10,9	14,7	13,7	9,6	13,8	9,5	8,5	-
	Yüksek Otomasyon Riskinden Kaçmak için Önemli Eğitime İhtiyaç Duyan Çalışanlar	Çek Cum. (5,8)	2,8	Belçika (1,2)	2,3	2,6	2,1	5,1	2,6	1,4	4,2	2,6	3,2	-
Becерilerle İlgili Politikalar	Öğretmenlerin Teknoloji Açısından Zengin Ortamlarda Problem Çözümü	Litvanya (28,3) Türkiye (29,7)	45,1	Avustralya (63,6)	50,3	50,2	-	-	-	-	-	-	-	-
	BİT Eğitimine İhtiyaç Duyan Öğretmenler	Japonya (80)	58,3	İngiltere (32,6)	-	-	59,1	76	32,6	64,7	75,2	80	46,7	53,8
	İlk Eğitime Kayıt	İsviçre (51,3)	87,2	Kanada (100)	70,3	96,1	99,3	95,4	99,2	96	94,9	89,9	100	72,9
	Eğitimdeki Yetişkinler	Türkiye (20,6)	42	Yeni Zelanda (55,5)	52,9	42,7	38,1	36,1	46,1	47,7	30,2	36,6	49,2	-

Kaynak: OECD, Skills verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de öğretmenlerin % 29,7’si teknoloji açısından zengin bir ortamda problem çözmede başarılı olmaktadır. Öğretmenlerin % 70,3’ünün BİT’i problem çözmede başarılı düzeyde kullanabilecek beceriye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Çalışanlardan % 20,6’sı yetişkin eğitime katılmaktadır. Eğitime katılanların düşük veya orta otomasyon riski taşıyan ve bu riski eğitimle ortadan kaldırmak isteyen çalışanlar olduğu söylenebilir.

Türkiye’nin dijitalleşme becerileri, dijital etkilenme ve becerilerle ilgili politika alanlarının alt göstergelerinde gençlerin, 55-65 yaş arası bireylerin, çalışanların ve öğretmenlerin gelecek açısından yeterli düzeyde beceri sahibi olmadıkları görülmektedir. Türkiye, en yüksek değerlere sahip ülkelerden oldukça geride kalmanın yanında OECD ortalamasına da ulaşabilecek düzeyde değildir.

3.3.5.2.3. Beşeri Sermaye Birikimi

İnsanlar yaşamları boyunca sağlıklarıyla birlikte biriktirdikleri bilgi ve beceri sayesinde üretken bireyler olarak topluma ve ülkesine büyük getiriler sağlayabilirler. Bireyin ekip çalışmasına yatkınlığı, empati, çatışma çözme ve ilişki yönetimi gibi sosyal davranışsal becerilerinin gelişmesi onun toplumdaki ve çalışma yaşamında değerini artırmaktadır.

Dünya Bankası’nın 174 ülke için tam eğitim ve tam sağlık karşılaştırmasında yeni nesil çalışanları üretkenliği açısından ölçtüğü ve 0 ile 1 arasında değerlendirdiği Beşeri Sermaye Endeksi’ne (Human Capital Index - HCI) göre Türkiye 0,65 değeriyle 48’inci sırada yer almaktadır. Endeks, 2020 yılında doğan bir çocuğun 18 yaşına kadar kazanabileceği beşeri sermaye miktarını ölçmektedir. Tam eğitim ve sağlık ölçütüyle karşılaştırma yapılarak yeni nesil işgücünün üretkenliğini ortaya koymakta ve çocuk büyüdüğünde dünya genelinde üretkenliğinin ortalama % 56 olması beklenmektedir⁶⁴⁷. Tablo 30, Türkiye’de doğan bir çocuğun tam bir eğitimi ve tam bir sağlıklı yaşamı olursa büyüdüğünde % 65 oranında üretken olacağının tahmin edildiğini göstermektedir. Bu oran, Avrupa – Orta Asya Bölgesi ortalamasından düşük ancak üst orta gelirli ülkelerin ortalamasından yüksektir. Türkiye son on yılda endeks

⁶⁴⁷ World Bank, **The Human Capital Index 2020 Update: Human Capital in the Time of Covid-19**, World Bank, Washington, 2020, (HCI 2020), s. 27.

değerinde 0,63'ten 0,65'e yükselmiştir. Endekste ilk on sırada yer alan ülkelerin büyük bir kısmı diğer karşılaştırmalarda da sürekli ön sıralarda yer almıştır. Bu ülkelerin her alanda ön sıralarda olması çağdaş ve nitelikli bir eğitim sistemi varlığının sonucudur.

Tablo 30: Ülkelerin Beşeri Sermaye Endeksi Sıralaması ve Değerleri (2010, 2018, 2020)

Ülkeler	HCI 2020 Sırası	HCI 2020	HCI 2018**	HCI 2010	HCI 2020 Bileşenleri					
					5 Yaşına Kadar Hayatta Kalma Olasılığı	Beklenen Okul Yılı (0-14)	Uyumlaştırılmış Test Puanları (300-625)	Öğrenmeye göre Ayarlanmış Okul Yılları	Yetişkin Yaşam Oranı	5 Yaş Altı Çocukların Sağlıklı Büyüme Oranı
Singapur	1	0,88	0,89	0,85	1,00	13,9	575	12,8	0,95	-
Hong Kong SAR, Çin	2	0,81	0,82	0,78	0,99	13,5	549	11,9	0,95	-
Japonya	3	0,80	0,84	0,82	1,00	13,6	538	11,7	0,95	-
G.Kore	4	0,80	0,83	0,82	1,00	13,6	537	11,7	0,94	-
Kanada	5	0,80	0,80	0,77	1,00	13,7	534	11,7	0,94	-
Finlandiy	6	0,80	0,81	0,82	1,00	13,7	534	11,7	0,93	-
Macao SAR, Çin	7	0,80	0,76	0,65	0,99	12,9	561	11,6	0,96	-
İsveç	8	0,80	0,80	0,76	1,00	13,9	519	11,6	0,95	-
İrlanda	9	0,79	0,81	0,77	1,00	13,9	521	11,6	0,94	-
Hollanda	10	0,79	0,80	0,80	1,00	13,9	520	11,5	0,95	-
Belarus*	36	0,70	-	-	1,00	13,8	488	10,8	0,85	-
Rusya*	41	0,68	0,73	0,60	0,99	13,7	498	10,9	0,80	-
Sırbistan*	42	0,68	0,76	0,65	0,99	13,3	457	9,8	0,89	0,94
Çin*	45	0,65	0,65	-	0,99	13,1	441	9,3	0,92	0,92
Türkiye*	48	0,65	0,63	0,63	0,99	12,1	478	9,2	0,91	0,94
Avrupa - Orta Asya	-	0,69	-	-	0,99	13,1	479	-	0,90	0,90

**geriye dönük hesaplanan *yüksek-orta gelir grubundaki ülkeler

Kaynak: World Bank, HCI 2020 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Endeks bileşenlerine bakıldığında Türkiye’de doğan her 100 çocuktan 99’u 5 yaşına kadar yaşamakta, okula 4 yaşında başlayanın 18 yaşına kadar 12,1 yıllık okulu tamamlaması beklenmektedir. Beklenen okul yılı 2020’de doğan bir çocuğun 4 ile 17 yaş arasındaki kayıtlı olabileceği okul yıllarının sayısını göstermektedir. Öğrenciler 300-625 puan arasında değerlendirilen uyumlaştırılmış testlerde 478 puan almışlardır. Bu değerlendirme Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması (TIMSS), Uluslararası Okuma Okur Yazarlığı Çalışmasında İlerleme (PIRLS) ve Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) testlerinin uyumlu hale getirilmiş sonuçlarını kapsamaktadır. Çocukların ne öğrendiklerine göre yapılan değerlendirmede okul yılı 9,2 yıla karşılık gelmektedir. 2020 yılında doğan bir çocuğun mevcut koşullar altında yetişkin olarak yaşayacağı sağlık riskleri dikkate alındığında 15 yaşındakilerin % 91’i 60 yaşına kadar hayatta kalabilecektir. Türkiye’de 100 çocuktan 6’sı sağlıklı büyüyememekte ve yaşamları süresince bilişsel ve fiziksel kısıtlama riski altında bulunmaktadır. Türkiye’nin bu görünümü Mart 2020 itibariyle ve Covid-19 salgınından önceki beşeri sermaye düzeyinin bir ölçütü olmaktadır. Türkiye’de, beşeri sermayenin temellerinin olduğu okul öncesi eğitimin yaygınlaşmaması nedeniyle temel eğitim ve ortaöğretimin beşeri sermaye oluşumuna yeterli katkısının olmadığı söylenebilir.

Endeks, sağlık ve eğitim yatırımları ile gelecekteki çalışanların üretkenliği arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır. Sağlıklı büyüyen bir çocuğun yaşam ümidinin artması eğitim harcamalarını da artırabilecektir. Böylece çocukların uzun vadede beşeri sermaye birikimi artabilecek ve bu birikimin getirisi görülebilecektir. Doğurganlığın azalması ile çocuk sayısında da azalma ve çocuk bağımlı nüfusunda gerileme başlayacak, kamunun eğitim ve sağlık hizmetlerine yapacakları yatırımlardan zamanla daha az çocuk faydalanarak eğitimde nicelik yerine niteliğe yoğunlaşma fırsatı ortaya çıkabilecektir. Çocukların okulöncesinden başlayacak nitelikli eğitim fırsatının artması gelecekte sağlıklı ve eğitilmiş yetişkin bireyler olarak iş hayatında başarılı olmalarını sağlayabilecektir.

Beşeri Sermaye Endeksi (HCI), gelecek neslin iş yaşamında üretkenliklerine sağlık ve eğitimin yapacağı katkı miktarını belirlediğinden, Türkiye’nin beşeri sermayesinin yetersizliği nedeniyle yaşayabileceği kayıpları ortadan kaldırmak için

uygulayacağı politikalara yön verebilmesi açısından önemli bir değerlendirme olarak görülebilir.

Teknoloji ilerledikçe işini kaybeden düşük becerilere sahip çalışanların otomasyona ve robotlaşmaya duyarlı olmayan yaratıcı ve sosyal zekanın öne çıktığı işlere dönebilmesi için yaratıcı ve sosyal beceriler edinmesi gerekecektir. Bu durum düşük becerilere sahip olanların kolayca elde edebilecekleri beceriler olmadığından istihdam dışında kalma olasılıkları yüksektir. Türkiye'nin beşeri sermaye birikimi açısından hayat boyu becerilerinin geliştirilmesini ve yeniden becerilerin kazanılmasını sağlamak için yeni bir eğitim sistemiyle okul öncesinden başlayan, örgün ve yaygın hayat boyu öğrenmeyi hedefleyen öğrenme sistemlerinin önemli ölçüde güçlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

3.3.5.3. Bilgi, Beceri ve Yeterlilikte Süreklilik için Hayat Boyu Öğrenme

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde yaşanan hızlı değişim toplumsal ve sosyal yaşamla birlikte çalışma hayatını, işgücü ve istihdamı da etkilemektedir. Çalışma hayatı içinde yer alan bireylerin mesleki bilgi ve becerileri yanında temel becerilere de sahip olması işlerinde uzun süre çalışabilmelerini sağlayabilecektir. Bireylerin meslekleri ve meslekleri dışındaki becerilere sahip olması, eğitim ile çalışma hayatının birlikteliği insan kaynağının gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

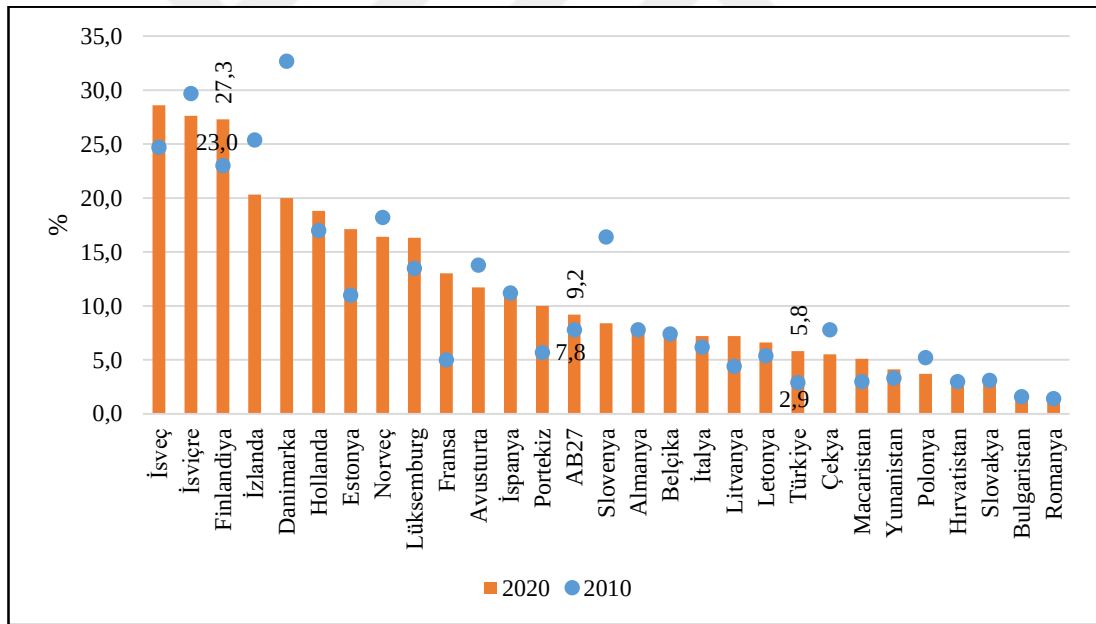
Bilgi toplumuna dönüşüm süreci ile birlikte bilgi, beceri, nitelik ve yeterliliklerin geliştirilmesinde öğrenim faaliyetlerini içeren hayat boyu öğrenme, bireyin yaşamı süresince her türlü ortamda gerçekleşen öğrenimini kapsamaktadır⁶⁴⁸.

İşgücü yeteneklerinin sürekli olarak yeni beceriler kazanmasına ve becerilerin artırılmasına yönelik çalışmalar ülkenin geleceğine yön verecektir. Bu çalışmaların temelinde eğitim bulunmakta, iş yapış biçimlerindeki ve meslekteki değişimler hız kazandıkça eğitim hayat boyu devam edecek bir sürece dönüşmektedir. Okulöncesinde aşılana öğrenme sevgisi ile hayat boyu öğrenme, eğitim programlarıyla güncellenerek devam edebilecektir.

⁶⁴⁸ TÜSİAD, Türkiye'de Hayat Boyu Öğrenmenin Geliştirilmesi Hakkında TÜSİAD Görüşleri, TÜSİAD, 2012, ss. 2, 5-6.

Hayat boyu öğrenme Türkiye’de gecikmiş olarak gündeme gelmiş ve 2009-2013 Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi’yle okulöncesinden itibaren yetişkinlerin eğitimini ve eğitim-öğretimin önceliklerini, önlemlerini içeren bir başlangıç yapılmıştır⁶⁴⁹. Şekil 49, Türkiye’nin hayat boyu öğrenmeye yönelik gelişimini 25-64 yaş grubunda yer alan bireylerin yıllar itibariyle hayat boyu öğrenme etkinliklerine katılım oranıyla göstermektedir. Katılım oranının ölçümünde bireylerin son dört hafta içinde öğrenme etkinliklerine katılımı dikkate alınmaktadır. Türkiye, 2010 yılında % 2,9 olan hayat boyu öğrenmeye katılım oranını sürekli artırarak 2020 yılında % 5,8’e yükseltmiştir. Aynı dönemde AB ortalaması % 7,8’den % 9,2’ye yükselirken Türkiye’nin performansı bu ortalama değişimine göre daha fazla artmasına rağmen 2010-2020 dönemi boyunca AB ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır.

Şekil 49: 25-64 Yaş Arası Bireylerin Hayat Boyu Öğrenmeye Katılım Oranı (2010, 2020)

Kaynak: Eurostat verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, hayat boyu öğrenmeye katılım oranları yüksek olan İsveç, İsviçre, Finlandiya ve Norveç gibi ülkeler düzeyine gelebilmesi için hayat boyu öğrenme farkındalığını artırarak farklı öğrenim ve yaş düzeylerindeki istihdam olanaklarını,

⁶⁴⁹ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2014-2018)**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2014, (Hayat Boyu), ss. 7, 18.

sosyo-kültürel gelişimleri sağlayacak becerileri vermeli, öğrenen toplum dönüşümünü gerçekleştirmelidir. Toplumun gelişmesi açısından bütün kesimlerini ilgilendiren hayat boyu öğrenme yaklaşımına tüm sosyal paydaşların katılımı sağlanmalıdır. Hayat boyu öğrenen bir topluma dönüşebilmenin yolu eğitime erişimin artırılmasından ve eğitim kalitesinden geçmektedir. Eğitim sistemi, öğrenmeyi öğrenme becerisi kazandırarak öğrencilere yeni beceriler edinmesi, problem çözmesi ve zorlukları aşabilmesi için hayat boyu öğrenmeyi benimsetmelidir. Hayat boyu öğrenme, bilgi toplumu dönüşüm sürecinde değişen çalışma yaşamında işgücünün esnekliğini ve uyum yeteneğini artırabilecektir.

Yaklaşık son yirmi yılda karar vericilerin eğitim sisteminde reform yaklaşımıyla sürekli olarak çeşitli politikaların uygulanmasına geçilmiş, dolayısıyla eğitim programlarındaki değişim öğrencilerin çağın gereklerine uymayan öğrenim ve beceri düzeyleri arasında farklılıklar yaratarak gelecek belirsizliğini artırmıştır. Türkiye, bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde teknoloji, yapay zeka ve otomasyonun getireceği değişimlere uyum sağlamada önemli ve uzun süreleri kapsayacak sorunlarla karşılaşabilecektir.

Eğitim sisteminde niceliksel gelişmede ilerleme sağlanmasına rağmen eğitim kalitesinde beklenen gelişmenin sağlanamadığı, uluslararası değerlendirme araştırmalarının elde edilen sonuçlarından niteliksel boyutta önemli sorunların olduğu görülmektedir. Dönüşüm sürecinde ortaya çıkacak yeni meslekler, yeni beceriler ve bu becerilere sahip nitelikli insan kaynağı açısından Türkiye'nin yetersizliği ülke karşılaştırmalarında bulunduğu konumla ortaya çıkmıştır. Türkiye bu karşılaştırmaların büyük bir kısmında ulaşmak istediği düzey açısından diğer ülkelerden ve ortalamalardan geride görülmektedir. Bu sonuçlar, Türkiye'nin dönüşüm sürecinde önemli rol oynayacak insan gücü ve yeni neslin beklenen beceri yeterliliklerine sahip olmadığını, eğitim sisteminin yetersizliğini ve çağın gereklerine uygun olarak güncellenmesi gerektiğini göstermektedir.

Türkiye'nin teknolojik ilerlemede ve yenilikçi gelişmelerin benimsenmesinde önemli bir katkısı olan beşeri sermayesi, beceri talebinde yükselen sınırın çok gerisinde kalmaktadır. Türkiye'nin yeni fikirleri, süreçleri ve ürünleri hızla üretmeyi benimseyen etkili inovasyon ekosistemleri oluşturma yeteneğine, rekabet gücüne sahip olabilecek bir konuma gelebilmesi büyük ölçüde nitelikli eğitim sisteminin

getireceği beşeri sermaye oluşumuna bağlıdır. Bu bağlamda, kısa vadede mevcut işgücüne yeni beceriler, yeni meslek dönüşümleri sağlayacak mesleki ve teknik eğitim programlarının uygulanması ve sonuçlarına uzun sürede ulaşılacak geleceğın nitelikli insan kaynağının oluşturulması açısından okulöncesinden başlayan ve hayat boyu öğrenmeyi de içine alan yeni eğitim sisteminin gerekliliğı ortaya çıkmaktadır.

3.3.6. Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Durumu

Teknolojide ilerleme, otomasyon ve dijitalleşmeye dönüşüm hız kazandıkça nitelikli işgücü talebi artarken niteliksiz işgücünün yanında mesleki eğitimin, eğitim sisteminin bütün kademelerinden geçmiş, hayat boyu öğrenmenin gereklerini yerine getirmeye çalışmış mevcut nitelikli işgücünün de istihdam dışında kalma olasılığı artmaya başlayacaktır. Her geçen gün daha nitelikli işgücü talebi, çalışma koşulları ve işvereni koruyan işten çıkarma uygulamalarıyla birlikte istihdamdaki daralma her yaştaki bireyin ve ailelerin gelirlerinde azalmaya, uzun süreli işsizliklerin yaşanmasına, emeklilik hakkına ulaşamamasına ve yaşam boyu işgücü piyasası dışında kalınmasına neden olabilecektir. Artacak işsizlik, güvencesiz çalışma ve yaşlanma sürecindeki beceri eksikliği çalışanların önemli bir kısmını istihdam çıkarmazına sürükleyebilecektir. İşgücü piyasasına giremeyenlerin ve işini kaybedenlerin giderek artacağı bir ekonomide bu dezavantajlı grupların artan gelir kayıplarını azaltabilecek, sağlıklı yaşamı sağlayabilecek sosyal koruma kapsamına alınması gerekecektir. Bu bağlamda ülkede gelir dağılımı, yoksulluk düzeyi incelenerek mevcut sosyal güvenlik sistemine yansımaları karşısında sistemin yeterliliğı ortaya konmalıdır.

3.3.6.1. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Düzeyinin Sosyal Güvenlik Sistemine Yansımaları

Gelir dağılımında toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkiler iç içe yer almakta, önemli bir konu olmasına karşın üzerinde yeteri kadar durulmamaktadır. İşgücü ve sermayenin mal ve hizmet üretiminde yaratılan değeri bölüşmeleri ekonomik, teknolojik, politik ve sosyal alanlarla yakından ilişkilidir. Gelir dağılımındaki farklılık, üretimde kullanılan araçların mülkiyeti ve süreç içinde gelişme göstermesi yanında ekonomi politikası gereği kamu gelirlerinin hizmetlere aktarılmasından ve kullanım biçiminden de kaynaklanmaktadır. Ekonominin gelişme dönemlerinde mal ve hizmetlerdeki fiyat artışları ile ücret artışları arasındaki fark gelir dağılımını olumsuz etkilemektedir. Eğitimde yaygınlaşma ve fırsat eşitliği sağlandıkça gelir dağılımı olumlu etkilenebilir. Kamunun yatırım ve teşvik harcamalarında oy sonucu belirlenen siyasal gücü etkileyen toplum kesimlerinin beklentileri yönündeki uygulamalar gelir dağılımı üzerinde rol oynayabilmektedir. Kamunun hizmetlerinden bireylerin yararlanmasındaki farklılıklar eğitimde ve sağlıkta dolayısıyla istihdamda ve gelirden kayıplara neden olmakta, artan gelir dağılımı eşitsizliği yoksulluğu artırmaktadır⁶⁵⁰.

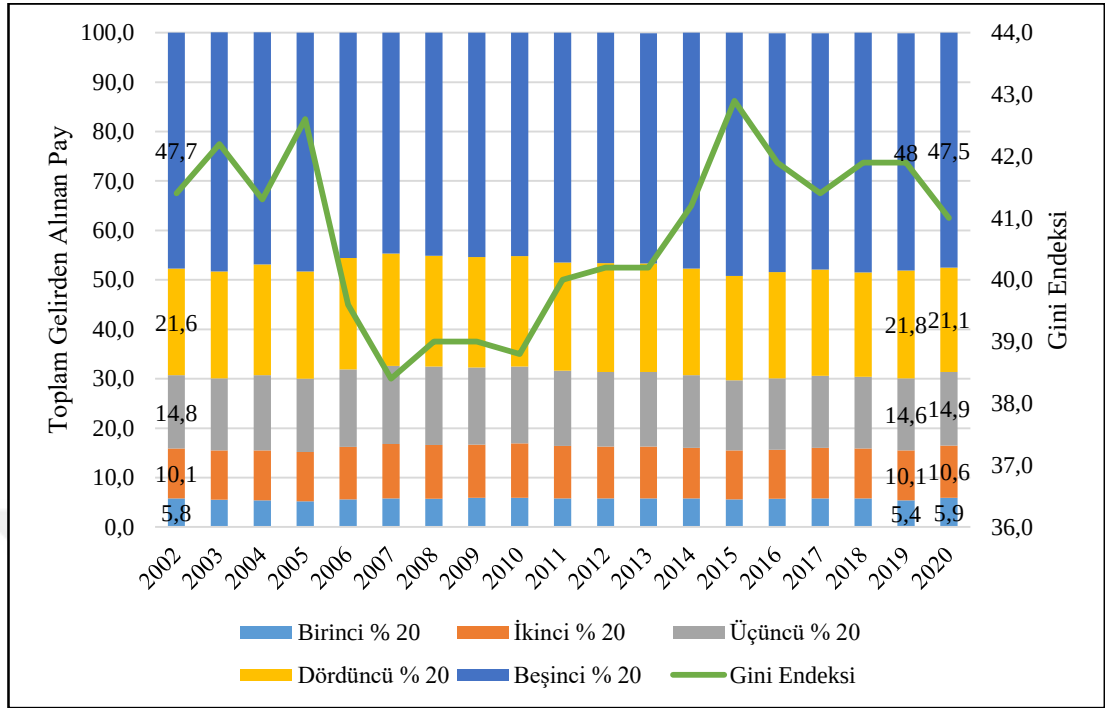
Toplumsal refah düzeyinin artırılması sürdürülebilir ekonomik büyümeye ve büyümenin ne ölçüde topluma yansıdığına, gelir dağılımının ne kadar adil olduğuna bağlıdır. Gelir dağılımı ekonomideki gelişmelere, üretim faktörlerine, vergi ve transfer uygulamalarına göre değişimler göstermektedir. Gelir dağılımı eşitsizlik ölçüsü olan Gini endeksi 0-100 arasında değerlendirilmekte, 0'da tam eşitliği ve 100'e yaklaştıkça eşitsizliğin artışı ifade etmektedir. Gelir dağılımında, endeks değeri genellikle 50 ile 70 arasında olduğunda yüksek eşitsizlik, 20 ile 35 arasında olduğunda ise adil dağılım olarak değerlendirilmektedir⁶⁵¹.

Şekil 50, hanhalklarının toplam kullanılabilir gelirden aldıkları paylara göre en küçükten en büyüğe doğru % 20'lik hanhalkı gruplarını göstermektedir. Hanhalkı gruplarının aldıkları paylara ve gini endeksine bakıldığında gelir dağılımı eşitsizliğinin yüksek olduğu görülmektedir.

⁶⁵⁰ Kepenek ve Yentürk, s. 538.

⁶⁵¹ Michael P. Todaro ve Stephen C. Smith, **Economic Development**, 9. Baskı, Pearson Education, New York, 2006, s. 199.

Şekil 50: Gelir Dağılımı ve Gini Endeksi (2002-2020)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

En düşük gelirli % 20'lik hanehalkı grubunun toplam gelirden aldığı pay gelir dağılımının eşitsizliğini ortaya koymaktadır. En yüksek gelirli % 20'lik hanehalkı grubunun payı en düşük gelirli % 20'lik hanehalkı grubunun payından yaklaşık sekiz kat fazla olması gelir dağılımındaki eşitsizliğin yüksekliğini göstermektedir. Hanehalklarının en az gelirli % 60'lık yani ilk üç grubun toplam gelirden aldıkları paylarda şekilde görüldüğü gibi son on dokuz yılda önemli bir artış olmamış, en üst gelir grubu ise gelirden aldığı payı korumuştur.

Türkiye'de niteliksiz işgücünün istihdam dışında kalması, işgücü piyasasının esnek bir yapıya dönüştürülmesi ve istihdam-ücret ilişkisinin piyasaya bırakılması gelir dağılımı eşitsizliğini artırmaya başlamıştır. Yüksek büyümenin gelir dağılımında eşitsizliği ve yoksulluğu azaltıcı yönde etkisi hissedilmemektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin daha da artacağı ve düşük gelirli grupların karşılaştığı geçim zorluklarının dikkate alınması, devletin transfer harcamalarını artırarak katkı sağlamasını gerektirmektedir.

Yoksulluk, toplumun refah düzeyine ve süreç içindeki gelişmelere bağlı değişimler gösteren, yaşamsal ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerekli olan gelirin yetersizliğinden kaynaklı yaşam standardının en alt düzeyinde kalan birey ve hanehalkının konumu olarak ifade edilebilir⁶⁵².

Yoksul olmayanlarla yoksulların birbirinden ayrıldığı çizgi yoksulluğun düzeyleri arasındaki ayrımı ve yoksulluk sınırlarını belirlemeye yardımcı olmaktadır. Yoksulluk sınırları mutlak yoksulluk, görelî yoksulluk, öznel yoksulluk ve insani yoksulluk olarak toplam nüfus içinde kimlerin yoksul sayılabileceğini ortaya koyabilmektedir. Yoksulluk çizgisi, ortalama veya ortanca (medyan) gelirin % 40, % 50, % 60, % 70 gibi belirli bir yüzdesi olarak alınmakta ve bu yüzdenin altında geliri olanlar görelî yoksulluğa sahip olmaktadır⁶⁵³. Mutlak yoksulluk ise bireyin veya hanehalkının temel ihtiyaçlarının karşılayamaması ve asgari refah düzeyinin altında kalmasıdır. Mutlak yoksulların toplam nüfusa oranı mutlak yoksulluk oranını vermektedir. Minimum temel ihtiyaçların belirlendiği değer üzerinden yoksulluk çizgisi hesaplanmakta ve reel olarak sabit tutularak yoksulluk oranları belirlenmektedir⁶⁵⁴.

Tablo 31’de, görelî yoksullukta ortanca (medyan) gelirin % 40’ı dikkate alındığında 2006 yılında bireylerin % 12,8’i yoksulluk çizgisinin altında iken bu oranın 2020 yılında % 8,9’a gerilediği görülmektedir. Hanehalkının yoksulluk sınırından uzaklığı hakkında bilgi veren ve değerinin 100’e yaklaşması halinde yoksulluk derecesinin arttığını ifade eden yoksulluk açığı ise 29,1’den 23,1’e düşmektedir. Yoksulların ortalama gelirlerinde ortanca (medyan) gelire göre yükselmenin olması 2006 yılına göre yoksulluk risk derecesinin azaldığını göstermektedir. Ortanca (medyan) gelirin % 50’si dikkate alındığında yoksulluk sınırının yükselmesi nedeniyle 2020 yılında yoksulluk oranı % 15’e çıkmaktadır. Yoksulluk açığı da 25,9 olmuştur.

⁶⁵² Tahsin Bakırtaş, **Dünya’da ve Türkiye’de Ekonomik Kalkınma: Küresel Kalkınma Odaklı Sorunlar, Yeni Model Arayışları**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 324.

⁶⁵³ Muhteşem Kaynak, **Kalkınma İktisadı**, 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014, ss. 99-101.

⁶⁵⁴ Seyfettin Gürsel ve diğerleri, **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2000, s. 97.

Tablo 31: Ortalama Gelir Yüzdelere Göre Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı (2006-2020)

Yıllar	% 40		% 50		% 60		% 70	
	Yoksulluk oranı (%)	Yoksulluk açığı	Yoksulluk oranı (%)	Yoksulluk açığı	Yoksulluk oranı (%)	Yoksulluk açığı	Yoksulluk oranı (%)	Yoksulluk açığı
2006	12,8	29,1	18,6	31,7	25,4	33,6	32,0	34,8
2007	9,9	24,5	16,3	26,4	23,4	28,4	30,1	31,2
2008	10,1	23,7	16,7	25,6	24,1	27,9	30,9	31,3
2009	10,6	25,6	17,1	28,0	24,3	29,6	31,1	32,4
2010	10,3	24,0	16,9	26,6	23,8	28,7	30,6	31,9
2011	10,1	25,4	16,1	26,3	22,9	29,2	30,0	31,0
2012	10,0	23,7	16,3	26,9	22,7	29,2	30,2	31,2
2013	9,1	22,6	15,0	26,0	22,4	26,7	29,5	29,0
2014	8,7	22,3	15,0	24,4	21,8	27,2	29,4	29,3
2015	8,7	22,3	14,7	25,3	21,9	26,8	29,5	28,4
2016	8,4	20,8	14,3	24,3	21,2	26,5	28,7	28,5
2017	7,4	20,0	13,5	22,6	20,1	25,8	28,1	27,2
2018	7,9	22,3	13,9	23,7	21,2	25,4	28,5	28,0
2019	8,3	21,8	14,4	24,1	21,3	26,3	28,5	28,9
2020	8,9	23,1	15,0	25,9	21,9	26,9	29,0	29,5

Kaynak: TÜİK, Gelire Dayalı Yoksulluk İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ortanca (medyan) gelirin % 60'ı ve % 70'i dikkate alındığında ise 2020 yılında yoksulluk oranları sırasıyla % 21,9 ve % 29, yoksulluk açığı da 26,9 ve 29,5 düzeyindedir. Farklı yoksulluk çizgilerine göre değişen yoksulluk oranları göreceli yoksulluğun hassasiyetini göstermektedir. 2006-2020 döneminde yoksulluk oranı ve yoksulluk açığındaki değişimler yoksulluğun azaldığı yönünde iyimser bir görünüm sergilemektedir.

Dünya Bankası (World Bank) ve Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) yoksulluk verilerine bakıldığında olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre günde 5,50 ABD Doları'ndan daha az bir gelirle yaşayan nüfusun oranı 2002 yılında % 33,7 iken bu oran azalarak 2019 yılında % 10,2'ye düşmesine rağmen yaklaşık 9 milyon kişinin bu düzeydeki günlük gelirle yaşamsal ihtiyaçlarını karşılıyor olması sosyal koruma desteğinin yetersizliğini göstermektedir⁶⁵⁵.

Eşdeğer harcanabilir geliri (sosyal transferlerden sonra) ortanca (medyan) eşdeğer harcanabilir gelirin % 60'ı olarak belirlenen yoksulluk riski eşiğinin altında

⁶⁵⁵ World Bank, DataBank: Poverty and Equity.

olanlar 2006 yılında nüfusun % 66,4 iken bu oran 2020 yılında % 41,5'e gerilemiştir. Buna rağmen nüfusun büyük bir kısmı yoksulluk riski altında yaşamaktadır. Avrupa Birliği'nde ise 2020 yılında yoksulluk riski altında olanların oranı % 22'dir. Türkiye'de yoksulluk riskinin AB ortalamasına göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir⁶⁵⁶. Türkiye'de yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında olanların azaltılması, yaşam standartlarının yükseltilerek ekonomik, sosyal ve kültürel alana katılımlarının sağlanabilmesi için istihdam olanaklarının yaratılması yanında transfer harcamalarının artırılmasından geçmektedir.

3.3.6.2. Sosyal Yardım ve Hizmetlerde Görünüm

Toplumsal refahı artırmayı amaçlayan sosyal politikalar genellikle sosyal güvenlik veya sosyal koruma çerçevesinde uygulanmaktadır. Bireylerin yaşamları boyunca iş yaşamında ve dışında karşılaştıkları sorunlara karşı kendilerini güvende hissedecekleri, gelirinde azalma olanların veya hiç geliri olmayanların her geçen gün daha fazla desteğe ve etkin sosyal politikalara ihtiyacı olacaktır. Türkiye'de bireylerin ve ailelerin karşılaştıkları ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle ihtiyaç duyacakları destek ve yardımlaşma amaçlı sosyal politika uygulamaları sosyal yardım, sosyal hizmet programları ve sosyal sigorta çerçevesinde kamu kurumları kanalıyla yansıtılmaktadır⁶⁵⁷.

Sosyal yardımlar ve hizmetler, faydalanan birey ve ailelerin önceden katkı vermediği ödemeler ile genel yardımları içermektedir⁶⁵⁸. Ortaya çıkan ekonomik kriz, doğal afet ve Covid-19 salgını gibi gelişmeler karşısında gelir kayıpları yaşayan birey ve aileler üzerindeki etkiyi en aza indirmek için istihdam ve sosyal yardım politikalarında çeşitli acil uygulamalara gidilebilmektedir.

Tablo 32'de ayni ve nakdi yardımlar olarak verilen sosyal koruma yardımlarından nakdi yardımların oranının dönem içinde % 57,57'den % 69,77'ye yükseldiği, ayni yardımların ise % 42,43'den % 30,23'e gerilediği görülmektedir.

⁶⁵⁶ Eurostat, Population and Social Conditions: Income and Living Conditions.

⁶⁵⁷ T.C. Kalkınma Bakanlığı, **On Birinci Kalkınma Planı – Sosyal Güvenlik Sisteminin Sürdürülebilirliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2018, (Sosyal Güvenlik), s. ix.

⁶⁵⁸ Ülker Şener, **Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım Mekanizmaları ve İşgücü Politikaları**, TEPAV Politika Notu, Şubat 2010, ss. 2, 3.

Tablo 32: Sosyal Koruma Harcamaları ve Yardımları (2000-2020)

(Milyon TL)

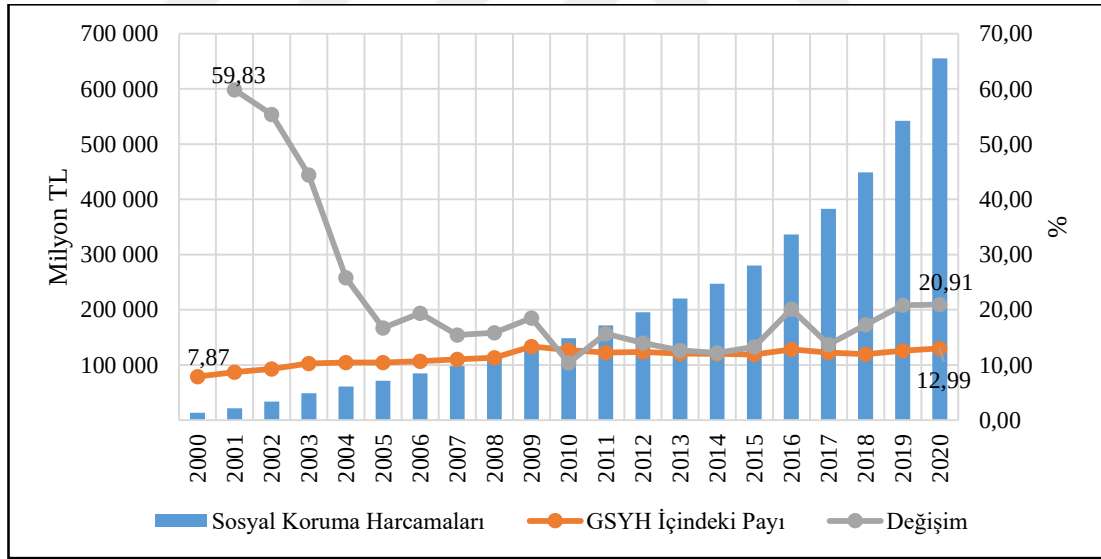
Yıllar	Sosyal Koruma Harcamaları			Sosyal Koruma Yardımları										Maaş Alanların Nüfusa Oranı %
	Toplam	Değişim (%)	GSYH'ya Oranı (%)	Toplam	GSYH'ya Oranı (%)	Nakdi		Ayni		Şartlı		Şartsız		
						Toplam	%	Toplam	%	Toplam	%	Toplam	%	
2000	13 504	-	7,87	13 129	7,66	7 558	57,57	5 571	42,43	1 099	8,37	12 031	91,63	-
2001	21 583	59,83	8,73	20 974	8,48	11 763	56,09	9 211	43,91	1 653	7,88	19 321	92,12	-
2002	33 537	55,38	9,26	32 793	9,06	18 351	55,96	14 442	44,04	2 553	7,79	30 239	92,21	-
2003	48 438	44,43	10,26	47 472	10,05	28 119	59,23	19 353	40,77	3 779	7,96	43 692	92,04	-
2004	60 940	25,81	10,46	59 727	10,25	36 613	61,30	23 114	38,70	4 843	8,11	54 883	91,89	-
2005	71 131	16,72	10,46	69 339	10,19	43 768	63,12	25 571	36,88	6 148	8,87	63 191	91,13	-
2006	84 891	19,35	10,67	83 096	10,44	51 811	62,35	31 286	37,65	7 558	9,10	75 538	90,90	-
2007	97 990	15,43	11,04	96 221	10,84	61 797	64,22	34 424	35,78	9 712	10,09	86 509	89,91	-
2008	113 512	15,84	11,32	111 591	11,13	69 184	62,00	42 406	38,00	10 631	9,53	100 960	90,47	13,55
2009	134 522	18,51	13,37	132 490	13,17	81 179	61,27	51 311	38,73	13 408	10,12	119 081	89,88	13,99
2010	148 450	10,35	12,71	146 245	12,52	92 065	62,95	54 180	37,05	13 534	9,25	132 711	90,75	14,26
2011	171 668	15,64	12,22	169 082	12,03	106 828	63,18	62 254	36,82	17 647	10,44	151 434	89,56	14,66
2012	195 663	13,98	12,37	192 687	12,18	123 790	64,24	68 897	35,76	17 368	9,01	175 319	90,99	15,30
2013	220 429	12,66	12,09	216 446	11,87	140 876	65,09	75 570	34,91	20 195	9,33	196 251	90,67	15,37
2014	247 244	12,17	12,03	242 912	11,82	158 868	65,40	84 044	34,60	23 250	9,57	219 662	90,43	15,46
2015	280 074	13,28	11,91	274 912	11,69	182 413	66,35	92 498	33,65	24 898	9,06	250 014	90,94	15,92
2016	336 520	20,15	12,81	330 776	12,59	223 192	67,48	107 584	32,52	29 310	8,86	301 466	91,14	16,16
2017	382 665	13,71	12,21	375 557	11,98	253 150	67,41	122 407	32,59	34 302	9,13	341 254	90,87	16,41
2018	448 727	17,26	11,94	442 027	11,76	299 079	67,66	142 948	32,34	39 361	8,90	402 667	91,10	16,79
2019	542 201	20,83	12,56	533 368	12,35	361 547	67,79	171 821	32,21	51 249	9,61	482 119	90,39	16,94
2020	655 599	20,91	12,99	646 002	12,80	450 723	69,77	195 279	30,23	62 871	9,73	583 130	90,27	17,09

Kaynak: TÜİK, Sosyal Koruma İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Aynı yardımlardaki gerilemenin vakıfların, derneklerin yanında etnik ve dini temele dayanan grupların aynı yardımlarının artışından kaynaklı olduğu söylenebilir. Aynı dönemde eğitime katılımı artırmak, çocuk sağlığını desteklemek amacıyla verilen şartlı yardımlar sosyal koruma yardımları içinde % 10, şartsız yardımlar ise % 90 seviyesindedir. Toplam nüfus içinde sosyal koruma kapsamında yardım ve maaş alan kişilerin oranı 2009 yılında % 13,55 iken 2020 yılında % 17,09'a yükselmiştir. Bilgi toplumu sürecinde teknoloji kullanımı artıkça görülecek istihdam kayıpları, düşük ücret uygulamaları ve gelir dağılımdaki eşitsizlik sosyal koruma kapsamında aynı ve nakdi yardıma ihtiyacı olanları artıracak, gelir desteği alanları daha yüksek düzeylere çıkarabilecektir.

Şekil 51'de sosyal koruma harcamalarının 2000-2020 yılları arasında önemli miktarlarda artışı görülse de bir önceki yıla göre artışı 2000 yılından itibaren 2005 yılına kadar azalmış, son iki yılda artış % 20 düzeylerinde kalmıştır.

Şekil 51: Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH'ya Oranı ve Yıllık Değişimi (2000-2020)

Kaynak: TÜİK, Sosyal Koruma İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sosyal koruma harcamaları içinde yer alan işsizlik ödemeleri son üç yılda bir önceki yıla göre sırasıyla % 19,4, % 51,9 ve % 182,2 gibi yüksek oranlarda artmıştır⁶⁵⁹. Sosyal koruma harcamalarında son üç yılda görülen artış krizin ve Covid-19 salgının etkisi olarak değerlendirilebilir. Sosyal koruma harcamalarının GSYH'ya oranı 2000

⁶⁵⁹ TÜİK, Sosyal Koruma İstatistikleri.

yılında % 7,87'den sürekli artarak 2019 yılında % 12,55'e, 2020 yılında ise % 12,99 oranına yükselmesine rağmen Avrupa Birliği 2019 yılı ortalaması % 28,1'den⁶⁶⁰ oldukça geride kalmaktadır.

3.3.6.3. Sosyal Güvenlik Sisteminde Aktüeryal Denge ve Gelir-Gider Açığı

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde çalışma hayatında esnek ve değişen çalışma sürelerine geçilmesiyle birlikte yaşanacak istihdam kayıpları ve artacak işsizliğin getireceği gelir dağılımındaki eşitsizliğin ve yoksulluğun azaltılabilmesi için sosyal güvenlik sistemine önemli görevler düşmektedir. Sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliği için sosyal sigortaların aktüeryal dengesinin sağlanması gerekmektedir.

Sosyal güvenlik sisteminde aktif-pasif oranındaki değişimler sistemin sürdürülebilirliği yönünde önemli bilgiler verebilmektedir. Tablo 33'de, aktif- pasif oranının 2009 yılında 1,65 iken 1,83'le en yüksek değere 2017 yılında ulaştığı, 2020'de 1,70'e gerilediği görülmektedir. Aktif sigortalı sayısının 2009-2017 döneminde pasif sigortalı sayısından daha yüksek oranlarda artışı aktif-pasif dengesini 1,83'e kadar yükseltmesine rağmen son üç yılda aktif sigortalı sayısındaki azalışa karşı aynı yıllarda artan pasif sigortalı sayısı nedeniyle aktif-pasif dengesini 1,70'e düşürmüştür. Bu oran bir emekliye 1,7 çalışanın karşılık geldiğini göstermektedir.

⁶⁶⁰ Eurostat, Population and Social Conditions: Social Protection.

Tablo 33: Sosyal Güvenlik Sisteminde Aktif-Pasif Dengesi (2009-2020)

Yıllar	Aktif Sigortalı		Pasif Sigortalı		Aktif/Pasif Oranı
	Toplam	Yıllık Değişim %	Toplam	Yıllık Değişim %	
2009	15 096 728	-	9 173 780	-	1,65
2010	16 196 304	7,28	9 518 704	3,76	1,70
2011	17 374 631	7,28	10 015 071	5,21	1,73
2012	18 352 859	5,63	10 382 732	3,67	1,77
2013	18 886 989	2,91	10 595 966	2,05	1,78
2014	19 821 822	4,95	10 921 001	3,07	1,82
2015	20 773 227	4,80	11 384 263	4,24	1,82
2016	21 131 838	1,73	11 755 365	3,26	1,80
2017	22 280 463	5,44	12 154 140	3,39	1,83
2018	22 072 840	-0,93	12 613 151	3,78	1,75
2019	21 912 665	-0,73	12 823 653	1,67	1,71
2020	22 294 576	1,74	13 148 331	2,53	1,70

Kaynak: T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), SGK Veri Uygulaması'ndan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sosyal güvenlik sisteminde aktif-pasif dengesinin sağlanması için oranın daha yüksek değerlerde olması gerekmektedir. Sosyal güvenlik sisteminde aktif-pasif oranındaki değişimlerin ülkenin ekonomik durumu, bütçe kaynakları, işgücü ve istihdam yapısı, ücretler ve ücretlerdeki artış oranları, sistem içindeki nüfus oranı ile ilişkisi bulunmaktadır. İşgücü ve istihdamdaki gelişmeler, aktif sigorta sayılarındaki değişim, nüfusun yaşlanması ve emeklilik artışları aktif-pasif sigortalı oranını değiştirerek finansal dengeyi de etkilemektedir. Aktif-pasif dengesinin sağlanabilmesi pasif sigortalı sayısının azaltılması mümkün olmadığına göre istihdam artışına ve kayıt dışılığın azalmasına dolayısıyla aktif sigortalı sayısının artmasına bağlıdır.

Sosyal güvenlik sisteminin gelirleri harcamalarını karşılayacak düzeye ulaşamamakta bütçe transferlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Tablo 34'de, sistemin gelir gider açığının GSYH'ye oranı 2009 yılında % 2,85 iken 2020 yılında % 1,34'e düşmesine rağmen aynı dönem içinde yıllık değişimler dalgalı bir seyir izlemiş 2009'da % 10,80 olan gelir gider açığının 2020 yılında % 68,91'e yükseldiği görülmektedir.

Tablo 34: Sosyal Güvenlik Sistemi Gelir-Gider Dengesi ve Bütçe Transferleri (2009-2020)

Yıllar	Bütçe Transferleri			Gelir-Gider Dengesi		
	Toplam (Bin TL)	Yıllık Değişim (%)	GSYH'ya Oranı	Toplam (Bin TL)	Yıllık Değişim (%)	GSYH'ya Oranı
2009	52 599 691	-	5,23	-28 702 655	-	2,85
2010	55 244 258	5,03	4,73	-26 724 118	-6,89	2,29
2011	52 772 218	-4,47	3,76	-16 235 312	-39,25	1,16
2012	58 728 293	11,29	3,71	-17 294 948	6,53	1,09
2013	71 263 763	21,34	3,91	-19 675 361	13,76	1,08
2014	77 335 890	8,52	3,76	-20 071 505	2,01	0,98
2015	79 038 817	2,20	3,36	-11 443 621	-42,99	0,49
2016	108 073 487	36,73	4,11	-20 655 602	80,50	0,79
2017	128 182 906	18,61	4,09	-24 174 748	17,04	0,77
2018	150 530 375	17,43	4,00	-15 750 645	-34,85	0,42
2019	464 121 218	208,32	10,75	-39 944 594	153,61	0,93
2020	540 095 510	16,37	10,70	-67 469 455	68,91	1,34

Kaynak: T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu, SGK Veri Uygulaması'ndan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sistemin önemli miktarlarda bütçe transferleri ile desteklenmesine rağmen gelir-gider dengesi sağlanamamıştır. 2009 yılında GSYH'ye oranı % 5,23 olan bütçe transferleri 2019 ve 2020 yıllarında sırasıyla % 10,75 ve % 10,70 gibi yüksek oranlara ulaşmıştır. Son iki yılda transferlerdeki yüksek artışların nedeni 2018 krizinin ve ardından gelen Covid-19 salgınının getirdiği ekonomideki daralmadan kaynaklı iş ve istihdam kayıplarına bağlanabilir. Sosyal güvenlik sisteminin sürekli olarak transferlerle desteklenmesinin prim tahsilatlarındaki ve kayıt dışı istihdamın azaltılmasındaki başarısızlıktan, kayıtlı istihdamda gerçek ücretler üzerinden prim tahakkuku yapılmamasından, emekli aylıklarının ve sağlık harcamalarının önemli miktarlara ulaşmasından kaynaklı olduğu söylenebilir.

Sosyal güvenlik sisteminin gelir-gider dengesi her geçen gün olumsuz yönde bozulmakta, açığın GSYH'ye oranı artmaktadır. Dolayısıyla bütçeden transferler de artmakta, bu artışın GSYH'ye oranı yükselmektedir. Bu durum sosyal güvenlik sisteminin finansal sürdürülebilirliğinin mümkün olmadığını göstermektedir. Sosyal güvenlik sisteminin gelir-gider dengesinin sağlanması gelecekte daha da zorlaşacaktır.

Prim ödeme temeline dayanan sosyal sigorta sistemi bazı grupların sistem dışında kalması nedeniyle çalışanların tamamını kapsamadığından gelir kayıpları

ortaya çıkarken, sistem dışında çalışanların sosyal güvencesiz kalmalarına neden olmaktadır. Sosyal sigorta sistemi dışında kalan gruplar gelecek dönemlerde sosyal yardım sisteminden faydalanmaya başladıklarında sosyal güvenlik sistemine merkezi bütçeden yüksek miktarlarda transferler yapılması gerekecektir. Kayıt dışılık bir yandan sosyal güvenlik sisteminin gelir kaybına neden olurken bir yandan da kayıt dışı çalışanların düşük ücretleri yoksullukları artırmakta dolayısıyla sosyal yardım harcamalarını artırıcı etki yapmaktadır. İleride yaşlı nüfusun artışıyla uzun süreli bakım ihtiyacının da artacak olması sosyal güvenlik sisteminin sosyal yardım ve hizmetlerinin genişlemesine, mali yükünün artmasına neden olacaktır.

Sosyal sigorta odaklı sosyal güvenlik sisteminde yaşlı nüfusun, işsizliğin, gelir kayıplarının daha çok artmaya başlayacağı gelecekte, sosyal yardım ve sosyal hizmetlere daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlanacak ve bu uygulamaların ağırlığı sürekli artabilecektir. Sosyal güvenlik sistemi gelecekteki bu yoğunluğa cevap verecek şekilde kaynak planlaması yapıldığında sürdürülebilirliğini sağlayabilecektir.

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde standart dışı çalışanların artmaya başlaması ve istihdam biçimlerinin yaygınlaşması sosyal güvenlik sisteminin esnek bir yapıya dönüştürülmesini gerektirecektir. Gelir dağılımı eşitsizliklerinin, yoksulluğun azaltılması, toplumsal barış ortamının yaratılması ve dayanışmanın artırılması eşitlikçi, insan onuruna yakışır yaşama ulaştırabilecek etkin, esnek ve sürdürülebilir olan bir sosyal güvenlik sistemiyle mümkün olabilecektir.

Ekonomik ve teknolojik gelişmelerin istihdamda önemli değişimleri getirdiği, çalışanların bir kısmını işgücü piyasasının dışına çıkardığı ve bu sürecin devam edeceği görülmektedir. Bu olumsuzluklar yaşanırken ortaya çıkan Covid-19 salgını ekonomiyi daha da daraltarak birçok kişiyi işsiz bırakmış veya çalışan lehine olmayan uygulamalarla gelir kayıplarına neden olmuştur. Salgının belirli bir dönemi kapsayacağı ve sonrasında normale döneceği düşünülen bir ortamda işsizlere, gelir kaybına uğrayanlara yeterli gelir desteğinin sağlanamaması sosyal güvenlik sisteminin yetersizliğini ortaya koymaktadır. Gelecekte yaşanabilecek uzun dönemli işsizlik ve gelir kayıplarının yaratacağı sorunların çözümüne hazır olmayan sosyal güvenlik sistemi gelir desteği ve yoksulluk üzerinde etkili olamayacaktır. Teknolojik gelişmelerin etkileyeceği işgücü piyasasının gelecekteki belirsizliği değişen istihdam

yapısı, gelir risklerindeki artış sosyal güvenliğin gelirleri dengeleme ve riskleri yönetmedeki rolünü artırmasını gerektirmektedir.

Sosyal yardım ve hizmet uygulamaları kentlerdeki göç kaynaklı nüfus artışının, aile yapısındaki değişimin, işgücü piyasasında standart dışı çalışma biçimlerinin yerleşmesinin, ücretlerdeki gerilemenin, istihdamda kayıt dışılık ve işsizlikle yoksulluk artışının getireceği yükleri karşılayabilecek ve sistemin sürdürülebilirliğini zayıflatmayacak güce ulaşmalıdır. İstihdam politikaları ile sosyal güvenlik, yardım ve hizmet uygulama ilişkisini artıracak, tüm bireyleri yoksulluk ve sosyal dışlanma risklerden koruyacak, sürecin değişimine ve koşullarına uyum sağlayabilecek yeni bir kurumsal yapılanmaya ihtiyacın olduğu görülmektedir.

Bu bölümde yapılan literatür incelemesi, tanıtılan toplumsal sorunlara entegre sistemler yaklaşımı ve ardından Türkiye ekonomisi, nüfusuna ilişkin değerlendirmeler ile Türkiye'nin bilgi toplumu açısından bulunduğu konumu ortaya koymaya yönelik analizler çerçevesinde Türkiye'nin genelde ekonomik özelde de istihdam açısından zorlu bir döneme girdiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin genel olarak bilgi toplumuna entegrasyonu özelde de istihdam sorununa çözüm üretmek açısından yeni stratejilere ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ihtiyaca cevap çalışmanın izleyen son bölümünde verilmeye çalışılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPSES YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE İÇİN BİLGİ TOPLUMUNA GEÇİŞ VE İSTİHDAMA YÖNELİK ÖNERİLER

Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde belirlediği strateji, plan, politikalara dayalı çalışmalarında bazı ilerlemeler sağlanmasına rağmen hedeflere ulaşamadığı görülmektedir. Karar birimlerinin uzun vadeli perspektife yeterince sahip olmaması, kurumsal yapıda zayıflama ve yetkinlik referanslı olmayan atama tercihleri gibi sıralanabilecek yönetsel nedenler yanında birçok yapısal ve sistemsel olumsuzluklar ekonomiye kırılgan ve istikrarsız görünüm kazandırmaktadır. Bu görüntü ve arka planındaki yapıyı değiştirecek yeni yaklaşım ve stratejilerin gerekli olduğu bir dönemde bilgi toplumuna geçiş sürecine girilmesi ve bu süreçte yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler çözümleri hem kolaylaştırmış hem de zorlaştırmıştır. Bir başka deyişle ülke ekonomisinde varolan ve birikmiş olduğu söylenebilecek nitelikteki sorunlar çözüm beklerken bilgi toplumuna uyum sorunu da gündeme gelmiştir. Bu birikmiş ve bilgi toplumunun gereklilikleriyle birlikte kaotik hale gelmiş sorunları, bilgi toplumunun getirdiği zorunluluklar ve imkanlar ile çözmek mümkün de olabilecektir. Dolayısıyla çok sayıda sorun kaynağı olduğu kadar çok sayıda da çözüm imkanı bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan Türkiye, yaklaşık son yirmi yılda yaptığı dönüşüme yönelik bazı çalışmalara rağmen bilim bilgi ve teknoloji üretiminde, bunların etkin olarak kullanımında, genç nüfusu ile ihtiyaç duyulan nitelikli insan kaynağı oluşturmada, verimliliği, yenilikçiliği ve girişimciliği artırmada yeterli hızı ve ilerlemeyi sağlayamamıştır. Bilgi toplumuna dönüşüm çalışmalarının sanayiye, diğer sektörlerle ve işgücü piyasasına beklendiği gibi yansımadağı işgücü ve istihdamın dağılımındaki mevcut eğitim düzeyinden kolaylıkla anlaşılmaktadır. Son yirmi yılda geleneksel sanayi yapısında önemli bir ilerleme sağlanamamış, artan işgücüne yeni istihdam olanakları yeteri kadar yaratılamamıştır.

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin ileri aşamalarında teknoloji, yapay zeka ve otomasyonun üretimde ağırlığının artmasıyla var olan istihdam sorunu artarak devam edecek, niteliksiz işgücü önemli oranda istihdam dışında kalacak gibi görünmektedir. Teknolojik gelişmelerin kısa dönemde işgücü tasarrufu sağlayarak nitelikli işgücü

talebinden kaynaklı istihdam kayıplarına da neden olacağı, uzun dönemde ise yeni işler ve istihdam olanakları yaratarak işsizlere yeni iş olanakları sağlayacağını savunan yaklaşımlar da mevcuttur. Ancak Türkiye'nin mevcut işgücü niteliği ve beceri düzeyi dikkate alındığında bu yaklaşımlara uygun bir gelişmeyi gerçekleştirmesinin güç olacağı anlaşılmaktadır. Bu durum yeni bir istihdam stratejisinin, bunun tamamlayıcısı olarak çağdaş bir eğitim sisteminin, toplumun bütününe kapsayacak sosyal koruma ve güvenlik sisteminin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Bilgi toplumuna dönüşümde teknolojinin ekonomik alana etkilerinin yaratacağı gelişmelere ve dönüşüm sürecinde sağlanacak ilerlemelere göre işgücü ve istihdama yansımaları farklı boyutlarda olacaktır. Türkiye bilgi toplumuna yaklaştıkça, işgücü ve istihdam üzerindeki etkilerini ve ortaya çıkabilecek önemli sosyal sorunları azaltacak gerekli önlemlerin alınabilmesi teknolojik, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alandaki gelişmelere, kurumsal yapı, karar ve kuralların etkinliğine, toplumsal bütünlüğün ve uzlaşının sağlanmasına bağlıdır. Bu alanlardaki iyileşme ve gelişme düzeyi işgücü, istihdam, eğitim sistemi, sosyal koruma ve sosyal güvenlik sistemi üzerinde belirleyici olduğundan, bu bölümde öncelikle toplumsal bütünün temel alanlarında mevcut durum değerlendirilerek önerilere yer verilecektir. Ayrıca, istihdam kayıplarını azaltma ve işgücünü koruma amaçlı istihdam stratejisi, istihdam odaklı sektörel strateji, nitelikli insan kaynağı oluşturacak eğitim sistemi, gelir kayıplarıyla yoksulluğun artışına karşı etkili olacak sosyal koruma ve güvenlik sistemi alanlarında politikaların güncellenmesine veya yeni politikalar geliştirilmesine yönelik öneriler ortaya konulacaktır.

4.1. TOPSES BAĞLAMINDA TÜRKİYE'YE İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRMELER

İstihdam ve işsizlik çok geniş boyutta etkileri olabilen çok önemli bir ekonomik olgudur. Bu çok boyutluluk yansımaları itibariyle ekonomik boyutta olduğu kadar, sosyal politik ve kültürel boyutlarda da etkiler yaratmaktadır. Nitekim iş bulamayan insanların çokluğu arza katkı yapmadan talep yaratmak anlamına gelebileceği için ekonomik açıdan önemli kayıplar yaratmasının yanında aile içinde ve ülke genelinde sosyal huzursuzluklar, bu huzursuzluklar ise iktidarların güç kaybetmesine ve bazı

politik sorunlar ve belirsizlikler oluşturmasına yol aabilmektedir. Ekonomik, sosyal ve politik alanlarda ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler ayrıca başta ahlaki değerler üzerinde olmak üzere kültürel boyutta da sorunlar yaratabilmektedir.

Bilgi toplumunun getirdiği ya da farklı bir perspektifle bilgi toplumunu oluşturan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin daha çok emek tasarruflu üretim tekniklerini ön plana çıkarması söz konusudur. Bu arada Türkiye’de nüfus artmaya devam etmekte, milyonlarca sığınmacının akıbeti ise herkesçe merak edilmektedir. Diğer taraftan Türkiye’de genç ve özellikle de eğitimli kuşak geleceğini gelişmiş Batı lkelerinde aramaktadır. Nüfus artış hızı yavaşlamış ve yaş piramidinde yaşlıların ağırlığının arttığı belirginleşmiş olan gelişmiş ülkeler, yetişme maliyetine katkı vermedikleri nitelikli işgücü göçüne geçit vermektedir. Böylece Türkiye içeriye düşük nitelikli emek göçü alırken dışarıya nitelikli g vermektedir. Bu arada hem milyonlarca işsizi olan hem de aradığı nitelikte eleman bulamayan işverenlerle karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla 21. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle Türkiye’nin işgücü açısından gerek arz gerekse talep boyutuyla ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğunu söylemek mümkündür.

Böyle bir gelişmenin gerisinde birçok faktörün olduğu söylenebilir. Bu faktörleri farklı düzeylerde ele almak mümkünse de, öncelikle toplumsal bütünü oluşturan alt alanlar açısından bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır. Tablo 35’den görülebileceği gibi ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanların farklı düzenleme ilkeleri olabilmektedir. Gelişmiş bir toplum ve böyle bir toplumu oluşturan bireylerin toplumsal bütünü oluşturan alanları düzenleme ilkeleri; ekonomik alanda rasyonellik, sosyal alanda uzlaşmacılık, politik alanda demokratiklik, kültürel alanda ise hoşgörü şeklinde olacaktır. Ancak gelişmemiş bir toplum için ise ekonomik alanda irrasyonellik, sosyal alanda atışmacılık, politik alanda otoriterlik ve kültürel alanda ise tutuculuk/bağnazlık temel düzenleme ilkesi olmaktadır.

Ne yazık ki Türkiye’de bu alanların ve bireylerin gelişmiş ülkelerde görülen düzenleme ilkeleriyle uyumlu olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla en st düzeyde, Türkiye’de istihdam boyutunda yaşanan sorunların arka planında bu düzenleme ilkelerinin ağ ile uyumlu olmamasının bulunduğunu söylemek mümkündür.

Ekonomik alanda temel düzenleme ilkesinin rasyonellik yerine irrasyonellik olması gerek kaynak kullanımı gerekse kaynak dağılımında etkinlikten uzaklaşılmasına neden olmaktadır. Nitekim, Türkiye'nin uzun süredir kamunun yönlendirmesiyle kaynaklarının daha büyük bir bölümünü inşaat ve uzun vadede kalıcı istihdam yaratmayan alanlarda değerlendirdiği, bilgi toplumuyla birlikte talebi artan; gelir esnekliği yüksek, fiyat esnekliği düşük ürünlere yeterince yöneltilemediği görülmektedir. Konut ve alışveriş merkezi gibi yatırımların, geri bağlantı katsayılarının yüksek olmasına bağlı olarak, inşaat sürecinde çok sayıda kişiye istihdam sağlamasına rağmen kalıcı ve uzun süreli istihdama imkan vermemektedir. Böylece hem istihdam yapısı yarınların gerekliliklerine uyumlu hale gelememekte hem de istihdamın daha çok bilgi toplumu ürünlerinin üretildiği ülkelerde artmasına neden olmaktadır.

Tablo 35: Toplumsal Bütünü Oluşturan Alt Alanlar ve Düzenleme İlkeleri

ALAN	DÜZENLEME İLKESİ
EKONOMİK ALAN	1) Rasyonellik
	2) İrrasyonellik
SOSYAL ALAN	1) Uzlaşmacı
	2) Çatışmacı
POLİTİK ALAN	1) Demokrat
	2) Otoriter
KÜLTÜREL ALAN	1) Hoşgörülü
	2) Tutucu/Bağnaz
TEKNOLOJİK ALAN	1) Üretici
	2) Kullanıcı/tüketici
$\Sigma 1$	Rasyonel + Uzlaşmacı + Demokrat + Hoşgörülü = GELİŞMİŞ BİREY/TOPLUM
$\Sigma 2$	İrrasyonel + Çatışmacı + Otoriter + Tutucu = GELİŞMEMİŞ BİREY/TOPLUM

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan oluşturulmuştur.

Diğer taraftan yeni ürünlerin üretimi ve geliştirilmesinde talebin değil arzın daha belirleyici olduğu bilgi toplu ürünlerinin daha çok hayal gücü ve yaratıcı zekanın eseri olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle siyasi ortamın demokratik ve özgürlükçü olmasına ve böylece insanların hayal güçlerini, duygusal zekalarını daha fazla kullanmaya imkan vermesine ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak, Türkiye’de otoriter eğilimlerin her düzeyde yaygın olması, buna bağlı olarak bağımlı kişilik yapılarının toplum genelinde başat hale gelmesi söz konusudur. Bir başka deyişle, evde babanın, işyerinde amirin, derneklerde ve odalarda başkanın, partilerde liderin, okullarda öğretmeninin egemen/otorite olduğu bir sosyokültürel yapıda bilgi toplumunun yaratıcı özellikteki ürünlerinin üretilmesi ve istihdamın da bu tür ürünlerin üretim alanına kayması kolay olmamaktadır.

Yine ekip çağı olarak tanımlanabilecek bilgi toplumunda inter-disipliner çalışmalar ön plana çıkmakta, insanların bir arada ortak projeler için çalışabilmesi gerekmektedir. Böylesi bir çalışma tarzında sadece yeterli bilgiye sahip olmak değil aynı zamanda ekip çalışmasının sinerjisinden de faydalanmak gerekmektedir. Dolayısıyla bilgi toplumu bilgili olduğu kadar uzlaşmacı bir davranış yapısına da ihtiyaç yaratmaktadır. Bununla birlikte aileden toplumsal düzeye kadar birçok düzeyde Türkiye’nin uzlaşma kültüründen önemli ölçüde uzak olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan değer sistemlerinin içerildiği kültürel alanda bireylerin her türlü farklılığa hoşgörü ile yaklaşması, farklılıkları zenginlik olarak görebilecek anlayışa sahip olması gerekmektedir. Bilgi toplumu bu farklılıkların yeni teknoloji ve ürünlere dönüşmesinde çok önemli katkılar yapabilmektedir. Türkiye, bulunduğu coğrafi konumu ve yaşanmışlıkları itibariyle birçok boyutta oldukça farklı değer ve kültürleri barındırmaktadır. Bu durum Anadolu’nun bir hoşgörü yurdu olmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla bilgi toplumu açısından Türkiye’nin kültürel yapısı oldukça zengin imkanlar sunmaktadır. Ancak, geline nokta bu nitelik önemli ölçüde kaybolmuş, farklılıklar zenginlik kaynağı değil, çatışma nedeni olmaya başlamıştır.

Toplumsal bütünün bir alt alanı olarak ifade edilebilecek olan teknolojik alan üretimi boyutuyla tüm toplumsal alt alanlardaki gelişmelerden etkilenmekte, kullanılması boyutuyla da tüm alanları etkilemektedir. Türkiye’de teknolojik alan daha çok ithalata yani diğer ülkelerin geliştirdiği teknolojiye bağımlı niteliktedir. Bireysel

olduğu kadar toplumsal ve kurumsal yapılar itibariyle teknoloji üretimi için gerekli koşulların oluşturulamaması nedeniyle bu alanda Türkiye edilgen bir konumda kalmaktadır. Böylece hem teknoloji üretiminin getireceği istihdam olanaklarından faydalanamamakta hem de teknoloji-istihdam ilişkilerini yönetmekte zorlanmaktadır.

Üçüncü bölümde ortaya konulduğu gibi toplumsal bütünü oluşturan alt alanların her birinin yapı, düzen-sistem ve süreç olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. Bu alt boyutlar itibariyle Türkiye'nin genel durumunu değerlendirmek amacıyla tarafımızdan Tablo 36 hazırlanmıştır. Buradan görülebileceği gibi, Türkiye'de düzen ve sistem alt boyutları itibariyle temel düzenleme ilkelerinin; ekonomik alanda daha çok irrasyonellik, sosyal alanda çatışmacılık, politik alanda otoriterlik, kültürel alanda ise tutuculuk olduğunu söylemek mümkündür. Alt boyut olarak düzen ve sisteme ilişkin böylesi bir durumun varlığı ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda yapı alt boyutlarında çarpık, uyumsuz ve kurumsallaşmamış bir yapıya neden olmaktadır. Aslında düzen-sistem ile yapı arasındaki etkileşim karşılıklıdır. Her iki alt boyuttaki olumsuz koşullar birbirini etkilemektedir.

Tablo 36: Türkiye’de Toplumsal Bütünü Oluşturan Alt Alan ve Alt Boyutlarda Durum

ANALİZ DÜZEYLERİ	TOPLUMSAL BÜTÜNÜ OLUŞTURAN ALANLAR					TEKNOLOJİK ALAN
	EKONOMİK ALAN	SOSYAL ALAN	POLİTİK ALAN	KÜLTÜREL ALAN		
BİREYSEL	SÜREÇLER					
ÖRGÜTSEL	BELİRSİZ/KAOTİK/İSTİKRARSIZ					
KURUMSAL	DÜZEN VE SİSTEMLER					
TOPLUMSAL	İRRASYONEL	ÇATIŞMACI	OTORİTER	TUTUCU		
ETKİLEŞİM	YAPILAR					
	ÇARPIK/UYUMSUZ/KURUMSALLAŞMAMIŞ/DIŞA BAĞIMLI					

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan oluşturulmuştur.

Düzen-sistem ve yapı boyutlarındaki olumsuz koşullar alt alanlardaki sürecin, yani işleyişin belirsiz/kaotik/istikrarsız olmasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla ekonomik birimler ve bireyler adeta çizgileri ve işleyiş kuralları belli olmayan bir oyunu oynamaya çalışmakta, kaçınılmaz olarak da başarısızlıkla karşılaşmaktadır.

Böylesi bir toplumsal yapıyı oluşturan alt alanlar ve alt boyutlardaki sorunların analizinin ve çözüm arayışlarının farklı düzeylerde yapılması gerekmektedir. Bir başka deyişle ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlar ile bu alanların her birinin yapı, sistem ve süreç alt boyutlarının bireysel, örgütsel, kurumsal, toplumsal ve etkileşim düzeyleri bağlamında ele alınması zorunlu hale gelmektedir. Bu zorunluluk alt alanlardaki sorunların kaynaklarının sistematik analizindeki işlevselliği bağlamında değerlendirilmelidir.

Türkiye'deki duruma genel olarak bakıldığında toplumun bireylerden değil daha çok kişilerden oluştuğu görülmektedir. Birey ile kişi arasındaki fark bireyin aklını özgürce kullanabilmesi, kararlarını kendi başına alabilmesi ve de sonuçlarına katlanmayı biliyor olmasıyla ilgilidir. Türkiye'nin bilgi toplumunun gerektirdiği özgür akla sahip, yeteneklerinin farkında olan ve bu yeteneklerini doğru kullanmayı bilen bağımsız bireylere yeterince sahip olamaması çok ciddi bir sorundur. Bu sorunun bilgi toplumuna uyumda ve işsizliğin azaltılmasındaki en önemli sorunlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Demokrasi ve çağdaş toplum örgütlenme bilinci gelişmiş ve çok boyutlu olarak örgütlenmiş bir toplum gerektirmektedir. Ne yazık ki Türkiye'de böylesi bir durumun varlığından söz etmek oldukça güçtür. Hatta örgütlenme, hem korkutulan hem de korkulan bir olgu olarak nesilden nesile aktarılmaktadır.

Tüm toplum kesimlerinin ortak çıkar ve amaçlar için yeterince ve etkin örgütlenemediği ülkelerde yasal ve kurumsal düzenlemelerin de etkin olarak hazırlanması ve uygulanması mümkün olamamaktadır. Türkiye'de yasal ve kurumsal altyapıdaki eksiklikler yanında uygulamada ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır.

Türkiye'ye toplumsal düzey perspektifinden bakıldığında da tüm alan ve alt boyutlarda sorunlar olduğu görülecektir. Hatta, bundan önce Türkiye'nin gerçek anlamda bir toplum olup olmadığının da yeniden değerlendirilmesi gerekecektir.

Bireysel, örgütsel, kurumsal ve toplumsal düzeyde yapılan analizler Türkiye'de bu tüm boyutlarda sorunlar olduğunu, sadece bilgi toplumuna uyum için değil, aynı zamanda mevcut sorunların çözümü için de bir paradigmat dönüşüme ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse toplumsal bütünü oluşturan alt alanlar ve alt boyutların farklı düzeylerden analizi Türkiye'ye bilgi toplumunun gerekleri açısından

yeterince güçlü imkanlar sunmamakta, gerek istihdam artışı gerekse bilgi toplumuna uyum açısından her bir alt alanın ve alt boyutun yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

4.2. TÜRKİYE’DE İSTİHDAM VE GELECEĞİNE İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRMELER

Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı çerçevesinde Türkiye’nin konumuna ilişkin değerlendirmelerin ardından bu başlık altında istihdama ilişkin göstergelerin bugünü ve geleceğine ilişkin analizler yapılacaktır. Tablo 37’de görüldüğü üzere 2000 yılında 64, 7 milyon olan toplam nüfus 2021 yılı sonunda 84,6 milyon kişiye yükselmiştir. Aynı dönemde 15 yaşın üzerindeki nüfus 46,2 milyondan 63,7 milyona, işgücü sayısı ise 23 milyondan 32 milyona ulaşmıştır. İstihdam edilen sayısı ise 21,5 milyondan 28,7 milyona, işsiz sayısı da 1,4 milyondan 3,9 milyona yükselmiştir. İşsiz sayısının emek tasarruflu bilgi teknolojilerinin kullanımının artmasına bağlı olarak daha hızlı artabileceğini söylemek mümkündür.

Bu dönemde işgücüne katılım oranı ise sadece yüzde 1,5 oranında artarak yüzde 49,9’dan yüzde 51,4’e yükselmiştir. Bu verilere göre 2000 yılı itibariyle bir çalışan kendisiyle birlikte üç kişiye bakmaktayken 2021 yılında bu sayı 2,94’e gerilemiştir. Bir başka deyişle bağımlılık oranında önemli bir gerileme yaşanmamış, yani 2000-2021 döneminde istihdam yapısında önemli bir değişim gerçekleşmemiştir.

TÜİK tarafından yapılan nüfus tahminlerinden hareketle nüfus ve istihdama ilişkin göstergeler lineer ekstrapolasyon yöntemi ile tarafımızdan tahminlenmiştir. Nüfus verisi ile 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus ve işgücü verileri arasında kuvvetli bir ilişki bulunduğu için lineer ekstrapolasyon yöntemi sağlıklı sonuçlar verecektir. Ardından ise söz konusu nüfus büyüklükleri sektörel istihdam paylarına ayrılarak, söz konusu paylar ayrıca ekstrapolasyon ile türetilen verilerle karşılaştırılmış ve aradaki farkın çok düşük olduğu gözlenmiştir. Tablo 37’den de söz konusu veriler takip edilebilir.

Bu tahminler çerçevesinde Türkiye’nin nüfusunun 2070 yılında en yüksek düzeyine ulaşacağı ve daha sonrasında gerilemeye başlayacağı anlaşılmaktadır. Ancak, Türkiye’de bulunan ve sayıları milyonları bulan sığınmacıların ülkede kalıp

kalmayacağına bağlı olarak bu tahminlerde önemli değişiklikler olabilecektir. Dolayısıyla Türkiye istihdam ve işsizlik verileri de bu gelişmeye bağlı olarak değişebilecektir.

Tablo 37: Nüfus ve İşgücünde Gelişmeler (Bin Kişi)

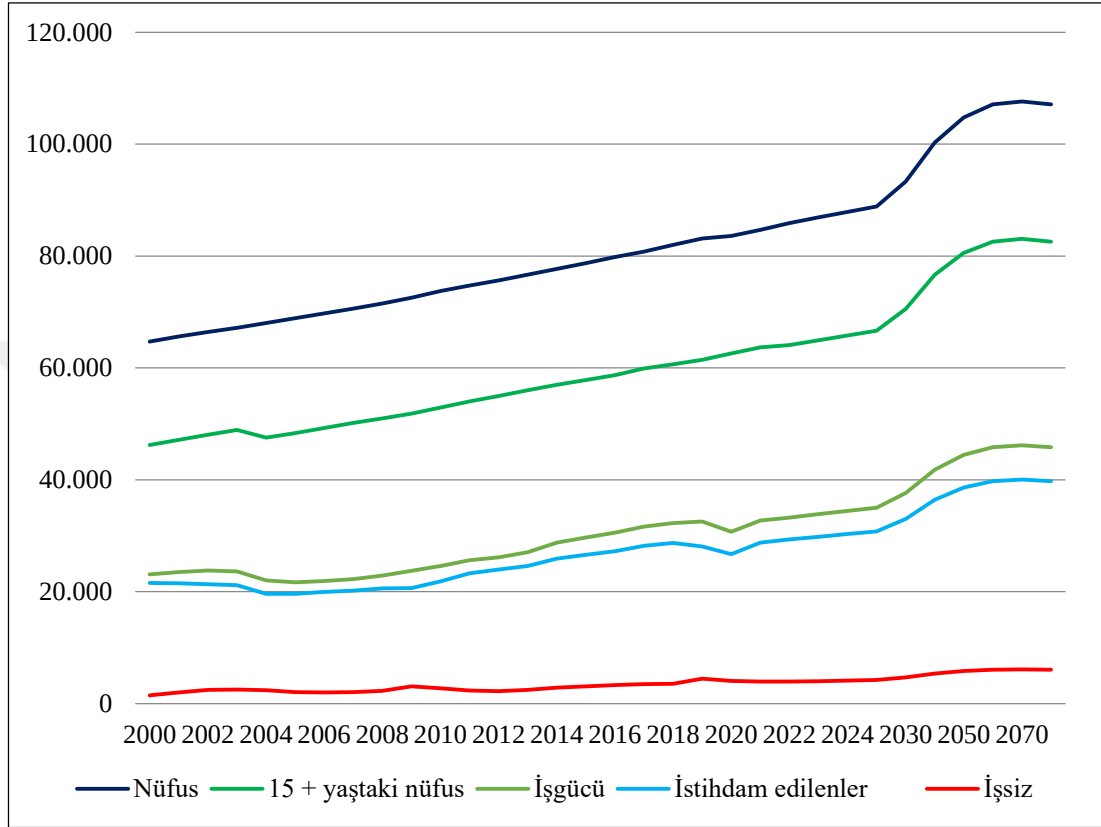
YIL	Nüfus	15 + Yaştaki Nüfus	İşgücü	İstihdam Edilenler	İşsiz	İşsizlik Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)
2000	64.730	46.211	23.078	21.581	1.497	6,5	49,9
2001	65.603	47.158	23.491	21.524	1.967	8,4	49,8
2002	66.402	48.041	23.818	21.354	2.464	10,3	49,6
2003	67.187	48.912	23.640	21.147	2.493	10,5	48,3
2004	68.010	47.544	22.016	19.632	2.385	10,8	46,3
2005	68.861	48.356	21.691	19.633	2.058	9,5	44,9
2006	69.730	49.275	21.913	19.933	1.980	9,0	44,5
2007	70.586	50.177	22.253	20.209	2.044	9,2	44,3
2008	71.517	50.982	22.899	20.604	2.295	10,0	44,9
2009	72.561	51.833	23.710	20.615	3.095	13,1	45,7
2010	73.723	52.904	24.594	21.858	2.737	11,1	46,5
2011	74.724	53.985	25.594	23.266	2.328	9,1	47,4
2012	75.627	54.961	26.141	23.937	2.204	8,4	47,6
2013	76.668	55.982	27.046	24.601	2.445	9,0	48,3
2014	77.696	56.986	28.786	25.933	2.853	9,9	50,5
2015	78.741	57.854	29.678	26.621	3.057	10,3	51,3
2016	79.815	58.720	30.535	27.205	3.330	10,9	52,0
2017	80.811	59.894	31.643	28.189	3.454	10,9	52,8
2018	82.004	60.654	32.274	28.738	3.537	11,0	53,2
2019	83.155	61.469	32.549	28.080	4.469	13,7	53,0
2020	83.614	62.579	30.735	26.695	4.040	13,1	49,1
2021	84.680	63.704	32.716	28.797	3.919	12,0	51,4
2022	85.911	64.079	33.243	29.328	3.916	11,8	51,9
2023	86.907	64.949	33.835	29.819	4.016	11,9	52,1
2024	87.886	65.804	34.416	30.302	4.114	12,0	52,3
2025	88.845	66.642	34.985	30.775	4.211	12,0	52,5
2030	93.329	70.559	37.647	32.986	4.661	12,4	53,4
2040	100.331	76.677	41.805	36.439	5.365	12,8	54,5
2050	104.749	80.537	44.428	38.618	5.810	13,1	55,2
2060	107.096	82.587	45.821	39.775	6.046	13,2	55,5
2070	107.653	83.073	46.151	40.050	6.102	13,2	55,6
2080	107.101	82.591	45.824	39.778	6.046	13,2	55,5

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablodaki verilere göre nüfus ve istihdam göstergelerinde 2025 yılında yukarı yönlü bir kırılma gerçekleşmekte, 2070 ve sonrasında ise istikrarlı bir görüntü oluşmaktadır. Bununla birlikte bu verilerde dikkati çeken en önemli boyut, 60 yıla yakın dönem için bile, işgücüne katılım oranının, gelişmiş ülkelerin bugünkü

düzeylerine bile gelememiş olmasıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin çalışanı az, yoksulu çok bir ülke olarak konumunu koruması olasılığı yüksek görünmektedir.

Şekil 52: Nüfus ve İstihdamın Geleceği (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Diğer taraftan işsizlik düzeyine ilişkin verilerde de önemli bir değişim olmayabileceği ve yüzde 13 düzeyinde bir oranın korunacağı görülmektedir. Bu durum bilgi toplumuna geçişin istihdam ve işsizlik boyutunda Türkiye’de önemli bir değişiklik yaratmayacağına işaret etmektedir. Ancak, böylesi bir durumun devamı aynı zamanda Türkiye’nin bilgi toplumuna uyum sağlayamaması anlamına da gelecektir. Dolayısıyla hem bilgi toplumuna genel olarak hem de özelde işgücü boyutundan uyum açısından yeni bir şeyler gerekmektedir.

İstihdamın sektörel gelişimine ilişkin veriler Tablo 38’de verilmiştir. Buradan görülebileceği gibi 2000 yılında istihdam edilen 21,5 milyon kişinin 7,7 milyonu tarım, 13,8 milyonu ise tarım dışı sektörlerde istihdam edilmiştir. 2021 yılına gelindiğinde ise tarım sektöründeki istihdam 5,2 milyona gerilerken tarım dışı

sektörlerdeki istihdam 24 milyonu aşmıştır. Geleceğe yönelik tahminlere göre toplam istihdam 2070 yılında maksimum düzeye ulaşmakta, daha sonra ise gerilemeye başlamaktadır. 2080 yılında hem toplam hem tarım dışı istihdam azalırken tarımda istihdamın artma eğilimine girmesi oldukça ilginç bir olası gelişmeye işaret etmektedir.

Tablo 38: İstihdamın Sektörel Dağılımında Gelişmeler (Bin Kişi)

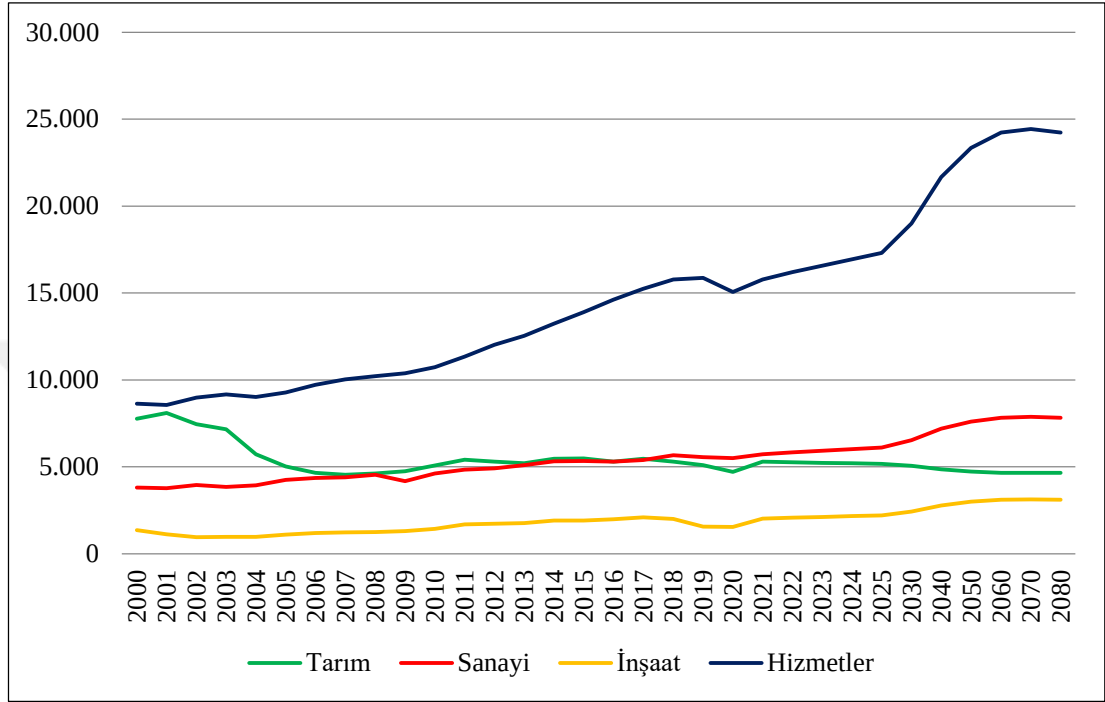
YIL	Toplam İstihdam	Tarım Dışı İstihdam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2000	21.580	13.811	7.769	3.810	1.364	8.637
2001	21.524	13.435	8.089	3.774	1.110	8.551
2002	21.354	13.896	7.458	3.954	958	8.984
2003	21.147	13.982	7.165	3.846	965	9.171
2004	19.632	13.919	5.713	3.929	967	9.023
2005	19.633	14.619	5.014	4.241	1.097	9.281
2006	19.933	15.280	4.653	4.362	1.192	9.726
2007	20.209	15.663	4.546	4.403	1.231	10.029
2008	20.604	15.983	4.621	4.537	1.238	10.208
2009	20.615	15.863	4.752	4.179	1.305	10.380
2010	21.858	16.774	5.084	4.615	1.434	10.725
2011	23.266	17.854	5.412	4.842	1.680	11.332
2012	23.937	18.636	5.301	4.903	1.717	12.016
2013	24.601	19.397	5.204	5.101	1.768	12.528
2014	25.933	20.463	5.470	5.316	1.912	13.235
2015	26.621	21.138	5.483	5.332	1.914	13.891
2016	27.205	21.900	5.305	5.296	1.987	14.617
2017	28.189	22.725	5.464	5.383	2.095	15.246
2018	28.738	23.441	5.297	5.674	1.992	15.774
2019	28.080	22.983	5.097	5.561	1.550	15.872
2020	26.695	21.979	4.716	5.497	1.538	15.060
2021	28.797	23.507	5.290	5.725	2.013	15.785
2022	29.328	24.068	5.260	5.826	2.065	16.194
2023	29.819	24.588	5.232	5.920	2.114	16.572
2024	30.302	25.098	5.204	6.012	2.162	16.943
2025	30.775	25.598	5.177	6.103	2.209	17.307
2030	32.986	27.936	5.050	6.525	2.428	19.007
2040	36.439	31.588	4.851	7.185	2.771	21.663
2050	38.618	33.892	4.726	7.602	2.987	23.339
2060	39.775	35.116	4.659	7.823	3.102	24.229
2070	40.050	35.406	4.644	7.875	3.129	24.440
2080	39.778	35.118	4.659	7.823	3.102	24.231

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tarım dışı sektörlerdeki gelişmeler incelendiğinde ise 2021 yılı sonunda sanayi sektöründe 5,7 milyon olan istihdamın 2070 yılında 7,8 milyona yükselmesi ve sonrasında gerilemesi söz konusu olabilecektir. İnşaat sektöründe 2021 yılında 2 milyon olan istihdam sayısının 2070 yılında 7,8 milyona yükseleceği öngörülmektedir.

Hizmetler sektörü ise, 2021 yılında olduğu gibi, 2070 yılında da göre en fazla istihdam yaratan sektör olma konumunu koruyacaktır.

Şekil 53: Sektörel İstihdamın Gelişimi (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Bu veriler Türkiye’de mevcut eğilimlerin devam etmesi durumunda istihdam düzeyi ve sektörel dağılımında gelecek 50 yılda önemli bir değişme olmayabileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla gerek bu yapının korunmasının istihdam ve işsizlik boyutunda yaratacağı sorunların aşılması gerekse işgücü arzı ve istihdamının bilgi toplumuyla uyumlu hale getirilmesi için yeni ve farklı yaklaşım ve stratejilere ihtiyaç bulunmaktadır. İzleyen bölümde bu tespitler de referans alınarak işlevsel ve bütünsel öneriler ortaya konulacaktır.

4.3. TÜRKİYE İÇİN TOPLUMSAL BÜTÜN AÇISINDAN DÖNÜŞÜME YÖNELİK ÖNERİLER

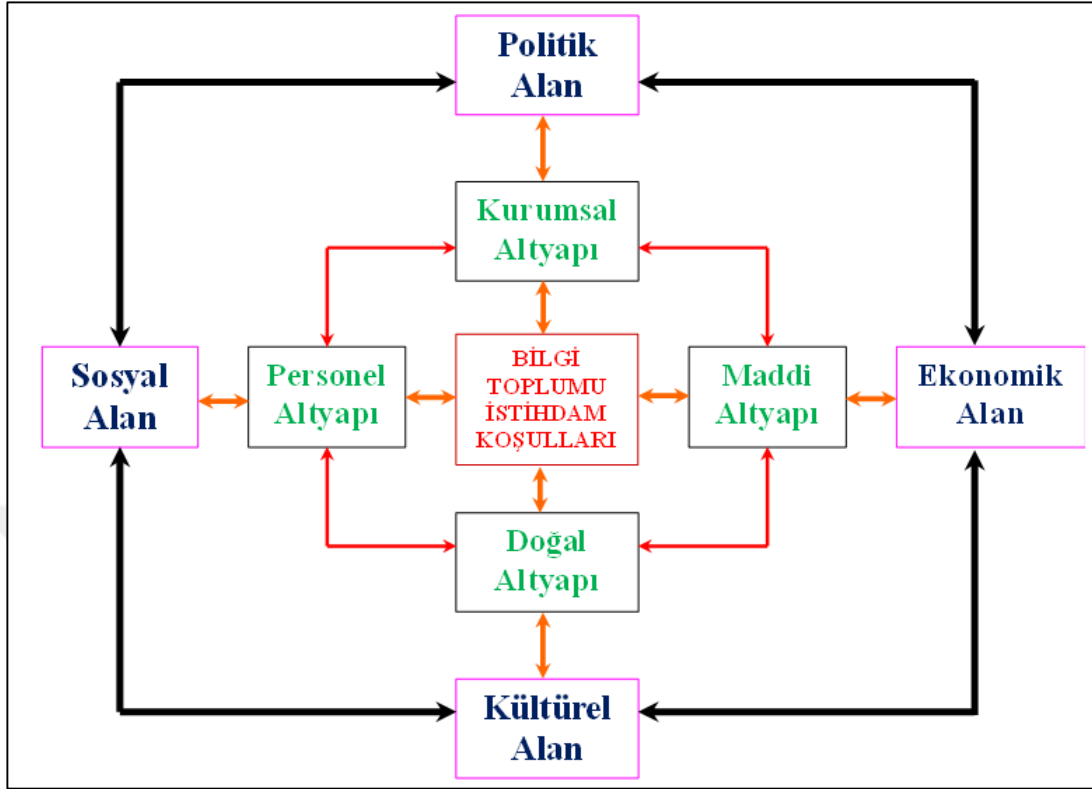
Bu bölümde, öncelikle TOPSES yaklaşımı çerçevesinde toplumsal bütünü oluşturan temel alanlara ilişkin öneriler, daha sonra da istihdam stratejisine, sektörel bazda istihdama, eğitim sistemine ve sosyal güvenlik sistemine yönelik öneriler ortaya konulacaktır.

4.3.1. Toplumsal Bütünü Oluşturan Alt Alanlara Yönelik Öneriler

Toplumsal bütünün alt alanlarındaki karşılıklı ilişkiler ve etkileşim toplumsal bütünün yapısını belirlemektedir. Bu durum bilgi toplumunda çok daha belirgin hale gelmiştir. Bilgi toplumuna dönüşümde teknolojinin öncelikle yansıdığı ve karşılıklı etkileşimin yoğunlaştığı ekonomik alan, teknolojik gelişmeleri diğer alanlara taşıyarak yaygınlaştırmaktadır. Bilgi toplumu sürecinde teknolojik gelişme ile toplumun entegrasyonu ve yaratılan uyum ortamı yeni sistem ve kurumlaşmaların, yapılacak önerilerin başarısını artıracığından toplumsal bütünün alt alanlarının mevcut durumunun dikkate alınarak çözümler geliştirilmesi önemli olacaktır. Toplumsal bütünün alt alanlarında mevcut durum değerlendirilerek teknolojik gelişmelerin etkileşimiyle yeni iş ve mesleklerde, çalışma koşullarında değişimin istihdam ve işsizlik üzerinde yapacağı olumsuz etkilerin asgari düzeye indirilebilmesini sağlayacak yeni karar, kural ve işleyişle sistem ve kurumlaşmaların oluşmasına yönelik önerilerin ortaya konması gerekmektedir.

Diğer taraftan bu öneriler ortaya konulurken toplumsal bütünü oluşturan alt alanların temel altyapı unsurlarıyla ilişkilerinin de dikkate alınması uygun olacaktır. Nitekim aşağıdaki Şekil 54'den görülebileceği gibi, politik alan kurumsal altyapı(yasalar, kurallar, kurumlar vb.), ekonomik alan maddi altyapı (yol, köprü, baraj, binalar vb.), sosyal alan personel altyapı (nüfus, işgücü, istihdam, eğitim vb.) kültürel alan da doğal altyapı (müzik, edebiyat, inançlar, ahlak vb.) ile karşılıklı etkileşim halinde birbirlerini şekillendirmektedir.

Şekil 54: Toplumsal Bütünün Alt Alanlarının Temel Altyapı Unsurlarıyla İlişkileri

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan oluşturulmuştur.

Bir ülkede gelişmiş bir ekonomik alan güçlü bir maddi altyapı, güçlü bir maddi altyapı ise gelişmiş bir ekonomik alan oluşumuna katkı sağlamaktadır. Yine politik alan demokratik, özgürlükçü ve adil olduğu ölçüde kurumsal altyapının ve işleyişinin niteliği de yüksek standartlarda olmakta, kurumsal altyapı nitelikli oldukça da politik alan topluma daha nitelikli hizmetler sunabilmektedir. Bunların yanında sosyal alan ve hem şekillendirdiği hem de /şekillendirildiği personel altyapısının durumunun da dikkate alınması gerekmektedir. Uzlaşmacı, işbirliğine açık, huzurlu ve yeniliklere açık bir sosyal yapı bağımsız, akılcı, ufku açık, uyum esnekliği yüksek bir personel altyapı oluştururken böylesi bir personel altyapı da sağlıklı, güçlü ve gelişime açık bir sosyal alan yaratmaktadır. Bir ülkenin doğal yapısı yani coğrafyası, iklimi, bitki örtüsü gibi unsurları kültürünü şekillendirmekte, kültürün şekilleniş biçimi de toplumun ahlak, inanç, estetik, sanat boyutlarını oluşturmaktadır. Tarihsel süreçte doğal altyapı ve insanlar/toplumda oluşan kültürel etkileşimin sonucu olarak hoşgörümlü veya tutucu anlayış ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan her bir toplumsal alt alan ve altyapı unsuru kendi içinde etkileşim halindeyken her diğer alt alan ve altyapıdan da etkilenmektedir. Bir başka deyişle tüm alt alan ve altyapı unsurları birbirleriyle yoğun etkileşim halinde bulunmaktadır. Bu etkileşimleri ve kilit hareket noktalarını dikkate almadan hem istihdamı artırmak hem de bilgi toplumuna geçişi sağlamak kolay olmayacaktır.

Bugünün Türkiye'sinde gerek istihdam ve işsizliğin genel durumu ile bilgi toplumuna uyum düzeyi ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlar ile maddi, personel, kurumsal ve doğal altyapının niteliği ve gelişmişlik düzeyini yansıtmaktadır. Bir başka deyişle bu boyutlarda gerekli noktaya gelineemediği için Türkiye ne istihdam sorunlarını çözebilmekte ne de bilgi toplumuna uygun yapılanabilmektedir. Bu nedenle, böylesi çok boyutlu bir zeminde, sadece istihdama yönelik politikalarla sonuç alabilmek olası görünmemekte, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlar ile maddi, personel, kurumsal ve doğal altyapı ve etkileşimleri dikkate alan bütünsel bir yaklaşımla hem istihdam sorunlarının çözülmesi hem de bu çözümlerin bilgi toplumuna geçişin aracı olarak kullanılabilmesi gerekmektedir. İzleyen bölümde bu anlayış çerçevesinde bazı öneriler ortaya konulacaktır.

4.3.1.1. Ekonomik Alanda Öneriler

Son yirmi yıllık süreç küresel kapitalist sistemin ve serbest piyasa oluşumunun tam anlamıyla işlerlik kazandığı bir dönem olmuştur. Devletin ekonomi politikası kararlarında kapitalist sistemin kural ve kurumları, uluslararası kuruluşların yönlendirmeleri rol oynamıştır. Ekonomik sürecin işleyişinde makroekonomik istikrar, verimlilik, büyüme, kalkınma ile rekabet gücünün artması ve fiyat istikrarı hedeflenirken, istihdam artışı, gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılması ve toplumsal refahın artırılması geri planda kalmıştır.

Türkiye'de ise bireysel ve toplumsal yaşamın ihtiyaçları olan ve maddi temelini oluşturan mal ve hizmetleri üretime ve tüketime hazırlayan, insanların kullanımına sunan ekonomik sistemde ülke kaynakları etkin kullanılmamış, kaynak dağılımında rekabet ortamı yaratılmadan iktidara yakın gruplara ve ekonomik güç odaklarına öncelik verilmiştir. Kaynakların verimli kullanılması, üretimin artırılması ve farklı kullanım yollarıyla bireysel ve toplumsal refaha ulaşılması için kültürel

geleneklerle, alışkanlıklarla, duygularla ve bilimsel gelişmeler ışığında ortaya çıkan davranış ve kararlar dikkate alınmamıştır. Kurumların görev ve yetki alanları birbirinin içine geçerek zayıflamış, etkinliği azalmıştır.

Yüksek faiz, yüksek enflasyon, cari açık, bütçe açığı ve Türk Lirası'nın değer kaybı, fiyat istikrarını, yatırımları ve dış borç stoku ile birlikte büyüme, istihdam ve gelir dağılımını da olumsuz etkilemiştir. Ülkenin bu sorunları aşmasında iktisadi temelli yaklaşım, kurumsal yapılanma, bilgi birikimi, nitelikli kadrolaşma ve çağdaş bir yönetim anlayışı gerekmektedir. Türkiye, makroekonomik sorunlarının çözümü için ötekileştirmeden uzak, toplumsal uzlaşa ile dayanışmanın, katılımcılığın, özgürlüğün ve laikliğin temel alındığı demokratik bir ortam yaratmalıdır.

Etkin para ve maliye politikalarıyla büyüme ve istikrarın sağlanması, adil gelir dağılımı gibi ekonominin işleyişi üzerinde etkili olacak süreç, kurallara dayalı olarak işleyen rekabet, piyasa ve sosyal politikalar gibi sistem, sektörel ve bölgesel yapılanmaya yönelik yapı politikalarında yetersizliği ortadan kaldıracak yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Para ve maliye politikalarında vergi ve gelir dağılımı adaletini sağlayacak düzenleyici ve denetleyici kurumların siyasi iradenin isteklerinden etkilenmeyen bağımsızlık düzeyine getirilecek, etkinliğini ve saygınlığını artıracak mevcut hukuksal düzenlemelerin eksiklikleri giderilerek işlerliği artırılmalıdır.

Mevcut ekonomik yapı yatırım ortamının gelişmesini, yeni teknoloji kullanımını ve üretimini, yüksek katma değerli üretimi, bölgesel ve sektörel gelişmeyi hedefleyen, istihdam sağlayan ekonomik yapıya dönüşmelidir. Türkiye, rekabetçi ve yenilikçi bir ekonomik yapıya ulaşılması için enflasyon, döviz kuru, cari açık, faiz, istihdam ve gelir dağılımındaki eşitsizlik sorunlarına çözüm bulacak, istikrarı sağlayacak ekonomi ve sosyal politikalarda bilgi ve beceri temelli yeni bir yapılanmaya gitmelidir.

Türkiye'nin sürdürülebilir büyüme sürecine girebilmesi için piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarına etkinlik, düzenleyici kurumlarına siyasi tercihler dışında bağımsız şekilde işlerlik kazandırarak makroekonomik istikrarı sağlaması gerekmektedir. Büyüme, istihdam yaratan ve adil gelir dağılımı sağlayan nitelikli bir büyüme olmalıdır. Bilgi ve yenilikçilik temelli yeni teknoloji üretimine dayanmayan, istihdam yaratmayan, adil gelir dağılımını ve toplumsal refahı gözetmeyen bir

büyümenin yaratacağı sorunlar toplumsal bütünün tüm alanlarını etkileyecektir. Sorunlardan her birinin birbiriyle etkileşim içinde olması sorunlardan birinin çözümüne yönelik uygulamaları etkisiz kılacaktır. Bu nedenle eş zamanlı ve eş yönlü bir çözüm yaklaşımı gerekmektedir. Nitelikli ve istikrarlı sürdürülebilir bir büyümeyi gerçekleştirebilmek için kamu kaynaklarının kullanımında verimlilik ve etkinlik, mal ve hizmet alımlarında rekabetçilik, şeffaflık ve hesap verebilirlik, adil gelir dağılımı kural ve ilke olarak benimsenmeli, toplumu bilgilendirecek doğru veri paylaşımına yönelik düzenlemelere gidilmelidir.

Türkiye, teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilecek, bilgi üretimi ve kullanımını ekonomi politikasında öncelikleri arasına alarak tüm karar birimlerini ve kurumlarını bu değişime yönelik yeniden yapılandırmalıdır. Yeniden yapılandırma, alanların birbiriyle ilişkili olması nedeniyle bir arada, eş zamanlı ve dengeli bir şekilde, bütüncül bir yaklaşımla bir toplum yapısına ulaşmayı hedeflemelidir.

Mevcut sermaye stokunun yenilenmesini, Ar-Ge ve eğitimi öne çıkaran, üretim ve ihracatta yüksek katma değerli, teknoloji yoğun sektörel gelişmelere dayanan, ekonomideki istikrarsızlığı azaltacak, yeni iş alanları ile istihdam yaratacak, kişi başına geliri artıracak, toplumsal refaha katkı sağlayacak kamu yatırımlarına öncelik verilmelidir. Kamu yatırımları kanalıyla ekonomik ve teknolojik dönüşümü gerçekleştirmede istihdamı artıracak yenilikçi yatırımlar için riskli görülen alanlarda yeni piyasalar yaratılarak özel sektör yatırımlarını destekleyici rol üstlenilmelidir.

Kamu piyasa yapıcı işlevini etkinleştirmeli, teknoloji ve yenilik yatırımlarıyla yüksek teknoloji bir yapıya geçişi hızlandırmalı, ihracatta nitelikli ürün çeşitliliğine yönelerek sürdürülebilir büyüme hedefi için sektörel değişimi de gerçekleştirmelidir. Kamu yatırımlarının, piyasa başarısızlıklarını giderme ve piyasa yapıcılığı görevini yerine getirmede kamu ve özel sektör birlikteliği içinde hangi alanları kapsayacağı belirlenmelidir. Bu doğrultuda yönetim etkinliğini sağlayacak kurumsal yapı ve kamu yönetim sisteminin niteliği artırılmalı, izleme değerlendirme süreçleri geliştirilmelidir.

Başarılı para ve maliye politikalarıyla sağlanacak istikrarlı döviz kurları, yatırımları destekleyecek düzeyde faiz oranları ve fiyat istikrarı yerli yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımları artıracak ortamı yaratarak, bilim ve yeniliğe dayalı teknolojik yatırımlarla yüksek teknoloji üretim ve verimlilik artışı dış ticaret açığını azaltabilecektir. Doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına yönelik uzun vadeli

yatırım ve yenilikçi teknoloji girişini sağlayacak planlamalar ve yeni düzenlemeler yapılırken, yatırımların istihdam yaratıcı yönü de dikkate alınmalı, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığına dayalı güven verici bir ortam sağlanmalıdır.

Sektörel ve bölgesel yapılanmada, mal ve hizmet üretiminin mekânsal planlamasında önemli bir ilerleme sağlanamamış, yapılanma genellikle alt yapının yeterli olduğu bölgelerde, kentlerde ve çevrelerinde yoğunlaşmış, istihdam olanaklarının arttığı bu alanlar göç alarak işgücü arzını artırmıştır. Rekabet gücünü artırmak, sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirmek, yatırımları, yeni istihdam alanları ile istihdamı ve refah düzeyini artırabilmek için sektörel ve bölgesel gelişmeyi amaçlayan düzenlemelere yer verilmelidir.

Bölgelerin demografik yapısı, doğal kaynakları, sektörel kümelenmesi ve gelişmişlik düzeyi dikkate alınarak, yaşam kalitesini artıracak yatırım planlamaları ile bölgeler arasında göçü önleyecek, istihdam yaratacak, toplumsal refahı sağlayacak şekilde kaynakların dengeli dağılımı gözetilmelidir. Bu bölgelerde teknoloji kullanımının geciktiği, emek yoğun faaliyet gösteren KOBİ'lerin varlıklarını sürdürebilmesi, kayıt dışılığa ve istihdam kayıplarına neden olmaması için verilecek vergi, sigorta primi ve enerji gibi desteklerin maliyeti ile işsizliğin getireceği toplumsal maliyetler arasındaki tercihler bütüncül yaklaşımla istihdam odaklı yapılmalıdır. Özellikle geri kalmış bölgelerde merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki ilişki güçlendirilerek üretim ve istihdam artışına yönelik olarak sivil toplum kuruluşlarının, örgütlerin kısaca bölgesel gelişmeye katkı sağlayacak ve bundan yararlanacak tüm paydaşların duyarlılığı artırılmalıdır.

Sermaye piyasalarının genişlemesine, gelişmesine ve derinleştirilmesine yönelik yeni düzenlemelere gidilerek girişimcilerin, firmaların ve özellikle KOBİ'lerin daha avantajlı finansmana erişimi sağlanmalı, mal ve hizmet üretimlerini artıracak sürdürülebilir yeni teknolojiye geçiş yatırımlarını gerçekleştirmeleri, istihdam yaratmaları teşvik edilmelidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Türkiye'de gerek istihdam artışının sağlanması gerekse bilgi toplumuna uyum açısından ekonomik alanının bütünüyle yeniden yapılanması; yatırım, üretim, inovasyon, rekabet boyutunda gelişmeler sağlanması gerekmektedir. Bunların gerçekleştirilebilmesi için ayrıca ekonomi politikalarına ilişkin yönetsel kapasitenin niteliğinin ciddi oranda artırılması, kurumsallaşmanın

güçlendirilmesi ve makro ekonomik iklimin bilgi toplumunun ihtiyaçlarına cevap verecek yatırım, üretim ve istihdam açısından yeterli ve cazip hale getirilmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle mevcut makro iklim, ekonomi politikaları, politika yapımcısı kişi ve kurumların niteliği ve öncelikleri ile Türkiye'nin bilgi toplumuna geçişi ve istihdam sorunlarını çözmesi mümkün olamayacaktır.

4.3.1.2. Politik Alanda Öneriler

Türkiye'de devleti yönetecek siyasi irade seçim sistemi ile belirlenmekte ve meşruiyet kazanmaktadır. Seçmen iradesini belirleyen oy dağılımı politik yönelişi ve politik sistemin şekillenmesini, karar birimini ve birlikte çalışacağı bürokrasiyi belirlemekte, politik alanın işleyişi seçim sistemi ve bürokrasi tarafından koordine edilmektedir. Türkiye'de seçmen iradesi bireysel katılımların yer aldığı, sosyal grupların ve adaylarının geri planda kaldığı, partilerde lider egemenliğine dayalı katılımcı olmayan parlamenter demokrasi ortamında gerçekleşmektedir. Parlamentonun işlevinin azaltıldığı, muhalefetin kontrol görevi yapamadığı, lider egemenliğine dayalı yeni hükümet sistemi ile iktidar kullanımının geçerli olduğu etkin işlemeyen demokratik sistem, bilgi toplumu sürecini yönetmede güçlü bir politik irade ortaya koymada, politik alanda olduğu gibi teknolojik ve ekonomik alanlarda da yeni yapılanmalar ve kurumlaşmalar oluşturmada, ilke ve kurallara dayalı kurumsal politikalar ve alt yapı politikaları belirlemede yetersiz kalmaktadır.

Bilgi toplumuna dönüşüm, sosyal grupların ortak değerlerinin ve katılımlarının yer aldığı katılımcı demokrasiyle, kural ve ilkelere dayalı sistemlerle uyumlu kurumlaşma ortamında gerçekleşebilecektir. Türkiye'nin kurumsal yapılanmasındaki yeterlilik düzeyi toplumsal dönüşümde önemli rol oynayacaktır.

Yönetişim göstergeleri Türkiye'de siyasi istikrarın bozulduğunu, hukukun üstünlüğünün, kamu yönetimi etkinliğinin, ifade özgürlüğünün ve hesap verebilirliğin işlemediğini, denetleyici ve düzenleyici kurumların bağımsızlığının aşındırıldığını, yolsuzluğun kontrolünün zayıfladığını, son dönemlerde ise bu olumsuz gelişmelerin en üst düzeye çıktığını ortaya koymaktadır.

Ülkenin kalkınmasında temel unsurlardan birini oluşturan hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığının zayıflamasının, belirsizliğin artmasının, yasaların

esnetilmesinin, kural dışı kararların alınmasının ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısı üzerinde olumsuz etkiler yapması kaçınılmazdır. Yerli yatırımcıların ve özellikle yabancı yatırımcıların siyasi ve ekonomik istikrarın, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığının olmadığı, tarafsız ve bağımsız kararların verilemediği ülkede yeni yatırımlar yapması, var olan yatırımlarını artırması beklenmemelidir.

Türkiye, bilgi toplumunun gerektirdiği kurallara, ilkelere ve sistemlere dayalı kurumsal altyapısını, bireylerde ve topluluklarda uzlaşının sağlandığı örgütlü bir toplum yapısını oluşturmada, bilim temelli uzun dönemi kapsayan, sürekli ve sürdürülebilir, etkin sonuçların ortaya çıkabileceği sistemlere ve bu sistemlere dayalı kurumlaşmalara yönelmeden toplumsal dönüşümde ilerleme sağlayamayacaktır.

Türkiye'nin, çoğulcu demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, yargı bağımsızlığının, insan hak ve özgürlüklerinin geçerli olduğu, bilgi temelli, hesap verebilir, şeffaf, verimlilik artışını amaçlamış, sosyal ve ekonomik gelişme modelinin esas alındığı bir ülke görünümü sergileyecek yeni bir yapılanmaya ihtiyacı vardır. İktidar, siyasi beklentilerini aşan kararlı bir irade ortaya koymalı, söylem ve eylem birliği içinde ekonomik ve teknolojik gelişme ile istihdam önceliklerinin belirlendiği, hukuka bağlılığın ve kuvvetler ayrılığı prensibinin, şeffaf ve açık yönetim şeklinin, yetki ve sorumlulukların güçlendirildiği, toplumsal kutuplaşmadan uzaklaşılarak ifade ve din özgürlüğü, laiklik ilkesi ve kültürel haklar olmak üzere tüm hak ve özgürlüklerin benimsendiği, katılımcılığın ve çoğulculuğun öne çıktığı yeni bir yapılanmaya gitmelidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, hem istihdam artışının sağlanması hem de istihdam artışı yoluyla bilgi toplumuna geçişin hızlandırılması için politik alanın özgürlükler ve demokrasi standartları açısından daha nitelikli bir düzeye gelmesi, böylece özgür düşünebilen, hayal gücünü inovatif ürünler üretmeye kanalize edebilen bir toplum ve iklim oluşturulması gerekmektedir. Bunun için de ayrıca kurumsal altyapı ve işleyişindeki eksikliklerin giderilmesi gereği de unutulmamalıdır.

4.3.1.3. Sosyal Alanda Öneriler

Türkiye'de toplumsal boyutta genel olarak akıl ve düşüncenin özgürleşmediği, bağımlılığa dayalı kişiliğin oluştuğu, bilimsel dünya görüşünün yer bulmadığı, neden-

sonuç ilişkisine dayanmayan bakış açısı yerleşmiştir. Bilimsel temellerden uzaklaşmış bakış açısı mevcut ilke, kural ve yasaların etkinliğini azaltmış, geleneksel düşünce kalıbına uygun yeni ilke, kural ve yasalar işlerlik kazanmaya başlamıştır. Bu durum toplumda bilime dayalı, etkin işlerliği olan sürdürülebilir sistemlerde ve kurumlaşmalarda gecikmeye neden olmuştur.

Bilim ve teknoloji temelli bakış açısı tam anlamıyla yerleşmediğinden toplumun büyük bir kesiminde dini temellere dayalı korumacı, tutucu anlayış bireyin bağımsız karar vermesini etkilemiş, bağlı bulunduğu örgüt, dernek veya sosyal grup liderinin yönlendirmesi öne çıkmıştır. Eğitim ve eğitim düzeyinin, sosyal konum ve saygınlık belirleyicisi görülerek önem kazanmasına rağmen, bilgi, beceri ve yenilikçilik anlayışının öne çıkmadığı toplumda bağımlılığa dayalı ilişkiler politik alandan iş hayatına ve istihdam edilebilirliğe kadar yansımıştır.

Geleneksel düşünce, ideolojik ve ötekileştirici yaklaşımlarla birlikte iş insanları ve mesleki örgütlenmelere, sendikalara, eğitim sistemine, sosyal yardımlara kadar yerleşerek politik ve ekonomik alanda güçlenmiş, devletin kaynak aktarımlarında ön sırada yer almıştır. Bireylerin belirli bir sosyal grup içinde olması, politik yaklaşımları ve bağımlılık ilişkilerinin düzeyi karar süreçlerinde etkinliğini artırmıştır. Bu gelişmeler sosyal alanda toplumsal uzlaşyayı, bütünleşmeyi, işbirliğini sağlayacak sosyalleşme ortamı yaratamamakta, yaratıcılığı, başarıyı ve katılımcılığı hedefleyecek bağımsız kişiliğin gelişmesinde, artışında olumsuz rol oynamaktadır.

Türkiye, bilgi toplumuna dönüşümün eşiğinde olsa da bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, sektörel gelişmeler çalışma biçimlerini ve istihdam yapısını değiştirmeye, bu sektörlerde çalışanlar bilim ve teknoloji temelli yetkinlikleriyle, ilişkileriyle orta sınıfın üzerinde bir konuma sahip olarak sosyal yapıda yeni bir sınıfsal yapıyı oluşturmaya başlamıştır. Çoğunlukla kentlerde yerleşik yeni sınıfsal yapı ve yüksek gelir gurubunda yer alan işveren, siyasi iradeye yakın çıkar grupları, rantiyeci ve bürokratik kesim ile kırsaldan çalışmak için göç edenlerle yoksul kesimlerin yerleşim yeri, yaşam ve konum farklılıkları sosyal yapılanmanın boyutunu ortaya koymaktadır. Plansız kentleşme, ekonomik istikrarsızlık, gelecek belirsizliği, yetersiz yatırımlar, istihdamdaki gerileme ve işsizlikteki artışın gelir dağılımında yarattığı bozulma toplumda sosyal farklılaşmaya neden olmakta, uzlaşmadan, dayanışmadan ve sağlıklı işleyecek sosyal yapıdan uzaklaştırmaktadır.

Bilgi toplumu dönüşüm sürecinde büyüme odaklı istihdam artışının gerçekleşmemesinin, ücretlerdeki gerilemenin, asgari ücretin ortalama ücret olarak benimsenmesinin getirdiği gelir dağılımındaki bozulmanın sosyal politikalarla desteklenerek orta ve alt sınıfların yaşam koşullarının iyileştirilmemesi sosyal bütünleşmeyi zayıflatmaktadır.

Ekonomik ve teknolojik gelişmelerin temelinde insanın yer alması sosyal sermayeyi, bilgi ve beceriye sahip entelektüel bireylerin yetiştirilmesini yani beşeri sermayenin oluşturulmasını sağlayacak sosyal ortamın yaratılmasını gerekli kılmaktadır. Toplumsal uzlaşının sağlandığı sosyal ortama, bilgi toplumunun gerektirdiği yenilikçi dünya görüşü ve düşünceyi benimsetecek zihniyet değişimine, iş birliğine ve başarıya odaklanmış nitelikli bireylere, sosyal örgütlenmelere ulaşmak için hayat boyu öğrenmeyi de kapsayan çağdaş eğitim ve öğretim sistemine geçilmelidir.

Çağdaş eğitim sisteminin yaratacağı beşeri sermaye yenilikçi girişimcileri ve dolayısıyla yeni iş alanlarını, nitelikli işgücünü ortaya çıkararak bilgi, teknoloji ve yenilik temelli toplumsal dönüşümün getireceği istihdam kayıplarını azaltacaktır. Buna rağmen işini kaybedenlerin ve mevcut işsizlerin istihdam edilme olasılığı azalacağından sosyal koruma ve sosyal güvenlik sisteminin işlevini artıracak yeni bir yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizliği, dışlanmayı, kutuplaşmayı ve sosyal farklılıkları azaltıcı, toplumsal bütünleşmeyi öne çıkaran sosyal politikalar geliştirilmelidir.

Hızlı ve çarpık kentleşmenin yarattığı olumsuz yaşam koşulları karşısında işini kaybeden, iş bulamayan işsizlerin ve ailelerinin uzun süreli geçim zorlukları sosyal güvenlik politikalarıyla azaltılmaya çalışılırken, tersine göçün teşvik edilerek geldikleri yöre ve bölgelerde yerleşmelerine yönelik düzenlemeler geliştirilmelidir.

Çalışma hayatında yeni istihdam biçimlerinin ve işgücü yapısındaki değişimin ortaya çıkması, sendikal örgütlenmenin işlevinin azalması işçi ve işveren ilişkilerini yeniden düzenleyecek, bireyi, istihdamı ve güvenceyi öne çıkaran yaklaşımın benimsendiği yeni bir istihdam stratejisinin belirlenmesini gerektirmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, bilgi toplumuna hem istihdam hem de sosyal boyutta uyum için Türkiye’de birey tipolojisi, insan ilişkileri, birey toplum etkileşimi boyutlarından yenilenmeye, buna imkan sağlayacak en önemli faktör olması nedeniyle

de zihniyet devrimine ve eğitim sisteminde yenilenmeye ihtiyaç vardır. Yeterli iş ve istihdam imkanı için inovatif bir ekonomi, bunun için inovatif bireyler, inovatif bireyler için özgür akla ve aklını kullanma cesaretine sahip bireyler ve bunlara imkan sağlayacak sosyal bir yapı gerekmektedir. Dolayısıyla hem birey hem aile hem toplumsal hem de etkileşim düzeyinde yeni bir iklim ve personel altyapının gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

4.3.1.4. Kültürel Alanda Öneriler

Türkiye’de genelde geleneksel ve tutucu dünya görüşü hakim olduğundan teknoloji ve ekonomi etkileşimiyle başlayan, süreç içinde sosyal ve politik alanı da etkileyen değişim geçmişin değer ve davranışlarının korunduğu kültürel alana aynı ölçüde yansımamıştır. Kültürel alanın değer, norm ve davranışları politik ve ekonomik alana taşınarak güçlenmiş, toplumda katılımcı ve paylaşımcı değerler aşınarak, hoşgörüye dayalı çoğulcu kültür yapılanması zedelenmiştir. Politik ve ekonomik alanın dışında tutulan ve ötekileştirilen farklı inanç ve etnik kökene dayalı kültürel yapılarla çatışmacı bir ortam yaratılmış, farklı kültürel değerlerle hoşgörü ve iletişim içinde toplumsal bütünlüğü sağlamak güçleşmiştir. Kültürel değerlerde ve amaçlarda birliktelik, işbirliği ve uzlaşa çerçevesinde bilgi temelli yenilikçi kurumsallaşma sağlanamamış, bilgi toplumuna dönüşüm yeteri kadar benimsenmemiştir. Kültürel farklılıklar kırsalda olduğu gibi kentlerde de belli yerleşim alanlarında yoğunlaşmayı getirmiş, aile yapılarında, örgütlenmelerde ve eğitime yaklaşımlarda belirgin ayrışmayı ortaya çıkarmıştır.

Toplumsal bütünü oluşturan gruplar ve bireylerin kültürel farklılıkları politik ve ekonomik alanda ayrıştırılmadan ve ötekileştirilmeden eşit değer bulacak, katılımcı demokrasiyi ve toplumsal dönüşümü besleyecek, geliştirecek, uzlaşa ve hoşgörünün hakim olduğu çoğulcu kültürel değerlerle bilimsel, yenilikçi düşünce yapısının birleşeceği ve bireylere kazandırılacağı bir strateji benimsenmelidir.

Toplumda kültürel farklılıkları ve hoşgörü kültürünü, ulusal ve küresel dinamikler çerçevesinde kültürel değerleri koruyarak bütünleştirmeye, bilgi toplumu dönüşümünü gerçekleştirmeye yönelik, eğitim ve öğretim programlarını da kapsayan etkin kültürel politika uygulamalarına yer verilmelidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse Türkiye'nin kültürel alanı, bilgi toplumunun gerektirdiği çok boyutluluk, çok kültürlülük ve güçlü empati anlayışı çerçevesinde ahlaki, inançsal, sanatsal, bilimsel ve eğitimsel açılardan yeniden yapılandırması, adeta bir Rönesans başlatması gerekmektedir.

4.3.1.5. Teknolojik Alanda Öneriler

Bilgi toplumuna dönüşümde yeni teknolojilerin geliştirilerek kullanımının yaygınlaştırılması, verimlilik artışı ve büyümenin en önemli belirleyicisidir. Toplumda yaratıcılık ve yenilikçiliği ortaya çıkaracak, var olanı değiştirecek ve geliştirecek bir anlayışla yeni teknolojiler üretmek yerine geleneksel teknolojileri kullanma veya teknoloji ithalatı ile kolaycılık benimsenmiştir. Bu nedenle, Türkiye'de ağırlıklı olarak geleneksel ve mekanik yapıdan yenilikçi ileri teknolojilere geçişte, yeni bilgi ve teknoloji üreten bir sistem oluşturarak mekan ve zaman boyutları içinde yenilikçi gelişmenin sürekliliğini ve sürdürülebilirliğini sağlayacak bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde belirgin bir ilerleme sağlanmadığı görülmektedir.

Türkiye'nin Ar-Ge faaliyetlerinde, patent ve faydalı model geliştirmede geri kalmışlığı, nedensellik ve mantık ilişkilerine dayanan bilimsel dünya görüşünün, teknoloji üretebilecek motivasyonun, bilim bazlı karar mekanizmasının, kamu, özel sektör ve üniversite koordinasyonunun, ulaşılan bilginin bilimsel test ve deneylerle kontrolünün yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bunların yanında, teknolojik alanda yenilik ve teknoloji üretebilecek ortamı ve işbirliğini yaratacak kurumlaşmanın yetersiz olduğu söylenebilir.

Ülkelerin bilgi toplumuna dönüşümünde eğitim, bilgi ve teknoloji üretebilecek insan kaynağının yetiştirilmesinde önemli katkı sağlamıştır. Bilgi üretip bilgiyi katma değere dönüştürmüş ülkeler, küresel rekabet ortamında başarılı olmuşlardır. İnsan kaynağı bu başarıda bilginin üreticisi ve kullanıcısı olarak önemli bir rol almakta, ülkelerin bilgi toplumu stratejilerinde öne çıkmaktadır. Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşebilmesi Ar-Ge faaliyetlerinin ve ayrılan kaynakların artırılması yanında eğitime verilen önemle oluşacak nitelikli insan kaynağıyla doğrudan ilişkilidir. İnsan kaynağının niteliği ve niceliğinin, Ar-Ge faaliyetleri ile harcamalarının katma değere

dönüşmesinde belirleyici olması Ar-Ge çalışan sayısının artırılmasını, yetenek ve deneyimlerinin geliştirilmesini gerektirmektedir.

Yeni teknoloji ve ürünlerin geliştirilmesini sağlayacak, nitelikli işgücü istihdamı yaratacak Ar-Ge merkezleri yaygınlaştırılmalı ve Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payı artırılmalıdır. Ar-Ge çalışmalarında kamu, özel sektör ve üniversite işbirliği ile yüksek katma değerli üretim hedeflenmeli, bu birlikteliğin etkinliği sadece sanayide değil tarım ve hizmetler alanında da artırılarak yeni iş yaratımları ve istihdam artışı desteklenmelidir. Ar-Ge temelli girişimcilik ruhunu destekleyen bilim, teknoloji ve yenilikçiliği şekillendirecek ortamın yaratılması teşvik edilmeli, yaratıcılık ve yenilikçilik çalışmalarıyla ortaya çıkacak yeni girişimlerin yaratacağı istihdam dikkate alınarak kamu desteği artırılmalıdır. Ar-Ge'ye, yenilikçiliğe yaklaşım, nitelikli işgücündeki yetersizlik, yeni teknolojilerde yatırım maliyetlerinin yüksekliği ve finansmana erişim güçlüğü yüksek teknolojlili üretimi ve ürün ihracatının artışı engellemektedir. Türkiye, firmaların küresel rekabete hazır olması için yüksek teknolojlili üretimi, Ar-Ge'ye yatırımı destekleyici teşvik mekanizmalarını ve vergi uygulamalarını güncelleyerek yatırım maliyetlerini düşürme yanında rehberlik ve danışmanlık hizmetleri verebileceği programları da oluşturmaktadır.

Toplumun büyük kesiminde bilgi toplumuna dönüşüm yaklaşımı yer bulmamış, insan kaynakları yaratıcı ve yenilikçi alanlarda etkili olamamıştır. Türkiye'de fikri mülkiyetin patent ile korumaya alınması tam anlamıyla işlerlik kazanmamıştır. Yerli patent ve faydalı model tescillerindeki başarısızlık yaratıcılığın, yenilikçiliğin ve değeri yüksek fikri mülkiyetlerin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Ar-Ge faaliyetlerinin, patent sayılarının artışına ve ticarileştirilmesine, ürünlerinin markalaşmasına bağlı olarak katma değeri yüksek bir ekonomiye dönüşüm için gerekli, bilimsel araştırmalara ekonomik değer kazandıracak kamu, özel sektör ve üniversite birlikteliğinde, Ar-Ge ve yenilikçilik faaliyetlerinin kurumlaşmasında ilerleme sağlanamamıştır. Kamu kurumları, bilgi üretimi ve fikri mülkiyet konusunda teşvik edici rol üstlenmeli, teknoloji geliştirme ve yenilikçilik ile bilgi toplumu yolunda katkı verecek girişimleri ödüllendirecek uygulamaları geliştirmelidir.

Sanayi toplumunun geleneksel sanayi yapısı, bilgi toplumunda bilgiye dayalı, yüksek teknoloji gerektiren, yüksek katma değer yaratan ve nitelikli işgücünün öne çıktığı bir yapıya dönüşmüştür. Ülkenin imalat sanayinin gelişmişlik düzeyini yansıtan önemli gösterge sanayi ihracatı içindeki yüksek teknoloji ürün ihracatının payının büyüklüğüdür. Türkiye, imalat sanayinde hızla teknolojik dönüşümünü gerçekleştirerek, küresel ekonomideki rolünü değiştirecek atılım yapmak zorundadır. Türkiye’de imalat sanayinin büyük bir kısmında üretilen ürünlerin katma değeri işgücü ağırlıklıdır. Sanayinin küresel rekabet ortamında dış pazarlarda başarılı olabilmesi ürünlerdeki katma değer işgücü ağırlığını azaltarak bilginin ve yüksek teknolojinin payını artırmadan geçmektedir. Türkiye, geleneksel sanayi yapısında bilgiye dayalı, yenilikçi, sürekli ve sürdürülebilir bir sanayi stratejisiyle yüksek katma değerli, yüksek teknoloji ürün ihracatı payını artıracak dönüşümü sağlamalıdır. Stratejik önceliği olan ürün ve teknolojiler belirlenerek yüksek katma değerli, yüksek teknoloji ürün kapasitesi ve çeşitliliği artırılmalı, yeni sektörler ve firmaları güçlendirerek istihdam yaratıcı teşvikler uygulanmalıdır.

Küresel rekabet ortamında güçlü kalmak, gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmek için Türkiye’nin yönünü belirlemede ve çeşitli yapısal zorlukları aşmada sanayi 4.0 dönüşümü en gerçekçi çözüm yolu olabilecektir. Türkiye sanayi 4.0 dönüşümünde geri kaldıkça diğer ülkelerde sanayi 4.0 dönüşümünün hızla gerçekleşme yoluna girmesi ülkeyi rekabette zayıflatacak, maliyet baskısı yaratacak, sürekli bir şekilde etkileşim içinde gelişen teknolojilere, eğitilmiş ve nitelikli insan kaynağına ulaşılması ve açılacak aranın kapatılması oldukça güçleşecektir. İşgücü açısından sonuçları işsizlikte artış, işgücü niteliğinde yetersizlik ve gerileme olarak ortaya çıkacaktır. Bütün bunlar Türkiye’yi yatırımlarda azalışla, düşük katma değerli üretimin ağırlıklı olduğu ekonomik yapıyla bir sarmalın içine sokacaktır. Türkiye, küresel pazarda rekabet gücü belirleyicilerindeki değişim ve çeşitlilik hızı nedeniyle düşük maliyetli işgücü ve lojistik avantajlarını kaybedebileceğinden, rekabet gücünü artırabilmesi ve sürdürülebilirliğini sağlayabilmesi için sanayi 4.0 dönüşümünü hızla gerçekleştirmelidir.

KOBİ’lerin kurumsallaşması ve kurumsal yetkinliklerinin artırılmasına, Ar-Ge yeterliliklerinin geliştirilmesine, nitelikli işgücü talebinin karşılanmasına yönelik teşvik mekanizmaları geliştirilmeli, üretkenlik düzeyini artırmak ve yeni teknolojilerin

kullanımı için kamu, sanayi ve üniversite işbirliği güçlendirilmeli, finans ve danışmanlık hizmet desteği artırılmalıdır.

Türkiye'nin BİT malları ve hizmetleri ihracatındaki payıyla oldukça geride kaldığı ve ithalatçı konumunda olduğu görülmektedir. Türkiye, üretim ve ihracatta uluslararası düzeyde rekabet gücünü ve pazar payını artırabilmesi için bilgi iletişim teknolojilerinde gerekli gelişmeyi sağlaması uzun ve zorlu bir süreci kapsamakta, kararlılık ve doğru politikaların uygulanmasını gerektirmektedir. Türkiye'de donanım üretim merkezlerinin, yazılım ve bilgi teknolojileri hizmetleri sektörlerinin küçük olması, iletişim sektöründe yeni istihdam yaratılamaması, diğer sektörlerde de bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımındaki yetersizlik bilgi ve iletişim sektöründeki istihdamın toplam istihdam içerisindeki payını düşürmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik ve sosyal alanda yaygınlaşması, diğer sektörlerin teknolojik gelişiminde de önemli katkılar sağlayarak nitelikli işgücü istihdamını ve rekabet gücünü artıracaktır. Türkiye'de BİT sektörü ile nitelikli işgücünün gelişmesi için hızla yeni strateji ve politikaların uygulamasına geçilmesi ve bu alanlarda istihdam yaratacak yatırımların desteklenmesi gerekmektedir.

Türkiye, bilgi toplumu dönüşüm sürecini yönetirken öncelikle değişimin belirleyicisi bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere ithal teknoloji kullanımını zaman içinde azaltacak, yeni teknoloji üretimini gerçekleştirebilecek bilim ve teknoloji politikalarına yönelik çalışmalarına hız kazandırmalıdır. Ülke koşullarına uyumlu, geleceğe cevap verebilecek, gelişmelere açık ve yatırımlarla yaygınlaşmaya elverişli nitelikleri içeren teknoloji seçimi yapılmalıdır. Bilişim alt yapısı eksiksiz geliştirilmeli, sürekli yenilenmeli, bilim ve teknoloji temelli yenilikçi gelişmelere uyumu artırılmalıdır. Türkiye, dönüşüm sürecinde ekonomideki gelişmesini verimlilik ve ücret düzeyi düşük sanayi yapısından büyümeye önemli katkı sağlayacak çağın gerektirdiği teknoloji yoğun, verimliliğin arttığı, yüksek katma değer yaratan, ithalat bağımlılığını azaltan, istihdamın yüksek ücret düzeylerine ulaştığı sanayi yapısına dönüştürmeli ve ihracatını teknoloji yoğun ürünlerle artıracak politikalara yönelmelidir. Sanayi politikaları, yatırımların artırılmasında yatırımcının belirsizlik ortamının giderilmesi, nitelikli işgücü ve finansman kaynaklarının geliştirilmesi yönünde etkin ve belirleyici olmalıdır.

4.3.2. İstihdam Stratejisine Yönelik Öneriler

Türkiye ulusal plan, program ve çalışmalarda sürdürülebilir büyüme ile rekabet gücünü artırmayı hedeflerken istihdam artışında ve yeni istihdam yaratılmasında büyüme ile işgücü talebinde artış yaklaşımı sergileyerek önlemlerini ve uygulamalarını bu yönde belirlemiştir. İstihdam artışı başlı başına bağımsız bir amaç olmamış yatırımlara ve ekonomik büyümeye bağımlı bir değişken olarak değerlendirilmiştir.

Küreselleşme ve bilgi toplumuna dönüşüm süreci, ülkeye yatırım yapacak ve mevcut yatırımlarıyla üretimde bulunan uluslararası firmalar ile özellikle ihracata yönelik yerli firmaların rekabet ve strateji tercihleri doğrultusunda istihdamda, işgücü niteliğinde ve güvencede, ücretlerde, çalışma koşullarında artan esneklik beklentileri işgücü piyasasını dönüşüme zorlamaktadır. Dönüşümün işgücü piyasası ve istihdam üzerinde yapacağı etkileri en aza indirecek, önemli ekonomik ve toplumsal sorunlar yaratmayacak yeni işgücü ve istihdam politikalarına ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gelişmekte olan Türkiye'nin demografik yapısı, eğitim düzeyi, istihdam ve işsizlik ile makroekonomik görünümü, teknolojik gelişimi, düşük asgari ücretin yaygınlaşması, sosyal güvenlik sistemindeki yetersizlik gibi olumsuzluklar güvenceli esneklik uygulamasının işgücü tarafından benimsenmesini ve işlerlik kazanmasını güçleştirmektedir. Türkiye makroekonomik göstergeler, kurumsal yapı, teknoloji üretme, beceriler, eğitim sistemi ve sosyal koruma gibi alanlarda yeterli ilerleme sağlamadan işgücü piyasasının katılıklarını öne çıkararak güvence ve esnekliğe odaklandığı, istihdam edilebilirliği sadece işgücünün niteliğine bıraktığı bir istihdam stratejisiyle zorlu bir sürece girmektedir.

Güvenceli esneklik işgücü tarafından öncelikle esnetilmiş güvence, işini kaybetme, ücretlerin düşürülmesi, çalışma koşullarının zorlaştırılması ve sosyal hakların kaybedilmesi olarak algılanacak, ülkenin istikrarsız ekonomik ortamında çalışandan daha çok işverene yönelik koruma ve iyileştirmeler olarak değerlendirilerek tepkilere neden olabilecektir. Güvenceli esneklik işveren açısından rekabet gücünü artırma ve istihdamın sürdürülebilirliği için gereklilik olarak savunulurken, uygulama detayları ortaya çıktıkça makroekonomik dengeler ile rekabet gücünün artması için

işgücü piyasalarının işveren lehine yeniden düzenlendiği ve kuralsızlaştırıldığı algısı artacaktır.

Türkiye istihdamda artış sağlamak ve işsizliği azaltmak üzerine nüfustaki gelişmelerin, göçmen politikasının, makroekonomik görünümün, dönemin toplumsal ve teknolojik gelişmelerinin de dikkate alındığı bütüncül bir istihdam stratejisi geliştirmelidir.

İşgücü piyasasında, ücret farklılıkları ve ücret belirlemedeki kuralsızlık, sendikal örgütlenmedeki gerileme, işsizlik tazminatındaki yetersiz kapsayıcılık, kayıt dışılıktaki yaygınlık, kıdem tazminatı, nitelikli işgücü talebi artışı ve istihdam vergileri gibi katılıkların bir kısmının işveren bir kısmının da çalışanlar lehine hafifletilmesi gerekmektedir. İşgücü piyasasındaki katılıkların işveren lehine giderilmesinin istihdam artışı getireceği yaklaşımı yerine yeni iş yaratmanın, işgücünün eğitim ve beceri düzeylerindeki artışın istihdam artışına dolayısıyla Türkiye'nin ekonomik performansının artışına katkı sağlayacağı görüşü benimsenmelidir.

İstihdam stratejisi belirlenirken karar vericiler tarafından diğer sosyal tarafların görüşleri değerlendirilmeli, istihdam sosyal politika sorunu olarak ele alınmalı ve çözüme yönelik uygulamalar siyasal ve ekonomik tercihlerin etkisinde kalmamalıdır. Yeni istihdam stratejisi, çalışma koşullarını ve ücretleri geriletmemenin yanında sürekli nitelik, beceri artışı ve hayat boyu öğrenme talebiyle istihdam edilebilirliğin sorumluluğunu da işgücüne yükleyerek işgücünün özveride bulunması beklenmemeli, işgücü piyasası ve istihdamda kuralsızlaştırmaya fırsat verilmemeli, işgücü arzı dikkate alınmalı ve bu yönde öncelikle devlet ve diğer paydaşlar sorumluluk yüklenmelidir.

Küreselleşme ve bilgi toplumuna dönüşüm süreci, teknolojik yeniliklerin, otomasyonun yeni üretim yapılanması talebine uymayan nitelikli veya niteliksiz işgücünü istihdam dışında bırakmaktadır. İstihdamda güvencenin azaldığı, istihdam edilebilirliğin giderek artan nitelik talebine dönüştüğü, çalışanların ücretlerinin ve yasal haklarının geriletildiği düzenlemeler yerine insan odaklı, işgücünü koruyan, nitelikli veya niteliksiz tüm bireyler için yıkıcı olmayan istihdam dengesini kuracak düzenlemelerin yer alacağı istihdam stratejisi belirlenmelidir.

İstihdam stratejisi bilgi toplumuna dönüşüm sürecine uyumlu, demografik yapısını ve eğitim düzeyini dikkate alan, geçiş döneminde istihdamın yapısı ve

niteliğindeki değişimlerin yıkıcılığını en aza indirmeyi hedefleyen, yeni işler yaratılması gerektiğini vurgulayan, çalışanların hak ve özgürlüklerini, sosyal güvencelerini geriletmeyen, insan onuruna ve emeğine yakışır ücreti savunan içerikte olmalıdır.

Strateji, kıdem tazminatını bir hak olarak görmeli, istihdam azaltıcı katılık olarak değerlendirerek hesaplamada süre ve miktar olarak geriletmemeli, işverenin nitelikli işgücü talebini yeni ve daha nitelikli becerilerle sürekli değiştirebilmesini, işten çıkarmasını kolaylaştırmamalıdır. İstihdamda azalışa katılıkların neden olduğu yönündeki yaklaşımlar karşısında karar vericiler karşılıklı uyum içinde, politik beklenti dışında belirleyecekleri kurumsal reformları ve sosyal politikaları uygulamaya koymalıdır.

İstihdam stratejisinde yer verilen alt işverenlik, belirli süreli iş sözleşmesi, geçici iş ilişkisi, kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma, telafi çalışması, kısa çalışma gibi çalışandan beklenen fedakarlık ve yükümlülüklerin yer aldığı esneklik uygulamaları Covid-19 salgını sürecinde istihdam ve ücretler üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. Bu durum bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde teknolojik gelişme ve otomasyondaki artışla esneklik tedbirlerinin daha kolay alınabileceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmeli, olası etkileri istihdam stratejisinde dikkate alınmalıdır.

4.3.3. Sektörel Bazda İstihdama Yönelik Öneriler

Büyüme ve istihdam arasındaki ilişkinin zayıflaması istihdamı artırmaya ve yeni işlerle istihdam yaratmaya aday öncelikli sektörlerin belirlenerek genel istihdam politikaları yanında sektörel bazda politikaların geliştirilmesine yönelmeyi gerekli kılmaktadır. Verimlilik artışına dayalı büyüme kısa dönemde istihdam kayıplarına neden olsa da uzun dönemde verimlilik artışlarının yaratacağı istihdam ve reel ücret artışı, tüketim talebinin yapısını değiştirerek hizmet tüketimine yönelik eğilimi artırdıkça hizmet sektörünün ekonomideki payı ve istihdam yaratma kapasitesi artarak istihdamın sürükleyici sektörü haline gelebilecektir. Hizmetler sektörünün genişlemesi iç talebin canlanmasını, yeni işlerin ortaya çıkmasını, kendi başına çalışmayı ve ücretli istihdamını artıracaktır. Özellikle nitelikli ve nitelsiz istihdam yaratan, teknoloji kullanımının yavaş ilerlediği hizmet sektöründeki çocuk ve yaşlı bakım, turizm gibi

alanlar ile stratejik konumdaki tarım sektörü yanında tekstil ve hazır giyim, inşaat gibi sektörler istihdam artışına yönelik öne çıkarılacak sektör özelliğini taşımaktadır. Bunların yanında bilgi ve iletişim, sağlık sektörleri de yeni iş yaratımlarıyla istihdama katkı sağlayacak sektörlerdir. Kamu ve desteklenecek özel sektör yatırımlarıyla su, kömür, rüzgar, güneş, jeotermal kaynaklara dayalı enerji üretiminin artırılmasıyla ithal enerji ihtiyacı azaltılabilecek, enerji sektöründe üretim, dağıtım ve bakım aşamalarında olduğu gibi alt sektörlerde de nitelikli ve niteliksiz işgücüne istihdam yaratılabilecektir. Bu sektörlerdeki gelişme mal ve hizmet talebini artırarak diğer sektörlerdeki gelişmeyi de olumlu yönde etkileyecek, istihdam artışı sağlayabilecektir.

Yeni iş yaratılmasında öncelikle hizmet sektörü ve Ar-Ge'ye yönelik olmak üzere girişimcilik ve yenilikçi yatırımlar teşvik edilmelidir. Girişimcilere yönelik iş kurma ve iş bulmada bürokratik işlemler azaltılmalı, iş kurmanın finansal ağırlığı desteklerle hafifletilmelidir. Girişimcilik, belirlenecek bölge ve stratejik sektör bazında vergi muafiyeti, vergi istisnası ve benzeri uygulamalarla desteklenmelidir. Özellikle hizmet sektöründe girişimciliğin desteklenmesi, yeni iş yaratmayı artıracak böylece eğitilmiş genç istihdamına katkı sağlayabilecektir.

Hizmet sektöründe istihdam yaratma potansiyeli olan sağlık, çocuk ve yaşlı bakım, turizm, bilgi ve iletişim gibi sektörlerde yapılacak yatırımlar teşvik edilmelidir. Hizmet sektöründe kendi işini kuranların artışını sağlayacak her türlü mevzuat ve finansman kolaylıkları sağlanmalı, ülke genelinde yerleşik büyük firmaların rekabet gücünden ve ürün yelpazesinden koruyucu önlemler alınmalıdır.

Ekonomik ve teknolojik olumsuzlukların etkisinde kalan bölgelerin geliştirilmesine ve bu bölgelerdeki istihdamın artırılmasına yönelik bölgesel yatırımlar planlanmalıdır. Sektörel politikalarda kırsal kesime, gelişmemiş bölgelere odaklanılarak bu alanlarda sektörel bazda pilot uygulamalara geçilmeli ve istihdama katkıları açısından sonuçları izlenmelidir.

Bölgesel politika belirlemelerinde bölgenin öne çıkan sektörlerinin işgücü talebine yönelik eğitim programları geliştirilmeli, eğitim alanlara bu sektörlerde istihdam olanağı yaratılmalıdır. Bölgenin sektörel dağılımı dikkate alınarak, örneğin; tarım ve turizm gibi sektörlerde istihdam edilecekler sektörlerdeki yeni gelişmelere uyumlu eğitimler verilmesi bölgenin gelişmesini ve istihdamın artmasını dolayısıyla bölge insanının yerinde kalmasını sağlayabilecektir.

Bilgi ve İletişim Sektörü: Türkiye, kamu yatırımları içinde dönüşüm sürecinin temelini oluşturan bilgi ve iletişim teknolojilerinin yatırım payını artırarak, kullanıcıların bilgiye ulaşabilmesini, veri akışının hızlı ve güvenli, çağın koşullarına uyumlu olmasını sağlamalıdır. Türkiye, küresel ekonomide rekabet edebilmek için bilgi ve iletişim teknolojisi düzeyini artıracak teknolojik içerik ve uygulamaları geliştirmeli, yeni teknoloji trendlerini izleyerek yatırımlarını sürdürmelidir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) sektöründe altyapı yatırımlarının ve bu sektörün ihtiyacı olan Ar-Ge, sayısal ve sözel becerilerdeki yetersizlik sektörün gelişmesini, istihdam yaratma potansiyelini olumsuz etkilemektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik ve sosyal alanda yaygınlaşması bu sektörde nitelikli işgücü talebini artırırken, diğer sektörlerin teknolojik gelişiminde de önemli katkılar yaparak yeni istihdam olanakları yaratabilecektir.

Bilgi ve iletişim sektörünün teknolojik değişim hızına ve dinamizmine uyan niteliklerdeki sürekli değişimin getirdiği yeni beceri ihtiyacı nitelikli işgücü istihdamını ve sektörün gelişimini etkilemektedir. İletişim altyapısının yaygınlaşması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimi ve üretim süreçlerine dahil edilmesi, bakımı, onarımı, yenilenmesi ve kullanımındaki artış yeni iş alanları yaratabilecek, yüksek nitelikli işgücü ve ara eleman talebini artıracaktır. Türkiye, bilgi ve iletişim sektöründe donanım üretimini, yazılım ve bilgi teknolojileri hizmetlerini geliştirip diğer sektörlerde de kullanımını yaygınlaştırarak yeni istihdam olanakları yaratacak yatırımları desteklemelidir. Sektörün nitelikli işgücü talebini karşılayacak BİT uzmanı yetiştirilmeli, girişimciliği artıracak teşvik uygulamalarına yer verilmeli, sektör piyasası genişletilmeli ve etkinliği artırılmalı, toplumun dönüşüm sürecinde bilişime uyum becerileri geliştirilmelidir.

Tarım Sektörü: Tarım sektörü, Türkiye için önemli bir sektör olmasına rağmen ihmal edilmiş bir sektördür. Kırdan kente göç tarımsal nüfusu azaltmıştır. Tarımsal kesimde yeterli üretim artışı sağlanamamış ve istihdam oranları sürekli düşmüştür. Tarımda ücretsiz aile işçiliği ve kayıt dışı istihdam önemli boyutlardadır. Tarımda teknoloji kullanımı, makineleşme ve ileri tarım uygulamaları arttıkça nitelikli işgücü talebi artacaktır.

Kentleşmenin artması, büyük şehir uygulamalarının tarımsal alanları yapılaşmaya açık hale getirmesi tarım alanlarını daraltmış, bu şehirlerin ihtiyacı olan

tarım ürünleri üretimi yakın çevresinde azalırken geçimini sağlayamayan nüfus niteliksiz işgücü olarak sanayi ve hizmet sektörüne yönelmiştir. Tarım arazileri süreç içinde miras yoluyla paylaşımdan kaynaklı olarak küçülmüş kırsaldaki artan nüfusun geçimini sağlaması zorlaşmıştır. Kırsal nüfusun göçünün önlenmesine ve kentlere göç edenlerden işini kaybeden eğitimsiz ve niteliksiz olanların geri dönmelerine ve tarımsal faaliyetlerde bulunmalarına yönelik olarak tarımsal girdi teşvikleri yanında enerjiye, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimde kolaylaştırıcı uygulamalara geçilmelidir. Tarımda kayıt dışı istihdamı azaltacak, göçmen ve sığınmacı istihdamını önleyecek tedbirlere yer verilmelidir.

İklim değişiminin ve kuraklıktaki artışın getireceği tarımsal sorunları en aza indirebilmek için yeni teknoloji kullanımı ve üretim yöntemlerindeki gelişmeleri aktaracak ziraat, su ürünleri, orman ve meteoroloji mühendisleri gibi teknik elemanların istihdamı artırılarak sürekli sahada olması, üreticiyi yönlendirmesi sağlanmalıdır. Tarımsal faaliyete dayalı ürünlerde coğrafi işaret ve markalaşmayla, küçük ölçekli üreticiler için kooperatifleşme teşvik edilmeli, kooperatiflere ve ortaklarına girdi maliyetlerini azaltan tedarik destekleri, finansmana erişim kolaylıkları getirilmelidir.

Kırsal alanda üretimi tüketime ulaştıracak ambalaj, depolama, lojistik gibi işletmeler yanında gıda, yem, zirai ilaç, gübre, tohum, küçük tarım aletleri, orman ürünleri üretimine yönelik KOBİ yatırımları desteklenerek hem ekonomik gelişme hem de istihdam artışı sağlanabilecektir. Tarımsal kredi, üretimde kullanılan enerji ve akaryakıt destekleri artırılarak, tarım alanları ve meralar genişletilmeli, akıllı tarım uygulamalarına ve ileri sulama sistemlerine yönelik yatırımlara öncelik verilmelidir.

Verimliliğin düşük olduğu tarım istihdamında azalış devam ediyor olsa da gelecekte işgücünün önemli bir kısmının tarım alanında yer alacağı düşünüldüğünde verimliliği artırıcı beceri eğitimi, Ar-Ge desteği ve danışmanlık hizmetleri ile istihdamın nitelik ve nicelik artışı sağlanmalıdır.

Kırsal alanda özellikle kadınlara yönelik küçük girişimcilik eğilimleri desteklenerek yöresel ürünlerin tanıtılıp, geliştirilebileceği işler yanında hizmetlere de nitelik kazandırıcı yönde hibe ve kredi uygulamaları genişletilmelidir. Tarımda teknolojik gelişmeler ve makine kullanımıyla sağlanan verimlilik artışıyla dışarıda

kalacak işgücüne istihdam yaratarak kırdan kente göçü önleyici destek politikaları geliştirilmelidir.

Tarımın her geçen gün daha stratejik bir sektör olma özelliği taşıması, büyük tarım işletmelerinin teknoloji kullanımını artıracak, istihdam alanı daralacaktır. Buna karşılık küçük işletmelerin teknolojiye erişim ve kullanma maliyetlerini karşılama gücü nedeniyle emek yoğun üretimleri ve geçimlik aile tarımı desteklenerek istihdamın korunması sağlanmalıdır. Üretim yapılmayan kamu arazileri küçük tarım işletmelerine ve geçimlik aile tarımı yapanlara düşük bedellerle kiralanmalıdır. Küçük tarım işletmeleri ve geçimlik aile tarımı ekonomik dalgalanmalardan etkilense de yeni işlere dönüşüm yetenekleri olmadığından yetersiz de olsa üretimi, gıdaya erişimi gerçekleştireceklerinden faaliyetlerini sürdürmesi teşvik edilmelidir.

Turizm Sektörü: Turizm sektörünün faaliyetlerine yönelik talepleri çok çeşitli mal ve hizmet alanlarını kapsadığından birçok sektörü de desteklemekte, istihdama doğrudan ve dolaylı katkı sağlamaktadır. Turizm sektörünün döviz kazandırıcı özelliğiyle ülke ekonomisi açısından önemi daha da artmaktadır. Turizm sektörünün faaliyetleri sadece deniz ve güneş bağlamında yaz sezonunu kapsayan bir tatil yapma, yerli ve yabancı turist ağırlama olarak düşünülmemelidir. Ülkede turizmin seminer, kongre, kültür, fuar, festival, gastronomi, dağ - doğa, kış - kayak, sağlık, inanç ve ibadet, her türlü spor ve sanatsal etkinliklerle yılın tamamına yayılarak genişletilmesi sektörde sürdürülebilirliği ve istihdam artışını sağlayabilecektir. Turizmin hizmet sektörü ve emek yoğun özelliği bu sektörde istihdam edilenlerin öncelikle döviz kazandırıcı yabancı konukların beklentilerini karşılayabilecek nitelikli eğitim ve beceri düzeyinde olmalarını gerektirmektedir. Turizm sektörü organizasyon, yönetim ve nitelikli insan kaynağı açısından sürekli gelişme ve yenilikçiliği öne çıkararak rekabet gücünü artırılabilir, nitelikli istihdam yanında düşük nitelikli işgücüne de tam ve yarı zamanlı istihdam yaratabilecektir. Bu sektörde kayıt dışı istihdamı azaltıcı, göçmen ve sığınmacı istihdamını önleyici tedbirler alınmalıdır. Sektörün emek yoğun özelliğiyle ekonomik ve sosyal gelişime katkı sağlayacağı dikkate alınarak turizm yatırımları her alanda ve bölgede teşvik edilmelidir.

Sağlık Sektörü: Türkiye’de artan nüfusla birlikte sağlık hizmetlerine de talep artmaktadır. Sağlık sistemi sosyal devlet anlayışı çerçevesinde geliştirilip, toplumun bütününe sağlık hizmeti verecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Artan talebin

karşılanabilmesi teknolojik gelişmelere bağlı olarak teknoloji kullanımı, nitelikli sağlık personeli ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaşmasıyla gerçekleşebilecektir. Sağlık sektöründeki artan teknoloji kullanımı, nitelikli istihdam yanında teknolojik cihazların kullanımını ve bakımını sağlayacak teknik eleman, sağlık teknisyeni gibi ara eleman istihdamını da artıracaktır. Gelecekte yaşlı nüfusun artışına bağlı olarak yaşlı bakım hizmetlerinin de yaygınlaşmasıyla artacak işgücü talebine yönelik planlama yapılmalıdır.

Özel sağlık hizmeti veren kuruluşlar istihdam yaratıcı olsa da sağlığın ticari meta aracı haline getirilmesine yönelik uygulamaları dikkate alınmalı, devlet ve üniversite hastaneleri donanım ve insan niteliği açısından güçlendirilerek hizmet ve istihdam artışı sağlanması amaçlanmalıdır. Yeni iş alanları ve istihdam yaratacak, hem ekonomiye hem de topluma önemli katkıları olacak yaşlı ve çocuk bakımı ile sağlık hizmetleri alt yapısını geliştirmeye yönelik yatırımlar artırılmalıdır.

Nüfus ve yaşlı bağımlılığındaki artış, kamu hizmetlerinde öncelikle eğitim ve sağlıkta hizmet talebini artıracığından istihdam açısından önemli bir avantaj sağlayacaktır. Ancak kamu hizmetlerinde talebin karşılanması ve dolayısıyla istihdam artışı ekonomik istikrar ile bağlantılıdır. Aynı şekilde, bu alanlardaki özel sektör hizmetlerinde de istihdam artışı, ortalama gelirin artmasıyla gelecek talep artışına ve dolayısıyla ekonomik istikrara bağlıdır.

Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü: Tekstil ve hazır giyim sektörü teknoloji kullanımının artmasına rağmen emek yoğun sektör olma özelliğini ve kayıt dışı istihdam yoğunluğunu korumaktadır. Sektörün nitelikli işgücünün ve özellikle tasarımcı yeteneklerin, yurtdışı pazarların değişen taleplerini takip edebilen yöneticilerin yetiştirilmesine yönelik eğitim programları artırılmalıdır. İhracat kapasitesi yüksek firmaların desteklenerek, rekabet gücü ve istihdam artışı sağlanması hedeflenmelidir. Bu sektörün kalite, tasarım, markalaşma ile genişlemesi yönünde adımlar atılmalıdır. Tekstilde ithal ürün oranını düşürecek hammadde ve diğer girdi üretimleri desteklenerek istihdam alanı yaratılmalıdır.

İnşaat Sektörü: Türkiye’de inşaat sektörü son zamanlarda önemli gelişmeler göstermiş, farklı meslek gruplarındaki nitelikli ve nitelsiz işgücüne istihdam sağlamıştır. Bunun yanında çok sayıdaki alt sektörle ilişkisi nedeniyle bu sektörlerde de istihdam artışı yaratmıştır. İnşaat sektörü sadece konut yapımı olarak

düşünülmemeli ulaştırma, üst yapı, enerji, sanayi tesisi gibi alanlardaki faaliyetleri dikkate alındığında geniş bir istihdam kapasitesi olduğu ve bu alanlarda da istihdam yarattığı değerlendirilmelidir. Ülkenin demografik yapısı ve kentleşme, konut talebini sürekli artırmakta ve istihdamı desteklemektedir.

İnşaat sektöründe eğitim ve istihdam ilişkisi güçlü olmayıp niteliksiz işgücü istihdamı öne çıkmaktadır. Ancak teknoloji, verimlilik ve kalite anlayışındaki gelişmeler nitelikli işgücü talebini artırmaya başlamıştır. Ayrıca sektörde kayıt dışılık, işçi sağlığı ve güvenliği çözülmesi gereken önemli bir sorundur. Ülkenin ekonomik görünümündeki dalgalanmalar inşaat sektörünü önemli ölçüde etkilemekte ve sürdürülebilir bir istihdam sağlanamamaktadır. Sektöre yönelik teknolojik yeniliklerin kullanımı hız kazandıkça istihdam azalışı kaçınılmaz olacaktır.

Bölgesel politika uygulamalarında, özellikle geri kalmış bölgelerde kamunun alt ve üst yapı yatırımlarına yönelerek hem inşaat sektörünün faaliyetinin yaygınlaştırılması hem de inşaat sektörüne hizmet eden alt sektörlerin gelişmesine dayalı olarak belirli süreli olsa da bölge insanına istihdam olanağı sağlanmalıdır.

4.3.4. Eğitim Sistemine Yönelik Öneriler

Ülkenin kalkınabilmesi için sorgulayan, araştıran, öğrenmeyi öğrenmiş, bilim ve teknolojiyi benimsemiş, yeniliklere yatkın, 21. yüzyılın yaşam ve çalışma koşullarına uyacak bireylere her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyulacak olması eğitim sistemini öne çıkarmaktadır.

Türkiye’de eğitim politikasının ilgili tüm tarafların görüş birliği içinde belirlenmeyişi, eğitim sisteminde mevcut programların ve öğrenim sürelerinin karar vericilerin bakış açılarına göre değiştirilmiş olması sistemin sürekliliğine, istikrarına ve eğitim kalitesine olumsuz etkiler yapmış, çağdaş bir eğitim sistemine geçişi geciktirmiştir. Eğitim sisteminde çağdaş bir eğitim sistemine dönüşüm, tüm kurum ve kuruluşlarıyla bütüncül bir yaklaşım içinde olmalı, bu dönüşümü geciktirecek, güçsüzleştirecek siyasi, etnik ve dini temellere dayalı grup, dernek ve vakıf gibi kuruluşların etkisinde kalmayacak şekilde yapılandırılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ilkelerine, Atatürk İlke ve İnkılapları’na, değerlerine dayalı eğitim politikası geliştirilmelidir.

Türkiye’de eğitim sistemi, geçmişin sanayi devrimlerinin getirdiği seri üretimi tekrarlayan geleneksel üretim yapısının ihtiyacı olan tek tip yetenekli işgücünün yaratıldığı standartlaştırılmış doğrudan öğrenme modelinden çıkarak iş ve çalışma dünyasındaki değişime, bireylerin nitelikli eğitim ve bilgiye erişim taleplerine uyumlu olmalıdır. Yeni nesillerin milli, ahlaki, insana değer veren, çağdaş yaşamı benimsemiş, toplumun gelişmesini ve ülkenin kalkınmasını sürdürülebilir kılacak, nitelikli değerler üretebilecek ve bu değerleri geleceğe aktarabilecek düzeyde yetiştirilmesi hedeflenmelidir. Eğitim sistemi, bilgili, küresel bakış açısına sahip, yaratıcı, becerili, eleştirel düşünebilen, problem çözme ve takım çalışması gibi becerilerin kazandırıldığı, beşeri sermayenin gelişmesinde rol oynayacak, ekonominin ve gelişen teknolojinin taleplerine yönelik bireylerin yetiştirileceği bir yapıya dönüşmelidir.

Öğrencilere temel bilimlerin dışında sosyal bilimlerin de kazandıracak bilgi ve becerilerle iş yaratımları sağlayacak, girişimci bireyler yetiştirecek çağdaş ve nitelikli bir eğitim sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. Türkiye’nin küresel rekabet ortamındaki başarısı çağın gerektirdiği bilim ve teknolojik gelişmelere bağlı olduğundan teknoloji kullanımında, üretiminde ve Ar-Ge’de nitelikli insan kaynağını oluşturacak çağdaş bir eğitim sistemi gereklidir.

Fen, matematik ve teknoloji öğreniminin birbirinden bağımsız bir şekilde verilmediği, kuramsal bilgilerin teknoloji ve mühendislikle bütünleştirildiği, yenilik yaratacak temel bilimler yanında araştıran, yeteneklerini geliştiren, yaratıcı, yenilikçi, girişimci, toplumsal gelişmeye katkı sağlayacak sosyal bilimlerin de geliştirildiği bir eğitim sistemi olmalıdır. Ülkenin yenilikçi, girişimci ve yaratıcı nesillerinin yetiştirilmesi için eğitim sistemi içindeki fen ve matematik ders içerikleri fen bilimleri öğretim programına entegre edilerek bilim ve mühendislik yönteminin uygulanmasına geçilmeli, eğitim sistemi ve politikaları STEM eğitimi ağırlıklı olarak güncellenmelidir. Okulöncesi eğitimle başlayıp tüm eğitim sürecini kapsayan bilgi ve beceri kazandırılmasını disiplinler arası bütüncül bir yaklaşımla hedefleyen STEM eğitim sistemine bu alanda yetkin öğretmenlerle fiziksel ve teknolojik donanımı yeterli okullarda gecikmeden, planlı bir şekilde geçilmelidir.

Eğitim sistemi çağın değişen ekonomik ve politik koşullarına, küreselleşmenin, bilim ve teknolojik gelişmelerin nitelikli insan kaynağı yaratılması ihtiyacına sadece temel bilimler üzerine odaklanılarak doğrudan sanayi ve üretime yönelik nitelikli

işgücü yedeklemesi için stok artırma algısı yaratmayacak yapıda yenilenmelidir. Eğitim sistemi bilgi ve becerileri geliştiren, problem çözücü, temel bilimleri öne çıkarırken ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alana da katkıda bulunacak sosyal bilimleri de dikkate alan, çağın sürekli artacak olan bilimsel ve teknolojik gelişmelerine uyumlu, güncellenebilecek bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Eğitim sistemi, ortaöğretimi bitirmiş yükseköğretime geçememiş öğrencilerin ve özellikle gençlerin, çalışanların, işsizlerin, mesleğinde gelişmek veya yeni meslek edinmek isteyenlerin beceri kazanacağı, aynı zamanda iş deneyimi sağlayacağı, niteliklerinin artısına katkı sağlayacak programlarla güncellenmelidir. Mesleki değişimler eğitim sistemine yansıtılmalı ve mesleki eğitimlerin verileceği kurumlar belirlenerek teknolojik değişimlere uyum sağlayacak hızda eğitim uygulamasına geçilmelidir.

Okulöncesi eğitimde fiziksel gelişmenin, ahlaki bilincin ve değerlerin geliştirilmesi sağlanarak güçlü bir sosyal yapının oluşmasını amaçlayan eğitim verilmelidir. Okulöncesi eğitimin yoksulluk ve eşitsizliğin nesiller arası devamını önleyici etkisinin gelecekteki önemli getirileri dikkate alınarak bütçedeki yatırım payı artırılmalıdır. Okullaşma oranının yeterli düzeyde olmamasının nedenleri araştırılmalı, elverişsiz konumdaki ailelerin çocuklarının erişimi desteklenmelidir. Okulöncesi eğitim döneminden itibaren öğrencilerin algı ve yetenekleri tespit edilmeli, seçkin öğrenciler çağın gereklerine uygun donanıma sahip okullarda birlikte eğitim ve öğretim görmeli, bu uygulamaya eğitimde eşitsizlik yerine beşeri sermayenin hızla oluşması ve entelektüel bireyler yetişmesinde etkili olacağı açısından bakılmalıdır.

Zorunlu eğitime rağmen net okullaşma oranındaki artışın sağlanamadığı eğitime erişimde cinsiyet farklarının azaltılamadığı doğu ve güneydoğu bölgelerine yönelik yeni etkin düzenlemeler yapılmalı, bölgeler ve okullar düzeyinde farklılıklar giderilmeli, bu bölgelerdeki eğitim kalitesi de artırılmalıdır.

Ortaöğretim eğitim programı içeriği çağın gerektirdiği bilgi ve iletişim teknolojilerine yatkınlık ve yeterlilikler kazandıracak iyileştirmelerle güncellenmeli, sertifika ve beceri programları öne çıkarılarak öğrencilerin meslek seçimlerine hazırlanması sağlanmalıdır. Ortaöğretim bilgiye erişimi, kullanımı, yaratıcı düşünme becerilerini geliştirerek meslek seçimine ve iş yaşamına hazırlayıcı programlar içermelidir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde kullanım ve uygulamaya yönelik

programlar hızlı değişimlere uyum sağlayacak şekilde güncellenmeli ve bu değişimlerin bilimsel içeriği de verilerek, öğrenci yeni teknolojilere üretim ve kullanım olarak hazırlanmalıdır. Öğrencinin, iş hayatına atıldığında yeni işlere, meslek değişimlerine, ileri teknolojiye, yeniliklerin ve teknolojik dönüşümün bilimsel içeriğini kavramış olarak uyum sağlaması, eğitimin girişimcilik, iş yaratma ve istihdam ilişkisini kurabilmesi hedeflenmelidir.

İş dünyası ile işbirliği içinde üretim ve istihdam ilişkisi kurularak örgün ve yaygın eğitim sistemi kapsamında planlanacak yeni bir mesleki ve teknik eğitim sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. Temel eğitimde öğrencilerin yeteneklerini ve ilgi duydukları alanları belirleyen bir program yapısı geliştirilerek mesleki ve teknik eğitime geçiş özendirilmelidir. Mesleki ortaöğretim doğrudan işgücü talebine bağımlı hale getirilerek piyasa odaklı yaklaşımı yansıtmamalıdır. Ortaöğretimde öğrenciler, mesleki eğitime yönlendirilirken gelecekleri hakkında gerçek bilgilerle donatılmalıdır. Mesleki eğitim çağdaş temel eğitimle kurgulanmalı ve mesleki beceriler bu şekilde verilerek bireyin gelecekteki ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimlere duyarlılığı artırılmalıdır. Mesleki ve teknik eğitimde öğrencilere iş hayatının üretim sürecindeki fikir, tasarım, programlama gibi birbirini tamamlayan aşamalarından geçerek deneyim sahibi olacak ve teorik bilgilerini uygulamaya dönüştürebilecek işbaşı eğitimleri verilmelidir. İşyerinde staj ve işbaşı eğitim uygulama süreci öğrenci emeğinden faydalanma şekline dönüştürülmemelidir, işyerinin bu uygulamadan her staj döneminde dönüşümlü olarak faydalanmasına yönelik tedbirler alınırken yeterli beceriye sahip olanların bir kısmı istihdam edilebilmeli, stajını yapanların diplomalı işsizler arasına katılması önlenmelidir. Mesleki eğitimin işgücü piyasasındaki etkinliği ve piyasanın mesleki eğitim almış işgücüne ihtiyaç kapasitesi sürekli olarak belirlenmeli ve bu çerçevede mesleki eğitim planlaması yapılmalıdır.

Mesleki ve teknik eğitim tam anlamıyla nitelikli, mesleki yeterliliğe sahip, yenilikçi, üretken, nitelikli bir ara eleman, girişimci ve kendi işini kurabilecek bireyler yetiştirmelidir. Mesleki ve teknik liseler, mezunlarının istihdam olasılığını artıracak ve diplomalarının karşılığı olan mesleki beceri yeterliliği sorgulanmayacak, meslek saygınlığı kazandırıcı eğitim kurumlarına dönüştürülmelidir.

Aileler genellikle daha iyi bir gelecek düşüncesiyle çocuklarını yükseköğretim almaları için yönlendirmektedir. Ailelerin, mesleki ve teknik eğitimi yükseköğretime

geçişte yeterli görmemesi başarılı öğrencilerin bu alanda olmasını engellemektedir. Temel eğitimde ilgi ve yetenekleri belirleyerek öğrenciler ile ailelerini mesleki ve teknik eğitime yönlendirecek rehberlik sistemi oluşturulmalıdır. Öğrencilerin bilgi, beceri ve ilgi alanlarıyla örtüşen mesleğe yönelmesinde danışmanlık desteği verilmelidir. Mesleki ve teknik eğitimin yetersiz ve daha iyi bir gelecek vermeyeceği algısının değiştirilebilmesi için bu eğitimi almış bireylerin iş dünyasındaki konumlarının ve başarılarının öne çıkarılacağı sektörel organizasyonlar, panel ve ödüllendirme uygulamaları geliştirilmelidir.

PISA 2018 sonuçları eğitim sisteminde sınava hazırlık anlayışından öğrenme anlayışına geçişte geç kalındığını, öğrencilere temel becerilerin kazandırılmasına yönelik etkin programlar uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ülke ekonomisine gelecekte daha yüksek maliyetlerin yüklenmemesi için eğitimde temel beceri kazandırıcı ve performans artırıcı yatırım planlamaları hızlandırılmalıdır.

Covid-19 salgını nedeniyle örgün eğitimin yapılamamasıyla aksayan eğitim, bilişim ağı yoluyla verilmeye çalışılmış, iletişim ağı yetersizliği yanında özellikle öğretmen ve öğrencilerin yetersizliği nedeniyle birlikteliğin üst düzeyde sağlanamadığı görülmüştür. Öğretmen ve öğrencilerin bilgi ve teknoloji kullanımında, dijital ortama ulaşmada yeterli olgunluğa erişmeleri için gerekli beceriler kazandırılmalı, donanımın çeşit ve kalitesi artırılmalıdır.

Bilim ve teknolojiye yeni gelişmelerin getirdiği değişim süreci eğitim sisteminin en önemli unsurlarından biri olan öğretmenlere de yeni sorumluluklar ve görevler yüklemektedir. Yeni dönemde nitelikli bir eğitimin temelini nitelikli, sürekli kendini yenileyebilen ve yenilikleri öğrencilerine aktarabilen, donanımlı nitelikler taşıyan öğretmenler oluşturmalıdır. Öğretmenlerin eğitimlerinden adaylıklarına, hizmetiçi eğitim ve kariyerlerine kadar uygulamaya konan programlar daha nitelikli olmalı, eğitim kalitesini artırmaya yönelik belirleyici bir etkisi olacak şekilde düzenlenmelidir. Öğretmenlik mesleği statüsünü yükseltmek için mesleği tercihte lisans yerleştirme sınav sonucu sıralamasındaki alt limit yükseltilmeli, mesleğe atanması, ücretleri ve kariyer gelişimi yönünde de iyileştirici çalışmalara yer verilmelidir.

Türkiye’de sürdürülebilir bir yükseköğretim, bilim ve teknoloji politikası olmalı, üniversitelerin kendi başlarına bir üretim faktörü oluşturduğu farkındalığıyla

bilgi toplumu dönüşümünde uygulanacak politikalar içinde öncelikle ve ağırlıklı olarak yer almaları sağlanmalıdır. Üniversiteler, araştırmaların ve bilimsel yayınların yapıldığı, beşeri sermayenin gelişiminin sağlandığı eğitim kurumları olarak bilim ortamını geliştirmeli, teknolojik yenilikleri üretecek, ekonomik gelişmişliğe ve refah düzeyi artışına katkılar sağlayacak eğitim kalitesine ulaşmalıdır. Yükseköğretim sistemi yeniden yapılandırılmalı, üniversiteler bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde, üniversite, kamu ve sanayi işbirliğinin sağlanmasında stratejik bir rol üstlenmeli, belirleyici ve yönlendirici konumda yer almalıdır.

Ülkenin köklü ve saygın kurumları olarak bilinen üniversiteler ile çağdaş eğitim vermeyi amaçlayan devlet ve vakıf üniversitelerinin içinden bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde ekonomiye, bilgi ve iletişim teknolojilerine, sosyal, kültürel ve politik alana daha çok katkı sağlayacak nitelikteki üniversiteler seçilerek mali ve idari açıdan desteklenmelidir. Yurtiçi ve yurtdışındaki üniversitelerde uluslararası düzeye ulaşmış, yayınlarıyla kabul görmüş birçok nitelikli akademisyenin seçili üniversitelerde birlikteliğinin sağlanmasına ve bütünleşik bir işbirliğine gidilmelidir. Bu seçili üniversitelerin etkin, yaratıcı, bilge insan topluluğu ile belirlenecek alanlarda uzmanlaşmaları sağlanmalı, eğitim alacak nitelikli öğrenciler ve toplum açısından tartışmasız bir çekim merkezi haline getirilmesi amaçlanmalıdır. Böylece seçili üniversitelerde yüksek nitelikli girişimci bireylerin yetiştirilmesi için bir eğitim seferberliğinin başlatılmasının önü açılacaktır.

Bilimin yeni teknolojik ve bilimsel araştırma alanları açtığı, bu alanların da yeni teknolojiler ortaya çıkardığı sürekli yeniliklere açık bir dönemde üniversitelerin bilimsel ve teknolojik Ar-Ge sistemi içindeki konumu yükseltilmelidir. Türkiye'nin Ar-Ge kapasitesine ve yükseköğretim sisteminin kalitesine etki eden kritik öneme sahip doktora eğitimi ve doktora mezun sayısı artırılarak üniversitelerin eğitim kalitesinde, araştırma ve yayın kapasitesinde ilerleme sağlanmalıdır. Bilim ve teknolojinin birbirini etkilediği bu dönemde yüksek teknolojilerin dayandığı uygulamalı matematik, fizik, kimya ve biyoloji bilimleri üniversitelerin önceliği olmalıdır.

Üniversitelerin değişen istihdam yapısına, geleceğin yönetilmesine sadece teknik bilgi ve dijital dönüşüme yönelik eğitim programlarıyla destek vermesi dışında toplumun ve iş dünyasının değişim aşaması, öğrenme biçimleri ve sürekli öğrenme ile

bireyin sorunları çözmeyi öğrenmesi alanlarında da aktif rol oynaması gerekmektedir. Yükseköğretim ile iş dünyası arasında yakın işbirliği kurularak işgücü piyasasına ve istihdama önemli katkılar yapacak, ihtiyaç duyulan yeni alan ve programların açılması artırılmalıdır.

İşsizler ve çalışanlar becerilerini artırmak için mesleki ve teknik eğitim alarak iş bulmaya, işini kaybetmemeye çalışırken firmalar ve işverenler de geleceğin işgücü planlama ve nitelikli insan kaynağı yaratma çalışmalarını yapmak zorunda kalmaktadır. Firmalar ve işverenler ihtiyaç duydukları veya duyacakları nitelikli insan kaynağını yaratmak için yeni becerilerin geliştirilmesini sağlayan mesleki ve teknik eğitim programlarını uygulamaya koymalıdır. Firmaların, mali güçleri yetersiz olan KOBİ ve işveren gruplarının nitelikli insan kaynağına ulaşması için eğitim kurumları ve yükseköğretimin uzmanlaşmış kadroları tarafından desteklenecek teorik ve iş başında eğitimin birleştirildiği eğitim programları geliştirilmelidir.

Türkiye'nin bilgi toplumu geleceğinde ekonomik ve teknolojik işlevlere yön verecek gençlerin eğitim sisteminin beklentilerini karşılamadığı düşüncesiyle yurtdışında eğitim alma eğilimlerindeki artış önemsenmeli, ülkeye hizmet anlayışı öne çıkarılarak yetenekli gençlere yurtdışı eğitim fırsatları artırılmalıdır. Akademisyenlerin ve lisans, yüksek lisans, doktora düzeyinde yükseköğretim almış bireylerin yurtdışında çalışma ve yaşama tercihlerinin nedenleri araştırılarak ülkede kalacak, topluma ve iş dünyasına katkı sağlayacak ortam yaratılmalıdır.

Türkiye gelecekte nereye ulaşmak istediğini, gençlerinin yeteneklerini ve yeni neslin hangi alanlara daha duyarlı olacağını belirleyerek yeteneğe göre yönlendirme yapabileceği bir yetenek yönetim programını geliştirmelidir. Eğitim sisteminin gelişmelerini izleyip tehditleri ve zayıf yanlarını tanımlayarak veri ve bilgiye dayalı politikalar ortaya koyabilmesi için sürekli geliştirilebilecek izleme göstergeleri belirleyerek izleme ve değerlendirme sistemi kurulmalıdır. Eğitim boyunca kazanılan bilgi ve beceriye yenisini kazandırmayan bir sistemden bireylerin becerilerini sürekli geliştirdiği ve ihtiyacına göre yenilerini kazanabildiği bir hayat boyu öğrenme sürecine geçiş yaparak toplumda yaygınlaşması sağlanmalıdır.

Öğrenme kültürünün yeteri kadar yerleşmediği Türkiye'de hayat boyu öğrenme farkındalığını artırarak farklı öğrenim ve yaş düzeylerindeki bireylere istihdam olanaklarını, sosyo-kültürel gelişimleri sağlayacak beceriler verilmeli, tüm

sosyal paydaşların katılımıyla öğrenen toplum dönüşümü gerçekleştirilmelidir. Eğitim sistemi, öğrenmeyi öğrenme becerisi kazandırarak öğrencilere yeni beceriler edinmesi, problem çözmesi ve zorlukları aşabilmesi için hayat boyu öğrenmeyi benimsetmelidir. Teknolojik gelişmelere, iş yapış biçimlerine ve mesleki değişimlere uyum sağlamak için becerileri geliştirecek eğitim ve öğretimdeki güncellemelerle birlikte hayat boyu öğrenmeye yönelik stratejiler ve programlar da geliştirilmelidir.

4.3.5. Sosyal Güvenlik Sistemine Yönelik Öneriler

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin başından itibaren gelecek öngörüsünün ve planlamasının yetersiz kalması, kamu yatırımlarının bilim ve teknolojiye, üretime ve verimliliğe, nitelikli bireylerin yetişmesine ve beşeri sermayenin oluşumuna yönelik eğitim sistemine aktarılmaması, ülkenin kalkınmasını sağlayacak, yeni istihdam alanları yaratacak sanayi, hizmetler ve stratejik bir konuma gelen tarıma yeterli yatırımların yapılmaması sadece sorunları azaltabilecek ve sürekli büyük miktarlarda kaynak aktarımına ihtiyaç duyacak yeni bir sosyal güvenlik sistemi yaratacaktır.

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde standart dışı çalışanların artmaya başlaması ve yeni istihdam biçimlerinin yaygınlaşması sosyal güvenlik sisteminin esnek bir yapıya dönüştürülmesini gerektirecektir. Gelir dağılımında eşitsizliklerin, yoksulluğun azaltılması, toplumsal barış ortamının yaratılması ve dayanışmanın artırılması için eşitlikçi, insan onuruna yakışır yaşama ulaştırabilecek etkin, esnek ve sürdürülebilir sosyal güvenlik sistemine her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyulacaktır.

Bilgi ve teknolojik gelişme ile değişen iş ve çalışma koşulları yanında işgücünden beklenen nitelik artışı, ücret ve gelir farklılıkları, uzun süreli işsizlik, demografik yapıda genç ve yaşlı nüfus değişimleri gibi var olan ve giderek artacak yeni sorunlar karşısında hızla yaygınlaşabilecek ve kapsayıcı yeni bir sosyal güvenlik sistemine geçilmelidir. İşgücüne katılım oranları, yaş gruplarına göre dağılım, kayıtlı-kayıtdışı istihdam ve işsizlik oranlarındaki olumsuz gelişmeler sürdükçe sosyal güvenlik sisteminin geniş bir tabana yayılması, yeni kaynak yaratılmasını ve aktarılmasını gerekli kılacaktır. Sosyal güvenlik sistemi işini kaybetmiş, iş bulma umudu azalmış, dolayısıyla gelir kaybına uğramış temel gereksinimlerini karşılayamayan her yaştan birey ve ailelere gelir desteği sağlayacak, gelir desteği

tabanını genişletecek, gelir düzeylerini artırarak asgari bir refah sağlayabilecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır.

Güçlü, mali açıdan sorunsuz, nüfusun tamamını kapsayacak ve risklere karşı koruyacak, erişilebilir genel sağlık sigortası ve asgari gelir güvencesini sağlayan, katkı şartına bağlı olmayan, uzun vadeli, işgücü piyasasına uyumlu, sürdürülebilir sosyal koruma programları uygulayabilecek sosyal güvenlik sistemi oluşturulmalıdır.

Sosyal güvenlik sisteminde istihdam ve sosyal koruma ilişkisini, işgücü piyasalarının esneklik ve güvence dengesini koruyacak, esnek işlerde çalışanlara prim miktarı ve sürenin gözetilmediği yeterli güvenceyi sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılmalıdır. Sosyal güvenlik, sosyal hizmetler ve sosyal yardımları kapsayan sosyal koruma, birey ve ailelerin ekonomik ve sosyal haklarını bütüncül bir yaklaşımla korumalı, istihdam edilebilirliğini sağlayacak yönde geliştirilmeli, bazı grupların yardımlarına ve yönlendirici çalışmalarına fırsat vermemelidir. Özellikle kayıt dışı çalışan veya asgari ücretle kayıtlı çalışanların aile yapıları dikkate alınarak sosyal yardım ve istihdam ilişkisi artırılmalı, birey veya aile sosyo-ekonomik yönden güçlendirilmelidir.

Sosyal güvenlik sisteminde, birçok uygulama yerine gelir kaybına uğrayan veya istihdam dışında kalan her bireyi hedefleyen tek bir program kanalıyla garantili bir asgari sosyal destek sağlayan uygulamaya geçilebilir. Bu uygulamada, garantili asgari sosyal desteğin aynı yardımlar ve hizmetler yerine katılımcılara koşulsuz ve herhangi bir sorumluluk yüklemekten nakit olarak verilmesi esas alınmalı, eşitlikçi yaklaşımın dışına çıkılmamalıdır. Asgari sosyal destek, temel gelir mantığıyla sosyal yardım uygulamalarının tamamlayıcısı olmalı ve mevcut gelir desteği uygulamalarının da üzerinde olacak şekilde işlevsel hale getirilmelidir. Sosyal güvenlik kapsamı içindeki bu temel gelir desteği birey olma hakkının kazanımı olarak görülmelidir. Temel gelir uygulamasının geniş bir alanı kapsaması, sosyal güvenlik sistemine büyük kaynak aktarımlarını gerektirse de faydalananların erişim zorluğunu ve gelir eşitsizliğini azaltabilecektir. Temel gelir, yoksulluğun azaltılması ve yaşanabilir bir gelir sağlama hedefiyle tasarlanırken işgücüne katılımı azaltmayacak, denetlenebilir bir sistemle kayıt dışı istihdamı artırmayacak düzeyde belirlenmelidir. Temel gelir istihdam dışında kalan, etkin bir şekilde dışlanan ve yeni bir işe dönebilecek beceri ve

yeterliliğe ulaşamayan her yaş grubundaki bireyleri asgari düzeyde koruyabilecek ve bu durumda olanları korumaya yönelik geçişin başlangıcı olabilecektir.

Covid-19 salgını sürecinde işsizlere, gelir kaybına uğrayanlara yeterli gelir desteğinin sağlanamaması gelecekte yaşanabilecek uzun dönemli işsizlik ve gelir kayıplarının etkisini azaltacak temel gelirin gerekliliğini ve uygulamasının güçlüğüne ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de geleceğin ekonomik koşulları, iç dinamikler ve küresel konjonktür temel gelir uygulamasına geçilmesinde belirleyici olacaktır.

4.4. BİLGİ TOPLUMUNA GEÇİŞ VE İSTİHDAM İÇİN BÜTÜNSEL BİR STRATEJİ ÇERÇEVESİ ÖNERİSİ

Bu çalışmada ilk üç bölümde yapılan incelemeler ve bu bölümde yapılan tespitler ve ortaya konulan öneriler Şekil 55’de sistematize edilmeye çalışılmıştır. Buradan görülebileceği gibi;

1) En dış halkada yer alan boyutlar itibariyle;

Bilim ve teknolojik üretime öncelik ve imkan verilmesi, yani temel bilimlerde özel yeteneği olan çocukların çok erken yaşlarda keşfedilmesi, bunun için öğretilerin bu keşfi yapabilecek donanıma sahip kılınması, ardından bu çocukların önce bilim liselerine ardından ilgili fakültelere yönlendirilmesi, bu sürece giren öğrencilerin yeterli burs imkanları ile desteklenmesi ve böylece bilim insanı potansiyelinden maksimum düzeyde yararlanılması.

Artık neredeyse tüm yönleriyle çağ dışı kalan, bilgi toplumu ve işgücü arzının sahip olması gereken nitelikleri sağlamaktan çok uzak olan eğitim sistemi ve ilgili/bağlantılı kurumların yenilenmesi, böylece her bireyi yetenek/ilgi/kapasitesi ile uyumlu olarak yönlendiren, mesleklendiren bütünsel bir eğitim/öğretim yapısının oluşturulması.

Türkiye’nin yarınının değil bugününün bile ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak tüm kamusal kurumlarda yönetsel anlayışın değiştirilmesi ve böylece tüm kurumların dinamik yapıya ve ölçülebilir performans kriterlerine kavuşturulması, her konuma doğru/yetkin görevlendirmelerin yapılması.

Söylem düzeyinde çok kullanılan, ancak pratikte çok da dikkate alınmayan sürdürülebilirlik anlayışının bireysel, örgütsel, kurumsal, toplumsal ve etkileşim

düzeylerinde temel referans olarak alınması ve böylece insan-doğa, insan-ekolojik denge etkileşimindeki çarpıkların/yanlışlıkların giderilmesi.

2) İkinci/iç halkada yer alan boyutlar itibariyle;

İlgili tüm kişi ve kurumların katkılarıyla yani ortak akıl ile yeniden bütünsel bir bilgi toplumuna geçiş stratejisi oluşturulması ve bu stratejinin kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere tüm birimler tarafından içselleştirilmesi ve işlevsel hale getirilmesinin sağlanması.

Türkiye’yi bir yere götürmediği, götüremeyeceği artık kesinleşmiş olan ve ne olduğu da pek anlaşılamayan büyüme modeli yerine hem kalkınma hem de büyüme perspektifini içeren yeni bir ekonomik modele geçilmesi ve böylece bilgi toplumunun hem nitel hem de nicel ihtiyaçlarını karşılayacak ekonomi yapısı ve sistemi oluşturulması.

Bilgi toplumunun daha çok emek tasarruflu teknolojik gelişmeleri hızlandırdığı, bu nedenle işsizliğin daha artıracacağı, Türkiye’nin üretmemekle birlikte yoğun olarak kullandığı bilgi teknolojilerini ithal etmek zorunda kalmaya devam etmesi halinde bu teknolojilerin üretmenin sağlayacağı istihdam imkanlarından faydalanamayacağı, bunun getireceği ilave işsizliğin yaratacağı toplumsal sorunları çözmek amacıyla tüm sektörleri birlikte ve entegre olarak dikkate alan sektör bazlı bir istihdam stratejisi geliştirmesi, bu çerçevede eğitim ve üretim ilişkilendirerek entegrasyon düzeylerini artırması.

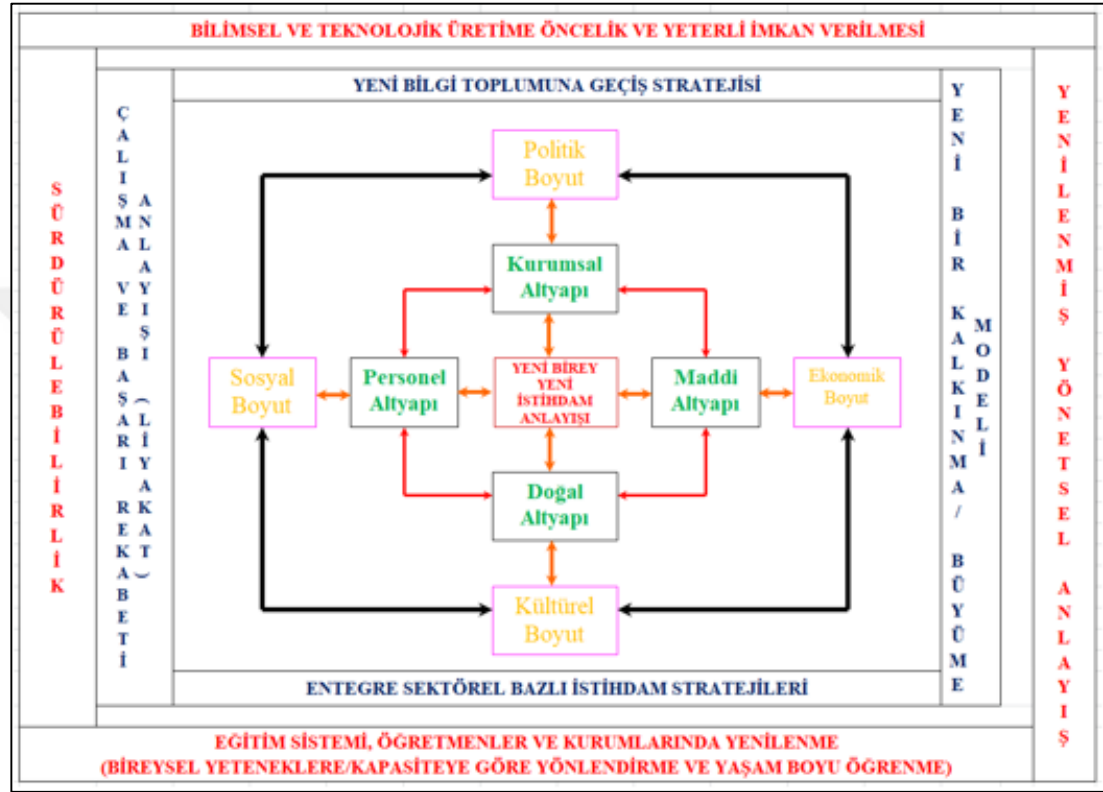
Her düzlemde ve düzeyde belirgin olarak görülen ve gerek bireylerin gerekse bir bütün olarak ekonominin performansını düşüren ilişki/kayırmacılık ilkesi yerine çalışma ve başarı ilkesinin yerleştirilmesi, bunun işlevsel bir ahlaki değer olarak tüm bireylerce kabulünün sağlanması, bu amaçla eğitimin her aşamasında uygun dersler/konular konulması ve toplumun böylece ayrıca ahlaki standartlarının yükseltilmesinin sağlanması.

3) Toplumsal bütünü oluşturan alt alanlar ve altyapı boyutlarında ise;

Ekonomik alanda gerek politika yapımı gerekse ekonomik birimler düzeyinde iktisadi akıl ile (rasyonellik) hareket yeteneğinin geliştirilmesi, bilgi toplumunun rekabet zemini ve anlayışı olan yenilik rekabetine uygun anlayış ve davranışların ekonomik birimlere kazandırılması, makro ekonomik iklimin güven verecek nitelikte istikrarlı olmasının sağlanması, böylece bir taraftan hem maddi altyapının bilgi

toplumuyla uyumlu hale gelmesi hem de bilgi toplumuna geçişi kolaylaştırması diğer taraftan da işgücünün niteliklerinin artırılması için gerekli dinamik stratejiler ve işlevsel zeminin oluşturulması.

Şekil 55: Bilgi Toplumuna Geçiş ve İstihdam için Bütünsel Bir Strateji Çerçevesi

Kaynak: Bu çalışma için tarafımızdan oluşturulmuştur.

Politik alanda özgürlük ve demokrasi standartlarının yükseltilmesi, kamusal yönetim, yasalar, işleyiş boyutlarındaki sorunların giderilmesi, hukuk devleti ve adalet mekanizmasının standartlarının hızlıca yükseltilmesi ve böylece kurumsal altyapının bilgi toplumuna uyumlu hale getirilmesi ve böylece yatırım, üretim, istihdam boyutlarındaki olası işlevlerini gerçekleştirebilmesi.

Sosyal alanda ise özgür ve bağımsız iradeye sahip bireylerin oluşumuna ve varlığına imkan verecek yapı ve sistemin oluşturulması, empati ve uzlaşma anlayışı gelişmiş bir toplum oluşturulması suretiyle farklılıkların ayrıştırma değil zenginlik kaynağı olarak görülebilmesi ve böylece bilgi/teknik yanında insani standartları da yüksek personel altyapının oluşturularak mutlu ve umutlu bir topluma kavuşulması.

Kültürel zenginlik ve farklılıkların hoşgörü ve hatta eşgörü (herkesi kendinle aynı değerle kabul etmek) içinde algılamak, mevcut kültürel ürün ve değerleri bilim, sanat, edebiyat, müzik, mal-hizmet gibi tüm alanlarda üretim sürecine katılmasını sağlayarak bilgi toplumuna geçiş ve istihdam yaratma aracına dönüştürerek doğal altyapıyı geliştirmek.

Bu farklı düzey ve boyutlarda gerçekleştirilecek bilimsel ve insani perspektifteki çalışma ve yönlendirmeler Türkiye'yi sadece istihdam sorunlarını minimize eden değil aynı zamanda bilgi toplumuna da geçen bir ülke haline getirecektir. Böylesi bütünsel ve kapsamlı bir stratejinin hazırlanmaması ve uygulanmaması halinde sanayi toplumunun ardından bilgi toplumu trenine de geç binilmiş olacaktır. Ancak, bilgi toplumuna geçişte daha fazla geç kalmak ve de uyum sağlayamamak, sanayi toplumunu yakalamakta geç kalmanın çok ötesinde ve çok daha derin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel sorunlar üretebilecek, Türkiye'yi hem yaşanılması hem de yönetilmesi çok zor bir ülke haline getirebilecektir. Bu çalışmada, görüldüğü gibi, Türkiye'nin böylesi bir noktaya gelmemesi için yeni bir perspektif ve strateji çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

İnsanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için düzenli bir gelir elde etmeleri, bunun için de istihdam edilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle istihdam insanların yaşamlarında önemli bir yer tutmaktadır. Her geçen gün artan ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak daha da artması beklenen istihdam kayıpları ve artan işsizliğin sadece ekonomik değil sosyal ve politik sonuçlar da üretmesi konunun çok boyutlu önemini ortaya koymaktadır. Teknolojik ve ekonomik alandaki gelişmelerin sosyal, politik ve kültürel alanlara göre daha hızlı gerçekleşmesi ve bütün alanlarda bağlantılı olan istihdamdaki gelişmelerin bu alanların yarattığı ortam içinde oluşması, toplumsal bütünü belirlemede daha etkin rol oynayarak karşılıklı bağımlılık ve etkileşimi artırması konunun önemine işaret etmektedir. Bilgi toplumunu istihdam üzerine etkilerini Türkiye perspektifinden değerlendirmeyi ve bu değerlendirmeler ışığında politika önerileri geliştirmeyi amaçlayan çalışma dört bölümden oluşmuştur.

Toplumsal dönüşümler ve bilgi toplumu başlıklı birinci bölümde insanlık tarihi boyunca yaşanan köklü değişimler ve toplumsal dönüşümlere neden olan gelişmeler, bilgi toplumu öncesi toplumsal dönüşüm başlığı altında; ilkel toplum, tarım toplumu ve sanayi toplumu alt başlıklarıyla günümüz toplumuna geline kadar incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Günümüz toplumsal yapısı olarak nitelendirilen bilgi toplumunun oluşum sürecine, toplumsal yapıdaki etkilerine, özelliklerine, yarattığı bilgi ekonomisinin özelliklerine ve bilgi toplumu ve bilgi ekonomisi izleme araçları olan gösterge ve endekslere yer verilmiştir. Tarihsel süreç içinde ortaya çıkan düşünsel, bilişsel ve teknolojik yenilikler insanların, dünya algısını, dünya görüşünü ve yaşam biçimlerini değiştirmiştir. Bilimsel düşünceler doğa, evren ve yaşama uygulanmış, bilimsel teknolojiler gelişerek sanayi devrimlerinin yaratıcısı olmuş ve toplumu yeni bir çağa hazırlamıştır. Bilginin aktarılması ve paylaşılr hale gelmesiyle küreselleşen yeni bir dünya ortaya çıkmıştır. Bilgiden bilgilere geçiş, bilgiyi yeni bir toplum yaratacak kadar güçlü kılmıştır. Yeni teknolojilerin gelişme hızı ve insanların yeni teknolojilere çok çabuk uyum sağlayabilmeleri bilgi toplumuna dönüşümün çok daha hızlı gerçekleşmesinde etken olmuştur. Bilgi toplumu, yüksek seviyede bilgi üretmekte, hızlı bilgi artışı değişme ve gelişmenin temel kaynağı olmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, toplumsal yapının tüm alt alanlarına yansıyan bilgi ve teknolojik yeniliklerin işgücü ve istihdam boyutunda ortaya çıkacağı sorunlara çözüm önerileri üretebilmek açısından işgücü, istihdam ve işsizlik tanımı, önemi ve türlerine yer verilmiş, istihdam teorileri ve istihdam politikaları incelenmiştir. Dönüşüme uğrayan işgücü, istihdam ve işsizlik tarım, sanayi ve bilgi toplumu kapsamında değerlendirilmiştir. İşgücü piyasasının dengeye gelmesinde ve işsizlik sorununa çözüm bulunmasında içinde bulunulan döneme kadar ortaya konulan teoriler yeteri kadar olumlu sonuçlar vermemiştir. Dünyanın bilgi çağına girdiği ve teknolojik gelişmelerin tüm hızıyla kendini gösterdiği bu dönemde işgücü piyasasının dengeye gelmesinde sadece ekonomik kurallara dayanılmasının yeterli olmadığı, politik, sosyal ve kültürel faktörlerin rolüne ve ortaya çıkan işsizliğin nedenlerinin farklı boyutlarına bakacak yaklaşımları da içeren yeni istihdam teorisine ve işsizlikle mücadelede yeni istihdam politikalarına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır.

Bilgi toplumu açısından Türkiye’de istihdamın değerlendirildiği üçüncü bölümde ise; istihdam sorununun çok boyutlu kaynaktan beslendiği ve bu kaynakların daha önce görülmediği düzeyde hızlı değişkenlik gösterdiği bir durumda Türkiye’nin bilgi toplumuna ve bilgi toplumunun istihdam yapısına ulaşabilmesi için konuya çok boyutlu yaklaşılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda istihdam üzerine etkilerin tek yönlü ve tek boyutlu neden sonuç ilişkisine bağlanarak analiz edilmesi geleceğe yönelik öngörüler için yeterli bilgiler veremeyeceğinden Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı ile tüm alanları ilgilendiren ve bağlantılı olan istihdamın değerlendirilebilmesi amaçlanmıştır. Durum tespiti yapmakta kullanılan kaynaklar ve göstergelerle dönüşüm sürecinin istihdam üzerine etkilerini ve bu etkilerin geleceğe yönelik toplumsal gelişme, sistem, yapılanış ve süreçlere yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu bölümde incelenen dönem için elde edilen veriler, göstergeler ve ulaşılan kaynaklar yardımıyla Türkiye’nin ekonomik görünümü, nüfus yapısı ve bilgi toplumuna dönüşüm çalışmaları çerçevesinde konumu ile işgücü, istihdam ve işsizlik, eğitim sistemi ve sosyal güvenlik sisteminin durumu açısından aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Türkiye ekonomisinin son yirmi yıllık süreci küresel kapitalist sistemin ve serbest piyasa oluşumunun tam anlamıyla işlerlik kazandığı, ekonomi politikası

kararlarında kapitalist sistemin kural ve kurumlarının, uluslararası kuruluşların yönlendirmelerinin rol oynadığı bir dönem olmuştur. Yüksek faiz, yüksek enflasyon, cari açık, bütçe açığı ve Türk Lirası'nın değer kaybı fiyat istikrarını, yatırımları ve dış borç stoku ile birlikte büyüme, istihdam ve gelir dağılımını da olumsuz etkilemiştir. Küresel kapitalist güçlerin ve yerli kapitalist grupların çıkarına hizmet eden ekonomi politikaları işlerlik kazanarak istihdam ve gelir dağılımı gibi toplumsal öncelikler piyasa tercihlerine bırakılmıştır.

Türkiye, iletişim altyapısında, bilimsel gelişme ve yenilikçiliğe kaynak aktarımında, Ar-Ge faaliyetlerinde ve bu faaliyetlere yapılan harcamaların GSYH içindeki payında, kamu, özel sektör ve üniversite işbirliğinde, patent – faydalı modelde, yüksek teknoloji mal ve hizmet üretiminde, ihracatında ilerleme sağlamış olsa da diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ilerlemenin yetersiz olduğu ve bilgi toplumunun gerektirdiği düzeye ulaşamadığı görülmüştür. İnsan kaynağının niteliği ve niceliğinin bilgi toplumunda Ar-Ge faaliyetleri ile harcamalarının katma değere dönüşmesinde belirleyici olması Ar-Ge çalışan sayısının artırılmasını, yetenek ve deneyimlerinin geliştirilmesini gerektirmesine rağmen toplam istihdam içindeki payı çok düşük düzeydedir. Aynı şekilde imalat sanayinin yüksek teknoloji sınıflamasında yer alan faaliyetlerde çalışanların imalat sanayi istihdamı içindeki payı ve bilgi ve iletişim sektöründe çalışanların toplam istidam içindeki payı da düşük düzeylerde kalmıştır. Bilgi ve iletişim sektöründe teknolojik değişim hızına ve dinamizmine uyan niteliklerin sürekli değişimi nitelikli işgücü istihdam artışını etkilemiştir. Türkiye'nin Ar-Ge faaliyetlerindeki, yüksek teknoloji ürün imalatındaki ve bilgi ve iletişim sektöründeki istihdam düzeyi bu alanlarda yeterli gelişme sağlanmadığını göstermiş ve bu görünüm yüksek teknoloji ürün imalatı ve ihracatına olumsuz yansımıştır.

Teknoloji üretimi yerine hazır teknoloji ve tüketime yönelik yüksek teknoloji ürün ithalatı ağırlık kazanmıştır. Türkiye, gelişmişlik düzeyini yansıtan iletişim altyapısı, yüksek teknoloji ürün imalatı ve ihracatındaki payı ile birlikte katma değer payını da artırabilmek için yaratıcı, yenilikçi insan kaynağını ve Ar-Ge faaliyetlerini geliştirerek hızla teknolojik dönüşümünü gerçekleştirecek, küresel ekonomideki rolünü değiştirecek gerçekçi, ulaşılabilir hedeflere yönelik politika ve stratejiler geliştirememiştir.

Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşümünde etkisi olan doğrudan yabancı yatırım bakımından finansmana erişim, finansal piyasaların gelişimi, daha yeşil ve kapsayıcı bir ekonomiye geçişte kamu ve özel sektörün çevre koruma duyarlılığı ve enerji alt yapısı geliştirme, BİT becerileri, telekomünikasyon alt yapısı, çevrimiçi hizmet girişi, yolsuzluk algısı, vatandaşların resmi hak ve özgürlükleri, kurumların gelecek odaklı, şeffaf ve verimli olması, yaşam seçimlerini yapma özgürlüğü, mutluluk ve yaşam kalitesi, cinsiyet eşitliği, dezavantajlı grupların korunması, yargı bağımsızlığı, hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, vergilendirme ve gelir eşitsizliği, beşeri sermaye oluşturma ve istihdam olanakları yaratma kabiliyeti gibi alanlarda yeterli ilerleme sağlayamadığı anlaşılmıştır.

Türkiye için demografik yapıdaki değişimler toplumsal bütünü oluşturan teknolojik, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel yapı açısından önem arz etmektedir. Türkiye'de doğurganlık hızındaki düşüşle, 15 yaş altı nüfusun toplam nüfus içindeki payı azalacağı ve uzun dönemde genç bir nüfusa sahip olma özelliği kaybedilerek aktif işgücünü barındıran 15-64 yaş arasındaki nüfusun artacağı görülmüştür. Demografik fırsat penceresi olarak bilinen 15-64 yaş grubundaki artışın potansiyel işgücünü ve işgücü arzını artıracak olması, çalışma koşullarında ve ücretlerde olumsuzluklar yaratma, işgücü talebinde eğitim ve niteliğin daha fazla önem kazanma olasılığını artırmıştır.

Ülkenin geleceği açısından genç nüfusun işgücüne katılımı önemli olmasına rağmen çok sayıda genç, işsizlik baskısı altında işgücüne katılmakta, bir kısmı istikrarsız, kayıtdışı veya güvencesiz olan beklentileri dışındaki işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Yaklaşık son yirmi yılda okur-yazar olmayanlar ile lise altı eğitimlilerin işgücündeki payında azalış olsa da lise, mesleki ve teknik lise, yükseköğretim eğitimi alanlara göre ağırlığı devam etmektedir.

İstihdamda kadınların oranı artış eğilimi gösterse de erkeklerin oranının yarısına ulaşamamıştır. Kadınların işgücü piyasasındaki dezavantajlı konumlarında azalma sağlandıkça kadın istihdam oranında önemli artışlar görülebilecektir. Genç istihdamı, ekonomideki daralma dönemlerinde önemli ölçüde olumsuz etkilenmiş ve hızla gerilemiştir. Genç nüfusun yaklaşık üçte birinin ne eğitimde ne istihdamda olması, yeni iş yaratımının ve istihdam olanaklarının yetersizliği yanında deneyim ve beceri eksiklikleri de işgücü piyasasına geçişin ve iş bulmanın zorluğuna işaret

etmektedir. İstihdamın sektörel dağılımında sanayi sektörü belirgin istihdam artışı sağlayamamış, tarımda ise istihdam sürekli azalmıştır. Hizmetler sektöründeki gelişmenin sanayiden ve tarımdan geçişlere istihdam olanağı yaratması istihdamdaki payını artırmıştır. Kayıt dışı istihdamda belirgin azalmalara rağmen tarımda sektörün yapısından kaynaklı olarak kayıt dışı istihdam yüksek oranlarda seyretmiştir.

Son yirmi yılda işsiz sayısının yıllık ortalama artışı yaklaşık % 8,16'dır. Bu artış 15 ve yukarı yaştaki nüfus ile iş gücünün yıllık ortalama artış oranlarının oldukça üzerindedir. Yüksek büyüme dönemlerinde artan tarım dışı istihdama rağmen işgücündeki yüksek artış nedeniyle işsizlikteki azalış yetersiz kalmıştır. Tarım dışında hızla artış gösteren işsizlik, gelecekte azalacağı beklentilerini ortadan kaldırmaya başlayan ve öncelikle çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak gündemdeki yerini koruyacaktır. Ülkenin geleceğine önemli katkıları olacağı sürekli ifade edilen gençlerde işsizliğin artışı genç işsizliği sorununa özel bir önem verilmediğini göstermektedir. İşsizlik, bireyleri eğitim durumlarına göre farklı düzeylerde etkilemektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe eğitilmişlerde işsizliğin azalacağı beklentisinin okur-yazar olmayanlar ve lise altı eğitilmişlerle, lise ve yükseköğretim eğitimi alanların işsizlik oranları karşılaştırıldığında gerçekleşmediği görülmüştür. Okur-yazar olmayanlar ile lise altı eğitilmişlerin işgücünde ve istihdamda baskın bir konumda görülmesi işgücü talebine olan yaklaşımı da ortaya koymaktadır. İşsizliğin düşük olması beklenen mesleki veya teknik lise ile yükseköğretilimlerde işsizlik, tarım dışı işsizlik oranlarıyla benzerlik göstermekte ve yüksek seyretmektedir.

Türkiye ekonomisinde sınırlı bir büyüme hızına ulaşılırken, işgücü katkısı giderek azalmış, ekonominin istihdam yaratma potansiyeli zayıflamış, istihdamda beklenen artış gerçekleşmemiş, işsizlik artmış ve özellikle genç işsizliği önemli boyutlara ulaşmıştır. Bilgi toplumuna dönüşüm çalışmalarındaki ilerlemenin imalat sanayisi ile diğer sektörlerle yansımadığı işgücü ve istihdamın mevcut eğitim düzeyi ile anlaşılmaktadır. Yaklaşık son yirmi yılda işgücüne katılım ve istihdamdaki görünüm, geleneksel sanayi yapısında çok fazla bir ilerleme sağlanamadığını, artan işgücüne yeni istihdam olanaklarının yeteri kadar yaratılamadığını, istihdam oranlarının gerileyerek işsizliğin ve iş bulma ümidini kaybedenlerin arttığını ortaya koymaktadır. Bu durum, son yıllarda özellikle gençleri ve kadınları etkilemiş, istihdamda yer almalarını her geçen gün zorlaştırmaya başlamıştır. Ülkenin kısmen

tarım toplumu kısmen de sanayi toplumu yapısından bilgi toplumuna dönüşümünde teknolojik gelişmeler ve kullanımı hız kazanarak yeni iş kolları ortaya çıktıkça mevcut işgücü, istihdam ve işsizlikte önemli değişimlerin görülmesi kaçınılmaz olacaktır.

Türkiye’de işsizlik sorunu, makroekonomik istikrarın, nitelikli ve kapsayıcı büyümenin sağlanamamasının yarattığı konjonktürel işsizlik yanında dönüşüm sürecinde ilerleme ile teknoloji kullanımının ve verimlilikteki artışın, çalışma biçimleri ve koşullarındaki değişimin getireceği nitelikli işgücü talebinden kaynaklı yapısal işsizlikteki artışla birlikte daha da ağırlaşacaktır. Kamu, işveren ve işçi arasında çalışma biçimleri ve koşullarındaki değişimle yaşanacak istihdam kayıplarını azaltmaya yönelik uzlaşsı ve uyum kültürü yeteri kadar gelişmemiş sendikal örgütlenme hakkı kutuplaştırılarak pazarlık gücü zayıflatılmıştır. Ancak iş kayıplarındaki artış ve uzun süreli işsizlikler karşısında çalışanların gelecek endişesi zaman içinde işçi dayanışmasını ve örgütlenmeyi artırabilecektir.

Sermaye birikiminin önemli bir kısmı, büyümeye ve istihdama katkı yapabilecek sermaye verimliliği yüksek sanayi sektörü yerine istihdam payı ve yaratma kapasitesi düşük inşaat sektörüne kaymıştır. Toplam istihdamda en yüksek paya sahip hizmetler sektöründe sermaye birikimi teknoloji kullanımıyla desteklendiğinde verimlilik artışı sağlanırken, istihdam kayıpları düşük düzeyde olsa da yeni işlerin önemli oranda istihdam yaratmayacağı anlaşılmıştır. Uzun yıllar izlenen politikalarla ihmal edilerek üretim ve istihdam kayıplarına, kırdan kente göçe, tarımsal ürün ithalatına neden olunduktan sonra her geçen gün stratejik bir sektör olduğu anlaşılan tarım sektöründe kentten kıra dönüşü gerçekleştirebilecek, istihdama, gelir dağılımına ve büyümeye katkı sağlayacak, sermaye birikimi ile sermaye verimliliğini artıracak bölgesel politika uygulamaları geliştirilmemiştir.

Sanayi 4.0 dönüşümünde, teknoloji kullanmada ve geliştirmede geride kalan Türkiye teknoloji, işgücü ve rekabet gücü açısından dezavantajlı konumunu kararlı, hızlı ve dinamik bir yaklaşım sergileyerek avantaja çevirmede geç kalmıştır. Türkiye’nin sanayi 4.0 dönüşümünde yapay zeka, robotlar ve otomasyon ile istihdamda artış sağlayacağı öngörülse de emek dengesi kalıcı olarak değişerek genç ve teknolojiye yatkın nitelikli işgücü talebinin artacağı, çalışanların işlerini kaybetme riskinin mevcut risklerden daha fazla artış göstereceği, orta-düşük nitelikli işgücü istihdamının azalarak artan işsizlik gerçeği ile karşı karşıya kalınacağı anlaşılmıştır.

Türkiye makroekonomik görünüm, kurumsal yapı, teknoloji üretme, beceri yeterliliği, eğitim sistemi ve sosyal koruma gibi alanlarda yeterli ilerleme sağlamadan, istihdam stratejisinde işgücü piyasasının katılıkları öne çıkarılarak işgücü niteliğinde, güvencede, ücretlerde ve çalışma koşullarında esnekliğe odaklanmış, makroekonomik dengelerin sağlanması ve rekabet gücünün artması hedeflenerek işgücü piyasaları işveren lehine yeniden düzenlenmiş ve kuralsızlaştırılmıştır. İstihdamı artırmak başlı başına bağımsız bir amaç olmamış, yatırımlara, teknolojik gelişmeye ve ekonomik büyümeye bağımlı bir değişken olarak görülmüştür. Ulusal İstihdam Stratejisi'nde nüfustaki gelişmeleri, göçmen politikasını, dönemin toplumsal ve teknolojik gelişmelerini dikkate alan, yeni işler yaratılması gerektiğini vurgulayan, istihdamın yapısı ve niteliğindeki değişimlerin yıkıcılığını en aza indirmeyi hedefleyen, çalışanların hak ve özgürlüklerini, sosyal güvencelerini geriletmeyen, insan onuruna ve emeğine yakışır ücreti savunan içerikten uzaklaşmıştır.

Türkiye'de 21. yüzyılın bilgi ve teknoloji hızına erişerek bilgi toplumu dönüşümü sağlayacak, yenilikçi dünya görüşü ve düşüncüyü benimsetecek zihniyet değişimine, iş birliğine ve başarıya odaklanmış, yeni mesleklere ve yeni becerilere sahip nitelikli insan kaynağını yetiştirecek, hayat boyu öğrenmeyi de kapsayan çağdaş eğitim ve öğretim sistemine geçilememiştir. Çağdaş eğitim sistemine geçiş geciktiğinde; sorgulayan, araştıran, öğrenmeyi öğrenmiş, bilim ve teknolojiyi benimsemiş, yeniliklere yatkın, 21. yüzyılın yaşam, iş dünyası ve çalışma koşullarına hazır nitelikli bireylerin yetişmeyeceği, dolayısıyla yenilikçi girişimlerin, yeni iş alanlarının ortaya çıkmasının azalacağı, istihdam kayıplarıyla mevcut işsizliğin her geçen gün artacağı, yeni nesillerin büyük bir kısmının diplomalı işsizler arasına katılacağı, gelir dağılımı eşitsizliği, sosyal dışlanma ve sosyal farklılıklar gibi ortaya çıkacak sonuçların karar vericiler tarafından yeterince öngörülemediği mevcut eğitim sisteminin sürdürülmesinden anlaşılmaktadır.

Türkiye, yeni teknolojilere üretim sürecinde yer vermeye başladıkça ortaya çıkacak yeni işler istihdam kayıplarından daha fazla istihdam yaratsa da niteliksiz işgücü istihdam dışında kalmaya devam ederek, nitelikli işgücünün yüksek ücretleri ve yaşam standardı mevcut eşitsizlikleri daha fazla ortaya çıkaracağından, yoksulluğu azaltacak etkin ve kapsayıcı sosyal politika uygulamalarının önemi artmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliği için aktüeryal dengenin sağlanamadığı, önemli

miktarlarda bütçe transferleri ile desteklenmesine rağmen gelir-gider dengesinin her geçen gün bozularak, açığın GSYH'ye oranının arttığı, finansal sürdürülebilirliğinin mümkün olmadığı görülmüştür. Gelecekte yaşanabilecek ve gelir kayıplarının yaratacağı sorunların çözümüne hazır olmayan sosyal güvenlik sisteminin gelir desteği ve yoksulluk üzerinde etkili olamayacağı anlaşılmaktadır.

Çalışmada, Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşüm sürecindeki gelişmelerin istihdam üzerine etkileri analiz edilmiş, teknolojik gelişmelerin kısa dönemde bazı işleri ortadan kaldırmasının ve nitelikli işgücü talebini artırmasının istihdam kayıplarına neden olacağı, uzun dönemde ise yeni işler ve istihdam olanakları yaratarak işsizlere yeni iş olanakları sağlayacağı yaklaşımının, Türkiye'nin ekonomideki kırılgan ve istikrarsız yapısı, teknoloji kullanma ve üretim düzeyi, teknolojideki ithalatçı konumu, politik, sosyal ve kültürel yapısı, eğitim sistemi, mevcut işgücü niteliği ve bireylerin beceri düzeyi dikkate alındığında işlerlik kazanamayacağı, işsizliğin giderek artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde, Türkiye'nin bilgi toplumuna geçişle birlikte ortaya çıkabilecek işgücü, istihdam ve işsizlik üzerindeki etkileri ve önemli sosyal sorunları azaltacak gerekli önlemlerin alınabilmesinde ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve teknolojik alandaki gelişmeler, kurumsal yapı, karar ve kuralların etkinliği, toplumsal bütünlüğün ve uzlaşının sağlanması belirleyici olduğundan öncelikle toplumsal bütünün temel alanlarının mevcut durumu değerlendirilmiştir. Ayrıca, TÜİK'in nüfus tahminlerinden hareketle nüfus ve istihdama ilişkin göstergeler lineer ekstrapolasyon yöntemi ile tahminlenmiştir. Bu bağlamda, toplumsal bütünün temel alanlarına, istihdam kayıplarını azaltma ve işgücünü koruma amaçlı istihdam stratejisine, istihdam odaklı sektörel stratejiye, nitelikli insan kaynağı oluşturacak eğitim sistemine, işsizlik ve gelir kayıplarıyla yoksulluğun artışına karşı sosyal koruma ve güvenlik sistemine yönelik öneriler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Uluslararası kuruluşların ve firmaların tercihlerini öne çıkarmayan, eşitlikçi üretim ve tüketime yönelerek, ithal mal ve hizmet tüketimini asgariye indirecek, istihdam kayıplarını önleyebilecek iktisadi temellere dayanan nitelikli sürdürülebilir büyüme ve kalkınma hedefli ekonomik boyutun yanında toplumsal bütünün diğer boyutlarını da dikkate alan, devletin piyasada etkin düzenleyici ve denetleyici rol üstleneceği sosyal devlet anlayışının benimsendiği yeni bir ekonomik yapıya ihtiyaç

bulunmaktadır. Mevcut ekonomik yapı yatırım ortamının gelişmesini, yeni teknoloji kullanımını ve üretimini, yüksek katma değerli üretimi, bölgesel ve sektörel gelişmeyi hedefleyen, istihdam sağlayan ekonomik yapıya dönüşmelidir. Türkiye, rekabetçi ve yenilikçi bir ekonomik yapıya ulaşılması için enflasyon, döviz kuru, cari açık, faiz, istihdam ve gelir dağılımındaki eşitsizlik sorunlarına çözüm bulacak, istikrarı sağlayacak ekonomi ve sosyal politikalarda bilgi ve beceri temelli yeni bir yapılanmaya gitmelidir.

Toplumsal bütünün tüm alanlarında dönüşüm, bu alanların birbiriyle etkileşimi ve bütüncül bir bakış açısıyla sosyo-ekonomik dengenin kurulması için geleceğe yönelik toplumsal güveni, desteği ve dayanışmayı sağlayacak eş zamanlı ve eş yönlü uzun bir süreci kapsayan politika uygulamalarına geçilebilmesi; ekonomik ve teknolojik gelişme ile istihdam önceliklerinin belirlendiği, hukuka bağlılığın ve kuvvetler ayrılığı prensibinin, şeffaf ve açık yönetim şeklinin, yetki ve sorumlulukların güçlendirildiği, toplumsal kutuplaşmadan uzaklaşılarak ifade ve din özgürlüğü, laiklik ilkesi ve kültürel haklar olmak üzere tüm hak ve özgürlüklerin benimsendiği, katılımcılığın ve çoğulculuğun öne çıkarılacağı demokratik bir yapıyı gerektirmektedir.

Toplumsal bütünü oluşturan gruplar ve bireylerin kültürel farklılıkları politik ve ekonomik alanda ayrıştırılmadan ve ötekileştirilmeden eşit değer bulacak, katılımcı demokrasiyi ve toplumsal dönüşümü besleyecek, geliştirecek, uzlaşa ve hoşgörünün hakim olduğu çoğulcu kültürel değerlerle bilimsel, yenilikçi düşünce yapısının birleşeceği ve bireylere kazandırılacağı etkin kültürel politika uygulamalarına yer verilmelidir.

Türkiye, bilgi toplumu dönüşüm sürecini yönetirken öncelikle değişimin belirleyicisi bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere ithal teknoloji kullanımını zaman içinde azaltacak, yeni teknoloji üretimini gerçekleştirebilecek bilim ve teknoloji politikalarına yönelik çalışmalarına hız kazandırmalıdır. Ülke koşullarına uyumlu, geleceğe cevap verebilecek, gelişmelere açık ve yatırımlarla yaygınlaşmaya elverişli nitelikleri içeren teknoloji seçimi yapılmalıdır. Bilişim altyapısı eksiksiz geliştirilmeli, sürekli yenilenmeli, bilim ve teknoloji temelli yenilikçi gelişmelere uyumu artırılmalıdır. Türkiye, dönüşüm sürecinde ekonomideki gelişmesini verimlilik ve ücret düzeyi düşük sanayi yapısından büyümeye önemli katkı sağlayacak çağın

gerektirdiği teknoloji yoğun, verimliliğin arttığı, yüksek katma değer yaratan, ithalat bağımlılığını azaltan, istihdamın yüksek ücret düzeylerine ulaştığı sanayi yapısına dönüştürmeli ve ihracatını teknoloji yoğun ürünlerle artıracak politikalara yönelmelidir.

Bilgi toplumuna dönüşüm sürecine uyumlu, demografik yapısını ve eğitim düzeyini dikkate alan, geçiş döneminde istihdamın yapısı ve niteliğindeki değişimlerin yıkıcılığını en aza indirmeyi hedefleyen, yeni işler yaratılması gerektiğini vurgulayan, çalışanların hak ve özgürlüklerini, sosyal güvencelerini geriletmeyen, nitelikli ve niteliksiz tüm bireyler için istidam dengesini kuracak, insan onuruna ve emeğine yakışır ücreti savunan düzenlemelerin yer alacağı istihdam stratejisi belirlenmelidir.

Nitelikli ve niteliksiz istihdam yaratma potansiyeli olan, üretim, dağıtım ve bakım aşamalarında olduğu gibi alt sektörlerde de mal ve hizmet talebini artırarak diğer sektörlerdeki gelişmeyi de olumlu yönde etkileyebilecek sağlık, çocuk ve yaşlı bakım, turizm, enerji, bilgi ve iletişim sektöründe girişimcilik ve yenilikçi yatırımlar teşvik edilmeli, ülke genelinde yerleşik büyük firmaların rekabet gücünden ve ürün yelpazesinden koruyucu önlemler alınmalıdır. Tarım sektöründe ise; kırsal nüfusun göçünün önlenmesine ve kentlere göç edenlerden işini kaybeden eğitimsiz ve niteliksiz olanların geri dönmelerine ve tarımsal faaliyetlerde bulunmalarına yönelik olarak tarımsal girdi teşvikleri yanında enerjiye, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimde kolaylaştırıcı uygulamalara geçilmelidir. Tarımda kayıt dışı istihdamı azaltacak, göçmen ve sığınmacı istihdamını önleyecek tedbirlere yer verilmelidir. İklim değişiminin ve kuraklıktaki artışın getireceği tarımsal sorunları en aza indirebilmek için yeni teknoloji kullanımı ve üretim yöntemlerindeki gelişmeleri aktaracak ziraat, su ürünleri, orman ve meteoroloji mühendisleri gibi teknik elemanların istihdamı artırılarak sürekli sahada olması, üreticiyi yönlendirmesi sağlanmalıdır. Tarımsal faaliyete dayalı ürünlerde coğrafi işaret ve markalaşmayla, küçük ölçekli üreticiler için kooperatifleşme teşvik edilmeli, kooperatiflere ve ortaklarına girdi maliyetlerini azaltan tedarik destekleri, finansmana erişim kolaylıkları getirilmelidir.

Eğitim sistemi, çağın değişen ekonomik ve politik koşullarına, küreselleşmenin, bilim ve teknolojik gelişmelerin nitelikli insan kaynağı yaratılması ihtiyacına sadece temel bilimler üzerine odaklanılarak doğrudan sanayi ve üretime yönelik nitelikli işgücü yedeklemesi için stok artırma algısı yaratmayacak yapıda

yenilenmelidir. Eğitim sistemi bilgi ve becerileri geliştiren, problem çözücü, temel bilimleri öne çıkarırken ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alana da katkıda bulunacak sosyal bilimleri de dikkate alan, çağın sürekli artacak olan bilimsel ve teknolojik gelişmelerine uyumlu, güncellenebilecek çağdaş bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Bilgi ve teknolojik gelişme ile değişen iş ve çalışma koşulları yanında işgücünden beklenen nitelik artışı, ücret ve gelir farklılıkları, uzun süreli işsizlik, demografik yapıda genç ve yaşlı nüfus değişimleri gibi var olan ve giderek artacak yeni sorunlar karşısında hızla yaygınlaşabilecek ve işini kaybetmiş, iş bulma umudu azalmış, dolayısıyla gelir kaybına uğramış temel gereksinimlerini karşılayamayan her yaştan birey ve ailelere gelir desteği sağlayacak, gelir desteği tabanını genişletecek, gelir düzeylerini artırarak asgari bir refah sağlayabilecek kapsayıcı yeni bir sosyal güvenlik sistemine geçilmelidir.

Bu çalışmadaki analizler sonucunda, Türkiye’de sadece istihdam politikalarının bilgi toplumuna uygun bir istihdam yapısı oluşturulması için değil aynı zamanda bilgi toplumuna geçiş için en önemli araç olması gerektiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin bilgi toplumuna geçişinde istihdam boyutu hem kilit hem de anahtar niteliği taşımaktadır. İstihdam politikalarının başarılı olması bilgi toplumuna geçişte anahtar, başarısızlığı ise kilit işlevi görecektir. Türkiye’de gerek yeni istihdam stratejilerinin gerekse bilgi toplumuna geçiş stratejilerinin oluşturulmasında bu çalışmada ortaya konulan önerilerin katkı yapabilecek düzeyde olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Sadık. **Genel İktisat**, 3. Baskı, DEÜ Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1998.

Acemoğlu, Daron, David Laibson ve John A. List. **Makroekonomi**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Acemoğlu, Daron ve Pascual Restrepo. “Artificial Intelligence, Automation and Work”, **National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper Series**, Sayı: 24196, 2018.

Acemoğlu, Daron ve Pascual Restrepo. “Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor”, **Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 33, Sayı: 2, 2019, ss. 3-30.

Aktan, C. Can ve İstiklal Y. Vural. “Bilgi Çağında Bilgi Yönetimi”, **Bilgi Çağında Bilgi Yönetimi**, (Ed. C. Can Aktan ve İstiklal Y. Vural), Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, ss. 1-16.

Aktan, C. Can ve İstiklal Y. Vural. “Bilgi Toplumu, Yeni Temel Teknolojiler ve Yeni Ekonomi”, **Yeni Türkiye**, Cilt: 1, Sayı: 88, 2016, ss. 1-37.

Alçın, Sinan. “Keynes’ten Devlet Müdahalesinin Sınırları”, **Keynes’in Genel Teori’si Üzerine**, (Ed. Uğur S. Akalın ve diğerleri), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 205-226.

Ansal, Hacer K. ve Dilek Ç. Karaömerlioğlu. “New Technologies and Employment: Industry and Firm Level Evidence from Turkey”, **New Technology, Work and Employment**, Cilt: 14, Sayı: 2, 1999, ss. 82-99.

Aren, Sadun. **İstihdam, Para ve İktisadi Politika**, 15. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

Arntz, Melanie, Terry Gregory ve Ulrich Zierahn. “The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis”, **OECD Social, Employment and Migration Working Papers**, Sayı: 189, 2016.

Ataman, Berrin Ceylan. “İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 53, Sayı: 1-4, 1998, ss. 59-72.

Autor, David H., Frank Levy ve Richard J. Murnane. “The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration”, **The Quarterly Journal of Economics**, Cilt: 118, Sayı: 4, ss. 1279-1333.

Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplum Araştırmaları Merkezi (BETAM). **İstihdamda Dezavantajlı Grupların İşgücüne Katılımını Artırmak**, BETAM Research Report Series 4, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, 2010.

Bakırtaş, Tahsin. **Dünya’da ve Türkiye’de Ekonomik Kalkınma: Küresel Kalkınma Odaklı Sorunlar, Yeni Model Arayışları**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2014.

Bayar, Fırat. “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**, http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/kuresellesme_kavrami_ve_kuresellesme_surecinde_turkiye.pdf, (16.03.2019), ss. 25-34.

Beaud, Michel. **Kapitalizmin Tarihi 1500-2010**, çev. Fikret Başkaya, 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Bell, Daniel. **The Coming of Post – Industrial Society: A Venture in Social Forecasting**, Basic Books Publishers, New York, 1973.

Bessen, James. “How Computer Automation Affects Occupations: Technology, Jobs, and Skills”, **Boston University School of Law – Law & Economics Working Paper**, Sayı: 15-49, 2016.

Bessen, James. “Automation and Jobs: When Technology Boosts Employment”, **Boston University School of Law – Law & Economics Working Paper**, Sayı: 17-09, 2018.

Biçerli, M. Kemal. **Çalışma Ekonomisi**, Beta Basım, Kırklareli, 2000.

Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi. “Bilgi Toplumu Dairesi Hakkında”, <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/bilgi-toplumu-dairesi-hakkinda/>, (23.02.2021).

Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi. “Ülkemizde Bilgi Toplumuna Dönüşüm”, <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/ulkemizde-bilgi-toplumuna-donusum/>, (23.02.2021).

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. **Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu 2019-2023 Stratejik Planı**, Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2018.

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. <https://www.btk.gov.tr/itu>, (04.03.2019).

Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı. **2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı**, T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2015.

Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü (UNHCR). **Türkiye Bilgi Notu**, Şubat 2021.

Bocutoğlu, Ersan. “İktisat Teorisinde Emegin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeye Yolculuk”, **Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012, ss. 127-150.

Bocutoğlu, Ersan. **Karşılaştırmalı Makro İktisat: Teoriler ve Politikalar**, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2012.

Bocutoğlu, Ersan. **Makro İktisat: Keynesyen Teori ve Politikalar**, 2. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon, 2001.

Boratav, Çiğdem. “İlkel Topumlarda Besin Elde Etme Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1963, ss. 99-113.

Boratav, Korkut. **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 14. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.

Buyruk, Halil. “Gelişen Teknolojiler, Değişen İşgücü Nitelikleri ve Eğitim”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 14, 2018, ss. 599-632.

Castells, Manuel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür – Ağ Toplumunun Yükselişi Cilt 1**, çev. Ebru Kılıç, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları – Bilgi ve Toplum, İstanbul, 2008.

Castells, Manuel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür – Binyılın Sonu Cilt 3**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları – Bilgi ve Toplum, İstanbul, 2007.

Crawford, Richard. **In the Era of Human Capital**, HarperCollins Publishers, United States of America, 1991.

Chen, Derek H. C. ve Carl J. Dahlman. “The Knowledge Economy, The KAM Methodology and World Bank Operations, **World Bank Institute**, Washington, 2006, ss. 1-38.

Çelik, Kenan. **Makro İktisada Giriş**, 3. Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2011.

David, Paul A. ve Dominique Foray. “Economic Fundamentals of the Knowledge Society”, **Policy Futures in Education**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2003, ss. 20-49.

Deane, Phyllis. **İlk Sanayi İnkılabı**, çev. Tevfik Güran, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı - Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı. **Bilgi Toplumu İstatistikleri 2011**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2011.

Dinler, Zeynel. **Tarım Ekonomisi**, 5. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.

Drucker, F. Peter. **Yeni Gerçekler**, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

Drucker, F. Peter. **Kapitalist Ötesi Toplum**, çev. Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.

Dura, Cihan ve Hayriye Atik. **Bilgi Toplumu, Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Eğilmez, Mahfi. **Değişim Sürecinde Türkiye: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme**, 13. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018.

Ekin, Nusret. **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2000.

Erdem, Ziya. “Sanayi İşçisinden Bilgi İşçisine: Yeni Ekonominin Değişen İşçi Tipi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 49, 2005, ss. 541-566.

Erim, Neşe ve Demet Vardareri, “Tüketim Teorileri Çerçevesinde Genel Teorinin Politika Çözümlemesi”, **Keynes’in Genel Teori’si Üzerine**, (Ed. Uğur S. Akalın ve diğerleri), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 93-110.

Erkan, Hüsnü, Sabri Yetkin, Mevlüt Çetinkaya, İsmail Mazgit ve Yaşar Uysal. **Türkiye İçin Çözumsuzluktan Çıkış Stratejisi: Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı, Cilt I ve Cilt II**, Ege Genç İşadamları Derneği, İzmir, 1996.

Erkan, Hüsnü. **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

Erkan, Hüsnü. **Ekonomi Sosyolojisi**, 5. Baskı, Fakülteler Kitabevi Barış Yayınları, İzmir, 2004.

Erkan, Hüsnü ve Canan Erkan. “Bilgi Toplumu ve Ekonomik Kalkınma”, **UNAK’07 Sayısal Dünyada Yeni Paradigmalar: Sınırsız Kütüphaneler**, Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği, 27.09.2007, ss. 2-35.

Erkan, Hüsnü, Yaşar Uysal, Canan Erkan, Mevlüt Çetinkaya, Selim Şanlısoy, N. Erkin Başer, K. Eser Afşar ve Üzeyir Aydın. **Türkiye için Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi**, Ege Genç İşadamları Derneği, İzmir, 2007.

Erkan, Hüsnü ve Canan Erkan. “Bilgi Bazlı Yenilikçi Gelişme Stratejisi Bağlamında Türkiye’nin Kurumsal Dönüşüm İhtiyacı”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2008, ss. 53-66.

Erkan, Hüsnü. “Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi”, **3. İzmir Ulusal Ekonomi Kongresi Bildiri Kitabı**, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, İzmir, 29 Şubat-2 Mart 2012, ss. 407-418.

Erol, İsmail ve Aslı Özmen. “Sürdürülebilirliğin Ölçümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerine Dayalı Endekslerin Kullanımı”, **Yöneylem Araştırması ve Endüstri Mühendisliği 27. Ulusal Kongresi**, İzmir, 2-4 Temmuz 2007, ss. 1-6.

Ersoy, Arif . **İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi**, 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008.

Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.

Flaig, Gebhard ve Horst Rottmann. “Input Demand and The Short-and Long-Run Employment Thresholds: An Empirical Analysis for the German Manufacturing Sector”, **CESifo Working Paper**, Sayı: 264, 2000.

Flaig, Gebhard ve Horst Rottmann. “Labour Market Institutions and Employment Thresholds: An International Comparison”, **Ifo Working Paper**, Sayı: 15, 2005.

Fossen, Frank M. ve Alina Sorgner. “The Effects of Digitalization on Employment and Entrepreneurship”, 2018, https://conference.iza.org/conference_files/MacroEcon_2018/sorgner_a21493.pdf, (01.03.2022).

Freeman, Chris ve Luc Soete. **Yenilik İktisadı**, 2. Baskı, çev. Ergun Türkcan, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2003.

Frey, Carl B. ve Michael A. Osborne. **The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?**, Oxford Martin Programme on Technology and Employment, Oxford, 2013.

Freyer, Hans. **Sanayi Çağı**, çev. Bedia Akarsu ve Hüseyin Batuhan, 2. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.

Ghose, Ajit K., Nomaan Majid ve Christoph Ernst. **Küresel İstihdam Sorunu**, çev. Gökhan Aykaç ve Selçuk Kayan, Efil Yayınevi, Ankara, 2010.

Giddens, Anthony. **Sosyoloji**, 2. Baskı, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2005.

Goos, Maarten, Alan Manning ve Anna Salomons. “Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring”, **American Economic Review**, Cilt: 104, Sayı: 8, 2014, ss. 2509-2526.

Gregory, Terry, Anna Salomons ve Ulrich Zierahn. “Racing With or Against the Machine? Evidence from Europe”, **Centre for European Economic Research (ZEW) Discussion Paper**, Sayı: 16-053, 2016.

Gürsel, Seyfettin, Haluk Levent, Raziye Selim ve Özlem Sarıca. **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2000.

Gürsel, Seyfettin, Gökçe Uysal ve Mine Durmaz. “Düşük Büyüme Olağanüstü İstihdam Artışı”, **Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Araştırma Notu**, Sayı: 15/184, 2015.

Harari, Yuval Noah. **Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi**, çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, İstanbul, 2015.

Harari, Yuval Noah. **Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi**, çev. P. Nur Taneli, 9. Basım, Kolektif Kitap, İstanbul, 2017.

Harari, Yuval Noah. **21. Yüzyıl İçin 21 Ders**, çev. Selin Sıral, 3. Basım, Kolektif Kitap, İstanbul, 2018.

Heaton, Herbert. **Avrupa İktisat Tarihi**, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.

Hicks, John. **A Theory of Economic History**, Oxford University Press, London, 1969.

Hobsbawm, Eric. **Sanayi ve İmparatorluk**, çev. Abdullah Ersoy, 5. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

Hobsbawm, Eric. **Devrim Çağı 1789-1848**, çev. Bahadır Sina Şener, 7. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

Hobsbawm, Eric. **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, çev. Vedat Aslan, 5. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

Houghton, John ve Peter Sheehan. “A Primer on the Knowledge Economy”, **Centre for Strategic Economic Studies (CSES) Working Paper**, Sayı: 18, 2000.

Hunt, Emery K. ve Mark Lautzenheiser. **İktisadi Düşünce Tarihi: Eleştirel Bir Perspektif**, çev. Vedat Ulvi Aslan, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2016.

International Telecommunication Union. **Measuring the Information Society Report 2017 – Volume 1**, International Telecommunication Union, Switzerland, 2017.

International Telecommunication Union. **The ICT Development Index (IDI): Methodology, indicators and definitions (as of February 2019)**, ICT Data and Statistics Division – Telecommunication Development Bureau, 2019.

International Telecommunication Union. <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/IDI/default.aspx>, (07.03.2022).

İşgüç, Özlem. **İstihdam ve İşsizlik**, 3. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2017.

İnan, Kemal. **Teknolojik İş(lev)sizlik: Kitle Üretiminden Yaratıcı Tasarıma**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

İslatince, Hasan. **İktisadi Sistemler: Kapitalizm ve Sosyalizm**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009.

Kapar, Recep. “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 55, Sayı: 1, 2006, ss. 341-371.

Kaynak, Muhteşem. **Kalkınma İktisadı**, 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014.

Kazgan, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009): “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 19. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

Kelleci, Mehmet A.. **Bilgi Ekonomisi, İşgücü Piyasasının Temeli Aktörleri ve Eşitsizlik: Eğilimler, Roller, Fırsatlar ve Riskler**, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2003.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. **Türkiye Ekonomisi**, 23. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Keynes, John Maynard. **İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, 2. Baskı, çev. Uğur S. Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010.

Koç, İsmet ve diğerleri. **Türkiye’nin Demografik Dönüşümü**, Hacettepe Üni. Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 2008.

Landmann, Oliver. “Employment, Productivity and Output Growth”, **Employment Strategy Papers**, Sayı: 17, 2004.

Landreth, Harry ve David C. Colander. **History of Economic Theory**, 2. Baskı, Houghton Mifflin, Boston, 1989.

Lordoğlu, Kuvvet ve Nurcan Özkaplan. **Çalışma İktisadı**, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2005.

McKinsey&Company ve McKinsey Global Enstitüsü. **İşimizin Geleceği: Dijital Çağda Türkiye’nin Yetenek Dönüşümü**, McKinsey&Company, 2020.

Mankiw, N. Gregory. **Macroeconomics**, 5. Baskı, Worth Publishers, New York, 2002.

Marx, Karl. **Kapital I. Cilt**, 8. Baskı, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Masuda, Yoneji. **Managing in the Information Society: Releasing Synergy – Japanese Style**, çev. Ronnie Lessem, Basil Blackwell, United States of America, 1990.

Mattelart, Armand. **Bilgi Toplumunun Tarihi**, çev. Halime Yücel Altınal, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Michaels, Guy, Ashwini Natraj ve John Van Reenen. “Has ICT Polarized Skill Demand? Evidence From Eleven Countries Over Twenty-Five Years”, **The Review of Economics and Statistics**, Cilt: 96, Sayı: 1, 2014, ss. 60-77.

Nedelkoska, Ljubica ve Glenda Quintini. “Automation, Skills Use and Training”, **OECD Social, Employment and Migration Working Papers**, Sayı: 202, 2018.

OECD. **Education at a Glance 2020: OECD Indicators**, OECD Publishing, Paris, 2020.

OECD. **OECD Employment Outlook 2019: The Future of Work**, OECD Publishing, Paris, 2019.

OECD. **OECD Guide to Measuring the Information Society 2011**, OECD Publishing, 2011.

OECD. <http://www.oecd.org/sti/broadband/oecdkeyictindicators.htm>, (06.03.2019).

OECD. **OECD Skills Outlook 2019: Thriving In a Digital Wold**, OECD Publishing, Paris, 2019.

OECD. **Skills Matter: Additional Results From The Survey of Adult Skills**, OECD Publishing, Paris, 2019.

OECD. OECD Statistics, <https://stats.oecd.org/>.

Oran, Baskın. “Kaçınıcı Küreselleşme”, **Perşembe Konferansları**, Haziran 2000, <https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/persembe-konferanslariyayinlari/perskonfyyn60.pdf>, (16.03.2019), ss. 111-140.

Özen, N. Efşan. “Bilgisayarlı Otomasyon ve Türkiye’de İşgücü Piyasasının Geleceği”, **Tepav Değerlendirme Notu**, 2017.

Pamuk, Şevket. **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm**, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Parsons, Talcott. **The Social System**, Routledge, Londra, 2005.

Portulans Institute. **The Network Readiness Index 2020: Accelerating Digital Transformation in a Post-COVID Global Economy**, Portulans Institute, Washington, 2020.

Portulans Institute. **The Network Readiness Index 2020 Turkey**, Portulans Institute, Washington, 2020.

Portulans Institute ve The World Information Technology and Services Aliance (WITSA). **The Network Readiness Index 2019: Towards a Future-Ready Society**, Portulans Institute, Washington, 2019.

Savaş, Vural. **İktisatın Tarihi**, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

Saygılı, Şeref ve Cengiz Cihan. **Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri**, TÜSİAD ve TCMB Yayını, İstanbul, 2008.

Schwab, Klaus. **Dördüncü Sanayi Devrimi**, çev. Zülfü Dicleli, Optimist Kitap, İstanbul, 2018.

Sencer, Muzaffer. “Toplumların Evrimi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 1, 1987, ss. 33-58.

Smith, Adam. **Ulusların Zenginliği**, çev. Metin Saltoğlu, Palme Yayıncılık, Ankara, 2012.

Stevens, Candice. “Measuring Sustainable Development, Statistics Brief”, **OECD**, Cilt: 10, 2005, ss. 1-8.

Şahinöz, Ahmet. **Neolitikten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011.

Şenel, Alaeddin. **Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, 11. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004.

Şenel, Alaeddin. **İlkel Topluluktan Uygur Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, 6. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2001.

Şener, Ülker. **Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım Mekanizmaları ve İşgücü Politikaları**, TEPAV Politika Notu, Şubat 2010.

Şenses, Fikret. “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, **Economic Research Center Working Paper in Economic**, Sayı: 04/09, 2004, ss. 1-27.

Şuhubi, Erdoğan, A. M. Celal Şengör, Kazım Türker ve Ersin Yurtsever. **Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1994.

Tansel, Aysıt. **2050’ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, Kasım 2012.

Tapscott, Don. **Dijital Ekonomi**, çev. Ece Koç, KoçSistem Yayınları, İstanbul, 1998.

Taymaz, Erol. **Dijital Teknolojiler ve Ekonomik Büyüme: Dijital Teknoloji Sektörlerinde Türkiye’nin Konumu, Fırsatları, Seçenekleri**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2018.

T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. **Türkiye’nin Sanayi Devrimi: Dijital Türkiye Yol Haritası**, 2018, https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2023_Dijital-Turkiye-Yol-Haritasi.pdf, (24.02.2021).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi. <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/bilgi-toplumu-dairesi-hakkinda/>, (04.03.2019).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. **Kamu Bilgi ve İletişim Teknolojileri Yatırımları Raporu 2021**, Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2021.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. **On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)**, Ankara, 2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/>.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. **2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi**, Ankara, 2017.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. **On Birinci Kalkınma Planı – Bilgi ve İletişim Teknolojileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2018.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. **On Birinci Kalkınma Planı – Sosyal Güvenlik Sisteminin Sürdürülebilirliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2018.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. **PISA 2018 Türkiye Ön Raporu**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2019.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. **TIMSS 2019 Türkiye Ön Raporu**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2020.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. **Türkiye Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2014-2018)**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2014.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. **Milli Eğitim İstatistikleri 2019-2020: Örgün Eğitim**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. **T.C. Milli Eğitim Bakanlığı 2021 Yılı Performans Programı**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2020.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. **2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi**, 18.09.2019, <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/SanayiStratejiBelgesi2023.pdf>, (09.03.2020).

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. **T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2020-2024 Stratejik Planı**, <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/stratejik-planlar/mu2112012102>, (23.02.2021).

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. Türk Patent ve Marka Kurumu, <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/statistics/>.

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK). SGK Veri Uygulaması, <https://veri.sgk.gov.tr/>.

TEDMEM. **Türkiye'nin TIMSS 2019 Performansı Üzerine Değerlendirme ve Öneriler**, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 2021.

Tiwana, Amrit. **Bilginin Yönetimi**, Dışbank Kitapları 5 - Rota Yayınları, 2003.

Todaro, Michael P. ve Stephen C. Smith. **Economic Development**, 9. Baskı, Pearson Education, New York, 2006.

Toffler, Alvin. **Üçüncü Dalga**, çev. Ali Seden, 3. Basım, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1996.

Tuomi, Iikka. **From Periphery to Center: Emerging Research Topics on Knowledge Society**, TEKES Technology Review, Helsinki, 2001.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), <https://www.tcmb.gov.tr/>.

TÜİK. “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2020”, **Haber Bülteni**, 04.02.2021, (Nüfus), <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=37210>, (17.04.2021).

TÜİK, “Araştırma Geliştirme Faaliyetleri Araştırması 2020 ”, **Haber Bülteni**, 26.10.2021, (Ar-Ge), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Arastirma-Gelistirme-Faaliyetleri-Arastirmasi-2020-37439>, (20.12.2021).

TÜİK. Meta Veri: Analitik Çerçeve, Kapsam, Tanımlamalar ve Sınıflandırmalar. <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30688>, (23.12.2019).

TÜİK. “Nüfus Projeksiyonları 2018-2080”, **Haber Bülteni**, 21.02.2018, (Projeksiyon), <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30567>, (13.10.2020).

TÜİK. Temel İstatistikler - Bilgi Toplumu İstatistikleri. <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (04.03.2019).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). <https://www.tuik.gov.tr/>.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <http://sozluk.gov.tr/>, (25.03.2019).

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK). **TÜBİTAK 2019-2023 Stratejik Planı**, Ankara, 2019.

TÜSİAD. **Türkiye’de Hayat Boyu Öğrenmenin Geliştirilmesi Hakkında TÜSİAD Görüşleri**, TÜSİAD, 2012.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD). **Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İşsizlik**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2002.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD). **Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2004.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD). **STEM Alanında Eğitim Almış İşgücüne Yönelik Talep ve Beklentiler Araştırması**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2014.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD). **2023’e Doğru Türkiye’de STEM Gereksinimi**, PwC Türkiye Yayınları, 2017.

TÜSİAD. **2020 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, Şubat 2020.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve The Boston Consulting Group (BCG). **Türkiye’nin Rekabetçiliği için Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0: Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2016.

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği. <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/misr2018.aspx>, (04.03.2019).

UNCTAD. UNCTAD Statistics, https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en.

United Nations. **E-Government Survey 2020: Digital Government In The Decade of Action for Sustainable Development**, United Nations, New York, 2020.

United Nations. **E-Government Survey 2018: Gearing E-Government to Support Transformation Towards Sustainable and Resilient Societies**, United Nations, New York, 2018.

Ünsal, Erdal. **Makro İktisat**, 10. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2013.

Wolter, Marc Ingo, Anke Mönnig, Markus Hummel, Christian Schneemann, Enzo Weber, Gerd Zika, Robert Helmrich, Tobias Maier ve Caroline Neuber-Pohl. **Industry 4.0 and Consequences for Labour Market and Economy**, Institute for Employment Research of the Federal Employment Agency-IAB-Forschungsbericht IAB, Nuremberg, 2015.

World Bank. Poverty and Equity, <https://databank.worldbank.org/source/poverty-and-equity>.

World Bank. **The Human Capital Index 2020 Update: Human Capital in the Time of Covid-19**, World Bank, Washington, 2020.

World Bank Institute. **Measuring Knowledge In The World's Economies**, The World Bank, Washington.

World Bank. World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

World Bank. Worldwide Governance Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators>.

World Economic Forum. **The Global Competitiveness Report 2019**, World Economic Forum, Geneva, 2019.

World Economic Forum. **The Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery**, World Economic Forum, Geneva, 2020.

Yeldan, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Yeldan, Erinç. **The Economics of Growth and Distribution**, Eflatun Publishing House, Ankara, 2009.

Yıldırım, Kemal, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir. **Makro Ekonomi**, 12. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2014.

Yücel, İsmail H.. **Türkiye’de Bilim Teknoloji Politikaları ve İktisadi Gelişmenin Yönü**, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2006.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, <https://istatistik.yok.gov.tr/>.

Zaim, Sabahaddin. **Çalışma Ekonomisi**, 10. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997.

Zeira, Joseph. “Workers, Machines, and Economic Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, 1998, Cilt: 113, Sayı: 4, ss. 1091-1117.